

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 3. BINDS 1. OG 2. HEFTE

KØBENHAVN

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1950

Den danske historiske Forenings bestyrelse

består af

professor, dr. phil. POVL BAGGE, professor, dr. phil. C. O. BØGGILD-ANDERSEN, Århus, professor, dr. phil. AKSEL E. CHRISTENSEN, professor, dr. phil. ASTRID FRIIS og overarkivar, dr. phil. H. HJELHOLT.

Foreningen har udgivet:

- HISTORISK TIDSSKRIFT. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række. 1—6. Bd. 1897—1906. 8. Række. 1—6. Bd. 1907—17. 9. Række. 1—7. Bd. 1917—29. 10. Række. 1—6. Bd. 1930—44. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889.
- C. MOLBECH: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51. (Udsolgt.) — Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51. (Udsolgt.)
- J. P. F. KØNIGSFELDT: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856. (Udsolgt.)
- N. M. PETERSEN: Bidrag til den danske Litteraturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)
- H. G. GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.
- FR. HAMMERICH: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)
- O. VAUPELL: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)
- H. F. RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.
- JOH. C. H. R. STEENSTRUP: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889. (Udsolgt.)
- VILH. LORENZEN: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarhundrede. 1921. Festskrift til Kristian Erslev. 1927.
- ELLEN JØRGENSEN: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. 1931.
- JOH. STEENSTRUP: Nogle Omrids af min Virksomhed som Universitetslærer. Med en Fortegnelse over Joh. Steenstrups litterære Arbejder og Oversigt over hans Universitetsvirksomhed. Udgivet i Anledning af Joh. Steenstrups 90aarige Fødselsdag. 1934.
- KR. ERSLEV: Historiske Afhandlinger. I—II. 1937.
- A. D. JØRGENSENS Breve. 1939.
- HENRY BRUUN: Indholdsfortegnelse til Historisk Tidsskrifts 1.—10. Række, IV. Bind. 1939.
- ELLEN JØRGENSEN: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1943.

C. N. Davids optegnelser om den politiske situation i dagene efter Christian IX.s tronbestigelse.

AF

TROELS FINK

I 1914 offentliggjorde professor Aage Friis nogle beretninger, som C. N. David havde skrevet om sin politiske virksomhed i årene 1863—1865; det var dels en beretning, som C. N. David havde dateret 2. dec. 1863, og dels nogle notater dateret 27.—31. dec. 1863 og endelig en mere sammenhængende redegørelse for begivenheder og forhold november 1863—november 1865, nedskrevet i Wien i januar 1874¹.

I en kortfattet indledning gjorde Aage Friis opmærksom på, at der var »iøjnefaldende nuancer eller modsigelser i fremstillingen af de partier, hvor begivenhederne i november—december 1863 behandles«, altså modsigelser mellem de samtidige notater fra dec. 1863 og den 10 år senere nedskrevne beretning fra 1874. Uden at gå i enkeltheder var Friis tilsyneladende af den opfattelse, at man måtte give de samtidige optegnelser fortrinnet for de senere nedskrevne. »Medens David i december 1863 vel var højt oppe i årene, men dog en helt kraftig mand, så var han i 1874 en firsindstyveårig olding, der vel næppe formåede at tænke og skrive med den samme skarphed og klarhed, som da han stod i sin fulde kraft«, skriver professor Friis og gør desuden opmærksom på, at de nære bånd, der indtil 1864

¹ Hist. Tidsskr. 8. r. V, 45 ff.

havde været mellem C. N. David og Christian IX, i 1865, mens David var finansminister, løsnedes; forholdet var lidet fortroligt i Davids senere år.

Davids beretninger tog professor Erik Arup senere op til mere indgående prøvelse. I 1928 offentliggjorde han sine resultater i en artikel: »David og Hall. Krisen i Danmarks Historie 1863«¹. Arups opfattelse kan kort sammenfattes således, at trods utvivlsomme fejlhuskninger m. h. t. enkeltheder var beretningen af 1874 i hovedsagen mere rigtig end beretningen af 1863.

Derefter tog professor Friis emnet op til en grundig undersøgelse, hvorunder han fremdrog en del materiale fra engelske arkiver, deriblandt også en indberetning af 19. nov. 1863 fra den britiske gesandt i København, Sir Augustus Paget, til den britiske udenrigsminister, Earl John Russell, om samtaler, Paget havde haft med David; samtaler som også David omtaler i sine beretninger. Desuden havde Friis fået adgang til at benytte statsrådsprotokollerne.

Resultatet af denne undersøgelse, der blev offentliggjort i 1929², var kort udtrykt, at David i alt væsentligt havde fremstillet forholdene korrekt i 1863, mens beretningen fra 1874 er urigtig.

I en ny afhandling »Danmarks Krise 1863« fastholdt Arup i hovedsagen sin opfattelse³. Dermed standsede diskussionen; afstanden mellem synspunkterne var lige stor; problemet var ikke blevet afklaret ved debatten 1928—30, og der kan derfor være grund til at tage dokumenterne op til ny prøvelse. Der skal her gøres et forsøg derpå. Undersøgelsen begrænses imidlertid til begivenhederne i dagene 15.—18. november 1863, medens det ikke er hensigten her at tage stilling til Davids beretninger om begivenhederne i de sidste dage af året 1863, som Arup i sin første afhandling havde draget med ind i sin redegørelse.

Ved en ny prøvelse af materialet og en ny vurdering af det, således som det her skal forsøges, bygger man i høj grad på det

¹ Scandia I, 119 ff.

² Hist. Tidsskr. 9. r. VI.

³ Scandia III, 1.

arbejde, der er gjort af de forskere, der tidligere har beskæftiget sig med emnet, som den der harver, hvor andre har pløjet. I vid udstrækning har jeg kunnet være enig med professor Arup i hans kritik af professor Friis's opfattelse; men på den anden side synes det at være udelukket, at professor Arup kan have ret i sin vurdering af materialet, og som følge deraf mener jeg også, at hans konklusioner må falde, således som det nærmere vil fremgå af det følgende.

Det vil utvivlsomt være en lettelse for læserne, hvis de først gennemgår det forholdsvis begrænsede kildemateriale: Davids to beretninger, brevet fra Sir Augustus Paget til Earl Russell 19. nov. 1863¹, og uddragene af statsrådsprotokollen for møderne den 16. og 18. nov. 1863². Materialet er gengivet som bilag til denne artikel s. 34-45.

Oversigt over de kronologiske uoverensstemmelser i de tre beretninger³.

Det falder straks i øjnene, at der er uoverensstemmelser mellem Davids to beretninger indbyrdes og mellem disse og Pagets brev. Særlig påfaldende virker det, at kronologien er så afvigende.

Ifølge Davids beretning af 1874 sendte kongen om aftenen den 15. nov., endnu inden det var blevet offentligt bekendt, at Frederik VII var død, bud efter David for med ham at drøfte, om det var muligt at danne et nyt ministerium, og om kongen skulle underskrive fællesforfatningen. Dannelsen af et nyt ministerium anså David for udelukket; med hensyn til forfatningens stadfæstelse rådede David kongen til at vinde tid. Kongen spurgte derefter David, hvad han troede, England ville råde til m. h. t. forfatningen. David lovede at forsøge at få det oplyst. Han gik samme aften fra kongen til den engelske gesandt,

¹ Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 136 ff. og 199 ff.

² Statsrådets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863---1879 udg. af Aage Friis.

³ Se tidstavlen s. 32-33.

Det var Pagets private mening, at kongen måtte underskrive, men han kendte ikke sin regerings stilling. Onsdag eftermiddag, da Paget vidste, at Christian IX havde skrevet under, sendte han bud efter David og fortalte ham, at den engelske regering ikke ville have frarådet kongen at underskrive, hvis den havde været spurgt. Dette meddelte David kongen den 19. nov. kl. 16¹/₂, altså over 24 timer efter, at forfatningsloven var undertegnet.

Efter 1874-beretningen har David altså været i kontakt med den engelske gesandt søndag aften og fået svar mandag morgen den 16. Efter den samtidige beretning har David haft den første samtale med Paget tirsdag aften eller onsdag formiddag, medens han først har erfaret den engelske regerings standpunkt onsdag eftermiddag, efter at kongen havde undertegnet forfatningen. Davids forbindelse med Paget kan altså efter 1863-beretningen ikke have haft nogen som helst betydning for kongens politiske standpunkttagen.

Paget derimod har en helt tredje kronologi. Ifølge hans brev har David opsøgt ham tirsdag formiddag, inden Paget endnu havde erfaret noget om sin regerings stilling til spørgsmålet om, hvorvidt Chr. IX burde undertegne Novemberforfatningen; onsdag formiddag, inden kongen underskrev forfatningen, har Paget meddelt David indholdet af den instruks, han havde modtaget, og der er derfor teoretisk mulighed for, at han har været i kontakt med kongen, inden denne i statsrådet onsdag d. 18. nov. om eftermiddagen skrev under på den nye forfatning.

Professor Arups første afhandling om Davids beretninger.

Da Arup i 1928 skrev sin første afhandling om forholdet mellem Davids to beretninger, kendte han kun disse to beretninger, men ingen af de engelske kilder, bortset fra et brev, som den engelske udenrigsminister Earl John Russell den 17. nov. 1863 sendte til den britiske gesandt i København¹.

¹ Brevet havde følgende ordlyd i oversættelse: »Jeg er ved Deres telegram af 16. ds. blevet underrettet om, at medens på den ene side den

Dette blev af Arup opfattet som et telegram, men Aage Friis har senere vist¹ at det var et brev, hvori der lidt udførligere blev gengivet indholdet af et telegram, som John Russell havde sendt samme dag. Telegrammet er altså det dokument, som forelå i København, og som derfor må lægges til grund ved undersøgelsen. Det havde i oversættelse følgende ordlyd: »Hendes Majestæts regering er meget utilbøjelig til at indblande sig i sagen vedrørende den nye danske forfatning, men hvis kongen ønsker at mæglingen skal blive virkningsfuld, måtte han vente med at undertegne, indtil det internationale spørgsmål er ordnet.»

På det grundlag, som forelå i 1928, kom Arup til det resultat, at kronologien i Davids beretning af 1863 var forkert, »den er udførligere i sine meddelelser om begivenhederne 15.—19. nov., men den fortier den afgørende kendsgerning, som 1874-beretningen meddeler os, at David sent søndag aften opsogte den engelske gesandt for at forsøge at skaffe sin ven

preussiske regering søger at afholde den danske regering fra at gennemføre den af rigsrådet vedtagne nye forfatning for det egentlige Danmark og hertugdømmet Slesvig, fordi den strider mod de forpligtelser, Danmark har påtaget sig, og ville præjudicere spørgsmålet, som nu er foreslået ordnet ved mægling, over på den anden side visse partier i Danmark et pres på kong Christian for at få ham til straks at underskrive denne forfatning, der, efter hvad De siger, har stærk støtte i den offentlige mening.

Jeg forstår, at kongen er i tvivl om, hvad han skal gøre, og De foreslår, at hvis Hendes majestæts regering skulle være af den mening at kongen ville gøre vel i at opsætte at underskrive den nye forfatning, indtil det internationale spørgsmål er ordnet ved mægling, ville det være ønskeligt, at De uophødeligt fik instrukser angående denne sag.

Hendes majestæts regering er meget lidet tilbøjelig til at gribe ind med hensyn til den danske forfatning, og jeg kan derfor ikke instruere Dem om at opfordre kongen til at følge en vej, som måske synes hans undersætter meget ufremkommelig. Men hvis De bliver spurgt, kan De dog sige, at eftersom Hans majestæt kongen utvivlsomt ønsker, at den foreslåede mægling skal føre til et godt resultat, ville sandsynligheden herfor betydelig øges, hvis hans stadfæstelse af forfatningen opsattes, indtil en ordning af det internationale spørgsmål var bragt til veje eller i det mindste havde gjort noget fremskridt.» (Hist. Tidsskr. 9. r. VI. 236).

¹ Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 171.

kongen underretning om, hvorledes den engelske regering saa paa spørgsmaalet om novemberforfatningens stadfæstelse«. Telegrammet (brevet) fra John Russell d. 17. nov. viser nemlig, efter Arups mening, at den engelske gesandt mandag d. 16. nov. som følge af Davids henvendelse om aftenen d. 15. har telegraferet til sin regering for at få instruks; denne har han fået, ikke mandag morgen, som 1874-beretningen siger, men i løbet af tirsdagen, tidsnok til at David kunne underrette kongen, inden han den 18. nov. tidligt på eftermiddagen undertegnede novemberforfatningen.

1863-beretningen er derimod urigtig, siger Arup. Fremstillingen er tilrettelagt således, at det må fremgå, at kongen ingen forbindelse har med Davids henvendelse til Paget; og kronologien er forfalsket for at vise, at David ikke kan have erfaret noget om den britiske regerings standpunkt før kongen havde underskrevet, og det altså var uden indflydelse på hans beslutning. Det siges udtrykkeligt i denne beretning, at den er nedskrevet for at nedslå det udsprede uforskammede rygte, at kongen først havde underskrevet efter at have spurgt det engelske hof om, hvad han skulle gøre; men Arup skyder dette motiv til side; han mener at Davids hensigt var at opnå en engelsk indblanding i det danske forfatningsspørgsmål, der kunne medvirke til at fælde ministeriet Hall, og han konkluderer, at Davids 1863-beretning har til formål i modstrid med sandheden på alle måder og ved alle midler at tilsløre og afgive bevis imod, at David har haft det allermindste at gøre med nogen bestræbelse for at styrte ministeriet Hall. Arup mener, at David har frygtet en revolution i København. Hvis hans papirer skulle blive beslaglagt af en undersøgelseskommision, der havde til opgave at undersøge om han havde hørt til dem, der havde konspireret for at hidføre ministeriet Halls fald, ville den blandt hans papirer finde denne beretning, der — i modstrid med sandheden — ville godtgøre Davids uskyld¹. Den revolutionære situation skulle være nærliggende, fordi Hall i de sidste måneder af 1863 førte bevidst krisepolitik. »Det naturlige forløb af krisen

¹ Scandia I, 158 ff.

maatte blive, at kongen tog en konservativ helstatsregering, og at dette foranledigede en folkerejsning, revolutionen i København; enten vilde denne blive slaaet ned, og Danmark da maa-ske forskaanet for krigen, eller den vilde sejre, helst ved svensk hjælp, og Carl 15. blive dansk konge¹.

Professor Aage Friis' afhandling om Davids to beretninger.

Da Aage Friis i 1929 tog emnet op, havde han skaffet sig et bredere engelsk materiale, bl. a. det telegram, Sir Augustus Paget d. 16. nov. sendte til sin regering for at få instruks, og Pagets brev af 19. nov. Hvis David havde henvendt sig til den britiske gesandt d. 15. nov., som Arup mente, og denne havde lovet at telegrafere for at få instruks, måtte man vente at finde Davids henvendelse omtalt i et telegram fra Paget til Foreign Office, men det viste sig, at det telegram Sir Augustus Paget havde sendt til den britiske udenrigsminister den 16. nov. ikke omtalte nogen henvendelse fra David eller en kongen nærtstående personlighed, men derimod henviste til, at Preussen havde protesteret imod den nye forfatning. I oversættelse lød telegrammet:

»Preussen har gjort forestillinger imod den nye forfatning som værende i modstrid med tidligere internationale forpligtelser, og som foregribende det spørgsmaal, der skal ordnes ved mægling foreslaet af hendes majestæts regering. Der bliver lagt pres paa kongen for at faa ham til at undertegne, men hans majestæt tøver. Hvis hendes majestæts regering er af den opfattelse, at kongen burde udsætte undertegnelsen, indtil det internationale spørgsmaal er ordnet ved mægling, skal jeg straks have instruks om at tale. Den offentlige mening er stærkt i favør af forfatningen«.

Telegrammet er motiveret med, at Preussen har protesteret imod den nye forfatning, og Friis har nærmere gjort rede for,

¹ Scandia I, 176 ff.

hvorledes den preussiske gesandt, Balan, mandag formiddag d. 16. havde forsøgt at få den engelske gesandt til at råde kongen til ikke at undertegne forfatningen; men Paget havde afvist at rette en henvendelse af dette indhold til den danske regering uden udtrykkelig ordre fra sin egen regering. Balan måtte få det indtryk, at Paget intet ville gøre for at få en sådan ordre; men telegrammet viste altså, at han alligevel havde givet sin regering anledning til at udtale sig.

Det vigtigste nyfremdragne engelske dokument var imidlertid Sir Augustus Pagets brev af 19. nov. 1863 til Earl John Russell; man kunne måske have ventet, at forklaringen på modsigelserne mellem Davids to beretninger dermed ville blive givet, men Pagets brev lettede ikke problemet, for det havde nemlig, som nævnt, en helt tredje kronologi for samtalerne:

David sagde i sin 1874-beretning, at han havde sin første samtale med Sir Augustus Paget søndag den 15. og sin anden samtale med ham mandag formiddag den 16.; i 1863-beretningen sagde han, at den første samtale fandt sted enten tirsdag d. 17. om aftenen eller onsdag den 18. om formiddagen og den anden samtale onsdag den 18. om eftermiddagen, efter at kongen havde skrevet under. Paget fortæller, at hans første samtale med David fandt sted tirsdag formiddag den 17. nov. og hans anden og afgørende samtale, hvor han meddelte indholdet af Russells telegram, onsdag formiddag d. 18., inden kongen undertegnede forfatningen. Yderligere fremgik det af Pagets brev, at han, på trods af sin regerings instruks, overfor David havde givet udtryk for, at han privat mente, at kongen måtte skrive under, hvis der ikke skulle udbryde revolution. Der var således opstået et nyt problem. Hvorledes forholdt Pagets brev sig til Davids beretninger?

Friis fandt, at Pagets brev i alt væsentligt bekræftede Davids 1863-beretning, der således måtte siges at være mere korrekt end 1874-beretningen; Friis lagde dog i hovedsagen Pagets kronologi til grund og fortolkede de dunkle steder hos David i overensstemmelse med brevet.

Der er imidlertid et centralt punkt, hvor Davids og Pagets

beretninger afgørende strider imod hinanden. David siger, at han først fik efterretningen om den britiske regerings svar til Sir Augustus Paget onsdag eftermiddag d. 18., efter at kongen havde underskrevet¹, medens Paget oplyser, at David fik meddelelsen onsdag formiddag d. 18., før kongen underskrev. Friis indrømmer, at det er fuldt tilladeligt at skønne, at Davids tidsangivelse er urigtig, og videre at urigtigheden beror på en tendens; men Aage Friis tror ikke derpå. Begge kan efter hans mening have ret, »Davids samtale med Paget onsdag »morgen« kan overmåde vel være ført nogenlunde samtidig med statsrådsmødets begyndelse, i hvert fald være begyndt stærkt op mod kl. 1, ja efter kl. 1 og være færdigt henimod 2-tiden. Både Paget og David må, som sagerne stod, under samtalen være gået ud fra, at kongen ville og måtte underskrive i dette statsråd. Paget kan da i sin beretning til London have fastholdt, at beslutningen ikke *var* udført, da han talte med David, David på sin side have holdt sig til, at Paget, da samtalen førtes, just mens statsrådet holdtes, var fuldt på det rene med kongens standpunkt, og dette har han da givet det formelt helt urigtige, men reelt ikke meget urigtige udtryk, at Paget vidste at kongen i statsrådet havde underskrevet². Til trods for at Friis gør gældende, at denne opfattelse kun er et skøn, drages der dog den konklusion, at der i alt væsentligt er overensstemmelse mellem Pagets og Davids beretninger³.

Beretningen af 1874 forkaster han, hvor den strider imod 1863-beretningen og Pagets brev, som urigtig. Det er med fuld ret, at Arup har afvist dette forsøg på at forsone de to kilder⁴. På det afgørende punkt bekræfter Pagets brev netop ikke Davids 1863-beretning, og det forstærker således den opfattelse, at David har meddelt urigtige oplysninger i sit omtrent samtidige notat. Der er flere andre punkter, hvor der er afgørende

¹ Man må ifølge Aage Friis antage, at statsrådet er begyndt kl. 12 eller senest kl. 13 og har varet til kl. 15--15,30 (Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 172 f.).

² Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 189.

³ Ibid. 9. r. VI, 197 og 212.

⁴ Scandia III, 11 ff.

modsætninger mellem Davids og Pagets beretning. Ifølge Davids 1863-beretning er foranledningen til, at David opsøger Paget, en efterretning, han tirsdag aften har fået fra en ven, der fortalte som noget aldeles pålideligt, at Paget havde betegnet det som et højst farligt skridt for kongen, at stadfæste forfatningen — noget som alle, der var ham hengivne, måtte fraråde H. M. Formålet med Davids besøg skulle altså være at få bekræftet eller afkræftet denne meddelelse. Efter Pagets brev var foranledningen til Davids henvendelse til Paget derimod en samtale mellem David og kongen mandag aften d. 16. nov., så man af Pagets brev må slutte, at han kommer efter aftale med kongen, selvom han ikke er sendt af denne. Yderligere er der en væsentlig uoverensstemmelse mellem de to kilder m. h. t. det referat, Paget har givet David af telegrammet fra Earl Russell, og den besked, David giver kongen om telegrammets indhold. Paget siger: »Jeg fortalte ham, at skønt hendes majestæts regering mente, at de internationale forhandlinger sandsynligvis ville blive mere virksomhedsfulde, hvis kongens underskrift på forfatningen blev udsat, indtil de var afsluttet, var den ikke desto mindre meget uvillig til at blande sig i sagen«. David meddelte kongen torsdag eftermiddag den 19., at Paget havde sagt: »Jeg har grund til at antage, at min regering ikke ville have frarådet H. M. under de nuværende omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give H. M. sin anskuelse tilkende«.

Forklaringen på disse afvigelser fremgår efter mit skøn ganske klart af det formål, David har haft med sin beretning. Han siger selv: »Jeg fortæller dette så omstændeligen for at tilintetgøre det udsprede uforskammede rygte, at kongen først havde underskrevet *efter*, at han havde spurgt det engelske hof om, hvad han skulle gøre«. Af beretningen skulle det derfor fremgå, at kongen ikke havde nogen forbindelse med Davids henvendelse til Paget, at David havde fået den engelske regerings svar på det tidspunkt, da kongen allerede havde underskrevet; tydeligere kunne det jo ikke fremgå, hvor ubegrundet rygten havde været; og sagens betydningsløshed fremtrådte end

ydermere derved, at den engelske regering, hvis den var blevet spurgt, ikke ville have frarådet kongen at underskrive. Tendensen er ganske tydelig; men som det fremgår af Pagets brev kan Davids konstruktion ikke holde for en nærmere prøvelse. 1863-beretningen må derfor i hovedsagen forkastes, således som Arup har gjort det i sin første afhandling. Kun hvor dens oplysninger bekræftes af andre kilder er der grund til at nære tillid til den.

Professor Arups anden afhandling om Davids to beretninger.

I den nye afhandling i Scandia bd. III, hvor Arup tog stilling til det af Friis fremdragne materiale og Friis's redegørelse for sine synspunkter, fastholdt han — og efter mit skøn med rette — sin kritik af 1863-beretningen.

Men for Arup opstod der et helt andet problem: hvordan forholder Pagets brev af 19. nov. sig til Davids beretning af 1874, som Arup havde lagt til grund for sin vurdering. Pagets brev har en helt anden kronologi end 1874-beretningen. Over for Pagets meddelelse om, at David opsøgte ham tirsdag formiddag d. 17. nov. fastholdt Arup imidlertid, at David søndag aften d. 15. var gået til Paget, og at Davids henvendelse søndag aften var den egentlige årsag til, at Paget mandag havde telegraferet efter instruktion, medens den preussiske gesandts henvendelse mandag formiddag kun havde givet ham en passende motivering for at telegrafere. Årsagen til at Paget i sit brev til Earl Russell d. 19. nov. har skjult, at David allerede før samtalen tirsdag formiddag havde været hos ham, skulle ifølge Arup være, at Paget ikke var i overensstemmelse med sin regerings instruktion og så vidt som muligt ville skjule dette forhold.

Rent umiddelbart kan man ikke give Arup ret i, at Paget har haft grund til at give en urigtig kronologi. Medens David meget vel kan have en tendens med sin 1863-beretning, hvad heller ikke Friis ville finde udelukket, og beretningen af 1874 på grund af det lange åremål mellem begivenhederne og ned-

skrivningen let vil kunne rumme unojagtigheder i kronologien, og vitterligt har den iøjnefaldende urigtige oplysning, at David mandag formiddag den 16. har bragt kongen Russells svar, må der kræves positive beviser for, at Pagets kronologi er forfalsket, for at denne opfattelse kan antages; Arup forsøger at give sådanne beviser, men som der nærmere skal redegøres for, forekommer det mig, at dette forsøg ikke er lykkedes.

Det er nødvendigt først mere detaljeret at gengive Arups opfattelse:

»Sir Augustus Paget var siden 1859 engelsk gesandt i København. Han havde, som det næsten altid går gesandter i fremmede lande, der jo kun ønsker helt at forstå det folks tankegang, hos hvilket de er akkrediterede, i den grad levet sig ind i det herskende nationalliberale tankesæt, at han i krisedagene 1863 var en overbevist tilhænger af ministeriet Hall og aldeles enig med dette i, at novemberforfatningen måtte underskrives og gennemføres. Dertil kom yderligere, at han nærrede en aldeles afgjort modvilje mod tyskerne og ganske særligt mod Bismarck: »He appears to me in the light of a lying scoundrel who is trying to trick us all«, skrev Paget 19. nov. 1863 til sin engelske kollega i Berlin¹.

Da han samme dag skrev sin depesje til sin regering, havde han imidlertid haft den ubehagelige oplevelse 17. nov. at modtage et telegram fra denne, hvori Earl Russell bestemt udtalte som den engelske regerings opfattelse, at kong Christian IX helst burde udsætte sin underskrift på novemberforfatningen. Intet under, at Sir Augustus blev nervøs; telegrammet viste, at han befandt sig i fuldstændig uoverensstemmelse med sin regering. Slemme var det, at han i de foregående dage havde udtalt sig til forskellige betydende personligheder ud fra sin egen opfattelse; til David havde han søndag aften sagt, at efter hans private mening burde kongen underskrive; dette havde han mandag formiddag gentaget overfor den preussiske gesandt, Balan. Men værste var det, at han ud fra denne sin

¹ Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 164.

forblindede tro på, at han hermed var i overensstemmelse med sin regering, hårdnakket havde nægtet at indhente en menings-tilkendegivelse fra denne. Hvilket held, at han dog på dette punkt havde givet efter for Davids henstilling; nu havde han fået at vide, hvor hans regering stod, og desuden var jo nu heldigvis det hele spørgsmål løst ved, at kongen onsdag d. 18. nov. havde underskrevet.

Da derfor Sir Augustus Paget 19. nov. satte sig til at skrive en depeje til sin regering om de sidste dages begivenheder, havde han mange omstændigheder at tage i betragtning. Først og fremmest måtte det skjules, at han selv i de foregående dage havde befundet sig i uoverensstemmelse med sin regering; på den anden side kunne han ikke undlade at give sin regering et fyldigt indtryk af, at hans, Pagets, mening om, hvad de politiske forhold i Danmark krævede, dog var så langt rigtigere, end hvad den mente derom. Dernæst var der Davids henvendelse. Den kunne ikke lades uomtalt, da den var et så vigtigt incident i dansk politik; men da den var så højst fortrolig, og en publicering af den kunne få så højst alvorlige følger for David, måtte Sir Augustus meddele sin regering den i en meget tilsløret form. Endelig måtte den engelske regering ikke få den formening, at Paget med vilje ikke havde søgt dens instruktion, eller at det var efter Davids opfordring, at han havde søgt den; heldigt derfor, at Balan var mødt op mandag formiddag, så at Paget kunne søge et motiv til sit telegram i indlednings-sætningen: »Prussia has remonstrated«¹.

Denne opfattelse af Pagets tankegang, således som Arup her har givet udtryk for den, kan næppe stå for en nærmere prøvelse. Telegrammet fra Russell d. 17. nov. kan ikke have haft den virkning på Paget, som Arup formoder. Han havde jo selv bedt om det d. 16., og det var ganske klart, at han regnede med, at den britiske regering nærmest måtte ønske, at kongen udsatte underskriften. »Hvis hendes majestæts regering er af den opfattelse, at kongen bør vente med underskriften, til det internationale spørgsmål er ordnet ved mægling, må jeg have

¹ Scandia III, 21 f.

instruks om at tale med det samme«, havde han telegraferet. Den britiske regerings svar kan således ikke have været overraskende for Paget. Han havde jo næsten selv lagt den de ord i munden, som han fik til svar, og af det bekræftelsesbrev, der fulgte telegrammet den 17. nov. fra Russell, fremgår det tydeligt, at den britiske regering følger gesandstens forslag, og tillige, at den ikke vil insistere stærkt på rådet til den danske konge.

Dertil kommer, at Paget ikke, som Arup påstår, indtil han modtog telegrammet havde været i fuldstændig uoverensstemmelse med sin regering; han kan ikke have haft nogen forblindet tro på, at han ved som sin private mening at udtale, at kongen burde underskrive, var i overensstemmelse med sin regering.

Pagets holdning over for den preussiske gesandt har været fuldstændig korrekt. Efter sin egen beretning¹ afviste han at støtte den preussiske protest mod novemberforfatningen ved at opfordre kongen til at udsætte underskriften. Han ville ikke gøre det uden instruks fra sin regering. Ifølge Balans beretning var Paget »mindre tilbøjelig end nogensinde til at gøre noget af egen drift«. Balan fandt Pagets ytringer naive indtil grænsen af det absurde, bl. a. havde Paget hævdet, at det kom slet ikke an på, om den nye forfatning blev sanktioneret af kongen eller ikke, thi selv om han gjorde det, og hele sagen kom for kongressen, så kunne man jo gøre om igen, hvad der var gjort². Men trods disse udtalelser — gengivelsens korrekthed kan ikke nærmere efterprøves — gjorde Paget jo det af egen drift, at han den 16. nov. telegraferede til sin regering for at udbede sig instruks.

Da den østrigske gesandt henvendte sig til Paget mandag formiddag, udtalte han, at han vel skulle vogte sig for at give et råd, inden han blev spurgt, og at han var besluttet på intet at gøre, førend han havde modtaget udtrykkelig befaling fra sin regering, altså en fuldstændig korrekt holdning, som der ikke gøres skår i ved at han tillige stillede den østrigske gesandt

¹ Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 241 ff.

² Ibid. 9. r. VI, 159.

det spørgsmål, som rummede hans egen vurdering: hvorledes man under den stemning af ophidselse, hvori det københavnske publikum befandt sig, kunne foreslå den nye konge i det første øjeblik, da han besteg tronen for at grunde et nyt dynasti, som endnu ikke havde rod i folket og snarere blev betragtet med mistillid, at udsætte sig for et åbent oprør, som han ikke havde magt til at byde trods? Som konstitutionel monark kunne han intet andet gøre end at bekræfte den lov, rigsrådet havde vedtaget¹.

Paget havde intet at skjule. Hans private udtalelser var tilstrækkelig tydeligt karakteriseret som sådanne til, at hans regering ikke kunne lægge ham dem til last, rent bortset fra at der næppe var udsigt til, at de kunne komme den for øre. Men Arup siger, at Paget søndag aften til David som sin private mening havde sagt, at kongen burde underskrive. Dette udsagn har Arup imidlertid taget fra Davids 1863-beretning, hvor samtalen ikke er henlagt til søndag aften, men til tirsdag aften eller onsdag morgen. Det er altså en kombination af 1874-beretningens tidsangivelser med 1863-beretningens indhold. På denne kombination kan der ikke bygges noget, så meget mindre som Paget i sit brev af den 19. nov. henlægger replikskiftet til samtalen onsdag formiddag, efter at han havde underrettet David om Russells svar. Men dertil kommer, at Paget i et andet brev til Earl Russell d. 19. nov. fortæller, at han, før han d. 17. modtog Russells telegram, var i forbindelse med Hall, for at få Hall til at tage ansvaret for udsættelsen af kongens underskrift på sine skuldre², altså en henvendelse, der ligger helt på linie med den instruks, Paget kort efter fik fra sin regering. Han har altså foretaget et skridt fuldstændig i overensstemmelse med den hovedretningslinie, han kort tid senere fik instruks om at følge. Dette officielle skridt må ved bedømmelsen af hans handlemåde veje tungere til end hans private udtalelser til diplomatiske kolleger.

Når man ser hvad Paget har foretaget sig i dagene 16.—17.

¹ Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 168 og 171.

² Ibid. 9. r. VI, 246.

nov., synes der ikke at forekomme noget, der skulle skjules for regeringen i London, hverken af hensyn til ham selv eller af hensyn til David. Hans handlemåde har været fuldstændig korrekt. Og hvis han endelig skulle have sagt noget, der ikke var helt på linie med, hvad hans regering mente, så kunne han jo undskylde sig med, at han endnu ikke havde fået instruks.

Forholdet er imidlertid det meget ejendommelige, at *da* Paget havde fået instruksen, udtalte han sig til danske politikere og embedsmænd i vendinger, der klart afveg fra, hvad han havde fået ordre til at sige fra London. Hans optræden *efter*, at han havde fået at vide, hvad Russell mente, kunne langt mere trænge til en forklaring og undskyldning end hans handlinger før dette tidspunkt. Den gav han i sine indberetninger til London med den virkningsfulde henvisning til, at der ville være udbrudt revolution i København, hvis Christian IX ikke havde skrevet under. Under indtryk af den voksende revolutionære stemning i København i løbet af tirsdagen den 17. nov. erkendte Paget, at det for kongen var en nødvendighed at skrive under hurtigst muligt, og det fortæller han uden forbehold til sin chef, idet han samtidig undskylder, at han ikke strikte har fulgt instruksen. Han fik da ejheller nogen misbilligelse fra sin regering. Nøglen til forståelse af Pagets holdning er revolutionsfaren i København. I takt med de revolutionære tilbøjeligheders tiltagen er hans overbevisning om nødvendigheden af, at kongen måtte skrive under, vokset.

Det forekommer mig efter denne gennemgang af Pagets holdning ikke at være grundlag for Arups almindelige tvivl om pålideligheden af Pagets kronologi. Kun hvis der kan føres positivt bevis for, at Pagets kronologi er urigtig, kan man forkaste hans oplysninger til fordel for Davids 1874-beretning, der påviseligt indeholder alvorlige fejl, og som på grund af de 10 år, der er gået fra det tidspunkt, da begivenhederne fandt sted, og til beretningens udarbejdelse ikke i almindelighed kan fortjene nogen fortrinsret.

Arup forsøger på at føre et sådant bevis: trods Pagets forsøg på at tilsløre, at han ikke har været i forbindelse med David

før tirsdag formiddag, har Paget dog, efter Arups mening, ikke været forsigtig nok. Der er, siger han, et par træk i Pagets depesje, der tydeligt viser, at hans kronologi må være urigtig:

»Således har Paget i sin depesje en bemærkning, som han vil have fremsat i onsdagssamtalen, om arbejdet med at organisere en bevægelse for at gå til slottet og forlange stadfæstelse af forfatningen, som han kendte fra en af iscenesættelserne; sikkert er der her tale om København's kommunalstyres optog til det gule palæ om tirsdagen, og også denne bemærkning viser således hen til et tidligere tidspunkt end enten onsdag eller tirsdag nemlig til søndag aften den 15. nov.«¹.

Denne opfattelse forbyder imidlertid sig selv. Paget kan umuligt søndag aften ved 9-tiden, da meddelelsen om kongens død endnu ikke var almindelig kendt, have fået underretning af en borgerrepræsentant eller en anden om, at der forberedtes en demonstration over for Christian IX. Den første forudsætning for en sådan henvendelse må være, at borgerrepræsentanterne havde kendskab til Frederik VII.s død; det har de tidligst fået i løbet af søndag aften, altså omkring ved det tidspunkt, hvor Davids og Pagets samtale må have fundet sted, hvis 1874-beretningens opgivelse skal følges; men desuden måtte arrangørerne have tid til at tale sammen indbyrdes, inden de omtalte planerne for et fremmed lands gesandt.

Når Paget bruger vendingen »at der blev truffet forholdsregler til at organisere en bevægelse i en meget formidabel målestok for at gå til slottet« leder det ikke tanken hen på borgerrepræsentanternes henvendelse; de kom kørende i 24 kareter. De demonstrationer, Paget omtaler, er sikkert de samme, som den preussiske gesandt den 17. nov. telegraferede om til Berlin. Denne nævnte først, at Christian IX havde svaret undvigende og opsættende til Københavnsmagistratens adresse om sanktion, og dernæst at der forberedtes store massedemonstrationer, som kongen næppe længe ville modstå². Det må være disse, der

¹ Scandia III, 26 f.

² Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 162.

er tænkt på. Erik Møller har i sin bog »Skandinavisk Stræben og svensk Politik omkring 1860« nærmere gjort rede for, hvilke kredse i København der arbejdede for en revolution, hvorved Carl XV eller prins Oscar kunne blive dansk konge. Det må være inden for disse kredse, at de store demonstrationer er blevet planlagt¹.

Det andet holdepunkt for Arups opfattelse — og der er kun disse to — er af samme svage karakter. Arup siger: »I sin beretning om, at han (Paget) i den første samtale tirsdag morgen fremsatte den tanke for David, at det måske kunne lykkes at bevæge Hall til at tage ansvaret for, at kongen udsatte sin underskrift, indskyder han, at David hertil svarede, at kongen ikke havde gjort en sådan henstilling til Hall. Denne bemærkning af Paget er prof. Friis højst ubekvem, fordi han naturligvis som alle andre ved, at denne tanke må kong Christian IX allerede søndag aften have fremsat over for konseilspræsidenten og derefter gentagne gange senere inden tirsdag formiddag. Men selve denne alvorlige kronologiske fejl foranlediger dog kun professor Friis til i en note at forsøge en anstrengt bortforklaring af bemærkningen, der naturligvis hører hjemme i den samtale, der blev ført søndag aften den 15. nov.«².

Arups opfattelse støder imidlertid på den afgørende vanskelighed, at kongen søndag aften først talte med Hall efter, at han havde talt med David, det fremgår både af Davids 1863- og 1874-beretning. Denne kan derfor ikke i en samtale med Paget samme aften give udtryk for, hvad kongen har sagt eller ikke sagt til Hall. Det kan han tidligst erfare mandag morgen.

Dertil kommer, at Arup i sin gengivelse af Pagets tankegang forenkler den en smule. I almindelighed har kongen formentlig søgt at bevæge Hall til at tage ansvaret for sit ønske om at udskyde sin underskrift på sig; men Pagets tankegang er lidt mere speciel. Han bruger følgende vending i brevet af 19. nov. 1863 til John Russell³.

¹ S. 320—325.

² Scandia III, 26.

³ Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 142 sml. s. 240.

»Det kunne være muligt, at hvis H. M. appellerede til Halls patriotisme og hengivenhed og forklarede ham, at han ikke havde til hensigt fuldstændig at afslå at underskrive, men blot at udsætte det, indtil forhandlingerne om de internationale spørgsmål var ordnede, at Hall så ville tage ansvaret på sig over for rigsrådet og landet for en midlertidig udsættelse af forholdsreglen«. Tidligere var der tale om en udsættelse, indtil man kendte resultatet af de pågående forhandlinger i Frankfurt¹, nu er der tale om en udsættelse til en international konference kunne have fundet sted.

Det er denne ganske specielle udformning af tanken, som David hævder, kongen ikke har foreslået Hall, og som David mener, Hall ikke kunne gå ind på. En bekræftelse på, at der er tale om denne særlige udformning af tanken, har man dels i Kriegers dagbøger², hvor der under den 17. nov. noteres, at kongen sagde til Hall, at denne, når han ville, godt kunne skaffe en rigsrådsbeslutning, hvorved kongen fik udsættelse med stadfæstelsen til efter kongressen, og dels i den henvendelse, Paget rettede til Hall tirsdag formiddag den 17., hvor han fremsatte forslag om, at Hall skulle tage ansvaret på sig.

Det er således ikke lykkedes Arup at føre bevis for, at Pagets kronologi er urigtig. Det forekommer mig derfor hævet over enhver tvivl, at Pagets brev som kilde må have fortrinnet frem for Davids 1874-beretning, der er skrevet 10 år senere, og som rummer en del indlysende fejl, og frem for Davids 1863-beretning, der er tendensios. Det er en konsekvens heraf, at man ikke kan opretholde 1874-beretningens meddelelse om, at David har været hos Paget søndag aften. Det er ikke udelukket, at han har været der, men efterretningen er ikke bekræftet af Pagets brev, og jeg mener, at man må stille sig meget skeptisk over for 1874-beretningens meddelelse.

Pagets kronologi må være den rigtigste; og den må lægges til grund ved fortolkningen af Davids og Christian IX.s bestræbelser i dagene 15.—18. nov. 1863.

¹ Den svenske gesandt Hamiltons referat af en samtale med Paget 15.11.1863. (Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 156).

² II, 343.

David's meddelelse til kongen om resultatet af samtalen med Paget.

Forinden der gøres et forsøg på at fortolke begivenhederne 15.—18. nov. 1863 på grundlag af kronologien i Pagets brev, er der et enkelt punkt, der må drøftes. Det fremgår af Pagets brev af 19. nov., at David har fået efterretningen om John Russells svar så tidligt, at han kunne nå at underrette kongen om det, inden statsrådsmødet den 18. nov. om eftermiddagen, men der findes intet bevis for, at David *har* underrettet kongen om samtalen med Paget onsdag formiddag d. 18. før statsrådsmødet¹. Men uanset om David nåede at give kongen efterretning eller ikke, havde Christian IX, da statsrådet begyndte, den 18. kendskab til Russells svar. Da Paget fik Russells telegram d. 17. om eftermiddagen, meddelte Paget straks dets indhold til Hall², der gengav det over for kongen³. Men rigtignok afveg gengivelsen noget fra indholdet af Russells telegram og meget væsentlig fra den besked, David ifølge sin 1863-beretning gav kongen torsdag d. 19. nov.

Telegrammet fra Russell lød i oversættelse:

¹ Der er i 1874-beretningen en skildring af, hvorledes David mandag morgen d. 16. af Paget fik Russells svar, der gik ud på, at kongen skulle vinde tid. Med dette svar gik han til kongen, hvem han mødte på den lille trappe, der førte til hans private værelser. David gav ham det der, da han ilede med at komme til Christiansborg slot, hvor proklameringen skulle ske. Som Arup har gjort opmærksom på, kan David umuligt have overrakt kongen Russells svar mandag formiddag d. 16., da svaret først kom tirsdag d. 17. (Scandia I, 137). Der er yderligere den vanskelighed, at der før proklameringen den 16. nov. var statsråd kl. 10; kongen kan næppe have været hjemme i det gule palle mellem statsrådet og proklameringen (Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 145). Det er derfor ret usandsynligt, som Arup mener, at David faktisk har mødt kongen på den trappe til hans privatværelse d. 16. nov. før kl. 10, men det er fristende at henlægge hele episoden, der så tydeligt bærer oplevelsens præg, til onsdag formiddag d. 18., således at forstå, at David skynder sig med at aflevere Russells svar på et tidspunkt, da kongen har travlt med at komme, ikke til statsrådet før proklameringen den 16., men til statsrådet d. 18. Hvor rimelig end denne løsning kan synes, skal den ikke gives ud for mere end gætværk.

² Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 246.

³ Ibid. 9. r. VI, 173.

»Hendes majestæts regering er meget utilbøjelig til at indblende sig i sagen vedrørende den nye danske forfatning, men hvis kongen ønsker, mæglingen skal blive virksomhedsfuld, måtte han vente med at undertegne, indtil det internationale spørgsmål er ordnet«¹.

Paget skrev til John Russell den 19. nov., at han havde gengivet indholdet til Hall med disse vendinger: »skønt hendes majestæts regering var uvillig til at blende sig i sagen m. h. t. den dansk-slesvigske forfatning, var den ikke desto mindre af den mening, at der ville blive en bedre chance for, at den internationale forhandling kunne blive virksomhedsfuld, hvis kongen ville udsætte sin underskrift til den var afsluttet«².

I statsrådet den 18. nov. udtalte Hall, »at han fra den henværende engelske gesandt havde modtaget den mundtlige ytring, at han fra sin regering havde fået et telegram, der gik ud på, at man fra engelsk side ikke kunne indlade sig på nogen udtalelse med hensyn til de indre forhold i Danmark, navnlig hvad forfatningssagen angik, men at man måtte ønske, at der intet skete, som kunne virke forstyrrende ind på en fredelig mediation«³. Det behøver ikke nogen nærmere påpegning, at den engelske regerings utilbøjelighed til indblanding, af Hall betones stærkere end egentlig berettiget efter telegrammets ordlyd, ej heller at Pagets gengivelse betyder en afsvækkelse.

David har gengivet indholdet af Russells svar forskelligt i de to beretninger. I 1874-beretningen siger han kort, at det gik ud på, at kongen skulle søge at vinde tid. I 1863-beretningen: »Jeg har grund til at antage, at min regering ikke ville have frarådet H. M. under de nuværende omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give H. M. sin anskuelse tilkjende«.

Det, David i 1863-beretningen hævder at have sagt, er

¹ Hist. Tidsskr. 9. r. VI. 236.

² Ibid. 9. r. VI. 246.

³ Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863--79, 22.

imidlertid mere et referat af, hvad Paget og han under samtalen var endt med, end nogen korrekt gengivelse af det engelske telegram, og endnu fjernere fra originalen end Halls afsvækkede gengivelse. Der er imidlertid en vis sandsynlighed for, at David faktisk har udgivet Pagets opfattelse som den engelske rege- rings, thi David fortæller i sin 1863-beretning, at meddelelsen var kongen både uventet og kærkommen. Efter at Christian IX havde fået kendskab til Russells telegram gennem Halls gen- givelse, måtte Davids udlægning naturligvis være kongen uven- tet. Så kortfattet som David gengiver meddelelsen i 1874- beretningen, der er mere i overensstemmelse med det faktiske indhold af Russells telegram, kan David imidlertid ikke have gjort rede for sagen over for kongen. Han må under alle om- stændigheder have omtalt Pagets egen vurdering af situationen, og det er naturligt, at han har lagt særlig vægt på den.

For det følgende er det afgørende imidlertid, at man sikkert kan regne med, at kongen ved statsrådets begyndelse den 18. nov. 1863 kendte indholdet af Russells telegram, omend i af- svækket form.

Formålet med Davids henvendelse til Paget.

På grundlag af kronologien i Pagets brev, på grundlag af meddelelser i Davids beretninger, for så vidt de er overens- stemmende gengivet begge steder, og intet iøvrigt taler imod eller de er bekræftet af andre kilder, og på grundlag af stats- rådsforhandlingerne, skal der gøres et forsøg på at vurdere for- målet med Davids aktion; hvad har han og kongen villet opnå ved henvendelsen til Paget?

Friis er kommet til det resultat, at David kun foretog en ganske almindelig og uangribelig »sondering«¹; det er en natur- lig konsekvens af, at Friis anerkender Davids 1863-beretning som i hovedsagen korrekt.

Arup derimod mener, at det kernepunkt, det hovedemne,

¹ Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 152.

hvorom Davids beretninger samler sig, er ønsket om ministeriet Halls fjernelse; det skal have været en skuffelse for David, at kongen ikke allerede den 15. nov. havde henvendt sig til nye mænd; men David skal alligevel have ment »at ministeriets demission lod sig fremkalde ved, at kongen nægtede underskrift på novemberforfatningen. Derfor var han så villig til at bringe kongens forespørgsel til den engelske gesandt; han var overbevist om, at Russell ville råde kongen til ikke at underskrive, hvad også var rigtigt. Men atter følte han sig skuffet, ja næsten svigtet, da kongen alligevel underskriver«¹.

Den opfattelse, som Arup her gør gældende, kan jeg ikke føle mig overbevist af; det står alt for tydeligt i 1874-beretningen, at David indså det umulige i at danne et nyt ministerium til afløsning af ministeriet Hall, og han siger i denne beretning: »Jeg har aldrig bebrejdet ministeriet, at det handlede, som det gjorde, eller kongen, at han gav sit løfte uden at søge at vinde tid«, og videre »jeg tror heller ikke, at et andet ministerium ville have kunnet undgå at tilråde kongen at stadfæste forfatningen. Omstændighederne gjorde det til en nødvendighed«, og ifølge 1863-beretningen siger han, at han tvivlede meget på, at det var muligt at danne et nyt ministerium. På dette punkt er der overensstemmelse mellem Davids to beretninger. Hvis David tilsigtede et ministerskifte, måtte den første forudsætning være, at der fandtes personer, der ville påtage sig ansvaret for at danne et nyt ministerium; men hverken Bluhme, David eller Andræ, som kongen rådførte sig med, ville påtage sig at danne ministerium. Når der ikke fandtes nye mænd, der ville afløse Hall, kunne et råd fra den engelske regering derfor ikke have større betydning m. h. t. et eventuelt ministerskifte.

Det forekommer mig langt mere sandsynligt, at Davids henvendelse til Paget er blevet besluttet, efter at Christian IX har indset, at det var umuligt at få et nyt ministerium. Han kunne ikke selv overbevise Hall og dennes kolleger om, at det var forkert at sætte novemberforfatningen i kraft. Men et engelsk råd om, at kongen ikke burde underskrive kunne måske gøre ind-

¹ Scandia I, 160.

tryk på Hall og hans ministerkolleger og få dem til at udsætte forfatningens ikrafttræden. At man ventede noget sådant af kongen og hans rådgivere, ser man af Kriegers dagbogsoptegelse for den 17. nov. Han omtaler her, at Bluhme og David efter nogles påstand rådede kongen til at trække tiden ud. »Man vil vel forsøge at tilvejebringe et diplomatisk tryk«. Krieger har utvivlsomt hermed, uden anelse om de forhandlinger der førtes, gættet kongens og Davids egentlige hensigt.

Denne opfattelse bestyrkes ved Christian IX.s udtalelser på statsrådsmøderne den 16. og 18. nov., de eneste endnu kendte udtalelser fra denne hovedperson i dramaet. Den 16. nov. fremhævede kongen det som noget betydningsfuldt at erfare, hvad Frankrig og England mente om forfatningen; men han blev afvist af Hall. Den 16. om aftenen havde han som det fremgår både af 1863-beretningen og Pagets brev en sammenkomst med David, og netop Halls afvisende holdning over for tanken om at spørge England og Frankrig, kan opfattes som motivering for, at David påtager sig at spørge Sir Augustus. Ved statsrådsmødet den 18. nov. tog kongen spørgsmålet op igen. Udgangspunktet var nu, at Hall for kongen havde refereret Russells instruks til Paget, som Paget straks havde ladet gå videre til Hall, og som Hall ifølge statsrådsprotokollen gengav med ordene »at man fra engelsk side ikke kunne indlade sig på nogen udtalelse med hensyn til de indre forhold i Danmark, navnlig hvad forfatningssagen angik, men at man måtte ønske, at der intet skete, som kunne virke forstyrrende ind på en fredelig mediation«.

Kongen greb straks denne udtalelse, som han sandsynligvis har opfattet som et resultat af Davids henvendelse til Paget, idet han bemærkede, at dette forekom ham som et vink til os fra England, at vi skulle være varsomme med gennemførelsen af den nye forfatning; Hall derimod mente, at man ikke skulle tillægge en sådan udtalelse vægt. Kongen kunne dog ikke andet end anse de ytringer, som nu var kommet fra England for »sær vigtige«, og han syntes, som han før bemærkede, at de var ligesom et vink med hensyn til forfatningsudkastet. Det var kon-

gens sidste forsøg på at slippe for at skrive under; han kunne imidlertid ikke trænge igennem med sit syn og skrev så under.

Efter kongens bemærkninger må man opfatte forholdet således, at han og David har tilstræbt at fremkalde et engelsk råd til regeringen om, at forfatningen ikke burde sættes i kraft, at de har forsøgt at tilvejebringe et diplomatisk tryk. Det er det David i 1863-beretningen vil skjule. Kongen og David havde uden om kongens ansvarlige rådgivere rettet en henvendelse til en fremmed magt for at opnå, at denne lagde pres på ministeriet, således at det kunne bevæges til at slå ind på den af kongen ønskede politik. Det var en ukonstitutionel fremgangsmåde, som der var grund til at dække over; og David har ikke været stolt ved situationen; stemningen i byen var efter talrige samstemmende vidnesbyrd sådan, at der kunne frygtes en revolution, hvis kongen ikke skrev under. Derfor blev David lettet, da Paget under det samme indtryk af den truende revolution i samtalen d. 18. nov. om formiddagen gav sin egen opfattelse afgørende vægt frem for den britiske regerings.

Hvis David havde rådet kongen til at søge dannet et nyt ministerium kunne der derimod ikke lægges David noget til last. Kongens ret til frit at vælge sine ministre var jo anerkendt, men Christian IX kunne blot ikke få andre i den givne situation.

Davids formål med den urigtige beretning af 1863.

Endelig er der så spørgsmålet: Hvorfor udarbejdede David sit defensorat for kongen den 2. dec. 1863?

For Friis er det ikke noget større problem, da han ikke anser 1863-betænkningen for urigtig. Han formoder, at David kan have spurgt sig selv: »Hvad vil dommen over mig blive, når ulykkerne styrter ind over landet, og man engang spørger, hvorledes har David rådet sin kongelige herre og ven? Vil man da dømme mig hårdt, fordi jeg ikke uden vaklen trods alt frarådede ham at give den skæbnesvangre underskrift«, altså at eftertiden

vil bebrejde ham, at han ikke i kraftigere vendinger rådede kongen fra at skrive under¹.

Arup skyder Davids egen motivering, at han ville nedslå de uforskammede rygter om kongen til side². Han mener at det sande motiv til Davids urigtige 1863-beretning har været »i modstrid med sandheden på alle måder at tilsløre og afgive bevis imod, at David har haft det allermindste at gøre med nogen bestræbelse for at styrte ministeriet Hall«³, og han hævder at David, da han udarbejdede sin urigtige redegørelse, må have tænkt sig muligheden af en læser, der kunne have en levende interesse og måske pligt til at bringe på det rene, om han havde hørt til dem, der havde konspireret for at hidføre ministeriet Halls fald. »Når hans papirer i et sådant tilfælde beslaglægdes af en undersøgelseskommission, ville denne blandt dem finde denne redelige samtidige beretning, der var nedskrevet alene af historisk interesse og indignation over udsprede løgnagtige rygter. Det fik så komme til en prøve, om kommissionen kunne komme bag ved den«⁴.

I den senere artikel fastholder Arup med stor styrke, at David har villet lave sig et alibi overfor en revolutionær undersøgelseskommission.⁵

Denne opfattelse bygger på en meget dristig og næppe holdbar konstruktion, som giver en højst usandsynlig forklaring på Davids handlemåde. At David den 17. og 18. nov. har handlet under indtryk af frygten for en revolutionær rejsning i København, kan der ikke være tvivl om både efter hans egne og Pagets udtalelser, men hvad kunne han frygte af en revolution, hvorved Christian IX blev styrtet? Hans henvendelse til Paget kan, som det nærmere er påvist i det foregående, ikke have haft nogen forbindelse med ønsket om at styrte Hall; og den kan næppe i sig selv have været strafbar, som Arup vil hævde⁶.

¹ Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 193.

² Scandia I, 159.

³ Ibid. I, 161.

⁴ Ibid. I, 162.

⁵ Ibid. III, 35.

⁶ Ibid. III, 37 ff.

Det forekommer mig meget mere nærliggende at søge årsagen til, at David har så travlt med at bagatellisere sin henvendelse til Paget og derfor i sin 1863-beretning giver urigtige oplysninger i hans egne ord: han ville »tilintetgøre det udsprede uforskammede rygte, at kongen først havde underskrevet efter at have spurgt det engelske hof, hvad han skulle gjøre«. For at tilintetgøre dette rygte, der altså ikke var noget rygte og følgelig dårligt kan kaldes uforskammet, — tværtimod rummede det den kerne af sandhed, at kongen vitterligt var blevet enig med David om, at spørge den engelske gesandt — har David udarbejdet sin urigtige beretning af 1863. Det er mere et forsvarsskrift for Christian IX end for ham selv, og Christian IX kunne i vinteren 1863—64 have alt forsvar behov. Der er ingen grund til at tro, at Davids skrift var udarbejdet for i tilfælde af en revolution at falde i en undersøgelseskommissions hænder; det kunne bruges på mangfoldige måder, danne grundlag for en artikel i bladene, hvis sagen ved en indiskretion kom frem, eller bruges som basis for en tale i rigsrådet, hvis spørgsmålet skulle blive bragt på bane der. Alene det forhold, at David ikke fortæller sandheden om de begivenheder, han ville belyse, kan motivere at han prøver på at nedfælde sine tanker på papiret for at se, hvor overbevisende hans alibi for Christian IX kunne blive.

Sammenfatning.

Sammenfattende kan begivenhederne 15.—18. nov. 1863 fremstilles således:

Da Christian IX havde fået efterretning om Frederik VII.s død sendte han sent søndag eftermiddag d. 15. nov. bud efter C. N. David om at komme kl. 7. Kongen og David drøftede den politiske situation. De var enige om, at det var umuligt at få dannet et nyt ministerium; først og fremmest måtte Christian IX derfor søge at vinde tid. Senere på aftenen modtog Christian IX konseilspræsidenten, Hall.

Næste morgen, mandag d. 16. nov. havde kongen en kort samtale med David og fortalte ham, at Hall havde fundet det

meget naturligt, at han ønskede en kortere betænkningstid. Om formiddagen d. 16. holdt kongen sit første statsråd, hvor kongen ønskede spørgsmålet med hensyn til underskriften på den nye forfatning udskudt nogle dage. Hall ønskede, at sagen snart blev afgjort, men fandt dog, at der var naturlig grund til ikke at træffe afgørelse med det samme.

Christian IX ville gerne have regeringen til at undersøge, hvad Frankrig og England tænkte om forfatningsudkastet.

Hall svarede, at hvis man direkte spurgte, hvad de to magter mente om forfatningsudkastet, ville man sikkert få det svar, at de ikke kunne indlade sig på at bedømme det, og det ville efter Halls mening være misligt at give fremmede kabinetter lejlighed til at udtale sig om et sådant rent indre anliggende. Ville man spørge, om det var rigtigt at gennemføre den nye forfatning, var de nødt til at sige, at vi helst ikke måtte gøre noget skridt, som kunne fremkalde vanskeligheder og konflikter, men at spørge og så siden handle anderledes, end de sagde, gik ikke an.

Kongen tog ikke derefter spørgsmålet op igen. Men mandag aften havde han en ny samtale med David, hvor kongen og David blev enige om, at David skulle gå til den engelske gesandt og spørge, om denne havde nogen instruktion fra sin regering, som burde have vægt for hans majestæts afgørelse m. h. t. at undertegne den nye forfatning; og hvis han ikke havde nogen instruks, hvad Pagets egen mening da var. Det gjorde David tirsdag formiddag den 17.

Paget havde på dette tidspunkt endnu ikke nogen instruks, men han havde dagen i forvejen som følge af en henvendelse fra den preussiske gesandt, der havde opfordret ham til at advare den danske regering imod at lade kongen skrive under på forfatningen, telegraferet efter instruks. Han lovede David, hvis han hørte noget, da at sende bud til ham.

Samme eftermiddag fik Paget telegram fra John Russell, at den engelske regering nødigt ville udtale sig, men hvis den internationale mægling skulle blive virkningsfuld, var det bedst, at kongen udsatte sin underskrift til det internationale spørgs-

mål var ordnet. Indholdet af dette telegram meddelte Paget straks til Hall, der i afsvækket skikkelse refererede det for kongen. Denne måtte opfatte det som resultatet af Davids henvendelse til Paget.

Imens var uroen i København tiltagende, der blev planlagt store massedemonstrationer med det formål at tvinge kongen til at skrive under. Både Paget og David blev under indtryk af den voksende uro i København overbevist om, at kongen nu måtte skrive under, og David blev derfor nervøs for, at det råd, der eventuelt kunne komme fra London om, at kongen burde udsætte underskriften, kunne have en så kategorisk form, at det ville vanskeliggøre situationen for Christian IX.

Onsdag formiddag d. 18. nov. meddelte Paget David indholdet af telegrammet fra John Russell. Udtalelsens vage udformning, der gjorde det let at undlade at følge rådet, følte befriende af David, og han og Paget var enige om, at kongen burde skrive under. Efter alt at dømme er David, der næppe kunne vide, at kongen gennem Hall var underrettet om telegrammets indhold, ilet til kongen med det. Men uanset om David har nået kongen inden statsrådsmødet onsdag d. 18. om eftermiddagen eller ikke, har kongen søgt at udnytte telegrammet fra John Russell til at opnå udsættelse m. h. t. at skrive under på forfatningen. Kongen indledede mødet med at spørge, om der var kommet efterretninger af nogen betydning fra udlandet. Hall nævnte, at den engelske gesandt mundtligt havde meddelt ham, at han havde fået et telegram om, at man fra engelsk side ikke kunne indlade sig på nogen udtalelse m. h. t. de indre forhold i Danmark, navnlig hvad forfatningssagen angik, men at man måtte ønske, at der intet skete, som kunne virke forstyrrende ind på en fredelig mediation.

Kongen bemærkede, at det forekom ham som et vink til os fra England, at vi skulle være varsomme med gennemførelsen af den nye forfatning. Hall mente ikke man kunne lægge stor vægt på den slags ytringer, men kongen kunne dog ikke andet end anse de ytringer, der var kommet fra England, for vigtige, og han opfattede dem som et vink m. h. t. forfatningsudkastet.

Kongen udviklede nærmere sin betænkelighed, men ingen af hans argumenter gjorde indtryk på ministrene. Russells udtalelse havde ikke været så kategorisk, som han sandsynligvis havde ventet den, og Hall havde yderligere gengivet udtalelsen svagere, end den var. Der var således intet fast holdepunkt for kongen. Han kunne ikke overbevise sit ministerium om, at det var forkert af ham at bekræfte novemberforfatningen; han kunne ikke få noget nyt ministerium, og der var en voksende revolutionær bevægelse i København. Hvis han ville redde den trone, han lige havde overtaget, var der intet andet valg for ham end at skrive under, selv med risiko for at miste hertugdømmerne.

Det forsøg han og David havde gjort på ved Englands mellemkomst at opnå udsættelse med underskriften var mislykkedes, og under indtryk af bevægelsen i København var David glad for, at der ikke kom mere ud af dette lille mellem-spil, men uviljen imod Christian IX var stadig påfaldende; faren for en revolution ikke overvundet; rygter om, at Christian IX først havde spurgt det engelske hof, hvad han skulle gøre, tjente ikke til at styrke kongens position, og da David følte, at det, han havde været med til, var politisk angribeligt, hvis kongens modstandere fik fat i det, har han i sin beretning af 1863 konstrueret et forsvar for Christian IX. Hvad han end har villet bruge det til, kan det ikke holde for den historiske kritik. På dette punkt har Arup fået ret; men dette forhold kan, som det her er forsøgt at godtgøre, ikke bære hans dristige konstruktioner; hverken den opfattelse, at Hall var primus motor i en revolutionær skandinavistisk politik, eller at David havde søgt at styrte ministeriet Hall, eller at David ved sin henvendelse til Sir Augustus Paget havde begået en forbrydelse, der kunne pådrage ham straf efter Danske Lovs bestemmelser. I den sammenhæng som sagen her er set, får man indtryk af, at Christian IX var langt ivrigere for at finde en udvej for at undgå at underskrive novemberforfatningen end David. Der stod rigtignok også betydeligt mere på spil for kongen end for David.

	Davids beretning 1874	Pagets brev 19/11 1863	Davids beretning 1863	Andre kilder
Søndag aften 7-9.	Samtale I kongen-David. Hvad mener Russell?		Samtale I kongen-David. Kongen bør vinde tid.	
Søndag aften efter 9.	Samtale I David-Paget. P. lover at telegrafere til Russell.			
Mandag morgen.	Samtale II David-Paget. Russell raader kongen at vinde tid.		Samtale II kongen-David. Indhold oplyses ikke.	
Mandag form. før 10.	Samtale II David-kongen. David bringer svar fra Paget.			
Mandag kl. 10.				Statsraad. Kongen: hvad raader Engl. og Frankrig. Hall afviser at spørge.
Mandag efterm.				Paget telegraferer efter instruks.
Mandag aften.		Samtale David-kongen.	Samtale III ? kongen-David. Indhold ikke oplyst.	
Tirsdag form.		Samtale I David-Paget. D.: Hvad mener Russell, hvad mener Paget. P.: endnu ikke instruks fra Russell. P.: Hall bør tage ansvar for udsættelse.		Samtale Paget-Hall. P.: Hall bør tage ansvar for udsættelse. Hall vil ikke.

tirsdag_ efterm.

telegram fra russen.
Vil nødig indblanding.
Kongen bør helst ud-
sætte underskrift til
efter international
mægling.

Tirsdag aften.

Billet fra Paget til
David.

Samtale IV ? kongen-
David. Kongen parat
til at underskrive.
David faar besøg af
en ven, der siger Pa-
get er mod underskrift.
David skriver til Pa-
get.

Onsdag morgen.

Samtale II David-Pa-
get. Refererer Russels
svar, enige om at kon-
gen må skrive under.

Samtale I David-Pa-
get. Paget endnu uden
instruks. Raader pri-
vat til underskrift.
(evt. Tirsdag aften).

Onsdag kl. 13.

Statsraad. Kongen op-
fatter Halls referat af
Russells telegram som
en engelsk advarsel.
Hall afviser. Kongen
skriver under.

Onsdag efterm.

Samtale II. David-
Paget. Russell vil ikke
fraraade kongen at
underskrive.

Torsdag kl. 16,30.

Samtale V. Kongen-
David. Refererer Rus-
sells svar som ovenfor.

C. N. Davids Optegnelser af 2. December 1863.

Da det, om ikke før, saa dog efter min Dod vil komme paa Omtale, om og hvorvidt jeg har tilraadet eller fraraadet min kongelige Herre og jeg kan tilføje: Ven, Christian 9., at underskrive Forfatningsloven af 18. f. M., saa vil jeg optegne, medens alt endnu er mig i frisk Minde, hvad der i de skjebnesvangre Dage er passeret mellem H. M. og mig.

Efter at jeg i flere Dage havde været upasselig, og navnlig siden Lordag Middag holdt mig hjemme, modtog jeg Søndag Eftermiddag [den 15. November] Kl. 5¹/₂ en Billet saa lydende: »Tør jeg vente Dem, gode Conferenceraad, iaften Kl. 7 hos mig? Deres meget hengivne Christian«.

Da jeg til den bestemte Tid indfandt mig paa Palaiet, modtog jeg Ordre til at gaae ind i »Prindsens« Værelse og der at vente paa ham, da han var gaaet til Landgreven¹. Nogle Øieblikke derefter kom Prindsen virkelig ogsaa, og fortalte mig, synligen bevæget, at han havde modtaget et Telegram, at Frederik VII var dod. At vi i Samtalen strax kom ind paa Spørgsmaalet om Stadfæstelsen af den af Rigsraadet vedtagne Fælledsforfatning, var naturligt. Jeg bemærkede imidlertid, at da dette var en Regjeringshandling, kunde der for Øieblikket slet ikke være Tale herom. Det, der nærmest forelaae, var at tiltræde Regjeringsringen, som forudsatte, at Kongen gav sin edelige Forsikring om at opretholde Grundloven af 2. Octbr. 1855. Dette forudsatte jeg, at Kongen vilde gøre — men hermed var det ogsaa givet, at Deres Kongelige Hoihed* vilde have Betænkningstid til at overveie det næste høist vigtige Skridt, som skulde gjøres. Med Hensyn til dette, dristede jeg mig ikke i dette Øieblik at give et bestemt Raad. Meget var at overveie og at tage Hensyn til; paa den ene Side Stemningen i Kongeriget, paa den anden Side Stemningen i Hertugdømmerne og hvorledes man der vilde stille sig med Hen-

* Det er denne Benævnelse, som jeg brugte hele Aftenen under vor Samtale paa en Maade efter hans egen Befaling, thi da Grev Holck² — et Quarteerstud efter at jeg var kommet, — i et Ærende fra Landgreven, som Pr. Christian ikke havde truffet om Eftermiddagen, kom til ham og tiltalte ham: Deres Majestet, sagde han: »Den Titel tilkommer mig først, naar jeg har besvoret Grundloven og er proklameret«.

¹ Landgrev Vilhelm af Hessen (1787—1867), Dronning Louises Fader.

² Kammerherre Grev Valdemar v. Holck, Kavalier hos Landgrev Vilhelm af Hessen.

syn til Successionen, ligesom det ogsaa maatte opklare sig, hvorledes Stormagterne betragtede Forfatningsspørgsmaalet, — men i saa Henseende var det af største Vigtighed, at der levedes Tid til at fatte den endelige Beslutning, der ialfald var uadskillelig med Spørgsmaalet, om det var muligt at danne et andet Ministerium end det nuværende, der var identificeret med den nye Fælledsforfatnings Stadfæstelse. Herom tvivlede jeg i høi Grad, men ikke desto mindre maatte jeg tilraade D. K. H., til hvilken Bestemmelse De end maatte troe at komme, ikke at overile Dem, men at paastaae, at der maatte gives Dem Tid til at overlægge denne saa høist vigtige Sag. Enig i, at Dannelsen af et nyt Ministerium vilde stode paa uovervindelige Hindringer, maatte det ogsaa erkjendes, at der for Øieblikket ikke kunde tænkes paa Andet end at faae det nuværende Ministerium til at erkjende, at Tronfølgeren ikke blot var i sin fulde Ret, men ogsaa at det kun var en ham paaliggende Pligt, naar han forlangte Betænkningstid for at overlægge det første saa høist vigtige Skridt, som han har at gjøre, efterat have bestøget Tronen . . .

Klokken 9 om Aften forlod jeg Kongen, da Landgreven kom til H. M. for at lykønske ham, og da han endnu samme Aften ventede Conseilspræsidenten . . .

Den næste Morgen [den 16. November], da jeg paa hans Befaling var mødt, havde jeg en ganske kort Samtale med ham, i hvilken han kun meddelte mig, at Minister Hall havde fundet det meget naturligt, at Kongen forlangte Betænkningstid. Han bad mig at komme til sig senere paa Dagen.

Hyldningen fandt som bekjendt Sted Kl. 12, og jeg havde ikke blot ved det, som passerede udenfor Slottet, og ved hvad jeg ellers erfarede om Stemningen, Leilighed til at sætte mig ind i Situationen, men en Samtale, som jeg havde paa Slottet med Etatsraad Crone¹, gjorde mig denne end mere anskuelig. Denne iltre Skandinav henvendte sig nemlig til mig, »som han vidste havde megen Indflydelse hos Kongen«, for, »at faae ham til at underskrive Forfatningen strax«. Paa min Bemærkning, »at H. M. jo allerede havde underskrevet Forfatningen, i Kraft af hvilken han nu tiltræder Regjeringen«, svarede Etatsraaden, ja det vidste han, men »han (Kongen) maae ogsaa underskrive Fælledsforfatningen for Danmark-Slesvig idag«. Jeg indvendte her imod, at en saadan Hilsfærdighed vilde ialfald være et slet Omen for den tilkommende Konges Besindighed, og at jeg umuelig kunde troe, at han, til hvilken Beslutning han end kom, vilde fatte

¹ Vilhelm Christoffer Crone var Politidirektor i København.

den uden det modneste Overlæg. At Prinds Christian ikke kunde have bivaanet Geheimstatsraadsmoderne, i hvilke den nye Forfatning var debatteret, ifald den overhovedet ikke var blevet til blot i Ministerconferentser, var en Indvending mod »Folkets« paaberaabte Utaalmodighed, som Etatsraaden haanligen afviste, medens han søgte at gjøre gjeldende, at Kongen maatte skynde sig med at underskrive, da Ingen ellers kunde indestaae for Stadens Fred og Rolighed. Da jeg havde udtalt den Formening, at det ikke blot kunde, men skulde han (Crone), afbrød han Samtalen.

Ad andre Veie var det blevet mig klart, hvorledes ikke blot Mistillid mod det nye Kongehuus blev vakt og næret, men at ogsaa virkelig forbryderiske Planer vare udrugede, hvis Udførelse under den herskende exalterede Stemning ikke kunde ansees for en Umulighed. Under Indtrykket af hvad jeg saaledes i Dagens Løb var kommet til Kundskab om, gik jeg om Aftenen [den 16. November] til Kongen. Jeg viste H. M. Faren ved at nægte at underskrive Fælledsforfatningen, der paa en Maade forelaae som fait accompli, men fordulgte heller ikke paa den anden Side, at en kgl. Stadfæstelse af denne, der endnu i høiere Grad end Kundgørelsen af 30. Marts ikke blot vilde blive betragtet som en Opgivelse af Overenskomsten, hvorefter, idetmindste i Tiden, Londontractaten var bleven afsluttet, men ogsaa virkelig var det, kunde medføre de farligste Complicationer med Udlandet. Mit Raad var derfor at søge at forhale Underskriften, indtil det laae klarere for, hvorledes Udlandet betragtede hans factiske Tronbestigelse, eller idetmindste indtil man fra Holsteen havde Underretning om, hvad der rørte sig der i Anledning af hans Succession. Efter at have hort opmærksom paa mig, rakte Kongen mig Haanden og sagde: »De vil ikke bryde Staven over mig. ifald jeg underskriver«.

Det var mig fra dette Øjeblik klart, at Kongen allerede den næste Dag vilde stadfæste Forfatningen, hvilket ogsaa skete den næste Morgen (Onsdag d. 18.). Imidlertid havde en Ven af mig besøgt mig Tirsdag Aften [den 17. November] og fortalt mig, som noget aldeles paalideligt, at Paget havde betegnet det som et hoist farligt Skridt for Kongen — at stadfæste Forfatningen — Noget som Alle, der var ham hengivne, maatte fraraade H. M.

Endnu samme Aften skrev jeg til Paget, at jeg ønskede at tale med ham, og i en Samtale, som vi havde sammen, og hvori han bestandig fastholdt, at han kun taledes som Privatmand, og hvori jeg flere Gange fandt Anledning til at bemærke, at jeg, aldeles uopfordret af Kongen, søgte at erfare hans Mening, ytrede han, at han ikke kunde Andet end at tilraade Kon-

gen at underskrive. Han frygtede, som jeg, de nærmest liggende Følger af en Vægning. Han gjentog endnu, da jeg gik, at den af ham udtalte Mening havde en aldeles personlig Character, da han endnu ikke havde Anelse om, hvorledes hans Regjering betragtede Sagen. Dette »endnu ikke« betonedes han stærkt. Onsdag Eftermiddag [den 18. November] gik jeg atter, efter hans Anmodning, til ham, og nu sagde han mig — han vidste dengang hvad der var skeet i Statsraadet —: »Jeg har Grund til at antage, at min Regjering ikke vilde have fraraadet H. M. under de nuværende Omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give H. M. sin Anskuelse tilkjende«.

Min Samtale med Paget fortalte jeg først Kongen Torsdag Eftermiddag [den 19. November] Kl. 4^{1/2} — altsaa over 24 Timer efterat Forfatningsloven var underskrevet. Jeg kunde tydelig see paa ham, at denne Meddelelse var ham baade kjærkommen og uventet.

Jeg fortæller dette saa omstændeligen for at tilintetgjøre det udsprede uforskammede Rygte, at Kongen først havde underskrevet efter at have spurgt det engelske Hof om, hvad han skulde gjøre. Det er min fulde Overbeviisning, at H. M. kun har fulgt sit eget Overlæg i denne Sag, og efter at have afveiet, hvad Følgerne kunde blive, naar han underskrev eller ikke underskrev. At han Sondag Aften og endnu om Mandagen var meget tvivlraadig, er sandt; men kunde det være anderledes i en saa vigtig for H. M. ganske ny Sag, som var bleven bekjæmpet af Mænd, paa hvis politiske Klogskab han hidtil havde stolet, og som han ansaae som sine troefaste Venner; Kongen glemte ikke, hvad Pr[ins] Christian skyldte Bluhme. Dog maa jeg, for ikke at misforstaas, tilføje, at Bluhme heller ikke havde fraraadet Kongen at underskrive den Forfatningslov, som Ministeriet med en ubegribelig Letsindighed, understøttet af en til fanatisk Overdrivelse stimuleret Nationalitetsfølelse, havde mægtet at sætte igjennem, og som en af den skandinaviske Idee enten forført eller forblindet Presse havde skildret som den danske Selvstændigheds Bolværk . . .

Dauids Beretning af Januar 1874.

. . . Allerede oftere havde jeg gjort Prinds Christian i 1863 opmærksom paa, hvor vigtigt det var, at han alvorligt tænkte paa, hvad han vilde gjøre, naar han blev kaldet til Tronen, og til hvilke Mænd han vilde henvende sig. De Svar, som han gav mig, maatte overbevise mig om, at han enten slet ikke eller idetmindste ikke alvorligen tænkte derpaa. Saaledes nærmede sig,

under en Sorgløshed fra Prindsens Side, der maa kaldes svag, ifald man ikke vil kalde den barnagtig, den skjæbnesvangre Dag, da han kaldtes paa Danmarks Trone. Endnu omtrent 14 Dage før Frederik VII's Død, da jeg talte om hans betænkelige Sundhedstilstand, sagde han til mig: »Kongen overlever os begge!«

I de nærmeste Dage saae jeg ikke Prindsen, da jeg paa Grund af Gigtsmerter i Knæet ikke turde gaae ud. Om Torsdagen [12. November] besøgte mig Etatsraad C. for at see til mig; han fortalte mig, at Professor Lund¹ telegraphisk var bleven kaldt til Glücksborg, tilføiende: »Kongen maa være farlig syg«. Saasart han var gaaet, skrev jeg til Prindsen, meldende ham, hvad jeg havde hørt. Om Fredagen og Lørdagen horte jeg Intet fra ham. Om Søndagen [15. November] fik jeg en Billet fra ham, hvori han bad mig om at komme strax til sig. (Billetten maa findes blandt mine Papirer). Jeg klædte mig paa og kjørte til Palaiet. Ankommen der heed det sig, at Prindsen var gaaet over til Landgreven², hvor han skulde spise til Middag, men at han lod mig bede om at vente paa sig. Indført i hans Værelse sad jeg mig i en Lænestol og overtænkte Situationen; thi det anede mig, hvad der var hændet. Det varede heller ikke længe, inden han kom, tilsyneladende rolig. »Kongen er død,« var hans Ord til mig, »hvad skal jeg nu gjøre«. »Har De talt med Mænd, som De har Tillid til, og som kunne staa Dem bi som ansvarshavende Raadgivere?« sagde jeg. Paa hans benægtende Svar yttrede jeg. »Saa er der, saavidt jeg skjønner, for det første Intel andet at gjøre end at beholde det Ministerium, som Deres Majestæt med Kronen har arvet efter Frederik VII«. Paa hans Indvending, »at han ikke havde Tillid til flere af Ministrene«, yttrede jeg for ham, at jeg ikke burde fortie for ham, at han ikke var populair, og at han skulde være en meget populair Konges Efterfølger; at de Mænd, han snarest vilde tænke paa for at danne et nyt Ministerium, havde den offentlige Mening mod sig, medens det national-liberale Ministerium, som sad ved Roret, blev baaret af denne. Kongen sad derpaa nogle Øieblikke taus. — »Og skal jeg da underskrive Fællesforfatningen?« sagde han. »Deres Majestæt skal søge at vinde Tid --- det er det eneste Raad jeg kan og tør give Dem«, svarede jeg. »Hvad tror De, at man vil raade mig til i England?« »Jeg veed det ikke, men jeg skal søge at skaffe Dem det at vide«, svarede jeg. Kongen skrev derpaa en Billet til Hall og ønskede mig en rolig Nat og bad mig undskyldte, at han muligvis havde

¹ Kong Frederik VII's Livlæge J. J. G. Lund (1801—84).

² Landgrev Vilhelm af Hessen.

gjort mig en for mit Helbred skadelig Uleilighed. Christian IX var i dette Øieblik ganske Prindsen af Glücksborg.

Da jeg har omtalt hans besynderlige Indifferentisme for hvad der maatte og vilde komme, tør jeg saa meget mindre fortie, at han, da det var kommet, ganske var opfyldt af Tanken, hvad han nu havde at gjøre. Dette viste sig tydeligt, da han i min Nær-værelse modtog et Besøg af Landgreven, der, skjøndt denne af ham selv var blevet underrettet om Frederik VII's Død, vilde lykønske Kongen til sin Tronbestigelse. Det viste sig ligeledes, da Grev H.¹ lod sig melde for at modtage hans Befalinger med Hensyn til Staldetaten, der dog ellers laae ham meget paa Hjerte.

Skjøndt det var blevet silde, tog jeg til den engelske Minister Sir August Paget, og fortalte ham, hvad han endnu ikke vidste, at Frederik VII var død. »Jeg er nu meget spændt paa, hvad Kongen nu vil gjøre, og om han vil underskrive Fællesforfatningen«, sagde jeg, tilføiende »Hvad troer De, at John Russell vilde raade til?« »Jeg kan ikke vide det«, svarede Paget, »men vil De have det, skal jeg telegraphere til London, at Kongen ønsker Raad«, »Nei, gjør det ikke, thi Kongen har ikke for mig yttret et sligt Ønske; men det er kun min Mening, at Russells Raad maatte være Kongen høist vigtigt«. »Godt, saa vil jeg strax telegraphere, at een af Kongens bekjendte Venner for mig har paapeget Vigtigheden heraf«. Efterat Sir Paget havde lovet imorgen Formiddag at lade mig vide, om han havde faaet noget Telegram fra London, forlod jeg ham.

Efter Russells Svar skulde Kongen søge at vinde Tid. Med dette Svar gik jeg til Kongen, hvem jeg modte paa den lille Trappe, der førte til hans Privat-Værelser. Jeg gav ham det der, da han ilede med at komme til Christiansborg Slot, hvor Proclameringen skulde skee.

Kort Tid derefter gik jeg ogsaa derhen, da Rigsraadet var tilsagt til at overvære denne Act. Da jeg gik over Pladsen foran Slottet, var denne allerede overfyldt af Mennesker. Det var en meget stoiende og broget Forsamling. Jeg gik ned til mine Colleger i Rigsraadet og med dem op i Audiencegemakket. Der kom Politidirecteuren² mig imode, noget hædsblæsende, og bad mig om at gaae til Kongen førend Proclameringen for at raade H. M. til, naar han træder ud paa Balconen, at forkynde, at han har underskrevet. »Jeg hører ikke til Kongens ansvarshavende Raad-givere«, svarede jeg ham rolig og bestemt. »Vil De da indestaae

¹ Grev V. v. Holck. Sml. s. 34 note 2.

² Etatsraad C. Crone.

for Stadens Rolighed?» »Nei, men det skal De«. »Det kan jeg ikke«. »Godt, saa vil jeg gaae til Kongen og fortælle ham denne vor Samtale«. »Nei, det maa De ikke«. »Godt, saa gaaer jeg heller [ikke] ind til Kongen«.

Der leve vist endnu mange, som have bivaanet Proclameringen. Kongen traadte fast og rolig ud paa Balconen, han forkyndte Intet om Underskriften, men havde lovet det Ministrene², og det maa være strax meddeelt Stimmelen paa Pladsen, og havde upaatvivlelig Indflydelse paa Stemningen. Jeg har aldrig bebrejdet Ministeriet, at det handlede som det gjorde, eller Kongen, at han gav sit Løfte uden at søge at vinde Tid. Ministeriet handlede consequent; Fællesforfatningen var dets Værn, dets hele politiske Systems Endemaal; det maatte altsaa sætte dens Ikrafttræden over Alt, men Kongen handlede ikke mindre consequent, thi naar han bibeholdt det national-liberale Ministerium, maatte han ogsaa følge den national-liberale Politik. Det er saa langt fra, at jeg har bebrejdet den Ene eller den Anden sin Handlemaade, at jeg tvertimod har taget den i Forsvar, hvad jeg strax kommer til at omtale.

Jeg tror heller ikke, at et andet Ministerium vilde have kunnet undgaae at tilraade Kongen at stadfæste Fællesforfatningen, — Omstændighederne gjorde det til en Nødvendighed. At optræde paa en saa bestemt Maade mod den almindelige Mening vilde have været i høieste Grad uklogt og farligt for det nye Dynasties Grundlægger, saa meget mere som Folket var besat af Scandinavisme.

Efter denne Dag saae jeg ikke Kongen i længere Tid, — han lod mig ikke kalde til sig eller gav mig noget Beviis paa sin Naade . . .

Sir August Paget til Lord John Russell.

Most Confidential.

Copenhagen
November 19th. 1863

My Lord,

The Councillor of State David, who is perhaps the person whose opinion has the greatest weight with His Danish Majesty, and who is invariably consulted in cases of difficulty, called upon me on Tuesday morning [17. November] and said, he wished to

² Saaledes staar der i Mnskr. Meningen er formentlig: havde lovet Ministrene at underskrive.

— speak with me, in the strictest confidence as to the best course to be followed by the King in the present crisis. —

He said that he had not been sent by The King to consult me, but he had had a conversation with His Majesty the evening before, after which he had decided on calling on me, in the first place to know whether I had any instructions from Her Majesty's Government which ought to weigh in His Majesty's decision as to signing the new constitution or withholding his sanction, and, in case I should not, to beg I would communicate to him what my own opinion was as to the best course to be pursued under the circumstances.

I replied that I had not as yet received any instructions from Her Majesty's Government upon the point in question, — but that in consequence of the despatch just communicated by the Prussian Minister I had sent a telegram the evening before to your Lordship, and that I should probably get an answer in the course of the day, in which case I would let him know its purport. In the absence of instructions I felt great reluctance to expressing any opinion whatever, but that I had no objection to say, in a general way, that as the only object of Her Majesty's Government was an amicable settlement, and the preservation of peace, anything which tended to that end would be sure to meet their approval, and have their support. Consequently, as it now appeared, from the despatch sent in by Prussia, that the constitution for Denmark and Sleswig was considered by Germany as calculated to increase the existing difficulties, if the promulgation of this constitution could be for the time suspended by reason of His Danish Majesty withholding his signature, no doubt Her Majesty's Government would be glad of such a result, — but it was for His Danish Majesty to decide whether the internal situation would admit of his taking this course. —

Monsieur David frankly admitted to me that it would not. — The project, he said, was entirely contrary to the King's views, and at first His Majesty had been determined not to sanction it and to change the Ministry. No one, continued Monsieur David, had been more opposed to the Bill than he himself, — he had combatted it in every way, — he had spoken against it, and voted against it, — but he was bound to tell His Majesty, as he had done the previous night, that the measure having been adopted by the Rigsraad, and in view of the excitement which was hourly increasing on the subject, His Majesty would not be justified in refusing his sanction to it.

I asked Monsieur David if the King had spoken to Monsieur

Hall on the subject. It might be possible perhaps that if His Majesty made an appeal to His Excellency's patriotism and devotion, and were to explain to him that He did not intend to refuse His signature altogether, but simply to suspend it until the negotiations on the international questions were settled, Monsieur Hall would take the responsibility upon himself before the Rigsraad and the Country of temporarily suspending the promulgation of the measure. — Monsieur David replied that His Majesty had not done so, — nor did he think there would be any chance of Monsieur Hall consenting to act in the way proposed. He had gone too far in his recent speeches to allow of this being possible. —

On Monsieur David's taking his leave, I again promised to let him know as soon as I should hear anything from Your Lordship. —

Accordingly after the receipt of Your Lordship's telegram on Tuesday afternoon [17. November], I sent him a note asking him to call yesterday morning [18. November], and I then told him that although Her Majesty's Government considered that the international negotiations would be probably more effectual if the signature of the King to the constitution was suspended until they were concluded, they were nevertheless very unwilling to interfere in the matter. —

This communication was evidently a relief to Monsieur David's mind. He said that public feeling had now risen to that height that it would be dangerous to hesitate any longer, and the sooner the King signed the constitution the better. —

I replied that, in His Majesty's interests, I could not conceal from him that that was also my own opinion. That I had reason to believe that the utmost delay which would be given would be one or two days more, — that measures were being taken to organize a movement on a very formidable scale to go to the Palace and demand the constitution (I had this from one of the "Meneurs") that there was yet time to turn the excitement to a good account and by yielding at once to derive advantage, popularity, and strength from the position. — This being once effected, the King might a little later call to His counsels men of more moderate opinions who would carry out his own conciliatory views, and thus it might be hoped that the bad effects which the present measure was calculated to produce in some quarters might by degrees be effaced. —

A council was summoned for one o'clock, and His Majesty, as I have already reported, then affixed his signature to the constitution. —

I trust I shall not appear to Your Lordship to have gone too

far in my last conversation with Monsieur David. If so, I can only plead as my excuse that I acted from the conviction, which indeed must have been shared by every one who had a knowledge of the state of public feeling here, that things had gone too far to make it possible for His Majesty to suspend His signature even temporarily. He must have yielded at last, or have risked the consequences of a revolution. By giving way after too long a delay His Majesty would have derived no benefit from the concession, but on the contrary would have irretrievably irritated and estranged His subjects, whereas by this timely compliance with their wishes he has gained their affections in a manner which I cannot but hope may be lasting, and may tend to the happiness of His Majesty's reign, and the welfare and interests of this country. —

I have the honour [etc.].

A. Paget.

The Earl Russell K. G.

etc. etc. etc.

Reed. Nov. 23. — By Chancery Servant to Berlin. — For the Queen. — Paris.

Uddrag af Statsrådsprotokollen.

Mandag den 16. November 1863 Kl. 10 Formiddag, Christiansborg.

. . . Hans Majestæt Kongen yttrede, at Allerhøiøstsamme ikke ansaae det for at være af saa stor Betydning, hvad Stemningen hos Østerrig og Preussen er med Hensyn til Forfatnings-Udkastet, men at det navnlig kommer an paa, hvad Frankrig og England tænke om det.

Conseilspræsidenten (Hall) bemærkede, at dersom man direkte vilde spørge hos det franske og engelske Kabinet om deres Mening angaaende Forfatningsudkastet, vilde man ganske sikkert faae det Svar, at de ikke kunde inlde sig paa at bedømme dette; og det vilde desuden ogsaa være misligt at give fremmede Kabinetter Leilighed til at udtale sig om et saadant reent indre Anliggende. Vilde man spørge dem, om det er rigtigt at gjøre det Skridt at gennemføre den nye Forfatning, saa vare de nødte til at sige, at vi helst ikke maatte gjøre noget Skridt, da deres fremkalde Vanskeligheder og Conflicter, da deres Opgave er at virke dulmende; men at spørge dem og siden handle anderledes end de sagde at man skulde gjøre, gik naturligvis ikke an. Hvad

der imidlertid under saadanne Forhold som dem, hvorom her er Spørgsmaal, kan betragtes som tilstrækkeligt, er at see hvorledes hine Kabinetter af sig selv træde op, og han maatte da i saa Henseende udtale, at der med Hensyn til hele den paagjældende Sag ikke er yttret et eneste Ord hverken fra det franske eller fra det engelske Kabinetts Side. Ligeover herfor staaer, hvad der efter hans og Ministeriets Overbeviisning maa være afgjørende, at Repræsentationen, efter at den frit har forhandlet Forfatningsudkastet og ført det igjennem, maa være berettiget til at see det Formaal, som dermed er sat, naaet ved at Udkastet stadfæstes, og hvis dette ikke skeer, saa vil der fremtræde en Stilling, som ikke kan andet end ansees betænkelig og som for Ministeriets Vedkommende vil være umulig. Som han allerede forhen havde yttret maatte han finde det meget ønskeligt, at der ialtfald ikke hengik længere Tid end nogle Dage inden Hans Majestæt tog sin Beslutning . . .

Onsdag den 18. November 1863. Christiansborg. Kl. ca. 13—15.

Paa Forespørgsel af Hans Majestæt, om der vare komne Efterretninger af nogen Betydenhed fra Udlandet, yttrede Conseilspræsidenten (Hall), at han ingen saadanne havde at meddele. Han havde allerede tidligere havt Leilighed til at omtale for Hans Majestæt, at han fra den herværende engelske Gesandt havde modtaget den mundtlige Yttring, at han fra sin Regjering havde faaet et Telegram¹, der gik ud paa, at man fra engelsk Side ikke kunde inllade sig paa nogen Udtalelse med Hensyn til de indre Forhold i Danmark, navnlig hvad Forfatningssagen angik, men at man maatte ønske, at der Intet skete, som kunde virke forstyrrende ind paa en fredelig Mediation.

Hans Majestæt Kongen bemærkede, at dette forekom ham som et Vink til os fra England, at vi skulle være vaersomme med Gjennemførelsen af den nye Forfatning.

Conseilspræsidenten (Hall) erindrede, at den Slags Yttringer som den, hvorom Talen her er, kunde man efter hans Erfaring ikke lægge stor Vægt paa, og paa den Maade vilde altid, kunde man forud vide, selv de venskabelige Magter udtale sig. Hovedspørgsmaalet maa være, hvorledes vi selv maae opfatte Forfatningssagen; udefra er der om den hele Sag talt saa mærkeværdigt Lidet fra alle Sider, at han troer, at Alle have været enige i at den Vei, som er slaet ind ved Forfatnings-Udkastet, maatte Danmark gaae.

Hans Majestæt Kongen kunde dog ikke Andet end ansee de

Yttringer, som nu vare komne fra England, for sær vigtige, og han syntes, som han før bemærkede, at de vare ligesom et Vink med Hensyn til Forfatningsudkastet. Grunden, hvorfor Hans Majestæt havde idag samlet Geheime-Statsraadet, var netop at bringe Forfatningssagen paany under Omhandling, og han maatte tilstaae, at det efter hans Overbeviisning vilde have været langt heldigere for Landet, om Udkastet til den nye Forfatning ikke havde været forelagt . . .

Summary.

On November 13th, 1863 the so-called Rigsraad — originally a representative assembly common to the kingdom of Denmark and the duchies of Slesvig and Holsten, but since 1858 only acting for Denmark and Slesvig — passed a new constitution for Denmark and Slesvig. On November 15th, 1863 Frederick VII died before he had signed the new constitution. He was succeeded by Christian IX, who as Prince of Denmark had been opposed to this new constitution, which he feared would lead to war between Denmark and the German powers. Consequently he was reluctant to give his assent to the constitution as the government and the public opinion demanded it of him. Under the impression of an increasingly agitated frame of mind among the population of Copenhagen, the King, however, signed the constitution on November 18th, 1863.

During these days the king was in close contact with the conservative politician C. N. David, governor of the national bank. In two reports, dated December 1863 and January 1874 respectively, C. N. David has written on his relations with the king and with the British envoy, Sir Augustus Paget.

The two reports differ particularly in the point that in the former David mentions that without having received any request from the king, but induced by some information from a friend, he called on the British envoy in order to learn the envoy's, and possibly the British government's point of view with regard to the question whether the king should sign the November constitution or not. According to the 1863-report David received a reply from the British envoy after the king had signed, so that

¹ Det paagældende telegram af 17. november fra Russell til Paget og Pagets indberetning af 19. november om dets meddelelse til Hall er trykt i Hist. Tidsskr. 9. r. VI, 236, 246.

it must appear that the king had not sought the advice of the British government before he signed. According to the report of 1874 it was immediately after the first interview with the king in the evening of November 15th and in understanding with the king that David called on the British envoy, who already on Monday November 16th is said to have stated that the British government advised the king to gain time.

In an article in the periodical "Scandia" 1928 Professor Erik Arup discussed the two sources compared with a letter of November 17th, 1863 from the British Secretary of State for Foreign Affairs, Lord Russell, to Sir Augustus Paget. Arup arrived at the result that the contemporary report was a veiling of the actual facts, whereas the report of 1874, in spite of numerous incorrect details, was more correct in the main, viz. that the king had not signed until he had learned the British government's attitude.

In an article in "Historisk Tidsskrift" (9. r. VI 1929) Professor Aage Friis took up the subject for discussion including the minutes of the meetings of the "Statsraad" on November 16th and 18th, 1863 and comprehensive English material, particularly a letter of November 19th, 1863 from Sir Augustus Paget to the British Foreign Secretary which differed from both David's reports: however it appears from the letter that the talks between David and Paget have taken place at a time that does not preclude that David has informed the king of the results of the talks before the constitution was signed. Friis came to the conclusion that the new material in all essentials confirmed the 1863-report: David is said to have learned the British government's attitude while the "Statsraad" took place on November 18th, so that there had been no contact between the king and David before the king signed.

In a new article in "Scandia" III 1930 Arup maintained his basic conception that the 1874-report was right in the main, being of opinion that Paget in his letter to Russell had used the chronology for the purpose of preventing that the British foreign office got too strong an impression of the fact that he had held points of view that did not quite cover those of the British government.

In the present article the author has tried to prove that Paget's chronology in the letter of November 19th, 1863 has not been falsified and that the criticism of the letter which Professor Arup has pleaded cannot, consequently, hold true. The author agrees with Arup that Paget's letter does not confirm David's report of 1863 as Friis will insist, but cannot agree with him that

the main features of the 1874-report can be maintained. The interpretation of the events must be based on Paget's letter. Subsequently there will be no basis for the conception advanced by Arup that David in 1863 falsified his report in order to hide that he had endeavoured to provoke the fall of the Danish government. David has presumably used an incorrect chronology in order to cover the king against political attacks that might arise if it became known that the king had gone behind the back of his responsible ministers. When the king in the "Statsraad" November 16th had tried to induce the minister for Foreign Affairs to ask the French and the British governments of their opinion of the November Constitution, he was refused; he then tried by David's application to the British envoy to obtain advice from the British government in order thereby to bring pressure to bear on his own government. This action failed for several reasons; so, weak as Christian IX's position was in November 1863, there may have been good cause for David to hide these facts. This he has tried to do with his incorrect report of 1863. The report of 1874 is more frank, but it contains so many traceable chronological errors that no great credence can be given to it.

Abraham Brodersen.

AF

HENRY BRUUN

Med sjælden enstemmighed har dansk historieskrivning fra Rimkrøniken til Erslev, fra Arup til Vilh. la Cour lovprist Dronning Margrethe, unionens grundlægger; men enigheden udelukker ikke divergenser, af hvilke den vigtigste gælder det spørgsmål, om unionens grundlægger i første række drev nordisk idépolitik eller dansk magtpolitik¹. Til klaring heraf vil fordybet studium af hendes rådgivere og hjælpere kunne tjene. Og blandt disse er Abraham Brodersen for så vidt et taknemligt objekt, som den eneste eksisterende udførlige biografi af ham, P. v. Möllers lærde og for sin tid fortjenstfulde afhandling², nu er aldeles forældet. Inden for nyere forskning har kun enkelte spørgsmål — hans nationalitet, hans godsejervælde i Småland, hans død — været genstand for mere indgående drøftelse.

I. Slægt og ungdom.

A. B.s fødselsår er ukendt, men kan dog med nogen sandsynlighed henføres til 1350'erne; det første brev, hvori han forekommer, er dateret dec. 1380³, og da var han myndig; 1382 giftede han sig. Som dreng har han da oplevet store politiske

¹ Jfr. herom Hist. Tidsskr. 11. r. II (1947), 163—65.

² P. v. Möller: Bidrag till Hallands historia I (1874, i det flg. cit. v. Möller), 88—101.

³ Se nærmere s. 56.

hændelser, fremfor alt de skånske landes tilbagevenden til Danmark efter omtrent en menneskealders forening med Sverige. Han har hørt om Valdemar IV's dristige tog til Gotland og med spænding fulgt hans ulige kamp med Hansestæderne.

Ukendte er også A. B.s forældre og øvrige aner. Han er *homo novus*; først med ham når hans slægt frem i historiens lys. Fra hans tid, og til den få generationer senere udslukkes, er den overvejende knyttet til Halland, hvor blandt andet eet af dens medlemmer beklædte stillingen som landsdommer¹. At den også tidligere har været det, har vi imidlertid ingen faste holdpunkter for at antage. Flere forhold kan tværtimod vække nogen tvivl derom.

I dansk genealogi benævnes A. B.s slægt almindeligvis Baad, efter et tilnavn, som dog kun et mindretal af dens medlemmer vides at have brugt; fuldt så heldigt er derfor dens svenske navn, Tjurhufvud, som hentyder til våbenmærket, et forfra set, rødt okse- eller tyrehoved på sølv. Væsentlig det samme våben føres af en endnu levende svensk adelsslægt, Oxehufvud, uden at dog fælles afstamning direkte kan påvises. Ikke des mindre er denne våbenlighed næppe en blot tilfældighed.

I Elgenstiernas standardværk over svenske adelsslægters genealogi² begynder slægten Oxehufvuds stamtavle med Bo Andersson, der levede i begyndelsen af 16. århundrede og er slægtens første i samtidige kilder sikkert dokumenterede mand. I den håndskrevne riddarhusgenealogi³, der er udtryk for slægtens egen tradition, føres dens oprindelse næsten to århundreder længere tilbage. Her meddeles omstående opstilling (s. 50).

Hele denne ældste del af riddarhustamtavlen afviser nu Elgenstierna⁴ med følgende bemærkninger: »I enlighet med äldre anherreuppställningar har ätten på riddarhusstamtavlan givits fyra äldre släktled, vilka icke kunnat dokumenteras och

¹ Danmarks Adels Aarb. XVIII (1901), 532.

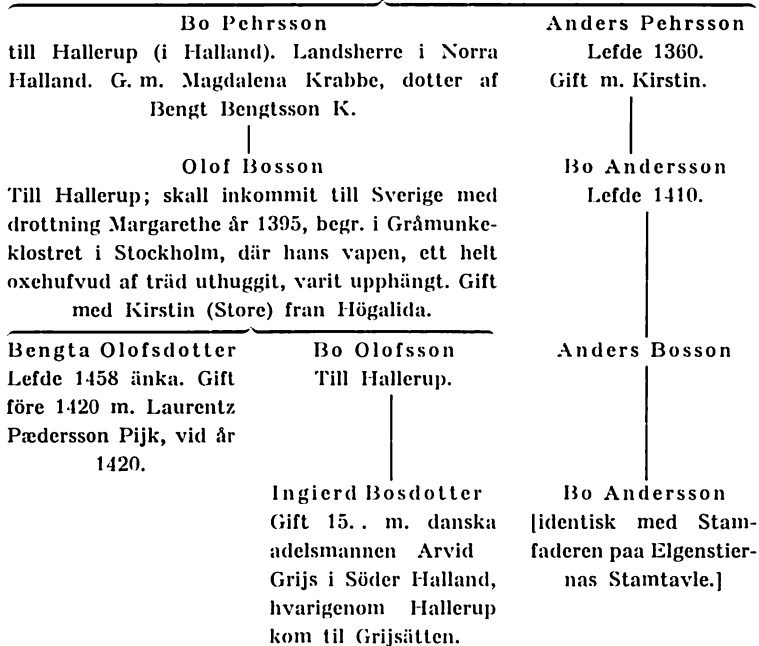
² Den introducerade svenska adelns ättartavlor, utg. av G. Elgenstierna (i det flg. cit. Elgenstierna), V (1930), 576.

³ Riddarhusarkivet, Stockholm.

⁴ Anf. St.

Pehr Tönnesson

af en ätt, som förmenas vara ursprunglig från Italien; inkom ifrån Danmark till Halland vid 1320.

med säkerhet äro uppkonstruerade, varjämte upptagits medlemmar av en dansk ätt (Baat?), som förde ett ox- eller tjurhuvud i vapnet och som under 1300- och 1400-talen ägde Hällerup i Ljungby sn. i Halland. Sannolikt finnes härför ingen annan grund än vapnets likhet.

Selv om skepsis över för riddarhusgenealogierne i almindelighed er velgrundet, går den svenske forsker her sikkert for vidt. Den våbenlighed¹, som de gamle svenske genealoger tillagde

¹ Jfr. våbentegningerne hos Elgenstierna ibidem og i Danmarks Adels Aarb. I (1884), efter s. 38. Tjurhufvudsigiller er gengivet i Henry Petersen: Danske adelige Sigiller fra det XIII. og XIV. Aarh. (1897), nr. 1014 og 1058, samt i A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarh. (1898), nr. C, XLIX.

så stor betydning, må nemlig stadig anerkendes som et vægtigt indicium. Forholdet er på ingen måde enestående; der foreligger adskillige paralleltilfælde, og med hensyn til disse har nyere genealoger hverken i Danmark eller Sverige betænkt sig på at antage en slægtskabsforbindelse, hvis detaljer nu unddrager sig erkendelsen¹. Tilmed synes visse af enkelthederne i riddarhusstamtavlens opstilling ganske troværdige. Ganske vist ser linien fra Pehr Tönnesson til Bo Andersson noget konstrueret ud; til gengæld må fremhæves, at Helleruplinien i hvert fald fra Olof Bosson lader sig dokumentere. Traditionen om forbindelsen mellem denne gren og den senere Oxehufvudslægt kan ikke positivt modbevises, og for dens rigtighed taler det træk, at navnet Olof Bosson går igen i Bo Anderssons efterslægt. Der er følgelig heller ingen grund til at betvivle slægten Oxehufvuds tilknytning til Halland. Om Olof Bosson ca. 1400 ejede Hellerup, kan være tvivlsomt; men sikkert er, at hans hustru ejede gods i Fjäre sogn i Nørrehalland² og han selv i Nordsmåland³. Selv om man helt vil underkende riddarhusstamtavlen, bliver der foruden våbenligheden tilbage, at Bo Andersson og hans efterkommere var knyttet til herregården Hov i Västergötland, altså ikke langt fra det Nordhalland, hvor A. B. hørte hjemme. Alt i alt er det da sandsynligst, at en oprindelig fra grænseegnene mellem Halland og Västergötland udgået slægt med oksehovedet som våbenmærke har delt sig i to grene, en i hvert landskab.

Om A. B.s fader vides med sikkerhed kun, at han ma have heddet Broder. P. v. Möller⁴ antog ham for identisk med den i

¹ Danske eksempler, se Danmarks Adels Aarb. XVIII (1901), 407-09, jfr. LX (1943) B. 87; XXIV (1907), 349; III (1886), 52, jfr. VII (1890), 259. For Sveriges vedkommende må navnlig anføres de ikke få slægter, der som våbenmærke forer en sparre over et blad, behandlet af G. Djurklou i en metodisk værdifuld afhandling i Sv. hist. tidskr. XI (1891), 137-84.

² Perg. i Uppsala univ. bibl. 1423, jfr. K. H. Karlsson i Sv. personhist. tidskr. IX (1909), 17.

³ Sv. Dipl. III, nr. 2761.

⁴ S. 101.

Halland bosatte Broder Simonsson, der i riddarhusgenealogierne opføres som stamfader for slægten Leijonhufvud¹. Dette sidste træk synes i sig selv ikke nogen god grund til også at gøre ham til stamfader for en helt anden slægt med et ganske andet våben. Tilknytningen til Halland ca. 1350 er derimod et indicium, men heller ikke mere. Ganske mærkeligt er det, at det ikke meget gængse fornavn Abraham jævnligt forekommer i Leijonhufvudslægten, påviseligt dog først fra midten af 15. årh. Ud over blotte gisninger vil det dog næppe være muligt at nå, og spørgsmålet har ringe interesse, da vi i alle tilfælde så godt som intet ved om Broder Simonsson². Kun to ting synes nogenlunde rimeligt at kunne antages om A. B.s forældre: de er formodentlig døde forholdsvis tidligt, eftersom vi intet hører om dem i hans manddomstid, og de synes at have været ganske velstående, da sønnen straks ved sin første fremtræden viser sig i besiddelse af betydelig kontant kapital³.

Ældre genealoger⁴ tillægger A. B. en broder af navnet Svend. Påstanden herom er rimeligvis rigtig. Kort efter A. B.s død beskikkede dronning Margrethe to mænd til at sørge for, at hans datter og svigersøn fik den dem tilkommende del af dødsboets løsøre. I den et halvt hundrede år senere kilde⁵, som fortæller derom, navngives disse to mænd som »her brodher swenssons fadher oc eric pedherssons fadher«. Broder Svendsen, som var en af Engelbrechts underanførere og efter strid med Karl Knutsson henrettedes 1436, er en forholdsvis velkendt skikkelse⁶.

¹ Jfr. G. Anrep: Svenska adelns ättertaflor II (1861), 635 f. Hos Elgenstierna (IV, 545) er de ældste, usikre led udeladt.

² En hos Suhm (Script. rer. dan. V (1783), 497) bevaret tradition. hvorefter A. B. på modrene side skulle stamme fra Folkungeætten, må betegnes som aldeles grundløs.

³ Jfr. s. 56 f.

⁴ Johannes Messenius: *Theatrum nobilitatis Svecanæ* (1616) 66. Klevenfeldt: *Nobilitas Danica ex sigillis* (RA.s håndskriftsamling). Teorien er tiltrådt af Thiset se Danmarks Adels Aarb. I (1884), 38.

⁵ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV (1908), 56.

⁶ Jfr. Dansk Biogr. Leks. I (1933), 585 f.

Vi ved også med sikkerhed, hvad hans fader hed. I et brev af 21. jan. 1468¹ meddeler nemlig Åge Axelsen (Thott) Halmstad landsting, at Broder Svendsen i sin tid havde modtaget arv efter Knud Ribbing, og »alle the gotzer Hr Knud Rybbling haffde i Hallandh . . ., thennom købte jegh af Her Bror Swensßes Fader Swen Torß, gudh alle theris siel nade«. Heraf erfarer vi altså, at Broder Svendsens fader hed Svend Thoresen eller Thordsen og overlevede sin søn. Denne mand kender man imidlertid fra 14—15 andre breve, af hvilke det ældste er fra 1400², det yngste, hvoraf dog ikke utvetydigt fremgår, om han da endnu var i live, fra 1441³. Vi kender endvidere hans segl⁴, hvori oksehovedet ses, med omskriften Swen Thordsen. I 1400 har han medbeseglet et af A. B.s adkomstbreve⁵, 1407 et vigtig skøde fra denne til hans stiftsøn Benkt Piik⁶. Delvis samtidig med Svend Thordsen optræder en person, som kalder sig Svend Baad; han forekommer tidligst 1394⁷ og senest i et udateret brev, der af indre grunde må henføres til ca. 1424⁸; han har anvendt to sigiller⁹, der begge viser oksehovedet med omskriften Swen Bodt, og som ikke blot har stor indbyrdes lighed, men også i enkeltheder ligner A. B.s segl meget påfaldende. 1407 og 1409 medbesegler han tre for sidstnævnte personligt meget vigtige breve, nemlig hans gavebrev til Lunds domkirke¹⁰, hans mageskifte med Vadstenaklosteret¹¹ og hans skifte med Hans Pode-

¹ Rep. II, nr. 2370. Orig. i RA.

² Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 3137.

³ Dipl. dioec. Lundensis III (1900), 220.

⁴ A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15. 16. og 17. Aarh. (1898), nr. C, XLIX 3.

⁵ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 3137.

⁶ Sv. Dipl. I, nr. 809.

⁷ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2706.

⁸ Rep. I udaterede breve, nr. 581.

⁹ A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15. 16. og 17. Aarh. (1898), nr. C XLIX, 1—2.

¹⁰ Sv. Dipl. I, nr. 826.

¹¹ Ibidem II, nr. 1091.

busk¹. Det vil ses, at der både for Svend Baads og for Svend Thordsens vedkommende foreligger indicier for et nært slægtskabsforhold til A. B. Endvidere viser begge sig i en række breve knyttet til Sven Sture², og begge har haft godsbesiddelser i Västergötland³. Endelig lader det sig næppe bortforklare som en tilfældighed, at Svend Baad og Svend Thorsen, skønt øjensynligt tilhørende samme snævre slægtskreds, dog aldrig forekommer jævnsides hverandre i samme brev⁴. Svend Baad og Svend Thorsen må da være samme person. At denne (der i det følgende benævnes Svend Baad) var i nær slægt med A. B., derom vidner samstemmende seglenes og dokumentteksternes ovennævnte vidnesbyrd; for antagelsen af, at de var brødre, taler yderligere den omstændighed, at en variant af beretningen om de to eksekutorer 1410⁵ angiver som deres navne »Sven brodersson och peder erichxson«; dette må i hvert fald betyde, at man allerede ved det pågældende håndskrifts affattelsestid, ca. 1475, var af den opfattelse, at Broder Svendsen var en brodersøn af A. B.; dette bestyrkes jo også af Broder Svendsens fornavn. Tilbage står den vanskelighed, der ligger i, at to brødre således skulle have ført forskelligt patronymikon; den kan tænkes løst ved, at de har været halvbrødre med fælles moder; da de fører samme våben, må man ganske vist i så fald slutte, at de begge har taget dette efter moderen, hvad der ingeniunde

¹ Rep. I, nr. 5049.

² Svend Baad: Sverges traktater II (1883) 592; Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 3064; Danske Mag. 2. r. V (1827), 8; Sv. Dipl. I, nr. 650—51; II, nr. 1091; III, nr. 2298. Jfr. s. 53, note 5. Svend Thorsen: Sv. Dipl. III, nr. 2150—52.

³ Svend Baad: Sv. Dipl. II, nr. 926, 1056. RA., Privatark., Svend Båd? 1122, uden dag. Svend Thorsen: Rep. I, nr. 7320.

⁴ Således end ikke i Erik af Pommerns store bekræftelsesbrev 1401 på Margrethes gaver til kirken, tr. Danske Mag. 2. r. V (1827), 2—8, hvor man dog ellers — henimod slutningen — finder hele den daværende hallandske adel opregnet.

⁵ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV (1908), 67; udgiveren har — noget vilkårligt — rettet til [d. e. thoresson].

ville være uden sidestykke¹; derimod bliver i så fald Broder Svendsens fornavn umotiveret. Måske kunne man også tænke sig, at Svend, der synes at have været betydeligt yngre end A., har taget sit patronymikon efter en stiftfader. Under alle omstændigheder afgiver denne navneforskel ikke grundlag nok for at afvise en tradition, der kan spores tilbage til det 15. årh., og som i andre henseender har al sandsynlighed for sig. Men må man således regne med, at Svend Baad var en broder til A. B., må førstnævntes hele nationale, sociale og politiske milieu i nogen grad tages i betragtning til belysning af broderens udgangsmilieu; bl. a. må hans øjensynlige tilknytning til Västergötland bestyrke formodningen om, at slægten efter sin oprindelse var fuldt så meget svensk som dansk.

En tredje broder var uden tvivl Esbjørn Baad, der tidligst forekommer 1394, da han medbeseglede et pantebrev fra Sven Sture til Svend Baad². Derefter nævnes han 1398, 1400 og 1401³, stadig i nær forbindelse med de samme to personer. Hans segl viser udpræget detaillighed med brødrenes⁴. Sidste gang forekommer han febr. 1403, da han sammen med Svend Baad medbesegler et skøde til A. B.⁵. Han må antages at være død snart efter⁶.

Nær i slægt med A. B. var også brødrene Arvid og Peder Stensson. Slægtskabet — men ikke dets grad — fremgår af hr. A.s nedenfor⁷ omtalte gavebrev til klostret i Nydala. Arvid

¹ Jfr. G. Djurklou i Sv. hist. tidskr. XI (1891), 146.

² Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2706.

³ Sverges traktater II (1883), 592—95; Sv. RA.s Perg. II (1868) nr. 3064, 3080; Danske Mag. 2. r. V, 8.

⁴ Se eksemplaret under det i Sverges traktater trykte brev (orig. i RA).

⁵ Sv. Dipl. I, nr. 288.

⁶ Danmarks Adels Aarb. I (1884), 38. En fjerde broder, Peder Brodersen, som opfores på Thisets stamtavle, har ikke tilstrækkelig hjemmel i kilderne. Thiset støtter sig på det gamle adelsleksikon, som atter bygger på Hamsforts Collectanea ad Historiam Nobilitatis Danicae (Kgl. Bibl. Additamenta 4°), fol. 3. Her findes kun navnet Petrus Brodersen og en våbentegning, der viser et sort oksehoved på sølv.

⁷ S. 98.

Stensson, der nævnes tidligst 1392¹ og må være død 1402—03², og hvis segl viser oksehovedet³, dog i en fra de ovennævnte brødrers ret afvigende skikkelse, havde sit jordegods i Småland, navnlig i Värnamo og tilgrænsende sogne (Östbo herred). Om hans broder Peder, der kun overlevede ham få år, siges det 1413, at hans efterladte gods lå dels i Halland, dels i Sverige⁴.

Hvad der kan oplyses om A. B.s slægtninge, bekræfter således helt igennem, hvad også de usikre overleveringer om hans afstamning går ud på, nemlig at hans slægt hørte hjemme i grænseområdet mellem Nordhalland, Västergötland og Småland og altså var omtrent lige så meget svensk som dansk. Samme indtryk giver hans nedenfor nærmere omtalte forbindelser med mænd som Niels Svarteskåning, Sven Sture og Knud Ribbing. Den kreds, han tilhørte, var en typisk grænseadel.

A. B. selv viser sig ved sin første fremtræden i brev materialet knyttet til netop de samme egne. Tidligst nævnes han — med titulaturen »ærlig mand« — i et brev af 27. dec. 1380⁵, der tillægger ham gods i Varberg fogedi som pant. Langt interessantere er dog det næste brev i rækken, morgengavebrevet af 25. nov. 1382⁶.

Her er A. B. selv brevudstederen, og dets indhold er, at han skænker sin hustru »Margarete Pædersdatter« »ad dona sponsalia dicta brutghaue vel morghenghaue« de 211 mark rent sølv, for hvilke en del af slottet »Konghensbacke« (Kungsbacka) er sat ham i pant af dronning Margrethe, og dertil de 80 mark, for hvilke Sten Lalesen har pantsat ham sit gods i Faurås herred.

¹ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2635.

² Han levede endnu 23. aug. 1402, se Sv. Dipl. I, nr. 220. Da han sandsynligvis var foged på Trolleborg til sin død (se s. 70) og en anden nævnes i denne stilling 3. juni 1403 (Sv. Dipl. I, nr. 337), må han antages død i mellemtiden.

³ RA., D. 14, Sverige, 1398 10 okt.

⁴ Sv. Dipl. II, nr. 1672.

⁵ Rep. I, nr. 3307. Når v. Möller (88, jfr. 372) angiver, at A. B. tidligst forekommer allerede 1370, beror det på forveksling med en svensk væbner Abraham Andresson, se perg. i Uppsala univ. bibl. 1370 3. febr.

⁶ Rep. I, nr. 3369.

Brevet er medbeseglet af Nicolaus kaldet »Swarthe Schonyng«, af præsten i Fjärås, hr. Knud, og af Sven Væmedesøn.

I al sin knaphed kaster denne brevttekst et klart lys over sin ophavsmand. Allerede ved sin art er brevet mærkværdigt. Udstedelsen af morgengavebrev var nemlig noget temmelig sjældent i senmiddelalderens Danmark¹, i Sverige derimod en gammel hævdunden skik, med hjemmel i landskabslovene. 1345 havde der ved en kongelig forordning måttet sættes skranker for misbrug². A. B. har altså i dette stykke fulgt svensk sædvane. Mod Danmark peger derimod gennemgående formerne af de nordiske ord, der er indflettet i den latinske tekst; hvis disse, som det i dette tilfælde er nærliggende at antage, kan henføres til brevudstederen selv, tyder navneformer som »Margarete« og især »Konghensbacke« afgjort på, at dansk har været hans modersmål. Det er en efter datidens forhold anselig pengesum, den unge adelsmand kan disponere over; hvor han har fået sin kapital fra, får vi ikke at vide, men karakteristisk er, som vi skal se, allerede her anbringelsen som udlån mod pant i fast ejendom. At A. B. giftede sig 24. nov. 1382, kan med fuld sikkerhed sluttes af brevet, og heller ikke om stedet for brylluppet kan der være synderlig tvivl; præsten i Fjärås havde næppe nydt den ære at komme til at besegle, med mindre det var ham, der havde forrettet vielsen, og formodningen herom styrkes ved, at A. B.s stifson ved skiftet med stiftfaderen 1407³ fik udlagt herregården Rossared, som ligger i sognet, og som sikkert har været i hans moders besiddelse; der er brylluppet utvivlsomt blevet fejret.

Hvem A. B.s første hustru var, derom får vi fyldig besked

¹ Et andet morgengavebrev fra Halland (1345) er trykt i *Diplomatarium Suecanum V* (1865), nr. 3948, et fra Ingelstad herred i Skåne (1396) i *Rep. I*, nr. 4054; udover disse to, der begge hidrører fra grænselandskaberne, kender forf. intet eksempel fra det 14. århundredes Danmark. Se i øvrigt Stig Juul: *Fællig og hovedlod* (1940), 193—96.

² Forordningen 1345: *Diplomatarium Suecanum V* (1865), 479; jfr. T. Wennström: *Lagspråk och lagtexter* (1946), 337. Eksempler: *Diplomatarium Suecanum IV* (1853—56), 819, og *V* (1865), 811 (registre, crastina donatio).

³ Sv. Dipl. I, nr. 807—08.

i en beretning fra ca. 1461. Det hedder heri: »Fru birgitta her abramz dotthir modher heeth fru meritha oc var een mykit riik quinna pa iordha goz thy hon hade en fadher som heeth per dudde oc var hennis faders oc modhers enga barn oc hörde honum til mesth delin alla the goz som her abram atthe j syn-dhirbo väsbo oc ösboo oc annarstadis j smalandhin, oc hade thän samo fru meritha til foren för än hon fik her abram en ryd-der som heeth her suen piik oc ärfvde hon mykit goz eptir honum oc hans barn oc theslikis hennis morghengaffuir¹.

Om største delen af A. B.s senere smålandske godsbesiddelser virkelig stammede fra dette hans første ægteskab, er dog noget tvivlsomt². Bortset herfra stemmer imidlertid beretningens opgivelser ret godt med brevmaterialet. Peder Dudde er os bekendt fra to breve, begge fra året 1344. Af det ene fremgår, at han da boede i Pjeteryd sogn og havde skænket gods til sognekirken, hvorfor der her skulle holdes månedlig sjælemesse for ham og hans forældre³. Det andet er et mageskiftsbrev, hvorved han mod gods i »Frendatorp« erhverver gods i Foglanäs⁴, hvor han fra da af antages at have boet⁵. Foglanäs ligger i Göteryd sogn, nabo-sognet til Pjeteryd, og begge sogne hører til Sunnerbo herred i det sydlige Småland, hvor Peder Dudde altså i hvert fald hørte hjemme. Nogen bekræftelse af påstanden om hans omfattende godsbesiddelser giver de to breve ikke, snarest tværtimod. Heller ikke lader hans dødsår sig konstatere. Datteren Märta har sandsynligvis været en del ældre end A. B., eftersom hun allerede 1363 var gift⁶. Hendes første mand hed Ebbe Piik⁷,

¹ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV (1908), 26. Jfr. nedenfor, navnlig s. 119 f.

² Jfr. s. 80.

³ Diplomatarium Suecanum V (1865), nr. 3791.

⁴ Ibidem, nr. 3814.

⁵ Se Gotthard Virdestams lille afhandling om Peder Dudde i Hyltén Cavallius-Föreningens årsbok 1927, 85—97.

⁶ Perg. (mageskifte) i Uppsala univ. bibl. 1363 7. april.

⁷ Om dennes slægt se K. H. Karlsson i Sv. personhist. tidskr. XI (1909), 16—22; endvidere Danmarks Adels Aarb. XXV (1908), 350—53, og XXVIII (1911), 584, samt Kr. Erslev i Personahist. Tidsskr. III (1882), 23—24.

der nævnes tidligst 1351¹ og levede endnu 1378². Året før medbesejlede han som dansk ridder kong Olufs håndfæstning³; han antages at have boet på Rossared, men ejede i øvrigt gods ikke blot i Småland og Västergötland, men også i midtsvenske egne⁴. Af dette ægteskab fødtes, antagelig ca. 1370⁵, sønnen Bent Piik; denne nævnes som væbner 1392⁶, derimod som ridder 1401⁷; han boede 1403 på gården Harebjerg⁸ i Skåne (Torna herred), senere derimod vistnok på Rossared, som han overtog 1407⁹. Senest året før var hans moder, fru Märta, død¹⁰. Et kuriøst træk er, at hendes svoger, Svend Baad, ca. 1412 ægtede hendes sønndatter, Bent Piiks datter Christina¹¹; i forbindelse med forskellige træk ved arveopgørelserne 1387 og 1407 tyder det på, at forholdet mellem slægterne Baad og Piik vedvarende var ret harmonisk.

Endnu eet kan sluttes af morgengavebrevet: at dronning Margrethe allerede før 1382 havde fattet så megen tillid til den unge A. B., at hun ikke havde haft betænkelighed ved at give ham pant i et kongeligt slot. Kungsbacka, der omtrent en menneskealder tidligere havde afløst det gamle Hunehals¹², hørte

¹ Sv. RA.s Perg. I (1866), nr. 28.

² Udvalg af danske Diplomer og Breve, ved C. Molbech og N. M. Petersen, (1858), 5.

³ Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearch. II (1856—60), 25.

⁴ Sv. personhist. tidskr. XI (1909), 17, med henvisning til Sparres kopibog. Jfr. s. 82 og 124 f.

⁵ Jfr. s. 78. I Ullers Collectanea (Sv. RA.), fol. 242, angives Bent Piik gift allerede 1379; men det her anførte brev har ikke kunnet genfindes og er sandsynligvis fejldateret.

⁶ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2603.

⁷ Sv. Dipl. I, nr. 89.

⁸ Ibidem I, nr. 387.

⁹ Ibidem I, nr. 807—09.

¹⁰ Hendes død er forudsætningen for arveopgørelsen febr. 1407, se ibidem I, nr. 807, og allerede inden denne synes A. B. at have giftet sig igen, jfr. s. 99.

¹¹ Hun nævnes som hans afdøde hustru nov. 1415, se Sv. Dipl. III, nr. 2152, jfr. ibidem II, nr. 1056 og 1629.

¹² C. G. Styffe: Skandinavien under unionstiden, 3. udg. (1911), 104 og 106.

vel ikke til rigets vigtigste fæstninger, men var dog ved sin beliggenhed nær Hallands nordgrænse heller ikke helt uden militær betydning. A. B. selv har formodentlig lagt mest vægt på, at det var sæde for administrationen af Fjäre herred.

Et andet og stærkere vidnesbyrd om, at A. B. tidligt har opnået dronningens gunst, har vi i et af Erik af Pommern 1397 udstedt brev¹. Heri kundgør kongen, at da han har erfaret, at hans frænde kong Oluf i sin tid havde undt og givet hr. A. B. »alt thet godz, Her Pæther Seuitzon Ribbing Riddare atæ i Danmark oc i Kyndl, huilken som døthe rikesens fyende i Danmark, saa meken Ræt som han oc kronen hafthe i thetta fornepda oc i Togerop oc i Skellaghra i Nørrehalland²«, og da det er ham meddelt, at A. B.s adkomstbreve på dette gods er gået til grunde ved ildebrand, under han hr. A. al kronens ret i dette gods. Brevet er medbeseglet af dronning Margrethe.

Da det oprindelige gavebrev kun kendes fra referatet 1397, er det umuligt nøjagtigt at afgøre, når A. B. modtog denne betydelige gave. Sikkert er kun, at det skete inden for Olufs regeringstid 1375—87 — sandsynligvis dog i den sidste del deraf. Peder Ribbing, der for øvrigt tilhørte en af Hallands ældste og mest ansete slægter³, nævnes ganske vist allerede 1371 blandt kong Albrechts mænd⁴; men så sent som 1379, da han befandt sig på pilgrimsfærd i Rom, bortgav han testamentarisk de hallandske gårde Vapnö og Torstorp til Vadstenaklostret⁵, hvad han dog næppe havde kunnet gøre, hvis de da faktisk havde været i A. B.s besiddelse. På samme rejse, hvis mål var Palæstina, skal han være død⁶, og den antagelse, at inddragelsen af hans danske gods er sket ved efterretningen herom, styrkes ved den ejendommelige vending i brevet af 1397, at han »døde som rigens fjende«. Et andet middel til nærmere datering af

¹ Rep. I, nr. 4101.

² Citeret efter originalen i RA.

³ Jfr. Kr. Erslev i Personalhist. Tidsskr. III 21—23.

⁴ Sv. RA.s Perg. I (1866), nr. 987.

⁵ Ibidem, nr. 1418.

⁶ Elgenstierna VI, 287, med kildeangivelse.

Olufs gavebrev giver det træk, at det ifølge referatet 1397 også omfattede Peder Ribbings gods i Kind herred i Västergötland; dette lå nemlig til slottet Opensten¹, der var i Margrethes hænder i årene 1377—82², men gik over til Bo Jonsson inden påske 1384³; senere end 1383 kan dronningen derfor næppe have disponeret over gods i Kind. Det må altså antages, at A. B. har fået Peder Ribbings gods overdraget engang i begyndelsen af 1380'erne, omtrent samtidigt med andelen i Kungshacka, formentlig som løn for tjenester, han på en eller anden måde havde ydet den danske regering.

Om arten af disse tjenester kan man måske få en forestilling ved at se, med hvilke mænd A. B. i denne periode knyttede forbindelse. Endnu er der langt mellem de breve, hvori han nævnes. Men vi ser ham dog i foråret 1387 optræde sammen med Jep Muus, begge som garanter for et pantebrev til Niels Svarteskåning⁴, og sidstnævnte medbesegler ved samme tid det første skifte med stifsonnen⁵ som fem år før morgengavebrevet⁶. Når henses til, at A. B. og Niels Svarteskåning senere hen atter og atter både politisk og privat nævnes side om side, tør man slutte, at de allerede fra begyndelsen af 80'erne var knyttet sammen i et venskab betinget af fælles interesser og tilbøjeligheder — måske også af slægtskab, selv om intet derom er overleveret. Niels Svarteskåning nævnes 1381 blandt de danske, hvem Hansestæderne beskyldte for søroveri⁷, en kreds af mænd, hvis hele samfundsstilling sandsynliggør, at plyndringen af stædernes handelsskibe skete med Margrethes stiltiende samtykke. Ikke mindst støttes denne antagelse⁸ deraf, at dronningen samme år

¹ S. Welin i Västergötlands fornminnesfören.s tidskr. III, h. 5—6 (1913), 6.

² Sverges traktater II (1883), 462.

³ Ibidem; Bo Jonssons testamente påsken 1384, tr. af Johan Hadorph i Alexandri Magni historia på svenska rijm (1672), fol. Ddd.

⁴ Rep. I, nr. 3584, jfr. nr. 3604.

⁵ Ibidem, nr. 3586.

⁶ Jfr. s. 57.

⁷ Hanserec. II (1872), 290; III (1875), 127.

⁸ Jfr. Kr. Erslev: Dronn. Margr. (1882), 94 f.

forlenede Svarteskåning med en del forbrudt gods i Nørrehal-land¹; det er da meget nærliggende at tænke sig, at også bort-givelsen af Peder Ribbings gods var belønning for bedrifter til søs. Også Jep Muus, der tilhørte en meget ældre generation, havde et dårligt rygte syd for Østersøen; i 1384, da han var høvedsmand på Lindholm i Skåne, havde Dronning Margrethe lovet Hansestæderne erstatning for de boder, han og hans tjenere havde nedbrudt², i 1389³ og måske allerede et par år før⁴ var han høvedsmand på Varberg, Hallands vigtigste slot, altså i besid-delse af en stilling, der gjorde hans gunst meget nyttig for en ung opadstræbende hallandsk adelsmand.

Straks ved begyndelsen til den store politiske krise, der skulle forene de tre nordiske riger under Margrethes styre, finder vi de tre venner forenet i fuld og fælles aktivitet. Nyt fodfæste på svensk grund vandt Margrethe, da den svenske adelsmand Algot Magnusson (af den ældre Stureæt), som havde været den nylig afdøde Bo Jonssons høvedsmand på Opensten og Öresten i Västergötland, 5. jan. 1388 lovede at holde disse borge til Margrethes hånd. Brevet herom⁵, som udfærdigedes på slottet Ekholm i nærheden af Trollhättan, var medbeseglet af syv mænd, nævnt i følgende orden, der sikkert giver udtryk for deres række-følge i alder og rang: »Jacob Mws, Swarte Skaning, Abram Brotherson, Swen Piigh, Sone Stwre ok Swen Stwre, brothræ, ok Magnus Gyltæ«. Også af de sidst nævnte er et par stykker os allerede velkendte. Brevet vidner utvetydigt om, hvor stor fordel Margrethe i sin svenske intrigepolitik vidste at drage af sine forbindelser inden for den hallandske grænseadel. Afgø-rende for unionens oprettelse blev dog først den bekendte over-enskomst på Dalaborg ved Vänern 22. marts 1388, hvorved de ledende svenske rigsråder valgte dronning Margrethe til Sveriges fuldmægtige frue og husbonde og tilstod hende vidtgående be-

¹ Dipl. Norveg. VIII (1874), nr. 206.

² Hanserec. II (1872), 336 og 345.

³ Rep. I, nr. 3683.

⁴ Således antaget af v. Möller (86) med støtte af Rep. I, nr. 3584.

⁵ Sverges traktater II, 462 f.

føjelser. Mødet på Dalaborg kendes fra to aktstykker, svensker-nes valgbrev¹ og dronningens genbrev²; det sidstnævnte har ingen medbeseglere, og de danske underhandlers navne er os derfor ubekendte; sandsynligheden taler dog for, at det i det mindste delvis har været de samme mænd, som formidlede aftalen på Ekholm.

Mens man således nok tør tilskrive Jep Muus og hans to venner en betydelig indflydelse på den diplomatiske forberedelse af unionen, er deres andel i det påfølgende vinterfelttog³ 1388—89 kun helt klar for Niels Svarteskånings vedkommende. Han ledede belejringen af Axevalla⁴, Västergötlands vigtigste borg, og efter dens overgivelse blev han lensmand her. Jep Muus har som høvedsmand på Varberg næppe kunnet forlade denne fæstning. A. B.s navn savnes i de berettende hovedkilder; derimod nævnes det i nogle i øvrigt yderst dunkle latinske vers af kirkelig oprindelse. De lyder i den fyldigste version⁵:

Vis vi capta fuit Rex malus ecce ruit

Bella ruunt clausit Her Abram Wordbiergh ecce pax fit.

Hvad vel bør oversættes: Vold toges med Vold, således styrter den slette konge. Krigen bryder frem, hr. Abraham indeslutter Varberg og således bliver der fred.

Ingen forsker har hidtil kunnet få nogen fornuftig mening ud af disse formodentlig stærkt korrumperede linier, og det er næppe heller muligt at tolke dem helt tilfredsstillende, eftersom Varberg notorisk var en dansk fæstning længe før fredsbruddet

¹ Sverges Traktater II, 458—61, 464—68.

² Johan Hadorph: *Twå gamla swenske Rijm-Krönikor* II (1674), 51—54.

³ Se herom Kr. Erslev: *Dronn. Margr.* (1882), 161—68, og navnlig sammes grundlæggende afhandling i *Hist. Tidsskr.* 5. r. III (1881—82), 372—425, optr. i *Hist. Afhandl.* I (1937), 73—112.

⁴ Detmar, se *Koppmanns* udg. i *Die Chroniken der niedersächsischen Städte* II (1899), 24.

⁵ *Script. rer. succ.* I, 1 (1818), 232, som er en bedre udgave end *Script. rer. dan.* IV (1776), 621. En kortere version — *Bella ruunt clausit ut Abram Wordberg cito pax fit* — i *Registrum ville Malmøyghe*, facsimileudg. (1937), fol. 37 v., jfr. *Script. rer. dan.* VII (1792), 246.

og tilmed vitterligt dronning Margrethes opholdssted under slaget ved Asle¹, så at der end ikke er mindste mulighed for den hypotese, at slottet en tid kan have været besat af Albrechts krigsfolk. Man har derfor i almindelighed helt set bort fra munkeversene. Dette er næppe forsvarligt; det drejer sig dog om en nogenlunde samtidig² kilde, hvis efterretninger på andre punkter kan kontrolleres og gennemgående er pålidelige. Man må derfor formentlig kunne fastslå, at A. B. har taget aktiv del i krigen og væsentlig hidraget til dens heldige udgang; hvordan véd vi derimod ikke.

At A. B. således både gennem diplomatisk og militær virksomhed har taget sin store del af arbejdet for unionens fuldbyrdelse, er en antagelse, som støttes ved andre kendsgerninger. I løbet af sommeren eller efteråret 1389 opnåede han ridder-slaget; det må være sket mellem 24. juni³ og 24. nov.⁴. Samme ære timestes også hans venner Jep Muus⁵ og Niels Svarteskåning; i hvert fald den sidstnævnte blev dog ridder noget tidligere. For dem alle tre var forfremmelsen til en højere rang sikkert belønningen for deres fortjenester i krigen med Mecklenburgerne. Desuden må A. B. ved denne tid have opnået den vigtige stilling som lensmand på Varberg.

¹ Kr. Erslev: Hist. Afhandl. I, 77 f. og 88 med kildehenvisninger.

² Udgaven i Script. rer. succ. bygger på en redaktion, som med en senere hånd er tilføjet i lovhåndskriftet B 69 4° i Det kgl. bibl. i Stockholm. Versene er her indført med typiske 15. århundredes minuskler, og det samme gælder den dog muligvis noget yngre tekst i Registrum ville Malmoyghe.

³ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2404, jfr. Rep. I, nr. 3584 og 3604.

⁴ Ibidem, nr. 3722.

⁵ Han var endnu væbner 26. jan. 1389 (ibidem, nr. 3683), men ridder 9. aug. s. å. (ibidem, nr. 3707).

⁶ Han nævnes som væbner 1. juni 1388 (ibidem, nr. 3647), men som ridder allerede 13. maj 1389 (Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2398).

II. Slotshøvedsmanden på Varberg.

Nøjagtige data for A. B.s karriere som lensmand lader sig ikke fastslå.

Om Varberg slot, som var den vigtigste af hans forleninger, ved vi positivt, at Jep Muus var høvedsmand her endnu 26. jan. 1389, da han i et brev benævner sig »advocatus Wardbergh«¹. 27. okt. 1390 kalder han sig derimod »capitein« på Helsingborg², hvortil han altså var forflyttet. Da der ikke kendes nogen lensmand mellem ham og A. B., er det sandsynligvis rigtigt med P. v. Möller at slutte, at han har tiltrådt lenet 1389 eller 1390. At han i 1390'erne havde tilknytning til Varberg, fremgår af to breve, begge daterede til dette slot, det ene udstedt af A. B. og Bent Piik i et familieanliggende 14. febr. 1392³, det andet et skøde fra Sven Sture til hr. A. 2. juledag 1396⁴. Først 1407 nævnes han direkte som lensherre på Varberg⁵.

Men A. B.s indflydelse strakte sig ud over, hvad der fulgte af lensmandsposten på Varberg. I den bekendte Nyköpingreces sept. 1396, som vedtoges to måneder efter Erik af Pommerns valg til svensk konge og var en forløber for unionsaftalerne i Kalmar næste år⁶, læses følgende paragraf: »Item scal oc herre Abram Brodersson behalda Wærend oc Fynwid oc herre Skanung Mark oc Clawus Dowit oc Hanes Skytta oc Baat the hæredh, som the hawa, at these fornæmpde behalde thessen fornæmpda land oc hæredh til pant oc til læns, swa længe oc epter thy som wara frw drotningene breff wtwisar som the ther vppa hawa⁷«. Bestemmelsen må opfattes som en ren konfirmationsparagraf i anledning af kongevalget og således især som en forpligtelse for Erik. Den giver os sikker besked om, at dronning Margrethe for

¹ Rep. I, nr. 3683.

² Ibidem, nr. 3768.

³ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2603.

⁴ Ibidem, nr. 2836.

⁵ Sveriges traktater II (1883), 626.

⁶ Jfr. herom Gottfrid Carlsson: Sveriges historia till våra dagar III, 1 (1941), 55—59.

⁷ Sveriges traktater II, 660.

1396 havde givet A. B. brev på Varend og Finnvid. Rimeligvis var det sket mindst to år tidligere¹.

Til disse landskaber og Nordhalland har A. B. inden århundredets udgang sandsynligvis kunnet føje Sønderhalland og Kind herred i Västergötland. Beviserne er dog her mindre sikre. I en svensk annaloptegnelse om A. B.s død siges det, at han havde været »capitaneus octo castrorum, quatuor in Suecia videlicet Trullaborgh, Pikzborgh, Opensteen Örsten cum tota Vexionensi dyocesi et quatuor in Hallandia videlicet Lagaholm, Vaardberg Falkenberg et Cununxbakka²«. Helt pålidelig er denne liste ikke; Öresten med Mark herred havde Niels Svarteskåning, som det fremgår af Nyköpingrecessen, 1396 og fremdeles 1410. Trolleborg og Piksborg lå i Finnvid³ og har således hjemmel i Nyköpingrecessen, og Kungsbacka kendes fra morgengavebrevet; det var ligesom Falkenberg en borg af anden rang, som det ikke undrer at finde forenet med det nærliggende hovedslot Varberg. Også de to resterende borge, Laholm og Opensten opføres sandsynligvis med rette på fortegnelsen. På Laholm, Sydhallands vigtigste slot, nævnes Maj 1399⁴ som foged en Peder Nielsen, der med rimelighed kan identificeres med den væbner af samme navn, der få år senere notorisk var hr. A.s betroede mand. Om Opensten vides, at A. B. dér fejrede sin datters andet bryllup; kilden er et beediget tingsvidne fra 1462⁵, altså fortræffelig; tidspunktet angives vel ikke direkte, men må være 16. jan. 1407⁶. Hertil kan som bevissteder føjes et på Opensten dateret skøde til hr. A. juni 1397⁷ samt et brev af 1408, hvorved Abjörn Sture som vederlag for en bøde pantsætter A. B. en gård i Kind herred,

¹ Som af Härenstam (Finnveden under medeltiden (1946) 72 f.) bemærket forekommer Esbjörn Båd på lensslottet Trollaborg allerede febr. 1394 (Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2706), rimeligvis som broderens foged.

² Script. rer. suec. III, 1 (1871), 24.

³ Jfr. s. 68—70.

⁴ Molbech & Petersen, opus cit., 78.

⁵ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV (1908), 38, jfr. 69.

⁶ Se s. 99.

⁷ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2878.

som lå til Opensten¹. Da Kind i modsætning til naboherredet Mark ikke nævnes i Nyköpingrecessen, er det sandsynligst, at hr. A. først efter 1396 har overtaget dette herred.

Halland, Varend og Finnvid med Kind herred forblev til A. B.s død den faste kærne i hans lensområde; hvad det i hans sidste tiår lykkedes ham at føje til, beholdt han kun kort. Fuld forståelse af hans position i sin samtid forudsætter derfor klar indsigt i disse landsdeles geografiske forhold. Hvad Halland er, tør forudsættes bekendt; Finnvid og Varend vil derimod for de fleste danske være mere vage begreber. Det ældgamle navn Finnvid omfatter tre af Smålands vestligste herreder, Östbo, Västbo og Sunnerbo²; af disse grænser de to sidstnævnte op til Hallands fire sydligste herreder, og alle tre var de nøje geografisk forbundne med dette landskab ved de store hallandske åer; fra nord til syd gennemstrømmes Västbo herred af Nissan, der har sit udløb ved Halmstad, Östbo og Sunnerbo herreder af Lagan, hvorefter Laholm har navn. De nordligste fire herreder af Halland grænser derimod hverken til Finnvid eller i det hele til Småland; indskudt mellem dette landskab og Nordhalland ligger den sydligste flig af Västergötland, bestående af herrederne Mark og Kind, hvoraf som omtalt A. B. havde det sidstnævnte, hans gode ven Niels Svarteskåning det andet. Varend er det sydligst beliggende af de »lande«, der efterhånden voksede sammen til Småland; det er identisk med Växjö stift og med det nuværende Kronobergs län med fradrag af Sunnerbo herred; det omfatter fem herreder, nemlig Allbo, Kinnevald, Norrvidinge, Konga og Uppvidinge. Landskabets kærne er oldtidsbygden i det nordlige Kinnevalds herred, vest for Växjö, gennem Mörrumåen forbundet med Bleking, hvormed også andre åløb muliggjorde en for kulturudviklingen afgørende samfærdsel³.

Det landområde, A. B. således havde at bestyre, udgjorde i

¹ Sv. Dipl. II, nr. 994.

² Jfr. Otto v. Friesen i *Meddelanden från Norra Smålands Fornminnes-Förening VIII* (1926), 5.

³ Se herom A. Vejdes fortrinlige afhandling *Borger och samfærdsleder i medeltidens Varend*, i *Hyltén Cavallius-Föreningens årsbok 1925*, 146—70.

sin helhed et mægtigt areal. Halland er 4921 km², Varend 7088, Finnvid 6690, Kind herred endelig 2207; tilsammen 20 906 km², svarende til henved halvdelen af det nuværende Danmark. Befolkningstallet er det meget vanskeligt at vurdere; går man ud fra Velschows af nyere forskning bekræftede beregning af Hallands befolkning 1232 til 32 000 og regner med nogen tilbagegang, kan man måske sætte tallet for dette landskab til ca. 25 000; for Varend skulle man efter A. Vejdes undersøgelser kunne regne med ca. 15 000, for det samlede område med al mulig reservation måske med ca. 50—60 000, svarende omtrent til, hvad Sunnerbo og Östbo herreder alene havde i 1935. Vist er det, at det drejede sig om tyndt befolkede, for største delen skovfyldte distrikter med få og slette veje, ofte nok kun farbare om vinteren. Selv bortset herfra er det indlysende, at en blot nogenlunde effektiv kontrol med så udstrakte len kun har været mulig i kraft af et højst anstrengende rejseliv, og da brevmaterialiets mangfoldige dateringssteder bekræfter, at A. B. faktisk normalt befandt sig på rundrejse i sine len, tør vi uden videre slutte, at han har haft et godt helbred og været en trænet rytter.

Udgangspunkt og endemål for disse stadige rejser var uden tvivl Varberg, hovedslottet i Halland, dette landskab, der efter areal vel næppe udgjorde en fjerdedel af hele området, men befolkningsmæssigt og militært vejede des tungere. På Varberg har han haft sit egentlige hjem; det fremgår af, hvad der skete efter hans død¹, og støttes af brevene af 1392 og 1396. På de andre slotte har fogeder måttet varetage hans interesser. Et par af dem kender vi lidt til. Den mest betroede var Peder Nielsen. 1399 var han som nævnt² foged på Laholm, men 1403—07 nævnes han oftere³ som foged på Piksborg, et slot, der lå på en holm i den sydlige del af den store sø Bolmen, og som utvivlsomt var det vigtigste forvaltningscentrum for Finnvid. 1407—08 forekommer han tre gange⁴ med titel af herredshøvding i Sun-

¹ Jfr. s. 119 f.

² S. 66.

³ Sv. Dipl. I, nr. 337, 400, 600, 814, 892.

⁴ Ibidem, I nr. 799, 840; II, nr. 986.

nerbo. Mere overraskende er det, at han febr. 1408 en enkelt gang¹ kaldes foged i Varend, et landskab, hvorfra i øvrigt intet lensslot fra datiden er bekendt. Han forekommer endnu så sent som 1411², altså efter A. B.s død, som foged på Piksborg, der således gennem mindst otte år har været hans hjemsted. Han var i live endnu 1. aug. 1424³, men året efter (25. juli) skænkede hans enke gods til Nydalaklosteret for hans sjæls frelse⁴. Hun hed Märta Abramsdotter og var uden tvivl en uægte datter af A. B. Det var sikkert ikke mindst dette ægteskab, der gjorde Peder Nielsen til en velstående mand. Hans vigtigste godsbesiddelse var hovedgården Skedala⁵ i Halland. At denne ligefrem, som af nogle forskere antaget⁶, skulle have været hustruens medgift, fremgår ikke af det bevarede brevmateriale⁷. Strategisk større betydning end Piksborg havde ved sin beliggenhed nær den gamle hovedvej mellem Varend og Finnvid et andet slot i sidstnævnte landskab, nemlig Trolleborg i Östbo herred; her synes A. B. at have benyttet skiftende fogeder; i det mindste forekommer

¹ Sv. Dipl. II, nr. 934.

² Ibidem II, nr. 1482.

³ Rep. I, nr. 6133.

⁴ Perg. i Sv. RA.

⁵ At den i brevet af 1425, 25. juli, som afdød omtalte »pættether nielissen aff skedhadal« er identisk med fogeden på Piksborg, er overbevisende godtgjort af Härenstam (opus cit. 336 f., note 59). Det af samme 338 f. omtalte, som Rep. II, nr. 2044, publicerede skode af 25. marts 1456 er i nærværende sammenhæng af stor vægt. Ved dette bortsælger nemlig ægteparrets datter Johanne Skedala og meget andet gods til Karl Knutssons datter fru Christina og hendes mand Erik Eriksson, hvem hun betegner som sine »neste frencker«. Dette udtryk bestyrker i høj grad den umiddelbart sandsynlige antagelse, at Märta Abramsdotter var A. B.s datter; i så fald var nemlig fru Christina en datter af fru Johannes kusine. At fru Märta ikke var en legitim datter, fremgår af, at hun ikke nævnes blandt de officielle arvinger 1410, jfr. Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV (1908), 56.

⁶ v. Möller, opus cit. 100; Härenstam, opus cit. 337.

⁷ At et skode til A. B. 2. april 1409 (Sv. Dipl. II, nr. 1052) er udfærdiget på Skedala, beviser intet. Et brev af 1425 (Rep. I, nr. 6201) viser, at først Peder Nielsens svigersøn Broder By ved køb frigjorde sig for en medejer. Under hensyn til denne usikkerhed er Skedala ikke medtaget i oversigten over A. B.s jordegods (bilag II).

på Trolleborg 1394 broderen Eshjørn¹, året efter en fra ovennævnte forskellig Peder Nielsen, der udtrykkeligt betegnes som foged², 1398 endelig A. B.s slægtning Arvid Stensson³, som også vides for hans regning at have købt gods i Östbo herred⁴. Han døde få år efter, og hvem der afløste ham, er ukendt. A. B.s foged på Opensten hed vistnok Niels Petterson⁵.

Ikke eet af forleningsbrevene på A. B.s mange slotte er bevaret. Fra kundskab om de økonomiske vilkår for hans embedsstilling er vi altså afskåret, og materialet er i det hele så fattigt, at en skildring af hans forpligtelser og beføjelser væsentlig måtte bygges på analogier. Det er sandsynligt, at han i sin daglige praksis har været ret uafhængig af centralstyrelsen, og at hans evne til kontrol over det vældige distrikt har været begrænset; men positivt belyse det med eksempler kan vi ikke. Til de beskyldninger for magtmisbrug, der rettedes mod ham, kommer vi senere tilbage.

Eet er sikkert: hele A. B.s lille lensrige byggede på den nordiske union som nødvendig forudsætning. Dens bevarelse må have været ham en livssag, og han har også troet derpå; ellers havde han næppe samlet sig så meget jordegods ligeligt fordelt på begge sider af de gamle grænser. Til en vis grad faldt hans interesser sammen med befolkningens. I middelalderen var vandveje næsten altid at foretrække for landveje; og specielt i Sydsverige var de store ådales tilfrosne »vinterveje« langt de vigtigste forbindelseslinier. For så vidt der i de afsides smålandske skovbygder overhovedet kunne blive tale om handel, måtte den

¹ Jfr. s. 66, note 1.

² Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2775.

³ Ibidem II, nr. 2905.

⁴ Jfr. s. 92.

⁵ Sv. Dipl. II nr. 1555, 1782; S. Welin, opus cit. (s. 61, note 1), 14 f. — Når v. Möller, opus cit. 95, gør den Peder Eriksson, der var med til at administrere A. B.s efterladte løsore (s. 52) til slotsfoged på Varberg og henfører ham til slægten Urup, må det bero på forveksling med en langt senere person af samme navn, jfr. Danmarks Adels Aarb. XLIX (1932), B, 175, og Thisets saml. (RA.) I, Urup; kilden (Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV 56 og 67) har intet derom.

derfor komme til at forbinde dem med købstæderne ved åmundingerne, og disse lå så godt som alle i de gamle danske grænselande; politisk forståelse mellem Danmark og Sverige blev på den måde et hovedvilkår for skovrydningen og unionen et stort gode for smålændingene. Klarest er dette forhold belyst for Värends vedkommende¹. Nyere forskere er enige om, at der her i senmiddelalderen foregik en usædvanlig stærk befolkningstilvækst, hvis økonomiske årsager man har søgt dels i en tiltagende udvinding af jernmalm², dels i stærkt forøget kvægavl med eksport for øje. For stuedrifterne var »vintervejene« — især Mör-rumåen, der munder ud noget vest for Karlshamn — ikke tilstrækkelige; dertil behøvedes veje, der kunne anvendes også om efteråret. En sådan senmiddelalderlig vej, tidligst omtalt 1452, er den, der den dag i dag fører fra Älmhult i Helgeådalen over Loshult, Stenbrohult og Skatelöf til Växjö; den skærer dristigt gennem ødemarkerne og må være anlagt med den bevidste hensigt at tilvejebringe en forbindelseslinie fra Skåne til Varend. Dette var mere en dansk end en svensk interesse, og man har derfor formodet³, at A. B. har givet støtte til dens anlæggelse. Det er en overordentlig plausibel hypotese, som stiller hans lensforvaltning i et nyt og fordelagtigere lys. Og der er ingen grund til at tvivle om, at Finnvid ganske som Varend i hans tid til gavn for næringslivet har fået sine forbindelser med kystens købstæder forstærket.

A. B. havde været med til at grundlægge unionen; til at bevare og befæste den bidrog han i første række ved sit lensstyre. Samme interesse måtte føre ham til også at gøre sig gældende i det politiske liv. Lejlighed hertil var ham heller ikke nægtet. Efter datidens statsretspraksis ville det være utænkeligt, at en lensmand i så betroet stilling som hr. A. ikke skulle være medlem af rigsrådet. Vi ved positivt, at han var det. Utvetydigt fremgår det ganske vist kun af et eneste brev, dronning Margrethes

¹ Vejde, opus cit.

² Jfr. Nils Ödeen: Studier i Smålands bebyggelsehistoria (1927). 470 f.

³ Vejde, opus cit., 163—65.

stadfæstelse af Hansestædernes privilegier 28. aug. 1398¹, som er medbeseglet af »vnsen leuen ghetruwen ratgheueren van Dene-marken naghescreeuen«, deriblandt A. B. Ved siden heraf har vi imidlertid bevaret en 10—15 andre breve, hvori han mere eller mindre tydeligt optræder som råd uden at kaldes det; og dette er kun ganske normalt. Det er for hele Margrethes tid meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, nøjagtigt at fastslå, hvem der på hvert enkelt tidspunkt var medlemmer af rådet; dette var ingen fast afgrænset institution, og medudstederne af traktater og andre vigtige statsakter udgør oftest en videre kreds, end rådet kan formodes at have omfattet. Det er dog rimeligst at antage, at A. B. ligesom flere andre af de mænd, der i brevet af 1398 udtrykkelig kaldes vore kære tro rådgivere af Danmark, er optaget i rådet 3—4 år før. Hans deltagelse i de vigtige forhandlinger på Lindholm slot² og i Helsingborg³ 1395, i Kalmar-mødet 1397⁴, beviser ganske vist ikke stort; her deltog mange andre end råderne. Et indicium er derimod det træk, at da nogle få danske stormænd i Helsingborg 1395 påtog sig skriftlig garanti for fyldestgørende besegling af den nylig afsluttede traktat⁵, er A. B. her nr. 4 i en række af 8, hvoraf i det mindste nr. 1, 3 og 7 forlængst var råder, mens resten i al fald senere blev det. Spørgsmålet om den nøjagtige dato for hans indtræden er dog af underordnet betydning; hovedsagen er, at vi ved, at han i 1398 var dansk rigsråd, og at vi fra 1395 til hans død finder ham som deltager i så godt som alle storpolitiske møder og beslutninger, så vidt vi nu kender dem. En fuldstændig liste over disse er unødvendig; til de allerede nævnte skal endnu kun føjes forliget mellem kronen og Roskildebispen 1397⁶, bekræftelsen af Margrethes gaver til kirken 1401⁷, rådsrklæringen om den

¹ Lübeckisches Urkundenbuch IV (1873), 766 f.

² Sverges traktater II, 516.

³ Ibidem, 529, 545.

⁴ Ibidem, 560.

⁵ Hanserec. IV (1877), 297.

⁶ Kjøbenhavns Dipl. II (1874), 27.

⁷ Danske Mag. 2. r. V (1827), 7.

falske Oluf 1402¹ samt akten om Nordborgs overgivelse 1410². Da vi i de pågældende aktstykker kun møder hans navn, oftest blandt mange andre, kan selvfølgelig intet sluttes om hans politiske særstandpunkter. Nok så oplysende er det at lægge mærke til, ved hvilke lejligheder han *ikke* var med. Ikke mindst er det værd at notere, at skønt hans nærværelse ved det store møde i Kalmar sommeren 1397 klart fremgår af hans besegling af kroningsbrevet, har han hverken med navn eller segl tiltrådt det berømte unionsbrev af 20. juli, et træk, der i debatten om det navnkundige aktstykke taler mod Lauritz Weibulls anskuelse³, at det mindretal, der stod bag det, var en kreds af Margrethes nærmeste tilhængere, og for Erik Lönnroths hypotese⁴, at det er udtryk for en fra svenske oppositionelle kredse udgået reservation. De breve, der vidner om A. B.s deltagelse i politiske forhandlinger, følger hverandre tættest i årene 1395 til 1402; at de efter den tid bliver færre, beror snarest på, at stormændene nu i det hele sjældnere toges med på råd, men kan også skyldes, at snævrere godsejer- og lensmandsinteresser efterhånden stærkere beslaglagde hans opmærksomhed.

At A. B. ansås for medlem, ikke af det svenske, men af det danske rigsråd, fremgår utvetydigt af brevet 1398. Dermed stemmer ganske, at han i de fire til ham stilede pavebreve⁵ konsekvent betegnes som »miles Lundensis diocesis«. Samme opfattelse af hans nationalitet kan, om end mindre direkte, udlæses af hans plads i flere vigtige statsakters navnelister. I kroningsbrevet 1397 forekommer han således i rent danske omgivelser⁶, ligeså i det ene af brevene fra Helsingborg 1395⁷; i det andet nævnes danske og svenske stormænd skiftevis, og »Abram«, som han her alene

¹ Codex diplomaticus Prussicus, hrsg. v. Johs. Voigt, V (1857), 173; optrykt i Sv. Dipl. IV, nr. 2924.

² F. H. Jahn: Danmarks pol.-mil. Hist. (1835), 495.

³ Scandia III (1930), 216 f.

⁴ E. Lönnroth: Sverige och Kalmarunionen (1934), 59 f.

⁵ Jfr. s. 97.

⁶ Sverges traktater II, 560.

⁷ Ibidem, 529.

kaldes, indtager en danskers plads¹. Over for denne eksempelrække bliver det af mindre vægt, om end ganske kuriøst, at Lindholmtraktatens redaktør synes at have været mindre sikker på sagen; også i dette dokument afsluttende navnerække alternerer danske og svenske, men her afbrydes det regelbundne skifte af A. B.s navn, der er indskudt mellem et dansk og et svensk². I de vigtigste breves lange navnerækker bestemmes de danske stormænds indbyrdes rækkefølge af deres alder, fornemhed og anciennitet som råder, ikke af deres geografiske fordeling på de tre hovedlande, som snarere kan skelnes i breve, som fortrinsvis angår et enkelt af disse. Fuld klarhed og konsekvens kan dog ikke ventes. A. B., som dog uden mindste tvivl må regnes blandt de skånske råder, deltager således nov. 1397 i selskab med ellers overvejende sjællandske stormænd i den finansielle opgørelse mellem kronen og Roskilde kapitel³, han medbesegler omtrent samtidig Erik af Pommerns gavebrev til Frue kloster i samme by⁴, og i et mærkeligt brev fra 1407⁵ finder vi ham endog blandt sjællændere og jyder som deltager i et retterting i Slagelse og vidne til tinglysningen af et jysk skøde. Derimod ses han ikke at have været i Nørrejylland⁶ og overværede heller ikke de vigtige forhandlinger med kong Albrecht i Flensborg nov. 1405⁷. Specielt skånske rådsbreve fra perioden synes ikke bevaret.

Adskillige træk tyder — navnlig når de sammenstilles — på, at A. B. i sin samtid nød et vist ry som militær. Allerede i krigen med kong Albrecht 1389 har han, som vi har set⁸, sandsynligvis haft en vigtig kommando betroet. Senere anvendtes han også til søs; af en temmelig fjerntliggende kilde, et brev fra rådene i

¹ Sveriges traktater II, 545.

² *Ibidem*, 516.

³ Kjøbenhavns Dipl. II (1874), 27.

⁴ Molbech & Petersen, *opus cit.*, 70.

⁵ *Rep.* I, nr. 4896.

⁶ Han var således ikke til stede på herredagen i Århus 1406, se Molbech & Petersen, *opus cit.*, 221—24.

⁷ Sveriges traktater II, 613 f.

⁸ S. 63 f.

Lübeck og Hamburg juli 1400¹, erfarer vi, at dronning Margrethe i foråret samme år havde udsendt ham, »for at han med sine hjælpere skulle bidrage til at tilintetgøre Fetaljebødrene i Norge«. Det ligger da nær at se det som et led i samme kamp, når han kort forinden overraskende nok giver en gæsterolle som lensmand i Åbo. I afskrift er bevaret et brev af 11. jan. 1399, hvorved »Abram Brodherson riddare, howitzman pa Abo« gør vittterligt, at dronning Margrethe og kong Erik har undt bispen af Åbo indtægten af to navngivne sogne². Af brevet fremgår således, at hr. A. kort efter nytår 1399 var Margrethes hovedsmand på Åbo slot. Mere ved vi strengt taget ikke; men det er næppe for dristigt at kombinere dette faktum med disse års kamp mod fetaljebødrene. Slottet var i 1395 kommet i hænderne på den bekendte drost Bo Jonssons søn Knut Bosson, der var Margrethes fjende og støttede fetaljebødrene; men i et udateret brev³, hvis affattelsestid efter indholdet med sikkerhed kan bestemmes til tiden mellem 10. okt. 1398 og 20. april 1399 og snarest ligger nær nytår, oplyser dronningen, at hun nu atter har Åbo i sin magt. De to breves nære samtidighed kan ikke være tilfældig, men giver et godt grundlag for at antage, at det er A. B., der ved militærmagt eller gennem forhandling har bragt Finlands hovedslot tilbage i Margrethes hånd⁴ — ganske som samtidig eller kort forinden hans gamle politiske meningsfælle Niels Svarteskåning 10. okt. 1398 på kong Eriks vegne modtog overgivelsen af Vitalianernes hovedfæstning Faxeholm i Häl-

¹ Hanserec. IV (1877), 560.

² Sv. Dipl. II, nr. 1029, og Finlands Medeltidsurkunder, utg. genom R. Hausen, I (1910), nr. 1086. Brevets dato er i den foreliggende tekst lordagen efter hellig tre konger 1409; et C i romertallet er imidlertid tilføjet med senere hånd, og Styffe (Skandinavien under unionstiden, 3. udg. (1911), 411) har ud fra vort kendskab til A. B.s opholdssteder givet overbevisende grunde for dateringen til 1399.

³ Styffe: Bidrag til Skand. hist. II (1864), 58—60.

⁴ Formodningen herom er først fremsat af C. G. Styffe i 2. udg. af Skandinavien under unionstiden (1880), 330; den er tiltrådt af Holger Rosman (Bjärka-Säby I (1923), 290), afvist af J. V. Ruuth (Bidrag til Åbo stads historis XI (1912), 38), hos begge forfattere uden egentlig begrundelse.

singland. Den i original bevarede overgivelsesakt¹ for dette slot har også i anden henseende interesse for hr. A.s historie; den røber os nemlig navnene på en række nordiske lavalde mænd, der havde gjort fælles sag med Margrethes fjender, og blandt dem flere af A. B.s nærmeste venner og slægtninge, nemlig Sven Sture, Arvid Stensson, ja endog brødrene Esbjørn og Svend Baad. Ufredsårenes sidste efterdønninger havde således slået breche i slægtens både før og siden så gode sammenhold; trods grænselandskabernes øjensynlige interesse i en stærk union havde dog ingenlunde alle deres adelsmænd rygrad til at afvise konjunkturernes fristelser; ikke alle havde jo heller så meget at tabe ved en eventyrpolitik som A. B. eller Niels Svarteskåning.

A. B.s tjeneste på Åbo har i øvrigt næppe haft længere varighed end et halvt års tid; 1. sept. 1398 var han i København², 9. dec. 1399 på Gurre³ og 15. aug. s. å. sandsynligvis på Varberg⁴; det ser endda ud til, at han allerede tidligt på foråret var kommet hjem til Halland, selv om bindende bevis mangler⁵. Næste år fulgte så kampen mod de norske Vitalianere; men heller ikke den blev hans sidste militære hverv. Trods søroveriets nedkæmpelse var forholdene i Østersøen stadig ikke tilfredsstillende for Margrethe og hendes regering. Den tyske ordens højmester havde ved et kup sat sig i besiddelse af Gotland, og da han ikke ad forhandlingens vej kunne bevæges til igen at rømme øen, besluttede Margrethe at bruge magt. Hermed står rimeligvis A. B.s funktion som lensmand på Kalmar i nøje forbindelse. Den er svær at datere nøjagtigt, da kildegrundlaget er svagt, men må sandsynligvis henføres til årene 1403—05. Et brev fra Gotland 27. juni 1404 oplyser, at to tyskere da holdtes fangne på Kalmar slot, og at der forhandlede med A. B. om deres fri-

¹ Sverges traktater II, 592—96.

² Suhm: Historie af Danmark XIV (1828), 649.

³ Ibidem, 660.

⁴ Molbech & Petersen, opus cit., 80 f. Styffes opfattelse, at han ikke personligt behøver at have været til stede ved det pågældende godskøb (Skandinavien under unionstiden, 3. udg. (1911), 411, note 2), savner hjemmel i kilden og synes at bero på en misforståelse.

⁵ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2962, 2972 f. Det drejer sig om små godskøb, hvis afslutning A. B. ikke behøver personligt at have overværet.

givelse¹. To breve af 1. og 2. nov. året før viser, at han da opholdt sig i Kalmar². Da tidligere vidnesbyrd savnes, er der god grund til med Styffe³ at sætte lensmandsudnævnelser i forbindelse med Gotlandsekspeditionen, som netop henføres til nov. 1403. Forskellige århogsoptegninger⁴ fortæller om toget, men i knappe ord; de oplyser egentlig kun, at det gik for sig ved mortensdags tid (11. nov.), at det lededes af A. B. og Algot Magnusson⁵, og at de lod opføre fem stærke skanser uden for Visby. Det tilstræbte resultat blev dog ikke nået; byen holdt ud, til en stærk preussisk flåde bragte undsætning, og hen på foråret 1404 måtte Algot Magnusson på ret ugunstige vilkår gå ind på en stilstand⁶. Blandt de danske førere ved denne lejlighed møder vi gamle bekendte som Sven Sture og Sven Piik, derimod ikke A. B., som på dette tidspunkt sikkert var vendt tilbage til Kalmar og således ligesom tre år før i Finland hurtigst muligt havde afviklet sin militære opgave. Den ærefulde og vigtige post som slotshovedsmand på Kalmar lykkedes det ham dog at bevare et par år endnu⁷; spørgsmålet om årsagen til hans fratrædelse vil nedenfor⁸ blive behandlet.

¹ Sv. Dipl. I, nr. 460.

² *Ibidem* I, nr. 392, 394. Jfr. Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet GLXXXXIII (1946), 8.

³ Skandinavien under unionstiden, 3. udg. (1911), 222.

⁴ Script. rer. dan. I (1772), 397; V (1783), 533; Script. rer. suec. I, 1 (1818), 96.

⁵ Ifølge Ericus Olai (*ibidem* II (1828), 117) ledede de samme to mænd i forening belejringen af Stockholm i vinteren 1393—94, en efterretning, der dog rimeligvis beror på en forveksling med Gotlandstoget, jfr. Erslev: Dronn. Margr. (1882), 184 f., 471 f.

⁶ *Ibidem* 375 f. Sv. Dipl. I, nr. 452.

⁷ Af Kalmar stads tänkebok, udg. i Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet GLXXXXIII (1946), fremgår, at han erhvervede skoder på byggrunde i Kalmar 4/3, 4/4 og 8/8 1405; sidstnævnte dato kan med stor sandsynlighed anses for fratrædelsens terminus post quem. Som terminus ante quem må antages donationen til Kalmar kirke 25/1 1407 (s. 93); formodningen støttes ved, at der blandt tænkebogens talrige skodebreve fra 1407—09 ikke findes noget skode til A. B.

⁸ S. 112 f.

Efter Gotlandstoget kom der til at hengå syv år, før hr. A. endnu en sidste gang kaldtes til deltagelse i et krigstog.

III. Godsherren.

At erhverve og bestyre jordegods var en hovedside af A. B.s livsgerning — efter alt at dømme den, han viede største parten af sin arbejdskraft. Til belysning heraf foreligger et materiale, som vel er kvantitativt rigt, men samtidig ufuldstændigt og vanskeligt at bringe i statistisk overskuelig form.

Om A. B.s arv efter sine forældre vides intet. Sandsynligvis er største delen deraf medgået til at tilvejebringe pantesummen for hans part af Kungsbacka. Hans senere udstrakte godsbesiddelser falder da efter deres oprindelse i to hoveddele: hvad han fik ved sit første ægteskab, og hvad han erhvervede ved køb og pant.

Hovedkilderne til efterretning om A. B.s forhold til Märta Pedersdatters og Ebbe Piiks jordegods er hans to opgørelser med stiftsønnen. Den første af disse¹ er dateret maj 1387. Bent Piik gør derved vitterligt, at han har truffet overenskomst med sin fosterfader A. B. om sit fædrene gods, som denne hidtil har haft i værge, og kvitterer for hans bestyrelse deraf »fra den tid, han min moder fik, og til denne dag«. Endvidere tilstår han at være stiftfaderen 100 lodige mark skyldig og pantsætter for dette beløb til ham »alt mit arvegods, hvor det helst ligger i Fjäre herred eller i Halland« med ret til at oppebære landgilden deraf. »Item om jeg vil skifte med ham, har jeg undt ham, at han skal tage lige halvdel med mig i alt det forsagte gods«. Brevet, der er medbeseget bl. a. af Niels Svarteskåning, er formentlig udfærdiget i anledning af, at Bent Piik havde nået myndighedsalderen². Vilkárene deri er yderst ugunstige for den yngre mand; det ses ikke, at han har opnået noget som helst til gengæld for sine mange og betydelige indrømmelser. Sandsynligst er det dog måske, at han har fået fri disposition over sin

¹ Rep. I, nr. 3586.

² Jfr. s. 59, note 5.

fædrearv uden for Halland; men det var, som vi skal se, kun den mindste del deraf. Magtmisbrug er den mest nærliggende forklaring på brevet's besynderlige indhold.

Om hr. A.s faktiske godsbesiddelse fortæller denne kilde os, at han 1382—87 som væрге bestyrede alt Ebbe Piiks efterladte gods og efter 1387 beholdt den hallandske del deraf i pant. En ny opgørelse med stiftsønnen fandt sted 20 år senere, efter at fru Märta var død. Den foregik på Helsingborg slot i overværelse af dronning Margrethe og flere medlemmer af rigsrådet. Tre i original bevarede breve fortæller os om dens resultat. I hovedbrevet¹, dateret Helsingborg 7. febr., eftergiver A. B. Bent Piik »de hundrede lødige mark, som Rossared og dets tilliggende stod mig til pant for« samt alt, hvad stiftsønnen deraf i forpantningstiden har oppebåret; endvidere afstår han til ham 20 gårde og to møller i Fjäre herred, 12 øksne, 20 køer, 30 heste, 1 hingst, 1000 svenske mark og en del løsøre. I et genbrev af samme dato² kvitterer Bent Piik og frafalder udtrykkeligt alle yderligere krav. Det tredje brev³, dateret Kungsbacka 16. febr., er et regelret skøde på ovennævnte 20 gårde og to møller, som først her specificeres; tillige gentages tilbagegivelsen af Rossared med tilbehør.

Så meget er klart, at hr. A. ved denne lejlighed har måttet gøre anselige indrømmelser; stærke politiske kræfter har støttet Bent Piiks i øvrigt sikkert berettigede krav. Ellers er dokumenterne ikke i alle henseender helt så klare som ønskeligt. Man har ved fortolkningen af dem at gå ud fra, at den deri eftergivne pantegæld på 100 lødige mark er identisk med den i brevet af 1387 omhandlede, hvoraf følger, at det pantegods, der heri betegnes som Bent Piiks fædrene arvegods i Halland, er identisk med det, der 1407 tilbagegives under navn af Rossared med tilliggende. Da pantegodset var hele den hallandske fædrearv, hører de 20 gårde og de to møller altså ikke til Ebbe Piiks gods; de må, da opgørelsen 1407 udtrykkeligt angives foretaget efter

¹ Sv. Dipl. I, nr. 807.

² Ibidem I, nr. 808.

³ Ibidem I, nr. 809.

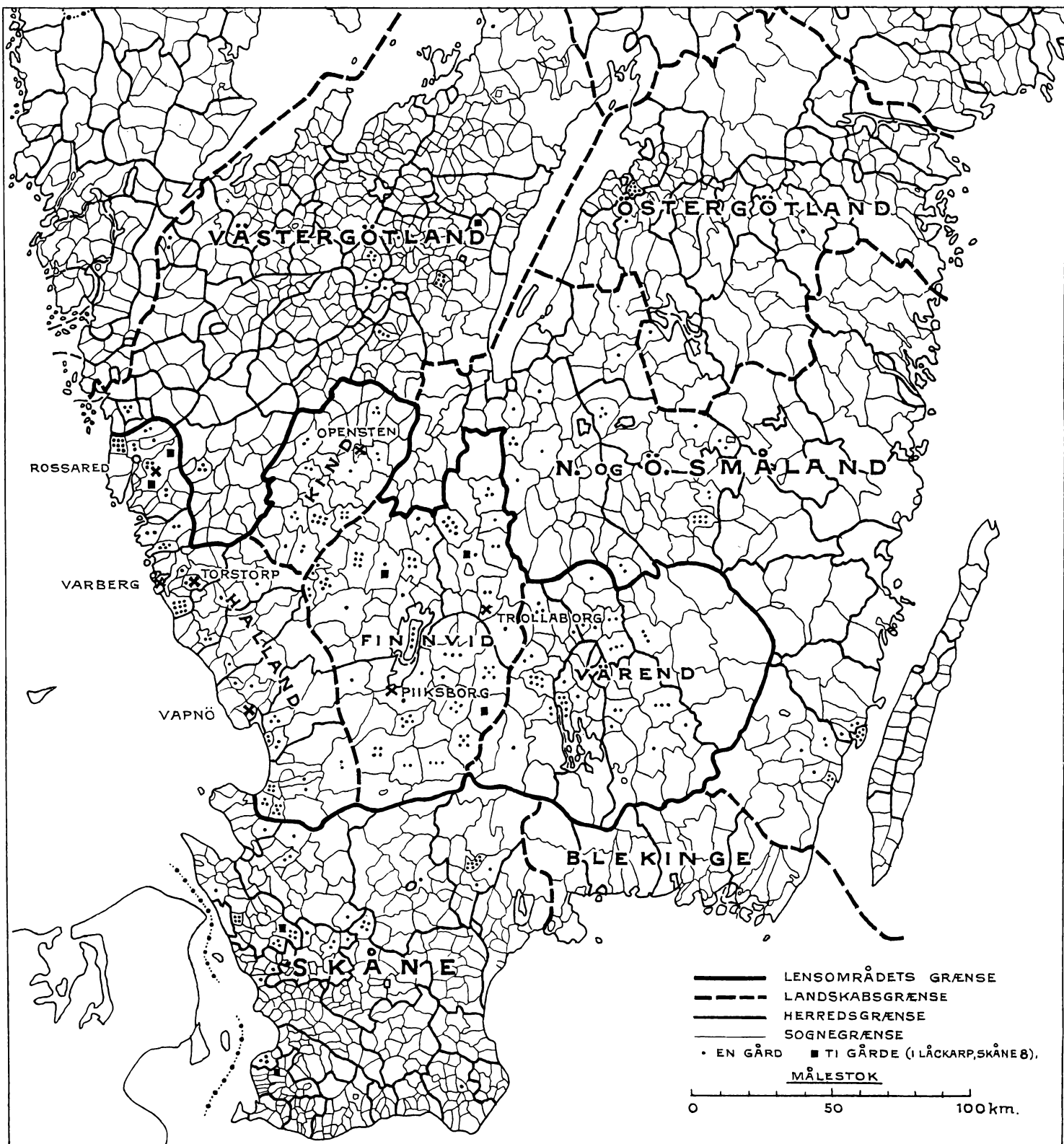
fru Märta, i forening med de 1000 mark og løsoret repræsentere Bent Piiks mødrearv. Da A. B. ifølge Skånske lovs arveregler¹ har haft ret til en lod af samme størrelse som stiftsønnens, må fru Märta have været en hovedrig dame. Selv om det ikke må overses, at i boet efter hende indgik halvparten af Ebbe Piiks gods, må dog også hendes særformue have været meget anselig. Den del af hendes jordegods, som hendes overlevende ægtefælle ved opgørelsen 1407 beholdt, må have været større end sønnens, da denne i så stor udstrækning bestod i kontanter og løsøre; men til en nøjere bestemmelse af A. B.s arvelods omfang og beliggenhed har vi ikke andre hjælpemidler end Erik Erikssons ovenfor² anførte påstand, at største delen af hr. A.s smålandske besiddelser stammede fra Peder Dudde. Efter denne opgivelse, der som led i et procesindlæg må tages med fornødent forbehold³, skulle arvegodset efter Peder Dudde have beløbet sig til omtrent 100 smålandske gårde. Beliggenheden er antagelig rigtigt angivet, tallet derimod for højt, selv om en beregning ud fra skiftet 1407 næppe kan føre til et lavere resultat end 50. Ud over blotte skøn er det umuligt at nå med hensyn til denne godsgruppe.

Noget gunstigere stillet er vi ved undersøgelsen af, hvad der hørte med til Bent Piiks af hr. A. i 25 år bestyrede fædrearv. Nogle få af hr. Ebbe Piiks adkomstbreve er bevaret; men vigtigere er det, at der i det svenske rigsarkiv findes en jordebog, som synes at omfatte netop dette gods. Den indgår i arkivets samling af middelalderlige jordebøger under signaturen C 5 og har titlen »Register öfver Abraham Broderssons (och Ebbe Piiks) jordabref«. Denne titel dækker dog ikke indholdet fuldt ud, idet heftet derudover også medtager en del adkomstbreve for A. B.s arvtagere og enkelte andre. Dets proveniens er uvis og vil næppe være let at udrede, da flere hænder har samvirket; men at ikke få af de deri indførte register ved jævnførelse med bevarede

¹ Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene. Udg. v. Johs. Brøndum-Nielsen. I, 1 (1920), 5.

² S. 58.

³ Jfr. Härenstam, opus cit., 328; de her fremsatte betragtninger må i det hele tiltrædes.

originaler viser sig pålidelige, taler til gunst også for de øvriges kildeværdi.

Væsentligt på grundlag af C 5 er det da muligt at opstille en ganske vist ufuldstændig oversigt over Ebbe Piiks jordegods (bilag I). Fortegnelsen er suppleret ved hjælp af de forholdsvis få af hans adkomstbreve, som direkte er overleveret uden hensyn til den svage mulighed for, at det deri omhandlede gods kan være afhændet før fru Mårtas andet giftermål. Oversigten viser, med hvor god grund Bent Piiks fædrearv betegnedes som Rossared med tilliggende; dette godskompleks, der væsentlig synes at være blevet til i første halvdel af 1360'erne, havde sit tyngdepunkt i Fjäre herred, og så vidt vi kender det, lå op imod 80 % deraf i landskabet Halland. Men det er dog værd at lægge mærke til, at allerede Ebbe Piik havde en del gårde i Finnvid; det var således ingen ny vej, A. B. slog ind på ved sine omfattende godskøb i denne landsdel.

Ægteskabet med Märta Pedersdatter lagde grunden til hans rigdom. Ikke mindre interessant er det imidlertid at følge hans senere erhvervelser, der giver bedre udtryk for hans personlige intentioner.

Som bilag II er meddelt en skematisk oversigt over A. B.s godserhvervelser, så vidt de kendes. Den bygger på i alt 109 kildesteder. 22 af disse angiver kun upræcist størrelsen af det erhvervede gods. For at opnå fordelene ved talmæssig overskuelighed er da indsat kun tilnærmelsesvis rigtige tal, beregnet på grundlag af prisen (ca. 20 mark for en gård), hvor denne kendes, ellers efter et skøn, der overalt er holdt i underkant. Der er ved godsets optælling ikke skelnet mellem pante- og købegods, så lidt som mellem de forskellige slags ejendomme: hovedgårde, købstadgårde, møller og bol er alt sammen henført til samme kategori som bøndergårdene. Kun således har der været muligt at opstille nedenstående tabel, der viser jordegodssets geografiske fordeling og erhvervelsestid. De absolute tal angiver gårdenes antal, tallene i parentes (ved slutsummerne) er procenttal.

De resultater, som uden overvurdering af materialets bæreevne lader sig udlede af omstående tabel, kan udtrykkes i kort-

	Ebbe Piiks Gods (Bilag I)	Erhvervelser (Bilag II)						Sum	%
		Til og med 1390	1391- 1395	1396- 1400	1400- 1405	1406- 1410	Uvis tid		
Norrehalland	33	10	1	0	1	10	23	78	13,4
Sonderhalland	17	6	1	5	0	24	1	54	9,3
Halland, uvis del	8	0	0	2	0	8	0	18	3,1
Halland i alt	58	16	2	7	1	42	24	150	25,8
Finnvid	15	0	10	19	53	18	18	133	22,9
Värend	0	0	0	0	35	10	1	46	7,9
Smålandske lensområde i alt	15	0	10	19	88	28	19	179	30,8
Kind herred, Väster- götland	0	4	0	21	4	14	0	43	7,4
Lensområdet som helhed	73	20	12	47	93	84	43	372	64,0
Småland uden for lensområdet	0	0	0	2	7	12	22	43	7,4
Västergötland undtagen Kind herred	0	0	0	10	17	3	6	36	6,2
Skåne	0	0	3	1	10	19	38	71	12,2
Östergötland	0	0	0	0	0	4	6	10	1,7
Sjælland-Moen	0	0	0	0	15	20	0	35	6,0
Uden for lensområdet i alt	0	0	3	13	49	58	72	195	33,5
Uvis beliggenhed	0	4	0	0	4	6	0	14	2,5
Sum	73	24	15	60	146	148	115	581	100,0
Procenttal	12,6	4,1	2,6	10,3	25,1	25,5	19,8	100,0	

hed. Læser man tallene fra venstre til højre, giver de et klart billede af, i hvilken grad fru Märtas medgift og Ebbe Piiks gods har dannet grundstammen i hr. A.s godskompleks. Slående er endvidere forskellen mellem den relativt ringe tilvækst i tiden indtil 1395 og den voldsomme forøgelse i de følgende femten år. Ganske vist er der visse fejkilder at tage i betragtning; det

er således sandsynligt, at forholdsvis flere adkomstbreve er i behold fra hans senere end fra hans yngre år, fordi en del ældre adkomster ved senere transaktioner kan have mistet praktisk værd og derfor være kasseret; erindres må også, at tabellen kun omfatter tilvæksten, ikke afgang, der kun i ringe udstrækning er bekendt. Derimod er det ikke troligt, at nogen større del af det på ukendt tidspunkt erhvervede gods er kommet i hans besiddelse før 1400, dertil er navnlig dets beliggenhed for spredt. Fast står i hvert fald hovedsagen: A. B.s godsejervælde når senere til kulmination end hans politiske indflydelse; vil man antage en årsagssammenhæng, er det altså hans magt i det offentlige liv, der har dannet basis for hans rigdom, ikke omvendt. Læses tabellen ovenfra og nedefter, vil af sidste kolonne fremgå, at hovedparten af hans gods vel lå inden for hans lensområde, med tyngdepunktet i Finnvid, men at han dog ingenlunde forsmåede stærkt spredte erhvervelser uden for dets grænser og specielt havde overraskende store ejendomme i Skåne. Kombineres de to læsemåder, skelnes tre udviklingstrin, et første, hvor de endnu lidet omfattende erhvervelser overvejende samler sig om Halland, en mellempriode (ca. 1396—ca. 1405), hvor hans interesser har koncentreret sig om Finnvid og Vårend, og en kort afslutningstid, hans sidste fem leveår, med vidt omfattende og vidt spredt ekspansion, men tillige karakteriseret af en tydelig tilbagevenden til Halland.

Slutninger ud over disse hovedtræk tillader tabellen ikke. Vil man søge at nå frem til motiverne bag denne udviklingsgang, må en mere indtrængende analyse forsøges. I det følgende meddeles nogle bemærkninger om materialet fra de enkelte landskaber¹.

De ca. 150 gårde, som A. B. ejede i Halland, samler sig til dels i to komplekser i hver sin ende af det langstrakte landskab. Det ældste og nordligste er grupperet om hovedgården Rossared (Fjärås sogn, Fjärø herred), erhvervet som medgift ved ægteskabet med fru Märta 1382 og for største delen afstået til stif-

¹ Jfr. hertil kortet ved s. 80.

sønnen 1407¹. Sandsynligvis var det netop for at opveje dette forestående godstab, at hr. A. året før havde købt hovedgården Veka, nu Skottorp, i Höks herred, Hallands sydligste, med et tilliggende af 2 møller og 22 gårde, hvoraf dog nogle i Skåne. De to godskomplekser udgør dog tilsammen ikke over halvdelen af A. B.s hallandske gods, der i øvrigt fordeler sig ret jævnt, med en særlig for Sydhalland fremtrædende forkærlighed for den frugtbare kystslette.

A. B.s besiddelser i Finnvid udgør henved en fjerdedel af hans samlede jordegods. Erhvervelserne begynder tidligt, men kulminerer først efter 1400 — noget senere i Östbo herred end i Västbo og Sunnerbo. Godset koncentrerer sig om de to store søer Bolmen og Möckeln samt om Lagan, mens Nissan ikke synes at have øvet samme tiltrækning. Ca. en fjerdedel af samtlige gårde i Finnvid ligger i de fire sogne Värnamo, Bredaryd, Reftele og Villstad, langs en vej, der sandsynligvis allerede ved middelalderens begyndelse² forbandt Lagan med Nissan, og som A. B. utvivlsomt må have fulgt, når han fra Varberg eller Opensten skulle over til Trolleborg eller Varend. Tæt op mod dette godsområde i Östbo herred ligger et andet, nordligt i Sunnerbo herred ved søen Bolmen, samlet om lenslottet Piksborg. Langs vejen videre østpå mod Växjö ligger nogle gårde; men flertallet af gårdene i Sunnerbo samler sig dog ved bredderne af den store sø Möckeln i herredets østligste del, hvor A. B.s svigerfader Peder Dudde hørte hjemme³, og hvor hans første hustru muligvis har haft arvegods, hvis omfang og beliggenhed nu ikke nærmere kan bestemmes. Herredets sydligste og vestligste sogne synes at have ligget uden for hr. A.s interessesfære. Gårdene i Östbo herred ligger så godt som alle nær Lagan og tættest mod syd i Värnamo og Växtorp sogne; arven efter Arvid og Peder Stensson har spillet en vis rolle, og borgen Trolleborg, nær den nuværende herregård Ed, har tjent som administrationscentrum.

Den gradvise fremtrængen mod øst, som kendetegner Finn-

¹ Jfr. s. 79.

² Jfr. Härenstam, opus cit. 26 f.

³ Jfr. s. 58.

vidmaterialet, fortsættes i Vårend, blot svagere og senere. Før 1400 ses A. B. overhovedet ikke at have interesseret sig for godskøb i denne del af lensområdet; det overvejende flertal af erhvervelserne falder i årene 1402—03. De fleste samler sig i landskabets nordvestlige del, den forholdsvis frodige oldtidsbygd omkring Växjö, i nogen grad også om den vej, som derfra over Rydaholm fører til Trolleborg i Finnvid, samt om søen Salen vest for bispestaden. Temmelig uberørte er derimod de sydlige dele af Allbo, Kinnevald og Konga herreder, ned mod grænserne til Skåne og Bleking, og ligeledes det store herred Uppvidinge mod øst.

I Kind herred fik A. B. fast fod allerede før århundredskiftet. Erhvervelserne ligger udelukkende øst for Ätran, ligesom Opensten mellem denne elv og Nissan. En gradvis fremtrængen mod nord kan tydeligt konstateres.

Mens således A. B.s godspolitik inden for hans lensområde præges af en ganske målbevidst ekspansion, med koncentration i visse egne og om visse faste punkter, har erhvervelserne uden for dette område en mere spredt og tilfældig karakter. Ikke mindst gælder dette Götalandene. Betegnende er forholdet mellem de ca. 45 gårde i Kind herred alene mod de kun 33 i resten af Västergötlands henved 30 herreder — endda er de 14 gårde kun en yderst kortvarig besiddelse, erhvervet 1405 som rent bytteobjekt og straks atter afhændet. Endnu færre er erhvervelserne i Östergötland. Det er en undtagelse, når hr. A. i førstnævnte landskab ret tidligt tilmageskifter sig en halv snes gårde under eet, nemlig i Vartofta herred ved Vätterns vestbred. Også øst for søen, i egnen om Vadstena, havde han dog fodfæste, og nordligst i Västergötland, helt op mod grænsen til Värmland, ejede han en enkelt bondegård; måske har disse fremskudte poster skullet tjene som nattekvarter på politikerens rejser til opsvenske mødesteder; lignende forposter findes i Småland uden for Finnvid og Vårend, således i grænseherrederne til Östbo og Norrvidinge. At landskabet Möre på østkysten er forholdsvis stærkt repræsenteret, må sikkert sættes i forbindelse med A. B.s kortvarige virksomhed som lensmand på Kalmar slot; efter denne epi-

sodes afslutning bortgaves det pågældende gods til kirkeligt formål.

Anden karakter har øjensynligt A. B.s skånske godsbesiddelser — den største gruppe uden for lensområdet. Her savnes forbindelse med den store ekspansion i Småland. Grænsedistrikterne op mod Sunnerbo og Allbo herreder er svagt repræsenteret; ganske vist kan anføres en halv snes gårde i Ö. Gönge herred, men de ligger meget sydligt, med midtpunkt i Emislöf ved Helgeåen. Og bortset herfra findes de skånske erhvervelser ikke så meget mod nord som mod vest, ude ved Øresundskysten, i egnene om Helsingborg og Malmø, samt i landskabet omkring Ringsjön. De må derfor snarest opfattes som en forlængelse af det hallandske gods og som et udtryk for, at A. B. anså sig selv for, hvad han kaldtes i pavebrevene¹, en »miles Lundensis diocesis«, og ønskede at have fast fod som godsejer i stiftets centrale landskab.

Som andre middelalderlige godskomplekser bestod også A. B.s af spredte bøndergårde med landgildeydende fæstebønder; ind imellem lå dog enkelte hovedgårde, hvis fogeder kunne føre tilsyn med fæsterne, og i hvis lader naturalafgifterne kunne samles. Ældst af disse var Rossared, hvortil største delen af Ebbe Piiks gods har været knyttet. 1406 erhvervedes Veka i Sydhalmland², 1409 Vapnö og Torstorp i landskabets midte³. Hovedgård var antagelig også Hof i Ysby, Höks herred⁴. Sydligst i Kind herred, ikke langt fra Opensten, fik hr. A. tidligt den senere herregård Landboarp⁵; nær Malmø ejede han i en årrække hovedgården i Läckarp⁶. Mindre klart ligger forholdene i Småland, hvor bøndergodset væsentlig synes administreret fra lenslottene

¹ Jfr. s. 97.

² Sv. Dipl. I, nr. 732.

³ Ibidem II, nr. 1091.

⁴ Identisk med Brudager eller Brødager, se Ældste danske Archivreg. I (1854), 64, jfr. Sv. Dipl. III, nr. 2662, og Rep. II, nr. 864—65, hvor Hoffs god og gårds urigtigt er henført til Bjäre herred. — Om Skedala, jfr. s. 69.

⁵ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2836, 3080.

⁶ Rep. I, nr. 4412, jfr. Sv. Dipl. I, nr. 826.

Piksborg og Trolleborg; ganske nær sidstnævnte havde A. B. part i herresædet Ed¹. I Västbo herred, nær Nissan, ejede han Isberga², og i Sunnerbo herred synes han at have haft et fast punkt i Agunnaryd sogn, hvor han 1403 for en forholdsvis høj pris købte det halve af gården Bywerma³ og dertil 1407 føjede Rönnäs⁴, der endnu eksisterer som herregård. — Af møller vides A. B. at have ejet en halv snes stykker⁵, temmelig jævnt fordelt over hele godsområdet. Større eller mindre købstadgrunde havde han i Kalmar, Malmø, Roskilde og — Slagelse, gennemgående dog ret kortvarigt⁶.

Hovedsagen var uden tvivl bøndergodset. Hans evne til stadig større køb ikke mindre end oplysningerne om hans kontante efterladenskaber⁷ viser, at han tjente godt på det. Hvordan pengene kom ind, ved vi meget mindre om; gerne byttede vi nogle af de mange adkomstbreve for en stump jordebog eller godsregnskab. Måske kan dog selve godsets beliggenhed give os et fingerpeg. Vi har set, hvorledes gårdene i Småland samler sig i egnene omkring de store søer, i Halland og Skåne derimod nær kysten — mon ikke, fordi dertil hørte engstrækninger? Et par menneskealdre senere arbejdede i de samme landsdele, Halland og Småland, en anden stor godssamler, Åge Akselsen Thott, og om ham kan det direkte påvises, at han i stor udstrækning udførte smør til Hansestæderne⁸. Formodningen om, at allerede A. B. var inde på samme spor, finder støtte i, at vi har et enkelt, endda ret tidligt vidnesbyrd om, at han handlede med smør; nov. 1389 solgte han i Halmstad fem tønder til en mand,

¹ Rep. I, nr. 824.

² Sv. medeltidsregister (1937), nr. 1431.

³ Sv. Dipl. I, nr. 265.

⁴ Ibidem I, nr. 840.

⁵ Ibidem I, nr. 165, 392, 732, 826, 838, 892; II, nr. 1158; Rep. I, nr. 3761.

⁶ Sv. Dipl. IV, nr. 3135; I, nr. 8, 11; Molbech & Petersen, opus cit. 101; Sv. RA., C 5, fol. 3; Danske adelige Brevkister (1897), 154; ibidem, 147.

⁷ Jfr. s. 119.

⁸ E. Lönnroth i Scandia XI (1938), 167—71.

der hed Tidekin von Buchen¹; køberens navn lyder tysk, og for hans tilknytning til Hansestæderne taler også den bestemmelse, vi skylder vort kendskab til handelen, nemlig at betalingen skulle erlægges på Skånemarkedet².

Det er muligt, at A. B. således har været en foregangsmand som landmand og eksportør. Sikkert er det, at han var en dreven og hårdhændet godssamler. Oplysende er det at lægge mærke til, hvem det var, han handlede med. Vi har ikke færre end ni eksempler på godskøb fra enker³ og deriblandt vel at mærke nogle af hans største erhvervelser: 1402 og 1408 henholdsvis 10 og 14 gårde, overvejende i Finnvid, og navnlig 1406 købet af Veka med tilhørende godskompleks i Halland og Skåne, i alt 25 gårde; dertil kan føjes et mageskifte 1400, hvor han, sikkert lokket af gunstige vilkår, gjorde sig til ejer af 10 gårde i det fjerne Vartofta herred, langt uden for de sædvanlige jagtmarker. I alt kan ikke mindre end 72 gårde, en ottendedel af samtlige kendte godsbesiddelser, henføres til køb fra enker. Det er et træk, der slående minder om dronning Margrethes egen godspolitik⁴.

Blandt sælgerne findes i øvrigt nogle købstadborgere og ikke helt få præster; hovedmængden tilhører dog Hallands og Smålands talstærke lavadel. Om disse små herremænds salgsmotiver giver kildematerialet ingen positiv oplysning. Almengyldige og hårdt tvingende økonomiske årsager må ligge bag denne flugt fra det frie jordegods, som synes at kaste lys over de mange lavadelsslægters forsvinden i middelalderens sidste århundreder⁵; antagelig har den lille adelige godsejer af gennemsnitstypen med måske kun en halv snes fæstere aldeles savnet de muligheder for organiseret eksport, som stod A. B. åbne. Sine betin-

¹ Rep. I, nr. 3722.

² At landgilden af bondergods i Finnveden i 15. årh. almindeligt blev erlagt i smør, er påvist af Härenstam, opus cit. 152 f. Dette gælder også det gods, der tilhorte A. B.s arving Erik Eriksson, se ibidem, 335.

³ Sv. RA.s Perg. II (1868), nr. 2744, 2889, 2962, 3064, 3137; Sv. Dipl. I, nr. 257, 732; II, nr. 922; III, nr. 2239.

⁴ Erslev: Dronn. Margr., 305.

⁵ Jfr. Thiset i Hist. Tidsskr. 7. r. I (1899), 526, 547 f. Kr. Erslev: Danmarks Riges Hist. II (1905), 643 f.

gelsler har denne så meget lettere kunnet diktere, som han kun mødte ringe konkurrence. Den svenske rådsadel — f. eks. gruppen af Bo Jonssons arvinger¹ eller slægter som Natt och Dag, Tre Rosor, Bielke — hørte hjemme i Götalandskaberne og var ikke synderligt interesseret i smålandsk jordegods; kun i sådanne grænseområder som det sydlige Västergötland eller Kalmar-distriktet kunne dens interesser krydse A. B.s, og han vogtede sig vel for at inddrage sig i konflikt eller blot i handel med disse sine ligemænd. Inden for sine centrale interessefelter havde han ingen andre jævnbyrdige modstandere at frygte end de to store svenske klostre, cistercienserklosteret i Nydala og birgittinerklosteret i Vadstena; Nydalas godsinteresser rakte dog ikke meget videre end til den østlige del af Östbo herred².

At A. B. ved sine godsopkøb ikke skyede noget som helst magtmiddel, er i tidligere fremstillinger med rette fremhævet. Kildernes vidnesbyrd herom er ganske utvetydige. Allerede den nærmeste eftertid fældede dommen uden tøven. Efter hr. A.s død fik hans arvinger ved et kongeligt nådesbrev 1413 hans jordegods tilbagegivet, men vel at mærke kun det, som »han rettelighe fonghet hafde³«. Om den offentlige revision af adkomstbrevene, som her antydes, vidner et par antegnelser i den bevarede registratur over det kongelige arkiv på Kalundborg slot 1476⁴; her forvarede i eet brevkar »X breff ludendis paa gotz i Syderboo som her Abram haffde i wære oc somt haffde betalet oc sompt ey«, i et andet »breffwe om gotz som her Abram fick af rette eygere met twang oc the haffde gotzeth gerne beholdhet, oc matte toch miste thet og finge ther icke fult werd fore«. Og endda viste denne revision, som vel må dateres til årene omkring 1415, sig utilstrækkelig. Gang på gang op igennem 15. årh. gav »gamle hr. A.«s adkomster anledning til proces⁵. Endnu så sent som 1526 blev hans arvingers ret til en gård i Finnvid bestridt.

¹ Jfr. E. Lönnroth: Sverige och Kalmarunionen (1934), 60.

² Härenstam, opus cit., 239—43 og kort 419.

³ Sv. Dipl. II, nr. 1713.

⁴ Ældste danske Archivreg. I (1854), 78, 80.

⁵ Eksempler hos Härenstam, opus cit., 329 ff., og nedenfor.

Härenstam¹ og v. Möller² har fremført adskillige konkrete eksempler på A. B.s voldsmetoder, og der er ingen grund til her at gentage dem alle. Særlig interesse knytter sig til de tilfælde, hvor han misbrugte sin magt som lensmand. I 1408 pantsatte således væbneren Abjörn Sture »fore XL mark panninga, fore min inlennigh, swa som war fore et byltoga maale hr. A. en gård i Kind herred³. Ordet »inlennigh« er let gennemskueligt⁴; det drejer sig om fredkøb; men en selv for middelalderlige retsbegreber stødende sammenblanding af offentligt og privat giver sig udtryk i, at afløsningssummen opfattes som en gæld, ikke til kronen, men simpelt hen til lensherren. En meget nær parallel — fra Kalmar 1404 — er fremdraget af v. Möller⁵. Her lykkedes det efter A. B.s død den forurettede at få sin gård igen.

Ved et endnu bevaret mageskiftebrev af 3. aug. 1409⁶ afstod A. B. tre, rimeligvis større, gårde i Östergötland samt en pengesum på 200 mark tysk og fik som vederlag de hallandske hovedgårde Vapnö og Torstorp med tilliggende gods. Mod sædvane havde han denne gang indladt sig i handel med en jævnbyrdig partner, nemlig det allerede dengang anselige og rige kloster i Vadstena. Rimeligvis afveg han kun ugerne fra sin sædvanlige forsigtighed. Men de to hallandske gårde havde en særlig tiltrækning for ham. De gav ham en tiltrængt erstatning for Rossaredkomplekset⁷, hvis afståelse to år før betænkeligt havde svækket hans position i det landskab, der dog var hans basis. Men desuden havde han længe haft kig på dem. De havde nemlig begge tilhørt ridderen Peder Ribbing, den samme, hvis gods allerede over tyve år tidligere ved kongebrev var tillagt hr. A.⁸

¹ Härenstam, opus cit., 329—33.

² Opus cit., 91—93.

³ Sv. Dipl. II, nr. 994.

⁴ Jfr. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket I (1884—1918), 598, hvor Ordet gengives ved »tillåtelse att återkomma i landet».

⁵ Opus cit., 92.

⁶ Sv. Dipl. II, nr. 1091.

⁷ Jfr. s. 83 f.

⁸ Jfr. s. 60.

I kraft af denne overdragelse søgte han at komme i besiddelse også af Vapnö og Torstorp og har sandsynligvis faktisk fået dem i hænde¹; men klostret i Vadstena, hvortil Peder Ribbing ved testamente 1379 havde skødet de to gårde², bestred hårdnakket hans adkomst og synes at have haft held dermed, måske fordi det også i denne sag kunne regne med dronning Margrethes beskyttelse. I hvert fald fandt A. B. sig foranlediget til at søge forlig. Mageskiftebrevet 1409 var et forsøg på at bringe trætten til ophør, og hvor stor vægt man tillagde det, fremgår af vidnerne navne; blandt dem er ikke blot hr. A.s broder og svigersøn samt hans ven Sven Sture, men også to svenske rigsråder, nemlig Västergötlands lagmand Gustaf Magnusson og biskoppen i Skara Brynjulf Karlsson; måske har disse to mænd mæglet. Det lykkedes dog ikke at få striden bragt ud af verden. Den fortsatte under megen bitterhed og mange omskiftelser mere end en menneskealder efter hr. A.s død mellem hans arvinger og klostret³. Dettets sagførere anførte⁴ nu, at mageskiftebrevet var aftvunget abbedissen under trusel om vold og uden fornødent samtykke af klostrets munkekonvent; endvidere, at A. B. selv efter mageskiftet vægrede sig ved at opfylde sine derved pådragne forpligtelser, idet han faldt tilbage på sit tidligere retsstandpunkt, underkendelsen af Peder Ribbings testamente; endelig viste hans adkomst til vederlagsgodset sig angribelig. 1419 gik Vapnö og Torstorp ved skifteopgørelse mellem hans arvinger over til hans enkes anden ægtefælle, Bonde Jacobsen (Thott)⁵; men samme år erklærede biskop Knud af Linköping mageskiftet for ugyldigt⁶. Først en snes år senere, i begyndelsen af Christoffer af Bayerns regering, nåede Vadstenaklostret et vist resultat; efter at lagmanden i Östergötland 1441 havde afsagt kendelser⁷,

¹ Jfr. Sv. Dipl. II, nr. 1091, s. 127, note c. ordet »beholdet«.

² Sv. RA.s Perg. I (1866), nr. 1418.

³ En oversigt er givet af P. v. Möller i Halländske herregårdar (1871), 67 f.

⁴ Se navnlig Sv. Dipl. II, nr. 1091, noten.

⁵ Ibidem III, nr. 2662.

⁶ Ibidem III, nr. 2681.

⁷ Sv. medeltidsregister (1937), nr. 1325, 1334, 1466.

som underkendte A. B.s ejendomsret til de gårde, han havde afstået som vederlag, forpligtede kongen ved en dom følgende år¹ arvingerne til at opfylde mageskiftebrevets klausul om i så fald at yde klostret erstatning i jævngodt gods. Hvorvidt kongedommen kom til udførelse, er ukendt. Vapnö og Torstorp forblev i hvert fald i slægten Thotts eje.

Med cistercienserabbeden i Nydala synes hr. A. ikke at have haft noget udestående. Tværtimod tyder en anden af hans affærer snarest på et vist samarbejde. En mand ved navn Jöns Hakonsson attesterede 1443², at da han i 1407 var A. B.s »småsvend«, opsøgte en velbåren mand Magnus Länk ridderen på Trolleborg og klagede over, at han i sin tid havde solgt Arvid Stensson tre gårde i Hillerstorp (Östbo herred) samt en mølle, men aldrig modtaget den fulde købesum, 80 mk. A. B. bemærkede hertil, at Arvid Stensson sikkert havde købt dette gods for hans penge, ikke for sine egne; han foreslog Magnus Länk at skænke det til Nydala »for sin, hr. Abrahams, Arvid Stenssons og Peder Stenssons sjæle«. Forslaget modtoges, og et formeligt gavebrev til Nydala udfærdigedes kort efter. — Med vidnesbyrdet fra 1443, hvis formål må have været at værne Nydalas ret mod Magnus Länks arvinger, må sammenholdes et par med godsoverdragelsen mere samtidige akter. Ved et brev af 19. okt. 1407³, uden tvivl udstedt på Piksborg⁴, skænkede hr. A. til Nydala kloster »alt Ethræryd i Fryælæ sogn oc eet nøtæbol i Fryælæ kirkæby, thre gorthæ i Alwersryd i Wernæmo sogn, thre gorthæ i Hildolfsthorp oc een quern i Kefsio sogn i Østbø liggendæ«. Dette gods tilskødedes klostret »meth breff oc bewisning oc al rettigheed, som Arwit Stensson thet først vppa kommit war oc swa hans brother Pæther Stensson oc swa mik«, og på det vilkår, at der til gengæld skulle læses en ugentlig messe »for min siæl oc Arwit Stenssons oc Pæther Stenssons oc for allæs waræ foreldræ siælæ, Guth thæm ewinnelig hæ gømæ«. Magnus Länks sjæl er der her set bort

¹ Örnhielms Dipl. (i Sv. RA.) IX, 425; originalen forgæves eftersøgt.

² Perg. i Sv. RA. 1443. 26. juni.

³ Sv. Dipl. I, nr. 892.

⁴ Jfr. det dermed sammenhørende brev ibidem, nr. 893.

fra; ikke des mindre kan der dårligt være tvivl om, at de tre gårde i Hillerstorp og møllen i Käfsjö sogn er identiske med de i vidnesbyrdet af 1443 omhandlede. Tilmed forholdt det sig på ganske samme måde med gårdene i Värnamo sogn; også til dem fandt abbeden i Nydala det påkrævet at garantere sin adkomst og udvirkede derfor 1413 et skøde¹, hvorved den oprindelige ejer til klostret bortgav »wart godz i Alfuersryth i Värnamo sokn liggjande, hwilkit Arwidh Stensson hafidhe oss aff thrængt«. I sine hovedtræk er da sagens gang klar; efter sin slægtning har A. B. overtaget et par temmelig uholdbare adkomster, og klostret har da — i mere eller mindre god tro — hjulpet ham ud af forlegenheden ved at tage imod godset som sjælegave. Kun alt for hogstavelig har hr. A. efterlevet bibelordet om at gøre sig venner ved uretfærdighedens mammon.

Set under kirkehistorisk synsvinkel kaster en episode som denne et skarpt lys over senmiddelalderlig kristendomsopfattelse. Donationen til Nydala var ingenlunde A. B.s eneste. I det samme år, 1407, optog han — måske tilskyndet af sygdom — med sædvanlig kraft og system arbejdet for sin sjæls velfærd efter døden. I januar indstiftede han et kapel i Kalmar kirke², viet den hellige trefoldighed og st. Maria Magdalena; hertil skænkede han fire købstadgårde i byen og en halv snes bøndergårde i omegnen — sikkert ikke uden en bagtanke om, at det efter hans fratræden som lensmand på slottet kunne være praktisk at skille sig af med dette fjerntliggende gods. I kapellet skulle hver dag holdes messe, om søndagen for treenigheden, mandag for alle sjæle, tirsdag for Peter og Paulus, onsdag for den Helligånd, torsdag for Maria Magdalena, fredag for det hellige kors og lørdag for jomfru Maria; »y töm [item] skal iach oc mina wener baadhe leffuande oc dödha halfuas i åminnelsse«. I april fulgte en stor gave til Lunds domkirke; brevet derom³ er sat op i et så stilfuldt latin, at man tør gå ud fra, at kannikerne selv har konciperet det. A. B., »ad sacrosanctam metropolitanam Lun-

¹ Sv. Dipl. II, nr. 1758.

² Ibidem IV, nr. 3135.

³ Ibidem I, nr. 826.

densem ecclesiam specialem gerens dileccionem», opretter derved til Guds og Guds moders ære et bestandigt vikariat, knyttet til et nyt alter i kirken; ved dette skulle en af stifteren eller hans arvinger udpeget præst daglig læse messe for vor frue. Til alterets og præstens underhold henlagdes 16 gårde og en mølle, alle i Gönge herred.

Til disse tre donationer fra 1407 må føjes de to kapeller ved domkirkerne i Roskilde og Lund, som dronning Margrethe henholdsvis dec. 1411¹ og jan. 1412² indstiftede i A. B.s navn. Herom hedder det i de to delvis enslydende fundatser, at hr. A. »i hans lefwende liff och wælmacht meth gudeligh och salugh atthra atthrothe ath styrcke och øghe gutstieneste« og i særdeleshed i Roskilde (Lunds) domkirke; efter hans ønske lovede dronningen ham da, »ath wij for thet ath han os løos fore lood i goodhe mænz nærwærelse for thet som wij hannom skuldighe ware, skulde styffte och fulkomne een eewich messe och aartiidh uppa hans wæyne« i hver af kirkerne.

I stiftelsesbrevet for Lund betones det gentagende og utvetydigt, at der her er tale om en ny donation, forskellig fra den af 1407: Dronningen indstifter på hr. A.s vegne og med ærkebispens samtykke »eeth altere och een annen eewich messe och aartiidh, teel then eewich messe och aartidh, som for:de her Abram i for:de Lunde domkirke telforen haffde«. Først nu fastsættes også opførelsen af et særligt kapel med jerngitter, glarvinduer, ornament, malerier og andet tilbehør. Ved kapellets alter skulle læses daglig messe, hveranden dag for st. Peter, hveranden for st. Laurentius, desuden hvert år på hr. A.s dødsdag en årtid »meth messer och vigiliis«. Til den nye stiftelse henlagdes foruden en pengesum Tyringe gods i Oxie herred. Kapellet kom aldrig til opførelse; i stedet fik »altare Abrahæ« — senere ved en pudsig misforståelse kaldet »altare sancti Abrahæ«³ — sin plads i et

¹ Rep. I, nr. 5183; trykt (efter afskrift i Langebeks Dipl.) af v. Möller, opus cit., 321—23.

² Sv. Dipl. II, nr. 1525; jfr. v. Möller, opus cit. 323—25.

³ Ewert Wrangel i Stud. tillägnade Magnus Pfannenstill (1923), 464.

ældre kapel, det, der havde navn efter st. Dionysius¹. Det i 1407 indstiftede Mariaalter blev efter bestemmelse af hr. A.s »procuratores et commissarii« først anbragt midt i selve langskibet; men da det her var i vejen for de kirkelige processionser, lod ærkebiskop Peder Lykke det 1434 flytte til Thomas Becketts kapel². Begge de to altre var i brug lige til reformationen, og de to tilsvarende præbender bestod endnu meget længere³.

Også gavebrevet til Roskilde domkirke foreskrev opførelsen af et særligt kapel, og dette blev i løbet af få år virkelig rejst i det søndre tårn; det er det såkaldte Bethlehemskapel⁴ (senere Kragernes familiegravelse). Her holdtes daglig messe for vor frue og dertil hvert år årtid på A. B.s dødsdag. Til denne stiftelse anvistes gods i Greve og Lille Heddinge.

Det var således alt i alt meget betydelige midler, A. B. i sine senere år båndlagde til kirkelige formål. En nøjagtig opgørelse af donationernes samlede størrelse er ganske vist vanskelig, da dronning Margrethes fundamentsbreve for de to kapeller kun ganske summarisk angiver det dertil henlagte jordegods. Man tager dog næppe meget fejl i at antage, at disse to stiftelser, der forudsatte byggearbejder, har kostet lige så meget som de tre ældre tilsammen; på dette grundlag kan da hr. A.s samlede godsgave til kirken beregnes til mindst ca. 80 købstad- og bøndergårde eller henved en syvendedel af hans samtlige kendte gods-

¹ Script. rer. dan. VII (1792), 251; O. Rydbeck i Lunds domkyrkas hist. I (1946), 84.

² Dipl. dioec. Lundensis III (1900), nr. CL, CLI; Rep. I, nr. 6694.

³ Registrum honorum ecclesiae et capituli Lundensis 1570 (RA, Danske Kanc., B 46 e), fol. 191 v og 199 r. I Registre over alle Lande V, fol. 459, er indført et forleningsbrev af 20. juni 1551 (udtog i Kanc. Brevb. 1551—55, 48) til Lauge Brahe på de 7 gårde i Läckarp og en mølle i Saxtorp, »som Abraham Brodersen har skænket til Jomfru Marie Alter i Lund«. Ejendommeligt nok synes de forskere, som har arbejdet med Lunds domkirkes historie, ikke at have været klar over forskellen mellem de to til A. B.s navn knyttede alterstiftelser, se således ovenfor anførte arbejder af Ewert Wrangel og O. Rydbeck.

⁴ Om dette se Vilh. Lorenzen: Roskilde Domkirke (1924), 32, 109, 124; J. O. Arnhung: Roskilde Domkapitels Historie I (1937), 293—96, 355.

besiddelser. Siden den store klostergrundlæggelses tid et par århundreder før har næppe nogen middelalderlig herremand været hans lige i gavmildhed. Til sammenligning kan anføres, at det omtrent samtidige st. Andreas kapel ved Roskilde domkirke, indstiftet 1387 af den mægtige og rige Lungeslægt, kun fik tillagt 12 1/2 bondegård, og dette gods var der endda 12 personer om at skænke¹. Erik Ottesen Rosenkrantz' bekendte store gaver til klostre (navnlig det i Mariager) beløber sig alt i alt ikke til mere end ca. 30 gårde². Antallet af alterstiftelser i tiden omkring 1400 er vel ret betydeligt; men de er gennemgående mindre end A. B.s, og navnlig er det ganske enestående, at een og samme mand indstifter altre ved flere kirker.

Der er i hele dette stykke en slående lighed mellem hr. A. og hans høje beskytterinde, dronning Margrethe, hvis gavmildhed blot var af endnu større dimensioner og temmelig ligeligt til fordel for hispestole, klostre og købstadkirker over hele riget; også hun oprettede alterstiftelser ved flere domkirker³. Der er grund til at tro, at ligheden strækker sig også til motiverne. Spørgsmålet om Margrethes bevæggrunde har Erslev gjort til genstand for undersøgelse; han standser ved den forsigtige dom, at om end politiske betragtninger sikkert har spillet ind med, »er der dog næppe Grund til at tvivle om, at Margrethes Begunstigelse af Gejstligheden har haft en virkelig Fromhed til Baggrund, om end naturligvis en Fromhed af den Art, der var den almindelige i hine Aarhundreder⁴«. Om A. B. gælder væsentlig det samme, om end med en lidt anden nuancering. Det er ikke rimeligt, at hr. A. med sine donationer til kirken har forfulgt politiske formål i snævrere forstand; dertil var han simpelt hen

¹ Arhning, opus cit. 251—56.

² K. Barner: Familien Rosenkrantz's Historie I (1874), 204 f. — Den eneste, der muligvis kan gøre A. B. rangen stridig, er den endnu rigere hallandske jorddrot Poul Laxmand, hvis livslob 100 år senere i det hele frembyder slående ligheder med hans; Poul Laxmands gaver var imidlertid kontante pengebeløb, hvad der vanskeliggør nøjere sammenligning.

³ Erslev: Dronn. Margr., 334—40.

⁴ Ibidem 338.

for lidt egentlig politiker. Heller ikke i hans godspolitik kan de have gavnet ham synderligt; hvis det var tilfældet, havde han vel også snarere betænkt Linköping og Vadstena end Lund og Roskilde. Derimod har han med rette kunnet regne med, at offervillie over for kirken var et væsentligt middel til at bevare dronningens gunst. Måske har han også ment, at når det nu engang var blevet fornem mode at indstifte slægtsaltre, så fik han dermed en lejlighed, som ikke burde forsømmes, til på een gang at anskueliggøre sin rigdom og bevare sit navn til en fjern eftertid. Beregnende bitanker af denne art er sandsynlige. På den anden side kan der, som Erslev har gjort det i Margrethes historie, også i overleveringen om hr. A. påvises træk, der taler imod at anse disse mere verdslige motiver for enerådende. Flere pavebreve vidner om, at efterlevelsen af den katolske kirkes forskrifter utvivlsomt har været ham et alvorligt problem. Alle-rede 1398 fik han således tilladelse til selv at vælge sin skrifte-fader¹. I 1401 opnåede han ret til i visse tilfælde at lade læse messe før daggry². Endnu tydeligere taler dog to breve fra 1408³: ved det ene fik han lov til at høre messe på steder, der var belagt med interdikt; ved det andet tillodes det ham, under hensyn til hans alvorlige sygdom, at nyde mælkemad også på de dage, da det efter kirkens fasteregler ellers var forbudt. Hans ønske om at opnå disse dispensationer er uforklarligt, med mindre han har følt sig alvorligt og personligt forpligtet over for kirkens forskrifter. Målt med sin samtids alen har han været en from mand; men tidens kristendom var hverken det nye testaments eller Luthers. Rimeligvis har kannikerne i Lund og Roskilde i hans store gaver set en opbyggelig og passende bod for den uret, hvormed hans rigdom var samlet!

Om hans arvinger har delt denne opfattelse, turde være mere tvivlsomt. Hans første hustru, fru Märta, døde som nævnt⁴ senest 1406. I dette ægteskab var der, så vidt vides, kun eet barn,

¹ Acta pont. Danica II (1907), nr. 904.

² Sv. Dipl. IV, nr. 2867; udtog i Acta pont. Danica II (1907), nr. 998.

³ Ibidem, nr. 1118—19.

⁴ Se s. 59.

datteren Birgitta, som må være født ret snart efter ægteskabets indgåelse. Dennes første ægtefælle var noget ældre end hende selv; det var ridderen Jens Eskilsen Falk¹ til Vallo, en sønnesøn af den fra Valdemar Atterdags historie bekendte Bo Falk. Det har for hr. A. været et både økonomisk og socialt fuldt tilfredsstillende parti. Jens Falk var i live endnu 23. juni 1402², men var uden tvivl død inden 23. okt. 1405³. Da der var tre børn i ægteskabet, kan dette næppe være indgået senere end 1402. En søn bar faderens navn og er derfor sandsynligvis først født efter hans død; selv døde han i barnealderen⁴. De to døtre blev derimod begge voksne og godt gift, den ene med Henning Podebusk⁵, en sønnesøn af drosten af samme navn, den anden med den bekendte rigsmarsk Oluf Axelsen Thott⁶. Den unge enke giftede sig snart igen, og denne gang med en mere jævnaldrende ægtefælle; det var den svenske ridder og rigsråd Ture Stensson⁷ af Bielkernes fornemme slægt. Hans fader, Sten Bengtsson⁸, havde været kong Albrechts marsk, men i øvrigt som en af Bo Jonssons testamenteksekutorer meget virksom ved dronning Margrethes indkaldelse og en af unionspartiets støtter i de første tiår; A. B. må ofte have truffet ham og sympatiseret med ham. Han ejede Kråkerum på Öland, hvortil også sønnen skrev sig.

¹ Danmarks Adels Aarb. IX (1892), 119 f.

² Molbech & Petersen, opus cit. 158.

³ På denne dato skodede klostret i Gudhem sjællandsk gods til hr. A. «oc hans dotter frw Byrghitta oc hennes arwinga» (Sv. Dipl. I, nr. 650). Denne formel forudsætter, at Birgitta var enke, og dette modsiges ikke af nogen anden kilde. Thisets påstand (Danmarks Adels Aarb. IX (1892), 120), at Jens Falk levede endnu 6. jan. 1408, beror nemlig på forveksling med Jens Eskilsen Krumpen, hvad utvetydigt fremgår af vedkommende segl under originalbrevet. Samme jyske rigsråd må det være, der har beseglet det i Stemanns Geschichte des öffentlichen und Privat-Rechts des Herzogthums Schleswig III (1867), 32, trykte tingsvidne af 21. juli 1406; sigillo-grafisk bevis er her udelukket, da originalen er tabt.

⁴ Sv. Dipl. I, nr. 802.

⁵ Danmarks Adels Aarb. XXV (1908), 361 f.

⁶ Dansk Biogr. Leks. XXIV (1943), 52.

⁷ Gottfrid Carlsson i Sv. Biogr. Lex. IV (1924), 148 f.

⁸ Sv. Tunberg ibidem 147; jfr. Sverges traktater II (1883), passim.

Dennes bryllup med Jens Falks enke fandt sted på Opensten og kan med ret stor sikkerhed dateres til 16. jan. 1407¹. Også i dette ægteskab fødtes tre børn²: Erik Turesson, der døde som svensk rigsråd 1450, Sten, der døde ung, og Birgitta, der blev den senere svenske konge Karl Knutssons første hustru. At således to af hr. A.s datterdøtre blev gift med fremtrædende politiske personligheder, fik en vis betydning³.

Selv giftede A. B. sig anden gang med Cecilia (Sidsel) Nielsdatter af den sjællandske slægt, der senere kaldtes Jernskæg. Hun nævnes efter hans død som hans enke; hvornår ægteskabet blev indgået, kan ikke nøjagtigt oplyses, men da skiftet med stiftsønnen Benkt Piik er dateret 7. febr. 1407⁴, er det ikke usandsynligt, at hr. A. har fejret sit eget bryllup samtidigt med datterens. Partiet synes hverken særlig rigt eller fornemt; brudens fader, Niels Ovesen⁵, var ganske vist ridder, men derimod ikke rigsråd; det blev først hendes broder, hr. Anders Nielsen⁶. Begge skrev sig til Herlev i Nordsjælland, men ses ikke at have været særlig rige. Fru Cæcilie var betydeligt yngre end sin ægtefælle. Efter dennes død giftede hun sig 1412 eller 1413⁷

¹ I anledning af striden mellem A. B.s arvinger optoges 1462 et tingsvidne af Nordhallands landsting (trykt Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV (1908), 37 f., jfr. 69), hvorved fastsloges, at nævnte bryllup stod på Opensten søndagen næst efter 20. dag jul; vidnerne erindrede tydeligt at have været med til i den anledning at føre vin, mjød og tysk ol fra Varberg til Opensten. Året angav de ikke; men 18. jan. 1407 indgik Ture Stensson og hans hustru Birgitta overenskomst (Sv. Dipl. I, nr. 802) med hr. A. om arven efter Jens Falk. Der kan herefter kun være tale om 1407 og de nærmest foregående år; men da søndagen efter 20. dag jul 1407 faldt på 16. jan., har denne dato stor sandsynlighed for sig. Jfr. Gottfrid Carlsson i Sv. Biogr. Lex. IV (1924), 148.

² Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, XXVII.

³ Jfr. s. 118.

⁴ Jfr. s. 79.

⁵ Danmarks Adels Aarb. XVI (1899), 184.

⁶ Ibidem, 184 f.; jfr. Sverges traktater III (1895), passim.

⁷ Hun var endnu enke 6. marts 1412 (Ældste danske archivreg. I (1854), 40), men påny gift 25. april 1413 (Sv. Dipl. II, nr. 1713).

anden gang med Bonde Jacobsen (Thott)¹, en fætter til Axel-sønnernes fader. Hun døde først henimod 1470².

En nærmere redegørelse for den skæbne, der efter hr. A.s død blev hans godskomplekser til del, falder uden for denne af-handlings rammer. Det skal blot bemærkes, at de efter en kort-varig beslaglæggelse³ fordeltes således, at det smålandske gods tilfaldt Ture Stensson, hvis arvinger siden kom i heftig strid om det⁴, mens det sydhallandske gods omkring Vapnö og Tors-torp ved en opgørelse 1419⁵ kom i hænderne på Bonde Jacobsen og forblev hos slægten Thott. A. B.s svensk-danske godsrige blev altså af endnu kortere varighed end den politiske union, hvortil det støttede sig.

IV. Død og eftermæle.

I sommeren 1410 fulgte hr. A. B. den unge kong Erik på et krigstog mod Holstenerne på Als. Her blev han den 27. aug.⁶ henrettet.

Begivenheden vakte, som man let forstår, overordentlig op-sigt. Den omtales ikke blot i de fleste af 15. årh.s danske og svenske kroniker og årbøger, men nyheden fandt også vej til Nordtyskland, ja endog til det fjerne Island⁷. Beretningerne giver dog ikke mange enkeltheder; de fleste af dem nøjes med at anføre selve kendsgerningen og dertil knytte en kort og oftest ugun-stig dom over den afdødes personlighed. Noget bedre besked om sammenhængen giver brevmaterialiet, selv om også det er fattigt.

Selve dommens tekst er ikke bevaret. Når vi alligevel ved

¹ Danmarks Adels Aarb. XVII (1900), 415.

² Rep. II, nr. 2408, 2770.

³ Jfr. s. 101.

⁴ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV.

⁵ Sv. Dipl. III, nr. 6662.

⁶ Om dødsdatoen se Kr. Erslev i Hist. Tidsskr. 5. r. III (1882), 364, optr. i Hist. Afhandl. I, 67.

⁷ Annales Islandici posteriorum sæculorum I (1922—27), 16 (Nye Skalhótsannal).

lidt om dens præmisser, skyldes det, at der blev tale om en slags appel. Kort efter eksekutionen blev alt hr. A.s jordegods i det mindste formelt beslaglagt. Denne inddragelse må have vakt nogen opposition. På en herredag i Jönköping marts 1412 tilbød nemlig dronning Margrethe arvingerne proces, hvis de mente at have retskrav på godset, men de frafaldt tiltale. De to tingsvidner, som optoges om dette tilbud og dets udfald, er ganske vist heller ikke bevarede, men deres indhold er dog ret velkendt fra fyldige referater i de ældste danske arkivregistraturer¹. Af det udførligste ses, at udstederne var bisperne af Linköping og Oslo »met mange flere Sueriges oc Norges raadt«, forsamlet i Jönköping. For denne domstol bød dronningen sig i rette med ridderne Ture Stensson, A. B.s svigersøn, og Jens Grim, hans svoger. Men, hedder det videre i udtoget af tingsvidnet: »Tha fandtz thet saa at for^{ne} her Abram Broderszen hagde forszønt brot thet wilkor, som hand sielff hage wilkorit vnnder liiff oc vnder godts, om en fredt, som koning Erick oc hans raadt oc for^{ne} her Abram Broderszen sielff lyst hagde paa landet Als . . .«. Derefter spurgte Margrethe de to riddere, »om the nogit strafitt then dom, som offuer for^{ne} her Abram Brodderszen wor dømt, ther hand miste sit liiff, oc om the wille haffue nogen ret eller tiltall om nogen arff eller rettighedt effter her Abram Broderszen. Tha sagde the bode ney, oc wille ingenn till tall eller rettighedt haffue till nogen rett eller arff efftter her Abram Broderszen, vthen dronning Margrete wille naadelig giffue thenom nogit igienn.« — Den i slutningsordene udtrykte forhåbning opfyldtes et år senere, da kong Erik ved et brev af 25. april 1413² »aff war serdelis nadh oc gunst« overlod Ture Stensson og hustru alt A. B.s gods, som »han rættelighe fonghet hafdhc«, dog med forbehold af enkens rettigheder. At disse må være fyldestgjort ved et tilsvarende, nu tabt dokument, fremgår af et åbent brev af 26. jan. 1414³, hvorved både hr. Ture og fru Cæcilias anden ægtefælle, Bonde Jacobsen, kundgjorde »then stora dygdh,

¹ IV (1885), 24 f.; kortere udtog ibidem I (1854), 40 og 65.

² Sv. Dipl. II, nr. 1713.

³ Ibidem II, nr. 1886.

sønderlich nadhe och kærlich«, kongen havde vist dem ved at tilstå dem den arv, de ville have fået, hvis A. B. ikke var retteligen »æfter lands lagh vntlifuet fore sine brøde skyld«, ligesom de udtrykkeligt gav afkald på alle videre krav.

Lige siden udtogene af disse breve for menneskealdre siden først fremdroges, har særlig regesten af brevet fra 1412 med rette været anset for en hovedkilde. Den gengiver et officielt aktstykke, affattet kort tid efter den omhandlede hændelse, udstedt og tiltrådt af mænd, der havde forudsætninger for at vide besked derom. Kun fra eet synspunkt er det muligt at drage dets troværdighed i tvivl. Det er ganske klart, at A. B.s arvinger i 1412 havde valget mellem to muligheder: de kunne godkende dommen af 1410 og dermed modtage den afdødes jordegods af dronningens nåde; eller de kunne protestere mod den og forsøge at hævde deres adkomst til godset ved proces. Da denne sidste udvej var risikabel, kunne man tænke sig arvingernes godkendelse afgivet under pres og mod bedre viden. Vil man regne med denne mulighed — og mere kan det aldrig blive —, kan man lige så godt straks afstå fra forsøget på at rekonstruere hændelserne i 1410. Men hypotesen kan lades ude af betragtning. Den forudsætter en sjælden kynisme hos den uskyldigt henrettedes hustru og datter samt en endnu mere usandsynlig villighed hos norske og svenske rigsråder til at gå kong Eriks ærinde. Sidst, men ikke mindst savner den enhver positiv støtte i kilde-materialet, selv i de over for kongen mest ugunstige fremstillinger.

Brevet af 1412 fortjener altså tiltro. Det meddeler den oplysning, at hr. A. dømtes for brud på en af ham selv tiltrådt landefred. En nærmere omtale af, hvad en sådan landefred var, vil da være på sin plads.

Begrebet kendes bedst fra tysk ret¹. Det var bestemmelser om en forhøjet fred inden for et afgrænset landområde eller hele riget, med gyldighed inden for en vis tidsfrist og sikret ved skær-

¹ Poul Johs. Jørgensen i *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udg., XV (1923), 339.

pede straffe, oftest livs- eller legemsstraffe. Meningen med dem var at begrænse ulemperne ved den adelige fejderet, og de fik både i denne og i andre henseender varig og gavnlig indflydelse. En ganske tilsvarende form for lovgivning havde man i Sverige i de såkaldte edsører, der kendes helt tilbage til Birger Jarls tid og senere blev til en særlig »edsöresbalk« i landslovene¹. Fra Danmark kendes kun svage og sene tilløb til en lignende udvikling. Nogen lighed med de tyske landefrede har således den danehofsbeslutning af 1360² der går under navn af Valdemar Atterdags håndfæstning, og hvis senere del indeholder to parter fælles tilsagn om strengere håndhævelse af landslovenes strafferetlige bestemmelser, f. eks. mod voldgæsteri. Et bedre eksempel på en dansk landefred giver dog et brev, der stammer fra danehoffet i Nyborg 1377³; da dette under ed havde besluttet, at rigets indbyggere skulle nyde stadig fred og deres ret, lov og frihed uforkrænket, forbandt dronning Margrethe, kong Oluf, rigsrådet og et stort antal adelsmænd sig højtideligt ved deres ære og tro til dels selv at overholde kong Valdemar Lovgivers og senere kongers love, dels med liv og gods at stå til tjeneste efter rådernes og rigsembedsmændenes opfordring, dersom nogen lægmand eller klerk forurettedes mod landslovene.

Ud fra dette brev må man forestille sig indholdet af den tabte landefred på Als 1410. Dens aktuelle baggrund var den politiske og militære situation. Kort efter krigens udbrud havde kong Erik besat ikke blot Ærø, men også det meste af Als. 14. aug. havde Nordborg slot overgivet sig; i kapitulationsakten⁴ nævnes A. B. sidste gang i live. Efter dette var den danske hær sandsynligvis herre over hele øen, alene med undtagelse af Sønderborg slot. Det var da meget vigtigt, at besættelseshæren viste så god disciplin, at befolkningen fik indtryk af at stå over

¹ E. Kock i Sv. uppslagsbok VII (1939), sp. 1189.

² Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv II (1856—60), 17—21; jfr. Axel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati (1945), 198 f.

³ Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv II, 24—27, jfr. Poul Johs. Jorgensen: Dansk Retshistorie (1940), 77.

⁴ F. H. Jahn: Danmarks pol.-mil. Hist., 494f.

for landsmænd og værnes af dansk lov. At opnå dette turde have været formålet med den forpligtelse, som kongen fik sine råder til at indgå. At denne i modsætning til landefreden af 1377 må have indeholdt specielle straffebestemmelser, fremgår, som det nedenfor¹ nærmere skal udvikles, af dommen over A. B.

Brevet af 1412 oplyser kun, at hr. A. brød forpligtelsen, ikke hvordan han gjorde det. Herom fortæller dog andre, men ganske vist ikke fuldt så gode kilder. Mest opmærksomhed har man hidtil vist en holstensk krønike, der går under navnet Presbyter Bremensis. Den er nedskrevet ved midten af 15. årh. og er hovedkilden for vor viden om krigsbegivenhederne 1410; i denne sammenhæng indføres også beretningen om A. B.s død². Ifølge denne deltog han i belejringen af Sønderborg slot, som kongen trods et stort ophud af belejringsmaskiner måtte opgive at indtage. Videre hedder det: »hec videns, ad extremum dolum, quem in corde gerebat contra dictum Abraham militem, ipsum de stupro accusari fecit et obinde decapitari, quia hic miles plures habuit in Swecia famulos, quam rex. Et regina interim castra, que tenuerat dictus miles, reacceptit sibi³«. Til Presbyters påstand om henrettelsens virkelige årsag skal vi vende tilbage⁴; foreløbigt kan vi nøjes med at notere, at han positivt bekræfter, at en rettergang fandt sted, altså forsåvidt stemmer overens med brevet af 1412, samt at han nævner utugt (stuprum) som anklagens indhold.

Sædelighedsforbrydelsen som domsmotiv genfindes i to andre berettende kilder. Af disse er dog den ene⁵ klart sekundær og

¹ Jfr. s. 110.

² Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Tomus XXI (1869), 292. Ældre udg. i Quellensammlung der Schlesw.-Holst.-Lauenburgischen Gesellschaft f. vaterländische Gesch. I (1862), 116.

³ Da [kongen] så dette, lod han, efter den argelist, han bar i sit hjerte mod hr. Abraham, ridderen anklage for utugt og derefter henrette, fordi denne ridder havde flere tjenere i Sverige end kongen. Og imidlertid tog dronningen de slotte tilbage, som ridderen havde haft i hænde.

⁴ Jfr. s. 108 f.

⁵ Lambertus Alardus: Res Nordalbingicae, tr. i Westphalen: Monumenta inedita Rerum Germanicarum I (1739), sp. 1828; det er dette arbejde, hvortil v. Möller (opus cit., 374, note 72) hentyder.

dermed værdiløs; den opgiver nemlig udtrykkeligt Bremerpræsten som kilde. Den anden er en af pommeraneren Thomas Kantzow i anden fjerdedel af 16. årh. skrevet krønike¹. En omtale af Engelbrekts opstand fører forfatteren ind på nordisk historie; at skildre rejsningens årsager må ganske vist i første række blive de danske og svenske historikeres sag, men »was ich von den Alten davon gehört«, vil han dog nedskrive. I Sverige, fortæller han, er der ingen fyrster, kun mægtige adelsslægter, hvoraf rigsråderne udtages. En sådan rigsråd havde voldtaget en bonde-datter, der anklagede ham for kong Erik med krav om, at den skyldige enten skulle ægte hende eller bøde med livet; da kongen trods gentagne forsøg ikke kunne overtale hende til at nøjes med økonomisk erstatning, anså han sig for bundet af loven og gennemdrev trods rigsrådets modstand en dødsdom. Endnu på retterstedet, da forbryderen allerede var bundet, bevægede hans standsfæller kongen til et sidste forsøg på at formilde pigen, men forgæves. Kantzow slutter med en bemærkning om, at hændelsen lagde grunden til den misfornøjelse hos den svenske højadel, der til sidst førte til kongens afsættelse.

Selv om Kantzows fortælling hverken navngiver den henrettede eller dramaets skueplads, kan der dog ikke være tvivl om, at A. B.s skæbne er den oprindelige kerne i den sene og sagnagtige overlevering, han formidler. Dens enkeltheder har ingen krav på tiltro. Derimod var det en forhastet dom, når Erslev² frakendte den enhver kildeværdi som »en blot Udpyntning af den holstenske Krønike«. Denne opfattelse er uholdbar; Kantzows egen påberåbelse af mundtlig overlevering finder støtte i, at hans version i stærk modsætning til Presbyters præges af en tendens til at svække kongens medansvar for henrettelsen.

Endnu en kilde nævner imidlertid forbrydelsens art. Det er en af akterne fra den førnævnte arvetvist om A. B.s svenske

¹ Seneste udgave: Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in hochdeutscher Mundart. Band I. Letzte Bearbeitung, hrsg. v. Georg Gaebel, (1897), 269—71.

² Dronn. Margr., 492 f. Om afvigelserne fra Presbyter, jfr. nedenfor s. 111 f.

godsbesiddelser. Stridens parter var de to riddere Ture Turesson (Bielke), en søn af Ture Stensson i dennes andet ægteskab, og Erik Eriksson (Gyllenstierna), gift med sammes datterdatter. Da denne sidste tillige var Karl Knutssons datter, mens Ture Turesson hørte til unionspartiet, er det intet under, at forløbet af den langvarige arvesag stærkt påvirkedes af unionspolitikens omskiftelser. Da således Karl Knutsson 1457 måtte forlade Sverige, kom Ture Turesson i faktisk besiddelse af det meste af det omstridte gods og beholdt det trods alle sin modparts anstrengelser i en længere årrække. Efter slaget ved Brunkeberg blæste vinden modsat, og da Erik Eriksson nu genoptog sagen, havde han al anledning til at vente forståelse for sin argumentation. Et vigtigt led i denne var hans påstand, at Ture Stensson havde ejet det pågældende gods i kraft af en kongelig gunstbevisning, ikke som sin hustrus fædrenearv. I dette hovedpunkt fik han medhold i en svensk herredagsdom af 19. aug. 1473¹. Afgørelsen var udtrykt i følgende ord: »Item dömde wij oc thät herre Abraham brodherson effter Swerigis bescriffuen lagh hauer eig forbrutit sin jorda gotz j the thw erende som honom ware tillaghde som äre waldtecht oc friidbrwt vtan herre Thwre thuresson kan honom nagot annat tilleggia medh rätta«.

Som efterretning om, hvad der skete 1410, er nu denne fremstilling trods brevformen naturligvis kun en beretning, og det en åbenlyst tendentiøs. Den behøver altså i høj grad kritisk prøvelse. Ved denne har man at gå ud fra brevet af 1412, vor fornemste kilde. En sammenligning med dette falder straks i et hovedpunkt ud til ugunst for dommen af 1473; der er ingen tvivl om, at A. B.s gods faktisk *blev* inddraget. Og derom kan dommerne næppe have været uvidende. Ganske vist kan brevet af 1412 næppe have foreligget for retten, der i så fald dårligt kunne have fornægtet dets vidnesbyrd. Et dermed sammenhørende brev, nemlig Erik af Pommerns gavebrev af 1413², havde derimod i 1461 spillet en hovedrolle i arvetvisten³, og hvad der

¹ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, 102—04.

² Jfr. s. 101.

³ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, 97.

12 år før havde været parterne såre velkendt, kan ikke have været glemt i 1473. De svenske rigsråders kendelse må derfor fortolkes således, at de vel ikke bestred den faktiske beslaglæggelse, men derimod underkendte dens retsgyldighed. Deres begrundelse herfor var sat op med bestikkende logik. De forudsatte, at A. B. var svensker, og sluttede, at han burde være dømt efter svensk lov; de gik endvidere ud fra, at han var skyldig i voldtægt og fredsbrud; følgelig skulle hans straf være udmålt efter voldtægtsparagraffen i kong Magnus' landslov. Da denne¹ kun hjemlede livsstraf, ikke godsconfiskation, var inddragelsen af A. B.s jordegods og dermed donationen 1413 juridisk ugyldige handlinger.

Selv om nu dette ræsonnement i sine hovedtræk utvivlsomt var falsk, indeholder det dog lige så sikkert momenter af sandhed, som det — ikke mindst i betragtning af det øvrige kildemateriales fattigdom — lønner sig at søge udskilt. Som ren tendensdigtning kan dommen af 1473 ikke affærdiges. Den er jo ikke et historisk propagandaskrift, henvendt til et bredt publikum uden mulighed for kontrol; den er afgørelsen af en retstvist, hvis parter begge tilhørte A. B.s slægt, og hvoraf tilmed den ene i egen interesse måtte være kritisk indstillet over for domstolen, der endog tilbød dem begge en revision af kendelsen, dersom nyt materiale i A. B.sagen inden år og dag kunne fremlægges². Det var under disse vilkår ikke rådeligt for dommerne at indlade sig på bevidst urigtige påstande; det er ulige mere sandsynligt, at de i god tro har søgt deres udgangspunkt netop i slægtsoverleveringen. Til oplysning om dennes indhold bliver dommen 1473 således tolket en pålidelig kilde. At man i den henrettedes svenske efterslægt et par slægtled efter hans eget opfattede ham selv som svensker, må forekomme meget naturligt; det harmonerer fortrinligt med Karlskronikens skildring af ham³. En anden sag er, at denne opfattelse var fejlagtig. De

¹ Samling af Sweriges gamla lagar, utg. af D. C. J. Schlyter, X (1862), 249 f., jfr. 255.

² Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, 103.

³ Nærmere nedenfor s. 116 f.

breve, hvorfra vi ved, at A. B. var dansk rigsråd og kaldtes ridder i Lunde stift¹, kendte imidlertid næppe nogen i Kalmar 1473. På dette punkt var således slægtstraditionen bevisligt urigtig, men deraf følger ikke, at den var det helt igennem; overleveringen om, at anklagen gik ud på voldtægt og fredsbrud, kan ikke modbevises, ja der er ikke engang gyldig grund til at betvivle den.

Dommen af 1473 kommer vi tilbage til. Foreløbigt nøjes vi med at fastslå, at den bekræfter de to tyske beretningers vidnesbyrd om, at hr. A. anklagedes for forbrydelse mod sædeligheden. Førstehåndskilder er ganske vist ingen af de tre; men vi har ingen bedre, og der er i det mindste intet påviseligt afhængighedsforhold mellem dem. Det er da kritisk forsvarligt at kombinere hovedindholdet af deres udsagn med brevet af 1412. Konklusionen må blive, at det fredsbrud, for hvilket hr. A. dømtes, bestod i voldtægt.

På dette grundlag blev den formelle dom afsagt. Deraf følger jo ikke uden videre, at dommen var retfærdig. Muligheden for, at A. B. dømtes uskyldig, er dog ret teoretisk. Den finder kun støtte i een kilde, nemlig Presbyter, som antyder justitsmord. Selve hans tekst må ved nøjere analyse vække dyb mistro, fordi den rummer en uforliget modsætning. Kongens misundelse fremstilles som henrettelsens hovedgrund; samtidig erkendes det, at der forelå en anklage for usædelighed; men hvordan kongen sandsynliggjorde sin falske beskyldning, derom får vi ingen underretning. Presbyter bekræfter, at hr. A. anklagedes for usædelighed; han bestrider ikke, at han også dømtes derfor. Fra de andre kilder adskiller han sig først i vurderingen af hele denne rettergang som humbug. Mod påstanden herom, der fremsættes uden skygge af dokumentation, står hele brevmaterialet: herredagen i Jönköping stadfæster dommen, arvingerne erklærer 1414, at deres nære slægtning var rettelig undlivet efter landslov, den danskfjendtlige og af dansk kongemagt uafhængige domstol 1473 underkender alene konfiskationen. Har Presbyter ret, er de svenske og norske råder ved erklæringen 1412 enten

¹ S. 73.

kongens medskyldige eller durkdrevent vildledt af ham; begge alternativer er usandsynlige. Det fra og med dette punkt nødvendige valg mellem kilderne synes da ikke vanskeligt, så meget mindre som Presbyter notorisk er danskerne og især kong Erik meget fjendtligt stemt. Af Presbyters fortælling kan da i det højeste drages den slutning, at der i forfatterens samtid gik rygter om skjulte årsager til henrettelsen.

Disse rygters berettigelse har dog ikke alle nyere forskere blankt turdet afvise. Problemet har fængslet historikerne, lige siden F. H. Jahn¹ for over hundrede år siden med lidenskab værgede Erik af Pommerns minde mod bagvaskelsen; det er hans fortjeneste først at have givet brevene af 1412—14 den plads, der tilkommer dem; men indtrængende kritisk bearbejdelse af materialet savnes. Ud fra et noget bredere kildegrundlag tiltrådtes Jahns standpunkt fire årtier senere af P. v. Möller².

En roligere, mere kritisk afbalanceret dom finder man, som det var at vente, hos Kr. Erslev³. Efter kort referat af nogle af de vigtigste kilder konkluderer han: »Det være nu, som det vil: formelt retfærdig var Straffen vistnok, men at den var overordentlig haard, er sikkert nok; man var ellers i hin Tid ikke saa stræng mod Fredsbrydere og Voldsmænd, hvoraf der var nok i alle Stænder. Det synes temmelig givet, at Erik af Pommern i hint Brud paa den besvorne Fred kun har grebet Lejligheden til at ramme den overmægtige Stormand og farlige Undermaat, og Samtiden, i alt Fald Svenskerne, vare ogsaa ganske tilfredse med at se Hr. Abraham bragt ud af Verden«.

Erslevs forbehold med hensyn til dommens formelle retfærdighed gør Presbyter for megen ære. I endnu højere grad overdriver Gottfrid Carlsson historikerens skyldige forsigtighed, når han udtaler, at det ikke er aldeles klart, om domsafsigelsen virkelig er gået forud for henrettelsen⁴. Kun taget efter den strængeste bogstavelighed er bemærkningen rigtig, for så vidt kilde-

¹ Danmarks pol.-mil. Hist., 473—78.

² Opus cit., 96 f.

³ Dronn. Margr., 320 f., jfr. 492 f.

⁴ Sveriges hist. till våra dagar. III, 1 (1941), 115.

materialets fattigdom nødvendigvis forbyder os at følge rettergangens forløb fra dag til dag; for så vidt derimod derved antydes et bagefter legaliseret hidsighedsdrab, savner en sådan hypotese enhver hjemmel i kilderne, navnlig hos Presbyter, der udtrykkeligt angiver, at kongen »ipsam de stupro accusari fecit et obinde decapitari«. Rækkefølgen anklage, henrettelse, dom er lidet rimelig.

Tilbage står Erslevs hovedpåstand, at dommen var »overordentlig haard«.

Skal en sådan vurdering være mere end et subjektivt skøn, må der først og fremmest spørges, om strafudmålingen var juridisk forsvarlig. Det var det spørgsmål, som dommerne i 1473 besvarede benægtende. Deres svar er dog af ringe værd, da de gik ud fra den bevisligt urigtige forudsætning, at A. B. dømtes efter svensk ret. Hvad var da den virkelige retshjemmel? — En skånings forbrydelse på slesvigsk grund måtte normalt pådømmes efter Jyske Lov. Den deri bestemte straf for voldtægt var fredløshed¹. I praksis betød dette i senmiddelalderen dog næppe andet, end at forbryderen havde at indløse sin fred hos kongen med et af denne vilkårligt fastsat beløb; i virkeligheden var altså Jyske Lov på dette punkt ikke meget videregående end de andre landskabslove, som fastsatte dobbelte 40 marks bøder². Kun enkelte af stadsretterne havde dødsstraf³. Set på baggrund af samtidens gældende lovgivning var A. B.s straf således unægtelig hård. Fra brevet af 1412 ved vi imidlertid, at hr. A. dømtes for overtrædelse af en landefred, som han selv under fortabelse af liv og gods havde tiltrådt. De i selve landefreden optagne straffebestemmelser var således dommens i samtidens øjne sikkert fuldt gyldige retsgrundlag. Heller ikke i vore dage er jo den tanke opgivet, at lovovertrædelser under krigsforhold må bedømmes strengere end fredstidens forseelser.

¹ Danmarks gamle Landskabslove, udg. under ledelse af J. Brøndum-Nielsen, II (1933), 166 f.

² Ibidem I (1933), 644 f.; VII (1942), 82 f.

³ Om disse og andre loves straffebestemmelser se H. Matzen: Forelæsninger over den danske Retshist. III (1895), 120 f.

Var således dommens formelle grundlag i orden, bestyrker dog sammenligningen med landslovene til en vis grad Erslevs vurdering. Men når denne fortrinsvis begrundes med den betragtning, at »man var ellers i hin Tid ikke saa stræng mod Fredsbrydere og Voldsmænd«, savnes bevismaterialet for dette skøn hårdt. Kendskabet til middelalderlig kriminalitet skyldes aldeles overvejende netop overleveringen om de domme, den gav anledning til, og hvad specielt voldtægtsforbrydelsen angår, turde det være svært at finde mange eksempler på, at landsting eller byting dømte mildere, end lovenes i forhold til moderne opfattelse dog ret skarpe paragraffer tillod. En anden ting er, at rimeligvis mange tilfælde af voldtægt er passeret upåtalte; men mon væsentlig flere end i andre århundreder? A. B.s sag har efter omstændighederne ikke været let at dysse ned; og havde det for øvrigt været nogen ære for kong Erik, om han havde forsøgt det?

Var sagen eengang rejst, kunne straffen vanskeligt ansættes mildere, end landefreden foreskrev. Lidet troværdigt er derimod Thomas Kantzows forsøg på at hævde, at Erik af Pommern positivt stræbte at redde voldsmandens liv. Om den ellers almindeligt anerkendte¹ kongelige benådningsret bevarede sin gyldighed efter en landefred, er ganske vist meget tvivlsomt. Men intel er i denne sammenhæng sikrere, end at der blev gjort kort proces. 14. aug. var hr. A. endnu en fri og indflydelsesrig mand; fjorten dage senere var hans hoved skilt fra kroppen. Selv om Erslevs uforbeholdne karakteristik af dommen som »overordentlig haard« er uholdbar, er dog selve hastværket påfaldende nok til, at det spørgsmål påtrænger sig, om der mellem Erik af Pommern og A. B. bestod en sådan spænding, at voldsgerningen bød kongen en velkommen anledning.

Til besvarelse heraf har Presbyters og Thomas Kantzows indbyrdes absolut modstridende skildringer omtrent lige ringe værd. Af Presbyters løst opbyggede beretning kan intet sluttes ud over det ene, at der blandt Eriks holstenske fjender en meneskealder efter gik det rygte, at hr. A. var et offer for sin konges misundelse. Men Kantzow repræsenterer en endnu senere tradi-

¹ Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshist., 326.

tion, hvis uafhængighed af den holstenske på ingen måde uden videre gør den troværdig. Kantzow var pommeraner; det er slet ikke usandsynligt, at de »gamle«, hvis meddelelser han påberåber sig, har tilhørt hertugslægten, og at deres fortælling i sidste instans går tilbage til kong Erik selv, som ved at fremhæve den forurettede kvindes uforsonlighed har villet værgе sig mod de rygter, vi kender fra Presbyter. Den tydelige tendens vækker i hvert fald mistanke.

De direkte kilder svigter. Det må da forsøges, om man ad omveje kan erfare noget om de to mænds indbyrdes forhold. En i denne sammenhæng hidtil upåagtet kilde giver en interessant oplysning derom.

I Kalmars middelalderlige rådstueprotokol (»tänkebok«) findes på et af de første blade indført en notits¹ om et par lokaliteter i byens nærhed. Derom fortælles, at landsbyen Perstorp nedlagdes og blev til en avlsgård under Kalmar slot, og samtidig blev Stensö indgærdet til slottet som græsgang for heste; ved begge lejligheder blev borgernes rettigheder gået for nær. Der fortsættes: »Then tiidh konungh Erik war Cronadher y kalmarna til konungh ok tha han haffde redhit sina erikx gatw tha kom han til kalmarna ok han haffde skilt her abram fra kalmarna tha bleff han mestadels uppa kalmarna wel j thry aar . . .« Ved denne lejlighed henvendte borgerne sig til ham og opnåede et rettertings afgørelse af de omtvistede spørgsmål.

Kildens dateringer er uklare og i det mindste delvis urigtige. Kong Erik blev som bekendt kronet i Kalmar 1397, men sin eriksgata red han først i foråret 1401². Umiddelbart derefter kan han ikke have »skilt hr. Abram fra Kalmar«, af den gode grund, at denne sikkert endnu ikke var forlenet med slottet, hvorimod vi både fra andre kilder og fra selve rådstueprotokollen ved, at han havde det 1403—05³. Urigtig er endelig også den oplysning, at Erik af Pommern i tre år havde fast residens på

¹ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CLXXXXIII, 5 f. Stedet er behandlet af P. v. Möller (opus cit. 89, fodnote), men uden forbindelse med hr. A.s død.

² Erslev: Dronn. Margr., 236 med henvisninger.

³ Jfr. s. 77.

Kalmar slot; vi har tilstrækkelig mange kongebreve bevaret til at kunne fastslå, at den unge konge i hele tiåret 1401—10 bestandig var på rejse. Da dommen om Perstorp og Stensö ikke synes kendt andetsteds fra, er kontrol ad den vej ikke mulig; heller ikke indførelsens plads i håndskriftet synes at tillade nogen slutning.

Trods denne unøjagtighed i detaljerne har rådstueprotokol­len dog ret i noget væsentligt: at A. B. i et par år var lensmand på Kalmar, og at han før sin død atter afgav slottet — en hændelse, der med ikke ringe sandsynlighed kan dateres til slutningen af 1405 eller til 1406. Kildens eneste nye bidrag til hr. A.s historie er da dens angivelse af årsagen hertil: at det var Erik af Pommern, der fratog ham lenet. Tør man nu stole på denne oplysning?

Mod antagelsen af dens rigtighed taler egentlig kun eet: kildens kronologiske forvirring. Til dens gunst taler, at det er ganske rimeligt, at Kalmars byøvrighed har interesseret sig for og kunnet vide besked om årsagen til et personskifte af indgribende betydning for staden. Tungere vejer forklaringens indre sandsynlighed. A. B. var ikke den mand, der frivilligt gav magt fra sig — allermindst herredømmet over et så vigtigt slot som Kalmar, hvis distrikt tilmed smukt afrundede hans tidligere lensområde. Men tvangen kan næppe være udgået fra dronning Margrethe, hvis velvillie mod ham gav sig tydelige udslag endnu efter hans død. Det er derfor meget troligt, at hans afsked netop skyldes kong Eriks indgriben — så meget mere som vi ved, at denne kort efter Margrethes død på lignende måde fjernede de ildsete fogeder, hun havde indsat i Östergötland og Västmanland¹.

Vished i sagen lader sig efter kildens natur ikke nå. Men antager vi som hypotese, at kong Erik ca. 1406 fratog A. B. forleningen med Kalmar, falder derfra et ejendommeligt skær over hændelserne i 1410. Uvilkårligt påtvinger sig det spørgsmål, hvem der havde udpeget netop hr. A. til at deltage i ledelsen af

¹ Erslev: Erik af Pommern (1901), 295.

krigstoget mod Sønderborg. Denne østdanske rigsråd havde ellers, så vidt vi ved, intet haft at gøre hverken med norrøyske eller slesvigske anliggender; og sine tidligere militære gæsteroller synes han ikke at have spillet så glimrende, at det gjorde ham selvskreven. Var han nu tilmed ilde lidt af kong Erik, bliver den nærmest liggende forklaring på hans nærværelse på Als i virkeligheden den, at dronning Margrethe har ønsket den. Der er næppe tvivl om, at dronningen og hendes søsterdattersøn ingenlunde var enige om den sønderjyske politik; hun foretrak de diplomatiske, han de juridiske og militære midler¹. Det er derfor meget vel muligt, at Margrethe for sit samtykke til offensiven 1410 har sat det vilkår, at der ved den unge konges side kom til at stå en i hendes øjne pålidelig og erfaren ældre mand, som kunne bremse hans uforsigtige fremstormen. Er dette sammenhængen, kan ingen undres over, at en koleriker som Erik uden lang betænkning har grebet en sagligt uangribelig anledning til at skille sig af med et besværligt formynderskab. — Hvad her er antydet, er kun hypoteser; men de forklarer tilfredsstillende visse dunkle punkter.

Som resumé af de foregående undersøgelser skal en kort fremstilling af hændelsesforløbet 1410 skizzes.

I sommeren 1410 angreb Erik af Pommern med våbenmagt de holstenske grevers besiddelser i Slesvig. Utvivlsomt på fremtrædende post, måske som dronning Margrethes tillidsmand, deltog A. B. i toget. Da største parten af Als var besat, lod hærens førere lyse en landefred, som de selv under fortabelse af liv og gods bandt sig til at overholde. 14. aug. overgaves Nordborg slot; hr. A. var blandt dem, der modtog kapitulationen. Hårdere modstand bød Sønderborg slot. Under belejringen af dette gjorde A. B. sig skyldig i voldtægt; han blev sat under anklage og i henhold til landefreden dømt fra liv og gods. 27. aug. blev han henrettet. Det var intet justitsmord, og der

¹ Jfr. Erslev: Erik af Pommern, 7 f.

er heller intet grundlag for at antage, at dommen har forekommet samtiden uforholdsmæssig hård. Dog er det muligt, at en forudgående spænding mellem hr. A. og kong Erik har gjort sidstnævnte mindre tilbøjelig til at vise sig skånsom.

Ingen samtidig dansk årbog noterer A. B.s henrettelse. Hvilken stemning den opsigtsvækkende nyhed udløste i Sverige, fremgår derimod af samtidige svenske annaler. At birgittinerne i Vadstena, som havde haft så ringe glæde af deres forretninger med afdøde, måtte drage et lettelsens suk, var kun at vente; deres krønike anfører da også, at kong Erik lod henrette A. B., »militem, qui, proh dolor, cum vixit, multum tirannice se habuit¹«. Men de stod på ingen måde ene med denne opfattelse. Visbygråbrødrenes udmærkede og sikkert også mere uvildige annalist noterer kort og godt, at hr. A. blev halshugget »pro forefactis suis²«. En langt skarpere tone anslår en tredje svensk årbog, den såkaldte »Anonymi chronicon«, som slutter med året 1415 og antages skrevet omtrent ved samme tid, altså ret kort efter A. B.s død. Den giver ham det hårde skudsmål, at han »egit tam crudelem tyrannum contra nobiles, pauperes, episcopos, ac clericos, fueratque tota via sua magnus virginum & puellarum stuprator³«. Tonens heftighed vækker her en umiddelbar tvivl, som styrkes ved, at brev materialet aldeles tier såvel om hr. A.s overgreb mod bisperne, hvis domkirker han tværtimod forskønnede, som om hans livslange usædelighed; een uægte datter har han haft, mere vides ikke om den ting. Den anonyme krønikes forfatter var imidlertid en af Erik af Pommerns forholdsvis få svenske tilhængere, hvad særlig tydeligt fremtræder i hans kommentarer til dronning Margrethes død; på hendes bekostning roses efterfølgeren, der befriede Östergötland »ab impiissimis

¹ Script. rer. suec. I, 1 (1818), 128.

² Script. rer. dan. I (1772), 263.

³ Ibidem 398.

tyrannis, videlicet Domino Esberno Dirighson & Petro Andersson ejus advocato¹. I sammenhæng med denne notits skal omtalen af A. B. forstås; begge er led i et defensorat for den unge kong Eriks lenspolitik. Til hans ære forstørres anklagen mod hr. A. op i overnaturlige dimensioner, så billedet får mere lighed med en sengotisk djævel fra et kalkmaleri end med sin foregivne model. Og dog har denne karikatur i forbavsende udstrækning bestemt senere dansk historieskrivnings opfattelse af A. B., idet dens indhold med Henrik Smith² som mellemed går igen i Huitfeldts³ dom.

En reaktion mod de samtidige beretningers strenge dom kommer nogle få tiår senere til orde i et svensk historieværk. Det er den bekendte store rimkrønike, der går under navnet Karlskrøniken. Det drejer sig om følgende verslinier⁴:

konung erik for ut mz sina makt
holtzte land vinna war hans akt
Inkte han ther schaffe formatte
vtan then manlikeste ridder han atte
loth han hals hugge there
drothninga margareta thet sore kerer
her abram then ridder hethe
lenge scal man tolken lethe
som er swa wis och saa rike
til manheit war ey tha hans like
han miste sit lyff i godhe thro
gudh vnne hans siel i hymerike roo
konungin for sidan ater heem
the holtzter giordis tha ey mygit meen.

¹ Script. rer. dan. I (1772), 398.

² Hist. Kildeskr., udg. af H. Rørdam, I. R. 1 (1873), 596.

³ Folioudg. (1652), 633. — Endnu hos moderne kritiske forskere som Erslev (Dronn. Margr., 321; Hist. Tidsskr. 5. R. III (1882), 340) og Gottfrid Carlsson (Sveriges hist. till våra dagar. III, 1 (1941), 115) citeres Anonymi chronicon med ufortjent tillid.

⁴ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet XVII, 2 (1866), 8. Citatets linie 6. se s. 119.

Om Karlskrønikens tilblivelse og kildegrundlag har der ikke mindst inden for de sidste tiårs svenske historieforskning stået en livlig debat, hvori også ovenstående passus er inddraget. Ud fra en gennemført parallelisering med *Anonymi chronicon* har Ingvar Andersson¹ hævdet, at dennes notits har været rimkrønikens forlæg, kun gjort til genstand for en kraftig omvurdering. Denne opfattelse er tiltrådt af Erik Lönnroth². Indvendinger mod den er navnlig fremført af Kjell Kumlien³, som gør gældende, at ligheden mellem de to kilder indskrænker sig til eet eneste nøgent faktum, selve A. B.s henrettelse, som må have været almindelig kendt og kommenteret i samtiden; han anser det for rimeligst, at krønikedigteren har fået både sin viden og sin vurdering gennem mundlige meddelelser fra Karl Knutssons familiekreds.

Om rimkrønikens forfatter har kendt notitsen i *Anonymi chronicon*, synes meget vanskeligt at afgøre, men er i nærværende sammenhæng ret ligegyldigt. Det interessante er omvurderingen, og den lader sig næppe tilfredsstillende forklare på mere end een måde, hvorom også Ingvar Andersson og Kumlien i virkeligheden er enige. Førstnævntes undersøgelse munder — i polemik mod ældre teorier — ud i den konklusion, at »Karlskrönikan i sin helhet är inspirerad av Karl Knutsson⁴«. Intet er da rimeligere, end at denne, der havde været gift med A. B.s datterdatter, også har meddelt krønikens forfatter sin opfattelse af hændelserne i 1410.

Som efterretning om disses virkelige art har Karlskrøniken lige ringe værdi, hvilken opfattelse af dens kildegrundlag man vælger. Interesse har dens skildring udelukkende som vidnesbyrd om kong Karls og hans omgivelers tolkning deraf. Den står, i det mindste ved sin tone, i iøjnefaldende modsætning ikke blot til de samtidige annaler, men også til arvingernes erklæringer 1412-14, hvorved de vedgik, at hr. A. var rettelig undlivet for

¹ Källstudier till Sveriges hist. 1230—1436 (1928), 265 f.

² Sverige och Kalmarunionen (1934), 349.

³ Karl Knutssons politiska verksamhet 1434—1448 (1933), 270 f.

⁴ *Opus cit.*, 299.

sin brødes skyld. Heraf har Gottfrid Carlsson¹ taget anledning til at formode, at disse erklæringer var mere eller mindre af tvungne, at i virkeligheden naget til kong Erik til enhver tid var levende inden for den henrettedes slægt, ja kan have bidraget til, at Karl Knutsson og Erik Turesson sluttede sig til opstanden mod ham i 1430'erne. Det er Thomas Kantzows tanke om en årsagsforbindelse mellem henrettelsen og oprøret om igen; men selv i stærkt modereret form er den næppe frugtbar; en politiker af Karl Knutssons format lader sig næppe væsentlig bestemme af mindet om sin kones bedstefader. Langt snarere er sammenhængen den modsatte: da først bruddet med Danmark var en kendsgerning, fandt man i den gamle affære et fortrinligt propagandastof.

En detailanalyse må også vække nogen tvivl om indignationens ægthed. Ser man nøjere til, anvendes jo nemlig langt de fleste af de mange ord til at belyse den agitatorisk effektfulde kontrast mellem kongens ynkeligt mislykkede hærtog og ridderens kloge og mandige karakter. Sagens kerne berøres i virkeligheden kun i een linie: »han miste sit lyff i godhe throo«, og den har sikkert også for samtidige ører lydt dunkelt. Vendingen »i god tro« er dobbelttydig; den kan tolkes således, at hr. A. ikke var sig nogen brøde bevidst, men behøver kun at betyde, at dommens strengthed overraskede ham. Karlskrønikens forfatter har i hvert fald ikke vovet en klar påstand om, at han var uskyldig; der er med andre ord væsentlig samme tendens i krønikens fremstilling og i dommen af 1473: begge steder angribes afgørelsen 1410, men ikke i kernepunktet. Karakteristisk er, at den næste bekendte svenske historiker, Erik Olsson², som kender og citerer rimkrøniken, ikke des mindre dermed kombinerer Visbyårbogens angivelse, at hr. A. døde »pro suis demeritis«.

¹ Sv. Biogr. Lex. IV (1924), 149.

² Script. rer. suec. II (1828), 123.

En særlig interesse knytter sig til et enkelt af krønikeversene nemlig:

drothninga margareta thet sore kerer.

Der er ganske vist ingen grund til endnu engang at imødegå den besynderlige misforståelse, denne linie har været genstand for, idet man allerede tidligt må have læst: »dronning Margrethe havde ham såre kær«; denne opfattelse spores allerede hos Erik Olsson og udartede i århundredernes løb til, at ridderen havde været dronningens elsker. Den er så eftertrykkeligt gendrevet af P. v. Möller¹ og Erslev², at deres arbejde ikke behøver at gøres om. Den ovenfor gengivne tekst, som er Erslevs, er hævet over enhver tvivl³, og den tillader kun een tolkning, nemlig at dronningen var meget utilfreds med dommen. Men er dette rigtigt?

Det vigtige spørgsmål om dronning Margrethes stilling til henrettelsens *fait accompli* er tidligere behandlet af Erslev⁴, der med fuld ret har gjort gældende, at Karlskrønikens fremstilling af sagen er så helt igennem tendentiøs, at dens vidneværd også på dette punkt er minimal. Vil man danne sig en begrundet mening, må andre kilder lægges til grund, og da de samtidige beretninger tier, må hovedgrundlaget blive en undersøgelse af, hvad der faktisk skete med A. B.s ejendom efter hans død.

Jordegodsets tilbagegivelse til slægten er omtalt i anden sammenhæng. Allerede forinden havde arvingerne overtaget løsoret. Herom meddeler en af Erik Eriksson under arvestriden affattet redegørelse⁵, at dronning Margrethe kort efter hr. A.s død indfandt sig på Varberg, hvor hun lod foretage en inven-

¹ Opus cit., 97.

² Dronn. Margr., 323, 493.

³ Jfr. Sv. hist. fören. Äldre handskrifter i facsimile I. Karlskrönikan (1938), 8. Til yderligere støtte for Erslevs læsemåde kan anføres, at versets sidste ord slutter med et tydeligt forkortelsestegn, der udelukker læsningen »kær«.

⁴ Dronn. Margr., 321 f.

⁵ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, 55—57, variant 67 f.

tering af beholdningen af kontanter og sølvtøj. Det var alt andet end småting. I skatkammeret forefandtes bl. a. 2 store sølvpokaler, 24 sølvstob og lige så mange sølvskåle, og pengeskrinet viste sig at rumme ikke mindre end 2400 gode engelske dobbeltdukater foruden 400 mark i Stralsunds og Greifwalds mønt. Hele denne formue deltes nu i to lige store portioner, som tilfaldt henholdsvis enken og datteren, hvis part modtoges af svigersønnen under reservation med hensyn til jordegodset.

Denne omgående udlevering af løsøret er retshistorisk særdeles påfaldende; den står nemlig i skarp modstrid med landslovenes forskrifter om fredløshed, som netop medførte inddragelse af løsøret, mens jordegodset forbeholdtes slægten¹. Erslev har set gåden², men ikke løst den. Da det er mindre sandsynligt, at dronningens handlemåde har haft hjemmel i landfredens forskrifter, er dog næppe anden forklaring mulig end den, at det drejer sig om en benådningsforanstaltning: uden direkte at desavouere selve dommen har Margrethe villet dæmpe det første uundgæelige sindsoprør hos de pårørende og gøre det indledende skridt til at hindre, at sagen gav anledning til en større politisk krise.

Denne tolkning vinder i troværdighed, når den sammenholdes med dronningens senere forholdsregler. Omkring årsskiftet 1411—12, ca. fem fjerdingår efter eksekutionen, indstiftedes de to kapeller i Roskilde og Lund³. Stort tidligere kunne det næppe være sket; fundatsernes godsoverdragelser og forskrifter om allertjenesten forudsætter omfattende forberedelser og forhandlinger. Erslev har søgt at afsvække disse breves betydning ved at fremhæve, at dronningen dermed kun opfyldte en gammel forpligtelse⁴; men hvem tvang hende til det, og kunne hun ikke have skudt sig ind under, at hr. A. havde forbrudt sin ejendom og dermed også sit tilgodehavende hos kronen? At mindet om en for så kort tid siden henrettet voldsmand nu hædredes ved

¹ Jfr. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshist., 266.

² Dronn. Margr., 493.

³ Jfr. s. 94 f.

⁴ Dronn. Margr., 322.

alterstiftelser i rigets fornemste kirker, må i hvert fald på samtiden have virket stærkere end den blotte opfyldelse af en juridisk gældsforpligtelse.

Et par måneder efter fulgte forliget i Jönköping, hvorved arvingerne frafaldt deres krav, »vthen dronning Margrete wille naadelig giffue thenom nogit igienn«. Erslev bemærker hertil spydigt¹: »Margrethe var selv ikke saa naadig; der kan dog næppe være tvivl om, at kun døden hindrede hende i at indfri det tilsagn, der tydeligt står at læse mellem forligsaktens linier, og som efterfølgeren i april 1413 fuldt ud opfyldte. At Erik loyalt fuldbyrdede værket, skyldes dog næppe alene, at han følte sig bundet af dronningens dispositioner; sandsynligvis er det også lykkedes hende at overbevise ham om det politisk kloge deri².

Erslev hævder, at »den hele Efterhistorie gjør det rimeligst, at Margrethe ikke har været utilfreds med sin tidligere Yndlings Død³«. Reaktionen mod den ældre svenske opfattelse har her ført ham for vidt; og hans formodning finder kun et meget svagt støttepunkt hos Presbyter, hvis fremstilling⁴ antyder et ligefremt komplot: mens kongen sørgede for ridderens aflivelse, skulle dronningen sætte sig i besiddelse af hans godser. At Margrethe i august 1410 faktisk var i Sverige, beviser intet, og havde hun undladt en midlertidig inddragelse af jordegodset, ville hun dermed indirekte have karakteriseret henrettelsen som et justitsmord. Hendes handlinger åbner ingen mulighed for tvivl om hendes mål; det var at berolige, udjævne, forsone, med eet ord få sagen bragt til afslutning. Deraf tør uden videre sluttes, at hun har beklaget det skete.

¹ Dronn. Margr., 322.

² Et fingerpeg herom giver Erik Erikssons redegørelse, der angiver, at den henrettedes datter allerede kort efter hans død personligt henvendte sig til kong Erik for at søge hans værn mod de kongelige fogeder, der truede hendes mands godsrettigheder (Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, 68).

³ Dronn. Margr. (1882), 322.

⁴ Jfr. s. 104.

Om årsagerne hertil kan efter sagens natur ingen vished nås. Sandsynligvis har frygt for de politiske følger i nogen grad gjort sig gældende; dronningen har ikke glemt den sejge kamp mod gentagne adelsoptog, som hendes fader havde måttet føre, og har ingen gentagelse ønsket. På den anden side ville det dog være urimeligt at betvivle, at personlige følelser også har spillet ind: den mand, med hvem hun en menneskealder igennem havde stået i et venligt samarbejde, havde fået en pludselig og sørgelig død; det måtte ligge ganske nær for hende at søge at mildne slaget for hans familie og samtidig lade både dem og andre forstå, at den afdøde stormands fortjenester ikke var glemt.

At dronning Margrethe i A. B. har set en pålidelig og dygtig tjener, er aldeles utvivlsomt. De synes at have forstået hinanden til fuldkommenhed, hvad enten det så gjaldt kristendom, penge eller politik. Småskårne var ingen af dem. Lige storslået, imponerende for samtid som for eftertid, var begge gavmildhed over for kirken; højst betegnende for deres nøje overensstemmelse i kirkelig henseende er i al sin lidenhed et træk som det, at da dronningen i marts 1401 opnåede en lang række pavelige gunstbevisninger, til dels af ganske personlig art, fik hr. A. ved samme lejlighed sin tilladelse til at lade læse messe for daggry¹. Intimest har vel samarbejdet været på det finansielle område. Om enkeltheder tier kilderne, men når hr. A.s tilgodehavende hos kronen var så stort, at det dækkede udgifterne til kapeller og alterstiftelser både i Lund og Roskilde, drejer det sig om anseelige forstrækninger, som må have medført en vis indflydelse på disse midlers anvendelse. Embedet som kammermester synes i Margrethes tid at have stået ubesat, og man har ikke med sikkerhed kunnet påvise, hvem der varetog dets funktioner². Der er således intet i vejen for at tilskrive A. B. — på linie med Peder Jensen Lodehat — en væsentlig del af æren for dronningens

¹ Acta pont. Danica II (1907), nr. 998, jfr. nr. 984—97 og 999 f. A. B. figurerer her på ganske samme måde som Peder Jensen Lodehat.

² Erslev: Dronn. Margr., 245 f. Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede (1903), 64.

dygtige finansstyre. Hovedbeviset for hendes ubetingede tillid til ham ligger dog i selve den kendsgerning, at hun trods de overgreb, der ikke kan have været hende ubekendte, gennem henvend 25 år lod ham beholde len af et fyrstendømmes udstrækning med residens på det ene af de to slotte — Kalmar og Varberg —, der var unionsvældets strategiske hængsler.

At Margrethe således mente at kunne bruge og stole på denne lavættede, magtkære og højst jordbundne pengemand, oplyser os indirekte ikke sålidt om hendes egen herskerpersonlighed. Han hører med i hendes karakteristik som Sigbrit i Christian II's. At hun drog ham frem og blev ham tro, bekræfter Erslevs kloge omdømme, hans understregning af, at hun først og sidst var Margrethe Valdemarsdatter, for hvem dynastiets og kongemagtens interesser gik fremfor alle andre; og omvendt ligger deri en advarsel mod den trods Erslevs forskergerning stadig opdukkende tendens til overdreven idealisering af hende, hvad enten denne tager sit udgangspunkt i de utvivlsomme kristeligt-humane drag hos hende eller blot i en falsk analogi med studenterskandinavismen.

Bilag.

Godsbesiddelserne er fordelt efter landskaber eller dele deraf, i samme rækkefølge som den i skemaet s. 82 benyttede; inden for det enkelte landskab er ordenen kronologisk, ved samtidige erhvervelser alfabetisk efter herred og sogn.

Kildeforkortelser: C 5: Håndskriftet C 5 i Sv. RA., jfr. s. 80, citeret med folio. Dsk. ad. Brevk.: Danske adelige Brevkister, udg. af A. Thiset (1897). H. S. H.: Handlingar rörande Skandinaviens historia. M. & P.: Molbech & Petersen, se s. 59. Rep. I—II: Repertoriets 1. og 2. række, citeret med nr. S. R. P.: Sv. RA.s Perg., anført med bd. og nr. S. D.: S. Dipl., ligeledes med hd. og nr. Æ. A. R.: Ældste danske Archivreg., med bd. og side.

I. Fortegnelse over Ebbe Piiks gods.

Jfr. teksten s. 81 f.

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger	
		An- givet i kilden	Efter skøn						
C 5, 4 r.	1363	1		Nordholland	Himle	Götestad	Køb	I C 5 urigtigt under over- skriften Sonderhalland.	
S.R.P. I, 609	1364 ¹¹ / ₈	1			Faurås	Köinge	—		
— —	— —	8			Himle	Tvååker	—		
C 5, 5 r.	— —		5		Fjäre	Släps	—		
S.R.P. I, 666	1365 ²⁹ / ₈		3		—	Fjärås	—		
C 5, 4 r.	—	1			Himle	Grimeton	—		
— —	—	1			Fjäre	Elfsåker	—		I Alefoss, jfr. S.D. I, 314.
— —	—	1			—	Fjärås	—		I Valby, jfr. S.D. I, 809.
— —	—	1		—	Lindome	—	»Ljunghem».		

S.R.P. I, 798	1367 ²⁰ / ₁₂	5	4	Nord- halland	Fjäre	Fjärås	—	I Fälaryd, Systeryd, Tom, Limmanäs.	
		21	12						
C 5, 4 r.	1358	1		Sydhalland	Halmstad?	?	Køb	Sælgeren er præsten i Härplinge.	
— —	1360	11				?	?	—	Står under overskriften Sydhalland.
— —	1365	1				Höks	Hasslöf	—	
C 5, 6 r.	1365		2	Sydhalland	Tönnersjö	?	—	Jfr. C 5, 4 v. (1389).	
S.R.P. I, 1001	1371 ⁹ / ₈	1				Halmstad	Kvibille	—	
— —	— —	1				—	Refvinge	—	
		15	2						
C 5, 4 r.	1363	3		Halland (uvis del)	?	?	—	Overskriften Sydhalland er upålitelig, jfr. ovenfor (Nordhalland 1363).	
— —	1365	2	3			?	?	—	
		5	3						
C 5, 5 v.	1363		2	Finnvid	Östbo	?	?		
— —	1365		3			Sunnerbo	?	Køb	
— —	—		3			Östbo	?	—	
— —	1367		2			Sunnerbo?	Agunnaryd?	—	
S.R.P. II, 2603	?		5			Sunnerbo	?	Pant	
			15						

II. Fortegnelse over Abraham Brodersens godserhvervelser.

Jfr. teksten s. 81 ff.

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
Rep. I, 3307	1380 ²⁷ / ₁₂	1		Nordholland	Himle	Tvååker	Pant	20 mk.
— 3369	For 1382 ²⁵ / ₁₁		1		Faurås	?	—	80 mk.
— 3562	1386 ³¹ / ₁₀	1			—	Gällared	—	1 mk.
— 4101	For 1387 aug.		2		—	Vinberg	Gave?	
— —	— — —		2		Viske	Värö	—	
— 3876	1392 ²³ / ₉	1			—	Veddige	Pant	
S.D. I, 305	1403 ²⁹ / ₃	1			Fjäre	Lindome	Køb	} Afhændet til stifsonnen ved skifte, jfr. s. 26.
— 807	For 1407 ⁷ / ₂	10			—	Fjärås	?	
— —	— — —	2			—	Gellinge	—	
— —	— — —	1			—	Tölö	—	
— —	— — —	7			—	?	—	
S.D. II, 1017	1408 ¹¹ / ₁₁	3			Fjäre	Släps	—	
— —	— — —	1			Viske	Veddige	—	
— —	— ¹³ / ₁₂		5	Fjäre	?	—		
— 1091	1409 ³ / ₆	1		Himle	Grimeton	Mage- skifte		
S.D. III, 2743	?	3		Viske	Ås	Pant		
		32	13					
Rep. I, 3726	1389 ³¹ / ₁₂		2	halland	Halmstad	?	Pant	
— —	— —		2		Höks	?	—	

Æ.A.R. IV, 25	1396	1	Sydhalland	Årstad	Slönge	—	} Ca. 50 mk.
— 26	1399	2		Höks	Knäred	—	
— 27	1400	2		Tönnersjö	Trönninge	—	
Æ.A.R. I, 64	For 1401 ¹⁴ / ₁	1		Höks	Ysby	?	
S.D. I, 732	1406 ¹³ / ₆	4		—	Hasslöf	Kob	
— —	— —	3		—	Karup	—	
— —	— —	1		—	Renneslöf	—	
— —	— —	4		—	Skummeslöf	—	
— —	— —	7		—	?	—	
Æ.A.R. IV, 26	1408	1		Tönnersjö	Eldsberga	—	
— —	— —	3		—	Snöstorp	—	
S.D. II, 1091	1409 ³ / ₈	1		Halmstad	Vapnö	Mage- skifte.	
		31					
Æ.A.R. IV, 26	1396	2	Halland (uvis del)	?	?	Pant	
S.D. II, 1017	1408 ¹¹ / ₁₁	5		?	?	Kob	
Æ.A.R. IV, 26	1410			?	?	?	
		7					
S.R.P. II, 2559	1391 ¹⁷ / ₆	1	Finnvid	Västbo	Bredaryd	Pant	
— —	— —	1		—	Hästra	—	
— 2744	1394 ¹⁵ / ₁₁	2		—	Reftele	Kob	
— 2764	1395 ¹⁴ / ₄	4		Östbo	Värnamo	—	
— 2767	— ²⁴ / ₄			Sunnerbo	Ryssby	Kob?	
— 2807	1396, efter ² / ₄	5		Västbo	Villstad	Pant	
M.&P., 50 f.	— ³⁰ / ₆	3		—	Bredaryd	Kob	
S.R.P. II, 2962	1399 ²¹ / ₃	1		Östbo	Hagshult	—	
— 2972	— ³¹ / ₃	5		Sunnerbo	?	Pant	
— 2973	— ² / ₄	1		—	Agunnaryd	Kob	
						100 mk.	
						60 mk.	
						100 mk.	

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
S.R.P. II, 2973	— —	1			—	Berga	—	
— 3138	1400 ^{10/11}		3		—	Pjätteryd	—	
S.D. I, 90 f.	1401 ^{20-30/8}	5			Västbo	Reftele	Indlos- ning af pant	50 mk.
— 147	1402 ^{26/2}	1			Sunnerbo	Angelstad	Pant	25 mk.
— 165	— ^{4/4}	3			—	Agunnaryd	Kob	
— —	— —	1			—	Hinneryd	—	
— —	— —	4			—	Ljunga	—	
— —	— —	4			—	Nöttja	—	
— —	— —	1			—	?	—	
— 169	— ^{22/4}	2		Finnvid	Västbo	Reftele	—	24 mk.
— 212	—, for ^{29/7}	1			Sunnerbo	Ryssby	—	16 mk.
— 257	— ^{10/12}	2			Västbo	Gryteryd	—	
— —	— —	4			—	Hästra	—	
— —	— —	1			—	Långaryd	—	
— —	— —	2			—	Sandvik	—	
— —	— —	1			—	Thorup	—	
— 265	1403 ^{2/1}	1			Sunnerbo	Agunnaryd	Kob	200 mk.
— 288	— ^{24/2}	1			—	Berga	Pant	} 16 lodige mk.
— —	— —	1			—	Ljungby	—	
— —	— —	2			—	Ryssby	—	
— 337	— ^{3/6}	1			Västbo	Ås?	Mage- skifte	

S.D. II, 922

Æ.A.R. IV, 26

H.S.H.XIV, 92f.

S.D. II, 1779

Sv.RA., Perg.

1322, $\frac{8}{6}$

S.D. II, 1779

S.D. III, 2743

Sv. medeltids-
register, 1431

9

S.D. III, 2239

400

413

440

606

824

840

843

892

--- $\frac{3}{12}$ 1404 $\frac{20}{1}$ --- $\frac{12}{4}$ 1405 $\frac{20}{6}$ 1407 $\frac{9}{4}$

--- $\frac{31}{5}$ --- $\frac{4}{6}$ För 1407 $\frac{19}{10}$

1408 $\frac{7}{1}$

?

?

?

?

?

?

?

?

?

4

1

2

1

1

1

2

3

1

2

4

3

1

1

1

3

3

1

1

1

2

1

2

1

1

1

1

1

1

2

Finnvid

Östbo

Sunnerbo

Östbo

Sunnerbo

Östbo

Västbo

Östbo

Sunnerbo

Västbo

Östbo

?

Värnamo

Hinneryd

Göteryd

Traryd

Hinneryd

Rydaholm

Våxtorp

Agunnaryd

Värnamo

Fryele

Käfsjö

Värnamo

Gnosjö

Kulltorp

Reftele

Käfsjö

Tofteryd

Värnamo

Annerstad

Berga

Göteryd

Nöttja

Pjätteryd

Reftele

Villstad

Värnamo

Kob

?

Kob

Arv

Kob

Pant

?

Pant

Kob

40 mk.

20 mk.

40 mk.

30 mk.

Kob

Pant

?

Pant

200 mk.

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
S.D. I, 150	1402 $\frac{4}{3}$	1		Värend	Kinnevald	Skatelöf	Kob	20 mk.
— —	— —	3			Konga	Hofmanstorp	—	
— —	— —	1			—	Linneryd	—	
— —	— —	1			—	Ljuder	—	
— —	— —	2			Uppvidinge	Dädesjö	—	
— 159	— $\frac{21}{3}$	1			Kinnevald	Vederslöf	—	
— —	— —	1			—	Öja	—	
— 163	— $\frac{2}{4}$	1			Allbo	Slätthög	Pant	
— —	— —	1			Norrvidinge	Gårdsby	—	
— 164	— —	1			—	Åsa	Kob	
— —	— —	1			—	Gårdsby	—	
— 254	— $\frac{15}{12}$	1			Kinnevald	Skatelöf	—	
— 838	Ca. 1402—03	6			Allbo	Blädinge	—	
— —	— —	2			—	Hjortsberga	—	
— —	— —	1			—	Virestad	—	
— 313	1403 $\frac{14}{4}$	2		—	Skatelöf	Ret til indlos- ning		
— —	— —	2		Kinnevald	—	—		
— —	— —	2		Konga	Torsås	—		
— —	— —	1		—	Uråsa	—		
— —	— —	1		Norrvidinge	Gårdsby	—		
— 337	För 1403 $\frac{3}{6}$	1		—	Söraby	? (bort- mage-		

—	—	1		Uppvidinge	Dädesjö	—	60 mk.
— 414	1404 ²¹ / ₁	1	1	Kinnevald	Skatelöf	Pant	8 mk.
— 802	1407 ¹⁸ / ₁	1		Norrvidinge	Tjureda	Mageskifte	
— 848	¹⁸ / ₆	1		Allbo	Örs	Køb	
— 903	³⁰ / ₁₁	1		Norrvidinge	Ormesberga	—	40 mk.
S.D. II, 986	1408 ²⁰ / ₇		5	?	?	—	
— 1289	1410 ²⁸ / ₄	2		Allbo	Slätthög	—	
		40	6				
Rep. I, 4101	For 1387, aug.		4	Kind	?	(Gave?)	
S.R.P. II, 2836	1396 ²⁸ / ₁₂	1		—	Häcksvik	Køb	100 mk.
— 2878	1397 ⁹ / ₆	2		—	Kalfs	Pant	
—	—	1		—	Nittorp	—	
—	—	4		—	Sjötofta	—	100 mk.
—	—	1		—	Tranemo	—	
—	—	3	3	—	?	—	
— 2888	²³ / ₈	2		—	?	Køb	
— 2889	²⁴ / ₈		3	—	?	—	
— 3080	1400 ²⁴ / ₃	1		—	Häcksvik	Pant	600 mk.
S.D. I, 175	1402 ⁴ / ₅	1		—	Mårdaklef	Køb	
—	—	1		—	Östra-Frölunda	—	
— 483	1404 ²⁵ / ₈	2		—	Gällstad	—	
S.D. II, 949	1408 ²⁵ / ₃	2		—	Frölunda	Pant	
—	—	2		—	Rödingesten	—	40 mk.
—	—	1		—	(Sexdrega)	—	
— 994	²⁹ / ₈	1		—	Gällstad	—	40 mk.
— 1026	1409 ¹ / ₁	4		—	Häcksvik	Køb	
— 1158	⁹ / ₉	1		—	Nittorp	—	
—	—	2		—	Svenljunga	—	
—	—	2		—	?	—	
*6		33	10				

Värend

Västergötland (lensområdet)

Kilde	Erhvervses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred (kobstad)	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
RA., C 6, Adk., Sverige	1397 $\frac{12}{6}$		1	Småland (undtagen Finnvid og Vårend)	Västra	Malmbäck	Køb	20 mk.
S.R.P. II, 3064	1400 $\frac{9}{2}$		1		Norra Vedbo	Marbäck		20 mk.
S.D. I, 838	ca. 1402	2			Västra	Ramkvilla	—	
392	1403 $\frac{1}{11}$	1			(Njudung)	?		10 mk.
530	1405 c. $\frac{2}{2}$	2			Östra	Ökna		45 mk.
605	— $\frac{20}{6}$		1		—	?		
C 5, 1 r.	—	1			Södra Vedbo	Norra Solberga	Pant	
S.D. I, 802 (jfr. Härenstam 331)	För 1407 $\frac{18}{1}$	1			Östra	?	Køb	
S.D. IV, 3135	För 1407 $\frac{26}{1}$	5			Kalmar		?(bort- givet)	
—	—	1			Norra Möre	Dörby	—	
—	—	2			—	Kläckeberga	—	
—	—	1			Södra Möre	Arby	—	
—	—	2			—	Ljungby	—	
—	—	1			—	Mortorp	—	
—	—	3			—	Våxtorp	—	
S.D. I, 843	1407 $\frac{4}{6}$	1		Tveta	Rogberga	Køb		
—	—	1		Västra	Ödestuga	—		
—II, 922	1408 $\frac{7}{1}$	1		Tveta	Lekeryd	—		
—	—	1		Västra	Svennarum	—		
—	—	2		—	Ödestuga	—		

1213	13/11	1	2	Småland (undtagen Finnvi og Vårend)	Ingatorp	---	29 mk.
Saml. Fornskr. CXXXIV, 79	?	32	11		Östra	Solberga	---
RA., C6, 1396 13/12	For 1396 13/12	3		Västergötland (undtagen Kind herred)	Askim	Fässberg	? (afstået)
S.R.P. II, 3137, jfr. C 5, 2 v.	1400	10			Vartofta	Fridene	Mageskifte
S.D. I, 180	1402 15/5	3			Mark	Fotskäls	Pant
— 648 f.	1405 23/10	1			Frökina (nu Vilske)	Grolanda	Køb
---	---	1			Frökina	Kinneved	} 1200 mk. hvide penninge.— Meget kortvarig besiddelse.
---	---	1			Gudhem	Gudhem	
---	---	6			Vartofta	Hvalstad	
---	---	4			Vilske	Gökhem	
---	---	1			---	Göteve	
— 809	For 1407 7/2	2			Flundre	Fors	? Afhændet til stiftsønnen, se s. 79.
S.D. II, 1158	1409 9/9	3		Redväg	Blidsberg ¹	—	
— 1259	For 1410 16/2	1		Vadsbo	Amnehärad	? Solgt.	
		36	0				
Rep. I, 3873	1392 12/9	2		Skåne	Östra Göinge	Pant	
---	---	1			---	Hjärsås	---

¹ Alt det i dette brev omhandlede gods angives beliggende i Kind, men Byornathorp må formentlig dog identificeres med Björnarp i Blidsberg sogn.

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred (købstad)	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
M.&P., 101	1400 $\frac{4}{4}$	1		Skåne	Malmö		Køb	
S.D. I, 11, jfr. 8	Før 1401 $\frac{19}{1}$	2			—		Køb	
Rep. I, 4412	1401 $\frac{20}{1}$	8			Oxie	Läckarp	Pant	80 mk.
S.D. I, 269	1403 $\frac{21}{1}$	2			Onsjö	Billinge	Køb	
— 732	1406 $\frac{13}{5}$	1			Bjäre	Hjärnarp	—	
—	—	1			Norra Asbo	Färingtofta	—	
—	—	1			— —	Tosjö	—	
—	—	2			— —	Ösjö	—	
—	—	1			Onsjö	Hallaröd	—	
— 814	1407 $\frac{5}{3}$	1			Rönneberga	Billeberga	—	
—	—		10		?	?	—	
— 826	Før 1407 $\frac{10}{4}$	1			Harjager	Saxtorp	?	Bortgivet
—	—	6 ¹			Östra Gönge	Emislöf	?	—
—	—	1			—	Knislunge	?	—
Æ.A.R. IV, 26	1408	1			Ingelstad	Ingelstad	Pant	
S.D. II, 1052	1409 $\frac{2}{4}$	1			Västra Gönge	Stoby	—	
Rep. I, 3761	Efter 1390 $\frac{31}{8}$	1			Bjäre	?	Køb	
—	—	4			Frosta	Norra Rörium	—	
—	—	1			Luggude	Allerum	—	
—	—	3			—	Halmstad	—	
—	—	14			—	Kågeröd	—	
—	—	4		—	Välluf	—		
—	—	1		Onsjö	Konga	—		
		61	10					

S.D. II, 980	1408 ²² / ₁₀	1	Östergötland	Ydre	Torpa	Køb	40 mk.
1091	?	1		Aska	Orlunda	?	} Afhændet ved mageskifte.
	?	1		Bankekind	Värna	?	
	?	1		Gästringe	Harstad (Väderstad)	?	
		4	6				
S.D. I, 649 f.	1405 ²³ / ₁₀		Sjælland-Moen	Møenbo	Elmelunde	Mageskifte	
—	—			Somme	Vor Frue	—	Jfr. Dsk.ad.Brevk., 136.
—	—			Tune	Karlslunde, Kagstrup		
— 802	1407 ¹⁸ / ₁			?	?		
Dsk.ad.Brevk. 147	ca. 1409	1	Sjælland-Moen	Slagelse		Pant	100 mk.
154	?	4		Roskilde		Køb	
		5					
		30					
Rep. I, 4101	Før 1387, aug.		Uvis Beliggenhed	?	?	(Skøde)	
S.D. I, 326	1403 ³⁰ / ₄			?	?	Køb	
— 479	1404 ¹¹ / ₈	1		?	?	—	
Sv.RA., perg., cit. v. Möller 92	1404	1		?	?	?	
S.D. I, 815	1407 ⁷ / ₃			?	?	Køb	
S.D. II, 1041	1409 ¹⁷ / ₂	1		?	?	—	24 mk. Muligt i Asa sogn, Norrvinge herred.
		3					

¹ Brevet nævner 8; de to er sandsynligvis identiske med erhvervelsen 1392, 12/9. Ligeledes bortgives 8 gårde i Låckarp, utvivlsomt de samme, som erhvervedes 1401, 20/1.

² Jfr. Sv. medeltidsregister, nr. 1325.

Résumé.

Parmi les conseillers de la reine Marguerite, le chevalier Abraham Brodersen a joué un rôle de premier plan. Cité la première fois en 1380, il était issu d'une famille de basse noblesse, sans doute originaire des confins de Småland et de Västergötland. Par son premier mariage (1382), il devint possesseur de terres étendues, en Småland comme en Halland. Ayant prêté son soutien financier et militaire à la politique de la reine, après la victoire d'Åsle il reçut en récompense l'administration de vastes districts: tout le Halland, Finnvid et Varend en Småland, le canton de Kind de Västergötland, somme totale une superficie de pas moins de 21 000 km². Varberg en Halland fut son château principal et sa résidence. Temporairement, il y joignit les châteaux de Kalmar et d'Åbo. Nommé membre du sénat danois, il prenait part aux nombreux congrès de grande politique dans les années quatre-vingt-dix, souvent même des tâches militaires lui furent confiées. En homme d'affaires habile et brutal, il accumula en même temps des richesses énormes, tant en deniers comptants qu'en fonds de terre, ce qui lui permit d'unir la fonction de grand créancier de la couronne avec le rôle d'un bienfaiteur magnifique de l'église.

Pendant qu'à la suite du jeune roi Éric de Poméranie il prenait part à une expédition militaire dans l'île d'Als, Abraham Brodersen fut subitement décapité. Une analyse critique des sources nombreuses et contradictoires traitant de cet événement, aboutira au résultat qu'il fut condamné à mort en observant toutes les formes légitimes, parce que par un crime de viol il avait enfreint une trêve, à laquelle il avait lui-même accédé. Que l'exécution fût un assassinat juridique, est une théorie insoutenable, et le jugement ne peut pas non plus être caractérisé comme excessivement sévère. Cependant, c'est possible qu'une tension préalable entre le roi et le conseiller ait disposé celui-là à hâter le procès.

Le rattachement intime d'Abraham Brodersen à la reine Marguerite, dont beaucoup de détails font preuve, donne à l'histoire de sa vie un intérêt surpassant de loin celui de sa seule biographie.

Kurantbankens oprettelse.

AF

ERIK RASMUSSEN

Danmarks første bank, Kurantbanken, blev oprettet 1736. Selve tanken om en bank var paa det tidspunkt ikke ny herhjemme. Allerede da de nordeuropæiske girobanker blev stiftet i beg. af 17. aarh. — banken i Amsterdam 1609, den i Hamburg 1619 — var planer om at lave noget lignende dukket op i de fremadstræbende nordiske lande. Axel Oxenstierna omgikkes med saadanne planer 1619, og 1624 gav Christian IV en vis Abraham v. Tongelo, vistnok en hollænder, koncession paa oprettelsen af en »rigtige wexell, lone, betale og anden kiøbmandz bencke« i København. Den skulde indrettes omtrent som banken i Hamburg, men der vides intet om, at der kom noget ud af projektet¹

Under enevælden, især efter aar 1700, fulgte en lang række projekter, nogle rent dilettantiske, andre gennemarbejdede med megen omhu. De fleste var formet efter girobankernes forbillede, men fremviser ogsaa træk, som peger frem mod de seddeludstedende kreditbanker. For mens der i Danmark gik mere end et aarhundrede, før man naaede ud over projekternes stadium, havde det nordeuropæiske bankvæsen gennemgaaet en rig udvikling².

¹ Om dette og de følgende projekter, se Axel Nielsen: Danske Bankprojekter fra Tiden før Kurantbankens Oprettelse (Nationaløk. Tidsskr., 3. r., XI (1903), 580—601).

² Der henvises til History of the Principal Public Banks, selected by J. G. van Dillen (Haag 1934), der rummer afhandlinger om de vigtigste europæiske bankers historie og meget fyldige bibliografier.

Amsterdams Vekselbank havde taget Banco di Rialto i Venezia til mønster. Dens hovedopgave skulde være at lette omsætningen ved overførelse fra en konto til en anden under de forkvalede møntforhold i 17. aarh.s begyndelse. Med samme formaal oprettedes i de følgende aar banker i Delft, Middelburg og Rotterdam samt Hamburg og Nürnberg. Overalt drejede det sig om frie stæder, som paa denne vis søgte at fremme deres handel. Langt op i det 18. aarh. bevarede man den overbevisning, at banker ikke kunde eksistere i monarkier og da i hvert fald ikke i de enevældigt styrede, fordi der ikke vilde være tillid til, at fyrsterne vilde respektere privilegier og kassebeholdning¹.

De nyoprettede girobanker kom efterhaanden i en vis udstrækning ind paa udlaansvirksomhed, skønt det ofte, som i Amsterdam, var i modstrid med de gældende bestemmelser. Banken i Amsterdam gav laan til byen og det Ostindiske Kompagni og i hvert fald en tid ogsaa til Huys van Leening, som var en mellemting mellem et assistenshus og en laanebank. Til den hamburgske girobank var der straks fra 1619 knyttet en laanebank, som oprindeligt modtog indlaan til forrentning, men ophørte dermed o. 1640, da det gav tab. Byen Hamburg var største debitor, men bankens udlaansvirksomhed kom ogsaa private købmænd til gode. Fra o. 1720 toges kun metaller som pant. Baade her og i Amsterdam var likviditeten, bortset fra ganske enkelte lejligheder, særdeles god. Intet af stederne drev man vekseldiskontering; et forslag derom 1729 havde Hamburgerbanken afvist. Trods en vis udlaansvirksomhed var disse bankers betydning for erhvervslivets finansiering i almindelighed beskednen. Denne opgave blev løst af de private bankierhuse.

I Stockholm oprettedes med Amsterdam som udtalt forbillede 1656 en bank, efter sin stifter kendt som Palmstruchs Bank. Mens alle de tidligere banker var oprettet af bykommuner, var denne et privat, kgl. privilegeret foretagende. Den udstedte sedler af moderne type, som let slog an, fordi landet havde køberfod, saa betaling af selv ret smaa beløb voldte store transport-

¹ Ogsaa forud for Bank of Englands oprettelse 1694 fremfortes dette argument med stor styrke.

omkostninger. Overdrevne seddeludstedelse bragte banken i vanskeligheder. I 1668 blev den overtaget af de tre øverste stænder. Al seddeludstedelse skulde ophøre, og Rigets Stænders Bank havde i resten af aarhundredet liden betydning for byernes erhvervsliv. Trods forbudet var banken atter begyndt at udstede sedler, men af typer, som vanskeligt kunde blive almindelige omsætningsmidler, og kun i smaa mængder. Fra 1720'erne udstedtes fortrinsvis de saakaldte transportsedler. De skulde transporteres til hver ny indehaver, men snart ignorerede man simpelthen denne bestemmelse ved, at første indehaver transporterede in blanco. Det medførte, at sedlens omløbstid ikke mere begrænsedes af, hvor mange endossementer der var plads til, og at den lettere vandt indpas i de lag af befolkningen, som ikke kunde skrive. Da man samtidig i stigende grad udstedte sedler paa runde beløb og de offentlige kasser 1726 forpligtedes til at modtage dem, havde Sverige paa ny faaet virkelige seddelpenge. Da kobberprisen var synkende, var guld og sølv ved at blive fortrængt af omsætningen, og sedlerne kom derfor som en endnu større lettelse end i Palmstruchs dage. Mens transportsedler i begyndelsen kun udfærdigedes mod deponering af kobbermønt, udstedtes fra 1734 enkelte sedler uden fuld dækning, men først efter Hattens sejr paa rigsdagen 1738/39 blev seddeludstedelsen taget i en ekspansiv kreditpolitiks tjeneste¹.

Imens var med Bank of Englands oprettelse 1694 skabt den første moderne kreditbank. Guldsmedene havde gennem deres virksomhed som bankers igennem de foregaaende aartier vænnet Londons forretningsverden til anvendelse af sedler. Sir Theodore Janssen, som havde været med til at oprette Bank of England og var blandt dens første direktører, bemærkede 1697: »The Custom of giving Notes hath so much prevailed amongst us that the Bank could hardly carry on Business without it²«. Gang paa gang havde Londons købmænd lidt tab, naar guldsmedene gjorde bankerot, saa de var interesserede i at faa sed-

¹ Sveriges Riksbank 1668—1918 (1918—31) III, 1—9.

² Discourse concerning Banks, cit. efter John Clapham: The Bank of England (1944) I, 3.

deludstedelsen ind i fastere rammer. Paa deres initiativ oprettedes Bank of England under en kraftig højkonjunktur, fremkaldt af den Pfalziske Arvefølgekrig, som et privat aktieselskab, der opnaaede privilegium mod at laane staten £ 1 500 000 i sedler. For saa vidt begyndte Bank of England som en sammenslutning af statskreditorer ligesom Casa di San Giorgio i det middelalderlige Genova. Dens sedler havde i begyndelsen mange forskellige former, hvoraf nogle var lidet egnede til at tjene den almindelige omsætning, men i løbet af nogle aartier kom sedler af ret moderne type til at dominere. En bestemmelse om, at seddeludstedelsen ikke maatte overstige aktiekapitalen, respekteredes ikke, men med faa undtagelser holdt banken altid rigelige reserver i ædelmetal. I øvrigt fortsatte private bankiers med seddeludstedelse, saa at bankens sedler kun udgjorde en del af det samlede papiromløb.

Bankens udlaansvirksomhed domineredes af laanene til staten, som fortsatte hele 18. aarh. igennem, mod sikkerhed i anviste statsindtægter. Næststørste debitor var East India Company, som hvert aar fik store laan mod sikkerhed i de hjemførte varer nogen tid før bortsalget. I 1730'erne drejede det sig gennemgaaende om £ 100 000. Betydelige summer blev ogsaa laant South Sea Company og andre store aktieselskaber. Derimod indtog laan til private mod pant i jord eller varer en beskedent plads. Noget større omfang havde laangivning mod kaution eller anden formel sikkerhed, men langt vigtigere blev efterhaanden vekseldiskonteringen. Alt i alt var Bank of Englands direkte forbindelse med erhvervslivet begrænset, for industriens vedkommende endda ubetydelig, men her som i Amsterdam og Hamburg, tidens finansielle centre, gælder til fulde Heckschers ord, at den rolle, de offentlige banker frem til midten af 19. aarh. spillede, utvivlsomt har haft ringe virkning paa kreditsystemet, sammenlignet med hvad private bankiers, guldsmede, notarar, pengeudlaanere og aagerkarle udrettede¹.

Kort efter Bank of England oprettedes 1695—96 Bank of Scotland, som ogsaa virkede gennem seddeludstedelse, men var

¹ History of the Principal Public Banks, 161.

i meget mindre format. I 1727 kom dertil The Royal Bank of Scotland, som modsat den ældre bank stod i forbindelse med Bank of England. De skotske banker fik stor betydning for udviklingen af det fattige lands erhverv. Deres seddeludstedelse var dristig. Allerede fra starten mente Bank of Scotland med en indbetalt aktiekapital paa £ 10 000 at kunne udstede sedler for £ 50 000.

Seddelbanken bragtes til fastlandet af skotten John Law. Først oprettede han 1716 Banque Générale, en girobank efter Amsterdams og Hamburgs forbilleder, som imidlertid ogsaa skulde give sig af med diskontering og mod deponering af guld- og sølvmonter udstede sedler, som modtoges af de offentlige kasser. Banque Générale var et privat aktieselskab, men forvandlede 1718 til en statsbank, Banque Royale, hvis sedler blev lovligt betalingsmiddel og udstedtes efter direktionens skøn. Seddelemmissionen fik et kolossalt omfang og endte efter bankens sammensmeltning med Compagnie des Indes 1720 i den bekendte forrygende inflation.

De afskrækkende følger bragte for lange tider banker og seddelpenge i miskredit i Frankrig og andre kontinentale lande. Heri maa man søge forklaringen paa, at Danmark derefter blev det første land og længe det eneste, i hvert fald bortset fra Sverige, som udnyttede de britiske erfaringer gennem en seddelmitterende bank, Kurantbanken af 1736.

Paa det tidspunkt havde Danmark-Norge allerede lært seddelpengene at kende. I 1695 fik den bergensiske kommerceinspektør Jørgen Thor Møhlen ret til at udstede for 100 000 rd. sedler til omløb i det nordenfjeldske Norge; aarsagen var, at Thor Møhlen var kommet i vanskeligheder, hvori regeringen ikke mente sig helt fri for skyld. Da han siden ikke kunde indfri sedlerne, traadte staten hjælpende til¹. Under den Store Nordiske Krigs finansielle vanskeligheder begyndte staten fra 1713 selv at ud-

¹ O. Andersen: Meddelelser om ældre danske og norske Seddelpenge for 1736 (1893), 4—11; J. Wilcke: Kurantmonten 1726—1788 (1927), 318—22.

stede papirpenge, de saakaldte »autoriserede sedler¹«. De udstedtes til et beløb af ca. 1 500 000 rd. og efterhaanden med saa smaa paalydender, at de trængte ind i den daglige omsætning. Kursen svækkedes, men det oprindelig udtalte løfte om, at de skulle blive indløst til deres fulde paalydende, blev strengt overholdt. De sidste indløstes 1729. Dette medvirkede til den haarde deflation i 1720'erne, men betød paa den anden side, at papirpengenes anseelse ikke var ødelagt i Danmark og muliggjorde saaledes indirekte, at Kurantbanken kun syv aar senere kunde oprettes med seddeludstedelse som en af sine vigtigste opgaver.

Man kan sporge, hvad aarsagen var til, at man i 1736 endelig skred til at oprette en bank, efter at tanken var mere end hundrede aar gammel herhjemme og havde været fremsat gang paa gang i hvert fald siden aarhundredskiftet. Forklaringen maa søges i, at en række omstændigheder samtidig gjorde sig gældende.

1730'erne var en fattig tid, ikke mindst for landbruget. Kornpriserne faldt til halvdelen af, hvad de havde været i 1690'erne. Holland foretog en saa kraftig toldforhøjelse, at den danske eksport af stude gik ned til det halve i løbet af de tretten aar fra 1723 til 1736². Jorden var ved at miste sin værdi. Disse kendsgerninger maatte anspore datidens statsmænd til et forsøg paa at lede landets erhvervsliv ind paa baner, som kunde føre ud af den herskende valutanoed. Der maatte gøres en ny indsats for at fremme dansk handel og industri. Disse bestræbelser støttedes af tidens merkantilistiske anskuelser.

Handelens opgave maatte blive at skabe direkte kontakt med de sydeuropæiske og oversøiske producenter, for at mellemhandleravancen kunde spares. Beskægtede bestræbelser gjorde sig gældende i andre europæiske lande, saa at den gamle mangesidige handel med Amsterdam som centrum fra o. 1730 mere og mere afløstes af direkte, tosidig handel³. Af valutamæssige

¹ O. Andersen, *anf. skr.*, 12—35; Axel Nielsen: *Specier, Kroner, Kurant* (1907), 124—40; Wilcke, *anf. skr.*, 322.

² *Industriens Historie i Danmark* (ed. Axel Nielsen), II, (1943), 63.

³ Charles Wilson: *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the Eighteenth Century* (1941), 18 ff.

grunde maatte direkte handel foretrækkes, selv om varerne derved blev dyrere for forbrugerne. Frederik Holmsted, som var københavnsk erhvervsdrivende og kommitteret i Kommercekollegiet, gik f. eks. i 1738 stærkt ind for et projekt om at sejle paa Portugal efter salt, skønt han aabent erkendte, at prisen pr. læst vilde stige fra 36 til 46 rd.¹ Ikke mindst af den oversøiske handel ventede man sig — som det viste sig, med rette — at den ikke blot vilde kunne forsyne Danmark og Norge, men ogsaa hente værdifuld valuta hjem ved reeksport. Endnu bedre end at aftage varerne direkte fra producentlandet var det naturligtvis at frembringe dem selv ved at støtte den danske industri. Der mangler ikke i datidens regeringsakter angivelser af, at fornødenheden selv syntes at raade dertil, fordi valutanoeden var saa stor².

Baade handel og industri led under kapitalmangel. Kurantbankens oktroj fremhæver den fordel, som disse erhverv kan have af et retskaffent kreditvæsens sikre og uforanderlige vedligeholdelse³. Der klages i tiden gang paa gang over mangel paa omsætningsmidler, og selv om disse klager næppe altid skal tages saa højtideligt, som de lyder, har Nathansohn dog sikkert ret, naar han hævder, at kompagniernes fornyede virksomhed og det omfattende byggeri efter branden 1728 har fremkaldt mangel paa mønt i København⁴, saa meget mere som 1720'erne havde formet sig som een lang deflationsperiode under regeringens haardhændede bestræbelser for at genskabe møntens forkrigs-værdi.

Det hjemlige laanemarked var tilfældigt og uorganiseret, og renten var høj. Efter Kommercekollegiets opfattelse var penge før Kurantbankens oprettelse ikke at faa til laans uden paa pant til 5 og paa vekselobligation til 6 0/0 (de officielle maksimal-

¹ RA. Kommercekoll. Projektprotokol litr. A, nr. 145.

² Industriens Historie i Danmark II, 64.

³ Octroy for den Kiøbenhavnske Assignation- Vexel- og Laane-Banqve (1736), 2 f.

⁴ M. L. Nathansohn: Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Stats-Huusholdning. 2. udg. (1844), 10 f.

satser), og ofte gav folk i deres nød mere; endnu værre var det, at hvor gode effekter man end havde, kunde man ikke gøre regning paa at opnaa laan uden i de sædvanlige omslagsterminer, hvor endda en »ond« betaler kunde »studse« ti andre, som skulde betale eller have penge af hinanden¹.

Saaledes var forholdene i Danmark paa et tidspunkt, hvor renteniveauet i de vestlige lande, med hvilke man vilde konkurrere, var usædvanlig lavt. Banken i Hamburg gav laan til 4 % og i hvert fald i visse tilfælde til endnu lavere rente². Bank of England diskonterede udenlandske veksler til 4 %, og 3 %'s statsobligationer stod i aarene 1735—38 over pari³. I hele perioden 1723—46 gav det hollandske Ostindiske Kompagni kun 2½ % i rente af sine laan hos banken i Amsterdam, og det var efter hollandske forhold ingenlunde nogen usædvanlig lav rente⁴. Et af de »fornemmeste øyemærker« med Kurantbankens oprettelse var derfor, som oktrojens art. 20 udtrykkeligt siger, at skaffe erhvervene laan til en billig rente.

I aarene o. 1735 udskiftedes den kreds af mænd, som udgjorde Christian VI's regering. I april 1733 traadte C. A. Plessen ud af konseilet, fulgt i januar 1734 af broderen Ludvig, der som overdirektør for finanserne og kommercevæsenet havde ledet den økonomiske politik. Iver Rosenkrantz, som stod dem nær, bevarede vel sin plads i konseilet til 1740, men mistede i maj 1735 det meste af sin indflydelse, da J. L. Holstein afløste ham som oversekretær i Danske Kancelli, mens Schulin blev oversekretær i Tyske Kancelli, hvor han havde virket siden 1733 og formaet at gøre sig stadig stærkere gældende. Holstein blev straks optaget i konseilet, Schulin derimod først i juli 1737, saa at det i den mellemliggende tid kun havde to medlemmer, Holstein og Rosenkrantz. Omtrent samtidig havde den unge Frederik Danneskiold-Samsøe vundet Christian VI's tillid og stod fra

¹ RA. Kommercekoll. Forestillinger og kgl. resolutioner vedk. Danmark og Norge, bd. 6, nr. 622.

² History of the Principal Public Banks, 135 ff.

³ Clapham, anf. skr., I, 93 og 299.

⁴ History of the Principal Public Banks, 95.

marts 1735 som marinens chef med udpræget lyst til at gøre sig gældende ogsaa paa andre felter. Af hele den oprindelige kreds af ministre var kun Plessen'ernes modstander, Poul Løvenørn, tilbage.

H. L. Møller¹ og Edvard Holm² har forklaret regeringsskiftet som et udslag af uenighed mellem kongen og hans gamle raadgivere vedrørende den kirkelige retningslinie og en i forbindelse dermed udviklet personlig uvilje hos ham mod de »stolte« Plessen'er. Det er sikkert rigtigt. Men samtidig var de nye mænd, som vandt hans tillid, ogsaa bærere af en ny politik paa en række andre omraader.

Brødrene Plessen var storgodsejere og samtidig interesserede i de oversøiske handelsforetagender, og deres politik havde formet sig i overensstemmelse dermed. Landbrugs krisen skulde afhjælpes og konkurrenceevnen genskabes ved en nedskæring af godsejernes omkostninger. Derfor nedsattes straks efter kongens tronbestigelse hartkornsskatterne med 11 %, hvilket skulde muliggøres ved sparsommelighed i statshusholdningen, og landmilitsten, som lagde beslag paa en del, omend kun en ringe, af bondestandens arbejdskraft, afskaffedes. Derfor indskærpedes i 1731 pastvangen for bønderkarle, og forbudet mod nedlæggelse af bøndergaarde lempedes. Da landmilitsten genoprettedes 1733 paa Løvenørns forlangende, i øvrigt trods Plessen'ernes bestemte modstand, gav den anledning til at indføre stavnsbaandet, som sikrede godserne billig, afhængig arbejdskraft.

I overensstemmelse med nedskæringen af udgifterne maatte udenrigshandelen fremmes, saa at varerne kunde billigøres. Derfor fandt den hjemlige, dyrtarbejdende industri ingen støtte, men maatte se toldsatserne reduceret ved den nye rulle 1732. Denne linie fraveges kun, hvor det drejede sig om støtte til de store kompagnier, som da Vestindisk Kompagni 1733 fik tolden paa uraffineret sukker forhøjet. Samme aar havde man købt St. Croix, og aaret før var Asiatisk Kompagni blevet dannet.

¹ Kong Kristian den Sjette og Grev Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode (1889).

² Danmark-Norges Historie, II (1894), 274—80.

Men landbrugskrisen var et almeneuropæisk onde, som agrarpolitikken ikke formaaede at afvende. Valutanøden var lige haard. Den nye kreds af mænd opgav at gaa videre ad nedskæringens vej og nøjedes med at sikre hjemmemarkedet og det søndenfjeldske Norge for det danske korn (september 1735). Derimod lagde de stor vægt paa ved siden af den direkte handel at udvikle den hjemlige industri. Fra 1735 fremover indskrænkedes den tre aar gamle toldrulles relative handelsfrihed aar for aar af nye forbud og paalæg til gavn for danske industridrivende.

Centrum for alle de nye bestræbelser blev General Landets Økonomi- og Kommercekollegium, der oprettedes i december 1735. Dets præsæs blev Fr. Danneskiold-Samsøe, og som deputerede virkede J. S. Schulin, Otto Thott og — fra 24.2. 1736 — J. H. Desmercières. Det er kun meget lidt, vi ved om dets tilblivelse, men almindeligvis anses Danneskiold for at være tankens fader, maaske i samarbejde med Frederik Holmsted¹, som blev kommitteret sammen med kammerraaderne J. F. Friis og C. C. Dauw og justitsraaderne Herman Leopoldus og Cai Fr. Schnell.

Kommercekollegiet rejste meget snart efter sin oprettelse spørgsmaalet om at indrette en bank. Planen omtales af kongen i brev til Danneskiold-Samsøe 7.2. 1736² og til grev Stolberg 18.2³, og han lover sig store fordele deraf. Der er ingen tvivl om, at Christian VI fra første færd har været planen gunstigt stemt, men at han selv, som hævdet af Jens Møller⁴ paa grundlag af Gebhardi, skulde have fattet beslutningen under sit ophold i Altona, er ikke rigtigt, da rejsen til Hamburg først fandt sted i forsommeren 1736. Projektets videre skæbne indtil september er ukendt; vi ved blot, at Schulin den 7. april anmodede gesandten i Stockholm, grev Lynar, om at give et rids (une idée) af

¹ Industriens Historie i Danmark II, 66.

² Danske Magazin, 5. r. V, 176.

³ H. L. Møller, anf. skr., 102.

⁴ Mnemosyne III (1832), 51.

banken der, om muligt med oplysninger om dens oktroj, dens indretning og de betingelser, paa hvilke den var blevet oprettet, samt om hvor stor fordel den bragte offentligheden og interessenterne (quel en est l'avantage par rapport au Public et aux particuliers, qui y sont interessés)¹. Forespørgslen viser, hvor daarligt ledende danske politikere var orienteret om forholdene i nabolandet; Rigets Stænders Bank var intet aktieselskab og havde altsaa heller ingen interessenter. Dette rids, som Lynar fremsendte den 17. april², er ikke bevaret. Naar lignende anmodninger ikke blev rettet til gesandterne i Haag og London, maa det skyldes, at Kommercekollegiet eller dets raadgivere mente selv at sidde inde med tilstrækkelige oplysninger³.

Vi ved ikke, hvem af embedsmændene i Kommercekollegiet der har faaet ideen til banken, eller om den er kommet til dem udefra. De fik fra Danske Kancellis arkiver tilstillet et gammelt projekt og modtog et af en vis Hendrich Felsen paa Christianshavn i november 1735 udarbejdet forslag til et commercium og en vekselbank⁴. Men ingen af disse projekter var brugelige, og der er næppe grund til at tillægge dem nogen betydning. En tilskyndelse kan man have faaet gennem den tilstundende afslutning paa møntkrigen med Hamburg⁵, der gav op den 28. april. Handelsforbudet ophævedes, men til gengæld maatte Hamburgerne lade den danske mønt staa lige med deres egen og opgive deres 1726 grundede kurantbank. Naar den danske regering gennemtvang dette sidste, er det nærliggende at sætte sagen i forbindelse med dens ønske om selv at oprette en bank.

I en pakke i Kommercekollegiets arkiv⁶ ligger nogle ark, dateret september 1736, men uden underskrift. De er skrevet paa fransk med en meget smuk fransk skrift, i marginen er sine steder

¹ RA. TKUA. Sverige C 282.

² RA. TKUA. Sverige B 116, 6/17 april 1736.

³ Det er en misforstaaelse, naar J. Wilcke mener, at man i særlig grad skulde have taget den svenske bank til forbillede (Kurantmonten, 377).

⁴ RA. Kommercekoll. Projektprotokol litr. A, nr. 1.

⁵ Axel Nielsen, anf. skr., 122—24; Wilcke, anf. skr., 345—75.

⁶ 1702—96 bankvæsenet vedk.

tilføjet bemærkninger med en anden haand. Indholdet giver anvisninger til brug ved bankens oprettelse, i løst henkastede bemærkninger, øjensynligt ikke en koncept til en oktroj, men raad desangaaende og kritik af foreliggende forslag. Forfatteren udtrykker sig i jeg-form. Arkene synes skrevet af en sekretær, mens bemærkningerne i marginen kan være autors tilføjelser og tydeliggørelser under gennemsynet. Som det vil fremgaa af nedenstaaende, rummer disse ark forarbejder til en række af den senere oktrojs samt reglementets og konventionens bestemmelser. De giver os med andre ord et indblik i bankens tilblivelse. Den mand, der har ladet dem nedskrive, maa have haft et betydeligt kendskab til sit emne og er aabenbart Kommercekollegiets konsulent. Han har foretrukket at betjene sig af fransk. Der kan næppe være tvivl om, at denne mand er Jean Henri Huguetan, greve af Gyldensteen. Andre dokumenter, der bærer hans underskrift, synes skrevet af samme haand, formodentlig hans mangeaarige sekretær, François Bretonville. Gamle efterretninger fortæller, at han har været særdeles aktiv saavel ved bankens som i 1732 ved Asiatisk Kompagnis oprettelse¹, hvilket ydermere bekræftes af Christian VI selv, der 16.11.1739 i et brev til J. L. Holstein bemærkede: »Graf Güldenstein ist ein 85jähriger Mann . . . der auch viel guhtes hier im Lande gestiftet, als insonderheit die Banc«².

Jean Henri Huguetan³ var født 1665 i Lyon som søn af en velhavende reformert bogtrykker og boghandler, der døde 1681. Da moderen og brødrene efter Nantesediktets ophævelse forlod Frankrig og slog sig ned i Holland, gik Jean Henri paa skrømt over til katolicismen for at kunne redde mest muligt af familiens

¹ F. L. Mourier: Huguetan af Gyldensteen (Iris og Hebe I (1807), 66); L. A. de la Beaumelle: Mémoires et Lettres de Madame de Maintenon IV. (Maestricht 1776), 138, cit. efter: E. van Biema: Les Huguetan de Mercier et de Vrijhoeven (Haag 1918), 91 ff.

² H. Rørdam: Hist. Saml. og Studier II (1896), 466.

³ Dansk Biogr. Leks. VII, artikel Gyldensteen og de i note I nævnte to afhandlinger. André-E. Sayous: Le financier Jean-Henri Huguetan à Amsterdam et à Genève (Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève VI, livr. 3 (1937), 255-74).

formue. Da regeringen nærrede mistanke til ham, gik selveste ærkebiskoppen af Lyon i brechen for ham¹. Efter et par aars forløb flygtede han til Amsterdam, hvor den ældre broder Marc havde skabt en betydelig boghandel, hvori han optog Jean Henri og Pierre, den yngste af brødrene, som kompagnoner. Disse videreførte virksomheden efter Marc's tidlige død. Men brødrene beskæftigede sig med meget andet end boghandel og optraadte i stor stil som bankiers; de gav laan mod pant i varer, livrentepolicer og kompagniaktier. Forskellige ting synes at vise, at forretningsmetoderne ikke altid var helt fine i kanten. Der kan ikke være tvivl om, at Jean Henri Huguetaan paa dette tidspunkt var en meget velhavende mand.

Men hans forretningsærgerrighed drev ham videre og gjorde ham en overgang til en af spidserne i den europæiske finansverden. Forud for freden i Rijswijk havde han medvirket ved finansieringen af de engelske troppers kampe i Flandern, og da nu den spanske arvefølgekrig udbrød 1701, traadte han i forbindelse med den franske regering. Hollandske pengemænd var igennem ham i høj grad medvirkende ved finansieringen af den franske krigsførelse. Da den engelske regering i maj 1703 nødte Generalstaterne til at forbyde al forretningsforbindelse med Frankrig og Spanien, fortsatte Huguetaan sine transaktioner fra det neutrale Genève. Imidlertid voksede hans tilgodehavender i Frankrig, og 1705 begyndte han at trække i land. Under en forhandling herom i Paris med generalkontroløren Michel de Chamillard blev han under trusel om arrestation tvunget til at trække veksler til et meget stort beløb paa sine forbindelser, men umiddelbart efter lykkedes det ham at flygte, og da han ikke alene naaede at faa de fleste af sine veksler protesteret, men ogsaa underrettede de allierede om de franske finansers daarlige forfatning, blev hans flugt et afgørende brud med Ludvig XIV, hvis agenter siden gjorde hans tilværelse usikker². Han opholdt sig en overgang

¹ Correspondance des contrôleurs généraux des finances avec les intendants des provinces (ed. A. M. de Boislisle), I (Paris 1874), 162.

² Lettre de Mr. T. D. M. sur les affaires de Mr. Huguetaan (Haag 1711). Brevet er et forsvar for Huguetaan mod visse kreditorers angreb for uredelig

i England, gjorde en efter nogles mening svigagtig fallit, var i hvert fald fortsat en hovedrig mand, men flakkede forfulgt af kreditorer om i Holland og Tyskland. I 1708 ægtede han en grevinde Odyck og blev af Kejseren ophøjet i rigsfriherrestand.

1711 kom han i forbindelse med Danmark, hvor han aaret efter fik naturalisationspatent som baron Odyck og snart blev en værdsat mand, der overdængedes med titler. 1717 blev han dansk greve med navnet Gyldensteen og købte snart efter Enggaard med flere herregaarde paa Nordvestfyn, der erigeredes til et grevskab Gyldensteen; desuden havde han godser i Holsten. Samtidig fortsatte han sine internationale spekulationer; hans uægte søn og nære medarbejder, J. H. Desmercières (f. 1687), var saaledes paa færde i London under Sydhavsboblen 1720.

I Danmark havde man i høj grad brug for en mand med Gyldensteens vældige formue og vidtfavnende økonomiske indsigt. Han blev en nær ven af storkansleren U. A. Holstein og skal have været en hyppig gæst ved Frederik IV's taffel. 1722 blev han gjort til direktør i Ostindisk Kompagni, som dog hverken han eller nogen anden formaaede at faa til at trives. Men han var med i forsøgene paa at genoplive denne handel o. 1730 og ved starten af Asiatisk Kompagni 1732. Smidig som han var, formaaede han at staa i et godt forhold ogsaa til Christian VI; i anledning af kongens salving fik han efter dennes ønske¹ titel af geheimeraad. La Beaumelle, som har været i nær berøring med den Gyldensteen'ske kreds, fortæller, at Gyldensteen paa grund af uvenskab med en af Christian VI's ministre trak sig tilbage til sine godser i Holsten, men efterlod et saadant savn, at han blev kaldt tilbage med ære². Man skal være forsigtig med at fæste lid til la Beaumelles anekdotiske beretning, men vi ved, at Plessen'erne var Gyldensteen fjendtligt stemt, saa at C. A.

færd. At hans rygte i Holland forblev plettet, ses af, at man endnu hundrede aar senere i folkemunde kunde høre følgende rim: Wie stelen wil en stelen kan, die stele zoo als Huguetan (De Navorscher VI, 80).

¹ Mnemosyne, III p. CCIC f.

² Biema, anf. skr., 93.

Plessen endog sagde ham dumheder ved det kongelige taffel¹. Det har nok været medvirkende til den gunst, grev Gyldensteen nød, at han forstrakte kongen med store laan, bl. a. til opførelsen af Christiansborg².

Man kunde have frygtet, at denne internationale rovfugl skulde benytte Danmark som basis for spekulationer i stil med John Law's, men dels var landets fattigdom en hindring, dels synes han, nu hvor han var kommet op i aarene, at have stræbt efter at slaa sig til ro, at blive en af det danske samfunds støtter, overøst med titler og ordener³, hædret af konge og medborgere, alt imens hans formue støt spandt ham guld ude i Europa og hjemme i hans nye fædreland.

Med vanlig energi har Gyldensteen kastet sig over de uudnyttede muligheder i det tilbageblevne land og knyttet forbindelser med de initiativrigeste i det københavnske borgerskab. Han blev en art mellemed mellem dem og regeringen og har ikke haft svært ved at se, at den alvorligste skavank ved det danske erhvervsliv var kapitalmangelen. Det er sikkert, at grev Gyldensteen har medvirket med raad og daad ved Kurantbankens oprettelse og tegnet sig for en meget stor del af aktiekapitalen. Christian VI's bemærkning til J. L. Holstein kunde tyde paa, at selve initiativet dertil ogsaa er udgaaet fra ham. Man kan i denne forbindelse pege paa, at hans søn Desmercières blev gjort til deputeret i Kommercekollegiet, netop da planerne om banken befandt sig paa deres første stadium. Selv foretrak Gyldensteen her som altid at virke bag kulisserne.

Efter at man i et halvt aars tid havde syslet med tanken om en bank, gik man i september for alvor i gang med arbejdet, og

¹ Rordam II, 467.

² Mnemosyne III, LXXI f. — RA. Breve fra Christian VI til Frederik. greve Danneskiold-Samsøe, promemoria 2.3.1737, vedlagt skrivelse fra Gyldensteen.

³ Christian VI omtaler ham som mere end almindeligt begærlig efter titler (Rordam II, 465). Et minde om denne parvenus umaadelige rangsyge afspejler sig vel ogsaa i la Beaumelles paastand, at han døde af sorg over ikke at have faaet det blaa baand (Biema, anf. skr., 93).

nu tog det fart; allerede i de sidste dage af oktober laa oktrojen, reglementet og konventionen fuldt færdige. Enevælden, som i det daglige fungerede tungt og sendrægtigt, kunde, naar den vilde, arbejde med stor hurtighed. Maaske hænger det sammen med, at tilrettelæggelsen laa i hænderne paa en ung organisation som Kommercekollegiet med en saa energisk personlighed som Fr. Danneskiold-Samsøe i spidsen. Det daglige arbejde sorterede under sekretær Jacob Barchmann, leder af kollegiets dansk-norske sekretariat.

Det problem, som først maatte rejse sig, i virkeligheden det alvorligste og mest afgørende, var, om det vilde være muligt at tilvejebringe den nødvendige aktiekapital. Det var da ogsaa det spørgsmaal, Gyldensteen først beskæftigede sig med — i det ældste af de i Kommercekollegiet bevarede ark, dateret 2. september. Han ansatte den til 500 000 rd., et tal, som der ikke siden blev rokket ved, men mente, at det vilde være tilstrækkeligt, dersom 10 % heraf blev indbetalt inden bankens aabning; resten skulde kunne forlanges erlagt med 10 % om aaret og kun efter generalforsamlingens vedtagelse; endda skulde en saadan vedtagelse ikke binde modstanderne deraf. Desuden foreslog han, at man skulde anmode kongen om at stille lokaler til raadighed, afholde udgifter til lønninger o. l. i de første tre-fire aar samt dække de tab, som banken i samme tidsrum maatte lide ved diskontering; det er interessant at se det princip, hvorefter man saa ofte handlede siden hen i aarhundredet: at lade privatfolk tage fortjenesten og det offentlige bære tabene, udtalt aabenlyst allerede i 30'erne af en af dets største finansmænd. Dog, mens kongen, som det viste sig, gerne gik ind paa de to første krav, blev det sidstnævnte pure afvist; vi hører i hvert fald ikke mere dertil.

De næste ark, vi kender, stammer fra 10. sept. og bærer overskrifterne »Revenus de la Banque« og »Methode pour assembler les Capitaux«. Der er her ikke tale om originale forslag, men om kommentarer og ændringer, ofte vidtgaaende, til en række punkter, som maa være udarbejdet i mellemtiden, usagt af hvem. Planen var blevet ændret. Det var nu meningen, at 50 % af

aktiekapitalen skulde indbetales i sølvmønt, de andre 50 % i smykker og ædelstene eller værdipapirer; til gengæld skulde aktionærene kunne laane den fulde sum i sedler til 4 % p. a. Men desuden skulde de kongelige midler betros banken, formentlig saaledes at indtægter og udgifter gik igennem den. Her griber Gyldensteen ind med en afgørende kritik. Han finder, at den foreslaaede ordning vilde være saare behagelig for aktionærene, men lidet betryggende for banken, der vilde komme til at staa i forskud for dem; paa den maade vilde subskriptionen hverken byde banken eller de offentlige midler nogen sikkerhed. Deri har han naturligvis ganske ret. Man kunde, foreslog han, i stedet give laan mod sikkerhed i ædelstene og smykker til $\frac{1}{2}$ eller 1 % rente. Ligeledes fandt han, at man ikke paa forhaand kunde bestemme et udbytte, men maatte lade det fastsætte efter hvert aars vinding og tab. Det er øjensynligt, at Kommercekollegiet eller den, hvem det kritiserede forslag skyldtes, saa med megen skepsis paa mulighederne for at skaffe aktiekapitalen til veje, hvis der ikke blev budt paa ganske særlige fordele, en skepsis, som var meget udbredt, men viste sig ganske ubegrundet. Gyldensteen fejede betænkelighederne til side og anbefalede at kræve aktiens fulde paalydende i mønt; han synes at have været klar over nødvendigheden af at sikre likviditeten. Denne løsning blev den endelige, og der blev ikke tale om at give laan paa indskudene. Ligeledes maa man i den følgende tid have opgivet tanken om at lade de kongelige midler gaa igennem banken.

Det er ovenfor fremhævet, at et væsentligt maal ved Kurantbankens oprettelse var at sænke renteniveauet; derfor ønskede Kommercekollegiet dens udlaansrente fastsat til 4 %. Men Gyldensteen manede til forsigtighed; han mente, at man i den første tid burde tage 5 %, indtil man saa, om bankens beholdninger slog til (on pourra reduire cet Interêt à 4 pCt., même au dessous, si on voit que les fonds de la Banque sont Suffisants). Bag disse ord maa ligge en forstaaelse af, at udlaansvirksomhedens og dermed seddeludstedelsens omfang maatte staa i et vist forhold til bankens møntbeholdning. Ligeledes fandt grev

Gyldensteen, at der kun burde udlaanes indtil 75 % af værdien paa almindeligt haandfaaet pant og 60 % paa varer, hvis værdi var underkastet store svingninger, mens letfordærvelige varer naturligvis slet ikke kunde tages som haandpant.

Mens det forslag, som Gyldensteen kritiserede, tænkte sig en institution, som paa een gang var seddeludstedende laanebank (efter engelsk mønster) og girobank (efter hollandsk og hamburgsk forbillede), anbefalede han at lade alle betalinger foregaa i banksedler, hvorved regnskabsførelsen vilde blive meget lettere. Denne tanke vandt ikke gehør, formodentlig fordi giring og assignation under indtryk af de store banker i Amsterdam og Hamburg var uløseligt forbundet med datidens forestillinger om en bank.

Kommercekollegiet fortsatte arbejdet med stor energi og indhentede for tredje gang Gyldensteens betænkning. Der er denne gang tale om detailleret udarbejdede artikler, 33 i alt, som bærer overskriften »Projet des Conventions & Reglemens pour l'Établissement d'une Banque« og er dateret den 29. september. Syv af disse artikler angives at være uddrag af nummererede artikler i et »projet de M(onsieu)r H.«; resten staar for Gyldensteens egen regning, hvilket enten kan betyde, at de ikke har foreligget i H.'s projekt, eller at greven har fundet en fuldstændig omarbejdelse nødvendig. Det kan af numrene ses, at H.s udkast har været ret udførligt. Hvem han er, kan ikke siges med sikkerhed¹. Det maa være en mand, hvem Kommercekollegiet har overdraget at arbejde med sagen, maaske en underordnet embedsmand i kollegiet, maaske en udenforstaaende. Det er naturligt i denne forbindelse at tænke paa Frederik Holmsted, som var

¹ Naar man erindrer sig, at Andreas Hojer i 1720 (jvf. Rordam II, 361—68 og RA. pk. 1702—96 bankvæsenet vedk.) havde indleveret et detailleret projekt til en bank til kongen, kunde man fristes til at tænke paa ham i denne forbindelse. Der er imidlertid ingen indre sammenhæng mellem hans gamle plan og de artikler, hvortil Gyldensteen refererer, saa lidt som der vides noget om en forbindelse mellem ham og banken, bortset fra, at han tegnede sig for 2 aktier, som han beholdt til sin død faa aar efter (RA. Kurantbanken. Hovedbog over interessenterne I, fol. 40).

kommitteret og nært knyttet til Danneskiold-Samsøe, ikke mindst da vi om Asiatisk Kompagnis konvention ved, at han var dens »Concipist«¹, og der paa flere punkter er verbal overensstemmelse mellem kompagniets og bankens konventioner². Hans initiativ og forretningsduelighed³ kunde kun bestyrke en saadan gisning.

De 33 punkter rummer de fleste af de bestemmelser, der siden træffes i reglementet og konventionen, saaledes angaaende subskriptionen, bankkommissærernes antal og stilling, generalforsamlingen, de daglige forretninger m. m. I mange tilfælde er der tale om en vidtgaende verbal overensstemmelse⁴, som klart viser, at punkterne har været forlæg for reglement og konvention, og bekræfter, at Gyldensteens indflydelse paa projektets gennemførelse har været meget stor, helt ud i enkeltheder. Dermed er det ogsaa forstaaeligt, at Schulin ikke indhentede oplysninger om hollandske og engelske bankforhold; dem kendte Gyldensteen tilstrækkeligt indgaaende, hvorimod han kun havde aflagt Stockholm en kort visit.

Hvad aktiekapitalen angaar, havde Gyldensteen sat sin vilje igennem. Der er i punkterne kun tale om kontant indbetaling. Hans forslag, som nærmer sig stærkt til det endeligt vedtagne, gaar nu ud paa, at 25 % skal udredes et vist antal uger efter subskriptionen, mens resten kun kan kræves med 10 % ad gangen hvert halve aar, dersom det viser sig nødvendigt og generalforsamlingen vedtager det. Bankens ledelse tænkes lagt i hænderne paa 12 kommissærer, deraf 3 standspersoner, som kun skal føre et vist tilsyn, og 9 af købmands- eller borgerstanden, hvem det virkelige ansvar skal paahvile. 5 % fastholdes som udlaansrente.

¹ Fr. Thaarup: Historiske og statistiske Efterretninger om Asiatisk Kompagni (1824), 41.

² Sml. f. eks. bankkonventionens art. 5 med kompagnikonventionens art. 31. Sidstnævnte er i øvrigt helt ordret (kun et betydningsløst »nogen« er indføjet) overført til Vestindisk Kompagnis konvention af 26.9.1733.

³ Industriens Historie i Danmark II, 67 f.

⁴ Sml. f. eks. Gyldensteens punkt 13 og bankkonventionens art. 17.

I de følgende tre uger udarbejdede Kommercekollegiet fuldstændige udkast til oktroj, reglement og konvention. Under disse forhandlinger besluttede man sig til at indskrænke antallet af kommissærer af købmandsstand til 5, samtidig med at man ved deres side satte 2 lovkyndige kommissærer, der skulde tage del i de daglige forretninger, derunder resolutioner om udlaan, fordi man fandt det heldigt paa denne maade at føre en vis kontrol med købmændenes ledelse¹. I øvrigt bestod Asiatisk Kompagnis direktion paa tilsvarende maade af »en præsident af høy stands-persohn, en lovkyndig stands-persohn, og 3de af kiøbmands-standen«².

Som det fremgaar af breve fra Christian VI til Danneskiold-Samsøe³ og Rosenkrantz⁴ blev Kommercekollegiets udkast 19. okt. tilstillet Konseilet og behandlet dagen efter i et fællesmøde mellem dettes to medlemmer (Iver Rosenkrantz og J. L. Holstein) og de deputerede fra Rentekammeret og Kommercekollegiet. Overhovedet omtales banksagen i den følgende maanedstid meget hyppigt i Christian VI's breve, især til Danneskiold-Samsøe og Schulin. Han har været meget ivrig for planens gennemførelse; man fornemmer tydeligt hans ængstelse for vigtige møder i sagen og det lettelsens suk, han drager, naar konferencen »so glücklich abgegangen ist«⁵. Planen mødte uvilje og dulgt modstand fra Konseilets side, hvorover kongen blev meget forbitret; desværre giver kilderne ingen nærmere oplysninger om forhandlingernes forløb, men det er ikke vanskeligt at forstaa dets opposition. Banken skulde være redskab for en merkantilistisk politik, der gik stik imod den Plessen-Rosenkrantz'ske agrarpolitik fra 1730'ernes begyndelse, og vilde kunne føre til udgifter,

¹ RA. Esmarckske arkivaflevering, litr. K., pro Memoria Banquen betreffende (skyldest J. F. Friis, der var kommitteret i Kommercekollegiet 1736—67 og lovkyndig bankkommissær 1739—43 og 1745—49).

² Asiatisk Kompagnis konvention 1732, art. 19.

³ 19.10.1736; Danske Magazin 5. r., V, 187.

⁴ 19.10.1736; Mnemosyne, III, s. CCXCVII.

⁵ Se f. eks. brevene til Danneskiold-Samsøe 22.10. og 25.10.: Danske Magazin 5. r. V, 188.

som gik paa tværs af den gennemførte sparsommelighed i finanserne, som J. L. Holstein ikke mindre end Ludvig Plessen var tilhænger af¹. Med glæde erfarer kongen tre aar senere, at Holstein anser banken for et gode²; det havde han altsaa tidligere grund til at tro, at ministeren ikke gjorde.

22. okt. skulde sagen forhandles med »købmændene«, formentlig en kreds af de betydeligste erhvervsdrivende i København. Hvis denne vigtige fase, den, hvorpaa det først og fremmest kom an, fik et heldigt forløb, var det kongens mening, at oktrojen skulde underskrives den 24.³ Saa glat gik det nu ikke; der maa paa mødet have vist sig en vis opposition. I hvert fald blev et nyt møde denne dag nødvendigt, hvis forløb Christian VI betegnedes som lykkeligt, selv om der endnu var visse vanskeligheder at rydde af vejen.

Paa et af disse møder, snarest det sidste, blev der nedsat et udvalg bestaaende af fem købmænd, for at de nævnte vanskeligheder kunde blive fjernet. Det blev Hans Jørgen Soelberg, Gregorius Klauman, Joost v. Hemert, Michael Fabritius og Just Fabritius, alle storkøbmænd med interesser i tidens store foretagender, saaledes Asiatisk Kompagni, hvorfra Gyldensteen har kendt dem. De tre sidstnævnte tilhørte ligesom han selv den reformerte menighed og betegnes siden hen som hans »gamle gode venner«⁴. Det var de samme herrer, der blev bankens første kommissærer, noget, som utvivlsomt har været aftalt allerede nu⁵. Bankens ene hovedopgave, at finansiere den oversøiske handel, blev herved sat i forgrunden.

De fem købmænds betænkning af 26. okt. er nu henlagt i Kommercekollegiets arkiv⁶. I de indledende bemærkninger udtaler de som deres formening, »at saadan en banques opret-

¹ Breve til J. L. Holstein 14.1. og 21.1. 1740; Rordam, III, 27—30.

² 19.11.1739; Rordam II, 469.

³ Brev til Dannekiold-Samsøe 22.10. 1736; Danske Magasin 5. r. V, 188.

⁴ Brev fra Hans Gram til C. A. Plessen 24.7. 1745, Suhms nye Samlinger IV, 1, 150.

⁵ Se ndfr. 170.

⁶ RA. pk. 1702—96 bankvæsenet vedk.

ning virkeligen ville medføre en u-skatteerlig nøtte«, og gennemgaar derefter udkastet artikel for artikel. De fremsatte til oktrojens 21 artikler 3, til reglementets lige saa mange artikler 6 og til konventionens 26 artikler ikke mindre end 18 ændringsforslag. Denne fordeling er karakteristisk. Det er først og fremmest mod reglementets og især konventionens mange smaa praktiske bestemmelser, de retter deres kritik med mere eller mindre omfattende forslag til forbedringer, og den er næsten paa alle punkter taget til følge. Men paa vigtigere omraader lykkes det dem sjældent at sætte deres mening igennem. Gyldensteen var i sine punkter fra 10. sept. gaaet ind for at basere bankens forretninger udelukkende paa kurantmontfoden, men dette forslag havde Kommercekollegiet ikke fulgt i første omgang. Det udkast, der var blevet forelagt købmændene, gik nemlig ud fra, at der kunde udstedes sedler ogsaa paa kroner. For at undgaa de hermed følgende vanskeligheder foreslog de, at der blev fastsat en bestemt kurs paa kronerne, 5 % ligesom ved toldintraderne, og at der kun udstedtes sedler paa kurantbeløb. Dette synspunkt sejrede, idet banken udelukkende baseredes paa kurantmonten, saaledes at specier og kroner omregnedes til kurant, dog ikke til en i oktrojen fastsat kurs.

Købmændenes ændringsforslag prægedes i øvrigt af usikkerhed over for etableringsvanskelighederne og af ængstelse for, at de høje embedsmænd og adelige storkapitalister skulde komme til at dominere, saa at de selv som kommissærer og de mindre aktionærer i det hele taget fik for lidt at sige. Mens Gyldensteen havde bemærket, at hver hel aktie skulde have een stemme paa generalforsamlingen, forlangte de fem købmænd en særlig ordning gennemført, saaledes at en enkelt aktie nok gav een stemme, men tre aktier paa een og samme haand kun to og seks aktier kun tre stemmer; for hver yderligere seks aktier, en interessant havde, fik han kun een stemme til. Denne ejendommelige sammenblanding af to principper, til hvilken forbillede kunde findes i Asiatisk Kompagni¹, lykkedes det købmændene at faa gennemført.

¹ Dettets konvention, art. 30.

Det var som nævnt meningen, at tre kommissærer af stand skulde føre et vist tilsyn med bankens ledelse; de skulde kun have votum deliberativum, ikke decisivum. Men ogsaa det vilde købmændene have taget fra dem; de synes at have næret frygt for, at en meningstilkendegivelse fra de høje herrer skulde lægge pres paa deres handlefrihed. Paa samme maade ønskede de, at de tre kommissærer ogsaa første gang skulde vælges af aktionærerne, mens Kommercekollegiet ønskede dem udpeget af kongen med den specielle opgave at sætte sagen i gang. Men i intet af disse tilfælde fik købmændene deres vilje. Kollegiet vilde nok have indflydelse paa sit barns skæbne.

Samtidig med at købmændene saaledes vilde gøre banken til den københavnske borgerstands eget foretagende, var de dog ikke i tvivl om det formaalstjenlige i at arbejde med statens støtte. Derfor androg de om, at kongens indtægter, baade de almindelige og de partikulære, maatte gaa gennem banken, med den uskyldige begrundelse, at »det synes at ville meget encouragere Interessenterne, til desto større Indskud i Banquen«. En saadan bestemmelse havde endnu figureret i det forslag, som blev forelagt konseilet 19. okt.,¹ men var udgaaet under de følgende forhandlinger; den blev ikke genoptaget nu.

Mangel paa tillid til landets kapitalstyrke fik købmændene til at foreslaa en ny fremgangsmaade til erlæggelse af de subskriberede summer. 50 % skulde indbetales inden starten, men der kunde stilles pant for de 25 % i obligationer, guld, sølv eller juveler. 10 % skulde derefter indskydes to gange med seks maaneders mellemrum, mens de sidste 30 % kun skulde kunne rekvireres efter generalforsamlingsbeslutning. Dette ansaa de for tilstrækkeligt til bankens »sikkerhed og roullering«. Det Gyldensteen'ske synspunkt, at panterne ingen værdi havde for banken, sejrede imidlertid i Kommercekollegiet, men i øvrigt bibeholdtes den nævnte ordning, saaledes at de sidste 55 % først skulde indbetales efterhaanden.

Hvor ejendommeligt disse købmænd kunde ræsonnere, fremgaar af følgende bemærkning vedrørende revisionen: »De 2de

¹ Rijksarchief, Haag. Staten generaal no. 7279.

kiøbmænd, som ere udnævnte til at eftersee cassen og bøgerne, nyde ingen løn eller kiendelse, men ere de nærmeste at succedere de afgaaende commissarier«. Dette forslag blev afvist af Kommercekollegiet, vel fordi et saadant »avancement« vilde svække tilliden til revisionens grundighed, og fordi en generalforsamling i sit valg af nye kommissærer ikke kunde være bundet af et nogle aar tidligere foretaget valg af revisorer. I øvrigt fandtes et noget lignende system i Asiatisk Kompagni, hvor nye direktører iflg. konventionens art. 50 skulde vælges blandt hovedparticipanterne, der iflg. art. 46 bl. a. varetog revisionen.

I indledningen¹ til Kurantbankens originale konvention hedder det, at der »ved indretningen icke saa meget hensigtes til i alt at efterligne andre store handels stæders banquer, som til at ramme det, som kand være overeenstemmende med, samt tienligt og nøttigt for dette stæd og disse riger efter deris beskaffenhed og omstendigheder«. Det er ganske rigtigt, at den bank, som fremgik af Kommercekollegiets og dets raadgiveres overvejelser i september og oktober 1736, ikke var nogen kopi af nogen eksisterende udenlandsk bank. Mens saa mange af de første banker var formet over en gammel læst, havde man vel herhjemme hentet tilskyndelser mange steder fra, men selvstændigt arbejdet dem sammen til et hele.

Danmark var et økonomisk tilbagestaaende land, hvis kapitalfattige erhverv skulde oparbejdes fra en beskeden begyndelse. Den centrale opgave, som Kurantbankens fædre havde stillet sig, var derfor at skaffe dem regelmæssige laanemuligheder paa paa rimelige rentevilkaar. En saadan opgave kunde den gamle girobanktype efter Hollands og Hamburgs mønster ikke løse. Derimod var den moderne kreditbank skabt ved oprettelsen af Bank of England. Men selv om det ogsaa var en kreditbank, Danmark havde behov for, var forholdene i de to lande saa forskelligartede, at simpel kopiering ikke slog til. Allerede aktiekapitalens størrelse viser noget derom. Kurantbankens ansattes til 500 000 rd., mens Bank of Englands paa det tidspunkt var

¹ RA., Kurantbankens arkiv, pk. Oktroj, reglement, konvention m.m.

næsten £ 9 000 000, d. v. s. 44 mill. rd. Men det var ikke hovedforskellen. Ved siden af Bank of England, hvis laangivning til staten beslaglagde en stor del af dens midler, fandtes en mængde private bankierhuse, hvis virksomhed havde en nok saa stor direkte betydning for erhvervslivet. Tilsvarende fandtes ikke i Danmark. Den udlaansvirksomhed, som en del jøder og kristne erhvervsdrivende udfoldede, var sikkert af et meget begrænset omfang. Kurantbanken skulde med andre ord løse de samme opgaver, efter dansk maalestok, som saavel Bank of England som private banker bestred i engelsk erhvervsliv. Dens opgave mindede derfor snarest om den lille Bank of Scotland's, hvis aktiekapital var af et lignende omfang. Det har sin interesse at bemærke, at fra 1738/39 satte den svenske bank, uden formel omdannelse, ind paa at løse de samme opgaver som den danske. Mens Kurantbanken skulde støtte regeringens erhvervspolitik, var det fra starten næppe tanken, at den som Bank of England skulde yde staten som saadan laan, og det blev i en aarrække heller ikke tilfældet.

Kurantbankens officielle navn var »Den københavnske Assignation-, Veksel- og Laanebank«¹. Der laa allerede heri en angivelse af dens virksomhedsomraade. Udtrykkene assignation- og vekselbank viste hen til de gamle girobanker. Private opfordredes til at holde konto i banken, hvorpaa der kunde trækkes ved assignationer, og den betegnedes som det rette sted til anbringelse af umyndiges samt døds- og fallitbomidler. Der kunde frit disponeres over saadanne deposita, hvad enten de ønskedes vekslet til kurantmønt eller udbetalt i samme møntsorter, hvori de var deponeret. Banken beregnede sig 1 % af værdien. Man kunde ogsaa opnaa laan til 2 % mod pant i barrer eller fremmed mønt. Derimod er der ikke tale om, at Kurantbanken modtager indlaan til forrentning. Dette skulde Rigets Stænders Bank gøre, men faktisk havde den været lukket for indlaan i de foregaaende aartier, fordi den led tab derpaa, ligesom man i Hamburg for-

¹ Den omtales i datiden almindeligvis som den Københavnske Bank eller den Kgl. Oktrojerede Bank, mens betegnelsen Kurantbanken først anvendtes efter Speciebankens oprettelse 1791.

længst var gaaet bort derfra. Det siger sig selv, at naar Kurantbankens udlaansrente skulde ligge en eller flere procent lavere end landets almindelige renteniveau, kunde indlaansvirksomhed ogsaa her kun blive tabgivende. Som girobank fik Kurantbanken ikke synderlig betydning, sikkert fordi den københavnske omsætning var for beskeden til at skabe interesse derfor.

Allerede ved at gennemlæse bankens oktroj, reglement og konvention faar man indtryk af, at eftertrykket i dens navn skal lægges paa ordet »laanebank«. Oktrojen fastslog, at udlaansrenten, i overensstemmelse med de gældende maksimalrentebestemmelser, ikke maatte overstige 5 $\%$, men straks fra første færd ansattes den, uden hensyn til grev Gyldensteens betænkeligheder, i konventionen til 4 $\%$ for alle slags laan.

Udlaan skete i flere former, først og fremmest mod haandfaet pant. Som saadant toges panteobligationer paa faste ejendomme (modsat hvad tilfældet var f. eks. i Sverige, skulde banken derimod ikke direkte give laan paa fast ejendom, formodentlig fordi man med den store ildebrand 1728 i frisk erindring forstod, at dens eksistens kunde sættes paa spil derved, og heller ikke ønskede, at dens midler skulde bindes i jordejendom), kompagniaktier, metaller, tekstilraastoffer og -varer, korn, raasukker, salt og andre varer, som ikke var letfordærlige; herpaa laantes fra $\frac{2}{3}$ til $\frac{3}{4}$ af værdien »efter omstændighederne og commissariernes gotfindende«. Til samme rente gav man laan mod vekselobligationer, naar der var flere end een at holde sig til, ligesom veksler og vekselobligationer diskonteredes.

Selv om det indskærpes kommissærerne at gaa frem med forsigtighed, fremgaar det dog klart, at det betragtedes som bankens pligt at yde laan paa begæring i ovennævnte tilfælde, naar der blot kunde stilles tilstrækkelig sikkerhed. Konventionens art. 17 siger saaledes: »Angaaende fleere udlaan, som ikke egentligen alle her kand specificeres, da ankommer det paa banco-commissariernes gode jugement og forsynlighed, at de ikke paa den eene siide udlaaner banqvens penge, og i særdeleshed anseelige capitaler, uden imod mueligste og beste sikkerhed, og ikke til andre end saadanne som de vilde betroe deres egne mid-

ler til, og paa den anden side dog derhos ikke ere alt for difficile, hvilket kunde hindre banqvens indkomme og den roullering, som mand til det almindelige beste herved søger at befordre«. I grev Gyldensteens betænkning af 29. sept. opfordredes bankkommissærerne ogsaa til at vise forsigtighed, men der var ikke tilføjet nogen advarsel mod at være »alt for difficile«. Denne tilføjelse giver altsaa udtryk for Kommercekollegiets ønsker og vidner sammen med den lave rentefod om, hvor ivrigt det gik ind for en ekspansiv kreditpolitik. Man satte sig ud over alle betænkeligheder ud fra den sikre overbevisning, at kreditvidelse ikke blot i øjeblikket, men til enhver tid vilde være god økonomisk politik. Nathansohn har ikke taget hensyn hertil i sin skarpe fordømmelse af bankkommissærernes udlaanspolitik i begyndelsen af 1740'erne¹.

Naar man kunde tænke sig at kaste Kurantbanken ud i en saadan ubegrænset kreditgivning, byggede man ikke først og fremmest paa aktiekapitalen og de deposita, der kunde forventes, men paa seddeludstedelsen. Sedlerne blev datidens mest moderne, rene ihændehaberbeviser, som cirkulerede uden nogen form for endossement. Dog kunde de af sikkerhedshensyn endosseres ved forsendelse med posten; i saa fald erstattedes de, hvis de bortkom. De lød paa 10 rd. og højere, med ti delelige summer². Ordlyden var følgende: »No. . . — Herimod betaler Banqven i Kiøbenhavn til den i hænde havende, naar forlanges N: N: i Kiøbenhavn til den i hænde havende, naar forlanges N: N: rdlr., skriver N: N: rdlr. udi courant myndt; Imidlertid validerer denne banco-sedel, saa længe den er til, uden videre paateigning eller endossement for ovenmelte N: N: rdlr. Valuta i banqven annammet«. Sedlerne underskredes af tre kommissærer samt bogholderen, kassereren og kontroløren.

Banken var altsaa forpligtet til naar som helst at indløse sine sedler med kurantmønt. Hverken oktroj, reglement eller

¹ Anf. skrift, 16 ff.

² Til sammenligning tjener, at Bank of Englands mindste sedler indtil 1759 lød paa £ 20, d.v.s. 100 rd. Derimod udstedte Bank of Scotland sedler paa £ 1 (Clapham, anf. skr. I. 146 og 159).

konvention rummede bestemmelser om, at seddeludstedelsen skulde staa i noget bestemt forhold til bankens møntbeholdning. Saadanne bestemmelser fandtes ikke i nogen datidig bank. For Bank of England gjaldt som nævnt en regel om, at seddeludstedelsen ikke maatte overstige aktiekapitalen, men den fortolkedes fra første færd som gældende en bestemt slags sedler (sealed bills) og respekteredes i hvert fald ikke¹. Det var betænkeligheder med hensyn til likviditeten, som havde bevæget Gyldensteen til at tilraade en 5 %'s rentefod i begyndelsen. Men der var ikke blevet taget hensyn dertil. Man forlod sig paa, at den værdi («valuta»), som de for laanene stillede panter repræsenterede, til enhver tid lod sig realisere, hvorved banken kunde svare til sine forpligtelser.

Staten forpligtedes til at modtage bankens sedler som rede penge »udi contributioner, samt told og consumption, og i alle andre Vores indkomsters og forpagtningers oppebørsel og afgift, udi Vores riiger og lande«, en bestemmelse, som havde mødt modstand i Konseilet og Rentekammeret, fordi man frygtede, at de offentlige kasser i afsides egne, særligt i Norge, skulde komme til at mangle mønt til militæret og til mindre udgifters bestrielse². Men disse betænkeligheder var blevet fejtet til side uden en reel løsning af spørgsmaalet, sikkert fordi bestemmelsen betragtedes som uundværlig for sedlernes kredit. Disse blev ikke tvungent betalingsmiddel mellem private, men de kunde udbetales som rede penge af Zahlkammeret og Partikulærkassen, »efterdi det staa i enhvers fri villie, dem enten ligeledes at udgive, eller strax imod myndt udi banqven at lade omvexle«. Seddelforfalskning skulde straffes som falskmøntneri.

Aktiekapitalens størrelse og tilvejebringelse er omtalt ovenfor³. Generalforsamlingen var bankens højeste myndighed, hvis bestemmelser blev truffet ved afstemning efter den nævnte me-

¹ Clapham, anf. skr. I, 22 og 155 f.

² RA. Kommercekoll. journal over indk. danske og norske sager, litr. A, nr. 627 og 628.

³ Se ovfr. s. 154 og 158.

tode¹. Kvindelige aktionærer saavel som aktionærer, der opholdt sig uden for byen, kunde give andre aktionærer fuldmagt til at stemme paa deres vegne. Forsamlingen valgte kommissærerne blandt de aktionærer, som havde mindst 10 aktier, samt revisorer. De fem kommissærer af købmandsstand og de to lovkundige var bankens direktion; de fik rang med virkelige kammeraadere og nød hver en kendelse paa 400 rd. aarligt. De daglige forretninger varetoget af en kasserer, en bogholder og en kontrolør, om fornødent med bistand af underordnede funktionærer. Kongen lovede at afholde udgifter til lønninger, brændsel m. m. i de første tre aar.

Som omtalt² var det en almindelig opfattelse i samtiden, at banker ikke kunde trives i enevældige monarkier, fordi der ingen tillid vilde være til, at kongen i en nødssituation vilde respektere deres frihed. Derfor hed det i oktrojens art. 1: » . . lovende og tilsigende paa Vores kongelige ord, samt forbindende Os og Vore efterkommere, arve-successorer udi regieringen, samme stedse og altid, saa længe den vedvarer, ved sine privilegier, forfatninger, convention og vedtægter, alvorligen at handthæve og beskytte . . . uden at noget, som derimod kunde stride, af os eller efterkommere udi regieringen, i vores eller deres høje navn, nu eller i fremtiden, udi freedts- eller feide-tiid, i nødsfald eller andre tilfælde, skal eller maa befales, eller foreskrives«.

Oktrojen blev udstedt den 29. oktober 1736, reglementet, som rummer bestemmelserne om bankens forhold til offentligheden, fik kongelig konfirmation 5. novbr. Konventionen, aktionærernes indbyrdes aftale om bankens indre anliggender, behøvede ingen saadan, men maa regnes at have haft gyldighed fra 7. novbr. Paa denne dag holdtes den første forsamling paa Charlottenborg, hvor kongen indtil videre gav banken husly. Forsamlingen godkendte konventionen, og derefter begyndte aktietegningen, den med spænding imødesete. Hver aktie lød paa

¹ Se ovfr. s. 157.

² Se ovfr. s. 136 f.

500 rd., og i alt skulde der tegnes 1000, for at den ønskede kapital paa 500 000 rd. kunde blive naaet.

I virkeligheden gik det over forventning, for naar Christian VI samme morgen ytrede sit haab om, at hele subskriptionssummen skulde blive samlet allerede den første dag¹, var det kun et udslag af hans rørende iver, og han var godt tilfreds, da han om aftenen erfarede, at der var tegnet 700 aktier². Det præcise tal var 694, og i den følgende uge tegnedes gennemgaaende ca. 50 portioner, som tidens udtryk er, hver dag, saa at man den 14. naaede 1000-tallet³. Banken var »complet«.

Justitsraad G. C. Jacobi, kongens kammer- og kabinetskasserer, aabnede subskriptionen ved at tegne Hans Majestæt for 100 aktier. Men saa snart de 1000 aktier var naaet, erklærede Christian VI sig villig til at afstaa 50 af sine, »weil wir gehört haben, dasz noch so viele sind, die Lust haben in die banc zu entriren, und wir lieber wollen, dasz unsere unterthanen in diese sache profitiren als wir selber«⁴. Fire dage senere var allerede 28 afsat⁵, og resten maa snart være blevet det, for inden 5. dec., fra hvilken dato der foreligger en designation over aktionæerne⁶, afstod kongen endnu 20 aktier.

Aktionærerne var en broget skare af høj og lav. I første omgang tegnede ca. 315 personer sig³, men 5. dec. var der kun 285 tilbage⁶, og da ydermere kongen og en del andre storaktionærer samtidig havde afhændet andele, er altsaa et ikke ubetydeligt antal smaa participanter i mellemtiden gledet ud, antagelig fordi de har været nervøse ved foretagendet og i første omgang har følt sig nødsaget til at tegne sig. Da det i høj grad drejer sig om ellers ukendte personer, lader de sig ikke gruppere efter borgerligt erhverv, men der er grund til at formode, at det i vid udstrækning er smaa embedsmænd og leverandører til hof

¹ Brev til Danneskiold-Samsøe 7.11.1736, Danske Magazin 5. r., V, 190.

² Brev til Schulin 7.11.1736, Mnemosyne III, LXXX.

³ RA. Kurantbankens arkiv, pk. Oktroj, reglement og konvention m. m.

⁴ Brev til Danneskiold-Samsøe 14.11. 1736, Danske Magazin 5. r. V, 190.

⁵ Brev til Schulin, Mnemosyne III, LXXXIII.

⁶ RA. Kurantbankens arkiv. pk. Subskriptionen og interessenterne ang.

og stat. Vi ved, at Christian VI ikke blot fulgte tegningens gang med interesse, men ogsaa udbad sig en nøjagtig specifikation over, hvem der havde taget andele, og hvor mange hver enkelt havde taget¹. Det kunde koste en den kongelige naade, om man holdt sig tilbage.

Naar aktietegningen gik saa rask fra haanden, laa der et stort og maalbevidst arbejde bag. Kommercekollegiets folk havde haft travlt. Gang paa gang ser vi Fr. Holmsted, J. F. Friis, C. F. Schnell og andre af de kommitterede i kollegiet indførte interessenter, og det samme gælder naturligvis de deputerede, Danneskiold-Samsøe, Schulin, Desmercières og Thott. Ogsaa andre i foretagendet særligt interesserede yder deres medvirkning, først og fremmest Gyldensteen, men ogsaa Just Fabritius og Soelberg². Dertil kommer en særlig subscriptionsliste, som nok bærer egenhændige underskrifter, men har cirkuleret uden for Charlottenborg; her har 52 personer tegnet sig for 146 aktier, væsentlig handlende og embedsmænd. Maaske var det denne liste, kongen hentydede til, da han ytrede sin tilfredshed med, at Schulin havde maaget det saa, at »de fleste« havde tegnet sig i bøgerne³.

Det vilde være forkert at tro, at aktietegningen udelukkende skyldtes pres fra oven. Derom vidner en enkelt bevaret skrivelse fra major U. F. v. Cicignon i Christiania til Søren Jørgensen. »Banqvier tres fameux en Copenhague«, hvori det hedder: »Til denne nye banco udi Kiøbenhafn hafver jeg rett lyst, beder derfaare at paatage sig den møyе paa mine og broders veigne at teigne som følger: Major Ulrich Friderich von Cicignon 4 portioner eller 2000 rdlr, capitain Johan Friderich von Cicignon 2 portioner eller 1000 rdlr.«⁴.

Største aktionær pr. 5. dec. 1736 var ikke kongen, men grev Gyldensteen i fællig med sin søn Desmercières; de havde tilsammen 100 portioner, altsaa 50 000 rd., 10 % af den hele aktie-

¹ Brev til Danneskjold-Samsøe 14.11. 1736, Danske Magazin 5. r. V, 190.

² RA. Kurantbankens arkiv, pk. Oktroj, reglement og konvention m. m.

³ Brev til Schulin 7.11.1736, Mnemosyne III, LXXX.

⁴ RA. Kurantbankens arkiv, Indkomne breve 1736.

kapital. Efter Christian VI med 30 portioner fulgte med hver 20 generalløjtnant Ditlev Revenfeld, Fr. v. Holstein, generalmajor Chr. Lerche, Schulin, dennes svigerfader, hofmester Møsting og Ludvig Plessen. Der var i alt 34 personer, som hver havde 10 eller flere aktier, tilsammen besad de 511, altsaa godt halvdelen af aktiekapitalen. Blandt aktionærerne kan der være grund til at nævne Hollands og Englands residerter, Gilles Coymans og Sir Walter Titley.

At det kunde være ubehageligt, om kongen sporede mangel paa interesse for sit nye yndlingsforetagende, fik konseilet at mærke. J. L. Holstein holdt sig stejl og tog ikke en eneste aktie, skønt han havde lovet det. Rosenkrantz tegnede sig straks den første dag for 2 portioner, men kongen synes at have betragtet et saa ringe antal som en haan mod sig og banken; i et brev til Schulin¹ gav han sit onde lune luft: Gehejmerraad Rosenkrantz viser ved enhver lejlighed, af hvilken bande han er, og at han ikke vil flattere Os. Man maa holde hans alderdom og svaghed til gode, naar han radotterer. — Han slap da heller ikke saa billigt, men maatte overtage 8 af de sidste 20 aktier, kongen gav fra sig. Gehejmerraad Rosenkrantz havde gjort vel i at tage de 8 aktier, førend Vi talte til ham derom, bemærkede Christian VI². Kongen fandt dog trøst i, at foretagendet var lykkedes trods Konseilets modstand. Det er vist, sagde han, at man tydeligt kan se publikums tillid til Os af bankens saa hurtige komplettering; men de har, Gud være lovet, heller ikke aarsag til andet; tilmed er det deres egen interesse i denne sag. Naar konseilet ikke er banken gunstig, saa gør det slet intet til sagen; saa vil vi sørge saa meget des mere for sammes konsevation og opkomst, og de have desto mindre ære deraf³.

3. dec. var man saa langt fremme, at kongen i henhold til konventionens art. 8 udnævnte de tre kommissærer af stand, som skulde sætte sagen i gang og føre et slags tilsyn med banken. Som venteligt var, blev det tre af de deputerede i Kommerce-

¹ Brev til Schulin 7.11. 1736, Mnemosyne III, LXXX.

² Brev til samme, 29.11. 1736, anf. st., LXXXIII.

³ Brev til samme, 18.11. 1736, anf. st., LXXXII—LXXXIII.

kollegiet: Danneskiold-Samsøe, Schulin og Desmercières¹. Thott var den videregaaende opgave tiltænkt som lovkyndig kommissær at være med i den egentlige direktion og saaledes danne mellemeddet mellem kollegium og bank.

To dage senere, 5. dec. 1736 kl. 3 eftermiddag, blev bankens første generalforsamling afholdt paa Charlottenborg, den eneste, hvorfra protokollen er bevaret². Dagsordenen havde kun eet punkt: Valg af 2 lovkyndige kommissærer og 5 af købmandsstand. Mens de senere generalforsamlinger vistnok var meget sparsomt besøgt, mødte ved denne lejlighed en baade talrig og repræsentativ forsamling frem, ikke mindre end 193 interessenter³. Bankens 1000 aktier gav — i henhold til de ovenomtalte afstemningsregler⁴ — med den forhaandenværende fordeling 449 stemmer, og heraf var 420 repræsenterede i forsamlingen, enten direkte eller ved fuldmagt⁵. Blandt de fraværende var grev

¹ RA. Kommercekoll., Kgl. ordrer, missiver og reskripter, s. 7—9.

² RA. Kurantbankens arkiv, Dokumenter ang. generalforsamlingerne til valg af kommissærer og antagelse af embedsmænd.

³ Dette tal fremkommer paa følgende maade: I den fornævnte designation over aktionærerne pr. 5.12. 1736 betegnes 27 af disse med et vedføjet »absent«, og 64 havde benyttet sig af den i konventionens art. 5 hjemlede ret til at give medinteressenter fuldmagt til at stemme for sig. Egentlig gjaldt denne ret kun kvinder og udenbys værende, men det har man set stort paa. Trækkes disse 91, hvortil kommer kongen, fra bankens samlede aktionærtal pr. 5.12. (285), faar man det angivne tal. At de virkelig alle har været til stede, fremgaar af nedennævnte beregninger over de repræsenterede stemmer (note 5). Man kan saaledes intet slutte af, at protokollen kun er underskrevet af 36 aktionærer, saa meget mindre som Thott og andre, der havde modtaget fuldmagt til at stemme paa nogle fraværendes vegne, ikke er blandt underskriverne.

⁴ Se ovfr. s. 157.

⁵ De 27 fraværende (se note 3) havde nemlig tilsammen 45 aktier med 29 stemmer. At alle de øvrige stemmer virkelig var repræsenterede, ses af, at der ved valget af lovkyndige kommissærer, hvorved hver enkelt »stemme« kun kunde votere for 2 kandidater, blev afgivet 839 vota, svarende til netop 420 stemmer, idet en af disse »stemmer« kun har voteret for een kandidat eller stemmesedlen kan have været ugyldig. Ved valget af de fem kommissærer af købmandsstand blev der afgivet 2058 vota, svarende til mindst 415 »stemmer«. Differencen forklares let ved, at nogle aktionærer kan have nojedes med at stemme paa færre end fem kandidater.

Gyldensteen, som repræsenteredes af Desmercières. Denne havde modtaget saa mange fuldmagter, at han raadede over 23 % af aktiekapitalen og over 14,7 % af stemmerne; hvis man medregner, hvad Bretonville, Gyldensteens sekretær, disponerede over, naas endda henholdsvis 24,2 og 15,8 %. Fraværende var ogsaa Soelberg, som i sidste øjeblik var blevet forhindret; Thott stemte paa hans vegne, et vidnesbyrd om den gode forstaaelse mellem de kommende kommissærer og Kommercekollegiet. Hofmester Møsting lod sig repræsentere af Schulin. I det hele taget var en lang række adelige blandt de fraværende. At det ogsaa gjaldt gehejmerraad Iver Rosenkrantz, kan ikke undre; paa Christian VI maa det have virket som en demonstration, selv om Rosenkrantz havde vist sig saa imødekommende at give Desmercières sin fuldmagt.

Dronningens hofmester Carl Juel og staldmester Adolph Andreas von der Lühe synes at have fungeret som dirigenter, siden deres navne staar direkte under protokollatet, et stykke over de andre underskrives. Blandt de tilstedeværende kan ved siden af de mange adelsmænd og storkøbmænd fremhæves universitetets afgaaede rektor, professor Ludvig Holberg, som havde tegnet sig for en enkelt aktie (megen fidus har den velsituerede forfatter aabenbart ikke haft til Kurantbanken), og af andre fremragende videnskabsmænd saas Caspar Bartholin den yngre og Andreas Hojer.

I henhold til konventionens art. 10 skulde man for at kunne vælges til kommissær eje mindst 10 aktier i banken; til gengæld betragtedes alle af de to kategorier: lovkyndige og købmænd, der havde det fornødne antal, som værende paa valg. Afstemningen foregik paa følgende maade: der var blevet trykt sedler med kandidaternes navne, lovkyndige og kommissærer paa hver sine. Nu blev navnene raabt op paa aktionærerne, som fik udleveret saa mange sedler af hver slags, som deres stemmetal androg. De udskar og sammenrullede derefter navnene paa dem, de ville stemme paa, og naar dere egne navne atter blev raabt op, lagde de udklippene i to dertil bestemte kar. For de lovkyndiges vedkommende gav afstemningen følgende resultat:

Konferensraad Thott	316	stemmer
Justitsraad Bagger	229	—
Justitsraad Sechman	189	—
Kammerraad J. F. Friis	51	—
Kammerraad Munthe	40	--
Justitsraad Leopoldus	14	--

Det vil sige, at Thott og Bagger var valgt. Hvad købmændene angik, blev tallene:

Hans Jørgen Soelberg	372	stemmer
Gregorius Klauman	372	--
Joost von Hemert	353	—
Michael Fabritius	325	--
Just Fabritius	286	-
Daniel Lindeman	112	—
Peter van Hurk	72	--
Johan Ludvig Abbestée	71	--
Abraham Pelt	50	---
I. von der Lippe	45	—

De fem førstnævnte, de samme fem, som i sin tid havde afgivet deres betænkning om Kommercekollegiets udkast, var med andre ord valgt. At det ikke skyldes en tilfældighed, men har været omhyggeligt planlagt, fremgaar med tydelighed af selve stemmetallene. Just Fabritius, den af de fem, der har faaet færrest stemmer, har langt over dobbelt saa mange som den nærmest følgende, Daniel Lindeman, ligesom de ikke valgte stemmetal lagt sammen giver 350, altsaa kun en ubetydelighed mere end det antal stemmer, de fem valgte hver fik i gennemsnit. Det er ikke vanskeligt at forstaa, hvorledes dette er gaaet til. Desmercières alene raadede som nævnt over 15,8 % af stemmerne, men naar hensyn kun tages til de 420 repræsenterede stemmer, over 16,9 %. Naar dertil lægges, hvad Kommercekollegiets øvrige embedsmænd, som naturligvis har stemt efter parole, og købmændene har kunnet disponere over, kommer vi op paa ca. 40 %, fuldt tilstrækkeligt til at sikre valget af fem ansete mænd.

Antagelig har valget af de lovkyndige kommissærer været knapt saa omhyggeligt planlagt, siden Sechman stærkt nærmede sig Bagger i stemmetal; det peger i samme retning, at Schnell havde modtaget bundent mandat til at stemme for Thott og Sechman.

Nu var altsaa banken som saadan en kendsgerning. Rammerne for dens virksomhed var fastlagt i oktroj, reglement og konvention, der var tegnet en aktiekapital, hvoraf der rigtignok endnu ikke var indbetalt en skilling, og der var valgt en ledelse. Nu gjaldt det at faa truffet alle de praktiske foranstaltninger, som skulde til, for at den saa snart som muligt kunde træde ud i livet og udføre sin mission i det danske samfund.

De nyvalgte kommissærer tog straks fat paa opgaven. Den 8. december oversendte Kommercekollegiet bankens akter, de originale eksemplarer af oktroj, reglement og konvention, designationer over aktionærene m. m., og tre dage efter holdt de syv kommissærer deres første møde paa Charlottenborg. At de arbejdede flittigt med sagen, ses af den tætte række af møder: 11.12., 14.12., 18.12., 21.12. o.s.v. Naar det alligevel trak ud til marts med bankens aabning, hang det sammen med vanskeligheder vedrørende lokaler, papir etc.

Kongen havde i oktrojens art. 5 lovet at sørge for, at der blev indrettet lokaler til banken paa Børsen. 21. dec. mødtes kommissæerne med stadsbygmester Banner Mathiesen for at se paa de foreliggende muligheder, og stadsbygmesteren lovede at levere en tegning med angivelse af de nødvendige ændringer¹. 12. jan. blev kommissærernes forslag² indgivet til Kommercekollegiet, som ti dage senere gjorde indstilling til kongen. Børsen var paa det tidspunkt pantsat til Kvæsthuset; dettes direktion, Soetatsens Generalkommissariats Deputerede, fik ordre til at skaffe plads til banken. Det drejede sig om »de 7 nederste fag . . . som vender mod Christianshaun«. I pakhuset skulde der indrettes en hvælving med jerndøre og et rør ud til kanalen, »paa det kielderen udi fornøden tilfælde kunde sættes udi vand«. Ledel-

¹ RA. Bankkommissærernes deliberationsprotokol, I 6 f.

² RA. Kommercekoll. pk. 1702--96 bankvæsenet vedk.

sen af arbejdet blev overdraget generalbygmester E. Häusser, det første Christiansborgs arkitekt, og man haabede, at flytningen kunde ske til paaske¹. Der forregnede man sig imidlertid. Først 14. okt. 1738, halvandet aar senere, fandt flytningen sted².

Allerede paa forhaand havde man bestemt sig for Charlottenborg som midlertidigt tilholdssted; to sale i underetagen paa højre haand i porten blev overladt banken³. Häusser ledede ombygningen. Samtidig fik slotspræsidenten ordre til at levere banken brænde og kongens kasse til at dække udgifter til pengekasser, regnskabsbøger og andet inventar⁴.

Diverse ansøgninger var strømmet ind om beskæftigelse i bankens tjeneste; de blev gennemgaaet og sorteret. Først og fremmest skulde der antages kasserer, bogholder og kontrolør. Førstnævnte post fik Peder Moss, en yngre mand af norsk købmandsfamilie⁴, som havde tegnet sig for en aktie i banken. Gagen til ham og eventuelle underordnede, som han maatte behøve, sattes til 500 rd. aarligt. Han maatte præstere en kaution paa 10 000 rd. Til kontrolør udnævntes Christian Siegfred Hammelev⁵, som havde været virksom ved aktietegningen, og til bogholder Balthasar Zuck. Begge disse blev af kommissærerne overhørt i deres kundskaber i bogholderi; de skulde stille »billig caution« og hver have 400 rd. i løn. Desuden antoges en skriver (Jens Severin Schweder) og et bud (Mikkel Jørgensen).

Ansættelsen af Moss, Zuck og Hammelev skulde dog forelægges en generalforsamling, som blev afholdt 23. jan. 1737. Her valgtes desuden revisorer i henhold til konventionens art. 8.

Samtidig med at de vigtigste af oktrojens artikler blev offentliggjort ved kongelig foranstaltning, tilføjedes to nye bestemmelser⁶. Den ene fastslog, at ingen kunde vægre sig ved at mod-

¹ RA. Kommercekoll. Danske og norske forestillinger 1736—38.

² RA. Kurantbankens arkiv. Forskellige opgørelser. Inventarium.

³ C. Bruun, Kjøbenhavn II (1890), 720.

⁴ Norsk Biogr. Leks. IX (1940), 352.

⁵ Om ham, se Personalhistorisk Tidsskrift, 6. r., II, 6 f. --- Han havde fem aars kontoruddannelse i Holland bag sig.

⁶ 8.3.1737 --- Christian d. VI's forordninger og aabne Breve 1737—38, s. 3—8.

tage betaling i banken, den anden betød en ændring af Danske Lovs regler vedrørende pantsat gods (kap. 7, art. 1). Paa dennes tid havde det været en selvfølge, at haandfaaet pant befaendt sig i laangiverens værge; dens bestemmelse gik derfor ud paa, at hvis pantet paa den ene eller den anden maade blev ødelagt eller tilintetgjort, skulde begge parter have mistet deres ret. Men i henhold til oktrojens art. 10 kunde haandfaaet pant opbevares i ejerens eller lejede pakhuse, omend under bankens lukkelse. Dermed paahvilede ansvaret ejeren, og han skulde ikke, selv om pantet gik til grunde, være fritaget for sine forpligtelser over for banken.

Det til sedlerne nødvendige papir skulde fabrikeres specielt efter model og blev bestilt hos »papirmager Drevitz«¹ straks i kommissærernes første møde, men han kunde først levere ved udgangen af februar. Kobberpladerne blev stukket af Herman Thiel. Efterhaanden kom man saa vidt, at de første 25 % af indskudene kunde kræves indbetalt gennem bekendtgørelse i Høpfners aviser. I slutningen af februar begyndte Drewsen at levere papir til sedlerne, og Thiel paabegyndte trykningen.

Dermed var alt parat til bankens aabning, som fandt sted den 11. marts 1737.

¹ D.v.s. Johan Drewsen den yngre, som da bestyrede Strandmøllen (E. Nystrøm: Fra Nordsjællands Oresundskyst (1938), 588 f.).

Summary.

Since the beginning of the 17th century a number of banks had been set up in several countries of Northern Europe, partly deposit and transfer banks (Amsterdam 1609, Hamburg 1619), partly note-issuing credit banks (London 1694, Edinburgh 1695, and — to some extent — Stockholm 1656). With the exception of the short-lived bank of John Law all of them were founded in republics or non-absolute kingdoms. For more than a century the idea of setting up a bank had, now and then, occupied the minds of Danish governments, but without results.

In the 1730'ies the prices of agricultural products, Denmark's chief exports, were extremely low. About 1735 new advisers, especially J. S. Schulin and count Fr. Danneskiold-Samsøe, per-

sueded the king, Christian VI, to counteract the threatening lack of foreign exchange by encouraging direct trade and home manufactures. In order to attain this a new department of trade and manufactures was formed, with the said ministers as presidents.

A severe obstacle to the plans of the department was the lack of capital in the country. The rate of interest, fixed by law, was 5%, the real rate being often higher, whereas the Dutch rate was only about 3%. In order to provide the trade and manufactures of Copenhagen with cheap loans the department planned to establish a bank, and the king soon took an ardent interest in the project. First mentioned in February plans were realised in the autumn of 1736. The chief adviser of the government on the subject was Jean Henri Huguetan, count Gyldensteen, a Huguenot refugee, who had become a very rich man, a. o. by financing the British and French armies during the wars about 1700. Having incurred the anger of the king of France he settled in Denmark. He was in the favour of the Danish kings, and from his new domicile still occupied himself with financial speculations all over Europe. His natural son and intimate co-operator J. H. Desmercières was given a prominent seat in the department of trade and manufactures. Due to their wide experience the Copenhagen bank, which was established at a general meeting of subscribers on December 5th (the charter is dated October 29th, 1736), and began to function on March 11th 1737, became a modern type of credit bank fit to solve the financial problems of the Danish trades. Of its full name *The Copenhagen Transfer, Exchange and Loans Bank* the latter part is to be stressed. Loans were to be granted with security on obligations and merchandise. The rate of interest was fixed at 4%. The funds amounted to 500.000 rigsdaler (= £ 100.000). Each share was fixed at 500 rigsdaler. By issuing notes, payable to bearer on demand, the bank should be made able to grant loans to everybody who was able to find security. No relation was fixed between the amount of notes and the currency stock; nor was this the case with any contemporary credit bank. The notes were to be received as payment by the state, which might also pay with them. The board of directors, chosen by the general meeting, consisted of 5 merchants and 2 lawyers, controlled by 3 honorary members of high rank, in fact representatives of the department of trade and manufactures. The absolute king solemnly promised never to interfere with the bank.

Korntiende og kornareal i det 14. århundrede.

A F

SVEND AAKJÆR

II

I Historisk Tidsskrifts 11. r. II (1949), 435 ff. har jeg søgt at vise, at de summer i *mark* og *øre*, der nævnes i Roskildebispens Jordebog fra ca. 1370, udfør de sjællandske sognenavne i den såkaldte »sogneliste« i jordebogen, må være sognets korntiende, bispetienden, således som Kr. Erslev har antaget, og ikke kan være sognets cathedraticum, der sandsynligvis, som foreslået af C. A. Christensen, er den sum, der opgives for hele Sjællands stift under eet, under navnet *summa universalis*, i *mark sølv, skilling grot, grot og sterling*. Denne sum udgør for et sjællandsk sogn gennemsnitlig 1,4 skilling grot, og da 1 sk. grot svarede til 3 sk. engelsk, ville dette svare til ca. 4,2 skilling engelsk. I Ribe Oldemoder forekommer ligeledes en sogneliste, hvor der ud for hvert sogn anføres en afgift i *skilling engelsk*. Da afgiften i 55 % af sognene er 4 sk. engelsk, og gennemsnitlig er $4\frac{1}{2}$ sk. engelsk pr. sogn, hvilket svarer til $1\frac{1}{2}$ sk. grot, er det overvejende sandsynligt, at både *summa universalis* i Roskildebispens Jordebog og kirkeafgiften i Ribe Oldemoder er cathedraticum, men ganske usandsynligt, at summerne i sognelisten i Roskildebispens Jordebog, der i det overvejende antal sogne er 2 mark, kan være cathedraticum.

Da det synes at fremgå af oplysninger i Ribe Oldemoder, at man på sognelistens tid, 2. halvdel af det 13. årh., endnu

regnede med et høstudbytte på 3 fold og en teoretisk landgilde på størrelse med den fulde udsæd, skulle bispetienden, der udgjorde $\frac{1}{30}$ af den samlede tiende, som var $\frac{1}{10}$ af høstudbyttet, altså udgøre $\frac{3}{30}$ eller $\frac{1}{10}$ af udsæden, og beregner man derfor udsæden for hvert sogn til 10 gange bispetienden, får man, som *tabel 1* viser, i 21 herreder af Sjælland, et gennemsnit af 4 tdr. land pr. ørtug land. For 95 byer i 17 herreder kendes byernes fulde areal i ørtug land og sammenlignes disse middelalderlige oplysninger med landmålingen 1681—82, fås ligeledes et gennemsnit af 4 tdr. land pr. ørtug land. Dette synes at tyde på, at beregningen eller det skønmæssige overslag over bispetienden er sket som ovenfor antaget, og at det er den særlig sjællandske jordvurdering i ørtug skyldjord, *solidus terre in censu*, som er lagt til grund. Da en ørtug skyldjord, som det fremgår af *tabel 3*, var cirka 4 tdr. land, medens en ørtug sædeland, *solidus terre in semine*, var cirka 2 tdr. land, skulle der til hver mark korn i bispetiende svare 20 mark sædeland eller 10 mark skyldjord.

Hvadenten man sammenligner de faktiske ørtug skyldjord i jordebogen eller de på grundlag af bispetienden beregnede ørtug land med kornarealet i landmålingen 1681—82, får man altså samme gennemsnit i tønder land, 4 tdr., hvilket dels viser, at det er bispetienden, der er opgivet i jordebogens sogneliste, dels at tienden er beregnet som ovenfor angivet, dels endelig, at det er den sjællandske ørtug skyldjord, der har dannet grundlaget for beregningen af tienden.

Plovs land og bol.

For 18 af de 21 herreder på Sjælland kan vi tillige sammenligne det fulde plovtal for herredet med dets beregnede ørtug-tal. Af *tabel 1* fremgik det, at ploven i disse 18 herreder gennemsnitlig rummede 15,1 ørtug skyldjord. Jordebogen selv udtaler om præstegården i Varpelev, der har 15 ørtug land, at den har jord til »rigeligt 1 plov« (jfr. H. T. 11. r. II, 439), og i afhandlingen Plov og Havne¹ har jeg oplyst, at ploven oprindeligt var

¹ Med Lov skal Land bygges (1941), 282—284.

12 ørtug skyldjord = $\frac{1}{2}$ mark skyldjord = 1 mark sædeland = 48 tønder land, men både på Sjælland og i Slesvig ofte 15 ørtug land. Den svarede på Sjælland-Møn til 57,8–59,1 tønder land = 14,5–14,8 ørtug skyldjord à 4 tdr. land. 15 ørtug land pr. plov er altså på jordebogens tid og senere et ret normalt gennemsnit i herreder, hvor kornarealet er blevet øget siden plovansættelsens tid. I tidligt opdyrkede herreder som Tune, Skippinge og Alsted ligger gennemsnittet omkring 12 ørtug pr. plov, og her har ploven derfor beholdt sin oprindelige størrelse på 12 ørtug skyldjord eller 1 mark sædeland. Ploven i Slesvig domkapitels jordebog 1685 var for 174 gårde lidt over 30 ørtug sædeland, hvilket altså svarede til 15 ørtug skyldjord på Sjælland.¹ Gennemsnittet for de 18 herreder på Sjælland i tabel 1: 15,1 ørtug skyldjord à 4 tdr. land er 60,4 tdr. land; men også dersom vi sammenholder samtlige herreder i plovtaleslisten med landmålingen 1681–82, får vi cirka 15 ørtug land. Dette ses i *tabel 4*, der for 30 plovtales i Sjælland, Møn, Falster og Lolland giver et gennemsnit af 61 tdr. land pr. plov = 15,2 sjællandske ørtug skyldjord à 4 tdr. land.

Jo større det område er, som skal sammenlignes i de to kilder, desto større er muligheden naturligvis for forskydninger af de opgivne arealer i det 13. og 17. årh. Øgninger af dyrkningsområdet i de enkelte landsbyer og indtagelse af helt nye landsbyers og gårdes områder imellem 13. århundrede og landmålingens tid 1681–82, vil nødvendigvis få landmålingens arealtal til at stige op over det oprindelige areal for ploven i middelalderen, og når plovtalet er opgivet for hele landskaber under eet, som ved Falster og Lolland, der udgjorde flere herreder, vil gennemsnittet naturligt stige betydeligt over normen. Også her viser Alsted herred og Skippinge herred lave gennemsnit på 43,1 og 51,7 tdr. land pr. plov, ligesom i *tabel 1*. Også Tybjerg herred og Strø herred har lave gennemsnit på 46,9 og 51,1 tdr. land pr. plov, men da disse herreder ikke findes i sognelisten fra 2. halvdel af 13. årh., har de ikke kunnet beregnes i *tabel 1*, og kan derfor ikke sammenlignes med *tabel 4*. Sognenes for-

¹ Aakjær. Kong Valdemars Jordebog, Indledning I, 242.

deling på herrederne i Sjælland er foretaget i overensstemmelse med sognelisterne i Roskildebispens jordebog. Hist og her er sognenes tilhørsforhold til herredet ikke den samme i det 13. som i det 17. årh.

Hvadenten man sammenligner plovtalet med det beregnede ørtugtal i Roskildebispens jordebog eller direkte med landmålingen 1681—82, får man altså samme størrelse i ørtug skyldjord pr. plov, hvilket synes mig afgjort at tyde på, at min beregning til ørtug skyldjord på grundlag af tienden er rigtig, og at sognelistens mark og øre er sognenes tiende, ikke cathedraticum.

Prøver man at sammenligne *bolet* i de 3 herreder, hvor Erslev¹ — »efter en dog noget flygtig Gennemarbejdelse« — har udfundet det fulde boltal for herredet, med ørtugtallet for de pågældende herreder i tabel 1, får man følgende gennemsnit:

Horns.....	o. 163	bol	4340	ørtug	26,6	ørtug pr. bol
Smørum.....	113	---	3720	---	32,9	---
Tune	141 $\frac{1}{2}$	---	2490	---	17,6	---
3 herreder.....	417,5	bol	10550	ørtug	25,3	ørtug pr. bol

Her er bolet altså gennemsnitlig 1,1 mark skyldjord eller 2,1 mark sædeland, hvilket stemmer overens med Sjællands norm, der var lidt over 1 mark skyldjord pr. bol. Når bolet i Tune herred er gennemsnitlig mindre end i de øvrige herreder, er det rimeligvis, fordi opdyrkningen ikke har kunnet øges væsentlig i dette tidligt opdyrkede herred i tiden mellem bolskiftets indførelse og tiendens ansættelse. Bolets areal har altså i dette herred kun fjernet sig lidet fra sin oprindelige størrelse, der muligvis var 1 mark sædeland = $\frac{1}{2}$ mark eller 12 ørtug skyldjord².

¹ Valdemarernes Storhedstid, 128.

² Plov og Havne, 276—279.

Vi så da også i tabel 1, at Tune herred hørte til de herreder, hvor plovens gennemsnit lå lavest og nærmest ved den oprindelige størrelse, 1 mark sædeland = 12 ørtug skyldjord.

Vi har nu hidtil væsentlig beskæftiget os med sognelisten i Roskildebispens jordebog, og påvist, at når man opfatter dens mark og øre som tiende, og beregner hver mark tiende til 10 mark skyldjord eller 20 mark sædeland, så fremkommer der kornarealer i ørtug skyldjord, der synes at stemme forbavsende nøje i størrelse med de arealer, man ad anden vej kan fastslå for disse middelalderlige jordvurderingsenheder.

1. Beregner man, på grundlag af tienden, hver mark tiende til 10 mark = 240 ørtug skyldjord, og sammenligner man sognearealerne på Sjælland i ørtug skyldjord fra 2. halvdel af 13. årh. med landmålingen 1682, så får man et gennemsnit af 4 tdr. land pr. ørtug (tabel 1).

2. Sammenholder man sognearealerne fra selve jordebogen i de knap 100 tilfælde, hvor hele byers areal er opgivet i ørtug land, med landmålingen 1682, får man samme gennemsnit af 4 tdr. land pr. ørtug (tabel 3).

3. For 6 sogne af Lyngø herred, hvis tal er blevet kendt senere, ved C. A. Christensens udgave af et hidtil utrykt fragment af sognelisten, fås samme gennemsnit, 4 tdr. land pr. ørtug (Hist. T. 11. r. II, 418).

4. For en opgiven sum for Holtug sogn i Stevns herred, der betegnes som »sognets tiende i gammel tid« og opgives i »læster korn«, fås samme gennemsnit, 4 tdr. land pr. ørtug (smst.). Stevns herred mangler stadig i selve sognelisten, så det er desværre ikke muligt at se direkte, om jordebogens opgivelse af »den gamle tiende« i læst korn ville svare til sognelistens opgivelse i mark korn.

5. Sammenholdes oplysningerne i sognelisten om mensal-godsets størrelse i plovs land med oplysninger i selve jordebogen, ses, at 1 plovs land er 12 ørtug land eller 1 fjerding jord = $\frac{1}{4}$ bols jord, og at jord til »rigeligt 1 plovs land« er 15 ørtug land. (Hist. T. 11. r. II, 439).

6. Sammenholder man kornarealerne, der på grundlag af

tienden er beregnet i ørtug land, og sammentalt herredsvis, med herredernes plovtalet i Kong Valdemars Jordebog, så får man et gennemsnit af 15 ørtug land pr. plov (*tabel 1*).

7. Sammenholder man herredernes plovtalet i Kong Valdemars Jordebog med deres kornareal i tønder land i landmålingen 1682, så får man et gennemsnit af 61 tdr. land pr. plov, hvilket ligeledes svarer til 15 ørtug land à 4 tdr. land (*tabel 4*).

8. Sammenholder man i de 3 herreder, hvor det fulde boltal kendes, dette med herredets kornareal i ørtug land, som det kan beregnes på grundlag af tienden, så får man et gennemsnit af 1 mark skyldjord pr. bol, hvilket samtlige historikere har været enige om var den normale størrelse af bolet på Sjælland (se ovf. s. 179).

Alle disse kendsgerninger synes afgjort at tyde på, at mark- og øretallene i Roskildebogens sogneliste er tiende, at tienden er beregnet som $\frac{1}{10}$ af udsædsarealet i mark land, at denne mark land er den sjællandske mark skyldjord, samt endelig, at man på grundlag af tienden kan danne sig et forholdsvis klart skøn over kornarealet i sognet i 2. halvdel af 13. årh.

Desværre er den *summa universalis*, som opgives ved slutningen af sognelisten, og som, i følge oplysninger om Mon, kan formodes at være *cathedraticum*, ikke specificeret for de enkelte sogne. Gennemsnitlig ville den svare til 1,42 skilling grot = 4,26 skilling engelsk pr. sogn; men da sognelisten stadig ikke er fuldstændig, er vi afskåret fra at sammenligne tiendens fulde beløb med den fulde sum for *cathedraticum*, og kan derfor ikke på Sjælland undersøge spørgsmålet, om der kan være en direkte forbindelse mellem *cathedraticum* og tiende, og derigennem tillige med sognenes kornareal.

Det vil vi derimod være i stand til, dersom vi inddrager i undersøgelsen den liste over Ribe stifts sogne, som findes i Ribe Oldemoder, og hvor der for hvert sogn opgives en kirkeafgift i skilling engelsk, der formentlig er *cathedraticum* af kirkesognet.

Sognelisten i Ribe Oldemoder.

I Ribe Oldemoder er indført en sogneliste over en kirkeafgift i *solidi sterlingorum*, skilling engelsk¹. Listen er af P. Severinsen tidsfæstet til 1321—30, snarest 1321². Afgiften er sandsynligvis, som tidligere nævnt (Hist. T. 11. r. II, 443 ff.), *cathedraticum*. Efter denne liste, som ingen overskrift har, og som derfor kaldes sognelisten, følger en ganske summarisk liste over *taxa, quando soluitur plenum subsidium episcopi*, taxt, når der ydes fuldt bispesubsidium. Her gives i afrundede tital bispens fulde subsidium i mark af Hardsyssel, Vardsyssel, Cantoriet, Jellingsyssel og Archidiakonatet. Denne liste er fra 1330—40, snarest fra 1330, altså kun cirka 10 år yngre end sognelisten. Af sognelisten fremgår, at Cantoriets gods omfattede Frøs, Kalvslund, Andst, Brusk, Holmans og Jerlev herreder; under Brusk herred er tillige indbefattet Elbo herred, under Jerlev herred Hejnsvig, Vorbasse og det nedlagte sogn Almstok, alle af Slavs herred, som oprettedes 18/8 1552³. Archidiakonatets gods omfattede de sønderjyske herreder: Hvidding, Gram, Lø, Tønder og Højer herreder, samt Ribes 5 sogne.

På forhånd er det ikke usandsynligt, at der kunne være en vis forbindelse mellem *cathedraticums*-afgiften og tienden, idet de begge stod i et vist forhold til kornarealet. Ligesom på Sjælland gælder dette dog næppe købstadsognene, hvor både tiende og *cathedraticum* synes beregnet på et andet grundlag, da deres afgifter i de fleste tilfælde er usædvanlig høje (jf. H. T. 11. r. II, 445). Om afgifterne i købstadsognene er pålignet efter folketal eller efter tallet af bygrunde (toftegæld), har ikke foreløbig kunnet undersøges. Men i landsognene svinger skilling-engelsk-tallet åbenbart i takt med kornarealets størrelse, ligesom mark-øre-tallene i Roskildebogens tiendeliste⁴.

¹ Oluf Niensens udgave 1869 s. 108—113.

² Hardsyssels Aarvog III (1909), 1—70; samme, Fortid og Nutid III (1921), 154—157; Aakjær, smst. XVI (1945), 79.

³ Aakjær, K. V. J., Kommentar II, 67.

⁴ Jf. Fortid og Nutid XVI, 79.

Dersom man sammenholder sognenes skilling engelsk med deres arealer i landmålingen 1682, får man det resultat, som fremgår af *tabel 5*. Her er, af pladshensyn, tallene sammenlagt herredsvis. Gennemsnittet bliver særlig højt i udprægede hedesogne, især i herreder, hvor der vides at være ryddet megen skov, som Ginding, Slavs, Nørvang eller Brusk herreder. Det bliver særlig lavt i sogne langs Vesterhavet, som Lønne, Henne, Ho, Oksby, Sønder Bork, Trans, Ferring, Engbjerg, Madum, Vederso, -- alle sogne, hvor det vides, at havet har taget store dele af sognenes agerjord. Dette kan kun styrke troen på, at skilling-engelsk-tallene har forbindelse med kornarealet i sognene. Gennemsnit for 23 herreder i Nørrejylland er 254,3 tdr. land pr. skilling engelsk. For de 8 herreder i Hardsyssel var gennemsnittet nojagtig det samme: 254,3¹. Påfaldende er her f. eks. forskellen mellem sognene ved Vesterhavet, Trans 171,3, Ferring 175,8 og Engbjerg 166,8 på den ene side, og de to gamle, frugtbare sogne inde i landet, Hygum 241,5 og Hlove 242,1 td. land pr. skilling engelsk. Man må få det indtryk, at disse to sidste er tidligt fuldt opdyrkede, normale sogne, hvor gennemsnittet ligger tæt ved det oprindelige, 240 td. land = 5 mark land à 48 tdr. land, medens de tre første sogne vides at have lidt stærkt ved Vesterhavets grådighed; det drejer sig jo om sognene på begge sider af Bovbjerg i Ferring sogn. Det fremgår i det hele taget af tallene i *tabel 5*, at det især er i herrederne ved Vesterhavet, Skast, V. Horne, N. Horne, Bolling, Hing, Vandfuld, Hvidding, at gennemsnittet ligger under normen 240 tdr. land pr. skilling engelsk. Her er opdyrkningen altså gået tilbage fra 1321 til 1682, medens den i herreder, hvor der tidligere var en del skov, som Jerlev, Nørvang, Tørrild, Ginding er gået så stærkt frem ved rydning af skov, at gennemsnittet er steget fra 240 til over 300 tdr. land pr. enhed. Særlig stærk skulle øgningen af det dyrkede område have været i Slavs herred, hvor gennemsnittet er vokset fra 240 til 591 td. land. Her er der dog nogen uklarhed på grund af omlægningen af

¹ Se *Fortid og Nutid XVI* (1945), 80.

sognene, den gang Slavs herred oprettedes i 1552 af 2 sogne fra Jerlev herred og 2 fra Nørvang herred, samt det øde sogn Almstok, hvis nøjagtige dyrkningsområde ikke kendes. Gennemsnittet gælder, som angivet i note 8 til tabel 5, kun de 2 sogne Grindsted og Grene.

Den jyske ørtug sædeland i middelalderen synes at have haft det samme areal i landmålingen som den sjællandske, faltsterske og lollandske, nemlig omkring 2 tdr. land (nøjagtigt gennemsnit 2,3 tdr. land)¹. Også i Sønderjylland synes *solidus terre, oertig land* at have været omkring 2 tdr. land². 24 ørtug land eller 1 mark land (sædeland, *marca terre in semine*) var altså oprindeligt 48 tdr. land, men i landmålingen var gennemsnittet på grund af den øgede dyrkning vokset til 55,2 tdr. land.

Et gennemsnit pr. skilling engelsk på 254,3 tdr. land skulle altså svare til 127,2 ørtug land eller 5,3 mark land.

Plenum subsidium episcopi af hele Ribe stift opgives til 600 mark. Kirkeafgiften (cathedraicum) er 1329 skilling engelsk. Til hver mark subsidium svarer altså 2,2 skilling engelsk; men da tallene for bispens subsidium øjensynlig er afrundet til tital og derfor noget summariske, er det vel sandsynligt, at den oprindelige norm var 2 skilling engelsk til hver mark subsidium. Men når hver skilling engelsk svarer til cirka 5 mark land, skulle hver mark subsidium eller 2 skilling engelsk altså svare til 10 mark land.

På Sjælland ydedes hver mark bispetiende, *decima episcopalis*, ligeledes af 10 mark land. Det er vel derfor sandsynligt, at *plenum subsidium episcopi*, bispens fulde subsidium, i Ribe Oldemoder er en ydelse, som svarer til *decima episcopalis* i Roskildebispens jordebog, at den er et andet navn for bispetiende, *biskopsgiaf* el. lign. Blot er den sjællandske bispetiende pålignet efter det sjællandske jordmål *marca terre in censu*, mark skyldjord, som var 2 mark sædeland, og hvis ørtug var

¹ Aakjær, K. V. J. Indledning I, 108; Poul Rasmussen: Studier i Aarhus Kannikebords Jordebog fra ca. 1315, Jyske Samlinger 5. r. V (1941), 85-137; Aakjær i Med Lov skal Land bygges, 261-263.

² K. V. J. Indledning I, 117; Med Lov skal Land bygges, 259-267.

1 tdr. land, medens den jyske bispeafgift var pålignet efter mark sædeland, *marca terre*, som den kaldes på Løgum kloster-gods, hvis ørtug land, ligesom på Falster og Lolland, i Sønderjylland og Aarhus Stift, var 2 tdr. land, og som på Sjælland optræder i 14 byer i Roskildebispens jordebog under navnet *marca terre in semine*, mark sædeland (se tabel 3).

Oprindeligt, d. v. s. 1321, svarede altså til hver skilling engelsk: 240 tdr. land = 120 ørtug land = 5 mark land, og til hver mark subsidium 480 tdr. land = 10 mark land.

Disse tal vil give meget rimelige, runde og let handlelige tal, når cathedraticum skulle beregnes på grundlag af kornareal eller subsidium episcopi. Til hver skilling engelsk svarede altså 120 ørtug land, og da 1 skilling engelsk var 12 sterlinge eller penninge, denarii, svarede altså til hver sterling eller denarius 10 ørtug land. Da endvidere 10 ørtug land svarede 1 ørtug i subsidium, vil det sige, at der ydedes 1 sterling eller denarius af hver ørtug korn i subsidium til bispen.

Sønderjylland kom desværre ikke med i landmålingen 1682. Derfor kan der ikke foretages lignende undersøgelser af forholdet mellem skilling engelsk og tønder land for de sønderjyske sogne som for de norrøjske. Kun de 2 sidste sogne i tabel 5, Seem og Vester Vedsted i Hvidding herred, er medtaget i Henrik Pedersens tabelværk over landmålingen. Her svarer hver skilling engelsk til 223,7 tdr. land. V. Vedsted ligger ved Vesterhavet, og da her kun svarer 183,7 tdr. land til hver sk. engelsk, ligger det nær at antage, at sognets areal kan være blevet mindsket en del ved havets indtrængen.

Den sønderjyske otting.

Det vil sandsynligvis ikke være muligt at fremskaffe kornarealer fra de øvrige sønderjyske sogne fra det 17. århundrede, som kunne danne grundlag for en sammenligning med skilling-engelsk-tallet i de sogne, der opføres i Ribe Oldmoders sogne-liste for disse egne. Den brogede blanding af kornmål og landmål i Sønderjylland vanskeliggør en sådan undersøgelse i en næsten

uovervindelig grad. Vi må derfor se os om efter andet materiale til supplerings af undersøgelsen. Således kendes, bl. a. fra Stiftsregisteret 1599¹, tallet af *ottinger* i 32 af sognene i Hvidding, Nørre Rangstrup, Gram, Lø, Tønder, Højer og Frøs herreder. Vi vil forsøge at sammenholde disse ottingtal med tallene for skilling engelsk i de samme sogne. Resultatet fremgår af *tabel 6*. Som det kan ventes, er ottingtallet for de enkelte sogne ret svingende pr. sk. engelsk, svarende til den forskellige opdyrkning og øgning af kornarealet, der har fundet sted i århundrederne fra 1321 (før Den sorte Død 1350!) til 1599. I nogle sogne er opdyrkingen gået tilbage, i andre, ofte i skovegne, er den gået frem. Men dette vil gælde alle egne af landet, og når man blot har et materiale af en mere omfattende art, vil man alligevel kunne finde frem til en rimelig norm. Det viser sig da også, at gennemsnittene for herrederne ligger omkring 20 ottinger pr. skilling engelsk, og dersom vi havde kunnet fremskaffe ottingtal for samtlige sogne i herrederne, og ikke blot, som f. eks. i Tønder og Frøs herreder, måtte nøjes med 1-2 sogne, ville sandsynligvis dette gennemsnit have vist sig oftere.

Jeg har tidligere undersøgt størrelsen af den sønderjyske otting². Den havde gerne, ligesom 1 mark gulds jord, en gennemsnitlig størrelse af omkring 12 tønder land, nøjagtigt gennemsnit 11,77 tdr. land. I de to sogne, hvor vi til sammenligning kan fremskaffe landmålingens tal 1682, havde den da netop også denne størrelse: V. Vedsted 12, Seem 10,6 tdr. land.

Gennemsnittet for de i tab. 6 anførte 32 sogne i 7 herreder bliver 20,96 ottinger pr. skilling engelsk. Sætter vi ottingen til det ovennævnte gennemsnit 11,77 tdr. land, får vi derfor $20,96 \times 11,77 = 246,7$ tdr. land pr. sk. engelsk. Dette tal ligger altså endnu nærmere ved normen 240 end tallet for Nørrejylland (og Hardsyssel) i tab. 5, der var 254,3. Også i disse 7 sønderjyske herreder tør vi da formentlig regne med en oprindelig

¹ Udg. af Johan Hvidtfeldt i Sønderjyske Aarbøger 3. r. I (1937).

² K. V. J. Kommentar, II 7. 8. 16. 483. 484. 485. 486. 491. 492. 494. 496. 505; Indledning I, 82.

norm pr. skilling engelsk på 20 ottinger à 12 tønder land, ialt 240 tdr. land, og pr. mark subsidium, der svarede til 2 sk. engelsk, altså 480 tønder land = 10 mark land à 48 tdr. land. Tallene i de sønderjyske herreder stemmer altså endnu bedre med min teori om forbindelsen mellem kornareal, cathedromaticum og tiende end tallene for de nørrejyske herreder.

Den sønderjyske plov.

Vi kan forsøge en kontrol af teorien på endnu et område. Jeg har noteret plovtalet i 5 sønderjyske herreder, men desværre har vi ikke for Sønderjylland en kilde til vor rådighed af samme ærværdighed og ælde som plovtaalslisten for Sjælland-Møn og Lolland-Falster i Kong Valdemars Jordebog. Vi må nøjes med plovtalet i Haderslevhus amts plovs-kats-registre 1642. Ganske vist var ploven da endnu ikke blevet en regningsenhed på papiret, som den blev senere i det 17. århundrede. Den havde ikke helt tabt forbindelsen med den gamle middelalderlige plovs land, men den var dog sikkert reduceret og »renoveret« så ofte, at den ikke frembyder noget helt sikkert grundlag for en sammenligning med enheder fra 1321. Vi vover alligevel forsøget, og undersøger ploven 1642 i Nørre Rangstrup, Frøs, Kalvslund, Gram og Hvidding herreder. Resultatet fremgår af *tabel 7*.

I disse 5 herreder svarer 382,6 plove til 112 skilling engelsk, følgelig 3,4 plove pr. sk. engelsk. I 3 af herrederne, nemlig Nørre Rangstrup, Gram og Hvidding herreder, kendes tillige ottingtallet (se *tab. 6*). Her svarer 88 sk. engelsk til 337,9 plove og 1891,5 ottinger, følgelig 3,8 plove pr. sk. engelsk og 5,6 otting pr. plov, ialt 21,3 otting pr. skilling engelsk. Dette gennemsnit stemmer jo ganske godt med det, som fremgik af *tabel 6*: 20,96 otting pr. skilling engelsk.

Noget, der ellers kan forrykke forholdet en del og gøre det uklart, er den deling af sogne og byer på flere len, der ofte finder sted i Sønderjylland, og som også griber ind over kongerigets grænser, hvor f. eks. flere gårde i Seest hørte til Haderslevhus Amt, medens hovedmassen af gårdene hørte under Andst her-

red, og dette atter var delt imellem Koldinghus og Riberhus len. Ligeledes spiller de kongerigske enklaver i Sønderjylland undertiden ind. Man kan derfor ikke altid gå ud fra, at samtlige gårde eller plove i en by hører under samme len. Når vi f. eks. har plovstal i Haderslev amts plovskatsregistre 1642 for sognene V. Vedsted og Seem af Hvidding herred, er det desværre ikke sikkert, at disse plove udgør sognets hele kornareal. For disse to sogne har vi tillige arealet 1682, opgivet i tønder land i landmålingen. Det var for V. Vedsted 918,7 tdr. land, for Seem 1094,3 tdr. land. Medens arealet for ottingen i disse to byer var ret normalt, 12 og 10,6 tdr. land (se ovenfor s. 186), så skulle ploven i V. Vedsted blive 270 tdr. land, og i Seem 475,8 tdr. land, altså cirka 5 og 10 gange det normale. Her må nødvendigvis mangle en stor mængde plove i opgivelserne for disse to sogne i Haderslevhus amts plovskatsregistre, måske fordi de har svaret plovskat til Riberhus eller andetsteds. Det samme gælder muligvis Farup og Spandet. Disse 4 sogne er derfor udelukket ved den endelige beregning og ikke medtaget i slutoversigten over herrederne.

I de sønderjyske herreder svarede altså 20,96 ottinger til 1 sk. engelsk, og 3,4 eller 3,8 plove, hvilket giver 6,16 eller 5,5 otting pr. plov. Ottingen blev allerede tidligere, på grundlag af et mere omfattende materiale (se s. 186), som dog ikke indbefattede Ribe Oldemoder, bestemt til gennemsnitlig 11,77 tdr. land. Med 3,4 plove à 6,16 otting svarer 1 sk. engelsk til $3,4 \times 6,16 \times 11,77 = 246,5$ tdr. land. Med 3,8 plove à 5,5 otting til $3,8 \times 5,5 \times 11,77 = 246,0$ tdr. land. Gennemsnittet pr. sk. engelsk er altså af ganske samme størrelse som i de egne, hvor ottingen rådede. Altså bekræftes herved endnu en gang sandsynligheden af, at normen var 240 tdr. land pr. sk. engelsk. Sandsynligvis har normen oprindeligt været 5 plove à 4 ottinger à 12 tdr. land = 240 tdr. land. 1 plov var jo nemlig oprindeligt, som påvist i »Plov og Havne«¹ 1 mark land. Sammesteds oplystes, at den var $\frac{1}{2}$ bol jord, altså 4 ottinger, og når 1 sk.

¹ Med Lov skal Land bygges. 283.

engelsk har svaret til 120 ørtug land eller 5 mark land, skulle den altså netop svare til 5 plove à 4 ottinger à 12 tdr. land, d. v. s. ialt 240 tønder land.

Ligesom vi ovenfor (s. 180) kunne opregne otte forskellige fakta, der støtter opfattelsen af Roskildebogens mark-øre-tal som tiende, således kan vi nu også opregne 7 fakta til støtte for formodningen om en forbindelse mellem cathedraticum, tiende og kornareal i Ribe stifts sogne.

1. Cathedraticum på Sjælland var gennemsnitlig 1,4—1,5 skilling grot pr. sogn, hvilket svarer til 4,3—4,5 skilling engelsk, idet 1 sk. grot = 3 sk. engelsk. Gennemsnittet for Ribe stifts sogne ligger netop omkring $4\frac{1}{2}$ sk. grot.

2. 2 sk. engelsk i cathedraticum svarer til 1 mark i subsidium episcopi, 4 sk. engelsk ville svare til 2 mark. Den mest almindelige sats pr. sogn er på Sjælland 2 mark bispetiende, i Ribe stift 4 sk. engelsk.

3. 1 mark bispetiende på Sjælland ydes af 10 mark land, *marce terre in censu*. 1 mark subsidium episcopi ydes i Ribe stift af 10 mark land, *marce terre in semine*.

4. Pengeafgiftens beregning opererer med rimelige og runde tal, når man fastslår, at hver sk. engelsk oprindeligt svarede af 5 mark land, hver mark subsidium af 10 mark land. 5 mark land er 120 ørtug, 1 sk. engelsk er 12 sterlinge eller denarii. Cathedraticum bliver da 1 sterling (denarius) af hver ørtug tiende eller hver 10 ørtug land.

5. Det gennemsnitlige areal pr. sk. engelsk ligger 1682 omkring 240 tdr. land = 5 mark land à 48 tdr., og pr. mark subsidium omkring 480 tdr. land = 10 mark land à 48 tdr.

6. Ottingtallet i Sønderjylland 1599 viser en norm på 20 ottinger à 12 tdr. land = 240 tdr. land = 5 mark land pr. sk. engelsk.

7. Plovtallet i Sønderjylland 1642 synes at tyde på en norm på 5 plove à 4 ottinger à 12 td. land = 240 td. land pr. sk. engelsk.

Sogn, plov og mark land.

Endelig er der et ottende faktum, der støtter teorien om tiendens forbindelse med kornarealet, og hvis rækkevidde for bebyggelseshistorien ikke må underkendes.

I »Plov og Havne«¹ har jeg oplyst, at der i følge plovtaleslisten i Kong Valdemars Jordebog var 23,8 plove pr. kirkesogn i Sjællands 27 herreder. I de 3 herreder på Sjælland, hvor vi kender det fulde boltal, Horns, Smorum og Tune, er der 12,3 bol pr. sogn. Sognegennemsnittet skulle altså ligge omkring 12 bol eller 24 plove, og det bekræftes herved, at ploven gennemsnitlig svarer til $\frac{1}{2}$ bol². Sammesteds bestemmes arealet af en skatteplov land til 48 tonder land, altså til 1 mark land (sædeland, *terra in semine*)³. På Falster var der 23 mark land pr. sogn⁴.

Skulle det nu vise sig, at, når man, på grundlag af bispe-tiende på Sjælland og cathedraticum i Ribe stift, beregner kornarealet som ovenfor antydnet, så får man for de to områder af Danmark et sognegennemsnit, der ligger omkring samme tal som fremgår af plovtaleslisten i Kong Valdemars Jordebog, så ville teorien om, hvorledes tiende og cathedraticum er beregnet i forhold til kornarealet have fået en meget betydelig styrkelse.

I *tabel 8* er arealet beregnet i mark sædeland på grundlag af mark-øre-tallene i sognelisen i Roskildebispens jordebog. Til hver mark = 24 ørtug, svarer 10 mark = 240 ørtug skyldjord, der er omregnet til 20 mark sædeland = 480 ørtug sædeland.

I *tabel 9* er arealet beregnet i mark sædeland på grundlag af skilling-engelsk-tallene i sognelisen i Ribe Oldemoder. Til hver skilling engelsk svarer 5 mark sædeland = 120 ørtug sædeland.

Det er tydeligt, at tallene må være skønsmæssigt ansat og afrundet. De kan derfor ikke ventes at give et billede af det

¹ Med Lov skal Land bygges, 285.

² K. V. J. Indledning I, 231.

³ Med Lov skal Land bygges, 284; K. V. J. Indledning I, 120.

⁴ K. V. J. Indledning I, 226.

nøjagtige areal i ørtug skyldjord. Heller ikke er det sådan, at hovedparten af sognene har just 24 mark sædeland. Det ville naturligvis heller ikke være at vente, at bebyggelse og opdyrkning af landet skulle følge så nøjagtigt fastlagte linjer. Men når man beregner sognegennemsnittet for større områder, f. eks. herrederne, når man ofte dette gennemsnit, således i Smørum, Slagelse, Merløse, Volborg, Ramsø, Ringsted, Tybjerg og Alsted herreder i tabel 8. Som oftere fremhævet, kan det være tvivlsomt, om tienden i købstæderne er beregnet alene efter deres kornarealer, eller om der her tillige tages hensyn til folketal eller antallet af købstadgrunde (tofter). Købstæderne er derfor behandlet i en særlig *tabel 10*.

Sognene i Ribe stift i *tabel 9* har åbenbart gennemgående mindre kornarealer end sognene på Sjælland. Her ligger følgende herreder omkring 24 mark land pr. sogn, f. eks. Rangstrup, Gram, Tønder, Frøs, Kalvslund, Holmans, Gørding, Skast, det tredobbelte Horns (nu: Ø., V. og N. Horne), Bølling, Hing og Skodborg herreder.

Medens det samlede gennemsnit for 20 herreder på Sjælland med 250 sogne bliver 27,7 mark sædeland pr. sogn, bliver det for 25 herreder i Ribe stift med 283 sogne 20,6 mark sædeland pr. sogn. Ialt bliver gennemsnittet for 45 herreders 532 sogne 23,9 mark sædeland pr. sogn, hvilket svarer forbavsende godt til det gennemsnit, der fremgik af plovtaleslisten, og som gav 23,8 plove eller mark sædeland pr. kirkesogn.

Heri er købstadsognene ikke medregnet. Af *tabel 10* fremgår, at for 10 sogne i 7 købstæder på Sjælland bliver gennemsnittet 42 mark land pr. sogn. Det er her særlig Slagelse og Ringsted, der presser gennemsnittet i vejret. Fradrages de, bliver de resterende 8 købstadsognes gennemsnit 27 mark land pr. sogn, altså som et sjællandsk landsogn. Det er vel ikke usandsynligt, at mange købstæder kunne have kornarealer af samme omfang som et normalt landsogns jorder, og efter sigende havde Slagelse de største markjorder som nogen købstad i landet. Også Ringsted havde både i bymarken og i klostermarken et meget betydeligt jordtilliggende. For de 12 sogne i 7 jyske købstæder er

tallene mere normale. Her er gennemsnittet 22,9 mark sædeland pr. sogn.

Dersom man alligevel skulle kunne gå ud fra, at også købstædernes tal repræsenterer kornarealer, og lægger man dem til landsoggenes, fås for Sjællands 260 sogne et gennemsnit af 28,2 mark sædeland pr. sogn, og for Ribe stifts 295 sogne et gennemsnit af 20,7 mark sædeland pr. sogn.

For begge områder under eet, ialt 555 sogne, fås da gennemsnitlig 24,2 mark sædeland pr. sogn. Dette svarer ikke ilde til det gennemsnit, der fremgik af plovtaleslisten, nemlig 23,8 plove pr. sogn, idet en plovs land oprindelig synes at have været 1 mark sædeland. Helt dækker dog begge områders gennemsnit for 533 landsogne, der giver 23,9 mark sædeland pr. sogn.

Det har altså vist sig, at når man beregner tiende og tiendepligtigt kornareal på den af mig foreslåede måde, når man til sognearealer, hvis gennemsnitlige størrelse svinger omkring 21 mark sædeland, og da dette stemmer med det gennemsnit på Sjælland, som man får ved at sammenholde den langt ældre plovtalesliste i Kong Valdemars Jordebog med herredernes sognetal, støtter det tilliden til mine beregningers metode og resultater.

Side 180 anførtes 8 vigtige fakta; hertil kan nu føjes 8 nye. På ialt 16 vigtige punkter lader rigtigheden af min opfattelse af tiendens og kirkeafgiftens tal sig altså nøjere begrunde. Disse overensstemmelser kan næppe være tilfældige, og de berettiger til at tro, at disse tal lader sig benytte som indirekte oplysninger om høstudbytte og kornareal i 555 af landets sogne i 2. halvdel af det 13. århundrede. Denne opfattelse lader sig ikke slå af marken ved rene postulater, som f. eks., at markøre-tallene i Roskildebogens sogneliste er cathedriticum — eller, at »grundlaget for mine beregninger ikke er holdbart«.

Er resultaterne holdbare, synes det som om ikke blot kornavlen, men udsædsarealet for det tiendepligtige kornland i det 13. og 14. århundrede lader sig skønsomt bestemme, og dette åbner, så vidt skønnes, nye muligheder for ældre dansk landbrugs- og bebyggelseshistorie i store dele af landet.

Tabel 4. Plovtal og tønder land 1682.

herred	plovtal ¹	tdr. land 1682 ²	tdr. land pr. plov
Stro	556	28396,3	51,1
Lynge	541 ^{1/2}	23173,4	42,8
Jorlunde	201 ^{1/2}	11547,0	57,3
Støvnæs	244 ^{1/2}	15095,2	61,7
Smorum	228	16981,8	74,5
Lille	140	7849,3	56,1
Tune	214	13788,4	64,4
Somme	291 ^{1/2}	15361,3	52,7
Flakkebjerg	615	37922,4	61,7
Slagelse	366	20337,2	55,6
Løve	366	25025,9	68,4
Ars	411	27093,6	65,9
Skipinge	121	6253,7	51,7
Ods	351	19551,5	55,7
Tuse	243	17905,7	73,7
Merløse	505	32953,9	65,3
Horns	249	15805,4	63,5
Volborg	258	14513,6	56,3
Ramso	248	13139,0	53,0
Bjæverskov	228	12536,5	55,0
Stevns	307	19109,2	62,3
Ringsted	450	22821,0	50,7
Tybjerg	280	13120,1	46,9
Alsted	225	10706,9	43,1
Hammer	285	17752,7	62,3
Fakse	264	14597,7	55,3
Baarse	330	18915,9	57,3
Falster	430	33624,8	78,2
Lolland	881 ^{1/2}	73786,1	84,5
Mon	239	14120,4	59,1
30	10069 ^{1/2}	613785,9	61,0

¹ K. V. J. Plovtalslisten, se note 16 til tab. 1. ² Landmålingen 1681-83, se note 17 til tab. 1. Hist. Tidsskr. 11. r. II, 458.

Tabel 5. Skilling engelsk 1321 og tønder land 1682.

herred	sk. engelsk ¹	td. land ²	td. land pr. sk. eng.
Andst ³	37	10772,7	291,2
Brusk ⁴	39	11946,5	306,3
Elbo ⁵	24	5905,5	246,1
Holmans	22	5780,9	262,8
Jerlev ⁶	27	8610,2	318,9
Norvang ⁷	64	22955,6	358,7
Torrild ⁷	39	12166,1	328,8
Slavs 2 ⁸	6	3545,2	590,9
Gording	39	8737,8	224,0
Malt	29	8338,4	287,5
Skast ⁹	90	17904,9	198,9
V. Horne ¹⁰	73	12294,0	168,4
O. Horne ¹⁰	28	6694,9	239,1
N. Horne ¹⁰	50	9293,2	185,9
Bølling ¹¹	71	14239,1	200,1
Hing ¹²	41	8276,1	202,3
Ulborg ¹³	42	10245,7	243,9
Hammerum ¹⁴	64	16865,5	263,5
Vandfuld	37	8407,1	227,2
Skodborg ¹⁵	66	17523,9	265,5
Hjerm ¹⁶	66	18413,7	279,0
Ginding ¹⁷	36	13146,1	365,2
Hvidding 2 ¹⁸	9	2013,0	223,7
23. ...	999	254076,1	254,3

¹ Ribe Oldemoder, udg. af Oluf Nielsen (1869), 108—113. ² Henrik Peder-
sen: De danske Landbrug 1688 (1928). ³ Seest sogn mangler. ⁴ Smid-
strup sogn medregnet; nu i Holmans h. ⁵ Elbo h. regnedes 1321 til Brusk h.,
og bestod af Kongsted, Bredstrup, Ullerup, Erritsø og Tavlov sogne.
⁶ Kolding udeladt; hvis den medregnes, fås 31 sk. i Jerlev h., og 274,5 td. ld.
pr. sk. eng.; Hejnsvig, Vorbasse, Almstok medregnet, nu i Slavs h. ⁷ Nor-
vang-Torrild h. kaldes 1321 Jellingsyssel. Vejle er udeladt. ⁸ Grindsted,
Grene 1321 til Jellingsyssel, nu Slavs h. ⁹ Fano udeladt. ¹⁰ V., O. og
N. Horne h. kaldes 1321 Hoornshæreth. Varde udeladt. ¹¹ Fjølstervang
og en del af N. Vium siden til Hammerum h. ¹² Rindum og Holmsland
mangler. Ringkøbing udeladt. ¹³ N. Felding mangler. ¹⁴ Tvis mangler.
Fjølstervang under Vorgod, Bølling h. Vildbjerg delt mellem Ulborg og
Hammerum h. ¹⁵ Lemvig udeladt. ¹⁶ Holstebro udeladt. ¹⁷ Trandum
sogn under Sevel 1682. ¹⁸ Seem og V. Vedsted opmålt i landmålingen 1682.

Tabel 6. Skilling engelsk 1321 og otting 1599 i Sønderjylland.

sohn	sk. eng.	otting	otting pr. sk. eng.
Arrild	5	106	21,2
Skærbæk	8	193,5	24,2
Brons	8	221	27,6
Rejsby	6	84	14,0
Hvidding	8	84	10,5
Roager	8	71,5	8,9
Vodder	4	89	22,3
Spandet	4	36	9,0
Højrup	4	74	18,5
V. Vedsted	5	76,5	15,3
Romo	4	83,5	20,9
Seem	4	103	25,8
Hvidding 12 . . .	68	1222	18,0
Agerskov	8	180	22,5
Branderup	4	79	19,8
Herrested	4	82,5	20,6
Tislund	2	68	34,0
Bevtoft	4	114,5	28,6
Bedsted	6	68,5	11,4
Hellevad	6	131,5	21,9
Egvad	4	87,7	21,8
Rangstrup 8 . . .	38	811,7	21,1
Gram	5	151,5	30,3
Nustrup	6	172,5	28,8
Skrydstrup	4	37	9,3
Endrup	2	44	22,0
Gram 4 . . .	17	405	23,8
Mjolden	4	139	39,8
Døstrup	8	170	21,3
Randrup	4	53	13,3
Mogeltønder	8	277	34,6
Lo 4 . . .	24	639	26,6
Daler	5	138	27,6
Visby	5	102	20,4
Tønder 2 . . .	10	240	24,0

Tabel 6 (fortsat).

herred, sogn	sk. eng.	otting	otting pr. sk. eng.
Emmerlev, Hojer h.	8	198	24,8
Fole, Fros h.	5	48	9,6
Hvidding 12	68	1222	18,0
Rangstrup 8	38	811,7	21,1
Gram 4	17	405	23,8
Lø 4	24	639	26,6
Tønder 2	10	240	24,0
Hojer 1	8	198	24,8
Fros 1	5	48	9,6
7 h. 32 s.	170	3563,7	20,96

Tabel 7. Skilling engelsk 1321 og plovtal 1642.

sogn, herred	sk. eng.	plovtal	plov pr. sk. eng.
Agerskov	8	45	5,6
Branderup	4	20	5,0
Hersted.	4	18,5	4,6
Tislund	2	16	8,0
Bevtoft	4	26	6,5
N. Rangstrup 5 ...	22	125,5	5,7
Hjerting	2	8	4,0
Dover-Lintrup	8	24,5	3,1
Hjørtlund	4	7,0	1,8
Farup ¹	8	7,0	0,9
Kalvslund 4 ...	22	46,5	2,1
O. Linnæ	4	22	5,5
Fole	5	11	2,2
Hygum	8	20	2,5
Rodding	4	5	1,3
Skrave	4	10	2,5
Fros 5 ...	25	68	2,7

Tabel 7 (fortsat).

sogn, herred		sk. eng.	plovtal	plov pr. sk. eng.
Arrild		5	14	2,8
Skærbæk		8	27	3,4
Brøns		8	42	5,3
Rejsby		6	11,6	1,9
Hvidding		8	18	2,3
Roager		8	11	1,4
Vodder		4	14	3,5
Spandet ¹		4	3	0,8
Højrup		4	12	3,0
V. Vedsted ¹		5	3,4	0,7
Seem ¹		4	2,3	0,6
Hvidding 11...		64	158,3	2,5
Gram		5	12	2,4
Nustrup		6	37,75	6,3
Skrydstrup		4	13	3,3
Gram 3...		15	62,75	4,2
N. Rangstrup	5	22	125,5	5,7
Kalvslund	3	14	39,5	2,8
Fros	5	25	68	2,7
Hvidding	8	51	149,6	3,0
4 h.	21 s.	112	382,6	3,4

¹ Farup, Spandet, V. Vedsted og Seem med under 1 plov pr. sk. eng. må rimeligvis udelukkes. Der kan være plove i disse sogne, som ikke er opført i Haderslevhus plovskats-registre 1642, f. eks. fordi de hører under andre len. De udgår derfor af den endelige oversigt over herrederne.

Tabel 8. Sjællands sognearealer i mark sædeland.

Smorum h.	24,6 mk. pr. sogn	Rodovre	15
Ledoje	15	Glostrup	40
Herstedøster	20	Ballerup	40
Herstedvester	40	Maaløv	10
Brøndbyøster	15	Smorum	40
Brøndbyvester	15	Vallensbæk	15
Hvidovre	30		12... 295

Tabel 8 (fortsat).

<i>Lynge h.</i>	31,7 mk. pr. sogn	<i>Somme h.</i>	34,0 mk. pr. sogn
Tikob	40	Jyllinge	40
Lillerød	20	Herslev	40
Blovstrød	30	Svogerslev	15
Karlebo	40	Glim	30
Gronholt	20	Flong	40
Asminderød	40	Himmelev	40
	6 . . . 190	Aagerup	40
		Hvedstrup	40
<i>Stovnæs h.</i>	36,7 mk. pr. sogn	Bistrup	15
Værløse	40	Kirkerup	40
Gladsakse	40		10 . . . 340
Bronshøj	40	<i>Flakkebjerg h.</i>	30,9 mk. pr. sogn
Lyngby	40	Ladby	40
Gentofte	40	Fodby	40
Magleby	40	Vallensved	40
Taarby	40	Hyllinge	20
Bagsværd	10	Marvede	20
Amager	40	Karrebæk	30
	9 . . . 330	Vindinge	25
		Kvislemarke	30
<i>Tune h.</i>	17,3 mk. pr. sogn	Arlose	30
Greve	15	Forslev	40
Kildebrønde	15	Gunderslev	30
Karlslunde	20	Fuglebjerg	30
Kagstrup	10	Krummerup	40
Solrød	15	Jellinge	20
Jersie	15	Flakkebjerg	40
Skensved	10	Magleby	40
Havdrup	10	Tjæreby	40
Snoldelev	40	Orslev	25
Tune	15	Venslev	40
Reerslev	25	Bjerre	25
Vindinge	17,5	Hove	40
	12 . . . 207,5	Hyllested	25
		Halager	30
<i>Lille h.</i>	30,0 mk. pr. sogn	Kirkerup	30
Torslunde	20	Tjustrup	20
Ishøj	20	Sorbymagle	40
Taastrup	40	Sludstrup	20
Sengeløse	40	Skorpinge	20
	4 . . . 120	Haarslev	40

Tabel 8 (fortsat).

Gimlinge	20	<i>Ars h.</i> ³	30,3 mk. pr. sogn
Skelskor ¹	40	Bjergsted	15
Faarstrup	10	Bregninge	40
Egeslev	40	Jorlose	25
	33... 1020	L. Fuglede	10
<i>Slagelse h.</i>	27,9 mk. pr. sogn	St. Fuglede	20
Taarnborg	40	Viskinge	40
Vemmelev	40	Svallerup	40
Boslunde	20	Værsløv	30
Lundforlund	20	Rørby	40
Gerlev	20	Aarby	40
Bjergby	30	Tommerup	40
Slagelse-Sct. Mikkels ²	80	Kalundborg ³	40
Slagelse-Sct. Peders ²	40	Rosnæs	20
Slagelse-Vor Frue ²	40	Læsøholm	15
Hejninge	20	Ubby	40
Ottestrup	20		15... 155
Kindertofte	10	<i>Skipplinge h.</i>	31,3 mk. pr. sogn
Sorterup	30	Vallekilde	40
Sonderup	20	Hørve	30
Gudum	10	Særsløv	30
Nordrup	15	Føllensløv	25
Hemmeshøj	20		4... 125
	17... 475	<i>Horns h.</i>	37,0 mk. pr. sogn
<i>Love h.</i>	30,0 mk. pr. sogn	Skiby	40
Havrebjerg	40	Fersløv	40
Stillinge	40	Vellerup	10
Drosselbjerg	20	Kyndby	40
Helsingø	40	Draaby	40
Gørlev	40	Skuldelev	40
Bakkendrup	15	Selsø	40
Hallensløv	40	Krogstrup	40
Sæby	40	Ovrø	40
Reersløv	40	Gerlev	40
Vedby	15		10... 370
Skellebjerg	15	<i>Ods h.</i> ⁴	32,3 mk. pr. sogn
Ørsløv	15	Odden	20
Solbjerg	10	Faarevejle	30
Giersløv	40	Asnæs	40
Finderup	40		
	15... 450		

Tabel 8 (fortsat).

Grevinge	40	Soderup	40
Vig	40	Tollose	40
Asmindrup	20	Eskildstrup	15
Egebjerg	40	Tostrup	40
Højby	40	Butterup	20
Rorvig	15	Ugerlose	15
Nykøbing ⁴	30	Nidlose	15
Sejro	40		22... 535
11... 355			
		<i>Volborg h.</i>	26,2 mk. pr. sogn
<i>Tuse h.</i>	27,1 mk. pr. sogn	Osted	30
Skamstrup	40	Særlose	10
Jyderup	20	Hvalso	30
Tuse	15	Saaby	40
Hjembæk	20	Sonnerup	30
Svinninge	25	Rye	40
Bjergby	20	Hyllinge	40
Morkov	5	Sæby	20
Kundby	40	Gershøj	10
Gislinge	20	Lyngby	30
Hagested	40	Gevninge	10
Horby	40	Allerslev	40
Udby	40	Kisserup	10
12... 325		13... 340	
		<i>Ramso h.</i> ⁵	23,6 mk. pr. sogn
<i>Merlose h.</i>	24,3 mk. pr. sogn	Køge ⁵	30
Bromme	20	Gl. Køge	15
Bjergby	25	Lellinge	10
Terslose	25	Olsemagle	15
Stenmagle	15	Højelse	40
Stenlille	10	Ejby	30
Undløse	20	Dalby	20
Søndersted	15	Kimberslev	20
S. Jernløse	40	Borup	30
N. Jernløse	40	Rorup	10
Kvandløse	40	Daastrup	25
Merlose	15	Syv	40
Sostrup	20	Gadstrup	20
Asmindrup	20	Ørsted	25
Grandløse	20	14... 330	
Aagerup	25		

Tabel 8 (fortsat).

<i>Ringsled h.</i> ⁶	28,6 mk. pr. sogn	<i>Alsted h.</i>	21,8 mk. pr. sogn
Alindemagle	20	Sigersted	30
Haraldsted	40	Fjenneslev	10
Valso	20	Alsted	40
Jystrup	15	Broby	20
Vigersted	25	Lyngel	20
†Slaurup	15	Pedersborg	15
Haslev	40	Slaglille	15
Kværkeby	40	Bjernede	15
Benlose	40	Flinterup	15
Ringsted Set. Bendts ⁶	40	Gyrstinge	20
Ringsted Set. Hans ⁶	40	Bringstrup	40
Hom	20		
Nordrup	25		11 . . . 240
Testrup	20		
Vetterslev	30	<i>Tybjerg h.</i>	22,9 mk. pr. sogn
Broby	20	Vrangstrup	10
Terslev	40	Sandby	5
Freerslev	30	Herlufmagle	40
Sneslev	40	Tybjerg	40
Orslev	30	Næsby	40
Farendløse	20	Aversie	15
Forslev	20	V. Egede	10
	22 . . . 630		7 . . . 160

¹ Med fradrag af Skelskør bliver tallene for Flakkebjerg h. 32 s. 980 mk., 30,6 mk. pr. s. ² Med fradrag af Slagelse bliver tallene for Slagelse h. 14 s. 315 mk., 22,5 mk. pr. s. ³ Med fradrag af Kalundborg bliver tallene for Ars h. 14 s., 415 mk., 29,6 mk. pr. s. ⁴ Med fradrag af Nykøbing bliver tallene for Ods h. 10 s. 325 mk., 32,5 mk. pr. s. ⁵ Med fradrag af Køge bliver tallene for Ramso h. 13 s., 300 mk., 23,1 mk. pr. s. ⁶ Med fradrag af Ringsted bliver tallene for Ringsted h. 20 s., 550 mk., 27,5 mk. pr. s.

Med fradrag af alle købstæder bliver tallene for ovennævnte herreder på Sjælland som følger:

herred	sogne	mark sædeland	mk. pr. sogn
Smorum	12	354	24,6
Lyngel	6	190	31,7
Stovnæs	9	330	36,7
Tune	12	207,5	17,3

Tabel 8 (fortsat).

herred	sogne	mark sædeland	mk. pr. sogn
Lille	4	120	30,0
Somme	10	340	34,0
Flakkebjerg	32	980	30,6
Slagelse	14	315	22,5
Love	15	450	30,0
Ars	14	415	29,6
Skipinge	4	125	31,3
Horns	10	370	37,0
Ods	10	325	32,5
Tuse	12	325	27,1
Merlose	22	535	24,3
Volborg	13	340	26,2
Ramsø	13	300	23,1
Ringsted	20	550	27,5
Alsted	11	240	22,5
Tybjerg	7	160	22,9
20	250	6912,5	27,7

Tabel 9. Ribe stifts sognearealer i mark sædeland.

<i>Hvidding h.</i> 28,3 mk. pr. sogn	Agerskov	40
Hvidding 40	Bevtoft	20
Roager 40	Branderup	20
Højrup 20	Hellevad	30
Vedsted 25	Egvad	20
Rejsby 30	Herrested	20
Spandet 20		8 . . . 190
Vodder 20		
Arrild 25	<i>Gram h.</i> 21,3 mk. pr. sogn	
Skærbæk 40	Nustrup	30
Brons 40	Skrydstrup	20
Romø 20	Gram	25
Seem 20	Endrup	10
12 340		4 . . . 85
<i>Rangstrup h.</i> 23,8 mk. pr. sogn	<i>Lo h.</i> 33,3 mk. pr. sogn	
Bedsted 30	Mjolden	20
Tislund 10	Døstrup	40

Tabel 9 (fortsat).

Randerup	20	Erst	20
Brede	40	Gesten	20
Logum	40	Vamdrup	25
Mogeltønder	40	Hjarup	20
6... 220		Andst	25
<i>Tønder h.</i> 23,8 mk. pr. sogn		Jordrup	20
Daler	25	Verst	10
Abild	25	Skanderup	25
Ubjerg	20	9... 185	
Visby	25	<i>Brusk h.</i> 19,7 mk. pr. sogn	
4... 95		Vejlby	20
<i>Højer h.</i> 30,8 mk. pr. sogn		Bramdrup	20
Hjerpsted	20	Viuf	20
Ballum	40	Herslev	20
Anflod	25	†Ullerup	20
Højer	40	Bredstrup	20
Emmerlev	40	Erritso	20
S. Skast	20	Tavlov	20
6... 185		Vilstrup	10
<i>Fros h.</i> 24,2 mk. pr. sogn		Eltang	30
Hygum	40	Kongsted	20
Føle	25	Harte	20
Rødding	20	Nebel	10
O. Linnet	20	Starup	20
Skrave	20	Almind	20
Mando	20	Smidstrup	25
6... 145		16... 315	
<i>Kalvslund h.</i> 21,7 mk. pr. sogn		<i>Holmans h.</i> 22,0 mk. pr. sogn	
Kalvslund	20	Gaarslev	20
Hjortlund	20	Gaverslund	30
†Dover	10	Skærup	20
Lintrup	30	Vinding	20
Farup	40	Pjedsted	20
Hjerting	10	5... 110	
6... 130		<i>Jerlev h.</i> 15,0 mk. pr. sogn	
<i>Andst h.</i> 20,6 mk. pr. sogn		Egtved	25
Bekke	20	†Karbberg	10
		Ødsted	20
		†Yding	10

Tabel 9 (fortsat).

Jerlev	20	Darum	40
Hejnsvig	10	Gording	20
Vorbasse	10	Bramming	20
†Almstok	10	Vejrup	20
Højen	20	Aastrup	20
	9... 135	Vilslev	30
		Jernved	25
<i>Jellingsyssel</i>	18.2 mk. pr. sogn		8... 195
Skibet	20	<i>Malt h.</i>	19,4 mk. pr. sogn
Bredsten	20	Malt	20
Nørup	20	Vejen	10
Randbøl	10	Læborg	10
Grene	10	Brorup	20
Grindsted	20	Lindknud	20
†Aast	10	Holsted	15
Lindehølle	20	Føvling	30
Gadbjerg	30	Folding	20
Ringive	20		8... 155
Tyregod	10	<i>Skast h.</i>	27.7 mk. pr. sogn
†Sejrups	10	Skast	40
S. Omme	20	Brøndum	40
Give	10	Guldager	40
†Ullerup	10	Jerne	40
Givskud	10	Hostrup	25
†Ostergaard	30	Alslev	25
Brande	20	Sneum	30
O. Nykirke	20	V. Nykirke	40
Hvejsel	20	Grimstrup	25
Kollerup	20	Ose	25
Vindelev	20	Starup	20
Langskov	20	Næsbjerg	20
Uldum	15	V. Nebel	20
Sindbjerg	20	Tjæreborg	20
O. Snede	25	Fano	20
Hornstrup	20	Faaborg	20
Hover	20	Aarre	20
Jelling	25		
Grejs	20		
	30... 545		17... 470
<i>Gording h.</i>	24,4 mk. pr. sogn	<i>Horns h.</i>	27,0 mk. pr. sogn
Hunderup	20	Ho	20

Tabel 9 (fortsat).

Oksby	20	Borris	25
Billum	30	Stavning	40
Aal	40		15... 345
Janderup	40		
Henne	40		
Outrup	40	<i>Hing h.</i>	22,8 mk. pr. sogn
N. Nebel	40	Tim	20
Lønne	20	Vederso	20
Lydum	20	Hover	20
Lunde	30	N. Omme	20
Kvong	25	Stadil	25
S. Bork	40	†No	20
Lønborg	40	Hee	40
Hoven	20	Torsted	20
S. Vium	20	Velling	20
Egvad	20		9... 205
Olgod	30		
Hemmet	25	<i>Ulborg h.</i>	21,0 mk. pr. sogn
N. Bork	20	Idum	20
Oddum	25	Husby	25
Hørne	30	Timring	20
Strellov	20	S. Nissum	25
Lyne	20	Vind	10
Hodde	20	Vinding	20
Torstrup	20	Staby	25
Ansager	20	Ulborg	25
Tistrup	20	Raasted	20
	28... 755	Madum	20
			10... 210
<i>Bolling h.</i>	23,0 mk. pr. sogn		
Brejning	20	<i>Hammerum h.</i>	19,4 mk. pr. sogn
Sæding	20	Sinding	20
Vorgod	20	Arnborg	20
†Herborg	10	Rind	20
Dejbjerg	30	Snejbjerg	25
Faster	20	Ikast	20
Hanning	20	Gellerup	25
†Finderup	20	Skarrild	20
Skern	30	Herning	20
Lem	30	Sunds	20
N. Vium	20	S. Felding	20
Olstrup	20	Tjorring	20
Bolling	20		

Tabel 9 (fortsat).

Vilbjerg	20	Møborg	20
Nøvling	10	Humlum	20
Orre	20		15... 333
Avlum	20	<i>Hjerm h.</i>	20,6 mk. pr. sogn
Assing	20	Gimsing	20
†Fjølstervang	10	Navr	20
	17... 330	N. Gording	20
		Vem	10
<i>Vandfuld h.</i>	20,6 mk. pr. sogn	Asp	20
Vandborg	25	Maabjerg	20
Dybe	20	Olby	20
Hove	25	Fovsing	15
Fjaltring	20	Sir	20
Ramme	20	Hjerm	30
Trans	20	Bur	20
Ferring	20	Mejrup	20
Engbjerg	15	Borbjerg	30
Hygum	20	Vejrum	25
	9... 185	Sevel	20
		Handbjerg	20
<i>Skodborg h.</i>	22,0 mk. pr. sogn		16... 330
Harboor	20	<i>Ginding h.</i>	18,0 mk. pr. sogn
Rom	20	Estvad	25
Flynder	20	Hodsager	10
Bøvling	25	Hadderup	20
Lomborg	20	†Grove	10
Heldum	20	†Trandum	20
Tørring	25	Ejsing	20
Nor-Lem	20	Sale	25
N. Nissum	30	Bording	20
Resen	20	Ryde	20
Nees	20	Ronbjerg	10
Fabjerg	20		10... 180
Gudum	30		

herred	sogne	mk. sædeland	mk. pr. sogn
Hvidding	12	340	28,3
Rangstrup	8	190	23,8
Gram	4	85	21,3

12 år før havde været parterne såre velkendt, kan ikke have været glemt i 1473. De svenske rigsråders kendelse må derfor fortolkes således, at de vel ikke bestred den faktiske beslaglæggelse, men derimod underkendte dens retsgyldighed. Deres begrundelse herfor var sat op med bestikkende logik. De forudsatte, at A. B. var svensker, og sluttede, at han burde være dømt efter svensk lov; de gik endvidere ud fra, at han var skyldig i voldtægt og fredsbrud; følgelig skulle hans straf være udmålt efter voldtægtsparagraffen i kong Magnus' landslov. Da denne¹ kun hjemlede livsstraf, ikke godsconfiskation, var inddragelsen af A. B.s jordegods og dermed donationen 1413 juridisk ugyldige handlinger.

Selv om nu dette ræsonnement i sine hovedtræk utvivlsomt var falsk, indeholder det dog lige så sikkert momenter af sandhed, som det — ikke mindst i betragtning af det øvrige kildemateriales fattigdom — lønner sig at søge udskilt. Som ren tendensdigtning kan dommen af 1473 ikke affærdiges. Den er jo ikke et historisk propagandaskrift, henvendt til et bredt publikum uden mulighed for kontrol; den er afgørelsen af en retstvist, hvis parter begge tilhørte A. B.s slægt, og hvoraf tilmed den ene i egen interesse måtte være kritisk indstillet over for domstolen, der endog tilbød dem begge en revision af kendelsen, dersom nyt materiale i A. B.sagen inden år og dag kunne fremlægges². Det var under disse vilkår ikke rådeligt for dommerne at indlade sig på bevidst urigtige påstande; det er ulige mere sandsynligt, at de i god tro har søgt deres udgangspunkt netop i slægtsoverleveringen. Til oplysning om dennes indhold bliver dommen 1473 således tolket en pålidelig kilde. At man i den henrettedes svenske efterslægt et par slægtled efter hans eget opfattede ham selv som svensker, må forekomme meget naturligt; det harmonerer fortrinligt med Karlskronikens skildring af ham³. En anden sag er, at denne opfattelse var fejlagtig. De

¹ Samling af Sveriges gamla lagar, utg. af D. C. J. Schlyter, X (1862), 249 f., jfr. 255.

² Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, 103.

³ Nærmere nedenfor s. 116 f.

breve, hvorfra vi ved, at A. B. var dansk rigsråd og kaldtes ridder i Lunde stift¹, kendte imidlertid næppe nogen i Kalmar 1473. På dette punkt var således slægtstraditionen bevisligt urigtig, men deraf følger ikke, at den var det helt igennem; overleveringen om, at anklagen gik ud på voldtægt og fredsbrud, kan ikke modbevises, ja der er ikke engang gyldig grund til at betvivle den.

Dommen af 1473 kommer vi tilbage til. Foreløbigt nøjes vi med at fastslå, at den bekræfter de to tyske beretningers vidnesbyrd om, at hr. A. anklagedes for forbrydelse mod sædeligheden. Førstehåndskilder er ganske vist ingen af de tre; men vi har ingen bedre, og der er i det mindste intet påviseligt afhængighedsforhold mellem dem. Det er da kritisk forsvarligt at kombinere hovedindholdet af deres udsagn med brevet af 1412. Konklusionen må blive, at det fredsbrud, for hvilket hr. A. dømtes, bestod i voldtægt.

På dette grundlag blev den formelle dom afsagt. Deraf følger jo ikke uden videre, at dommen var retfærdig. Muligheden for, at A. B. dømtes uskyldig, er dog ret teoretisk. Den finder kun støtte i een kilde, nemlig Presbyter, som antyder justitsmord. Selve hans tekst må ved nøjere analyse vække dyb mistro, fordi den rummer en uforliget modsætning. Kongens misundelse fremstilles som henrettelsens hovedgrund; samtidig erkendes det, at der forelå en anklage for usædelighed; men hvordan kongen sandsynliggjorde sin falske beskyldning, derom får vi ingen underretning. Presbyter bekræfter, at hr. A. anklagedes for usædelighed; han bestrider ikke, at han også dømtes derfor. Fra de andre kilder adskiller han sig først i vurderingen af hele denne rettergang som humbug. Mod påstanden herom, der fremsættes uden skygge af dokumentation, står hele brevmaterialet: herredagen i Jönköping stadfæster dommen, arvingerne erklærer 1414, at deres nære slægtning var rettelig undlivet efter lands lov, den danskfjendtlige og af dansk kongemagt uafhængige domstol 1473 underkender alene konfiskationen. Har Presbyter ret, er de svenske og norske råder ved erklæringen 1412 enten

¹ S. 73.

kongens medskyldige eller durkdrevent vildledt af ham; begge alternativer er usandsynlige. Det fra og med dette punkt nødvendige valg mellem kilderne synes da ikke vanskeligt, så meget mindre som Presbyter notorisk er danskerne og især kong Erik meget fjendtligt stemt. Af Presbyters fortælling kan da i det højeste drages den slutning, at der i forfatterens samtid gik rygter om skjulte årsager til henrettelsen.

Disse rygters berettigelse har dog ikke alle nyere forskere blankt turdet afvise. Problemet har fængslet historikerne, lige siden F. H. Jahn¹ for over hundrede år siden med lidenskab værgede Erik af Pommerns minde mod bagvaskelsen; det er hans fortjeneste først at have givet brevene af 1412—14 den plads, der tilkommer dem; men indtrængende kritisk bearbejdelse af materialet savnes. Ud fra et noget bredere kildegrundlag tiltrådtes Jahns standpunkt fire årtier senere af P. v. Möller².

En roligere, mere kritisk afbalanceret dom finder man, som det var at vente, hos Kr. Erslev³. Efter kort referat af nogle af de vigtigste kilder konkluderer han: »Det være nu, som det vil: formelt retfærdig var Straffen vistnok, men at den var overordentlig haard, er sikkert nok; man var ellers i hin Tid ikke saa stræng mod Fredsbrydere og Voldsmænd, hvoraf der var nok i alle Stænder. Det synes temmelig givet, at Erik af Pommern i hint Brud paa den besvorne Fred kun har grebet Lejligheden til at ramme den overmægtige Stormand og farlige Undermaat, og Samtiden, i alt Fald Svenskerne, vare ogsaa ganske tilfredse med at se Hr. Abraham bragt ud af Verden«.

Erslevs forbehold med hensyn til dommens formelle retfærdighed gør Presbyter for megen ære. I endnu højere grad overdriver Gottfrid Carlsson historikerens skyldige forsigtighed, når han udtaler, at det ikke er aldeles klart, om domsafsigelsen virkelig er gået forud for henrettelsen⁴. Kun taget efter den strængeste bogstavelighed er bemærkningen rigtig, for så vidt kilde-

¹ Danmarks pol.-mil. Hist., 473—78.

² Opus cit., 96 f.

³ Dronn. Margr., 320 f., jfr. 492 f.

⁴ Sveriges hist. till våra dagar. III, 1 (1941), 115.

materialets fattigdom nødvendigvis forbyder os at følge rettergangens forløb fra dag til dag; for så vidt derimod derved antydes et bagefter legaliseret hidsighedsdrab, savner en sådan hypotese enhver hjemmel i kilderne, navnlig hos Presbyter, der udtrykkeligt angiver, at kongen »ipsium de stupro accusari fecit et obinde decapitari«. Rækkefølgen anklage, henrettelse, dom er lidet rimelig.

Tilbage står Erslevs hovedpåstand, at dommen var »overordentlig haard«.

Skal en sådan vurdering være mere end et subjektivt skøn, må der først og fremmest spørges, om strafudmålingen var juridisk forsvarlig. Det var det spørgsmål, som dommerne i 1473 besvarede benægtende. Deres svar er dog af ringe værd, da de gik ud fra den bevisligt urigtige forudsætning, at A. B. dømtes efter svensk ret. Hvad var da den virkelige retshjemmel? — En skånings forbrydelse på slesvigsk grund måtte normalt pådømmes efter Jyske Lov. Den deri bestemte straf for voldtægt var fredløshed¹. I praksis betød dette i senmiddelalderen dog næppe andet, end at forbryderen havde at indløse sin fred hos kongen med et af denne vilkårligt fastsat beløb; i virkeligheden var altså Jyske Lov på dette punkt ikke meget videregående end de andre landskabslove, som fastsatte dobbelte 40 marks bøder². Kun enkelte af stadsretterne havde dødsstraf³. Set på baggrund af samtidens gældende lovgivning var A. B.s straf således unægtelig hård. Fra brevet af 1412 ved vi imidlertid, at hr. A. dømtes for overtrædelse af en landefred, som han selv under fortabelse af liv og gods havde tiltrådt. De i selve landefreden optagne straffebestemmelser var således dommens i samtidens øjne sikkert fuldt gyldige retsgrundlag. Heller ikke i vore dage er jo den tanke opgivet, at lovovertrædelser under krigsforhold må bedømmes strengere end fredstidens forseelser.

¹ Danmarks gamle Landskabslove, udg. under ledelse af J. Brøndum-Nielsen, II (1933), 166 f.

² Ibidem I (1933), 644 f.; VII (1942), 82 f.

³ Om disse og andre loves straffebestemmelser se H. Matzen: Forelæsninger over den danske Retshist. III (1895), 120 f.

Var således dommens formelle grundlag i orden, bestyrker dog sammenligningen med landslovene til en vis grad Erslevs vurdering. Men når denne fortrinsvis begrundes med den betragtning, at »man var ellers i hin Tid ikke saa stræng mod Fredsbrydere og Voldsmænd«, savnes bevismaterialet for dette skøn hårdt. Kendskabet til middelalderlig kriminalitet skyldes aldeles overvejende netop overleveringen om de domme, den gav anledning til, og hvad specielt voldtægtsforbrydelsen angår, turde det være svært at finde mange eksempler på, at landsting eller byting dømte mildere, end lovenes i forhold til moderne opfattelse dog ret skarpe paragraffer tillod. En anden ting er, at rimeligvis mange tilfælde af voldtægt er passeret upåtalte; men mon væsentlig flere end i andre århundreder? A. B.s sag har efter omstændighederne ikke været let at dysse ned; og havde det for øvrigt været nogen ære for kong Erik, om han havde forsøgt det?

Var sagen eengang rejst, kunne straffen vanskeligt ansættes mildere, end landefreden foreskrev. Lidet troværdigt er derimod Thomas Kantzows forsøg på at hævde, at Erik af Pommern positivt stræbte at redde voldsmandens liv. Om den ellers almindeligt anerkendte¹ kongelige benådningsret bevarede sin gyldighed efter en landefred, er ganske vist meget tvivlsomt. Men intel er i denne sammenhæng sikrere, end at der blev gjort kort proces. 14. aug. var hr. A. endnu en fri og indflydelsesrig mand; fjorten dage senere var hans hoved skilt fra kroppen. Selv om Erslevs uforbeholdne karakteristik af dommen som »overordentlig haard« er uholdbar, er dog selve hastværket påfaldende nok til, at det spørgsmål påtrænger sig, om der mellem Erik af Pommern og A. B. bestod en sådan spænding, at voldsgerningen bød kongen en velkommen anledning.

Til besvarelse heraf har Presbyters og Thomas Kantzows indbyrdes absolut modstridende skildringer omtrent lige ringe værd. Af Presbyters løst opbyggede beretning kan intet sluttes ud over det ene, at der blandt Eriks holstenske fjender en meneskealder efter gik det rygte, at hr. A. var et offer for sin konges misundelse. Men Kantzow repræsenterer en endnu senere tradi-

¹ Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshist., 326.

tion, hvis uafhængighed af den holstenske på ingen måde uden videre gør den troværdig. Kantzow var pommeraner; det er slet ikke usandsynligt, at de »gamle«, hvis meddelelser han påberåber sig, har tilhørt hertugslægten, og at deres fortælling i sidste instans går tilbage til kong Erik selv, som ved at fremhæve den forurettede kvindes uforsonlighed har villet væрге sig mod de rygter, vi kender fra Presbyter. Den tydelige tendens vækker i hvert fald mistanke.

De direkte kilder svigter. Det må da forsøges, om man ad omveje kan erfare noget om de to mænds indbyrdes forhold. En i denne sammenhæng hidtil upåagtet kilde giver en interessant oplysning derom.

I Kalmars middelalderlige rådstueprotokol (»tänkebok«) findes på et af de første blade indført en notits¹ om et par lokaliteter i byens nærhed. Derom fortælles, at landsbyen Perstorp nedlagdes og blev til en avlsgård under Kalmar slot, og samtidig blev Stensö indgærdet til slottet som græsgang for heste; ved begge lejligheder blev borgernes rettigheder gået for nær. Der fortsættes: »Then tiidh konungh Erik war Cronadher y kalmarna til konungh ok tha han haffde redhit sina erikx gatw tha kom han til kalmarna ok han haffde skilt her abram fra kalmarna tha bleff han mestadels uppa kalmarna wel j thry aar . . .« Ved denne lejlighed henvendte borgerne sig til ham og opnåede et rettertings afgørelse af de omtvistede spørgsmål.

Kildens dateringer er uklare og i det mindste delvis urigtige. Kong Erik blev som bekendt kronet i Kalmar 1397, men sin eriksgata red han først i foråret 1401². Umiddelbart derefter kan han ikke have »skilt hr. Abram fra Kalmar«, af den gode grund, at denne sikkert endnu ikke var forlenet med slottet, hvorimod vi både fra andre kilder og fra selve rådstueprotokollen ved, at han havde det 1403—05³. Urigtig er endelig også den oplysning, at Erik af Pommern i tre år havde fast residens på

¹ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CLXXXXIII, 5 f. Stedet er behandlet af P. v. Möller (opus cit. 89, fodnote), men uden forbindelse med hr. A.s død.

² Erslev: Dronn. Margr., 236 med henvisninger.

³ Jfr. s. 77.

Kalmar slot; vi har tilstrækkelig mange kongebreve bevaret til at kunne fastslå, at den unge konge i hele tiåret 1401—10 bestandig var på rejse. Da dommen om Perstorp og Stensö ikke synes kendt andetsteds fra, er kontrol ad den vej ikke mulig; heller ikke indførelsens plads i håndskriftet synes at tillade nogen slutning.

Trods denne unøjagtighed i detaljerne har rådstueprotokol­len dog ret i noget væsentligt: at A. B. i et par år var lensmand på Kalmar, og at han før sin død atter afgav slottet — en hændelse, der med ikke ringe sandsynlighed kan dateres til slutningen af 1405 eller til 1406. Kildens eneste nye bidrag til hr. A.s historie er da dens angivelse af årsagen hertil: at det var Erik af Pommern, der fratog ham lenet. Tør man nu stole på denne oplysning?

Mod antagelsen af dens rigtighed taler egentlig kun eet: kildens kronologiske forvirring. Til dens gunst taler, at det er ganske rimeligt, at Kalmars byøvrighed har interesseret sig for og kunnet vide besked om årsagen til et personskifte af indgribende betydning for staden. Tungere vejer forklaringens indre sandsynlighed. A. B. var ikke den mand, der frivilligt gav magt fra sig — allermindst herredømmet over et så vigtigt slot som Kalmar, hvis distrikt tilmed smukt afrundede hans tidligere lensområde. Men tvangen kan næppe være udgået fra dronning Margrethe, hvis velvillie mod ham gav sig tydelige udslag endnu efter hans død. Det er derfor meget troligt, at hans afsked netop skyldes kong Eriks indgriben — så meget mere som vi ved, at denne kort efter Margrethes død på lignende måde fjernede de ildsete fogeder, hun havde indsat i Östergötland og Västmanland¹.

Vished i sagen lader sig efter kildens natur ikke nå. Men antager vi som hypotese, at kong Erik ca. 1406 fratog A. B. forleningen med Kalmar, falder derfra et ejendommeligt skær over hændelserne i 1410. Uvilkårligt påtvinger sig det spørgsmål, hvem der havde udpeget netop hr. A. til at deltage i ledelsen af

¹ Erslev: Erik af Pommern (1901), 295.

krigstoget mod Sønderborg. Denne østdanske rigsråd havde ellers, så vidt vi ved, intet haft at gøre hverken med norrøyske eller slesvigske anliggender; og sine tidligere militære gæsteroller synes han ikke at have spillet så glimrende, at det gjorde ham selvskreven. Var han nu tilmed ilde lidt af kong Erik, bliver den nærmest liggende forklaring på hans nærværelse på Als i virkeligheden den, at dronning Margrethe har ønsket den. Der er næppe tvivl om, at dronningen og hendes søsterdattersøn ingenlunde var enige om den sønderjyske politik; hun foretrak de diplomatiske, han de juridiske og militære midler¹. Det er derfor meget vel muligt, at Margrethe for sit samtykke til offensiven 1410 har sat det vilkår, at der ved den unge konges side kom til at stå en i hendes øjne pålidelig og erfaren ældre mand, som kunne bremse hans uforsigtige fremstormen. Er dette sammenhængen, kan ingen undres over, at en koleriker som Erik uden lang betænkning har grebet en sagligt uangribelig anledning til at skille sig af med et besværligt formynderskab. — Hvad her er antydet, er kun hypoteser; men de forklarer tilfredsstillende visse dunkle punkter.

Som resumé af de foregående undersøgelser skal en kort fremstilling af hændelsesforløbet 1410 skizzes.

I sommeren 1410 angreb Erik af Pommern med våbenmagt de holstenske grevers besiddelser i Slesvig. Utvivlsomt på fremtrædende post, måske som dronning Margrethes tillidsmand, deltog A. B. i toget. Da største parten af Als var besat, lod hærens førere lyse en landefred, som de selv under fortabelse af liv og gods bandt sig til at overholde. 14. aug. overgaves Nordborg slot; hr. A. var blandt dem, der modtog kapitulationen. Hårdere modstand bød Sønderborg slot. Under belejringen af dette gjorde A. B. sig skyldig i voldtægt; han blev sat under anklage og i henhold til landefreden dømt fra liv og gods. 27. aug. blev han henrettet. Det var intet justitsmord, og der

¹ Jfr. Erslev: Erik af Pommern, 7 f.

er heller intet grundlag for at antage, at dommen har forekommet samtiden uforholdsmæssig hård. Dog er det muligt, at en forudgående spænding mellem hr. A. og kong Erik har gjort sidstnævnte mindre tilbøjelig til at vise sig skånsom.

Ingen samtidig dansk årbog noterer A. B.s henrettelse. Hvilken stemning den opsigtsvækkende nyhed udløste i Sverige, fremgår derimod af samtidige svenske annaler. At birgittinerne i Vadstena, som havde haft så ringe glæde af deres forretninger med afdøde, måtte drage et lettelsens suk, var kun at vente; deres krønike anfører da også, at kong Erik lod henrette A. B., »militem, qui, proh dolor, cum vixit, multum tirannice se habuit¹«. Men de stod på ingen måde ene med denne opfattelse. Visbygråbrødrenes udmærkede og sikkert også mere uvildige annalist noterer kort og godt, at hr. A. blev halshugget »pro forefactis suis²«. En langt skarpere tone anslår en tredje svensk årbog, den såkaldte »Anonymi chronicon«, som slutter med året 1415 og antages skrevet omtrent ved samme tid, altså ret kort efter A. B.s død. Den giver ham det hårde skudsmål, at han »egit tam crudelem tyrannum contra nobiles, pauperes, episcopos, ac clericos, fueratque tota via sua magnus virginum & puellarum stuprator³«. Tonens heftighed vækker her en umiddelbar tvivl, som styrkes ved, at brev materialet aldeles tier såvel om hr. A.s overgreb mod bisperne, hvis domkirker han tværtimod forskønnede, som om hans livslange usædelighed; een uægte datter har han haft, mere vides ikke om den ting. Den anonyme krønikes forfatter var imidlertid en af Erik af Pommerns forholdsvis få svenske tilhængere, hvad særlig tydeligt fremtræder i hans kommentarer til dronning Margrethes død; på hendes bekostning roses efterfølgeren, der befriede Östergötland »ab impiissimis

¹ Script. rer. suec. I, 1 (1818), 128.

² Script. rer. dan. I (1772), 263.

³ Ibidem 398.

tyrannis, videlicet Domino Esberno Dirighson & Petro Andersson ejus advocato¹. I sammenhæng med denne notits skal omtalen af A. B. forstås; begge er led i et defensorat for den unge kong Eriks lenspolitik. Til hans ære forstørres anklagen mod hr. A. op i overnaturlige dimensioner, så billedet får mere lighed med en sengotisk djævel fra et kalkmaleri end med sin foregivne model. Og dog har denne karikatur i forbavsende udstrækning bestemt senere dansk historieskrivnings opfattelse af A. B., idet dens indhold med Henrik Smith² som mellemed går igen i Huitfeldts³ dom.

En reaktion mod de samtidige beretningers strenge dom kommer nogle få tiår senere til orde i et svensk historieværk. Det er den bekendte store rimkrønike, der går under navnet Karlskrøniken. Det drejer sig om følgende verslinier⁴:

konung erik for ut mz sina makt
holtzte land vinna war hans akt
Inkte han ther schaffe formatte
vtan then manlikeste ridder han atte
loth han hals hugge there
drothninga margareta thet sore kerer
her abram then ridder hethe
lenge scal man tolken lethe
som er swa wis och saa rike
til manheit war ey tha hans like
han miste sit lyff i godhe thro
gudh vnne hans siel i hymerike roo
konungin for sidan ater heem
the holtzter giordis tha ey mygit meen.

¹ Script. rer. dan. I (1772), 398.

² Hist. Kildeskr., udg. af H. Rørdam, I. R. 1 (1873), 596.

³ Folioudg. (1652), 633. — Endnu hos moderne kritiske forskere som Erslev (Dronn. Margr., 321; Hist. Tidsskr. 5. R. III (1882), 340) og Gottfrid Carlsson (Sveriges hist. till våra dagar. III, 1 (1941), 115) citeres Anonymi chronicon med ufortjent tillid.

⁴ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet XVII, 2 (1866), 8. Citatets linie 6. se s. 119.

Om Karlskrønikens tilblivelse og kildegrundlag har der ikke mindst inden for de sidste tiårs svenske historieforskning stået en livlig debat, hvori også ovenstående passus er inddraget. Ud fra en gennemført parallelisering med *Anonymi chronicon* har Ingvar Andersson¹ hævdet, at dennes notits har været rimkrønikens forlæg, kun gjort til genstand for en kraftig omvurdering. Denne opfattelse er tiltrådt af Erik Lönnroth². Indvendinger mod den er navnlig fremført af Kjell Kumlien³, som gør gældende, at ligheden mellem de to kilder indskrænker sig til eet eneste nøgent faktum, selve A. B.s henrettelse, som må have været almindelig kendt og kommenteret i samtiden; han anser det for rimeligst, at krønikedigteren har fået både sin viden og sin vurdering gennem mundlige meddelelser fra Karl Knutssons familiekreds.

Om rimkrønikens forfatter har kendt notitsen i *Anonymi chronicon*, synes meget vanskeligt at afgøre, men er i nærværende sammenhæng ret ligegyldigt. Det interessante er omvurderingen, og den lader sig næppe tilfredsstillende forklare på mere end een måde, hvorom også Ingvar Andersson og Kumlien i virkeligheden er enige. Førstnævntes undersøgelse munder — i polemik mod ældre teorier — ud i den konklusion, at »Karlskrønikan i sin helhet är inspirerad av Karl Knutsson⁴«. Intet er da rimeligere, end at denne, der havde været gift med A. B.s datterdatter, også har meddelt krønikens forfatter sin opfattelse af hændelserne i 1410.

Som efterretning om disses virkelige art har Karlskrøniken lige ringe værdi, hvilken opfattelse af dens kildegrundlag man vælger. Interesse har dens skildring udelukkende som vidnesbyrd om kong Karls og hans omgivelers tolkning deraf. Den står, i det mindste ved sin tone, i iøjnefaldende modsætning ikke blot til de samtidige annaler, men også til arvingernes erklæringer 1412-14, hvorved de vedgik, at hr. A. var rettelig undlivet for

¹ Källstudier till Sveriges hist. 1230—1436 (1928), 265 f.

² Sverige och Kalmarunionen (1934), 349.

³ Karl Knutssons politiska verksamhet 1434—1448 (1933), 270 f.

⁴ *Opus cit.*, 299.

sin brødes skyld. Heraf har Gottfrid Carlsson¹ taget anledning til at formode, at disse erklæringer var mere eller mindre af tvungne, at i virkeligheden naget til kong Erik til enhver tid var levende inden for den henrettedes slægt, ja kan have bidraget til, at Karl Knutsson og Erik Turesson sluttede sig til opstanden mod ham i 1430'erne. Det er Thomas Kantzows tanke om en årsagsforbindelse mellem henrettelsen og oprøret om igen; men selv i stærkt modereret form er den næppe frugtbar; en politiker af Karl Knutssons format lader sig næppe væsentlig bestemme af mindet om sin kones bedstefader. Langt snarere er sammenhængen den modsatte: da først bruddet med Danmark var en kendsgerning, fandt man i den gamle affære et fortrinligt propagandastof.

En detailanalyse må også vække nogen tvivl om indignationens ægthed. Ser man nøjere til, anvendes jo nemlig langt de fleste af de mange ord til at belyse den agitatorisk effektfulde kontrast mellem kongens ynkeligt mislykkede hærtog og ridderens kloge og mandige karakter. Sagens kerne berøres i virkeligheden kun i een linie: »han miste sit lyff i godhe throo«, og den har sikkert også for samtidige ører lydt dunkelt. Vendingen »i god tro« er dobbelttydig; den kan tolkes således, at hr. A. ikke var sig nogen brøde bevidst, men behøver kun at betyde, at dommens strengthed overraskede ham. Karlskrønikens forfatter har i hvert fald ikke vovet en klar påstand om, at han var uskyldig; der er med andre ord væsentlig samme tendens i krønikens fremstilling og i dommen af 1473: begge steder angribes afgørelsen 1410, men ikke i kernepunktet. Karakteristisk er, at den næste bekendte svenske historiker, Erik Olsson², som kender og citerer rimkrøniken, ikke des mindre dermed kombinerer Visbyårbogens angivelse, at hr. A. døde »pro suis demeritis«.

¹ Sv. Biogr. Lex. IV (1924), 149.

² Script. rer. suec. II (1828), 123.

En særlig interesse knytter sig til et enkelt af krønikeversene nemlig:

drothninga margareta thet sore kerer.

Der er ganske vist ingen grund til endnu engang at imødegå den besynderlige misforståelse, denne linie har været genstand for, idet man allerede tidligt må have læst: »dronning Margrethe havde ham såre kær«; denne opfattelse spores allerede hos Erik Olsson og udartede i århundredernes løb til, at ridderen havde været dronningens elsker. Den er så eftertrykkeligt gendrevet af P. v. Möller¹ og Erslev², at deres arbejde ikke behøver at gøres om. Den ovenfor gengivne tekst, som er Erslevs, er hævet over enhver tvivl³, og den tillader kun een tolkning, nemlig at dronningen var meget utilfreds med dommen. Men er dette rigtigt?

Det vigtige spørgsmål om dronning Margrethes stilling til henrettelsens *fait accompli* er tidligere behandlet af Erslev⁴, der med fuld ret har gjort gældende, at Karlskrønikens fremstilling af sagen er så helt igennem tendentiøs, at dens vidneværd også på dette punkt er minimal. Vil man danne sig en begrundet mening, må andre kilder lægges til grund, og da de samtidige beretninger tier, må hovedgrundlaget blive en undersøgelse af, hvad der faktisk skete med A. B.s ejendom efter hans død.

Jordegodsets tilbagegivelse til slægten er omtalt i anden sammenhæng. Allerede forinden havde arvingerne overtaget løsøret. Herom meddeler en af Erik Eriksson under arvestriden affattet redegørelse⁵, at dronning Margrethe kort efter hr. A.s død indfandt sig på Varberg, hvor hun lod foretage en inven-

¹ Opus cit., 97.

² Dronn. Margr., 323, 493.

³ Jfr. Sv. hist. fören. Äldre handskrifter i facsimile I. Karlskrönikan (1938), 8. Til yderligere støtte for Erslevs læsemåde kan anføres, at versets sidste ord slutter med et tydeligt forkortelsestegn, der udelukker læsningen »kær«.

⁴ Dronn. Margr., 321 f.

⁵ Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, 55—57, variant 67 f.

tering af beholdningen af kontanter og sølvtøj. Det var alt andet end småting. I skatkammeret forefandtes bl. a. 2 store sølvpokaler, 24 sølvstob og lige så mange sølvskåle, og pengeskrinet viste sig at rumme ikke mindre end 2400 gode engelske dobbeltdukater foruden 400 mark i Stralsunds og Greifwalds mønt. Hele denne formue deltes nu i to lige store portioner, som tilfaldt henholdsvis enken og datteren, hvis part modtoges af svigersønnen under reservation med hensyn til jordegodset.

Denne omgående udlevering af løsøret er retshistorisk særdeles påfaldende; den står nemlig i skarp modstrid med landslovenes forskrifter om fredløshed, som netop medførte inddragelse af løsøret, mens jordegodset forbeholdtes slægten¹. Erslev har set gåden², men ikke løst den. Da det er mindre sandsynligt, at dronningens handlemåde har haft hjemmel i landfredens forskrifter, er dog næppe anden forklaring mulig end den, at det drejer sig om en benådningsforanstaltning: uden direkte at desavouere selve dommen har Margrethe villet dæmpe det første uundgæelige sindsoprør hos de pårørende og gøre det indledende skridt til at hindre, at sagen gav anledning til en større politisk krise.

Denne tolkning vinder i troværdighed, når den sammenholdes med dronningens senere forholdsregler. Omkring årsskiftet 1411—12, ca. fem fjerdingår efter eksekutionen, indstiftedes de to kapeller i Roskilde og Lund³. Stort tidligere kunne det næppe være sket; fundatsernes godsoverdragelser og forskrifter om allertjenesten forudsætter omfattende forberedelser og forhandlinger. Erslev har søgt at afsvække disse breves betydning ved at fremhæve, at dronningen dermed kun opfyldte en gammel forpligtelse⁴; men hvem tvang hende til det, og kunne hun ikke have skudt sig ind under, at hr. A. havde forbrudt sin ejendom og dermed også sit tilgodehavende hos kronen? At mindet om en for så kort tid siden henrettet voldsmand nu hædredes ved

¹ Jfr. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshist., 266.

² Dronn. Margr., 493.

³ Jfr. s. 94 f.

⁴ Dronn. Margr., 322.

alterstiftelser i rigets fornemste kirker, må i hvert fald på samtiden have virket stærkere end den blotte opfyldelse af en juridisk gældsforpligtelse.

Et par måneder efter fulgte forliget i Jönköping, hvorved arvingerne frafaldt deres krav, »vthen dronning Margrete wille naadelig giffue thenom nogit igienn«. Erslev bemærker hertil spydigt¹: »Margrethe var selv ikke saa naadig; der kan dog næppe være tvivl om, at kun døden hindrede hende i at indfri det tilsagn, der tydeligt står at læse mellem forligsaktens linier, og som efterfølgeren i april 1413 fuldt ud opfyldte. At Erik loyalt fuldbyrdede værket, skyldes dog næppe alene, at han følte sig bundet af dronningens dispositioner; sandsynligvis er det også lykkedes hende at overbevise ham om det politisk kloge deri².

Erslev hævder, at »den hele Efterhistorie gjør det rimeligst, at Margrethe ikke har været utilfreds med sin tidligere Yndlings Død³«. Reaktionen mod den ældre svenske opfattelse har her ført ham for vidt; og hans formodning finder kun et meget svagt støttepunkt hos Presbyter, hvis fremstilling⁴ antyder et ligefremt komplot: mens kongen sørgede for ridderens aflivelse, skulle dronningen sætte sig i besiddelse af hans godser. At Margrethe i august 1410 faktisk var i Sverige, beviser intet, og havde hun undladt en midlertidig inddragelse af jordegodset, ville hun dermed indirekte have karakteriseret henrettelsen som et justitsmord. Hendes handlinger åbner ingen mulighed for tvivl om hendes mål; det var at berolige, udjævne, forsone, med eet ord få sagen bragt til afslutning. Deraf tør uden videre sluttes, at hun har beklaget det skete.

¹ Dronn. Margr., 322.

² Et fingerpeg herom giver Erik Erikssons redegørelse, der angiver, at den henrettedes datter allerede kort efter hans død personligt henvendte sig til kong Erik for at søge hans værn mod de kongelige fogeder, der truede hendes mands godsrettigheder (Saml. utg. af Sv. Fornskr.-Sällskapet CXXXIV, 68).

³ Dronn. Margr. (1882), 322.

⁴ Jfr. s. 104.

Om årsagerne hertil kan efter sagens natur ingen vished nås. Sandsynligvis har frygt for de politiske følger i nogen grad gjort sig gældende; dronningen har ikke glemt den sejge kamp mod gentagne adelsoptog, som hendes fader havde måttet føre, og har ingen gentagelse ønsket. På den anden side ville det dog være urimeligt at betvivle, at personlige følelser også har spillet ind: den mand, med hvem hun en menneskealder igennem havde stået i et venligt samarbejde, havde fået en pludselig og sørgelig død; det måtte ligge ganske nær for hende at søge at mildne slaget for hans familie og samtidig lade både dem og andre forstå, at den afdøde stormands fortjenester ikke var glemt.

At dronning Margrethe i A. B. har set en pålidelig og dygtig tjener, er aldeles utvivlsomt. De synes at have forstået hinanden til fuldkommenhed, hvad enten det så gjaldt kristendom, penge eller politik. Småskårne var ingen af dem. Lige storslået, imponerende for samtid som for eftertid, var begge gavmildhed over for kirken; højst betegnende for deres nøje overensstemmelse i kirkelig henseende er i al sin lidenhed et træk som det, at da dronningen i marts 1401 opnåede en lang række pavelige gunstbevisninger, til dels af ganske personlig art, fik hr. A. ved samme lejlighed sin tilladelse til at lade læse messe for daggy¹. Intimest har vel samarbejdet været på det finansielle område. Om enkeltheder tier kilderne, men når hr. A.s tilgodehavende hos kronen var så stort, at det dækkede udgifterne til kapeller og alterstiftelser både i Lund og Roskilde, drejer det sig om anseelige forstrækninger, som må have medført en vis indflydelse på disse midlers anvendelse. Embedet som kammermester synes i Margrethes tid at have stået ubesat, og man har ikke med sikkerhed kunnet påvise, hvem der varetog dets funktioner². Der er således intet i vejen for at tilskrive A. B. — på linie med Peder Jensen Lodehat — en væsentlig del af æren for dronningens

¹ Acta pont. Danica II (1907), nr. 998, jfr. nr. 984—97 og 999 f. A. B. figurerer her på ganske samme måde som Peder Jensen Lodehat.

² Erslev: Dronn. Margr., 245 f. Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede (1903), 64.

dygtige finansstyre. Hovedbeviset for hendes ubetingede tillid til ham ligger dog i selve den kendsgerning, at hun trods de overgreb, der ikke kan have været hende ubekendte, gennem henvend 25 år lod ham beholde len af et fyrstendømmes udstrækning med residens på det ene af de to slotte — Kalmar og Varberg —, der var unionsvældets strategiske hængsler.

At Margrethe således mente at kunne bruge og stole på denne lavættede, magtkære og højst jordbundne pengemand, oplyser os indirekte ikke sålidt om hendes egen herskerpersonlighed. Han hører med i hendes karakteristik som Sigbrit i Christian II's. At hun drog ham frem og blev ham tro, bekræfter Erslevs kloge omdømme, hans understregning af, at hun først og sidst var Margrethe Valdemarsdatter, for hvem dynastiets og kongemagtens interesser gik fremfor alle andre; og omvendt ligger deri en advarsel mod den trods Erslevs forskergerning stadig opdukkende tendens til overdreven idealisering af hende, hvad enten denne tager sit udgangspunkt i de utvivlsomme kristeligt-humane drag hos hende eller blot i en falsk analogi med studenterskandinavismen.

Bilag.

Godsbesiddelserne er fordelt efter landskaber eller dele deraf, i samme rækkefølge som den i skemaet s. 82 benyttede; inden for det enkelte landskab er ordenen kronologisk, ved samtidige erhvervelser alfabetisk efter herred og sogn.

Kildeforkortelser: C 5: Håndskriftet C 5 i Sv. RA., jfr. s. 80, citeret med folio. Dsk. ad. Brevk.: Danske adelige Brevkister, udg. af A. Thiset (1897). H. S. H.: Handlingar rörande Skandinaviens historia. M. & P.: Molbech & Petersen, se s. 59. Rep. I—II: Repertoriets 1. og 2. række, citeret med nr. S. R. P.: Sv. RA.s Perg., anført med bd. og nr. S. D.: S. Dipl., ligeledes med hd. og nr. Æ. A. R.: Ældste danske Archivreg., med bd. og side.

I. Fortegnelse over Ebbe Piiks gods.

Jfr. teksten s. 81 f.

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger	
		An- givet i kilden	Efter skøn						
C 5, 4 r.	1363	1		Nordholland	Himle	Götestad	Køb	I C 5 urigtigt under over- skriften Sonderhalland.	
S.R.P. I, 609	1364 ¹¹ / ₈	1			Faurås	Köinge	—		
— —	— —	8			Himle	Tvååker	—		
C 5, 5 r.	— —		5		Fjäre	Släps	—		
S.R.P. I, 666	1365 ²⁹ / ₈		3		—	Fjärås	—		
C 5, 4 r.	—	1			Himle	Grimeton	—		
— —	—	1			Fjäre	Elfsåker	—		I Alefoss, jfr. S.D. I, 314.
— —	—	1			—	Fjärås	—		I Valby, jfr. S.D. I, 809.
— —	—	1		—	Lindome	—	»Ljunghem».		

S.R.P. I, 798	1367 ²⁰ / ₁₂	5	4	Nord- halland	Fjäre	Fjärås	—	I Fälaryd, Systeryd, Tom, Limmanäs.
		21	12					
C 5, 4 r.	1358	1		Sydhalland	Halmstad?	?	Køb	Sælgeren er præsten i Härplinge.
— —	1360	11			?	?	—	Står under overskriften Sydhalland.
— —	1365	1			Höks	Hasslöf	—	
C 5, 6 r.	1365		2		Tönnersjö	?	—	Jfr. C 5, 4 v. (1389).
S.R.P. I, 1001	1371 ⁹ / ₈	1		Halmstad	Kvibille	—		
— —	— —	1		—	Refvinge	—		
		15	2					
C 5, 4 r.	1363	3		Halland (uvis del)	?	?	—	Overskriften Sydhalland er upålitelig, jfr. ovenfor (Nordhalland 1363).
— —	1365	2	3		?	?	—	
		5	3					
C 5, 5 v.	1363		2	Finnvid	Östbo	?	?	
— —	1365		3		Sunnerbo	?	Køb	
— —	—		3		Östbo	?	—	
— —	1367		2		Sunnerbo?	Agunnaryd?	—	
S.R.P. II, 2603	?		5		Sunnerbo	?	Pant	
			15					

II. Fortegnelse over Abraham Brodersens godserhvervelser.

Jfr. teksten s. 81 ff.

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
Rep. I, 3307	1380 ²⁷ / ₁₂	1		Nordholland	Himle	Tvååker	Pant	20 mk.
— 3369	For 1382 ²⁵ / ₁₁		1		Faurås	?	—	80 mk.
— 3562	1386 ³¹ / ₁₀	1			—	Gällared	—	1 mk.
— 4101	For 1387 aug.		2		—	Vinberg	Gave?	
— —	— — —		2		Viske	Värö	—	
— 3876	1392 ²³ / ₉	1			—	Veddige	Pant	
S.D. I, 305	1403 ²⁹ / ₃	1			Fjäre	Lindome	Køb	} Afhændet til stifsonnen ved skifte, jfr. s. 26.
— 807	For 1407 ⁷ / ₂	10			—	Fjärås	?	
— —	— — —	2			—	Gellinge	—	
— —	— — —	1			—	Tölö	—	
— —	— — —	7			—	?	—	
S.D. II, 1017	1408 ¹¹ / ₁₁	3			Fjäre	Släps	—	
— —	— — —	1			Viske	Veddige	—	
— —	— ¹³ / ₁₂		5	Fjäre	?	—		
— 1091	1409 ³ / ₆	1		Himle	Grimeton	Mage- skifte		
S.D. III, 2743	?	3		Viske	Ås	Pant		
		32	13					
Rep. I, 3726	1389 ³¹ / ₁₂		2	halland	Halmstad	?	Pant	
— —	— —		2		Höks	?	—	

Æ.A.R. IV, 25	1396	1	Sydhalland	Årstad	Slönge	—	} Ca. 50 mk.
— 26	1399	2		Höks	Knäred	—	
— 27	1400	2		Tönnersjö	Trönninge	—	
Æ.A.R. I, 64	For 1401 ¹⁴ / ₁	1		Höks	Ysby	?	
S.D. I, 732	1406 ¹³ / ₆	4		—	Hasslöf	Kob	
— —	— —	3		—	Karup	—	
— —	— —	1		—	Renneslöf	—	
— —	— —	4		—	Skummeslöf	—	
— —	— —	7		—	?	—	
Æ.A.R. IV, 26	1408	1		Tönnersjö	Eldsberga	—	
— —	— —	3		—	Snöstorp	—	
S.D. II, 1091	1409 ³ / ₈	1		Halmstad	Vapnö	Mage- skifte.	
		31					
Æ.A.R. IV, 26	1396	2	Halland (uvis del)	?	?	Pant	
S.D. II, 1017	1408 ¹¹ / ₁₁	5		?	?	Kob	
Æ.A.R. IV, 26	1410			?	?	?	
		7					
S.R.P. II, 2559	1391 ¹⁷ / ₆	1	Finnvid	Västbo	Bredaryd	Pant	
— —	— —	1		—	Hästra	—	
— 2744	1394 ¹⁵ / ₁₁	2		—	Reftele	Kob	
— 2764	1395 ¹⁴ / ₄	4		Östbo	Värnamo	—	
— 2767	— ²⁴ / ₄			Sunnerbo	Ryssby	Kob?	
— 2807	1396, efter ² / ₄	5		Västbo	Villstad	Pant	
M.&P., 50 f.	— ³⁰ / ₆	3		—	Bredaryd	Kob	
S.R.P. II, 2962	1399 ²¹ / ₃	1		Östbo	Hagshult	—	
— 2972	— ³¹ / ₃	5		Sunnerbo	?	Pant	
— 2973	— ² / ₄	1		—	Agunnaryd	Kob	
						100 mk.	
						60 mk.	
						100 mk.	

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
S.R.P. II, 2973	— —	1			—	Berga	—	
— 3138	1400 ^{10/11}		3		—	Pjätteryd	—	
S.D. I, 90 f.	1401 ^{20-30/8}	5			Västbo	Reftele	Indlos- ning af pant	50 mk.
— 147	1402 ^{26/2}	1			Sunnerbo	Angelstad	Pant	25 mk.
— 165	— ^{4/4}	3			—	Agunnaryd	Kob	
— —	— —	1			—	Hinneryd	—	
— —	— —	4			—	Ljunga	—	
— —	— —	4			—	Nöttja	—	
— —	— —	1			—	?	—	
— 169	— ^{22/4}	2		Finnvid	Västbo	Reftele	—	24 mk.
— 212	—, för ^{29/7}	1			Sunnerbo	Ryssby	—	16 mk.
— 257	— ^{10/12}	2			Västbo	Gryteryd	—	
— —	— —	4			—	Hästra	—	
— —	— —	1			—	Långaryd	—	
— —	— —	2			—	Sandvik	—	
— —	— —	1			—	Thorup	—	
— 265	1403 ^{2/1}	1			Sunnerbo	Agunnaryd	Kob	200 mk.
— 288	— ^{24/2}	1			—	Berga	Pant	} 16 lodige mk.
— —	— —	1			—	Ljungby	—	
— —	— —	2			—	Ryssby	—	
— 337	— ^{3/6}	1			Västbo	Ås?	Mage- skifte	

		4	
		1	
400	— $\frac{3}{12}$	2	
413	1404 $\frac{20}{1}$	1	2
440	— $\frac{12}{4}$		
606	1405 $\frac{20}{6}$	1	
824	1407 $\frac{9}{4}$	1	
—	—	2	
840	— $\frac{31}{5}$	3	
843	— $\frac{4}{6}$	1	
892	För 1407 $\frac{19}{10}$	2	
—	—	4	
—	—	3	
S.D. II, 922	1408 $\frac{7}{1}$	1	
—	—	1	
—	—	1	
—	—	3	
—	—	3	
—	—	1	
Æ.A.R. IV, 26	—	1	
H.S.H.XIV, 92f.	?	1	
S.D. II, 1779	?	2	
Sv.RA., Perg.			
1322, $\frac{8}{6}$?	1	
S.D. II, 1779	?	2	
S.D. III, 2743	?	1	
Sv. medeltids-			
register, 1431	?	1	
S.D. III, 2239	?	1	
		97	21

Finnvid

	?		
Östbo	Värnamo		
Sunnerbo	Hinneryd	Kob	40 mk.
—	Göteryd	—	20 mk.
—	Traryd	—	40 mk.
—	Hinneryd	—	
Östbo	Rydaholm	—	30 mk.
—	Våxtorp	—	
Sunnerbo	Agunnaryd	?	
Östbo	Värnamo	Kob	
—	Fryele	Arv	
—	Käfsjö	—	
—	Värnamo	—	
Västbo	Gnosjö	Kob	
—	Kulltorp	—	
—	Reftele	—	
Östbo	Käfsjö	—	
—	Tofteryd	—	
—	Värnamo	—	
Sunnerbo	Annerstad	Pant	
—	Berga	?	
—	Göteryd	Pant	
—	Nöttja	—	
—	Pjätteryd	—	
Västbo	Reftele	—	
—	Villstad	—	200 mk.
Östbo	Värnamo	Kob	

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
S.D. I, 150	1402 $\frac{4}{3}$	1		Värend	Kinnevald	Skatelöf	Kob	20 mk.
— —	— —	3			Konga	Hofmanstorp	—	
— —	— —	1			—	Linneryd	—	
— —	— —	1			—	Ljuder	—	
— —	— —	2			Uppvidinge	Dädesjö	—	
— 159	— $\frac{21}{3}$	1			Kinnevald	Vederslöf	—	
— —	— —	1			—	Öja	—	
— 163	— $\frac{2}{4}$	1			Allbo	Slätthög	Pant	
— —	— —	1			Norrvidinge	Gårdsby	—	
— 164	— —	1			—	Åsa	Kob	
— —	— —	1			—	Gårdsby	—	
— 254	— $\frac{15}{12}$	1			Kinnevald	Skatelöf	—	
— 838	Ca. 1402—03	6			Allbo	Blädinge	—	
— —	— —	2			—	Hjortsberga	—	
— —	— —	1			—	Virestad	—	
— 313	1403 $\frac{14}{4}$	2		—	Skatelöf	Ret til indlos- ning		
— —	— —	2		Kinnevald	—	—		
— —	— —	2		Konga	Torsås	—		
— —	— —	1		—	Uråsa	—		
— —	— —	1		Norrvidinge	Gårdsby	—		
— 337	För 1403 $\frac{3}{6}$	1		—	Söraby	? (bort- mage-		

—	—	1	—	Uppvidinge	Dädesjö	—	60 mk.
— 414	1404 ²¹ / ₁	1	1	Kinnevald	Skatelöf	Pant	8 mk.
— 802	1407 ¹⁸ / ₁	1	—	Norrvidinge	Tjureda	Mageskifte	—
— 848	— ¹⁸ / ₆	1	—	Allbo	Örs	Køb	—
— 903	— ³⁰ / ₁₁	1	—	Norrvidinge	Ormesberga	—	40 mk.
S.D. II, 986	1408 ²⁰ / ₇	—	5	?	?	—	—
— 1289	1410 ²⁸ / ₄	2	—	Allbo	Slätthög	—	—
		40	6				
Rep. I, 4101	For 1387, aug.	—	4	Kind	?	(Gave?)	—
S.R.P. II, 2836	1396 ²⁸ / ₁₂	1	—	—	Häcksvik	Køb	100 mk.
— 2878	1397 ⁹ / ₆	2	—	—	Kalfs	Pant	—
—	—	1	—	—	Nittorp	—	—
—	—	4	—	—	Sjötofta	—	100 mk.
—	—	1	—	—	Tranemo	—	—
—	—	3	3	—	?	—	—
— 2888	— ²³ / ₈	2	—	—	?	Køb	—
— 2889	— ²⁴ / ₈	—	3	—	?	—	—
— 3080	1400 ²⁴ / ₃	1	—	—	Häcksvik	Pant	600 mk.
S.D. I, 175	1402 ⁴ / ₅	1	—	—	Mårdaklef	Køb	—
—	—	1	—	—	Östra-Frölunda	—	—
— 483	1404 ²⁵ / ₈	2	—	—	Gällstad	—	—
S.D. II, 949	1408 ²⁵ / ₃	2	—	—	Frölunda	Pant	—
—	—	2	—	—	Rödingesten	—	40 mk.
—	—	1	—	—	(Sexdrega)	—	—
— 994	— ²⁹ / ₈	1	—	—	Gällstad	—	40 mk.
— 1026	1409 ¹ / ₁	4	—	—	Häcksvik	Køb	—
— 1158	— ⁹ / ₉	1	—	—	Nittorp	—	—
—	—	2	—	—	Svenljunga	—	—
—	—	2	—	—	?	—	—
*6		33	10				

Värend

Västergötland (lensområdet)

Kilde	Erhvervses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred (kobstad)	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
RA., C 6, Adk., Sverige	1397 $\frac{12}{6}$		1	Småland (undtagen Finnvid og Vårend)	Västra	Malmbäck	Køb	20 mk.
S.R.P. II, 3064	1400 $\frac{9}{2}$		1		Norra Vedbo	Marbäck		20 mk.
S.D. I, 838	ca. 1402	2			Västra	Ramkvilla	—	
392	1403 $\frac{1}{11}$	1			(Njudung)	?		10 mk.
530	1405 c. $\frac{2}{2}$	2			Östra	Ökna		45 mk.
605	— $\frac{20}{6}$		1		—	?		
C 5, 1 r.	—	1			Södra Vedbo	Norra Solberga	Pant	
S.D. I, 802 (jfr. Härenstam 331)	För 1407 $\frac{18}{1}$	1			Östra	?	Køb	
S.D. IV, 3135	För 1407 $\frac{26}{1}$	5			Kalmar		?(bort- givet)	
—	—	1			Norra Möre	Dörby	—	
—	—	2			—	Kläckeberga	—	
—	—	1			Södra Möre	Arby	—	
—	—	2			—	Ljungby	—	
—	—	1			—	Mortorp	—	
—	—	3			—	Våxtorp	—	
S.D. I, 843	1407 $\frac{4}{6}$	1		Tveta	Rogberga	Køb		
—	—	1		Västra	Ödestuga	—		
—II, 922	1408 $\frac{7}{1}$	1		Tveta	Lekeryd	—		
—	—	1		Västra	Svennarum	—		
—	—	2		—	Ödestuga	—		

1213	13/11	1	2	Småland (undtagen Finnvi og Vårend)	Ingatorp	---	29 mk.	
Saml. Fornskr. CXXXIV, 79	?	32	11		Östra	Solberga	---	24 mk.
RA., C6, 1396 13/12	For 1396 13/12	3		Västergötland (undtagen Kind herred)	Skirö	?		
S.R.P. II, 3137, jfr. C 5, 2 v.	1400	10			Askim	Fässberg	? (afstået)	
S.D. I, 180	1402 15/5	3			Vartofta	Fridene	Mageskifte	
— 648 f.	1405 23/10	1			Mark	Fotskäls	Pant	
—	—	1			Frökina (nu Vilske)	Grolanda	Køb	
—	—	1			Frökina	Kinneved	—	1200
—	—	6			Gudhem	Gudhem	—	mk. »hvide penninge».—
—	—	4			Vartofta	Hvalstad	—	Meget kortvarig besiddelse.
—	—	1			Vilske	Gökhem	—	
— 809	For 1407 7/2	2			Flundre	Göteve	—	
S.D. II, 1158	1409 9/9	3		Skåne	Fors	?	Afhændet til stiftsønnen, se s. 79.	
— 1259	For 1410 16/2	1			Redväg	Blidsberg ¹	—	
		36	0	Vadsbo	Amnehärad	?	Solgt.	
Rep. I, 3873	1392 12/9	2		Östra Gönge	Emislöf	Pant		
—	—	1		—	Hjärsås	---		

¹ Alt det i dette brev omhandlede gods angives beliggende i Kind, men Byornathorp må formentlig dog identificeres med Björnarp i Blidsberg sogn.

Kilde	Erhvervelses- tid	Antal gårde		Land- skab	Herred (købstad)	Sogn	Erhver- velses- form	Anmærkninger
		An- givet i kilden	Efter skøn					
M.&P., 101	1400 $\frac{4}{4}$	1		Skåne	Malmö		Køb	
S.D. I, 11, jfr. 8	Før 1401 $\frac{19}{1}$	2			—		Køb	
Rep. I, 4412	1401 $\frac{20}{1}$	8			Oxie	Läckarp	Pant	80 mk.
S.D. I, 269	1403 $\frac{21}{1}$	2			Onsjö	Billinge	Køb	
— 732	1406 $\frac{13}{5}$	1			Bjäre	Hjärnarp	—	
—	—	1			Norra Asbo	Färingtofta	—	
—	—	1			— —	Tosjö	—	
—	—	2			— —	Ösjö	—	
—	—	1			Onsjö	Hallaröd	—	
— 814	1407 $\frac{5}{3}$	1			Rönneberga	Billeberga	—	
—	—		10		?	?	—	
— 826	Før 1407 $\frac{10}{4}$	1			Harjager	Saxtorp	?	Bortgivet
—	—	6 ¹			Östra Gönge	Emislöf	?	—
—	—	1			—	Knislunge	?	—
Æ.A.R. IV, 26	1408	1			Ingelstad	Ingelstad	Pant	
S.D. II, 1052	1409 $\frac{2}{4}$	1			Västra Gönge	Stoby	—	
Rep. I, 3761	Efter 1390 $\frac{31}{8}$	1			Bjäre	?	Køb	
—	—	4			Frosta	Norra Rörum	—	
—	—	1			Luggude	Allerum	—	
—	—	3			—	Halmstad	—	
—	—	14			—	Kågeröd	—	
—	—	4		—	Välluf	—		
—	—	1		Onsjö	Konga	—		
		61	10					

S.D. II, 980	1408 ²² / ₁₀	1	Östergötland	Ydre	Torpa	Køb	40 mk.
1091	?	1		Aska	Orlunda	?	} Afhændet ved mageskifte.
	?	1		Bankekind	Värna	?	
	?	1		Gästringe	Harstad (Väderstad)	?	
		4					
S.D. I, 649 f.	1405 ²³ / ₁₀		Sjælland-Moen	Møenbo	Elmelunde	Mageskifte	Jfr. Dsk.ad.Brevk., 136.
—	—	5		Somme	Vor Frue	—	
—	—	5		Tune	Karlslunde, Kagstrup		
— 802	1407 ¹⁸ / ₁	15		?	?		
Dsk.ad.Brevk. 147	ca. 1409	1	Sjælland-Moen	Slagelse		Pant	100 mk.
154	?	4		Roskilde		Køb	
		5					
		30					
Rep. I, 4101	Før 1387, aug.	4	Uvis Beliggenhed	?	?	(Skøde)	24 mk. Muligt i Asa sogn, Norrvinge herred.
S.D. I, 326	1403 ³⁰ / ₄	2		?	?	Køb	
— 479	1404 ¹¹ / ₈	1		?	?	—	
Sv.RA., perg., cit. v. Möller 92	1404	1		?	?	?	
S.D. I, 815	1407 ⁷ / ₃	5		?	?	Køb	
S.D. II, 1041	1409 ¹⁷ / ₂	1		?	?	—	
		3					
		11					

¹ Brevet nævner 8; de to er sandsynligvis identiske med erhvervelsen 1392, 12/9. Ligeledes bortgives 8 gårde i Låckarp, utvivlsomt de samme, som erhvervedes 1401, 20/1.

² Jfr. Sv. medeltidsregister, nr. 1325.

Résumé.

Parmi les conseillers de la reine Marguerite, le chevalier Abraham Brodersen a joué un rôle de premier plan. Cité la première fois en 1380, il était issu d'une famille de basse noblesse, sans doute originaire des confins de Småland et de Västergötland. Par son premier mariage (1382), il devint possesseur de terres étendues, en Småland comme en Halland. Ayant prêté son soutien financier et militaire à la politique de la reine, après la victoire d'Åsle il reçut en récompense l'administration de vastes districts: tout le Halland, Finnvid et Varend en Småland, le canton de Kind de Västergötland, somme totale une superficie de pas moins de 21 000 km². Varberg en Halland fut son château principal et sa résidence. Temporairement, il y joignit les châteaux de Kalmar et d'Åbo. Nommé membre du sénat danois, il prenait part aux nombreux congrès de grande politique dans les années quatre-vingt-dix, souvent même des tâches militaires lui furent confiées. En homme d'affaires habile et brutal, il accumula en même temps des richesses énormes, tant en deniers comptants qu'en fonds de terre, ce qui lui permit d'unir la fonction de grand créancier de la couronne avec le rôle d'un bienfaiteur magnifique de l'église.

Pendant qu'à la suite du jeune roi Éric de Poméranie il prenait part à une expédition militaire dans l'île d'Als, Abraham Brodersen fut subitement décapité. Une analyse critique des sources nombreuses et contradictoires traitant de cet événement, aboutira au résultat qu'il fut condamné à mort en observant toutes les formes légitimes, parce que par un crime de viol il avait enfreint une trêve, à laquelle il avait lui-même accédé. Que l'exécution fût un assassinat juridique, est une théorie insoutenable, et le jugement ne peut pas non plus être caractérisé comme excessivement sévère. Cependant, c'est possible qu'une tension préalable entre le roi et le conseiller ait disposé celui-là à hâter le procès.

Le rattachement intime d'Abraham Brodersen à la reine Marguerite, dont beaucoup de détails font preuve, donne à l'histoire de sa vie un intérêt surpassant de loin celui de sa seule biographie.

Kurantbankens oprettelse.

AF

ERIK RASMUSSEN

Danmarks første bank, Kurantbanken, blev oprettet 1736. Selve tanken om en bank var paa det tidspunkt ikke ny herhjemme. Allerede da de nordeuropæiske girobanker blev stiftet i beg. af 17. aarh. — banken i Amsterdam 1609, den i Hamburg 1619 — var planer om at lave noget lignende dukket op i de fremadstræbende nordiske lande. Axel Oxenstierna omgikkes med saadanne planer 1619, og 1624 gav Christian IV en vis Abraham v. Tongelo, vistnok en hollænder, koncession paa oprettelsen af en »rigtige wexell, lone, betale og anden kiøbmandz bencke« i København. Den skulde indrettes omtrent som banken i Hamburg, men der vides intet om, at der kom noget ud af projektet¹

Under enevælden, især efter aar 1700, fulgte en lang række projekter, nogle rent dilettantiske, andre gennemarbejdede med megen omhu. De fleste var formet efter girobankernes forbillede, men fremviser ogsaa træk, som peger frem mod de seddeludstedende kreditbanker. For mens der i Danmark gik mere end et aarhundrede, før man naaede ud over projekternes stadium, havde det nordeuropæiske bankvæsen gennemgaaet en rig udvikling².

¹ Om dette og de følgende projekter, se Axel Nielsen: Danske Bankprojekter fra Tiden før Kurantbankens Oprettelse (Nationaløk. Tidsskr., 3. r., XI (1903), 580—601).

² Der henvises til History of the Principal Public Banks, selected by J. G. van Dillen (Haag 1934), der rummer afhandlinger om de vigtigste europæiske bankers historie og meget fyldige bibliografier.

Amsterdams Vekselbank havde taget Banco di Rialto i Venezia til mønster. Dens hovedopgave skulde være at lette omsætningen ved overførelse fra en konto til en anden under de forkvalede møntforhold i 17. aarh.s begyndelse. Med samme formaal oprettedes i de følgende aar banker i Delft, Middelburg og Rotterdam samt Hamburg og Nürnberg. Overalt drejede det sig om frie stæder, som paa denne vis søgte at fremme deres handel. Langt op i det 18. aarh. bevarede man den overbevisning, at banker ikke kunde eksistere i monarkier og da i hvert fald ikke i de enevældigt styrede, fordi der ikke vilde være tillid til, at fyrsterne vilde respektere privilegier og kassebeholdning¹.

De nyoprettede girobanker kom efterhaanden i en vis udstrækning ind paa udlaansvirksomhed, skønt det ofte, som i Amsterdam, var i modstrid med de gældende bestemmelser. Banken i Amsterdam gav laan til byen og det Ostindiske Kompagni og i hvert fald en tid ogsaa til Huys van Leening, som var en mellemting mellem et assistenshus og en laanebank. Til den hamburgske girobank var der straks fra 1619 knyttet en laanebank, som oprindeligt modtog indlaan til forrentning, men ophørte dermed o. 1640, da det gav tab. Byen Hamburg var største debitor, men bankens udlaansvirksomhed kom ogsaa private købmænd til gode. Fra o. 1720 toges kun metaller som pant. Baade her og i Amsterdam var likviditeten, bortset fra ganske enkelte lejligheder, særdeles god. Intet af stederne drev man vekseldiskontering; et forslag derom 1729 havde Hamburgerbanken afvist. Trods en vis udlaansvirksomhed var disse bankers betydning for erhvervslivets finansiering i almindelighed beskednen. Denne opgave blev løst af de private bankierhuse.

I Stockholm oprettedes med Amsterdam som udtalt forbillede 1656 en bank, efter sin stifter kendt som Palmstruchs Bank. Mens alle de tidligere banker var oprettet af bykommuner, var denne et privat, kgl. privilegeret foretagende. Den udstedte sedler af moderne type, som let slog an, fordi landet havde køberfod, saa betaling af selv ret smaa beløb voldte store transport-

¹ Ogsaa forud for Bank of Englands oprettelse 1694 fremfortes dette argument med stor styrke.

omkostninger. Overdrevne seddeludstedelse bragte banken i vanskeligheder. I 1668 blev den overtaget af de tre øverste stænder. Al seddeludstedelse skulde ophøre, og Rigets Stænders Bank havde i resten af aarhundredet liden betydning for byernes erhvervsliv. Trods forbudet var banken atter begyndt at udstede sedler, men af typer, som vanskeligt kunde blive almindelige omsætningsmidler, og kun i smaa mængder. Fra 1720'erne udstedtes fortrinsvis de saakaldte transportsedler. De skulde transporteres til hver ny indehaver, men snart ignorerede man simpelthen denne bestemmelse ved, at første indehaver transporterede in blanco. Det medførte, at sedlens omløbstid ikke mere begrænsedes af, hvor mange endossementer der var plads til, og at den lettere vandt indpas i de lag af befolkningen, som ikke kunde skrive. Da man samtidig i stigende grad udstedte sedler paa runde beløb og de offentlige kasser 1726 forpligtedes til at modtage dem, havde Sverige paa ny faaet virkelige seddelpenge. Da kobberprisen var synkende, var guld og sølv ved at blive fortrængt af omsætningen, og sedlerne kom derfor som en endnu større lettelse end i Palmstruchs dage. Mens transportsedler i begyndelsen kun udfærdigedes mod deponering af kobbermønt, udstedtes fra 1734 enkelte sedler uden fuld dækning, men først efter Hattens sejr paa rigsdagen 1738/39 blev seddeludstedelsen taget i en ekspansiv kreditpolitiks tjeneste¹.

Imens var med Bank of Englands oprettelse 1694 skabt den første moderne kreditbank. Guldsmedene havde gennem deres virksomhed som bankers igennem de foregaaende aartier vænnet Londons forretningsverden til anvendelse af sedler. Sir Theodore Janssen, som havde været med til at oprette Bank of England og var blandt dens første direktører, bemærkede 1697: »The Custom of giving Notes hath so much prevailed amongst us that the Bank could hardly carry on Business without it²«. Gang paa gang havde Londons købmænd lidt tab, naar guldsmedene gjorde bankerot, saa de var interesserede i at faa sed-

¹ Sveriges Riksbank 1668—1918 (1918—31) III, 1—9.

² Discourse concerning Banks, cit. efter John Clapham: The Bank of England (1944) I, 3.

deludstedelsen ind i fastere rammer. Paa deres initiativ oprettedes Bank of England under en kraftig højkonjunktur, fremkaldt af den Pfalziske Arvefølgekrig, som et privat aktieselskab, der opnaaede privilegium mod at laane staten £ 1 500 000 i sedler. For saa vidt begyndte Bank of England som en sammenslutning af statskreditorer ligesom Casa di San Giorgio i det middelalderlige Genova. Dens sedler havde i begyndelsen mange forskellige former, hvoraf nogle var lidet egnede til at tjene den almindelige omsætning, men i løbet af nogle aartier kom sedler af ret moderne type til at dominere. En bestemmelse om, at seddeludstedelsen ikke maatte overstige aktiekapitalen, respekteredes ikke, men med faa undtagelser holdt banken altid rigelige reserver i ædelmetal. I øvrigt fortsatte private bankiers med seddeludstedelse, saa at bankens sedler kun udgjorde en del af det samlede papiromløb.

Bankens udlaansvirksomhed domineredes af laanene til staten, som fortsatte hele 18. aarh. igennem, mod sikkerhed i anviste statsindtægter. Næststørste debitor var East India Company, som hvert aar fik store laan mod sikkerhed i de hjemførte varer nogen tid før bortsalget. I 1730'erne drejede det sig gennemgaaende om £ 100 000. Betydelige summer blev ogsaa laant South Sea Company og andre store aktieselskaber. Derimod indtog laan til private mod pant i jord eller varer en beskedent plads. Noget større omfang havde laangivning mod kaution eller anden formel sikkerhed, men langt vigtigere blev efterhaanden vekseldiskonteringen. Alt i alt var Bank of Englands direkte forbindelse med erhvervslivet begrænset, for industriens vedkommende endda ubetydelig, men her som i Amsterdam og Hamburg, tidens finansielle centre, gælder til fulde Heckschers ord, at den rolle, de offentlige banker frem til midten af 19. aarh. spillede, utvivlsomt har haft ringe virkning paa kreditsystemet, sammenlignet med hvad private bankiers, guldsmede, notarer, pengeudlaanere og aagerkarle udrettede¹.

Kort efter Bank of England oprettedes 1695—96 Bank of Scotland, som ogsaa virkede gennem seddeludstedelse, men var

¹ History of the Principal Public Banks, 161.

i meget mindre format. I 1727 kom dertil The Royal Bank of Scotland, som modsat den ældre bank stod i forbindelse med Bank of England. De skotske banker fik stor betydning for udviklingen af det fattige lands erhverv. Deres seddeludstedelse var dristig. Allerede fra starten mente Bank of Scotland med en indbetalt aktiekapital paa £ 10 000 at kunne udstede sedler for £ 50 000.

Seddelbanken bragtes til fastlandet af skotten John Law. Først oprettede han 1716 Banque Générale, en girobank efter Amsterdams og Hamburgs forbilleder, som imidlertid ogsaa skulde give sig af med diskontering og mod deponering af guld- og sølvmonter udstede sedler, som modtoges af de offentlige kasser. Banque Générale var et privat aktieselskab, men forvandlede 1718 til en statsbank, Banque Royale, hvis sedler blev lovligt betalingsmiddel og udstedtes efter direktionens skøn. Seddelemmissionen fik et kolossalt omfang og endte efter bankens sammensmeltning med Compagnie des Indes 1720 i den bekendte forrygende inflation.

De afskrækkende følger bragte for lange tider banker og seddelpenge i miskredit i Frankrig og andre kontinentale lande. Heri maa man søge forklaringen paa, at Danmark derefter blev det første land og længe det eneste, i hvert fald bortset fra Sverige, som udnyttede de britiske erfaringer gennem en seddelmitterende bank, Kurantbanken af 1736.

Paa det tidspunkt havde Danmark-Norge allerede lært seddelpengene at kende. I 1695 fik den bergensiske kommerceinspektør Jørgen Thor Møhlen ret til at udstede for 100 000 rd. sedler til omløb i det nordenfjeldske Norge; aarsagen var, at Thor Møhlen var kommet i vanskeligheder, hvori regeringen ikke mente sig helt fri for skyld. Da han siden ikke kunde indfri sedlerne, traadte staten hjælpende til¹. Under den Store Nordiske Krigs finansielle vanskeligheder begyndte staten fra 1713 selv at ud-

¹ O. Andersen: Meddelelser om ældre danske og norske Seddelpenge for 1736 (1893), 4—11; J. Wilcke: Kurantmonten 1726—1788 (1927), 318—22.

stede papirpenge, de saakaldte »autoriserede sedler¹«. De udstedtes til et beløb af ca. 1 500 000 rd. og efterhaanden med saa smaa paalydender, at de trængte ind i den daglige omsætning. Kursen svækkedes, men det oprindelig udtalte løfte om, at de skulle blive indløst til deres fulde paalydende, blev strengt overholdt. De sidste indløstes 1729. Dette medvirkede til den haarde deflation i 1720'erne, men betød paa den anden side, at papirpengenes anseelse ikke var ødelagt i Danmark og muliggjorde saaledes indirekte, at Kurantbanken kun syv aar senere kunde oprettes med seddeludstedelse som en af sine vigtigste opgaver.

Man kan sporge, hvad aarsagen var til, at man i 1736 endelig skred til at oprette en bank, efter at tanken var mere end hundrede aar gammel herhjemme og havde været fremsat gang paa gang i hvert fald siden aarhundredskiftet. Forklaringen maa søges i, at en række omstændigheder samtidig gjorde sig gældende.

1730'erne var en fattig tid, ikke mindst for landbruget. Kornpriserne faldt til halvdelen af, hvad de havde været i 1690'erne. Holland foretog en saa kraftig toldforhøjelse, at den danske eksport af stude gik ned til det halve i løbet af de tretten aar fra 1723 til 1736². Jorden var ved at miste sin værdi. Disse kendsgerninger maatte anspore datidens statsmænd til et forsøg paa at lede landets erhvervsliv ind paa baner, som kunde føre ud af den herskende valutanoed. Der maatte gøres en ny indsats for at fremme dansk handel og industri. Disse bestræbelser støttedes af tidens merkantilistiske anskuelser.

Handelens opgave maatte blive at skabe direkte kontakt med de sydeuropæiske og oversøiske producenter, for at mellemhandleravancen kunde spares. Beskægtede bestræbelser gjorde sig gældende i andre europæiske lande, saa at den gamle mangesidige handel med Amsterdam som centrum fra o. 1730 mere og mere afløstes af direkte, tosidig handel³. Af valutamæssige

¹ O. Andersen, *anf. skr.*, 12—35; Axel Nielsen: *Specier, Kroner, Kurant* (1907), 124—40; Wilcke, *anf. skr.*, 322.

² *Industriens Historie i Danmark* (ed. Axel Nielsen), II, (1943), 63.

³ Charles Wilson: *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the Eighteenth Century* (1941), 18 ff.

grunde maatte direkte handel foretrækkes, selv om varerne derved blev dyrere for forbrugerne. Frederik Holmsted, som var københavnsk erhvervsdrivende og kommitteret i Kommercekollegiet, gik f. eks. i 1738 stærkt ind for et projekt om at sejle paa Portugal efter salt, skønt han aabent erkendte, at prisen pr. læst vilde stige fra 36 til 46 rd.¹ Ikke mindst af den oversøiske handel ventede man sig — som det viste sig, med rette — at den ikke blot vilde kunne forsyne Danmark og Norge, men ogsaa hente værdifuld valuta hjem ved reeksport. Endnu bedre end at aftage varerne direkte fra producentlandet var det naturligtvis at frembringe dem selv ved at støtte den danske industri. Der mangler ikke i datidens regeringsakter angivelser af, at fornødenheden selv syntes at raade dertil, fordi valutanoeden var saa stor².

Baade handel og industri led under kapitalmangel. Kurantbankens oktroj fremhæver den fordel, som disse erhverv kan have af et retskaffent kreditvæsens sikre og uforanderlige vedligeholdelse³. Der klages i tiden gang paa gang over mangel paa omsætningsmidler, og selv om disse klager næppe altid skal tages saa højtideligt, som de lyder, har Nathansohn dog sikkert ret, naar han hævder, at kompagniernes fornyede virksomhed og det omfattende byggeri efter branden 1728 har fremkaldt mangel paa mønt i København⁴, saa meget mere som 1720'erne havde formet sig som een lang deflationsperiode under regeringens haardhændede bestræbelser for at genskabe møntens forkrigs-værdi.

Det hjemlige laanemarked var tilfældigt og uorganiseret, og renten var høj. Efter Kommercekollegiets opfattelse var penge før Kurantbankens oprettelse ikke at faa til laans uden paa pant til 5 og paa vekselobligation til 6 % (de officielle maksimal-

¹ RA. Kommercekoll. Projektprotokol litr. A, nr. 145.

² Industriens Historie i Danmark II, 64.

³ Octroy for den Kiøbenhavnske Assignation- Vexel- og Laane-Banqve (1736), 2 f.

⁴ M. L. Nathansohn: Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Stats-Huusholdning. 2. udg. (1844), 10 f.

satser), og ofte gav folk i deres nød mere; endnu værre var det, at hvor gode effekter man end havde, kunde man ikke gøre regning paa at opnaa laan uden i de sædvanlige omslagsterminer, hvor endda en »ond« betaler kunde »studse« ti andre, som skulde betale eller have penge af hinanden¹.

Saaledes var forholdene i Danmark paa et tidspunkt, hvor renteniveauet i de vestlige lande, med hvilke man vilde konkurrere, var usædvanlig lavt. Banken i Hamburg gav laan til 4 % og i hvert fald i visse tilfælde til endnu lavere rente². Bank of England diskonterede udenlandske veksler til 4 %, og 3 %'s statsobligationer stod i aarene 1735—38 over pari³. I hele perioden 1723—46 gav det hollandske Ostindiske Kompagni kun 2½ % i rente af sine laan hos banken i Amsterdam, og det var efter hollandske forhold ingenlunde nogen usædvanlig lav rente⁴. Et af de »fornemmeste øyemærker« med Kurantbankens oprettelse var derfor, som oktrojens art. 20 udtrykkeligt siger, at skaffe erhvervene laan til en billig rente.

I aarene o. 1735 udskiftedes den kreds af mænd, som udgjorde Christian VI's regering. I april 1733 traadte C. A. Plessen ud af konseilet, fulgt i januar 1734 af broderen Ludvig, der som overdirektør for finanserne og kommercevæsenet havde ledet den økonomiske politik. Iver Rosenkrantz, som stod dem nær, bevarede vel sin plads i konseilet til 1740, men mistede i maj 1735 det meste af sin indflydelse, da J. L. Holstein afløste ham som oversekretær i Danske Kancelli, mens Schulin blev oversekretær i Tyske Kancelli, hvor han havde virket siden 1733 og formaet at gøre sig stadig stærkere gældende. Holstein blev straks optaget i konseilet, Schulin derimod først i juli 1737, saa at det i den mellemliggende tid kun havde to medlemmer, Holstein og Rosenkrantz. Omtrent samtidig havde den unge Frederik Danneskiold-Samsøe vundet Christian VI's tillid og stod fra

¹ RA. Kommercekoll. Forestillinger og kgl. resolutioner vedk. Danmark og Norge, bd. 6, nr. 622.

² History of the Principal Public Banks, 135 ff.

³ Clapham, anf. skr., I, 93 og 299.

⁴ History of the Principal Public Banks, 95.

marts 1735 som marinens chef med udpræget lyst til at gøre sig gældende ogsaa paa andre felter. Af hele den oprindelige kreds af ministre var kun Plessen'ernes modstander, Poul Løvenørn, tilbage.

H. L. Møller¹ og Edvard Holm² har forklaret regeringsskiftet som et udslag af uenighed mellem kongen og hans gamle raadgivere vedrørende den kirkelige retningslinie og en i forbindelse dermed udviklet personlig uvilje hos ham mod de »stolte« Plessen'er. Det er sikkert rigtigt. Men samtidig var de nye mænd, som vandt hans tillid, ogsaa bærere af en ny politik paa en række andre omraader.

Brødrene Plessen var storgodsejere og samtidig interesserede i de oversøiske handelsforetagender, og deres politik havde formet sig i overensstemmelse dermed. Landbrugs krisen skulde afhjælpes og konkurrenceevnen genskabes ved en nedskæring af godsejernes omkostninger. Derfor nedsattes straks efter kongens tronbestigelse hartkornsskatterne med 11 %, hvilket skulde muliggøres ved sparsommelighed i statshusholdningen, og landmilitsten, som lagde beslag paa en del, omend kun en ringe, af bondestandens arbejdskraft, afskaffedes. Derfor indskærpedes i 1731 pastvangen for bønderkarle, og forbudet mod nedlæggelse af bøndergaarde lempedes. Da landmilitsten genoprettedes 1733 paa Løvenørns forlangende, i øvrigt trods Plessen'ernes bestemte modstand, gav den anledning til at indføre stavnsbaandet, som sikrede godserne billig, afhængig arbejdskraft.

I overensstemmelse med nedskæringen af udgifterne maatte udenrigshandelen fremmes, saa at varerne kunde billigøres. Derfor fandt den hjemlige, dyrtarbejdende industri ingen støtte, men maatte se todsatserne reduceret ved den nye rulle 1732. Denne linie fraveges kun, hvor det drejede sig om støtte til de store kompagnier, som da Vestindisk Kompagni 1733 fik tolden paa uraffineret sukker forhøjet. Samme aar havde man købt St. Croix, og aaret før var Asiatisk Kompagni blevet dannet.

¹ Kong Kristian den Sjette og Grev Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode (1889).

² Danmark-Norges Historie, II (1894), 274—80.

Men landbrugskrisen var et almeneuropæisk onde, som agrarpolitikken ikke formaaede at afvende. Valutanøden var lige haard. Den nye kreds af mænd opgav at gaa videre ad nedskæringsens vej og nøjedes med at sikre hjemmemarkedet og det søndenfjeldske Norge for det danske korn (september 1735). Derimod lagde de stor vægt paa ved siden af den direkte handel at udvikle den hjemlige industri. Fra 1735 fremover indskrænkedes den tre aar gamle toldrulles relative handelsfrihed aar for aar af nye forbud og paalæg til gavn for danske industridrivende.

Centrum for alle de nye bestræbelser blev General Landets Økonomi- og Kommercekollegium, der oprettedes i december 1735. Dets præsæs blev Fr. Danneskiold-Samsøe, og som deputerede virkede J. S. Schulin, Otto Thott og — fra 24.2. 1736 — J. H. Desmercières. Det er kun meget lidt, vi ved om dets tilblivelse, men almindeligvis anses Danneskiold for at være tankens fader, maaske i samarbejde med Frederik Holmsted¹, som blev kommitteret sammen med kammerraaderne J. F. Friis og C. C. Dauw og justitsraaderne Herman Leopoldus og Cai Fr. Schnell.

Kommercekollegiet rejste meget snart efter sin oprettelse spørgsmaalet om at indrette en bank. Planen omtales af kongen i brev til Danneskiold-Samsøe 7.2. 1736² og til grev Stolberg 18.2³, og han lover sig store fordele deraf. Der er ingen tvivl om, at Christian VI fra første færd har været planen gunstigt stemt, men at han selv, som hævdet af Jens Møller⁴ paa grundlag af Gebhardi, skulde have fattet beslutningen under sit ophold i Altona, er ikke rigtigt, da rejsen til Hamburg først fandt sted i forsommeren 1736. Projektets videre skæbne indtil september er ukendt; vi ved blot, at Schulin den 7. april anmodede gesandten i Stockholm, grev Lynar, om at give et rids (une idée) af

¹ Industriens Historie i Danmark II, 66.

² Danske Magazin, 5. r. V, 176.

³ H. L. Møller, anf. skr., 102.

⁴ Mnemosyne III (1832), 51.

banken der, om muligt med oplysninger om dens oktroj, dens indretning og de betingelser, paa hvilke den var blevet oprettet, samt om hvor stor fordel den bragte offentligheden og interessenterne (quel en est l'avantage par rapport au Public et aux particuliers, qui y sont interessés)¹. Forespørgslen viser, hvor daarligt ledende danske politikere var orienteret om forholdene i nabolandet; Rigets Stænders Bank var intet aktieselskab og havde altsaa heller ingen interessenter. Dette rids, som Lynar fremsendte den 17. april², er ikke bevaret. Naar lignende anmodninger ikke blev rettet til gesandterne i Haag og London, maa det skyldes, at Kommercekollegiet eller dets raadgivere mente selv at sidde inde med tilstrækkelige oplysninger³.

Vi ved ikke, hvem af embedsmændene i Kommercekollegiet der har faaet ideen til banken, eller om den er kommet til dem udefra. De fik fra Danske Kancellis arkiver tilstillet et gammelt projekt og modtog et af en vis Hendrich Felsen paa Christianshavn i november 1735 udarbejdet forslag til et commercium og en vekselbank⁴. Men ingen af disse projekter var brugelige, og der er næppe grund til at tillægge dem nogen betydning. En tilskyndelse kan man have faaet gennem den tilstundende afslutning paa møntkrigen med Hamburg⁵, der gav op den 28. april. Handelsforbudet ophævedes, men til gengæld maatte Hamborgerne lade den danske mønt staa lige med deres egen og opgive deres 1726 grundede kurantbank. Naar den danske regering gennemtvang dette sidste, er det nærliggende at sætte sagen i forbindelse med dens ønske om selv at oprette en bank.

I en pakke i Kommercekollegiets arkiv⁶ ligger nogle ark, dateret september 1736, men uden underskrift. De er skrevet paa fransk med en meget smuk fransk skrift, i marginen er sine steder

¹ RA. TKUA. Sverige C 282.

² RA. TKUA. Sverige B 116, 6/17 april 1736.

³ Det er en misforstaaelse, naar J. Wilcke mener, at man i særlig grad skulde have taget den svenske bank til forbillede (Kurantmonten, 377).

⁴ RA. Kommercekoll. Projektprotokol litr. A, nr. 1.

⁵ Axel Nielsen, anf. skr., 122—24; Wilcke, anf. skr., 345—75.

⁶ 1702—96 bankvæsenet vedk.

tilføjet bemærkninger med en anden haand. Indholdet giver anvisninger til brug ved bankens oprettelse, i løst henkastede bemærkninger, øjensynligt ikke en koncept til en oktroj, men raad desangaaende og kritik af foreliggende forslag. Forfatteren udtrykker sig i jeg-form. Arkene synes skrevet af en sekretær, mens bemærkningerne i marginen kan være autors tilføjelser og tydeliggørelser under gennemsynet. Som det vil fremgaa af nedenstaaende, rummer disse ark forarbejder til en række af den senere oktrojs samt reglementets og konventionens bestemmelser. De giver os med andre ord et indblik i bankens tilblivelse. Den mand, der har ladet dem nedskrive, maa have haft et betydeligt kendskab til sit emne og er aabenbart Kommercekollegiets konsulent. Han har foretrukket at betjene sig af fransk. Der kan næppe være tvivl om, at denne mand er Jean Henri Huguetan, greve af Gyldensteen. Andre dokumenter, der bærer hans underskrift, synes skrevet af samme haand, formodentlig hans mangeaarige sekretær, François Bretonville. Gamle efterretninger fortæller, at han har været særdeles aktiv saavel ved bankens som i 1732 ved Asiatisk Kompagnis oprettelse¹, hvilket ydermere bekræftes af Christian VI selv, der 16.11.1739 i et brev til J. L. Holstein bemærkede: »Graf Güldenstein ist ein 85jähriger Mann . . . der auch viel guhtes hier im Lande gestiftet, als insonderheit die Banc«².

Jean Henri Huguetan³ var født 1665 i Lyon som søn af en velhavende reformert bogtrykker og boghandler, der døde 1681. Da moderen og brødrene efter Nantesediktets ophævelse forlod Frankrig og slog sig ned i Holland, gik Jean Henri paa skrømt over til katolicismen for at kunne redde mest muligt af familiens

¹ F. L. Mourier: Huguetan af Gyldensteen (Iris og Hebe I (1807), 66); L. A. de la Beaumelle: Mémoires et Lettres de Madame de Maintenon IV. (Maestricht 1776), 138, cit. efter: E. van Biema: Les Huguetan de Mercier et de Vrijhoeven (Haag 1918), 91 ff.

² H. Rørdam: Hist. Saml. og Studier II (1896), 466.

³ Dansk Biogr. Leks. VII, artikel Gyldensteen og de i note 1 nævnte to afhandlinger. André-E. Sayous: Le financier Jean-Henri Huguetan à Amsterdam et à Genève (Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève VI, livr. 3 (1937), 255-74).

formue. Da regeringen nærede mistanke til ham, gik selvste ærkebiskoppen af Lyon i brechen for ham¹. Efter et par aars forløb flygtede han til Amsterdam, hvor den ældre broder Marc havde skabt en betydelig boghandel, hvori han optog Jean Henri og Pierre, den yngste af brødrene, som kompagnoner. Disse videreførte virksomheden efter Marc's tidlige død. Men brødrene beskæftigede sig med meget andet end boghandel og optraadte i stor stil som bankiers; de gav laan mod pant i varer, livrentepolicer og kompagniaktier. Forskellige ting synes at vise, at forretningsmetoderne ikke altid var helt fine i kanten. Der kan ikke være tvivl om, at Jean Henri Huguëtan paa dette tidspunkt var en meget velhavende mand.

Men hans forretningsærgerrighed drev ham videre og gjorde ham en overgang til en af spidserne i den europæiske finansverden. Forud for freden i Rijswijk havde han medvirket ved finansieringen af de engelske troppers kampe i Flandern, og da nu den spanske arvefølgekrig udbrød 1701, traadte han i forbindelse med den franske regering. Hollandske pengemænd var igennem ham i høj grad medvirkende ved finansieringen af den franske krigsførelse. Da den engelske regering i maj 1703 nødte Generalstaterne til at forbyde al forretningsforbindelse med Frankrig og Spanien, fortsatte Huguëtan sine transaktioner fra det neutrale Genève. Imidlertid voksede hans tilgodehavender i Frankrig, og 1705 begyndte han at trække i land. Under en forhandling herom i Paris med generalkontroløren Michel de Chamillard blev han under trusel om arrestation tvunget til at trække veksler til et meget stort beløb paa sine forbindelser, men umiddelbart efter lykkedes det ham at flygte, og da han ikke alene naaede at faa de fleste af sine veksler protesteret, men ogsaa underrettede de allierede om de franske finansers daarlige forfatning, blev hans flugt et afgørende brud med Ludvig XIV, hvis agenter siden gjorde hans tilværelse usikker². Han opholdt sig en overgang

¹ Correspondance des contrôleurs généraux des finances avec les intendants des provinces (ed. A. M. de Boislisle), I (Paris 1874), 162.

² Lettre de Mr. T. D. M. sur les affaires de Mr. Huguëtan (Haag 1711). Brevet er et forsvar for Huguëtan mod visse kreditorers angreb for uredelig

i England, gjorde en efter nogles mening svigagtig fallit, var i hvert fald fortsat en hovedrig mand, men flakkede forfulgt af kreditorer om i Holland og Tyskland. I 1708 ægtede han en grevinde Odyck og blev af Kejseren ophøjet i rigsfriherrestand.

1711 kom han i forbindelse med Danmark, hvor han aaret efter fik naturalisationspatent som baron Odyck og snart blev en værdsat mand, der overdængedes med titler. 1717 blev han dansk greve med navnet Gyldensteen og købte snart efter Enggaard med flere herregaarde paa Nordvestfyn, der erigeredes til et grevskab Gyldensteen; desuden havde han godser i Holsten. Samtidig fortsatte han sine internationale spekulationer; hans uægte søn og nære medarbejder, J. H. Desmercières (f. 1687), var saaledes paa færde i London under Sydhavsboblen 1720.

I Danmark havde man i høj grad brug for en mand med Gyldensteens vældige formue og vidtfavnende økonomiske indsigt. Han blev en nær ven af storkansleren U. A. Holstein og skal have været en hyppig gæst ved Frederik IV's taffel. 1722 blev han gjort til direktør i Ostindisk Kompagni, som dog hverken han eller nogen anden formaaede at faa til at trives. Men han var med i forsøgene paa at genoplive denne handel o. 1730 og ved starten af Asiatisk Kompagni 1732. Smidig som han var, formaaede han at staa i et godt forhold ogsaa til Christian VI; i anledning af kongens salving fik han efter dennes ønske¹ titel af geheimeraad. La Beaumelle, som har været i nær berøring med den Gyldensteen'ske kreds, fortæller, at Gyldensteen paa grund af uvenskab med en af Christian VI's ministre trak sig tilbage til sine godser i Holsten, men efterlod et saadant savn, at han blev kaldt tilbage med ære². Man skal være forsigtig med at fæste lid til la Beaumelles anekdotiske beretning, men vi ved, at Plessen'erne var Gyldensteen fjendtligt stemt, saa at C. A.

færd. At hans rygte i Holland forblev plettet, ses af, at man endnu hundrede aar senere i folkemunde kunde høre følgende rim: Wie stelen wil en stelen kan, die stele zoo als Huguetan (De Navorscher VI, 80).

¹ Mnemosyne, III p. CCIC f.

² Biema, anf. skr., 93.

Plessen endog sagde ham dumheder ved det kongelige taffel¹. Det har nok været medvirkende til den gunst, grev Gyldensteen nød, at han forstrakte kongen med store laan, bl. a. til opførelsen af Christiansborg².

Man kunde have frygtet, at denne internationale rovfugl skulde benytte Danmark som basis for spekulationer i stil med John Law's, men dels var landets fattigdom en hindring, dels synes han, nu hvor han var kommet op i aarene, at have stræbt efter at slaa sig til ro, at blive en af det danske samfunds støtter, overøst med titler og ordener³, hædret af konge og medborgere, alt imens hans formue støt spandt ham guld ude i Europa og hjemme i hans nye fædreland.

Med vanlig energi har Gyldensteen kastet sig over de uudnyttede muligheder i det tilbageblevne land og knyttet forbindelser med de initiativrigeste i det københavnske borgerskab. Han blev en art mellemed mellem dem og regeringen og har ikke haft svært ved at se, at den alvorligste skavank ved det danske erhvervsliv var kapitalmangelen. Det er sikkert, at grev Gyldensteen har medvirket med raad og daad ved Kurantbankens oprettelse og tegnet sig for en meget stor del af aktiekapitalen. Christian VI's bemærkning til J. L. Holstein kunde tyde paa, at selve initiativet dertil ogsaa er udgaaet fra ham. Man kan i denne forbindelse pege paa, at hans søn Desmercières blev gjort til deputeret i Kommercekollegiet, netop da planerne om banken befandt sig paa deres første stadium. Selv foretrak Gyldensteen her som altid at virke bag kulisserne.

Efter at man i et halvt aars tid havde syslet med tanken om en bank, gik man i september for alvor i gang med arbejdet, og

¹ Rordam II, 467.

² Mnemosyne III, LXXI f. — RA. Breve fra Christian VI til Frederik. greve Danneskiold-Samsøe, promemoria 2.3.1737, vedlagt skrivelse fra Gyldensteen.

³ Christian VI omtaler ham som mere end almindeligt begærlig efter titler (Rordam II, 465). Et minde om denne parvenus umaadelige rangsyge afspejler sig vel ogsaa i la Beaumelles paastand, at han døde af sorg over ikke at have faaet det blaa baand (Biema, anf. skr., 93).

nu tog det fart; allerede i de sidste dage af oktober laa oktrojen, reglementet og konventionen fuldt færdige. Enevælden, som i det daglige fungerede tungt og sendrægtigt, kunde, naar den vilde, arbejde med stor hurtighed. Maaske hænger det sammen med, at tilrettelæggelsen laa i hænderne paa en ung organisation som Kommercekollegiet med en saa energisk personlighed som Fr. Danneskiold-Samsøe i spidsen. Det daglige arbejde sorterede under sekretær Jacob Barchmann, leder af kollegiets dansk-norske sekretariat.

Det problem, som først maatte rejse sig, i virkeligheden det alvorligste og mest afgørende, var, om det vilde være muligt at tilvejebringe den nødvendige aktiekapital. Det var da ogsaa det spørgsmaal, Gyldensteen først beskæftigede sig med — i det ældste af de i Kommercekollegiet bevarede ark, dateret 2. september. Han ansatte den til 500 000 rd., et tal, som der ikke siden blev rokket ved, men mente, at det vilde være tilstrækkeligt, dersom 10 % heraf blev indbetalt inden bankens aabning; resten skulde kunne forlanges erlagt med 10 % om aaret og kun efter generalforsamlingens vedtagelse; endda skulde en saadan vedtagelse ikke binde modstanderne deraf. Desuden foreslog han, at man skulde anmode kongen om at stille lokaler til raadighed, afholde udgifter til lønninger o. l. i de første tre-fire aar samt dække de tab, som banken i samme tidsrum maatte lide ved diskontering; det er interessant at se det princip, hvorefter man saa ofte handlede siden hen i aarhundredet: at lade privatfolk tage fortjenesten og det offentlige bære tabene, udtalt aabenlyst allerede i 30'erne af en af dets største finansmænd. Dog, mens kongen, som det viste sig, gerne gik ind paa de to første krav, blev det sidstnævnte pure afvist; vi hører i hvert fald ikke mere dertil.

De næste ark, vi kender, stammer fra 10. sept. og bærer overskrifterne »Revenus de la Banque« og »Methode pour assembler les Capitaux«. Der er her ikke tale om originale forslag, men om kommentarer og ændringer, ofte vidtgaaende, til en række punkter, som maa være udarbejdet i mellemtiden, usagt af hvem. Planen var blevet ændret. Det var nu meningen, at 50 % af

aktiekapitalen skulde indbetales i sølvmønt, de andre 50 % i smykker og ædelstene eller værdipapirer; til gengæld skulde aktionærene kunne laane den fulde sum i sedler til 4 % p. a. Men desuden skulde de kongelige midler betros banken, formentlig saaledes at indtægter og udgifter gik igennem den. Her griber Gyldensteen ind med en afgørende kritik. Han finder, at den foreslaaede ordning vilde være saare behagelig for aktionærene, men lidet betryggende for banken, der vilde komme til at staa i forskud for dem; paa den maade vilde subscriptionen hverken byde banken eller de offentlige midler nogen sikkerhed. Deri har han naturligvis ganske ret. Man kunde, foreslog han, i stedet give laan mod sikkerhed i ædelstene og smykker til $\frac{1}{2}$ eller 1 % rente. Ligeledes fandt han, at man ikke paa forhaand kunde bestemme et udbytte, men maatte lade det fastsætte efter hvert aars vinding og tab. Det er øjensynligt, at Kommercekollegiet eller den, hvem det kritiserede forslag skyldtes, saa med megen skepsis paa mulighederne for at skaffe aktiekapitalen til veje, hvis der ikke blev budt paa ganske særlige fordele, en skepsis, som var meget udbredt, men viste sig ganske ubegrundet. Gyldensteen fejede betænkelighederne til side og anbefalede at kræve aktiens fulde paalydende i mønt; han synes at have været klar over nødvendigheden af at sikre likviditeten. Denne løsning blev den endelige, og der blev ikke tale om at give laan paa indskudene. Ligeledes maa man i den følgende tid have opgivet tanken om at lade de kongelige midler gaa igennem banken.

Det er ovenfor fremhævet, at et væsentligt maal ved Kurantbankens oprettelse var at sænke renteniveauet; derfor ønskede Kommercekollegiet dens udlaansrente fastsat til 4 %. Men Gyldensteen manede til forsigtighed; han mente, at man i den første tid burde tage 5 %, indtil man saa, om bankens beholdninger slog til (on pourra reduire cet Interêt à 4 pCt., même au dessous, si on voit que les fonds de la Banque sont Suffisants). Bag disse ord maa ligge en forstaaelse af, at udlaansvirksomhedens og dermed seddeludstedelsens omfang maatte staa i et vist forhold til bankens møntbeholdning. Ligeledes fandt grev

Gyldensteen, at der kun burde udlaanes indtil 75 % af værdien paa almindeligt haandfaaet pant og 60 % paa varer, hvis værdi var underkastet store svingninger, mens letfordærvelige varer naturligvis slet ikke kunde tages som haandpant.

Mens det forslag, som Gyldensteen kritiserede, tænkte sig en institution, som paa een gang var seddeludstedende laanebank (efter engelsk mønster) og girobank (efter hollandsk og hamburgsk forbillede), anbefalede han at lade alle betalinger foregaa i banksedler, hvorved regnskabsførelsen vilde blive meget lettere. Denne tanke vandt ikke gehør, formodentlig fordi girening og assignation under indtryk af de store banker i Amsterdam og Hamburg var uløseligt forbundet med datidens forestillinger om en bank.

Kommercekollegiet fortsatte arbejdet med stor energi og indhentede for tredje gang Gyldensteens betænkning. Der er denne gang tale om detailleret udarbejdede artikler, 33 i alt, som bærer overskriften »Projet des Conventions & Reglemens pour l'Établissement d'une Banque« og er dateret den 29. september. Syv af disse artikler angives at være uddrag af nummererede artikler i et »projet de M(onsieu)r H.«; resten staar for Gyldensteens egen regning, hvilket enten kan betyde, at de ikke har foreligget i H.'s projekt, eller at greven har fundet en fuldstændig omarbejdelse nødvendig. Det kan af numrene ses, at H.s udkast har været ret udførligt. Hvem han er, kan ikke siges med sikkerhed¹. Det maa være en mand, hvem Kommercekollegiet har overdraget at arbejde med sagen, maaske en underordnet embedsmand i kollegiet, maaske en udenforstaaende. Det er naturligt i denne forbindelse at tænke paa Frederik Holmsted, som var

¹ Naar man erindrer sig, at Andreas Hojer i 1720 (jvf. Rordam II, 361—68 og RA. pk. 1702—96 bankvæsenet vedk.) havde indleveret et detailleret projekt til en bank til kongen, kunde man fristes til at tænke paa ham i denne forbindelse. Der er imidlertid ingen indre sammenhæng mellem hans gamle plan og de artikler, hvortil Gyldensteen refererer, saa lidt som der vides noget om en forbindelse mellem ham og banken, bortset fra, at han tegnede sig for 2 aktier, som han beholdt til sin død faa aar efter (RA. Kurantbanken. Hovedbog over interessenterne I, fol. 40).

kommitteret og nært knyttet til Danneskiold-Samsøe, ikke mindst da vi om Asiatisk Kompagnis konvention ved, at han var dens »Concipist«¹, og der paa flere punkter er verbal overensstemmelse mellem kompagniets og bankens konventioner². Hans initiativ og forretningsduelighed³ kunde kun bestyrke en saadan gisning.

De 33 punkter rummer de fleste af de bestemmelser, der siden træffes i reglementet og konventionen, saaledes angaaende subskriptionen, bankkommissærernes antal og stilling, generalforsamlingen, de daglige forretninger m. m. I mange tilfælde er der tale om en vidtgaende verbal overensstemmelse⁴, som klart viser, at punkterne har været forlæg for reglement og konvention, og bekræfter, at Gyldensteens indflydelse paa projektets gennemførelse har været meget stor, helt ud i enkeltheder. Dermed er det ogsaa forstaaeligt, at Schulin ikke indhentede oplysninger om hollandske og engelske bankforhold; dem kendte Gyldensteen tilstrækkeligt indgaaende, hvorimod han kun havde aflagt Stockholm en kort visit.

Hvad aktiekapitalen angaar, havde Gyldensteen sat sin vilje igennem. Der er i punkterne kun tale om kontant indbetaling. Hans forslag, som nærmer sig stærkt til det endeligt vedtagne, gaar nu ud paa, at 25 % skal udredes et vist antal uger efter subskriptionen, mens resten kun kan kræves med 10 % ad gangen hvert halve aar, dersom det viser sig nødvendigt og generalforsamlingen vedtager det. Bankens ledelse tænkes lagt i hænderne paa 12 kommissærer, deraf 3 standspersoner, som kun skal føre et vist tilsyn, og 9 af købmands- eller borgerstanden, hvem det virkelige ansvar skal paahvile. 5 % fastholdes som udlaansrente.

¹ Fr. Thaarup: Historiske og statistiske Efterretninger om Asiatisk Kompagni (1824), 41.

² Sml. f. eks. bankkonventionens art. 5 med kompagnikonventionens art. 31. Sidstnævnte er i øvrigt helt ordret (kun et betydningsløst »nogen« er indføjet) overført til Vestindisk Kompagnis konvention af 26.9.1733.

³ Industriens Historie i Danmark II, 67 f.

⁴ Sml. f. eks. Gyldensteens punkt 13 og bankkonventionens art. 17.

I de følgende tre uger udarbejdede Kommercekollegiet fuldstændige udkast til oktroj, reglement og konvention. Under disse forhandlinger besluttede man sig til at indskrænke antallet af kommissærer af købmandsstand til 5, samtidig med at man ved deres side satte 2 lovkyndige kommissærer, der skulde tage del i de daglige forretninger, derunder resolutioner om udlaan, fordi man fandt det heldigt paa denne maade at føre en vis kontrol med købmændenes ledelse¹. I øvrigt bestod Asiatisk Kompagnis direktion paa tilsvarende maade af »en præsident af høy stands-persohn, en lovkyndig stands-persohn, og 3de af kiøbmands-standen«².

Som det fremgaar af breve fra Christian VI til Danneskiold-Samsøe³ og Rosenkrantz⁴ blev Kommercekollegiets udkast 19. okt. tilstillet Konseilet og behandlet dagen efter i et fællesmøde mellem dettes to medlemmer (Iver Rosenkrantz og J. L. Holstein) og de deputerede fra Rentekammeret og Kommercekollegiet. Overhovedet omtales banksagen i den følgende maanedstid meget hyppigt i Christian VI's breve, især til Danneskiold-Samsøe og Schulin. Han har været meget ivrig for planens gennemførelse; man fornemmer tydeligt hans ængstelse for vigtige møder i sagen og det lettelsens suk, han drager, naar konferencen »so glücklich abgegangen ist«⁵. Planen mødte uvilje og dulgt modstand fra Konseilets side, hvorover kongen blev meget forbitret; desværre giver kilderne ingen nærmere oplysninger om forhandlingernes forløb, men det er ikke vanskeligt at forstaa dets opposition. Banken skulde være redskab for en merkantilistisk politik, der gik stik imod den Plessen-Rosenkrantz'ske agrarpolitik fra 1730'ernes begyndelse, og vilde kunne føre til udgifter,

¹ RA. Esmarckske arkivaflevering, litr. K., pro Memoria Banquen betreffende (skylde J. F. Friis, der var kommitteret i Kommercekollegiet 1736—67 og lovkyndig bankkommissær 1739—43 og 1745—49).

² Asiatisk Kompagnis konvention 1732, art. 19.

³ 19.10.1736; Danske Magazin 5. r., V, 187.

⁴ 19.10.1736; Mnemosyne, III, s. CCXCVII.

⁵ Se f. eks. brevene til Danneskiold-Samsøe 22.10. og 25.10.: Danske Magazin 5. r. V, 188.

som gik paa tværs af den gennemførte sparsommelighed i finanserne, som J. L. Holstein ikke mindre end Ludvig Plessen var tilhænger af¹. Med glæde erfarer kongen tre aar senere, at Holstein anser banken for et gode²; det havde han altsaa tidligere grund til at tro, at ministeren ikke gjorde.

22. okt. skulde sagen forhandles med »købmændene«, formentlig en kreds af de betydeligste erhvervsdrivende i København. Hvis denne vigtige fase, den, hvorpaa det først og fremmest kom an, fik et heldigt forløb, var det kongens mening, at oktrojen skulde underskrives den 24.³ Saa glat gik det nu ikke; der maa paa mødet have vist sig en vis opposition. I hvert fald blev et nyt møde denne dag nødvendigt, hvis forløb Christian VI betegnedes som lykkeligt, selv om der endnu var visse vanskeligheder at rydde af vejen.

Paa et af disse møder, snarest det sidste, blev der nedsat et udvalg bestaaende af fem købmænd, for at de nævnte vanskeligheder kunde blive fjernet. Det blev Hans Jørgen Soelberg, Gregorius Klauman, Joost v. Hemert, Michael Fabritius og Just Fabritius, alle storkøbmænd med interesser i tidens store foretagender, saaledes Asiatisk Kompagni, hvorfra Gyldensteen har kendt dem. De tre sidstnævnte tilhørte ligesom han selv den reformerte menighed og betegnes siden hen som hans »gamle gode venner«⁴. Det var de samme herrer, der blev bankens første kommissærer, noget, som utvivlsomt har været aftalt allerede nu⁵. Bankens ene hovedopgave, at finansiere den oversøiske handel, blev herved sat i forgrunden.

De fem købmænds betænkning af 26. okt. er nu henlagt i Kommercekollegiets arkiv⁶. I de indledende bemærkninger udtaler de som deres formening, »at saadan en banques opret-

¹ Breve til J. L. Holstein 14.1. og 21.1. 1740; Rordam, III, 27—30.

² 19.11.1739; Rordam II, 469.

³ Brev til Dannekiold-Samsøe 22.10. 1736; Danske Magasin 5. r. V, 188.

⁴ Brev fra Hans Gram til C. A. Plessen 24.7. 1745, Suhms nye Samlinger IV, 1, 150.

⁵ Se ndfr. 170.

⁶ RA. pk. 1702—96 bankvæsenet vedk.

ning virkeligen ville medføre en u-skatteerlig nøtte«, og gennemgaar derefter udkastet artikel for artikel. De fremsatte til oktrojens 21 artikler 3, til reglementets lige saa mange artikler 6 og til konventionens 26 artikler ikke mindre end 18 ændringsforslag. Denne fordeling er karakteristisk. Det er først og fremmest mod reglementets og især konventionens mange smaa praktiske bestemmelser, de retter deres kritik med mere eller mindre omfattende forslag til forbedringer, og den er næsten paa alle punkter taget til følge. Men paa vigtigere omraader lykkes det dem sjældent at sætte deres mening igennem. Gyldensteen var i sine punkter fra 10. sept. gaaet ind for at basere bankens forretninger udelukkende paa kurantmontfoden, men dette forslag havde Kommercekollegiet ikke fulgt i første omgang. Det udkast, der var blevet forelagt købmændene, gik nemlig ud fra, at der kunde udstedes sedler ogsaa paa kroner. For at undgaa de hermed følgende vanskeligheder foreslog de, at der blev fastsat en bestemt kurs paa kronerne, 5 % ligesom ved toldintraderne, og at der kun udstedtes sedler paa kurantbeløb. Dette synspunkt sejrede, idet banken udelukkende baseredes paa kurantmonten, saaledes at specier og kroner omregnedes til kurant, dog ikke til en i oktrojen fastsat kurs.

Købmændenes ændringsforslag prægedes i øvrigt af usikkerhed over for etableringsvanskelighederne og af ængstelse for, at de høje embedsmænd og adelige storkapitalister skulde komme til at dominere, saa at de selv som kommissærer og de mindre aktionærer i det hele taget fik for lidt at sige. Mens Gyldensteen havde bemærket, at hver hel aktie skulde have een stemme paa generalforsamlingen, forlangte de fem købmænd en særlig ordning gennemført, saaledes at en enkelt aktie nok gav een stemme, men tre aktier paa een og samme haand kun to og seks aktier kun tre stemmer; for hver yderligere seks aktier, en interessant havde, fik han kun een stemme til. Denne ejendommelige sammenblanding af to principper, til hvilken forbillede kunde findes i Asiatisk Kompagni¹, lykkedes det købmændene at faa gennemført.

¹ Dettets konvention, art. 30.

Det var som nævnt meningen, at tre kommissærer af stand skulde føre et vist tilsyn med bankens ledelse; de skulde kun have votum deliberativum, ikke decisivum. Men ogsaa det vilde købmændene have taget fra dem; de synes at have næret frygt for, at en meningstilkendegivelse fra de høje herrer skulde lægge pres paa deres handlefrihed. Paa samme maade ønskede de, at de tre kommissærer ogsaa første gang skulde vælges af aktionærerne, mens Kommercekollegiet ønskede dem udpeget af kongen med den specielle opgave at sætte sagen i gang. Men i intet af disse tilfælde fik købmændene deres vilje. Kollegiet vilde nok have indflydelse paa sit barns skæbne.

Samtidig med at købmændene saaledes vilde gøre banken til den københavnske borgerstands eget foretagende, var de dog ikke i tvivl om det formaalstjenlige i at arbejde med statens støtte. Derfor androg de om, at kongens indtægter, baade de almindelige og de partikulære, maatte gaa gennem banken, med den uskyldige begrundelse, at »det synes at ville meget encouragere Interessenterne, til desto større Indskud i Banquen«. En saadan bestemmelse havde endnu figureret i det forslag, som blev forelagt konseilet 19. okt.,¹ men var udgaaet under de følgende forhandlinger; den blev ikke genoptaget nu.

Mangel paa tillid til landets kapitalstyrke fik købmændene til at foreslaa en ny fremgangsmaade til erlæggelse af de subskriberede summer. 50 % skulde indbetales inden starten, men der kunde stilles pant for de 25 % i obligationer, guld, sølv eller juveler. 10 % skulde derefter indskydes to gange med seks maaneders mellemrum, mens de sidste 30 % kun skulde kunne rekvireres efter generalforsamlingsbeslutning. Dette ansaa de for tilstrækkeligt til bankens »sikkerhed og roullering«. Det Gyldensteen'ske synspunkt, at panterne ingen værdi havde for banken, sejrede imidlertid i Kommercekollegiet, men i øvrigt bibeholdtes den nævnte ordning, saaledes at de sidste 55 % først skulde indbetales efterhaanden.

Hvor ejendommeligt disse købmænd kunde ræsonnere, fremgaar af følgende bemærkning vedrørende revisionen: »De 2de

¹ Rijksarchief, Haag. Staten generaal no. 7279.

kiøbmænd, som ere udnævnte til at eftersee cassen og bøgerne, nyde ingen løn eller kiendelse, men ere de nærmeste at succedere de afgaaende commissarier«. Dette forslag blev afvist af Kommercekollegiet, vel fordi et saadant »avancement« vilde svække tilliden til revisionens grundighed, og fordi en generalforsamling i sit valg af nye kommissærer ikke kunde være bundet af et nogle aar tidligere foretaget valg af revisorer. I øvrigt fandtes et noget lignende system i Asiatisk Kompagni, hvor nye direktører iflg. konventionens art. 50 skulde vælges blandt hovedparticipanterne, der iflg. art. 46 bl. a. varetog revisionen.

I indledningen¹ til Kurantbankens originale konvention hedder det, at der »ved indretningen icke saa meget hensigtes til i alt at efterligne andre store handels stæders banquer, som til at ramme det, som kand være overeenstemmende med, samt tienligt og nøttigt for dette stæd og disse riger efter deris beskaffenhed og omstendigheder«. Det er ganske rigtigt, at den bank, som fremgik af Kommercekollegiets og dets raadgiveres overvejelser i september og oktober 1736, ikke var nogen kopi af nogen eksisterende udenlandsk bank. Mens saa mange af de første banker var formet over en gammel læst, havde man vel herhjemme hentet tilskyndelser mange steder fra, men selvstændigt arbejdet dem sammen til et hele.

Danmark var et økonomisk tilbagestaaende land, hvis kapitalfattige erhverv skulde oparbejdes fra en beskeden begyndelse. Den centrale opgave, som Kurantbankens fædre havde stillet sig, var derfor at skaffe dem regelmæssige laanemuligheder paa paa rimelige rentevilkaar. En saadan opgave kunde den gamle girobanktype efter Hollands og Hamburgs mønster ikke løse. Derimod var den moderne kreditbank skabt ved oprettelsen af Bank of England. Men selv om det ogsaa var en kreditbank, Danmark havde behov for, var forholdene i de to lande saa forskelligartede, at simpel kopiering ikke slog til. Allerede aktiekapitalens størrelse viser noget derom. Kurantbankens ansattes til 500 000 rd., mens Bank of Englands paa det tidspunkt var

¹ RA., Kurantbankens arkiv, pk. Oktroj, reglement, konvention m.m.

næsten £ 9 000 000, d. v. s. 44 mill. rd. Men det var ikke hovedforskellen. Ved siden af Bank of England, hvis laangivning til staten beslaglagde en stor del af dens midler, fandtes en mængde private bankierhuse, hvis virksomhed havde en nok saa stor direkte betydning for erhvervslivet. Tilsvarende fandtes ikke i Danmark. Den udlaansvirksomhed, som en del jøder og kristne erhvervsdrivende udfoldede, var sikkert af et meget begrænset omfang. Kurantbanken skulde med andre ord løse de samme opgaver, efter dansk maalestok, som saavel Bank of England som private banker bestred i engelsk erhvervsliv. Dens opgave mindede derfor snarest om den lille Bank of Scotland's, hvis aktiekapital var af et lignende omfang. Det har sin interesse at bemærke, at fra 1738/39 satte den svenske bank, uden formel omdannelse, ind paa at løse de samme opgaver som den danske. Mens Kurantbanken skulde støtte regeringens erhvervspolitik, var det fra starten næppe tanken, at den som Bank of England skulde yde staten som saadan laan, og det blev i en aarrække heller ikke tilfældet.

Kurantbankens officielle navn var »Den københavnske Assignation-, Veksel- og Laanebank«¹. Der laa allerede heri en angivelse af dens virksomhedsomraade. Udtrykkene assignation- og vekselbank viste hen til de gamle girobanker. Private opfordredes til at holde konto i banken, hvorpaa der kunde trækkes ved assignationer, og den betegnedes som det rette sted til anbringelse af umyndiges samt døds- og fallitbomidler. Der kunde frit disponeres over saadanne deposita, hvad enten de ønskedes vekslet til kurantmønt eller udbetalt i samme møntsorter, hvori de var deponeret. Banken beregnede sig 1 % af værdien. Man kunde ogsaa opnaa laan til 2 % mod pant i barrer eller fremmed mønt. Derimod er der ikke tale om, at Kurantbanken modtager indlaan til forrentning. Dette skulde Rigets Stænders Bank gøre, men faktisk havde den været lukket for indlaan i de foregaaende aartier, fordi den led tab derpaa, ligesom man i Hamburg for-

¹ Den omtales i datiden almindeligvis som den Københavnske Bank eller den Kgl. Oktrojerede Bank, mens betegnelsen Kurantbanken først anvendtes efter Speciebankens oprettelse 1791.

længst var gaaet bort derfra. Det siger sig selv, at naar Kurantbankens udlaansrente skulde ligge en eller flere procent lavere end landets almindelige renteniveau, kunde indlaansvirksomhed ogsaa her kun blive tabgivende. Som girobank fik Kurantbanken ikke synderlig betydning, sikkert fordi den københavnske omsætning var for beskeden til at skabe interesse derfor.

Allerede ved at gennemlæse bankens oktroj, reglement og konvention faar man indtryk af, at eftertrykket i dens navn skal lægges paa ordet »laanebank«. Oktrojen fastslog, at udlaansrenten, i overensstemmelse med de gældende maksimalrentebestemmelser, ikke maatte overstige 5 $\%$, men straks fra første færd ansattes den, uden hensyn til grev Gyldensteens betænkeligheder, i konventionen til 4 $\%$ for alle slags laan.

Udlaan skete i flere former, først og fremmest mod haandfaet pant. Som saadant toges panteobligationer paa faste ejendomme (modsat hvad tilfældet var f. eks. i Sverige, skulde banken derimod ikke direkte give laan paa fast ejendom, formodentlig fordi man med den store ildebrand 1728 i frisk erindring forstod, at dens eksistens kunde sættes paa spil derved, og heller ikke ønskede, at dens midler skulde bindes i jordejendom), kompagniaktier, metaller, tekstilraastoffer og -varer, korn, raasukker, salt og andre varer, som ikke var letfordærlige; herpaa laantes fra $\frac{2}{3}$ til $\frac{3}{4}$ af værdien »efter omstændighederne og commissariernes gotfindende«. Til samme rente gav man laan mod vekselobligationer, naar der var flere end een at holde sig til, ligesom veksler og vekselobligationer diskonteredes.

Selv om det indskærpes kommissærerne at gaa frem med forsigtighed, fremgaar det dog klart, at det betragtedes som bankens pligt at yde laan paa begæring i ovennævnte tilfælde, naar der blot kunde stilles tilstrækkelig sikkerhed. Konventionens art. 17 siger saaledes: »Angaaende fleere udlaan, som ikke egentligen alle her kand specificeres, da ankommer det paa banco-commissariernes gode jugement og forsynlighed, at de ikke paa den eene siide udlaaner banqvens penge, og i særdeleshed anseelige capitaler, uden imod mueligste og beste sikkerhed, og ikke til andre end saadanne som de vilde betroe deres egne mid-

ler til, og paa den anden side dog derhos ikke ere alt for difficile, hvilket kunde hindre banqvens indkomme og den roullering, som mand til det almindelige beste herved søger at befordre«. I grev Gyldensteens betænkning af 29. sept. opfordredes bankkommissærerne ogsaa til at vise forsigtighed, men der var ikke tilføjet nogen advarsel mod at være »alt for difficile«. Denne tilføjelse giver altsaa udtryk for Kommercekollegiets ønsker og vidner sammen med den lave rentefod om, hvor ivrigt det gik ind for en ekspansiv kreditpolitik. Man satte sig ud over alle betænkeligheder ud fra den sikre overbevisning, at kreditvidelse ikke blot i øjeblikket, men til enhver tid vilde være god økonomisk politik. Nathansohn har ikke taget hensyn hertil i sin skarpe fordømmelse af bankkommissærernes udlaanspolitik i begyndelsen af 1740'erne¹.

Naar man kunde tænke sig at kaste Kurantbanken ud i en saadan ubegrænset kreditgivning, byggede man ikke først og fremmest paa aktiekapitalen og de deposita, der kunde forventes, men paa seddeludstedelsen. Sedlerne blev datidens mest moderne, rene ihændehaberbeviser, som cirkulerede uden nogen form for endossement. Dog kunde de af sikkerhedshensyn endosseres ved forsendelse med posten; i saa fald erstattedes de, hvis de bortkom. De lød paa 10 rd. og højere, med ti delelige summer². Ordlyden var følgende: »No. . . — Herimod betaler Banqven i Kiøbenhavn til den i hænde havende, naar forlanges N: N: i Kiøbenhavn til den i hænde havende, naar forlanges N: N: rdlr., skriver N: N: rdlr. udi courant myndt; Imidlertid validerer denne banco-sedel, saa længe den er til, uden videre paateigning eller endossement for ovenmelte N: N: rdlr. Valuta i banqven annammet«. Sedlerne underskredes af tre kommissærer samt bogholderen, kassereren og kontroløren.

Banken var altsaa forpligtet til naar som helst at indløse sine sedler med kurantmønt. Hverken oktroj, reglement eller

¹ Anf. skrift, 16 ff.

² Til sammenligning tjener, at Bank of Englands mindste sedler indtil 1759 lød paa £ 20, d.v.s. 100 rd. Derimod udstedte Bank of Scotland sedler paa £ 1 (Clapham, anf. skr. I. 146 og 159).

konvention rummede bestemmelser om, at seddeludstedelsen skulde staa i noget bestemt forhold til bankens møntbeholdning. Saadanne bestemmelser fandtes ikke i nogen datidig bank. For Bank of England gjaldt som nævnt en regel om, at seddeludstedelsen ikke maatte overstige aktiekapitalen, men den fortolkedes fra første færd som gældende en bestemt slags sedler (sealed bills) og respekteredes i hvert fald ikke¹. Det var betænkeligheder med hensyn til likviditeten, som havde bevæget Gyldensteen til at tilraade en 5 %'s rentefod i begyndelsen. Men der var ikke blevet taget hensyn dertil. Man forlod sig paa, at den værdi («valuta»), som de for laanene stillede panter repræsenterede, til enhver tid lod sig realisere, hvorved banken kunde svare til sine forpligtelser.

Staten forpligtedes til at modtage bankens sedler som rede penge »udi contributioner, samt told og consumption, og i alle andre Vores indkomsters og forpagtningers oppebørsel og afgift, udi Vores riiger og lande«, en bestemmelse, som havde mødt modstand i Konseilet og Rentekammeret, fordi man frygtede, at de offentlige kasser i afsides egne, særligt i Norge, skulde komme til at mangle mønt til militæret og til mindre udgifters bestrielse². Men disse betænkeligheder var blevet fejtet til side uden en reel løsning af spørgsmaalet, sikkert fordi bestemmelsen betragtedes som uundværlig for sedlernes kredit. Disse blev ikke tvungent betalingsmiddel mellem private, men de kunde udbetales som rede penge af Zahlkammeret og Partikulærkassen, »efterdi det staar i enhvers fri villie, dem enten ligeledes at udgive, eller strax imod myndt udi banqven at lade omvexle«. Seddelforfalskning skulde straffes som falskmøntneri.

Aktiekapitalens størrelse og tilvejebringelse er omtalt ovenfor³. Generalforsamlingen var bankens højeste myndighed, hvis bestemmelser blev truffet ved afstemning efter den nævnte me-

¹ Clapham, anf. skr. I, 22 og 155 f.

² RA. Kommercekoll. journal over indk. danske og norske sager, litr. A, nr. 627 og 628.

³ Se ovfr. s. 154 og 158.

tode¹. Kvindelige aktionærer saavel som aktionærer, der opholdt sig uden for byen, kunde give andre aktionærer fuldmagt til at stemme paa deres vegne. Forsamlingen valgte kommissærerne blandt de aktionærer, som havde mindst 10 aktier, samt revisorer. De fem kommissærer af købmandsstand og de to lovkyndige var bankens direktion; de fik rang med virkelige kammeraadere og nød hver en kendelse paa 400 rd. aarligt. De daglige forretninger varetoget af en kasserer, en bogholder og en kontrolør, om fornødent med bistand af underordnede funktionærer. Kongen lovede at afholde udgifter til lønninger, brændsel m. m. i de første tre aar.

Som omtalt² var det en almindelig opfattelse i samtiden, at banker ikke kunde trives i enevældige monarkier, fordi der ingen tillid vilde være til, at kongen i en nødssituation vilde respektere deres frihed. Derfor hed det i oktrojens art. 1: » . . . lovende og tilsigende paa Vores kongelige ord, samt forbindende Os og Vore efterkommere, arve-successorer udi regieringen, samme stedse og altid, saa længe den vedvarer, ved sine privilegier, forfatninger, convention og vedtægter, alvorligen at handthæve og beskytte . . . uden at noget, som derimod kunde stride, af os eller efterkommere udi regieringen, i vores eller deres høje navn, nu eller i fremtiden, udi freedts- eller feide-tiid, i nødsfald eller andre tilfælde, skal eller maa befales, eller foreskrives«.

Oktrojen blev udstedt den 29. oktober 1736, reglementet, som rummer bestemmelserne om bankens forhold til offentligheden, fik kongelig konfirmation 5. novbr. Konventionen, aktionærernes indbyrdes aftale om bankens indre anliggender, behøvede ingen saadan, men maa regnes at have haft gyldighed fra 7. novbr. Paa denne dag holdtes den første forsamling paa Charlottenborg, hvor kongen indtil videre gav banken husly. Forsamlingen godkendte konventionen, og derefter begyndte aktietegningen, den med spænding imødesete. Hver aktie lød paa

¹ Se ovfr. s. 157.

² Se ovfr. s. 136 f.

500 rd., og i alt skulde der tegnes 1000, for at den ønskede kapital paa 500 000 rd. kunde blive naaet.

I virkeligheden gik det over forventning, for naar Christian VI samme morgen ytrede sit haab om, at hele subskriptionssummen skulde blive samlet allerede den første dag¹, var det kun et udslag af hans rørende iver, og han var godt tilfreds, da han om aftenen erfarede, at der var tegnet 700 aktier². Det præcise tal var 694, og i den følgende uge tegnedes gennemgaaende ca. 50 portioner, som tidens udtryk er, hver dag, saa at man den 14. naaede 1000-tallet³. Banken var »complet«.

Justitsraad G. C. Jacobi, kongens kammer- og kabinetskasserer, aabnede subskriptionen ved at tegne Hans Majestæt for 100 aktier. Men saa snart de 1000 aktier var naaet, erklærede Christian VI sig villig til at afstaa 50 af sine, »weil wir gehört haben, dasz noch so viele sind, die Lust haben in die banc zu entriren, und wir lieber wollen, dasz unsere unterthanen in diese sache profitiren als wir selber«⁴. Fire dage senere var allerede 28 afsat⁵, og resten maa snart være blevet det, for inden 5. dec., fra hvilken dato der foreligger en designation over aktionæerne⁶, afstod kongen endnu 20 aktier.

Aktionærerne var en broget skare af høj og lav. I første omgang tegnede ca. 315 personer sig³, men 5. dec. var der kun 285 tilbage⁶, og da ydermere kongen og en del andre storaktionærer samtidig havde afhændet andele, er altsaa et ikke ubetydeligt antal smaa participanter i mellemtiden gledet ud, antagelig fordi de har været nervøse ved foretagendet og i første omgang har følt sig nødsaget til at tegne sig. Da det i høj grad drejer sig om ellers ukendte personer, lader de sig ikke gruppere efter borgerligt erhverv, men der er grund til at formode, at det i vid udstrækning er smaa embedsmænd og leverandører til hof

¹ Brev til Danneskiold-Samsøe 7.11.1736, Danske Magazin 5. r., V, 190.

² Brev til Schulin 7.11.1736, Mnemosyne III, LXXX.

³ RA. Kurantbankens arkiv, pk. Oktroj, reglement og konvention m. m.

⁴ Brev til Danneskiold-Samsøe 14.11. 1736, Danske Magazin 5. r. V, 190.

⁵ Brev til Schulin, Mnemosyne III, LXXXIII.

⁶ RA. Kurantbankens arkiv. pk. Subskriptionen og interessenterne ang.

og stat. Vi ved, at Christian VI ikke blot fulgte tegningens gang med interesse, men ogsaa udbad sig en nøjagtig specifikation over, hvem der havde taget andele, og hvor mange hver enkelt havde taget¹. Det kunde koste en den kongelige naade, om man holdt sig tilbage.

Naar aktietegningen gik saa rask fra haanden, laa der et stort og maalbevidst arbejde bag. Kommercekollegiets folk havde haft travlt. Gang paa gang ser vi Fr. Holmsted, J. F. Friis, C. F. Schnell og andre af de kommitterede i kollegiet indførte interessenter, og det samme gælder naturligvis de deputerede, Danneskiold-Samsøe, Schulin, Desmercières og Thott. Ogsaa andre i foretagendet særligt interesserede yder deres medvirkning, først og fremmest Gyldensteen, men ogsaa Just Fabritius og Soelberg². Dertil kommer en særlig subscriptionsliste, som nok bærer egenhændige underskrifter, men har cirkuleret uden for Charlottenborg; her har 52 personer tegnet sig for 146 aktier, væsentlig handlende og embedsmænd. Maaske var det denne liste, kongen hentydede til, da han ytrede sin tilfredshed med, at Schulin havde maaget det saa, at »de fleste« havde tegnet sig i bøgerne³.

Det vilde være forkert at tro, at aktietegningen udelukkende skyldtes pres fra oven. Derom vidner en enkelt bevaret skrivelse fra major U. F. v. Cicignon i Christiania til Søren Jørgensen. »Banqvier tres fameux en Copenhague«, hvori det hedder: »Til denne nye banco udi Kiøbenhafn hafver jeg rett lyst, beder derfaare at paatage sig den møye paa mine og broders veigne at teigne som følger: Major Ulrich Friderich von Cicignon 4 portioner eller 2000 rdlr., capitain Johan Friderich von Cicignon 2 portioner eller 1000 rdlr.«⁴.

Største aktionær pr. 5. dec. 1736 var ikke kongen, men grev Gyldensteen i fællig med sin søn Desmercières; de havde tilsammen 100 portioner, altsaa 50 000 rd., 10 % af den hele aktie-

¹ Brev til Danneskjold-Samsøe 14.11. 1736, Danske Magazin 5. r. V, 190.

² RA. Kurantbankens arkiv, pk. Oktroj, reglement og konvention m. m.

³ Brev til Schulin 7.11.1736, Mnemosyne III, LXXX.

⁴ RA. Kurantbankens arkiv, Indkomne breve 1736.

kapital. Efter Christian VI med 30 portioner fulgte med hver 20 generalløjtnant Ditlev Revenfeld, Fr. v. Holstein, generalmajor Chr. Lerche, Schulin, dennes svigerfader, hofmester Møsting og Ludvig Plessen. Der var i alt 34 personer, som hver havde 10 eller flere aktier, tilsammen besad de 511, altsaa godt halvdelen af aktiekapitalen. Blandt aktionærerne kan der være grund til at nævne Hollands og Englands residenter, Gilles Coymans og Sir Walter Titley.

At det kunde være ubehageligt, om kongen sporede mangel paa interesse for sit nye yndlingsforetagende, fik konseilet at mærke. J. L. Holstein holdt sig stejl og tog ikke en eneste aktie, skønt han havde lovet det. Rosenkrantz tegnede sig straks den første dag for 2 portioner, men kongen synes at have betragtet et saa ringe antal som en haan mod sig og banken; i et brev til Schulin¹ gav han sit onde lune luft: Gehejmeraad Rosenkrantz viser ved enhver lejlighed, af hvilken bande han er, og at han ikke vil flattere Os. Man maa holde hans alderdom og svaghed til gode, naar han radotterer. — Han slap da heller ikke saa billigt, men maatte overtage 8 af de sidste 20 aktier, kongen gav fra sig. Gehejmeraad Rosenkrantz havde gjort vel i at tage de 8 aktier, førend Vi talte til ham derom, bemærkede Christian VI². Kongen fandt dog trøst i, at foretagendet var lykkedes trods Konseilets modstand. Det er vist, sagde han, at man tydeligt kan se publikums tillid til Os af bankens saa hurtige komplettering; men de har, Gud være lovet, heller ikke aarsag til andet; tilmed er det deres egen interesse i denne sag. Naar konseilet ikke er banken gunstig, saa gør det slet intet til sagen; saa vil vi sørge saa meget des mere for sammes konsevation og opkomst, og de have desto mindre ære deraf³.

3. dec. var man saa langt fremme, at kongen i henhold til konventionens art. 8 udnævnte de tre kommissærer af stand, som skulde sætte sagen i gang og føre et slags tilsyn med banken. Som venteligt var, blev det tre af de deputerede i Kommerce-

¹ Brev til Schulin 7.11. 1736, Mnemosyne III, LXXX.

² Brev til samme, 29.11. 1736, anf. st., LXXXIII.

³ Brev til samme, 18.11. 1736, anf. st., LXXXII—LXXXIII.

kollegiet: Danneskiold-Samsøe, Schulin og Desmercières¹. Thott var den videregaaende opgave tiltænkt som lovkyndig kommissær at være med i den egentlige direktion og saaledes danne mellemeddet mellem kollegium og bank.

To dage senere, 5. dec. 1736 kl. 3 eftermiddag, blev bankens første generalforsamling afholdt paa Charlottenborg, den eneste, hvorfra protokollen er bevaret². Dagsordenen havde kun eet punkt: Valg af 2 lovkyndige kommissærer og 5 af købmandsstand. Mens de senere generalforsamlinger vistnok var meget sparsomt besøgt, mødte ved denne lejlighed en baade talrig og repræsentativ forsamling frem, ikke mindre end 193 interessenter³. Bankens 1000 aktier gav — i henhold til de ovenomtalte afstemningsregler⁴ — med den forhaandenværende fordeling 449 stemmer, og heraf var 420 repræsenterede i forsamlingen, enten direkte eller ved fuldmagt⁵. Blandt de fraværende var grev

¹ RA. Kommercekoll., Kgl. ordrer, missiver og reskripter, s. 7—9.

² RA. Kurantbankens arkiv, Dokumenter ang. generalforsamlingerne til valg af kommissærer og antagelse af embedsmænd.

³ Dette tal fremkommer paa følgende maade: I den fornævnte designation over aktionærerne pr. 5.12. 1736 betegnes 27 af disse med et vedføjet »absent«, og 64 havde benyttet sig af den i konventionens art. 5 hjemlede ret til at give medinteressenter fuldmagt til at stemme for sig. Egentlig gjaldt denne ret kun kvinder og udenbys værende, men det har man set stort paa. Trækkes disse 91, hvortil kommer kongen, fra bankens samlede aktionærtal pr. 5.12. (285), faar man det angivne tal. At de virkelig alle har været til stede, fremgaar af nedennævnte beregninger over de repræsenterede stemmer (note 5). Man kan saaledes intet slutte af, at protokollen kun er underskrevet af 36 aktionærer, saa meget mindre som Thott og andre, der havde modtaget fuldmagt til at stemme paa nogle fraværendes vegne, ikke er blandt underskriverne.

⁴ Se ovfr. s. 157.

⁵ De 27 fraværende (se note 3) havde nemlig tilsammen 45 aktier med 29 stemmer. At alle de øvrige stemmer virkelig var repræsenterede, ses af, at der ved valget af lovkyndige kommissærer, hvorved hver enkelt »stemme« kun kunde votere for 2 kandidater, blev afgivet 839 vota, svarende til netop 420 stemmer, idet en af disse »stemmer« kun har voteret for een kandidat eller stemmesedlen kan have været ugyldig. Ved valget af de fem kommissærer af købmandsstand blev der afgivet 2058 vota, svarende til mindst 415 »stemmer«. Differencen forklares let ved, at nogle aktionærer kan have nojedes med at stemme paa færre end fem kandidater.

Gyldensteen, som repræsenteredes af Desmercières. Denne havde modtaget saa mange fuldmagter, at han raadede over 23 % af aktiekapitalen og over 14,7 % af stemmerne; hvis man medregner, hvad Bretonville, Gyldensteens sekretær, disponerede over, naas endda henholdsvis 24,2 og 15,8 %. Fraværende var ogsaa Soelberg, som i sidste øjeblik var blevet forhindret; Thott stemte paa hans vegne, et vidnesbyrd om den gode forstaaelse mellem de kommende kommissærer og Kommercekollegiet. Hofmester Møsting lod sig repræsentere af Schulin. I det hele taget var en lang række adelige blandt de fraværende. At det ogsaa gjaldt gehejmerraad Iver Rosenkrantz, kan ikke undre; paa Christian VI maa det have virket som en demonstration, selv om Rosenkrantz havde vist sig saa imødekommende at give Desmercières sin fuldmagt.

Dronningens hofmester Carl Juel og staldmester Adolph Andreas von der Lühe synes at have fungeret som dirigenter, siden deres navne staar direkte under protokollatet, et stykke over de andre underskrives. Blandt de tilstedeværende kan ved siden af de mange adelsmænd og storkøbmænd fremhæves universitetets afgaaede rektor, professor Ludvig Holberg, som havde tegnet sig for en enkelt aktie (megen fidus har den velsituerede forfatter aabenbart ikke haft til Kurantbanken), og af andre fremragende videnskabsmænd saas Caspar Bartholin den yngre og Andreas Hojer.

I henhold til konventionens art. 10 skulde man for at kunne vælges til kommissær eje mindst 10 aktier i banken; til gengæld betragtedes alle af de to kategorier: lovkyndige og købmænd, der havde det fornødne antal, som værende paa valg. Afstemningen foregik paa følgende maade: der var blevet trykt sedler med kandidaternes navne, lovkyndige og kommissærer paa hver sine. Nu blev navnene raabt op paa aktionærerne, som fik udleveret saa mange sedler af hver slags, som deres stemmetal androg. De udskar og sammenrullede derefter navnene paa dem, de ville stemme paa, og naar dere egne navne atter blev raabt op, lagde de udklippene i to dertil bestemte kar. For de lovkyndiges vedkommende gav afstemningen følgende resultat:

Konferensraad Thott	316 stemmer
Justitsraad Bagger	229 —
Justitsraad Sechman	189 —
Kammerraad J. F. Friis	51 —
Kammerraad Munthe	40 —
Justitsraad Leopoldus	14 —

Det vil sige, at Thott og Bagger var valgt. Hvad købmændene angik, blev tallene:

Hans Jørgen Soelberg	372 stemmer
Gregorius Klauman	372 —
Joost von Hemert	353 —
Michael Fabritius	325 —
Just Fabritius	286 —
Daniel Lindeman	112 —
Peter van Hurk	72 —
Johan Ludvig Abbestée	71 —
Abraham Pelt	50 —
I. von der Lippe	45 —

De fem førstnævnte, de samme fem, som i sin tid havde afgivet deres betænkning om Kommercekollegiets udkast, var med andre ord valgt. At det ikke skyldes en tilfældighed, men har været omhyggeligt planlagt, fremgaar med tydelighed af selve stemmetallene. Just Fabritius, den af de fem, der har faaet færrest stemmer, har langt over dobbelt saa mange som den nærmest følgende, Daniel Lindeman, ligesom de ikke valgte stemmetal lagt sammen giver 350, altsaa kun en ubetydelighed mere end det antal stemmer, de fem valgte hver fik i gennemsnit. Det er ikke vanskeligt at forstaa, hvorledes dette er gaaet til. Desmercières alene raadede som nævnt over 15,8 % af stemmerne, men naar hensyn kun tages til de 420 repræsenterede stemmer, over 16,9 %. Naar dertil lægges, hvad Kommercekollegiets øvrige embedsmænd, som naturligvis har stemt efter parole, og købmændene har kunnet disponere over, kommer vi op paa ca. 40 %, fuldt tilstrækkeligt til at sikre valget af fem ansete mænd.

Antagelig har valget af de lovkyndige kommissærer været knapt saa omhyggeligt planlagt, siden Sechman stærkt nærmede sig Bagger i stemmetal; det peger i samme retning, at Schnell havde modtaget bundent mandat til at stemme for Thott og Sechman.

Nu var altsaa banken som saadan en kendsgerning. Rammerne for dens virksomhed var fastlagt i oktroj, reglement og konvention, der var tegnet en aktiekapital, hvoraf der rigtignok endnu ikke var indbetalt en skilling, og der var valgt en ledelse. Nu gjaldt det at faa truffet alle de praktiske foranstaltninger, som skulde til, for at den saa snart som muligt kunde træde ud i livet og udføre sin mission i det danske samfund.

De nyvalgte kommissærer tog straks fat paa opgaven. Den 8. december oversendte Kommercekollegiet bankens akter, de originale eksemplarer af oktroj, reglement og konvention, designationer over aktionærene m. m., og tre dage efter holdt de syv kommissærer deres første møde paa Charlottenborg. At de arbejdede flittigt med sagen, ses af den tætte række af møder: 11.12., 14.12., 18.12., 21.12. o.s.v. Naar det alligevel trak ud til marts med bankens aabning, hang det sammen med vanskeligheder vedrørende lokaler, papir etc.

Kongen havde i oktrojens art. 5 lovet at sørge for, at der blev indrettet lokaler til banken paa Børsen. 21. dec. mødtes kommissæerne med stadsbygmester Banner Mathiesen for at se paa de foreliggende muligheder, og stadsbygmesteren lovede at levere en tegning med angivelse af de nødvendige ændringer¹. 12. jan. blev kommissærernes forslag² indgivet til Kommercekollegiet, som ti dage senere gjorde indstilling til kongen. Børsen var paa det tidspunkt pantsat til Kvæsthuset; dettes direktion, Soetatsens Generalkommissariats Deputerede, fik ordre til at skaffe plads til banken. Det drejede sig om »de 7 nederste fag . . . som vender mod Christianshaun«. I pakhuset skulde der indrettes en hvælving med jerndøre og et rør ud til kanalen, »paa det kielderen udi fornøden tilfælde kunde sættes udi vand«. Ledel-

¹ RA. Bankkommissærernes deliberationsprotokol, I 6 f.

² RA. Kommercekoll. pk. 1702--96 bankvæsenet vedk.

sen af arbejdet blev overdraget generalbygmester E. Häusser, det første Christiansborgs arkitekt, og man haabede, at flytningen kunde ske til paaske¹. Der forregnede man sig imidlertid. Først 14. okt. 1738, halvandet aar senere, fandt flytningen sted².

Allerede paa forhaand havde man bestemt sig for Charlottenborg som midlertidigt tilholdssted; to sale i underetagen paa højre haand i porten blev overladt banken³. Häusser ledede ombygningen. Samtidig fik slotspræsidenten ordre til at levere banken brænde og kongens kasse til at dække udgifter til pengekasser, regnskabsbøger og andet inventar⁴.

Diverse ansøgninger var strømmet ind om beskæftigelse i bankens tjeneste; de blev gennemgaaet og sorteret. Først og fremmest skulde der antages kasserer, bogholder og kontrolør. Førstnævnte post fik Peder Moss, en yngre mand af norsk købmandsfamilie⁴, som havde tegnet sig for en aktie i banken. Gagen til ham og eventuelle underordnede, som han maatte behøve, sattes til 500 rd. aarligt. Han maatte præstere en kaution paa 10 000 rd. Til kontrolør udnævntes Christian Siegfred Hammelev⁵, som havde været virksom ved aktietegningen, og til bogholder Balthasar Zuck. Begge disse blev af kommissærerne overhørt i deres kundskaber i bogholderi; de skulde stille »billig caution« og hver have 400 rd. i løn. Desuden antoges en skriver (Jens Severin Schweder) og et bud (Mikkel Jørgensen).

Ansættelsen af Moss, Zuck og Hammelev skulde dog forelægges en generalforsamling, som blev afholdt 23. jan. 1737. Her valgtes desuden revisorer i henhold til konventionens art. 8.

Samtidig med at de vigtigste af oktrojens artikler blev offentliggjort ved kongelig foranstaltning, tilføjedes to nye bestemmelser⁶. Den ene fastslog, at ingen kunde vægre sig ved at mod-

¹ RA. Kommercekoll. Danske og norske forestillinger 1736—38.

² RA. Kurantbankens arkiv. Forskellige opgørelser. Inventarium.

³ C. Bruun, Kjøbenhavn II (1890), 720.

⁴ Norsk Biogr. Leks. IX (1940), 352.

⁵ Om ham, se Personalhistorisk Tidsskrift, 6. r., II, 6 f. --- Han havde fem aars kontoruddannelse i Holland bag sig.

⁶ 8.3.1737 --- Christian d. VI's forordninger og aabne Breve 1737—38, s. 3—8.

tage betaling i banken, den anden betød en ændring af Danske Lovs regler vedrørende pantsat gods (kap. 7, art. 1). Paa dennes tid havde det været en selvfølge, at haandfaaet pant befaendt sig i laangiverens værge; dens bestemmelse gik derfor ud paa, at hvis pantet paa den ene eller den anden maade blev ødelagt eller tilintetgjort, skulde begge parter have mistet deres ret. Men i henhold til oktrojens art. 10 kunde haandfaaet pant opbevares i ejerens eller lejede pakhuse, omend under bankens lukkelse. Dermed paahvilede ansvaret ejeren, og han skulde ikke, selv om pantet gik til grunde, være fritaget for sine forpligtelser over for banken.

Det til sedlerne nødvendige papir skulde fabrikeres specielt efter model og blev bestilt hos »papirmager Drevitz«¹ straks i kommissærernes første møde, men han kunde først levere ved udgangen af februar. Kobberpladerne blev stukket af Herman Thiel. Efterhaanden kom man saa vidt, at de første 25 % af indskudene kunde kræves indbetalt gennem bekendtgørelse i Høpfners aviser. I slutningen af februar begyndte Drewsen at levere papir til sedlerne, og Thiel paabegyndte trykningen.

Dermed var alt parat til bankens aabning, som fandt sted den 11. marts 1737.

¹ D.v.s. Johan Drewsen den yngre, som da bestyrede Strandmøllen (E. Nystrøm: Fra Nordsjællands Oresundskyst (1938), 588 f.).

Summary.

Since the beginning of the 17th century a number of banks had been set up in several countries of Northern Europe, partly deposit and transfer banks (Amsterdam 1609, Hamburg 1619), partly note-issuing credit banks (London 1694, Edinburgh 1695, and — to some extent — Stockholm 1656). With the exception of the short-lived bank of John Law all of them were founded in republics or non-absolute kingdoms. For more than a century the idea of setting up a bank had, now and then, occupied the minds of Danish governments, but without results.

In the 1730'ies the prices of agricultural products, Denmark's chief exports, were extremely low. About 1735 new advisers, especially J. S. Schulin and count Fr. Danneskiold-Samsøe, per-

sueded the king, Christian VI, to counteract the threatening lack of foreign exchange by encouraging direct trade and home manufactures. In order to attain this a new department of trade and manufactures was formed, with the said ministers as presidents.

A severe obstacle to the plans of the department was the lack of capital in the country. The rate of interest, fixed by law, was 5%, the real rate being often higher, whereas the Dutch rate was only about 3%. In order to provide the trade and manufactures of Copenhagen with cheap loans the department planned to establish a bank, and the king soon took an ardent interest in the project. First mentioned in February plans were realised in the autumn of 1736. The chief adviser of the government on the subject was Jean Henri Huguetan, count Gyldensteen, a Huguenot refugee, who had become a very rich man, a. o. by financing the British and French armies during the wars about 1700. Having incurred the anger of the king of France he settled in Denmark. He was in the favour of the Danish kings, and from his new domicile still occupied himself with financial speculations all over Europe. His natural son and intimate co-operator J. H. Desmercières was given a prominent seat in the department of trade and manufactures. Due to their wide experience the Copenhagen bank, which was established at a general meeting of subscribers on December 5th (the charter is dated October 29th, 1736), and began to function on March 11th 1737, became a modern type of credit bank fit to solve the financial problems of the Danish trades. Of its full name *The Copenhagen Transfer, Exchange and Loans Bank* the latter part is to be stressed. Loans were to be granted with security on obligations and merchandise. The rate of interest was fixed at 4%. The funds amounted to 500.000 rigsdaler (= £ 100.000). Each share was fixed at 500 rigsdaler. By issuing notes, payable to bearer on demand, the bank should be made able to grant loans to everybody who was able to find security. No relation was fixed between the amount of notes and the currency stock; nor was this the case with any contemporary credit bank. The notes were to be received as payment by the state, which might also pay with them. The board of directors, chosen by the general meeting, consisted of 5 merchants and 2 lawyers, controlled by 3 honorary members of high rank, in fact representatives of the department of trade and manufactures. The absolute king solemnly promised never to interfere with the bank.

Korntiende og kornareal i det 14. århundrede.

A F

SVEND AAKJÆR

II

I Historisk Tidsskrifts 11. r. II (1949), 435 ff. har jeg søgt at vise, at de summer i *mark* og *øre*, der nævnes i Roskildebispens Jordebog fra ca. 1370, udfør de sjællandske sognenavne i den såkaldte »sogneliste« i jordebogen, må være sognets korntiende, bispetienden, således som Kr. Erslev har antaget, og ikke kan være sognets cathedraticum, der sandsynligvis, som foreslået af C. A. Christensen, er den sum, der opgives for hele Sjællands stift under eet, under navnet *summa universalis*, i *mark sølv, skilling grot, grot og sterling*. Denne sum udgør for et sjællandsk sogn gennemsnitlig 1,4 skilling grot, og da 1 sk. grot svarede til 3 sk. engelsk, ville dette svare til ca. 4,2 skilling engelsk. I Ribe Oldemoder forekommer ligeledes en sogneliste, hvor der ud for hvert sogn anføres en afgift i *skilling engelsk*. Da afgiften i 55 % af sognene er 4 sk. engelsk, og gennemsnitlig er $4\frac{1}{2}$ sk. engelsk pr. sogn, hvilket svarer til $1\frac{1}{2}$ sk. grot, er det overvejende sandsynligt, at både *summa universalis* i Roskildebispens Jordebog og kirkeafgiften i Ribe Oldemoder er cathedraticum, men ganske usandsynligt, at summerne i sognelisten i Roskildebispens Jordebog, der i det overvejende antal sogne er 2 mark, kan være cathedraticum.

Da det synes at fremgå af oplysninger i Ribe Oldemoder, at man på sognelistens tid, 2. halvdel af det 13. årh., endnu

regnede med et høstudbytte på 3 fold og en teoretisk landgilde på størrelse med den fulde udsæd, skulle bispetienden, der udgjorde $\frac{1}{30}$ af den samlede tiende, som var $\frac{1}{10}$ af høstudbyttet, altså udgøre $\frac{3}{30}$ eller $\frac{1}{10}$ af udsæden, og beregner man derfor udsæden for hvert sogn til 10 gange bispetienden, får man, som *tabel 1* viser, i 21 herreder af Sjælland, et gennemsnit af 4 tdr. land pr. ørtug land. For 95 byer i 17 herreder kendes byernes fulde areal i ørtug land og sammenlignes disse middelalderlige oplysninger med landmålingen 1681—82, fås ligeledes et gennemsnit af 4 tdr. land pr. ørtug land. Dette synes at tyde på, at beregningen eller det skønsmæssige overslag over bispetienden er sket som ovenfor antaget, og at det er den særlig sjællandske jordvurdering i ørtug skyldjord, *solidus terre in censu*, som er lagt til grund. Da en ørtug skyldjord, som det fremgår af *tabel 3*, var cirka 4 tdr. land, medens en ørtug sædeland, *solidus terre in semine*, var cirka 2 tdr. land, skulle der til hver mark korn i bispetiende svare 20 mark sædeland eller 10 mark skyldjord.

Hvadenten man sammenligner de faktiske ørtug skyldjord i jordebogen eller de på grundlag af bispetienden beregnede ørtug land med kornarealet i landmålingen 1681—82, får man altså samme gennemsnit i tønder land, 4 tdr., hvilket dels viser, at det er bispetienden, der er opgivet i jordebogens sogneliste, dels at tienden er beregnet som ovenfor angivet, dels endelig, at det er den sjællandske ørtug skyldjord, der har dannet grundlaget for beregningen af tienden.

Plovs land og bol.

For 18 af de 21 herreder på Sjælland kan vi tillige sammenligne det fulde plovtal for herredet med dets beregnede ørtug-tal. Af *tabel 1* fremgik det, at ploven i disse 18 herreder gennemsnitlig rummede 15,1 ørtug skyldjord. Jordebogen selv udtaler om præstegården i Varpelev, der har 15 ørtug land, at den har jord til »rigeligt 1 plov« (jfr. H. T. 11. r. II, 439), og i afhandlingen Plov og Havne¹ har jeg oplyst, at ploven oprindeligt var

¹ Med Lov skal Land bygges (1941), 282 - 284.

12 ørtug skyldjord = $\frac{1}{2}$ mark skyldjord = 1 mark sædeland = 48 tønder land, men både på Sjælland og i Slesvig ofte 15 ørtug land. Den svarede på Sjælland-Møn til 57,8–59,1 tønder land = 14,5–14,8 ørtug skyldjord à 4 tdr. land. 15 ørtug land pr. plov er altså på jordebogens tid og senere et ret normalt gennemsnit i herreder, hvor kornarealet er blevet øget siden plovansættelsens tid. I tidligt opdyrkede herreder som Tune, Skippinge og Alsted ligger gennemsnittet omkring 12 ørtug pr. plov, og her har ploven derfor beholdt sin oprindelige størrelse på 12 ørtug skyldjord eller 1 mark sædeland. Ploven i Slesvig domkapitels jordebog 1685 var for 174 gårde lidt over 30 ørtug sædeland, hvilket altså svarede til 15 ørtug skyldjord på Sjælland.¹ Gennemsnittet for de 18 herreder på Sjælland i tabel 1: 15,1 ørtug skyldjord à 4 tdr. land er 60,4 tdr. land; men også dersom vi sammenholder samtlige herreder i plovtaleslisten med landmålingen 1681–82, får vi cirka 15 ørtug land. Dette ses i *tabel 4*, der for 30 plovtales i Sjælland, Møn, Falster og Lolland giver et gennemsnit af 61 tdr. land pr. plov = 15,2 sjællandske ørtug skyldjord à 4 tdr. land.

Jo større det område er, som skal sammenlignes i de to kilder, desto større er muligheden naturligvis for forskydninger af de opgivne arealer i det 13. og 17. årh. Øgninger af dyrkningsområdet i de enkelte landsbyer og indtagelse af helt nye landsbyers og gårdes områder imellem 13. århundrede og landmålingens tid 1681–82, vil nødvendigvis få landmålingens arealtal til at stige op over det oprindelige areal for ploven i middelalderen, og når plovtalet er opgivet for hele landskaber under eet, som ved Falster og Lolland, der udgjorde flere herreder, vil gennemsnittet naturligt stige betydeligt over normen. Også her viser Alsted herred og Skippinge herred lave gennemsnit på 43,1 og 51,7 tdr. land pr. plov, ligesom i *tabel 1*. Også Tybjerg herred og Strø herred har lave gennemsnit på 46,9 og 51,1 tdr. land pr. plov, men da disse herreder ikke findes i sognelisten fra 2. halvdel af 13. årh., har de ikke kunnet beregnes i *tabel 1*, og kan derfor ikke sammenlignes med *tabel 4*. Sognenes for-

¹ Aakjær, Kong Valdemars Jordebog, Indledning I, 242.

deling på herrederne i Sjælland er foretaget i overensstemmelse med sognelisterne i Roskildebispens jordebog. Hist og her er sognenes tilhørsforhold til herredet ikke den samme i det 13. som i det 17. årh.

Hvadenten man sammenligner plovtalet med det beregnede ørtugtal i Roskildebispens jordebog eller direkte med landmålingen 1681—82, får man altså samme størrelse i ørtug skyldjord pr. plov, hvilket synes mig afgjort at tyde på, at min beregning til ørtug skyldjord på grundlag af tienden er rigtig, og at sognelistens mark og øre er sognenes tiende, ikke cathedraticum.

Prøver man at sammenligne *bolet* i de 3 herreder, hvor Erslev¹ — »efter en dog noget flygtig Gennemarbejdelse« — har udfundet det fulde boltal for herredet, med ørtugtallet for de pågældende herreder i tabel 1, får man følgende gennemsnit:

Horns.....	o. 163	bol	4340	ørtug	26,6	ørtug pr. bol
Smørum.....	113	---	3720	---	32,9	---
Tune	141 $\frac{1}{2}$	---	2490	---	17,6	---
3 herreder.....	417,5	bol	10550	ørtug	25,3	ørtug pr. bol

Her er bolet altså gennemsnitlig 1,1 mark skyldjord eller 2,1 mark sædeland, hvilket stemmer overens med Sjællands norm, der var lidt over 1 mark skyldjord pr. bol. Når bolet i Tune herred er gennemsnitlig mindre end i de øvrige herreder, er det rimeligvis, fordi opdyrkningen ikke har kunnet øges væsentlig i dette tidligt opdyrkede herred i tiden mellem bolskiftets indførelse og tiendens ansættelse. Bolets areal har altså i dette herred kun fjernet sig lidet fra sin oprindelige størrelse, der muligvis var 1 mark sædeland = $\frac{1}{2}$ mark eller 12 ørtug skyldjord².

¹ Valdemarernes Storhedstid, 128.

² Plov og Havne, 276—279.

Vi så da også i tabel 1, at Tune herred hørte til de herreder, hvor plovens gennemsnit lå lavest og nærmest ved den oprindelige størrelse, 1 mark sædeland = 12 ørtug skyldjord.

Vi har nu hidtil væsentlig beskæftiget os med sognelisten i Roskildebispens jordebog, og påvist, at når man opfatter dens mark og øre som tiende, og beregner hver mark tiende til 10 mark skyldjord eller 20 mark sædeland, så fremkommer der kornarealer i ørtug skyldjord, der synes at stemme forbavsende nøje i størrelse med de arealer, man ad anden vej kan fastslå for disse middelalderlige jordvurderingsenheder.

1. Beregner man, på grundlag af tienden, hver mark tiende til 10 mark = 240 ørtug skyldjord, og sammenligner man sognearealerne på Sjælland i ørtug skyldjord fra 2. halvdel af 13. årh. med landmålingen 1682, så får man et gennemsnit af 4 tdr. land pr. ørtug (tabel 1).

2. Sammenholder man sognearealerne fra selve jordebogen i de knap 100 tilfælde, hvor hele byers areal er opgivet i ørtug land, med landmålingen 1682, får man samme gennemsnit af 4 tdr. land pr. ørtug (tabel 3).

3. For 6 sogne af Lyngø herred, hvis tal er blevet kendt senere, ved C. A. Christensens udgave af et hidtil utrykt fragment af sognelisten, fås samme gennemsnit, 4 tdr. land pr. ørtug (Hist. T. 11. r. II, 418).

4. For en opgiven sum for Holtug sogn i Stevns herred, der betegnes som »sognets tiende i gammel tid« og opgives i »læster korn«, fås samme gennemsnit, 4 tdr. land pr. ørtug (smst.). Stevns herred mangler stadig i selve sognelisten, så det er desværre ikke muligt at se direkte, om jordebogens opgivelse af »den gamle tiende« i læst korn ville svare til sognelistens opgivelse i mark korn.

5. Sammenholdes oplysningerne i sognelisten om mensal-godsets størrelse i plovs land med oplysninger i selve jordebogen, ses, at 1 plovs land er 12 ørtug land eller 1 fjerding jord = $\frac{1}{4}$ bols jord, og at jord til »rigeligt 1 plovs land« er 15 ørtug land. (Hist. T. 11. r. II, 439).

6. Sammenholder man kornarealerne, der på grundlag af

tienden er beregnet i ørtug land, og sammentalt herredsvis, med herredernes plovtalet i Kong Valdemars Jordebog, så får man et gennemsnit af 15 ørtug land pr. plov (*tabel 1*).

7. Sammenholder man herredernes plovtalet i Kong Valdemars Jordebog med deres kornareal i tønder land i landmålingen 1682, så får man et gennemsnit af 61 tdr. land pr. plov, hvilket ligeledes svarer til 15 ørtug land à 4 tdr. land (*tabel 4*).

8. Sammenholder man i de 3 herreder, hvor det fulde boltal kendes, dette med herredets kornareal i ørtug land, som det kan beregnes på grundlag af tienden, så får man et gennemsnit af 1 mark skyldjord pr. bol, hvilket samtlige historikere har været enige om var den normale størrelse af bolet på Sjælland (se ovf. s. 179).

Alle disse kendsgerninger synes afgjort at tyde på, at mark- og øretallene i Roskildebogens sogneliste er tiende, at tienden er beregnet som $\frac{1}{10}$ af udsædsarealet i mark land, at denne mark land er den sjællandske mark skyldjord, samt endelig, at man på grundlag af tienden kan danne sig et forholdsvis klart skøn over kornarealet i sognet i 2. halvdel af 13. årh.

Desværre er den *summa universalis*, som opgives ved slutningen af sognelisten, og som, i følge oplysninger om Mon, kan formodes at være *cathedraticum*, ikke specificeret for de enkelte sogne. Gennemsnitlig ville den svare til 1,42 skilling grot = 4,26 skilling engelsk pr. sogn; men da sognelisten stadig ikke er fuldstændig, er vi afskåret fra at sammenligne tiendens fulde beløb med den fulde sum for *cathedraticum*, og kan derfor ikke på Sjælland undersøge spørgsmålet, om der kan være en direkte forbindelse mellem *cathedraticum* og tiende, og derigennem tillige med sognenes kornareal.

Det vil vi derimod være i stand til, dersom vi inddrager i undersøgelsen den liste over Ribe stifts sogne, som findes i Ribe Oldmoder, og hvor der for hvert sogn opgives en kirkeafgift i skilling engelsk, der formentlig er *cathedraticum* af kirkesognet.

Sognelisten i Ribe Oldemoder.

I Ribe Oldemoder er indført en sogneliste over en kirkeafgift i *solidi sterlingorum*, skilling engelsk¹. Listen er af P. Severinsen tidsfæstet til 1321—30, snarest 1321². Afgiften er sandsynligvis, som tidligere nævnt (Hist. T. 11. r. II, 443 ff.), *cathedraticum*. Efter denne liste, som ingen overskrift har, og som derfor kaldes sognelisten, følger en ganske summarisk liste over *taxa, quando soluitur plenum subsidium episcopi*, taxt, når der ydes fuldt bispesubsidium. Her gives i afrundede tital bispens fulde subsidium i mark af Hardsyssel, Vardsyssel, Cantoriet, Jellingsyssel og Archidiakonatet. Denne liste er fra 1330—40, snarest fra 1330, altså kun cirka 10 år yngre end sognelisten. Af sognelisten fremgår, at Cantoriets gods omfattede Frøs, Kalvslund, Andst, Brusik, Holmans og Jerlev herreder; under Brusik herred er tillige indbefattet Elbo herred, under Jerlev herred Hejnsvig, Vorbasse og det nedlagte sogn Almstok, alle af Slavs herred, som oprettedes 18/8 1552³. Archidiakonatets gods omfattede de sønderjyske herreder: Hvidding, Gram, Lø, Tønder og Højer herreder, samt Ribes 5 sogne.

På forhånd er det ikke usandsynligt, at der kunne være en vis forbindelse mellem *cathedraticums*-afgiften og tienden, idet de begge stod i et vist forhold til kornarealet. Ligesom på Sjælland gælder dette dog næppe købstadsognene, hvor både tiende og *cathedraticum* synes beregnet på et andet grundlag, da deres afgifter i de fleste tilfælde er usædvanlig høje (jf. H. T. 11. r. II, 445). Om afgifterne i købstadsognene er pålignet efter folketal eller efter tallet af bygrunde (toftegæld), har ikke foreløbig kunnet undersøges. Men i landsognene svinger skilling-engelsk-tallet åbenbart i takt med kornarealets størrelse, ligesom mark-øre-tallene i Roskildebogens tiendeliste⁴.

¹ Oluf Niensens udgave 1869 s. 108—113.

² Hardsyssels Aarvog III (1909), 1—70; samme, Fortid og Nutid III (1921), 154—157; Aakjær, smst. XVI (1945), 79.

³ Aakjær, K. V. J., Kommentar II, 67.

⁴ Jf. Fortid og Nutid XVI, 79.

Dersom man sammenholder sognenes skilling engelsk med deres arealer i landmålingen 1682, får man det resultat, som fremgår af *tabel 5*. Her er, af pladshensyn, tallene sammenlagt herredsvis. Gennemsnittet bliver særlig højt i udprægede hedesogne, især i herreder, hvor der vides at være ryddet megen skov, som Ginding, Slavs, Nørvang eller Brusk herreder. Det bliver særlig lavt i sogne langs Vesterhavet, som Lønne, Henne, Ho, Oksby, Sønder Bork, Trans, Ferring, Engbjerg, Madum, Vederso, -- alle sogne, hvor det vides, at havet har taget store dele af sognenes agerjord. Dette kan kun styrke troen på, at skilling-engelsk-tallene har forbindelse med kornarealet i sognene. Gennemsnit for 23 herreder i Nørrejylland er 254,3 tdr. land pr. skilling engelsk. For de 8 herreder i Hardsyssel var gennemsnittet nojagtig det samme: 254,3¹. Påfaldende er her f. eks. forskellen mellem sognene ved Vesterhavet, Trans 171,3, Ferring 175,8 og Engbjerg 166,8 på den ene side, og de to gamle, frugtbare sogne inde i landet, Hygum 241,5 og Hlove 242,1 td. land pr. skilling engelsk. Man må få det indtryk, at disse to sidste er tidligt fuldt opdyrkede, normale sogne, hvor gennemsnittet ligger tæt ved det oprindelige, 240 td. land = 5 mark land à 48 tdr. land, medens de tre første sogne vides at have lidt stærkt ved Vesterhavets grådighed; det drejer sig jo om sognene på begge sider af Bovbjerg i Ferring sogn. Det fremgår i det hele taget af tallene i *tabel 5*, at det især er i herrederne ved Vesterhavet, Skast, V. Horne, N. Horne, Bolling, Hing, Vandfuld, Hvidding, at gennemsnittet ligger under normen 240 tdr. land pr. skilling engelsk. Her er opdyrkningen altså gået tilbage fra 1321 til 1682, medens den i herreder, hvor der tidligere var en del skov, som Jerlev, Nørvang, Torrild, Ginding er gået så stærkt frem ved rydning af skov, at gennemsnittet er steget fra 240 til over 300 tdr. land pr. enhed. Særlig stærk skulle øgningen af det dyrkede område have været i Slavs herred, hvor gennemsnittet er vokset fra 240 til 591 td. land. Her er der dog nogen uklarhed på grund af omlægningen af

¹ Se *Fortid og Nutid XVI* (1945), 80.

sognene, den gang Slavs herred oprettedes i 1552 af 2 sogne fra Jerlev herred og 2 fra Nørvang herred, samt det øde sogn Almstok, hvis nøjagtige dyrkningsområde ikke kendes. Gennemsnittet gælder, som angivet i note 8 til tabel 5, kun de 2 sogne Grindsted og Grene.

Den jyske ørtug sædeland i middelalderen synes at have haft det samme areal i landmålingen som den sjællandske, faltsterske og lollandske, nemlig omkring 2 tdr. land (nøjagtigt gennemsnit 2,3 tdr. land)¹. Også i Sønderjylland synes *solidus terre, oertig land* at have været omkring 2 tdr. land². 24 ørtug land eller 1 mark land (sædeland, *marca terre in semine*) var altså oprindeligt 48 tdr. land, men i landmålingen var gennemsnittet på grund af den øgede dyrkning vokset til 55,2 tdr. land.

Et gennemsnit pr. skilling engelsk på 254,3 tdr. land skulle altså svare til 127,2 ørtug land eller 5,3 mark land.

Plenum subsidium episcopi af hele Ribe stift opgives til 600 mark. Kirkeafgiften (cathedraicum) er 1329 skilling engelsk. Til hver mark subsidium svarer altså 2,2 skilling engelsk; men da tallene for bispens subsidium øjensynlig er afrundet til tital og derfor noget summariske, er det vel sandsynligt, at den oprindelige norm var 2 skilling engelsk til hver mark subsidium. Men når hver skilling engelsk svarer til cirka 5 mark land, skulle hver mark subsidium eller 2 skilling engelsk altså svare til 10 mark land.

På Sjælland ydedes hver mark bispetiende, *decima episcopalis*, ligeledes af 10 mark land. Det er vel derfor sandsynligt, at *plenum subsidium episcopi*, bispens fulde subsidium, i Ribe Oldemoder er en ydelse, som svarer til *decima episcopalis* i Roskildebispens jordebog, at den er et andet navn for bispetiende, *biskopsgiaf* el. lign. Blot er den sjællandske bispetiende pålignet efter det sjællandske jordmål *marca terre in censu*, mark skyldjord, som var 2 mark sædeland, og hvis ørtug var

¹ Aakjær, K. V. J. Indledning I, 108; Poul Rasmussen: Studier i Aarhus Kannikebords Jordebog fra ca. 1315, Jyske Samlinger 5. r. V (1941), 85–137; Aakjær i Med Lov skal Land bygges, 261–263.

² K. V. J. Indledning I, 117; Med Lov skal Land bygges, 259–267.

1 tdr. land, medens den jyske bispeafgift var pålignet efter mark sædeland, *marca terre*, som den kaldes på Lørum kloster-gods, hvis ørtug land, ligesom på Falster og Lolland, i Sønderjylland og Aarhus Stift, var 2 tdr. land, og som på Sjælland optræder i 14 byer i Roskildebispens jordebog under navnet *marca terre in semine*, mark sædeland (se tabel 3).

Oprindeligt, d. v. s. 1321, svarede altså til hver skilling engelsk: 240 tdr. land = 120 ørtug land = 5 mark land, og til hver mark subsidium 480 tdr. land = 10 mark land.

Disse tal vil give meget rimelige, runde og let handlelige tal, når cathedraticum skulle beregnes på grundlag af kornareal eller subsidium episcopi. Til hver skilling engelsk svarede altså 120 ørtug land, og da 1 skilling engelsk var 12 sterlinge eller penninge, denarii, svarede altså til hver sterling eller denarius 10 ørtug land. Da endvidere 10 ørtug land svarede 1 ørtug i subsidium, vil det sige, at der ydedes 1 sterling eller denarius af hver ørtug korn i subsidium til bispen.

Sønderjylland kom desværre ikke med i landmålingen 1682. Derfor kan der ikke foretages lignende undersøgelser af forholdet mellem skilling engelsk og tønder land for de sønderjyske sogne som for de norrøjske. Kun de 2 sidste sogne i tabel 5, Seem og Vester Vedsted i Hvidding herred, er medtaget i Henrik Pedersens tabelværk over landmålingen. Her svarer hver skilling engelsk til 223,7 tdr. land. V. Vedsted ligger ved Vesterhavet, og da her kun svarer 183,7 tdr. land til hver sk. engelsk, ligger det nær at antage, at sognets areal kan være blevet mindsket en del ved havets indtrængen.

Den sønderjyske otting.

Det vil sandsynligvis ikke være muligt at fremskaffe kornarealer fra de øvrige sønderjyske sogne fra det 17. århundrede, som kunne danne grundlag for en sammenligning med skilling-engelsk-tallet i de sogne, der opføres i Ribe Oldmoders sogne-liste for disse egne. Den brogede blanding af kornmål og landmål i Sønderjylland vanskeliggør en sådan undersøgelse i en næsten

uovervindelig grad. Vi må derfor se os om efter andet materiale til supplerung af undersøgelsen. Således kendes, bl. a. fra Stiftsregisteret 1599¹, tallet af *ottinger* i 32 af sognene i Hvidding, Nørre Rangstrup, Gram, Lø, Tønder, Højer og Frøs herreder. Vi vil forsøge at sammenholde disse ottingtal med tallene for skilling engelsk i de samme sogne. Resultatet fremgår af *tabel 6*. Som det kan ventes, er ottingtallet for de enkelte sogne ret svingende pr. sk. engelsk, svarende til den forskellige opdyrkning og øgning af kornarealet, der har fundet sted i århundrederne fra 1321 (før Den sorte Død 1350!) til 1599. I nogle sogne er opdyrkingen gået tilbage, i andre, ofte i skovegne, er den gået frem. Men dette vil gælde alle egne af landet, og når man blot har et materiale af en mere omfattende art, vil man alligevel kunne finde frem til en rimelig norm. Det viser sig da også, at gennemsnittene for herrederne ligger omkring 20 ottinger pr. skilling engelsk, og dersom vi havde kunnet fremskaffe ottingtal for samtlige sogne i herrederne, og ikke blot, som f. eks. i Tønder og Frøs herreder, måtte nøjes med 1-2 sogne, ville sandsynligvis dette gennemsnit have vist sig oftere.

Jeg har tidligere undersøgt størrelsen af den sønderjyske otting². Den havde gerne, ligesom 1 mark gulds jord, en gennemsnitlig størrelse af omkring 12 tønder land, nøjagtigt gennemsnit 11,77 tdr. land. I de to sogne, hvor vi til sammenligning kan fremskaffe landmålingens tal 1682, havde den da netop også denne størrelse: V. Vedsted 12, Seem 10,6 tdr. land.

Gennemsnittet for de i tab. 6 anførte 32 sogne i 7 herreder bliver 20,96 ottinger pr. skilling engelsk. Sætter vi ottingen til det ovennævnte gennemsnit 11,77 tdr. land, får vi derfor $20,96 \times 11,77 = 246,7$ tdr. land pr. sk. engelsk. Dette tal ligger altså endnu nærmere ved normen 240 end tallet for Nørrejylland (og Hardsyssel) i tab. 5, der var 254,3. Også i disse 7 sønderjyske herreder tør vi da formentlig regne med en oprindelig

¹ Udg. af Johan Hvidtfeldt i Sønderjyske Aarbøger 3. r. I (1937).

² K. V. J. Kommentar, II 7. 8. 16. 483. 484. 485. 486. 491. 492. 494. 496. 505; Indledning I, 82.

norm pr. skilling engelsk på 20 ottinger à 12 tønder land, ialt 240 tdr. land, og pr. mark subsidium, der svarede til 2 sk. engelsk, altså 480 tønder land = 10 mark land à 48 tdr. land. Tallene i de sønderjyske herreder stemmer altså endnu bedre med min teori om forbindelsen mellem kornareal, cathedromaticum og tiende end tallene for de nørrejyske herreder.

Den sønderjyske plov.

Vi kan forsøge en kontrol af teorien på endnu et område. Jeg har noteret plovtalet i 5 sønderjyske herreder, men desværre har vi ikke for Sønderjylland en kilde til vor rådighed af samme ærværdighed og ælde som plovtaalslisten for Sjælland-Møn og Lolland-Falster i Kong Valdemars Jordebog. Vi må nøjes med plovtalet i Haderslevhus amts plovs-kats-registre 1642. Ganske vist var ploven da endnu ikke blevet en regningsenhed på papiret, som den blev senere i det 17. århundrede. Den havde ikke helt tabt forbindelsen med den gamle middelalderlige plovs land, men den var dog sikkert reduceret og »renoveret« så ofte, at den ikke frembyder noget helt sikkert grundlag for en sammenligning med enheder fra 1321. Vi vover alligevel forsøget, og undersøger ploven 1642 i Nørre Rangstrup, Frøs, Kalvslund, Gram og Hvidding herreder. Resultatet fremgår af *tabel 7*.

I disse 5 herreder svarer 382,6 plove til 112 skilling engelsk, følgelig 3,4 plove pr. sk. engelsk. I 3 af herrederne, nemlig Nørre Rangstrup, Gram og Hvidding herreder, kendes tillige ottingtallet (se *tab. 6*). Her svarer 88 sk. engelsk til 337,9 plove og 1891,5 ottinger, følgelig 3,8 plove pr. sk. engelsk og 5,6 otting pr. plov, ialt 21,3 otting pr. skilling engelsk. Dette gennemsnit stemmer jo ganske godt med det, som fremgik af *tabel 6*: 20,96 otting pr. skilling engelsk.

Noget, der ellers kan forrykke forholdet en del og gøre det uklart, er den deling af sogne og byer på flere len, der ofte finder sted i Sønderjylland, og som også griber ind over kongerigets grænser, hvor f. eks. flere gårde i Seest hørte til Haderslevhus Amt, medens hovedmassen af gårdene hørte under Andst her-

red, og dette atter var delt imellem Koldinghus og Riberhus len. Ligeledes spiller de kongerigske enklaver i Sønderjylland undertiden ind. Man kan derfor ikke altid gå ud fra, at samtlige gårde eller plove i en by hører under samme len. Når vi f. eks. har plovstal i Haderslev amts plovskatsregistre 1642 for sognene V. Vedsted og Seem af Hvidding herred, er det desværre ikke sikkert, at disse plove udgør sognets hele kornareal. For disse to sogne har vi tillige arealet 1682, opgivet i tønder land i landmålingen. Det var for V. Vedsted 918,7 tdr. land, for Seem 1094,3 tdr. land. Medens arealet for ottingen i disse to byer var ret normalt, 12 og 10,6 tdr. land (se ovenfor s. 186), så skulle ploven i V. Vedsted blive 270 tdr. land, og i Seem 475,8 tdr. land, altså cirka 5 og 10 gange det normale. Her må nødvendigvis mangle en stor mængde plove i opgivelserne for disse to sogne i Haderslevhus amts plovskatsregistre, måske fordi de har svaret plovskat til Riberhus eller andetsteds. Det samme gælder muligvis Farup og Spandet. Disse 4 sogne er derfor udelukket ved den endelige beregning og ikke medtaget i slutoversigten over herrederne.

I de sønderjyske herreder svarede altså 20,96 ottinger til 1 sk. engelsk, og 3,4 eller 3,8 plove, hvilket giver 6,16 eller 5,5 otting pr. plov. Ottingen blev allerede tidligere, på grundlag af et mere omfattende materiale (se s. 186), som dog ikke indbefattede Ribe Oldemoder, bestemt til gennemsnitlig 11,77 tdr. land. Med 3,4 plove à 6,16 otting svarer 1 sk. engelsk til $3,4 \times 6,16 \times 11,77 = 246,5$ tdr. land. Med 3,8 plove à 5,5 otting til $3,8 \times 5,5 \times 11,77 = 246,0$ tdr. land. Gennemsnittet pr. sk. engelsk er altså af ganske samme størrelse som i de egne, hvor ottingen rådede. Altså bekræftes herved endnu en gang sandsynligheden af, at normen var 240 tdr. land pr. sk. engelsk. Sandsynligvis har normen oprindeligt været 5 plove à 4 ottinger à 12 tdr. land = 240 tdr. land. 1 plov var jo nemlig oprindeligt, som påvist i »Plov og Havne«¹ 1 mark land. Sammesteds oplystes, at den var $\frac{1}{2}$ bol jord, altså 4 ottinger, og når 1 sk.

¹ Med Lov skal Land bygges. 283.

engelsk har svaret til 120 ørtug land eller 5 mark land, skulle den altså netop svare til 5 plove à 4 ottinger à 12 tdr. land, d. v. s. ialt 240 tønder land.

Ligesom vi ovenfor (s. 180) kunne opregne otte forskellige fakta, der støtter opfattelsen af Roskildebogens mark-øre-tal som tiende, således kan vi nu også opregne 7 fakta til støtte for formodningen om en forbindelse mellem cathedraticum, tiende og kornareal i Ribe stifts sogne.

1. Cathedraticum på Sjælland var gennemsnitlig 1,4—1,5 skilling grot pr. sogn, hvilket svarer til 4,3—4,5 skilling engelsk, idet 1 sk. grot = 3 sk. engelsk. Gennemsnittet for Ribe stifts sogne ligger netop omkring $4\frac{1}{2}$ sk. grot.

2. 2 sk. engelsk i cathedraticum svarer til 1 mark i subsidium episcopi, 4 sk. engelsk ville svare til 2 mark. Den mest almindelige sats pr. sogn er på Sjælland 2 mark bispetiende, i Ribe stift 4 sk. engelsk.

3. 1 mark bispetiende på Sjælland ydes af 10 mark land, *marce terre in censu*. 1 mark subsidium episcopi ydes i Ribe stift af 10 mark land, *marce terre in semine*.

4. Pengeafgiftens beregning opererer med rimelige og runde tal, når man fastslår, at hver sk. engelsk oprindeligt svarede af 5 mark land, hver mark subsidium af 10 mark land. 5 mark land er 120 ørtug, 1 sk. engelsk er 12 sterlinge eller denarii. Cathedraticum bliver da 1 sterling (denarius) af hver ørtug tiende eller hver 10 ørtug land.

5. Det gennemsnitlige areal pr. sk. engelsk ligger 1682 omkring 240 tdr. land = 5 mark land à 48 tdr., og pr. mark subsidium omkring 480 tdr. land = 10 mark land à 48 tdr.

6. Ottingtallet i Sønderjylland 1599 viser en norm på 20 ottinger à 12 tdr. land = 240 tdr. land = 5 mark land pr. sk. engelsk.

7. Plovtallet i Sønderjylland 1642 synes at tyde på en norm på 5 plove à 4 ottinger à 12 td. land = 240 td. land pr. sk. engelsk.

Sogn, plov og mark land.

Endelig er der et ottende faktum, der støtter teorien om tiendens forbindelse med kornarealet, og hvis rækkevidde for bebyggelseshistorien ikke må underkendes.

I »Plov og Havne«¹ har jeg oplyst, at der i følge plovtaleslisten i Kong Valdemars Jordebog var 23,8 plove pr. kirkesogn i Sjællands 27 herreder. I de 3 herreder på Sjælland, hvor vi kender det fulde boltal, Horns, Smorum og Tune, er der 12,3 bol pr. sogn. Sognegennemsnittet skulle altså ligge omkring 12 bol eller 24 plove, og det bekræftes herved, at ploven gennemsnitlig svarer til $\frac{1}{2}$ bol². Sammesteds bestemmes arealet af en skatteplovs land til 48 tonder land, altså til 1 mark land (sædeland, *terra in semine*)³. På Falster var der 23 mark land pr. sogn⁴.

Skulle det nu vise sig, at, når man, på grundlag af bispe-tiende på Sjælland og cathedraticum i Ribe stift, beregner kornarealet som ovenfor antydnet, så får man for de to områder af Danmark et sognegennemsnit, der ligger omkring samme tal som fremgår af plovtaleslisten i Kong Valdemars Jordebog, så ville teorien om, hvorledes tiende og cathedraticum er beregnet i forhold til kornarealet have fået en meget betydelig styrkelse.

I *tabel 8* er arealet beregnet i mark sædeland på grundlag af mark-øre-tallene i sognelisen i Roskildebispens jordebog. Til hver mark = 24 ørtug, svarer 10 mark = 240 ørtug skyldjord, der er omregnet til 20 mark sædeland = 480 ørtug sædeland.

I *tabel 9* er arealet beregnet i mark sædeland på grundlag af skilling-engelsk-tallene i sognelisen i Ribe Oldemoder. Til hver skilling engelsk svarer 5 mark sædeland = 120 ørtug sædeland.

Det er tydeligt, at tallene må være skønsmæssigt ansat og afrundet. De kan derfor ikke ventes at give et billede af det

¹ Med Lov skal Land bygges, 285.

² K. V. J. Indledning I, 231.

³ Med Lov skal Land bygges, 284; K. V. J. Indledning I, 120.

⁴ K. V. J. Indledning I, 226.

nøjagtige areal i ørtug skyldjord. Heller ikke er det sådan, at hovedparten af sognene har just 24 mark sædeland. Det ville naturligvis heller ikke være at vente, at bebyggelse og opdyrkning af landet skulle følge så nøjagtigt fastlagte linjer. Men når man beregner sognegennemsnittet for større områder, f. eks. herrederne, når man ofte dette gennemsnit, således i Smørum, Slagelse, Merløse, Volborg, Ramsø, Ringsted, Tybjerg og Alsted herreder i tabel 8. Som oftere fremhævet, kan det være tvivlsomt, om tienden i købstæderne er beregnet alene efter deres kornarealer, eller om der her tillige tages hensyn til folketal eller antallet af købstadgrunde (tofter). Købstæderne er derfor behandlet i en særlig *tabel 10*.

Sognene i Ribe stift i *tabel 9* har åbenbart gennemgående mindre kornarealer end sognene på Sjælland. Her ligger følgende herreder omkring 24 mark land pr. sogn, f. eks. Rangstrup, Gram, Tønder, Frøs, Kalvslund, Holmans, Gørding, Skast, det tredobbelte Horns (nu: Ø., V. og N. Horne), Bølling, Hing og Skodborg herreder.

Medens det samlede gennemsnit for 20 herreder på Sjælland med 250 sogne bliver 27,7 mark sædeland pr. sogn, bliver det for 25 herreder i Ribe stift med 283 sogne 20,6 mark sædeland pr. sogn. Ialt bliver gennemsnittet for 45 herreders 532 sogne 23,9 mark sædeland pr. sogn, hvilket svarer forbavsende godt til det gennemsnit, der fremgik af plovtaleslisten, og som gav 23,8 plove eller mark sædeland pr. kirkesogn.

Heri er købstadsognene ikke medregnet. Af *tabel 10* fremgår, at for 10 sogne i 7 købstæder på Sjælland bliver gennemsnittet 42 mark land pr. sogn. Det er her særlig Slagelse og Ringsted, der presser gennemsnittet i vejret. Fradrages de, bliver de resterende 8 købstadsognes gennemsnit 27 mark land pr. sogn, altså som et sjællandsk landsogn. Det er vel ikke usandsynligt, at mange købstæder kunne have kornarealer af samme omfang som et normalt landsogns jorder, og efter sigende havde Slagelse de største markjorder som nogen købstad i landet. Også Ringsted havde både i bymarken og i klostermarken et meget betydeligt jordtilliggende. For de 12 sogne i 7 jyske købstæder er

tallene mere normale. Her er gennemsnittet 22,9 mark sædeland pr. sogn.

Dersom man alligevel skulle kunne gå ud fra, at også købstædernes tal repræsenterer kornarealer, og lægger man dem til landsoggenes, fås for Sjællands 260 sogne et gennemsnit af 28,2 mark sædeland pr. sogn, og for Ribe stifts 295 sogne et gennemsnit af 20,7 mark sædeland pr. sogn.

For begge områder under eet, ialt 555 sogne, fås da gennemsnitlig 24,2 mark sædeland pr. sogn. Dette svarer ikke ilde til det gennemsnit, der fremgik af plovtaleslisten, nemlig 23,8 plove pr. sogn, idet en plovs land oprindeligt synes at have været 1 mark sædeland. Helt dækker dog begge områders gennemsnit for 533 landsogne, der giver 23,9 mark sædeland pr. sogn.

Det har altså vist sig, at når man beregner tiende og tiendepligtigt kornareal på den af mig foreslåede måde, når man til sognearealer, hvis gennemsnitlige størrelse svinger omkring 21 mark sædeland, og da dette stemmer med det gennemsnit på Sjælland, som man får ved at sammenholde den langt ældre plovtalesliste i Kong Valdemars Jordebog med herredernes sognetal, støtter det tilliden til mine beregningers metode og resultater.

Side 180 anførtes 8 vigtige fakta; hertil kan nu føjes 8 nye. På ialt 16 vigtige punkter lader rigtigheden af min opfattelse af tiendens og kirkeafgiftens tal sig altså nøjere begrunde. Disse overensstemmelser kan næppe være tilfældige, og de berettiger til at tro, at disse tal lader sig benytte som indirekte oplysninger om høstudbytte og kornareal i 555 af landets sogne i 2. halvdel af det 13. århundrede. Denne opfattelse lader sig ikke slå af marken ved rene postulater, som f. eks., at markøre-tallene i Roskildebogens sogneliste er cathedriticum — eller, at »grundlaget for mine beregninger ikke er holdbart«.

Er resultaterne holdbare, synes det som om ikke blot kornavlen, men udsædsarealet for det tiendepligtige kornland i det 13. og 14. århundrede lader sig skønsomt bestemme, og dette åbner, så vidt skønnes, nye muligheder for ældre dansk landbrugs- og bebyggelseshistorie i store dele af landet.

Tabel 4. Plovtal og tønder land 1682.

herred	plovtal ¹	tdr. land 1682 ²	tdr. land pr. plov
Stro	556	28396,3	51,1
Lynge	541 ^{1/2}	23173,4	42,8
Jorlunde	201 ^{1/2}	11547,0	57,3
Støvnæs	244 ^{1/2}	15095,2	61,7
Smorum	228	16981,8	74,5
Lille	140	7849,3	56,1
Tune	214	13788,4	64,4
Somme	291 ^{1/2}	15361,3	52,7
Flakkebjerg	615	37922,4	61,7
Slagelse	366	20337,2	55,6
Løve	366	25025,9	68,4
Ars	411	27093,6	65,9
Skipinge	121	6253,7	51,7
Ods	351	19551,5	55,7
Tuse	243	17905,7	73,7
Merløse	505	32953,9	65,3
Horns	249	15805,4	63,5
Volborg	258	14513,6	56,3
Ramso	248	13139,0	53,0
Bjæverskov	228	12536,5	55,0
Stevns	307	19109,2	62,3
Ringsted	450	22821,0	50,7
Tybjerg	280	13120,1	46,9
Alsted	225	10706,9	43,1
Hammer	285	17752,7	62,3
Fakse	264	14597,7	55,3
Baarse	330	18915,9	57,3
Falster	430	33624,8	78,2
Lolland	881 ^{1/2}	73786,1	84,5
Mon	239	14120,4	59,1
30	10069 ^{1/2}	613785,9	61,0

¹ K. V. J. Plovtalslisten, se note 16 til tab. 1. ² Landmålingen 1681-83, se note 17 til tab. 1. Hist. Tidsskr. 11. r. II, 458.

Tabel 5. Skilling engelsk 1321 og tønder land 1682.

herred	sk. engelsk ¹	td. land ²	td. land pr. sk. eng.
Andst ³	37	10772,7	291,2
Brusk ⁴	39	11946,5	306,3
Elbo ⁵	24	5905,5	246,1
Holmans	22	5780,9	262,8
Jerlev ⁶	27	8610,2	318,9
Norvang ⁷	64	22955,6	358,7
Torrild ⁷	39	12166,1	328,8
Slavs 2 ⁸	6	3545,2	590,9
Gording	39	8737,8	224,0
Malt	29	8338,4	287,5
Skast ⁹	90	17904,9	198,9
V. Horne ¹⁰	73	12294,0	168,4
O. Horne ¹⁰	28	6694,9	239,1
N. Horne ¹⁰	50	9293,2	185,9
Bølling ¹¹	71	14239,1	200,1
Hing ¹²	41	8276,1	202,3
Ulborg ¹³	42	10245,7	243,9
Hammerum ¹⁴	64	16865,5	263,5
Vandfuld	37	8407,1	227,2
Skodborg ¹⁵	66	17523,9	265,5
Hjerm ¹⁶	66	18413,7	279,0
Ginding ¹⁷	36	13146,1	365,2
Hvidding 2 ¹⁸	9	2013,0	223,7
23. ...	999	254076,1	254,3

¹ Ribe Oldemoder, udg. af Oluf Nielsen (1869), 108—113. ² Henrik Peder-
sen: De danske Landbrug 1688 (1928). ³ Seest sogn mangler. ⁴ Smid-
strup sogn medregnet; nu i Holmans h. ⁵ Elbo h. regnedes 1321 til Brusk h.,
og bestod af Kongsted, Bredstrup, Ullerup, Erritsø og Tavlov sogne.
⁶ Kolding udeladt; hvis den medregnes, fås 31 sk. i Jerlev h., og 274,5 td. ld.
pr. sk. eng.; Hejnsvig, Vorbasse, Almstok medregnet, nu i Slavs h. ⁷ Nor-
vang-Torrild h. kaldes 1321 Jellingsyssel. Vejle er udeladt. ⁸ Grindsted,
Grene 1321 til Jellingsyssel, nu Slavs h. ⁹ Fano udeladt. ¹⁰ V., O. og
N. Horne h. kaldes 1321 Hoornshæreth. Varde udeladt. ¹¹ Fjølstervang
og en del af N. Vium siden til Hammerum h. ¹² Rindum og Holmsland
mangler. Ringkøbing udeladt. ¹³ N. Felding mangler. ¹⁴ Tvis mangler.
Fjølstervang under Vorgod, Bølling h. Vildbjerg delt mellem Ulborg og
Hammerum h. ¹⁵ Lemvig udeladt. ¹⁶ Holstebro udeladt. ¹⁷ Trandum
sogn under Sevel 1682. ¹⁸ Seem og V. Vedsted opmålt i landmålingen 1682.

Tabel 6. Skilling engelsk 1321 og otting 1599 i Sønderjylland.

sohn	sk. eng.	otting	otting pr. sk. eng.
Arrild	5	106	21,2
Skærbæk	8	193,5	24,2
Brons	8	221	27,6
Rejsby	6	84	14,0
Hvidding	8	84	10,5
Roager	8	71,5	8,9
Vodder	4	89	22,3
Spandet	4	36	9,0
Højrup	4	74	18,5
V. Vedsted	5	76,5	15,3
Romo	4	83,5	20,9
Seem	4	103	25,8
Hvidding 12 . . .	68	1222	18,0
Agerskov	8	180	22,5
Branderup	4	79	19,8
Herrested	4	82,5	20,6
Tislund	2	68	34,0
Bevtoft	4	114,5	28,6
Bedsted	6	68,5	11,4
Hellevad	6	131,5	21,9
Egvad	4	87,7	21,8
Rangstrup 8 . . .	38	811,7	21,1
Gram	5	151,5	30,3
Nustrup	6	172,5	28,8
Skrydstrup	4	37	9,3
Endrup	2	44	22,0
Gram 4 . . .	17	405	23,8
Mjolden	4	139	39,8
Døstrup	8	170	21,3
Randrup	4	53	13,3
Mogeltønder	8	277	34,6
Lo 4 . . .	24	639	26,6
Daler	5	138	27,6
Visby	5	102	20,4
Tønder 2 . . .	10	240	24,0

Tabel 6 (fortsat).

herred, sogn	sk. eng.	otting	otting pr. sk. eng.
Emmerlev, Hojer h.	8	198	24,8
Fole, Fros h.	5	48	9,6
Hvidding 12	68	1222	18,0
Rangstrup 8	38	811,7	21,1
Gram 4	17	405	23,8
Lø 4	24	639	26,6
Tønder 2	10	240	24,0
Hojer 1	8	198	24,8
Fros 1	5	48	9,6
7 h. 32 s.	170	3563,7	20,96

Tabel 7. Skilling engelsk 1321 og plovtal 1642.

sogn, herred	sk. eng.	plovtal	plov pr. sk. eng.
Agerskov	8	45	5,6
Branderup	4	20	5,0
Herrested	4	18,5	4,6
Tislund	2	16	8,0
Bevtoft	4	26	6,5
N. Rangstrup 5 ...	22	125,5	5,7
Hjerting	2	8	4,0
Dover-Lintrup	8	24,5	3,1
Hjørtlund	4	7,0	1,8
Farup ¹	8	7,0	0,9
Kalvslund 4 ...	22	46,5	2,1
O. Linnæ	4	22	5,5
Fole	5	11	2,2
Hygum	8	20	2,5
Rodding	4	5	1,3
Skrave	4	10	2,5
Fros 5 ...	25	68	2,7

Tabel 7 (fortsat).

sogn, herred		sk. eng.	plovtal	plov pr. sk. eng.
Arrild		5	14	2,8
Skærbæk		8	27	3,4
Brøns		8	42	5,3
Rejsby		6	11,6	1,9
Hvidding		8	18	2,3
Roager		8	11	1,4
Vodder		4	14	3,5
Spandet ¹		4	3	0,8
Højrup		4	12	3,0
V. Vedsted ¹		5	3,4	0,7
Seem ¹		4	2,3	0,6
Hvidding 11...		64	158,3	2,5
Gram		5	12	2,4
Nustrup		6	37,75	6,3
Skrydstrup		4	13	3,3
Gram 3...		15	62,75	4,2
N. Rangstrup	5	22	125,5	5,7
Kalvslund	3	14	39,5	2,8
Fros	5	25	68	2,7
Hvidding	8	51	149,6	3,0
4 h.	21 s.	112	382,6	3,4

¹ Farup, Spandet, V. Vedsted og Seem med under 1 plov pr. sk. eng. må rimeligvis udelukkes. Der kan være plove i disse sogne, som ikke er opført i Haderslevhus plovskats-registre 1642, f. eks. fordi de hører under andre len. De udgår derfor af den endelige oversigt over herrederne.

Tabel 8. Sjællands sognearealer i mark sædeland.

Smorum h.	24,6 mk. pr. sogn	Rodovre	15
Ledoje	15	Glostrup	40
Herstedøster	20	Ballerup	40
Herstedvester	40	Maaløv	10
Brøndbyøster	15	Smorum	40
Brøndbyvester	15	Vallensbæk	15
Hvidovre	30		12... 295

Tabel 8 (fortsat).

<i>Lynge h.</i>	31,7 mk. pr. sogn	<i>Somme h.</i>	34,0 mk. pr. sogn
Tikob	40	Jyllinge	40
Lillerød	20	Herslev	40
Blovstrød	30	Svogerslev	15
Karlebo	40	Glim	30
Gronholt	20	Flong	40
Asminderød	40	Himmelev	40
	6 . . . 190	Aagerup	40
		Hvedstrup	40
<i>Stovnæs h.</i>	36,7 mk. pr. sogn	Bistrup	15
Værløse	40	Kirkerup	40
Gladsaxe	40		10 . . . 340
Bronshøj	40	<i>Flakkebjerg h.</i>	30,9 mk. pr. sogn
Lyngby	40	Ladby	40
Gentofte	40	Fodby	40
Magleby	40	Vallensved	40
Taarby	40	Hyllinge	20
Bagsværd	10	Marvede	20
Amager	40	Karrebæk	30
	9 . . . 330	Vindinge	25
		Kvislemarke	30
<i>Tune h.</i>	17,3 mk. pr. sogn	Arlose	30
Greve	15	Forslev	40
Kildebrønde	15	Gunderslev	30
Karlslunde	20	Fuglebjerg	30
Kagstrup	10	Krummerup	40
Solrød	15	Jellinge	20
Jersie	15	Flakkebjerg	40
Skensved	10	Magleby	40
Havdrup	10	Tjæreby	40
Snoldelev	40	Orslev	25
Tune	15	Venslev	40
Reerslev	25	Bjerre	25
Vindinge	17,5	Hove	40
	12 . . . 207,5	Hyllested	25
		Halager	30
<i>Lille h.</i>	30,0 mk. pr. sogn	Kirkerup	30
Torslunde	20	Tjustrup	20
Ishøj	20	Sorbymagle	40
Taastrup	40	Sludstrup	20
Sengeløse	40	Skorpinge	20
	4 . . . 120	Haarslev	40

Tabel 8 (fortsat).

Gimlinge	20	<i>Ars h.</i> ³	30,3 mk. pr. sogn
Skelskor ¹	40	Bjergsted	15
Faardrup	10	Bregninge	40
Egeslev	40	Jorlose	25
	33... 1020	L. Fuglede	10
<i>Slagelse h.</i>	27,9 mk. pr. sogn	St. Fuglede	20
Taarnborg	40	Viskinge	40
Vemmelev	40	Svallerup	40
Boslunde	20	Værsløv	30
Lundforlund	20	Rørby	40
Gerlev	20	Aarby	40
Bjergby	30	Tommerup	40
Slagelse-Sct. Mikkels ²	80	Kalundborg ³	40
Slagelse-Sct. Peders ²	40	Rosnæs	20
Slagelse-Vor Frue ²	40	Læsøholm	15
Hejninge	20	Ubby	40
Ottestrup	20		15... 155
Kindertofte	10	<i>Skipplinge h.</i>	31,3 mk. pr. sogn
Sorterup	30	Vallekilde	40
Sonderup	20	Hørve	30
Gudum	10	Særsløv	30
Nordrup	15	Føllensløv	25
Hemmeshøj	20		4... 125
	17... 475		
<i>Love h.</i>	30,0 mk. pr. sogn	<i>Horns h.</i>	37,0 mk. pr. sogn
Havrebjerg	40	Skiby	40
Stillinge	40	Fersløv	40
Drosselbjerg	20	Vellerup	10
Helsingø	40	Kyndby	40
Gørlev	40	Draaby	40
Bakkendrup	15	Skuldelev	40
Hallensløv	40	Selsø	40
Sæby	40	Krogstrup	40
Reersløv	40	Ovrø	40
Vedby	15	Gerlev	40
Skellebjerg	15		10... 370
Ørsløv	15		
Solbjerg	10	<i>Ods h.</i> ⁴	32,3 mk. pr. sogn
Giersløv	40	Odden	20
Finderup	40	Faarevejle	30
	15... 450	Asnæs	40

Tabel 8 (fortsat).

Grevinge	40	Soderup	40
Vig	40	Tollose	40
Asmindrup	20	Eskildstrup	15
Egebjerg	40	Tostrup	40
Højby	40	Butterup	20
Rorvig	15	Ugerlose	15
Nykøbing ⁴	30	Nidlose	15
Sejro	40		22... 535
11... 355			
		<i>Volborg h.</i>	26,2 mk. pr. sogn
<i>Tuse h.</i>	27,1 mk. pr. sogn	Osted	30
Skamstrup	40	Særlose	10
Jyderup	20	Hvalso	30
Tuse	15	Saaby	40
Hjembæk	20	Sonnerup	30
Svinninge	25	Rye	40
Bjergby	20	Hyllinge	40
Morkov	5	Sæby	20
Kundby	40	Gershøj	10
Gislinge	20	Lyngby	30
Hagested	40	Gevninge	10
Horby	40	Allerslev	40
Udby	40	Kisserup	10
12... 325		13... 340	
		<i>Ramso h.</i> ⁵	23,6 mk. pr. sogn
<i>Merlose h.</i>	24,3 mk. pr. sogn	Køge ⁵	30
Bromme	20	Gl. Køge	15
Bjergby	25	Lellinge	10
Terslose	25	Olsemagle	15
Stenmagle	15	Højelse	40
Stenlille	10	Ejby	30
Undløse	20	Dalby	20
Søndersted	15	Kimberslev	20
S. Jernløse	40	Borup	30
N. Jernløse	40	Rorup	10
Kvandløse	40	Daastrup	25
Merlose	15	Syv	40
Sostrup	20	Gadstrup	20
Asmindrup	20	Ørsted	25
Grandløse	20	14... 330	
Aagerup	25		

Tabel 8 (fortsat).

<i>Ringsled h.</i> ⁶	28,6 mk. pr. sogn	<i>Alsted h.</i>	21,8 mk. pr. sogn
Alindemagle	20	Sigersted	30
Haraldsted	40	Fjenneslev	10
Valso	20	Alsted	40
Jystrup	15	Broby	20
Vigersted	25	Lyngø	20
†Slaurup	15	Pedersborg	15
Haslev	40	Slaglille	15
Kværkeby	40	Bjernede	15
Benløse	40	Flinterup	15
Ringsted Set. Bendts ⁶	40	Gyrstinge	20
Ringsted Set. Hans ⁶	40	Bringstrup	40
Høm	20		
Nordrup	25		11 . . . 240
Testrup	20		
Vetterslev	30	<i>Tybjerg h.</i>	22,9 mk. pr. sogn
Broby	20	Vrangstrup	10
Terslev	40	Sandby	5
Freerslev	30	Herlufmagle	40
Sneslev	40	Tybjerg	40
Orslev	30	Næsby	40
Farendløse	20	Aversie	15
Forslev	20	V. Egede	10
	22 . . . 630		7 . . . 160

¹ Med fradrag af Skelskør bliver tallene for Flakkebjerg h. 32 s. 980 mk., 30,6 mk. pr. s. ² Med fradrag af Slagelse bliver tallene for Slagelse h. 14 s. 315 mk., 22,5 mk. pr. s. ³ Med fradrag af Kalundborg bliver tallene for Ars h. 14 s., 415 mk., 29,6 mk. pr. s. ⁴ Med fradrag af Nykøbing bliver tallene for Ods h. 10 s. 325 mk., 32,5 mk. pr. s. ⁵ Med fradrag af Køge bliver tallene for Ramso h. 13 s., 300 mk., 23,1 mk. pr. s. ⁶ Med fradrag af Ringsted bliver tallene for Ringsted h. 20 s., 550 mk., 27,5 mk. pr. s.

Med fradrag af alle købstæder bliver tallene for ovennævnte herreder på Sjælland som følger:

herred	sogne	mark sædeland	mk. pr. sogn
Smorum	12	354	24,6
Lyngø	6	190	31,7
Stovnæs	9	330	36,7
Tune	12	207,5	17,3

Tabel 8 (fortsat).

herred	sogne	mark sædeland	mk. pr. sogn
Lille	4	120	30,0
Somme	10	340	34,0
Flakkebjerg	32	980	30,6
Slagelse	14	315	22,5
Love	15	450	30,0
Ars	14	415	29,6
Skipinge	4	125	31,3
Horns	10	370	37,0
Ods	10	325	32,5
Tuse	12	325	27,1
Merlose	22	535	24,3
Volborg	13	340	26,2
Ramsø	13	300	23,1
Ringsted	20	550	27,5
Alsted	11	240	22,5
Tybjerg	7	160	22,9
20 . . .	250	6912,5	27,7

Tabel 9. Ribe stifts sognearealer i mark sædeland.

<i>Hvidding h.</i> 28,3 mk. pr. sogn	Agerskov	40
Hvidding 40	Bevtoft	20
Roager 40	Branderup	20
Højrup 20	Hellevad	30
Vedsted 25	Egvad	20
Rejsby 30	Herrested	20
Spandet 20		8 . . . 190
Vodder 20		
Arrild 25	<i>Gram h.</i> 21,3 mk. pr. sogn	
Skærbæk 40	Nustrup	30
Brons 40	Skrydstrup	20
Romo 20	Gram	25
Seem 20	Endrup	10
12 . . . 340		4 . . . 85
<i>Rangstrup h.</i> 23,8 mk. pr. sogn	<i>Lo h.</i> 33,3 mk. pr. sogn	
Bedsted 30	Mjolden	20
Tislund 10	Døstrup	40

Tabel 9 (fortsat).

Randerup	20	Erst	20
Brede	40	Gesten	20
Logum	40	Vamdrup	25
Mogeltønder	40	Hjarup	20
6... 220		Andst	25
<i>Tønder h.</i> 23,8 mk. pr. sogn		Jordrup	20
Daler	25	Verst	10
Abild	25	Skanderup	25
Ubjerg	20	9... 185	
Visby	25	<i>Brusk h.</i> 19,7 mk. pr. sogn	
4... 95		Vejlby	20
<i>Højer h.</i> 30,8 mk. pr. sogn		Bramdrup	20
Hjerpsted	20	Viuf	20
Ballum	40	Herslev	20
Anflod	25	†Ullerup	20
Højer	40	Bredstrup	20
Emmerlev	40	Erritso	20
S. Skast	20	Tavlov	20
6... 185		Vilstrup	10
<i>Fros h.</i> 24,2 mk. pr. sogn		Eltang	30
Hygum	40	Kongsted	20
Føle	25	Harte	20
Rødning	20	Nebel	10
O. Linnet	20	Starup	20
Skrave	20	Almind	20
Mando	20	Smidstrup	25
6... 145		16... 315	
<i>Kalvslund h.</i> 21,7 mk. pr. sogn		<i>Holmans h.</i> 22,0 mk. pr. sogn	
Kalvslund	20	Gaarslev	20
Hjortlund	20	Gaverslund	30
†Dover	10	Skærup	20
Lintrup	30	Vinding	20
Farup	40	Pjedsted	20
Hjerting	10	5... 110	
6... 130		<i>Jerlev h.</i> 15,0 mk. pr. sogn	
<i>Andst h.</i> 20,6 mk. pr. sogn		Egtved	25
Bekke	20	†Karbjerg	10
		Ødsted	20
		†Yding	10

Tabel 9 (fortsat).

Jerlev	20	Darum	40
Hejnsvig	10	Gording	20
Vorbasse	10	Bramming	20
†Almstok	10	Vejrup	20
Højen	20	Aastrup	20
	9... 135	Vilslev	30
		Jernved	25
<i>Jellingsyssel</i>	18,2 mk. pr. sogn		8... 195
Skibet	20	<i>Malt h.</i>	19,4 mk. pr. sogn
Bredsten	20	Malt	20
Nørup	20	Vejen	10
Randbøl	10	Læborg	10
Grene	10	Brorup	20
Grindsted	20	Lindknud	20
†Aast	10	Holsted	15
Lindehølle	20	Føvling	30
Gadbjerg	30	Folding	20
Ringive	20		8... 155
Tyregod	10	<i>Skast h.</i>	27,7 mk. pr. sogn
†Sejrøp	10	Skast	40
S. Omme	20	Brøndum	40
Give	10	Guldager	40
†Ullerup	10	Jerne	40
Givskud	10	Hostrup	25
†Ostergaard	30	Alslev	25
Brande	20	Sneum	30
O. Nykirke	20	V. Nykirke	40
Hvejsel	20	Grimstrup	25
Kollerup	20	Ose	25
Vindelev	20	Starup	20
Langskov	20	Næsbjerg	20
Uldum	15	V. Nebel	20
Sindbjerg	20	Tjæreborg	20
O. Snede	25	Fano	20
Hornstrup	20	Faaborg	20
Hover	20	Aarre	20
Jelling	25		
Grejs	20		
	30... 545		17... 470
<i>Gording h.</i>	24,4 mk. pr. sogn	<i>Horns h.</i>	27,0 mk. pr. sogn
Hunderup	20	Ho	20

Tabel 9 (fortsat).

Oksby	20	Borris	25
Billum	30	Stavning	40
Aal	40		15... 345
Janderup	40		
Henne	40		
Outrup	40	<i>Hing h.</i>	22,8 mk. pr. sogn
N. Nebel	40	Tim	20
Lønne	20	Vederso	20
Lydum	20	Hover	20
Lunde	30	N. Omme	20
Kvong	25	Stadil	25
S. Bork	40	†No	20
Lønborg	40	Hee	40
Hoven	20	Torsted	20
S. Vium	20	Velling	20
Egvad	20		9... 205
Olgod	30		
Hemmet	25	<i>Ulborg h.</i>	21,0 mk. pr. sogn
N. Bork	20	Idum	20
Oddum	25	Husby	25
Hørne	30	Timring	20
Strellov	20	S. Nissum	25
Lyne	20	Vind	10
Hodde	20	Vinding	20
Torstrup	20	Staby	25
Ansager	20	Ulborg	25
Tistrup	20	Raasted	20
	28... 755	Madum	20
			10... 210
<i>Bolling h.</i>	23,0 mk. pr. sogn		
Brejning	20	<i>Hammerum h.</i>	19,4 mk. pr. sogn
Sæding	20	Sinding	20
Vorgod	20	Arnborg	20
†Herborg	10	Rind	20
Dejbjerg	30	Snejbjerg	25
Faster	20	Ikast	20
Hanning	20	Gellerup	25
†Finderup	20	Skarrild	20
Skern	30	Herning	20
Lem	30	Sunds	20
N. Vium	20	S. Felding	20
Olstrup	20	Tjorring	20
Bolling	20		

Tabel 9 (fortsat).

Vilbjerg	20	Møborg	20
Nøvling	10	Humlum	20
Orre	20		15... 333
Avlum	20		
Assing	20	<i>Hjerm h.</i>	20,6 mk. pr. sogn
†Fjølstervang	10	Gimsing	20
	17... 330	Navr	20
		N. Gording	20
<i>Vandfuld h.</i>	20,6 mk. pr. sogn	Vem	10
Vandborg	25	Asp	20
Dybe	20	Maabjerg	20
Hove	25	Olby	20
Fjaltring	20	Fovsing	15
Ramme	20	Sir	20
Trans	20	Hjerm	30
Ferring	20	Bur	20
Engbjerg	15	Mejrup	20
Hygum	20	Borbjerg	30
	9... 185	Vejrum	25
		Sevel	20
<i>Skodborg h.</i>	22,0 mk. pr. sogn	Handbjerg	20
Harboor	20		16... 330
Rom	20	<i>Ginding h.</i>	18,0 mk. pr. sogn
Flynder	20	Estvad	25
Bøvling	25	Hodsager	10
Lomborg	20	Hadderup	20
Heldum	20	†Grove	10
Tørring	25	†Trandum	20
Nor-Lem	20	Ejsing	20
N. Nissum	30	Sale	25
Resen	20	Bording	20
Nees	20	Ryde	20
Fabjerg	20	Ronbjerg	10
Gudum	30		10... 180

herred	sogne	mk. sædeland	mk. pr. sogn
Hvidding	12	340	28,3
Rangstrup	8	190	23,8
Gram	4	85	21,3

Tabel 9 (fortsat).

herred	sogne	mk. sædeland	mr. pr. sogn
Lø	6	200	33,3
Tønder	4	95	23,8
Højer	6	185	30,8
Fros	6	145	24,2
Kalvslund	6	130	21,7
Andst	9	185	20,6
Brusk	16	315	19,7
Holmans	5	110	22,0
Jerlev	9	135	15,0
Jellingsyssel	30	545	18,2
Gørding	8	195	24,4
Malt	8	155	19,4
Skast	17	470	27,7
Horns	28	755	27,0
Bølling	15	345	23,0
Hing	9	205	22,8
Ulborg	10	210	21,0
Hammerum	17	330	19,4
Vandfuld	9	185	20,6
Skodborg	15	330	22,0
Hjerm	16	330	20,6
Ginding	10	180	18,0
25	283	5840	20,6
Ribe stift	283	5840	20,6
Sjælland	250	6912,5	27,7
45 h	533	12752,5	23,9

Tabel 10. Købstæder.

by	sogne	mk. sædeland	Slagelse	3	160
Sjælland	42,0	mk. pr. sogn	Kalundborg	1	40
Helsingør	1	40	Nykøbing	1	30
Køge	1	30	Ringsted	2	80
Skelskør	1	40		10	420

Tabel 10 (fortsat).

by	sogne	mk.	sædeland	Varde	2	70
<i>Ribe stift</i>	22,9	mk. pr. sogn		Ringkøbing	1	50
Tønder	1		50	Lemvig	1	5
Ribe	5		70	Holstebro	1	10
Vejle	1		20		12	275

Summa summarum

Sjælland	260	sogne	7332,5	mk.	28,2	mk. pr. sogn
Ribe stift	295	- -	6115	-	20,7	- -
	555	sogne	13447,5	mk. ld.	24,2	mk. ld. pr. sogn

Summary.**Corn tithe and corn area in the 14th century.**

In the Roll of the Roskilde bishop, dating from about 1370, are entered 2 parish lists of the diocese of Roskilde comprising almost all parishes of the island of Zealand. Before each parish name is entered a sum in *marcæ* and *oræ* which probably indicates the bishop tithe of the parish, *decima episcopalis, decima parochiæ*, in former times (*antiquitus*), i. e. in the later half of the 13th century. The tithe was $\frac{1}{10}$ of the corn crop, and was divided in 3 parts, one for the bishop, one for the church and one for the parish priest. The bishop tithe thus amounted to $\frac{1}{30}$ of the crop, and as the crop was generally considered to yield 3 times the seed sown, the bishop tithe was calculated at $\frac{3}{30}$ or $\frac{1}{10}$ of the seed or sown area. When the parish tithe was 2 *marcæ*, the parish had 20 *marcæ terræ*.

Tab. 1 shows the calculated corn area for each hundred (*herath*) in unities of *solidi terræ* (1 *marcæ* = 8 *oræ* = 24 *solidi*), compared with the number of ploughlands (*aratra terræ*) in the *Liber Censur Danicæ* of 1231, and the area of arable land 1682 in »tons of land«, Dan. *tonder land*, each 0,55 hectares. Each *solidus terræ* has an average size of 4 tons of land (2,2 hectares), and each ploughland 15,1 *solidi terræ*. An investigation of the 95 villages in the roll, where the full area is measured in *solidi terræ*, shows the same average size of the *solidus terræ in censu*, 4 tons of land (tab. 3), whereas the *solidus terræ in semine* only was 2 tons of land (1,1 ha). A comparison between the list of ploughland, *aratra terræ*, of the *Liber Censur Danicæ* with the area in the general land measurement of 1682, shows the same average size of the plough-

land, 15 *solidi terræ in censu* or 60 tons of land (33 ha), as a comparison between number of ploughs in the plough list and the computed number of solidi, based on the calculation of tithesolidi (tab. 4). Originally the ploughland was $\frac{1}{2}$ *marca terræ in censu* = 1 *marca terræ in semine* or $\frac{1}{2}$ *bool*, the Danish *hide*, which generally was 1 *marca terræ in censu*.

In the Roll of the Chapter of Ribe, called *Ribe Oldemoder*, is entered a parish list, dating from about 1321, and containing a sum for each parish, which probably is the duty called *cathedraticum*, in *solidi sterlingorum*, shilling English. In 23 hundreds (heraths) of the diocese of Ribe in Jutland, it shows an average area of 254,3 tons of land to each solidus sterlingorum (tab. 5). In the western districts of Jutland, where the North Sea has devoured great parts of the land, the average is relatively low, because the corn land has been diminished. Originally the area of 1 sol. sterlingorum was 240 tons of land (132 ha) or 5 *marcæ terræ in semine*. 1 *marca subsidium episcopi* was 2 sol. sterling., and consequently 10 *marcæ terræ*, and thus the *subsidium* was a sort of bishop tithe. In North Sleswick the sol. sterl. was 20,96 *otting* (tab. 6) or 3 to 5 ploughlands (tab. 7), which corresponds to about 246 tons of land. Originally it probably was 240 tons of lands or 20 *ottings*, each 12 tons of land, or 5 ploughlands, each 4 *ottings* or $\frac{1}{2}$ *bool*. To 1 mark *subsidium episcopi* here then also corresponds 480 tons of land or 10 *marcæ terræ*.

If we calculate the corn area of the parishes of Zealand on the base 1 *marca* tithe = 10 *marcæ terræ in censu* = 20 *marcæ terræ in semine*, and in the diocese of Ribe on the base 1 *solidus sterlingorum* = 5 *marcæ terræ in semine*, the parish shows an average size of 24 *marcæ terræ*. The same average size of 24 ploughlands or *marcæ terræ* = 12 *bools* appears when the plough list is compared with the number of parishes.

Therefore it should be possible on the base of the two parish lists from about 1300, and comprising 555 parishes of Zealand and Jutland, to form an idea of the amount of arable land in large parts of the country in medieval times.

Smaastykker.

Skiftevæsnet på sjællandske lovs område og bobrud og førlov på Møn i 1600-tallet.

Af

Hans H. Fusing.

Offentligt skifte foretaget av herlighedsejeren på landet blev først lovligt fastslået i Danske Lov 5—2—90, men selv om arveskiftet normalt var privat, findes der dog eksempler på offentlighedens — kronens eller husbondens — deltagelse i skiftebehandlingen tidligere. Når *Matzen* hævder¹, at enhver husbond øvede skifteret længe før Danske Lov, synes dette ikke at være rigtigt, men kun at være foregået undtagelsesvis før 1630. I al fald kendes den private husbonds deltagelse i skiftet først med sikkerhed fra 1653, og det sted, *Matzen* henviser til som grundlag for sin påstand om², at universitetet havde udøvet retten til skiftehold efter sine tjenere ved fogeden³, viser kun, at der er blevet skiftet efter en bortløbet bondekone, og at der på skiftet tilfaldt universitetet et øg, men ikke, at universitetets foged var skifteforvalter.

I følge *Ostersson Veylle*⁴ var det både på kronens og adelens gods *nogle steder* skik, at ridefogeden eller herredsfogeden var til stede på skiftet for at sørge for, at enker og børn fik værger, og at herlighedsejeren fik sine krav dækket, og om dette skulle

¹ H. Matzen: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie II (1879), 301.

² *Ibid.*, 304.

³ H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II (1872), 356.

⁴ C. Ostersson Veylle: Glossarium juridicum 3. udg. (1665), 53 f.

ridefogeden med herredsfogeden og dannemænd udstede et vidnesbyrd. Han skrev sin bog i 1641, og udtrykket »nogle steder« tyder ikke på en fast ordning, og i det hele viser stedet ikke, at der er tale om noget egentligt offentligt skifte, men herudav kan det offentlige skifte have udviklet sig. I herredstingbøgerne har jeg ikke før det nedennævnte skifte fra 1628 fundet eksempler på, at husbondens repræsentant har optrådt på skiftet, udover at han kunne gøre sine krav gældende i boet, hvad der er skifteværnsnets ordning uvedkommende. Imidlertid findes i Kalundborg lens sagefaldsregister fra 1620¹ en tilførsel om, at en bonde »for han holdt ulovligt arveskifte i Kongsted efter hans broder uden øvrigheds vidskab og ej udlagde førlov« måtte bøde 5 dl. Heri ligger formentlig kun, at øvrigheden, det vil her sige lensmanden, skulle have at vide, at der var skiftet, for at lenet kunne få de førlovspenge, som bonden her ikke havde ydet. Der findes ikke i de i denne anledning gennemgæede lensregnskaber fra Roskilde, Kalundborg, Tryggevælde og Vordingborg len spor av, at en regelmæssig anmeldelse av skifterne har fundet sted, idet regnskaberne kun indeholder fortegnelse over de ydede førlovspenge.

De steder hos Østersøn Veylle, der peger i retning av et vist offentligt indseende med arveskifter, er to. Det hedder således hos ham² »I Danmarck . . . hafver hid indtil været i brug paa somme steder, at hvor . . . Skifte skeer paa Landsbøgden, paa Kongens, Adelens eller oc andris Gods, at Fogden ofver Stedit, ja endocsaa Herritzfogden, da endelige maa være tilstede, oc hafve indseende, til den ende, at fattige Eneker oc smaa Faderløse Børn, blifve med gode og vedderhaftige Verger forsiunet . . . Disligiste paa Husbondens vegne tilsee, at hand bekommer sit ud . . .« Her er dels tale om beskyttelse for enker og børn, og det er formentlig ad den vej, at offentligt skifte har udviklet

¹ Her som overalt i det følgende betegnes et lensregnskab ved det år, hvori regnskabet er avsluttet, således at 1620 omfatter tiden 1. maj 1619—30. april 1620.

² Anf. v. s. 53 noten.

sig, dels om husbondens krav efter en fæster, men her er ikke tale om nogen avgift av boet eller arvingerne til kronen.

En skifteavgift *kan* være opstået av et andet hos Osterssøn Veylle omtalt fænomen¹. Når værger, kreditorer eller andre begærer et skiftet brev udstedt ». . . da betalís Fogden, som ret er, aff dem . . . oc derforuden for saadan hans umag oc tilsuon paa Skifte, gifvis hannem gemeenlig oc særdelis, det beste Bonde Hiunde i Boen findís (forstaa i Sieland), som hannem oc underleggís at sidde paa, som en ære, det første hand indkommer oc sætter sig ned, paa Kongens eller Husbondens vegne, oc der foruden, en Rixdaler eller to, efter Boens tilstand eller dels værd Her opræder fogeden på kongens og husbondens vegne, altså . . .« som offentlig myndighed, og det fremgår av det følgende, at fogeden skal holde en *skiftebog* — se herom ndf. — og dette er vel også et vidnesbyrd om offentligt tilsyn med skiftet, men selve avgiften, både den symbolske hynde og pengene, synes fremkaldt av det særlige krav om udstedelsen av et skiftet brev. Når avgiften i penge kan variere efter boets tilstand, har den en helt anden karakter end den nedennævnte mønske avgift bobrud, der var en fast størrelse, men det er bemærkelsesværdigt, at Osterssøn Veylle kun nævner fænomenet fra Sjælland, hvis forhold han ganske vist var bedst kendt med.

Hvordan praxis har formet sig kan ses av det i det følgende brugte materiale, der omfatter alle bevarede skifteprotokoller fra kronens og adelens gods på Sjælland før 1660², det vil sige fra den periode, da den særlige mønske skifteavgift, der er hovedformålet for denne undersøgelse, kan oplyses. Yderligere er nogle oplysninger hentet fra tingbøger. Da forholdene i de andre landsdele var baseret på et andet lovgrundlag, er det naturligt her blot at undersøge, hvor vidt der i denne periode findes offentligt skifte på sjællandske lovs område, og hvorvidt der ved arveskifte der skulle ydes nogen avgift til kronen.

I Ølstykke herreds ældste tingbøger 1624—29 findes een sag,

¹ Osterssøn Veylle: Anf. v., 54.

² Nogle stikprover fra de gejstlige skifteprotokoller viser, at der ikke der er tale om nogen avgift til kronen.

der kaster lys over forholdet¹. En mand følte sig 1628 forfordelt ved skiftet efter sin broder og hævdede, at registreringen av boet »ikke så lovligen at være gjort udi deres nærværelse, som med skifte har at bestille, som er ridefogeden, herredsfogeden, skifteskriveren, ej heller til tinge at være stadfæstet«. Efter dette skulle det synes, som om skiftet eller i al fald registreringen burde have været afholdt under medvirkning både av en repræsentant for hushonden, her lensmanden på Københavns len, herredsfogeden og den skifteskriver, der ellers ikke kendes på denne tid, men i alle andre skiftesager, der omtales i tingbogen 1624—31 og 1635—39, omtales kun vurderingsmænd, ikke repræsentanter for lensmanden eller herredsfogeden. Der kan nu ikke være tvivl om, at skifter her er blevet afholdt under øvrighedens tilsyn, for den bevarede skifteprotokol² fra dette herred 1630—37 er av lensmanden *Mogens Sehested* autoriseret på følgende måde: »Denne skal være en skiftetog, hvorudi der skal skiftes til alle skifter i forskrevne herred, og herredsfogeden samt skriveren derover nærværende at være til stede, så og at begge parter vederfares, hvis ret er, som herredsfogeden og skriveren vil ansvare og være bekendt, tilmed skal og ingen fordriste sig at gøre noget skifte uden forskrevne herredsfogedens samt skriverens nærværelse, uden de derfor vil straffes som vedbør. . . . Københavns slot den 1. maj ao. 1630«. Denne autorisation blev læst på herredstinget d. 1. juni 1630, men nogen hjemmel for skifteprotokollens oprettelse har ikke kunnet findes i lovgivningen eller kongebreve. Det første skifte indførtes 1630 ²³/₆ i skiftetogbogen, og denne sluttede 1637. I en række skifter, dog langt fra i alle, indførtes som udgift specificeret betaling til ridefogeden, herredsfogeden, skifteskriveren og vurderingsmændene eller et samlet beløb: skiftets bekostning, men der er her kun tale om sportler til de pågældende, ikke om nogen avgift til kronen fra boet eller arvingerne.

Da en senere lensmand over Københavns len *Niels Trolle*

¹ Olstykke h. tgb. 1628 ²⁵/₁₁, 1629 ²⁸/₄, 1630 ¹⁹/₁₁, 1631 ¹⁶/₄ og 1635 ²⁸/₄.

² Københavns amt. Amtsforvalterens arkiv. Landsarkivet.

²⁵/₂ 1640 autoriserede en skiftebog for Smørum herred, hedder det: »Er denne bog forordnet til en skiftebog . . . som efter kgl. maj. forordning skal ved skriveren være på skiftet til stede . . .«, men der er heller ikke i årene 1630—40 fundet nogen forordning, som påbyder indførslen af skifteprotokoller på landet. Selv om der kun er bevaret nogle få skifteprotokoller fra det sjællandske krongods før Danske Lov, kan der næppe være tvivl om, at de har eksisteret og har været betragtet som en selvfølge i midten af 1600tallet, idet autorisationen for Kronborg lens skiftebog 1640—42, Amager birks 1659—67 og Sokkelund herreds 1668—83 er rent formelle og ikke har nogen redegørelse for skiftetogens brug. I de her nævnte findes i skifterne ligeledes kun anført sportler til rettens betjente, men ingen avgift til kronen. Det samme gælder Hørsholms skiftebog 1649—59, der mangler det titelblad, hvorpå autorisationen kan have været indført¹.

Skifteprotokoller er også blevet indført på adelsgodset, for da hr. *Christen Skeel* til Fussingo i 1651 erhvervede de tre sjællandske gårde Vallo, Gunderup og Rudholt, alle i Bjæverskov herred, autoriserede han i 1653 for hvert gods en skiftebog, der dels indeholder skifter, dels registreringer. Autorisationen indeholder blandt andet bestemmelser om, at der i skiftetogen skal indføres, hvad der gives fogeden og skifteskriveren for deres umage. Denne sidste skulle have 1 rdl. i boet efter en gårdmand eller hans kone, ¹/₂ rdl. efter en husmand eller husmandskone, en taxt der dog ikke overholdtes, men heller ikke her er der tale om nogen avgift til herskabet. Da autorisationen indeholder en meget fyldig redegørelse for, hvordan der skulle gås frem på skiftet, er det sandsynligt, at protokollerne er de første på disse godser, for ellers var der næppe grund til at fastslå så omhyggeligt, hvad skiftetogen skulle indeholde.

Som nævnt er der ikke fundet nogen lovhjemmel for indførelsen af skiftetøger eller for offentligt skifte i det hele taget før 1660, — tværtimod går al lovgivning ud fra, at skiftet foretages af næste frænder, — og dette måtte vel være forudsætningen

¹ Protokollerne ligger i de pågældende amtsforvalterarkiver.

for, at kronen kunne kræve en afgift av skiftet, men i visse tilfælde kunne »kongens foged« optræde i stedet for den ene av de næste frænder, når denne havde lovligt forfald, nemlig i et bo, hvor arv og gæld blev fragået uanset, om dette var adeligt eller ikke adeligt. I følge forordn. av $\frac{1}{7}$ 1623 om gældssager skulle en av de næste frænder »med kongens foged« overvære registreringen av et bo, når den anden av de næste frænder var forhindret, og det er derfor muligt, at det offentlige først har deltaget i *registreringen*, og at deltagelsen i skiftet har udviklet sig derav. I recessen 1643 siges dette udtrykkeligt også at gælde i adelsboer. Hvem »kongens foged« er, er uklart, da det næppe kan tænkes, at en ikke-adelig kunne deltage i registrering eller behandling av et adelsbo¹.

Måske kan det også tages som indledning til offentlig deltagelse i skifte, at fra 1639 skulle den, der ville foretage arve-køb på landet, lade tage bevis på boets tilstand av birke- eller herredsfogeden².

Da det må anses for sandsynligt, at indførelsen av skiftebøger på landet er påvirket av eller stammer fra købstæderne, vil det være rimeligt kort at gøre rede for, i hvilket omfang der er bevaret skifteprotokoller fra de sjællandske købstæder, og hvorledes disse ser ud før 1660. Der findes intet lovpåbud om skiftebøger i købstæderne, kun skulle der føres bog over de umyndiges midler — forordn. 1619 7. apr. § 5—6, — men der er bevaret en række skifteprotokoller, og disse er tydeligt nok indført av hensyn til umyndige arvinger. Tager man dem i kronologisk orden, hedder det foran i den ældste fra *Helsingør*, hvorfra der er bevaret skifteprotokoller 1571, 1583—92 og derefter sammenhængende til 1660, i den fra 1571: »Helsingør bys skiftebog udi hvilken findes indskrevet alle skifter og andre bestillinger, som børnegods er anrørende . . .«, men den mangler ligesom de følgende en autorisation. *Vordingborgs* fra 1593—1611 kaldes blot »skiftebog begyndt 1593«, men den næste fra 1637—64 er autoriseret av borgmesteren og tre borgere, formentlig råd-

¹ Forordn. 1623 $\frac{1}{7}$ § 2—3. Gentaget i reces 1643 $\frac{27}{2}$ II. 15. § 3 og 5.

² Forordn. 1639 $\frac{8}{6}$ § 3.

mænd, 2. januar 1637: »udi denne bog findes 236 blade, hvorudi skal indføres summen og meningen på alle skifter . . .«, således at den ikke blot indeholder skifter, hvorved der har været umyndige arvinger, men den omfatter alle skifter. Den ældste fra *Køge* 1596—1611 mangler særlige oplysninger, men i den næste skiftebog fra 1606—33 hedder det: »Kopibog, som efter hr. kanslers forordning og befaling på Køge rådhus den 9. februar 1623 er sammenskrevet, hvorudi findes indført alle skiftebreve og skifters forhandling på umyndige børns arvegods, som nu lever og under værgemål er, som til denne tid har kunnet opspørges.« Her kan ikke være tvivl om skiftebogens formål, og den viser klart, at det først er kanslerens indgriben, der har bragt orden i sagerne, og det er værd at lægge mærke til, at skiftebogen først er blevet til efter hans ordre, mens der ikke er nogen henvisning til den kgl. forordn. av 7. april 1619 om overformynderivæsen. De følgende skiftebøger fra *Køge* 1622—63 mangler autorisation. I *Holbæk* skiftebog 1641—50 er der heller ingen oplysninger om dens art, mens den følgende 1651—57 siges at indeholde *alle* skifter. Endelig siges det i *Næstveds* skiftebog 1658—69, at deri er indskrevet alt »de umyndige deres værgemaal angående«, altså igen blot en skiftebog indrettet av hensyn til børnegodset.

I ingen av disse skiftebøger er fundet nogen avgift til kronen, så de viser intet om nogen til »bobrud« svarende kendelse, men der kan i disse købstæder ikke være nogen tvivl om udviklingen av det offentlige skifte: først har man, undertiden før forordningen av 1619, indført en protokol med fortegnelse over børnegodset og de umyndige arvingers stilling, og derefter har det vist sig praktisk at føre bog over alle skifter. Udviklingen har næppe været ens eller samtidig i alle byer, og da lovbestemmelserne kun gælder umyndige i byerne, står man overfor en langsomt udviklet praxis, der kan have påvirket forholdene på landet. Dette er, hvad der kan læses ud av det bevarede materiale, men da der er huller i rækkerne av skiftebøger, og da der ikke er grund til at antage, at netop disse byer er gået i spidsen i udviklingen, er sandsynligvis mange skiftebøger gået tabt.

Medens skifteforvaltningen ikke gav herskabet nogen indtægt, uden for så vidt som ridefoged og skriver delvis kunne lønnes ved de sportler, der faldt ved skiftet, så havde dette en anden indtægt, der delvis fremkom efter et skifte, nemlig *forlov* eller *førlovspenge*. Denne avgift betaltes til herlighedsejeren hver gang en person, løsøre eller andre ejendele flyttedes fra hans gods til en by eller et andet gods, og det vil på vornedskabets område især sige flytning av arvelodder, og den betaltes av hver arving med et fast beløb for hver arvepart. Førlovspenge kendes allerede fra 1396¹, men det er ikke klart, hvorfor den skulle betales. Måske er det en kendelse for den beskyttelse, som husbonden havde ydet den, der flyttede, eller det, der flyttedes, og den blev først betalt, når ejendelene faktisk blev bragt bort².

I 15—1600tallet var førlov altid de 3 rigsmark, der var fastsat i 1396, uanset det flyttedes værdi, og beløbet ydedes med samme sum av hver arving. Der findes fra privat gods eksempler på andre beløb³, men det synes en undtagelse, i hvert fald var beløbet, så vidt det har kunnet konstateres, fast på krongods på sjællandske lovs område. Een undtagelse er dog fundet, idet der på Samsø normalt ikke ydedes førlov. I de bevarede lister over sagefald og førlov fra Samsø indenfor tiden 1578—1658 findes førlov kun ydet i følgende tilfælde: 1628. Peder Nielsen i »Orløse« i Sjælland gav til »førresloff« 3 rnk. 1635. Mads Pedersen og hans medarvinger på »Hersholmb« gav til førlov av en arv, de førte her av landet til hobe 5 rdl. 1 ort. Denne særstilling for samsingerne hænger formentlig sammen med, at de som ejere av deres bygninger, hvorav de betalte husbondhold, nærmede sig selvejerne, og disse synes aldrig at have betalt førlov. Det må nemlig anses for utænkeligt, at der ikke i den lange årrække

¹ Dronning Margretes forordn. 1396. Aarsberetn. f. Geheimearkivet V, 55.

² Om førlov se Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie (1940), 476; Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed (1656), 130 f.; Osterrson Veylle anf. v. s. 289; Fussing: Herremand og fæstebonde (1942), 286 f. og 307 f.

³ Fussing anf. v. s. 287.

skulle være faldet arv efter samsinger til folk boende udenfor oen, så der skulle normalt meget hyppigere være ydet førlov, men hvorfor det netop er ydet i de to ovennævnte tilfælde kan ikke forklares. Samsø hørte til jyske lovs område, men administreredes fra et sjællandsk len.

For at få en baggrund for de i det følgende behandlede særlige forhold på Møn vil det være naturligt at se på, hvordan førlov blev ydet på andre len og i købstæder indenfor sjællandske lovs område, og som eksempler er valgt det nærmest Møn liggende len Vordingborg med Jungshoved og det fjærnestliggende Kalundborg len.

Fra *Kalundborg* len, der foruden Samsø omfattede Ars og Skippinge herreder, er bevaret lensregnskaber med lister over det ydede førlov fra følgende år: 1579—80, 1599, 1606—7, 1611—33, 1635—46 og 1651—57. Her ydedes førlov både når en bonde selv forlod lenet med sine ejendele, og når arvet gods flyttedes derfra. Som eksempler på det første skal nævnes: 1580. Oluf Larsen, som boede i Svendstrup og flyttede ind på kirkens ibd. 1606. Jens Ibsens kvinde, som flyttede til Ods herred. 1611. Niels Pedersen i Bastrup, som flyttede av sin gård. Jørgen Nielsen Kræmmer i Kalundborg av en vejr mølle, han flyttede fra Vollerup til Kalundborg. 1615. Niels Jensen i Havnsø av en piges gods, som han tog til sig i Eskebjerg. 1617. Poul Møller i Skambæks mølle førte noget børnegods for en dreng, som han var værge for, til Melby. 1621. Christen Sørensen i Lille Fuglede flyttede av en gård på kronens ind på præstens gods. 1628. Anders Hansen i Vørslev for gods han flyttede fra Vørslev til Holbæk. 1632. Peder Mortensen for gods han flyttede fra Kaastrup til Kalundborg. 1646. Jep Jensen i Bastrup som flyttede av godset. 1651. Jens Pedersen i Niløse som flyttede til Antvorskov len.

Eksemplerne viser, at enhver form for flytning medførte, at der skulle betales førlov. Den skulle ydes, både når man flyttede bort fra lenets område, hvadenten det var til et andet len eller en købstad udenfor lenet, eller når man flyttede til den indenfor lenet liggende købstad Kalundborg eller til en præstegård indenfor lenet, skønt kronen havde herligheden herav. Når en kvinde

ved sit giftermål flyttede sine ejendele, måtte hendes mand betale førlov, og det samme gjaldt den værge, der flyttede sin myndlings gods. Mens der formentlig i alle disse tilfælde har været tale om flytning av alle den pågældendes ejendele, har også flytning av en hel bygning, som den ovennævnte vejr mølle, været betragtet som grundlag for opkrævning av førlovspenge. Der er derimod ikke fundet noget eksempel på, at der er ydet førlov ved flytning *indenfor* lenet.

Langt de fleste førlovspenge ydedes av arv, der blev flyttet fra arveladerens bopæl, og de ydedes også, når en enke med børn ved et nyt giftermål flyttede sine børns fædrenearv. Præster ses aldrig her -- og forøvrigt heller ikke på de andre gennemgåede len --- at have ydet førlov, derimod betalte arvingerne efter en præsteenke 1651, denne avgift, og 1653 betaltes den av arvingerne efter en præst¹.

Efterfølgende tabel I skulle vise førlovspengenes hyppighed, ikke det samlede beløb, da det varierede efter arvingernes antal. Herav skulle man dels kunne se, i hvor stort omfang lenets befolkning flyttede, dels hvor hyppigt der på lenet forekom boer med arv til udenlens folk. Dette viser *ikke*, hvor mange overskuds-boer der i denne periode forekom på lenet, idet førlov jo ikke betaltes av arvinger, der boede på lenet, men da det drejer sig om en temmelig lang årrække, skulle tabellen vise noget om det *relative* omfang av dødsfald og overskudsboer. Den voldsomme stigning i arvefaldenes tal i 1620 og de ret store tal fra 1651—53 hænger formentlig sammen med de i disse år grasserende epidemier². På een flytning nær til Holbæk flyttede alle, der tog til købstaden, til Kalundborg. Tallene fra 1658 må tages med stærkt forbehold, da lenet på grund av krigen ikke var i regelmæssig drift hele året 1657—58.

Fra *Vordingborg* len, der omfattede Bårse, Hammer og Ty-

¹ Præsternes stilling til førlovsavgiften synes at have været meget forskellig landet over, og spørgsmålet vil blive gjort til genstand for en særlig undersøgelse, der formentlig vil fremkomme i Kirkehist. Saml.

² Mansa: Bidrag til Folkesygdommenes . . . Historie i Danmark (1873). 277 ff. og 384 ff.

Tabel I. Kalundborg len.

	Flyttet arv	Flytn. fra lenet	Flytn. til købstad		Flyttet arv	Flytn. fra lenet	Flytn. til købstad
1579 ...	15	..		1630 ...	10
1580	1		1631 ...	5
1599 ...	12	..		1632 ...	11	..	1
1606 ...	5	1		1633 ...	4
1607 ...	6	1635 ...	6	..	1
1611 ...	21	1	1	1636 ...	7
1612 ...	20	1637 ...	6
1613 ...	5	2	..	1638 ...	7	1	..
1614 ...	18	4	..	1639 ...	4
1615 ...	13	5	1	1640 ...	3
1616 ...	19	4	..	1641 ...	10	5	..
1617 ...	31	5	1	1642 ...	9	3	
1618 ...	23	6		1643 ...	4	1	
1619 ...	15	1	..	1644 ...	4	..	
1620 ...	89	13	1	1645 ...	4	2	
1621 ...	7	2		1646 ...	4	2	
1622 ...	10	3		1651 ...	19	2	
1623 ...	21	3		1652 ...	22	2	
1624 ...	17	1653 ...	37	..	
1625 ...	20	3	1	1654 ...	19	1	
1626 ...	18	..	1	1655 ...	18	..	
1627	2	..	1656 ...	9	2	..
1628 ...	13	2	1	1657 ...	26	4	1
1629 ...	9	1658 ...	3

bjærg herreder er bevaret materiale fra årene 1612—58 undtagen 1621 og 1647—49, da lenet var på avgift. Her ydedes førlov på ganske samme måde og i de samme tilfælde som på Kalundborg len, men der er dog i al fald ett sikkert eksempel på, at der er ydet førlov av arv, som vel flyttedes, men dog forblev indenfor lenet i 1642. Både antallet av førlov ved flytning og ved arv er her langt mindre end på Kalundborg len, men på grundlag av dette ene fænomen lader det sig næppe gøre at drage slutninger med hensyn til de økonomiske forhold hos de to lens bønder. I dette regnskab opføres som førlov også den avgift, de bønder måtte betale, der havde haft fremmed sæd i deres jord, men dette

Tabel II. Vordingborg len.

	Flyttet arv	Flytn. fra lenet	Flytn. til købstad		Flyttet arv	Flytn. fra lenet	Flytn. til købstad
1612 ...	8	1		1635 ...	3		
1613 ...	10			1636 ...	1		
1614 ...	4			1637 ...	4		
1615 ...	6	..		1638 ...	2		
1616 ...	5	1		1639	
1617 ...	4			1640 ...	1	1	
1618 ...	4	..		1641	1	..
1619 ...	4	..		1642 ...	3	..	1
1620 ...	9	1	..	1643 ...	2	1	1
1622	1	2	1644 ...	2		..
1623 ...	1	1	2	1645 ...	2		
1624 ...	3	..	1	1646		
1625	2		1650 ...	1		
1626 ...	2	1	..	1651 ...	3
1627 ...	1	1	1	1652 ...	2	2	2
1628 ...	1	1		1653 ...	8	..	
1629	1		1654 ...	2	..	
1630 ...	1	1		1655	1	
1631 ...	3			1656 ...	4		
1632	1657		
1633 ...	1	3	1	1658		
1634 ...	2						

er der her set helt bort fra, da denne form for »førlov« er de her behandlede fænomener helt uvedkommende. Een flytning av person fra lenet gik til Norge, fire til Vordingborg, fem til Præstø og to til Stubbekøbing, og to gange tilfaldt arv personer i udlandet. Se tabel II.

Går man fra landet til disse to lens købstæder, viser antallet av førlovsydelser sig at være meget mindre, fordi Kalundborg og Vordingborg var småbyer med få indbyggere, men iøvrigt er byfogedregnskaberne bevaret i meget ringere omfang end lensregnskaberne. I tabellen opføres også de år, hvorfra regnskaberne er bevaret, men hvori der ikke er ydet førlovspenge. Anledningerne til førlovs betaling er de samme som på lenene, men et par gange er det usikkert, hvorhen den pågældende person

Tabel III. Kalundborg by.

	Flyttet arv	Flytn. til andet len	Flytn. til købstad		Flyttet arv	Flytn. til andet len	Flytn. til købstad
1620 ...	9	1	..	1643		1
1621 ...	4	..	1	1644
1626 ...	1	1	..	1645 ...	1		..
1628	1646
1629 ...	2	..	2	1647		1
1633	1648
1638 ...	3		..	1649
1639 ...	3		..	1650
1640	1651 ...	2		..
1641 ...	2		..	1652 ...	2		..
1642 ...	1		1	1653

Tabel IV. Vordingborg by.

	Flyttet arv	Flytn. til andet len	Flytn. til købstad		Flyttet arv	Flytn. til andet len	Flytn. til købstad
1622 ...	2	1636 ...	2
1623 ...	3	..	2	1637 ...	2
1624 ...	4	1638 ...	1	3	..
1625 ...	1	1639 ...	5		1
1633 ...	1	2	1	1640
1635 ...	3	1	1	1649 ...	1		..

eller arv er flyttet. Een flytning har iøvrigt en vis interesse til forståelse av retsbeljentes rekruttering: 1642 flyttede en rådmænd i Kalundborg *Jacob Christensen* til Love herred for at blive herredsfoged. Se tabel III og IV.

For yderligere at være sikker på, at de nedennævnte forhold på Møn ikke fandtes andre steder, er gennemgået Dragsholm lens regnskab 1592 og Tryggevælde lens regnskaber 1596, 1607, 1611 og 1616, og her findes forlovspege kun på samme måde som på det ovenfor behandlede len. Desuden er gennemgået Køge skifteprotokol 1596—1602 og byfogedregnskaberne fra alle købstæder indenfor sjællandske lovs område, og her er det samme tilfældet som i de i tabellerne behandlede købstæder.

Lensmanden på Stegehus *Peder Basse* til Sorup fik kongebrev av 1622 $27/6$ om forskellige forhold på Møn, og heri hed det blandt andet, at da bønderne på Møn av arild havde svaret kongen 15 sk. i forlovspenge, var kongen tilfreds med, at det også fremtidig forblev ved denne taxt. Sagen må formentlig være blevet rejst av Peder Basse, der 1618 var kommet til Stegehus len efter 1598—1613 at have haft Roskildegård inde og 1613—18 Svendstrup len, og fra disse len kendte han kun forlovspenge efter den sædvanlige taxt på 3 mark. I al fald fik hans ridefoged 1619 $20/4$ tingsvidne av Møns vestre herred og $20/4$ samme år av østre herred om, »hvorvidt bobrud og forlov, som her ud av gammel tid indtil nu er gået og udgivet til kongssag«, og begge steder udtalte tingmændene og menige herredsmænd, at så længe de kunne mindes, og som deres forældre havde sagt før dem, da var der givet og gået her av landet til kongssag for hvert bobrud 12 sk. dansk, ligeså hvert forlov¹.

Da der intet findes om sagen i Danske Kancellis indkomne breve, må man av ovenstående slutte sig til sagens gang. Formentlig har den nye lensmand set, at forlovspengene her ydedes efter en lavere taxt, end det ellers var brugeligt, og han har ment, at han ikke uden at krænke kongens interesser kunne lade dette passere. Han har da ved hjælp av tingsvidnerne fået forholdet oplyst og har indstillet sagen til kongens avgørelse. Når Christian IV., der ellers nok kunne være ude om at sikre kronen øgede indtægter, har godkendt den gamle ordning, hænger det nok sammen med, at forlov på Møn ydedes i langt flere tilfælde end ellers kendt, og at han herfra fik en anden indtægt, der andre steder ikke skulle ydes, nemlig *bobrud*. Det er imidlertid muligt, at sagen er rejst av rentekamrets revision, der har set, at de mønske forlovspenge blev betalt efter en usædvanlig og lavere taxt, men da sagen dukkede op umiddelbart efter, at Peder Basse havde overtaget sit nye len, er det nok ham, der har rejst spørgsmålet.

Når bønderne vidnede, at forlov og bobrud hver ydedes med 12 sk. dansk, var det kun delvis rigtigt. Taxten var på lenet

¹ Tingsvidnerne ligger som bilag i lensregnskabet 1622.

Tabel

	Bobruds					F
	Enke- mænd med børn	Enker med børn	Børn efter forældre	Andre nære familie- forhold	Uoplyst	
1619	1	..	1	2	1	..
1620	2	..	6	1
1621	7	..
1622	1	..	4	..	6	..
1623	1	8	1
1624	2	7	1
1625	1	2	9	..
1626	2	3	3	..
1627	6	2	8	..
1628	3	2
1629	3	1	2	..	11	..
1634	2	..	3	3	2	..
1635	4	1	1	..	4	..
1636	9	7	2	..	2	..
1652	4	7	1
1653	6	10	..
1654	9	4	..
1655	2	12	..
1656	17	..
1657	3	7	..
1658	3	..

1612—13 12 sk., 1619—52 15 sk. og 1653—58 18 sk., og i Stege by 1602—17 12 sk., 1622—24 15 sk. 1625 18 sk. 1627—31 12 sk. og 1640—56 18 sk. Stigningen hænger formentlig sammen med dalerens ændrede skillingstal og inflationen, men nedsættelsen i Stege 1627—31 kan ikke forklares. Fra 1652 bevilgedes der borgmester og råd det halve av bobruddet, således at kronen her fik sin indtægt beskåret, men taxten ændredes ikke.

Går man til lensregnskabet og byfogedregnskaberne for at se, hvordan de to afgifter faktisk blev ydet, er der den vanskelighed,

Stegehus len.

Person flyttet til landsby i lenet	Person flyttet til købstad	Person flyttet til andet len	Arv flyttet indenfor landsby	Arv flyttet indenfor lenet	Arv flyttet til købstad	Arv flyttet til andet len	Usikre førlov for flytning av person	Arv flyttet uvist hvorhen
3	1		1	6	..	1	3	2
4	1	..		12	1	2	1	11
2	1	1			2	27
8	2	1	4	3		12
10	3	3	1	10		..		2
7	2	1	8	8		3		2
5	1	3	1	2				..
..	1		2	5	
1			3		14
..			2	2	2	1		1
..				6	..			5
..		1				1
1		1	4	2				6
2		3				1
..	1	1		3		15
1	..	1			20
..	..	1			13
..		9
..	2	1		18
..	..			1	..			5
..	..			1	..			3

at skriverne ikke altid har holdt dem adskilt, men som regel kan man av sammenhængen se, hvad der menes. Avgifterne findes under de uvisse indtægter i lensregnskabet, og den pågældende post betegnes oftest kun som førlov, undertiden som førlov og bobrud, selv om der ved de enkelte underposter er angivet, hvilken av de to avgifter der er tale om. Ved de enkelte ydelser står ligeledes oftest kun førlov, selv om det av sammenhængen og beløbets størrelse er klart, at der er tale om begge avgifter under ett. I Stege byfogedregnskaber holdes avgifterne helt

adskilt 1600—13, og 1622—24 kaldes de tilsammen kun førlov, mens de i andre regnskaber er anbragt under sagesfaldet. Materialet er følgende: I. Regnskab for Elmelundegård 1607, 1611, 1613, 1615 og 1618. II. Regnskab for Stegehus med Elmelundegård 1619—29, 1634—36, 1652—61. III. Stege byfogedregnskaber 1600—03, 1607—17, 1622—25, 1627—31, 1640—44, 1652—56.

Hvad bobrud er, kan ses av omtalen ved de enkelte tilførsler i *lensregnskabet*, og nogle eksempler skal anføres: 1612. Ett bobrud og to førlov i Tostenæs, der skifte stod efter Rasmus Hofmand. 1619. Per Rasmussen i Svendsmark til bobrud efter hans hustru. 1620. Fem arvinger gav hver ett førlov og ett »bobrud for dem alle« i Frennerup. Niels Jacobsen i Askeby gav ett førlov for arv efter sin mor og ett bobrud. Hans Pedersen i Tøvælde, da han byttede med sine små børn efter moderen, gav ett bobrud. 1622. Morten Lauridsen og Mette Lauridsdatter gav bobrud, »der de brød boen og arvede efter deres far«. 1623. Anne Rasmus' i Ebbelnæs gav bobrud, der hun skiftede med sine små børn efter sin mand. Rasmus Jensen, der arvede Rasmus Jyde i Raabymagle, gav ett bobrud og et førlov. 1624. Tre arvinger i Jylland, der arvede efter en kone, gav hver et førlov og sammen med hendes mand ett bobrud. Anders Jensens enke i Lendemarke gav bobrud, da hun betalte gælden efter hans død. 1625. Oluf Lolloks enke i Mandemarke gav bobrud, da hun skiftede med sine børn. Rasmus Staal i Råbymagle gav ett bobrud, da han skiftede med sin kones arvinger. 1627. Peder Ingvarsen i Stubberup gav ett bobrud, da han skiftede med sine stiftbørn. 1634. Laurids Biere i Udby gav ett bobrud og et førlov, da han skiftede med sine sødskende efter deres far.

I *Stege* byfogedregnskaber findes ganske de samme oplysninger, men her betales desuden 1628 av boet efter Rasmus Blasen, efter hvem arvinger ikke fandtes, et halvt bobrud, skønt arveløst gods ellers helt og holdent tilfaldt kronen.

Herefter må *bobrud være en afgift, som betalles til kronen av arvingerne for at de kunne få lov til at skifte arven*, uanset hvordan de var beslægtet med arveladeren, hvor mange de var, eller om

Tabel VI. Stege by.

	Bobrød				Forlov					
	Einkønmand efter born	Enker efter born	Andre nære familie- forhold	Løplyst	Personer til lenet	Personer til andet len	Arv til lenet	Arv til andet len	Usikre forlov av person	Arv flyttet uvist hvorhen
1602.....	..		3	3	1	2	..	1
1603.....	..			6	4	2
1608.....	3	1
1609.....	..	1	1	2	1	..	1
1610.....	1	1	1	1	2	..
1611.....	3
1612.....	1	1	1	1	2
1613.....	2	1	1	1
1614.....	1	4	1	2	..	1
1615.....	5	1
1616.....	5	1	..	1
1617.....	4	1
1623.....	1	..	2
1624.....	1	1	3
1625.....	2	1	3	2	1	2	..	1
1627.....	2	7	6
1628.....	1	2	1	1
1630.....	1	2	3
1631.....	3	2	2
1640.....	1	3	1	..	1
1641.....	3	11	7
1642.....	5	10	2	1	5
1643.....	2	1	2
1644.....	2
1645.....	3	1	..	1	2
1652.....	3	1	..	2	1
1653.....	2	2	2	3
1654.....	2	..	2
1655.....	1	2	1
1656.....	3	13	1

de boede på Møn eller ej, og det betaltes også, når arvingen blev boende i sin avdøde mands eller hustrus gård, og er således uafhængigt av, om arven flyttedes, og det har derfor intet med forlov at gøre.

Bobrud kan ikke i det bevarede materiale konstateres for 1602, da det første gang findes i Stege, og dets alder kendes derfor ikke, men bønderne havde nok ret, når de vidnede, at bobruddet var »av arild« og det lader sig ikke avgøre, med hvilken begrundelse kronen krævede avgiften, skønt der ikke var tale om offentligt skifte.

Bobrud kendes kun fra Møn, og her havde *forlov* også en særlig karakter, da det foruden i de sædvanlige tilfælde -- flytning av arv eller person bort fra lenet enten til et andet len eller til lenets købstad Stege eller fra Stege til landsby på lenet -- også skulle betales ved flytning av både person og arv fra landsby til landsby eller i samme landsby *indenfor* lenet. Nogle få eksempler fra lensregnskabet på betaling av forlov vil være nok til at vise både det normale og det specielle. 1619. Niels Rasmussen i Skelby på Falster for arv efter Jens Hollænder i Askeby. Søren Møller, som flyttede fra Lendemark til Stege. 1620. *Anders Henningsen i Kokseby og Henning Hansen i Hårbylille for arv efter Sidsel Hanses i Lerbæk. *Lars Nielsen i Nøbølle efter sin farbroder Christen Lauridsen i Nøbølle. *Jens Fynbo, der flyttede fra Kjeldbymagle til Askeby. Peder Købmand i Stege, der flyttede Clemind Clemindsens enke i Frennerup til Stege med hendes gods. 1621. Niels Plog i Ebbelnæs, der flyttede til Sjælland. Knud Væver, der flyttede fra Vollerup til Stubbekøbing. 1622. Anders Jacobsen i Sprove flyttede til Stege med sit gods. 1624. *Gert Madsen i Tostenæs flyttede sin kones gods dertil fra Udby. 1628. Niels Andersen og Rasmus Kræmmer i Stege for arv efter Laurs Madsens kone i Tovælde. 1652. *Maren Jensdatter i Vindebæk, som flyttede fra sin bolig og kom i ægteskab med Rasmus Madsen Fræer ibd. De med * mærkede eksempler viser flytninger foregået mellem landsbyer på lenet eller indenfor den samme landsby.

Fra Stege skal nævnes et par eksempler, der supplerer oplys-

ningerne fra lenet. 1608. Hans Kræmmer flyttede fra Stege til Vordingborg. 1612. Anders Rasmussen flyttede fra Stege til Frennerup. 1616. Hans Jørgensen flyttede arv til Gulland. 1617. Per Bogo flyttede arv til Stubbekøbing. 1624. Christen Andersen i Spejlsby flyttede sin hustrus arv fra Stege. 1652. Henning Adamsen i Kjeldby og Peder Splint i Tøvælde for arv efter Niels Bysvends kone i Stege, som de flyttede til landsbyen. 1655. Hans Ihsen i Dyrlev på Sjælland flyttede arv hertil. Alle disse eksempler fra Stege er av normal art, og det kan ikke ses, at der er betalt forlov for flytning av arv indenfor byen.

Av disse eksempler fremgår, at forlovspenge både betaltes i de samme tilfælde som dem, der kendes fra andre len og byer, og ved flytninger, der ellers ikke medførte denne avgift. Her betaltes forlov av den, der flyttede sin arv eller sin kones gods eller sit eget gods fra en landsby til en anden på øen, ja endog ved flytninger av gods indenfor samme landsby. Forlov har således her et betydeligt større omfang end ellers kendt, og som det vil fremgå av tabel V var flytninger av arv og personer hyppige indenfor lenet.

De opstillede tabeller V og VI over bobrud og forlov på Møns len og i Stege er ikke fuldt pålidelige, fordi materialet ikke altid tillader en sikker avgørelse av alle forhold ved skiftet, men de tvivlsomme tilfælde er anbragt i kolonnerne efter bedste skøn. Når der i regnskabet står, at en enke eller enkemand har skiftet med sine børn og kun har ydet bobrud, men ikke forlov, er der gået ud fra, at arven ikke er flyttet. Når det hedder, at der er ydet bobrud efter n.n.s kvinde, er det antaget, at manden var i live, da der andre steder står: efter sal. n.n.s kvinde, og bobruddet er da opført under »nære slægtninge«, der foruden skifter, hvor kun ægtefællen findes *anført* som arving, også omfatter de tilfælde, hvor børn har skiftet efter deres forældre og omvendt og sødskende efter en broder eller søster.

Med hensyn til tabel V gælder, at i alle de tilfælde, hvor enker og enkemænd skiftede med deres børn, ydedes der *kun* bobrud undtagen i 1627, da der to gange, hvor enker og to gange hvor enkemænd skiftede med deres børn, ydedes både bobrud og

førlov. Forklaringen er formentlig den, at alle de øvrige enker og enkemænd blev boende med deres børn i den avdødes gård eller hus, således at der ikke flyttedes nogen arv, og der derfor ikke skulle betales førlov, mens der i de fire tilfælde i 1627 har været børn, der ikke boede hjemme og derfor flyttede deres arveparter. Der betaltes bobrud alene av fire enker og femten enkemænd, og de må altså været blevet boende på arveladerens bopæl, men de ses ikke at have haft børn. Det må de nu vistnok have haft, for ellers kunne manden ikke arve, og konen havde ingen arveret efter manden. Formentlig skyldes det blot glemsomhed hos skriveren, at børnene ikke er nævnt, for havde der været fjærnere arvinger, andre frænder, måtte disse have betalt førlov, idet deres arveparter skulle flyttes fra gården.

Det er overvejende sandsynligt, at alle de førlov, der i tabellen er betegnet som usikre, ydedes for flytning indenfor lenet, men det kan ikke ses, hvilke av disse flytninger der foregik indenfor samme landsby og hvilke fra landsby til landsby. Under førlov for arv indenfor samme landsby er medtaget skifter mellem enker og enkemænd og disses børn, da det må antages, at familien er blevet boende i landsbyen, når intet særligt oplyses om flytning av arv eller person. Når arvingernes antal er opgivet, er hver arvelod regnet for een post, da hver arving skulle betale førlov, og da de ikke altid boede samme sted. Fra 1652 og følgende år findes yderst sparsomme oplysninger om arvingernes bopæl.

De ovenfor nævnte taxter for førlov synes ikke altid at have været helt faste, for 1624 betalte tre arvinger i Jylland hver 3 mark i førlov, og 1656 betalte een arving på Fyn og to i Stege hver $4\frac{1}{2}$ mark. Ligesådan var det ved flytning av personer. For hvert av årene 1625, 1626, 1635 og 1652 betalte personer, der flyttede til Låland og Falster hver 3 mark i forlov, og 1653 og 1654 kostede det $4\frac{1}{2}$ mark at flytte til Sjælland, skont der også findes eksempler på, at der ved flytning bort fra øen er blevet ydet efter den sædvanlige mønske taxt. Een gang — 1652 — betalte en mand fra lenet 3 mark for at få lov at flytte til Stege, hvad der ellers kun kostede det samme som ved flytning indenfor

lenet. Da en mand 1629 købte en mølle på Møn og flyttede den til Falster, måtte han av med 3 mark, og en kone, der 1657 flyttede fra de fattiges gods på Møn til et andet sted på øen, måtte betale 4¹/₂ mark i førlov. Selv om disse eksempler er uregelmæssige, ser det ud til, at de særlige, lave taxter for førlov kun gjaldt ved flytning av arv eller personer indenfor lenet, mens lensmændene har krævet den ellers gængse, højere taxt på 3 mark, når der var tale om flytning fra lenet, hvad der understreger, at forholdene på Møn havde en særlig karakter.

Tabel VI over avgifterne i Stege indeholder også et par uregelmæssigheder. Rasmus Skrædder i Kallehave, betalte 1640 3 mark i førlov, formentlig fordi han flyttede arv fra Stege til Sjælland og derfor måtte betale efter den på Sjælland gældende taxt. Mere mærkeligt er det, at 1641 betalte Marchen Peder Svendsens for en arvepart efter sin mand Jens Ladefoged efter vurdering 6 rdl. Selv om hun er blevet gift igen og har flyttet sin arv bort fra lenet, er det ikke muligt deri at finde en forklaring på de abnormt høje førlovspenge. Muligvis er hun flyttet bort fra Danmark, så der er tale om sjettepenge. En enkelt arv, der 1656 førtes til »Slesvig i Holsten«, medførte betaling av sjettepenge, og således må hertugdømmerne med hensyn til arveudførsel være blevet betragtet som udland, da udenlandske arvinger altid skulle betale en sjettedel av deres her i landet faldne arv til kronen¹. Da byfogedregnskabernes oplysninger ofte er ret kortfattede, er det vanskeligt at udskille de forskellige typer, men det kan i al fald ikke påvises, at der i Stege er blevet betalt førlov ved flytning av arv eller personer indenfor købstaden, således som det var tilfældet ved flytninger indenfor samme landsby på lenet.

Selv om tabellerne ikke kan opstilles helt nøjagtigt, skulle de stort set kunne vise omfanget av hobrud, førlov ved arv og ved flytning og til en vis grad, hvor personer og arv flyttedes hen og derved give nogle oplysninger om befolkningens vandring. Trods vornedskabet synes befolkningen ikke at have været helt stabil, og her — som på Kalundborg og Vordingborg len — er der tale

¹ Reces 1643 27/2 II. 7. § 2.

om et ikke helt ringe antal flytninger i den periode, som materialet belyser, idet flytning av arv må avspejle en flytning, der er foregået før arvefaldet, således at man ikke kan nøjes med at optælle de flytninger av personer, der direkte fremgår av regnskaberne.

Efter Frederik III.s tronbestigelse søgte monboerne om stadfæstelse på deres privilegier, og 1650 $16\frac{1}{8}$ anmodedes lensmanden på Stegehus *Corfitz Ulfeldt* om udførligt at meddele kongen hvilke privilegier, der havde været i observans og uimodsigeligt brugt¹. Der kendes hverken svar på dette brev eller nogen kongelig stadfæstelse på privilegierne, hvortil den særlige ordning med bobrud og forlov vel må siges at høre, men formentlig er alt foreløbig blevet ved det gamle, for de to afgifter betaltes på samme måde som hidtil i al fald til 1658 på lenet og til 1656 i Stege.

I amtsforvalterregnskaberne efter 1660 findes intet om bobrud, og det samme gælder Møns vestre herreds tingbog 1668—74 og Stege rådstueprotokol 1649—68. I Stege byfogedregnskaber 1668—72 findes intet bobrud og kun fire gange forlov, nemlig to gange ved flytning til Sjælland og to gange ved flytning til landsbyer på Møn. De uvisse indtægter mangler i byfogedregnskaberne 1672—90. Da alle disse regnskaber er ret summariske, tør man imidlertid ikke herav slutte, at afgifterne ikke er blevet betalt efter 1660.

Det er utilfredsstillende ved en undersøgelse som denne at måtte konstatere, at man ikke kan finde disse særlige mønske forholds alder og oprindelse, men sammen med de ovenfor omtalte særlige forhold på Samsø skulle den vise, at de retslige forhold på dette felt ikke har været ens landet over, ja end ikke indenfor samme landskabslovs område². Det tyder på, at bøn-

¹ Sjæl. Tegn. 1648—50 f. 381.

² Også på lenene indenfor Jyske lovs område har der været forskel på praxis med hensyn til ydelsen av forlov. Mens der fra Aalborghus og Lundenes len intet eksempel kendes på, at der er ydet forlov av arv, der forblev i den landsby, hvor arven var faldet, forekommer dette på Odensegård len 1577, 1604, 1609 og 1611. På Aalborghus len ydedes forlov aldrig for flytning

dernes kår ikke har været ens i alle rigets forskellige dele, men kun en omfattende undersøgelse av både førlov og andre retsforhold vil kunne vise, i hvilket omfang det var tilfældet.

Summary.

Partition of inheritance was always undertaken by the heirs themselves untill 1683, when it was established, that all partitions should be controlled by the crown and normally accomplished by government officials. Attempts to institute public control are found as early as 1571 in Elsinore. Records of division of inheritance on Sealand are found in towns, beginning with the registration of the inheritance of minors, and this was legally established in 1619. In the country records are first found on crown-lands 1630 and on private estates in 1651. In 1396 a duty of 3 marks called "førlov" had been imposed on inheritance, goods and persons, moved from one jurisdiction to another and labels I—IV show how often it happened on two crown-lands and in two towns. In Sealand no duty was paid to the crown on partition of inheritance.

On the island of Møn special conditions are found. Here the duty of "førlov" was levied *also* when goods or persons moved within the jurisdiction, even when inheritance was transferred from one farm to another within the same village, but here the duty was only 12—18 skillings i. e. one sixth to one eighth of the ordinary duty. Here an additional duty called "bobrud" was levied on the same scale. "Bobrud" had to be paid before the heirs were allowed to divide the inheritance, notwithstanding whether it was moved or not, and it was imposed on both the tenants of the crown and on the inhabitants of the only town on the island, Stege. The sources available to describe this purely local phenomenon are very scanty and it can only with certainty be said to have been in existence during the years 1602—1660, but in 1619 the tenants declared that it had "always" existed and probably it is medieval. On the island of Samsø the tenants did not pay "førlov", probably because they were free-holders as far as their farmhouses were concerned. These two anomalies

av personer, mens dette var ret hyppigt på Odensegård. Lignende forskelligheder forekommer i købstæderne både indenfor jyske og indenfor skånske lovs områder.

from the laws in force indicate, that these tenants in this respect lived under other conditions than the rest of the population. Tables V and VI show the frequency of "förlov" and "bibrud" on Møn and in Stege.

II.

Norsk-danske Religionsforhandlinger i Paris under Kristian IV. (1647).

Af

J. J. Duin.

I den senere tid er Hannibal Sehesteds navn blitt satt i forbindelse med visse forhandlinger som ble ført i Paris med henblikk på å gjeninnføre katolisismen i Norge. Disse forhandlinger ble kjent ved to dokumenter som Ivar Hansteen Knudsen har funnet i romerske arkiver og som han publiserte i sin oversikt over pavestolens forbindelser med Norge i de to første hundreår etter reformasjonen¹. Dokumentene var udaterte, men fantes i et samlebind fra ca. 1650. Forhandlingene i Paris, sier dokumentene, ble fra dansk side ført av stattholderen (vice-re) i Norge, som var i en særlig ambassade ved det franske hoff, men stattholderens navn nevnes ikke. Ved en lapsus identifiserte² Hansteen Knudsen denne stattholder med stattholder Jens Juel som han tidligere, under året 1625, hadde omtalt³ og som etter sigende var velvillig innstillet overfor den katolske religion. Siden Jens Juel døde i 1634 og hans hustru Ide Lange ikke var datter til den forrige danske konge og søster til den daværende — slik som de nevnte dokumenter sier —, kunne han ikke være den danske utsending som ca. 1650 var i Paris. Selv om dokumentenes datering var usikker, kunne tiden før 1634

¹ Ivar Hansteen Knudsen: *De relationibus inter S. Sedem et Norvegiam duobus primis post reformationem sæculis vigentibus* (Rom, 1946), 184 - 187.

² *Ibid.*, 132 f. og 184.

³ *Ibid.*, 110 og 163 f.

neppe komme på tale. Stattholder i Norge i 1650 var derimot Hannibal Sehested, Kristian IV's svigersønn og Frederik III's svoger¹.

Likevel var således langt fra alle vanskeligheter løst. Først i årene 1662—1663 og 1666 opptrer Hannibal Sehested som overordentlig dansk utsending i Paris. Professor Einar Molland² forkastet derfor Hansteen Knudsens omtrentlige datering (1650) og henla samtalene i Paris til årene 1662—1663. Svensk riksarkivar Ingvar Andersson³ gikk den motsatte veien. En nærmere analyse av de betreffende dokumenter viser at de ikke kan gjelde Hannibal Sehested, konstaterer han uten dog å gå i detaljer. Vi håper i nærværende artikkel å kunne tidfeste dokumentene og således gi svar på noen av de problemer de har reist.

De to omtalte dokumenter er dradd frem fra Propagandakongregasjonens arkiv, fra de såkalle *scritti riferiti*, saker som er blitt behandlet på kongregasjonens offentlige møter. I en til en viss grad fri oversettelse fra datidens italiensk lyder de som følger:

(Barclay's memorial.)

»Mens stattholderen i Norge, tidligere svigersønn og nu svoger,
 »og første minister til kongen av Danmark, var ambassadeur
 »extraordinaire i Paris, betrodde han til abbé Barclay sin
 »hensikt å gjeninnføre den katolske religion i de land, og at
 »han allerede for fem år siden hadde tillatt dens utøvelse i
 »Norge;
 »— at for en ikke liten del hans far John Barclay's (bok)
 »*Parænesis ad sectarios* hadde brakt ham på den tanken, og
 »mange av adelen der med ham;
 »— men at han utvilsomt ville anstrenge alle sine krefter for
 »at planen skulle gjennomføres med hell og ikke mislykkes;

¹ Jvf. vår anmeldelse av Hansteen Knudsens bok i «St. Olav» 1946, 179 f. og i *Revue d'histoire ecclésiastique* 1948, 624—628.

² J. Kleijntjens: *Efforts des jésuites néerlandais en vue de la fondation d'une mission en Norvège en 1648 et les années suivantes*; Einar Molland: *Notes supplémentaires* (Norsk Teologisk Tidsskrift 1949, særtrykk, 21 f).

³ Dansk. Hist. Tidsskr. 11. r., II, 434 i en lengre omtale av C. O. Bog-gild-Andersen: *Hannibal Sehested I* (1946).

» – at han mente Gud hadde ført ham dit for å virkeliggjøre
 »hans planer.
 »Han mente det var nødvendig at en biskop reiste dit med
 »sendelse fra paven, likeledes
 »at, nu Hs. Majestet den Allerkristeligste konge hadde ut-
 »nevnt ham til biskop i Toul, kunne de ikke ønske seg noen
 »bedre enn sønnen til en mann hvis navn var akttet i de land,
 »og hvis person var avholdt av og dyrebar til hans herre
 »konge i den tid denne oppholdt seg i England.
 »Den førnevnte abbé tok med ærbødighet kjennskap til denne
 »herres fromme planer og forsikret ham om at Hs. Hellighet
 »ville ta imot dem med åpne armer, at paven hadde en sådan
 »tørst efter sjeler at han av sin far hadde hørt si om Paulus V
 »salig ihukommelse, at han ønsket gjeninnføringen av den
 »katolske religion i England, selv om den første dag av denne
 »kongens overgang måtte være pavens siste levedag.
 » At Hs. Hellighet var den omtalte paves efterfølger ikke
 »bare i verdighet men også i sinnelag og fromhet. Men siden
 »den apostoliske Nuntius var i Paris, sømmet det seg å trede
 »i kontakt med ham som da senere ville utføre Roms ordrer.
 »Gesandten svarte at det ikke sømmet seg at han som utsending
 »fra en konge av forskjellig religion, skulle gå og oppsøke
 »ham (nuntius), og at det samme hensyn hadde hindret ham i
 »Wien å tale med kardinal Mattei salig ihukommelse. For ikke
 »å la hele saken falle var den eneste utvei å ordne med »til-
 »feldig« møte mellom (nuntius) Monsignor de Bagni og ge-
 »sandten i ett eller annet munkekloster. Nevnte prelat har
 »underrettet Rom om drøftelsen som fulgte mellom dem, men
 »han hadde ikke mottatt noe svar. Den nevnte herre ba derfor
 »abbéen å skrive (til Rom) som dog unnskyldte seg av hensyn
 »til den pavelige nuntius. Men sistnevnte, rørt av denne
 »respekt, sa han kunne skrive.
 »Han skrev altså til den det vedkom og brevet ble sendt sam-
 »men med posten fra førnevnte nuntius. Det er kommet svar
 »på Monsignor de Bagnis breve uten at denne saken ble nevnt
 »med et ord. Barclay har forundret seg over dette og frykter
 »at denne dobbelte taushet fra dette hoff (pavehoffets) side
 »vil være til skade for katolikkene i Norge, og oppheve et-
 »hvert håp med hensyn til Danmark.
 »Uvis hva han skulle gjøre sa han til ovennevnte (utsending)
 »at lignende saker bedre ble behandlet personlig enn skrift-
 »lig; at han skulle gå til Rom og ved muntlige forhandlinger
 »skulle avlegge rapport. Nevnte abbé Barclay hadde nu vært

»i elleve måneder ved dette hoff, flere ganger hadde han konferert med rette vedkommende, fremlagt saken både muntlig og skriftlig uten å kunne få noe svar.
»Skulle abbéen i denne situasjon vende tilbake til det franske hoff, ville hans hjemreise vekke like stor skandale der som i hele Norden. Derfor ber han Deres Eminense ærbødigst om å ta sakens viktighet i betraktning og å fremlegge den for Hs. Hellighet. For det gjelder Guds forherligelse, den Hellige Stols ære, den nuværende paves renommé og så mange sjelers gagn. Dessuten vil det være en grunn for andre protestanter til å følge disses eksempel hvis de blir tatt imot av den Hellige Stol, og likeledes til å fortsette i sin villfarelse når de ser at de førnevnte ble avvist av den, o. s. v.« —

(Tillegget.)

»Sekretæren for denne Hellige kongregasjon og abbé Barclay er like godt inne i den førnevnte sak som de der deltok i den i Paris. Monsignor de Bagnis brev om saken ble avlevert til riktig adresse, likeledes nevnte abbé Barclay's. Det er da også uten nytte og vil kun forsinke saken å skrive til nuntius de Bagni. Det samme er gjort klart av nevnte abbé. Fordi han (nuntius) ikke har noe skriftlig om saken, kan han ikke være bedre informert enn førnevnte som i all ærbødighet vil betone at det efter fire år nu trenges en definitiv avgjørelse og at, hvis man ikke griper til nu, vil vinteren komme imellom og man må vente enda et år, med stor fare for å miste denne eneste gunstige anledning.
»Alt dette fremlegger nevnte abbé for å fralegge seg ansvaret og ber ærbødigst om at såvel memorialen som dette tillegg må bli lest opp i kongregasjonens offentlige møte iformiddag den 20. juni, forat Hs. Hellighet kan bli informert og fritt må treffe en avgjørelse i overensstemmelse med Hs. Hellighets syn og med oppfatningen hos denne Hellige kongregasjons kardinaler.« —

1.

Om enn Barclay's memorial i flere henseender er meget dunkel, gir teksten likevel enkelte tilknytningspunkter som såvidt vites, hittil ikke er utnyttet. Den danske ambassadør, hvem han så enn var, hadde under sitt opphold i Paris et uformelt møte med den pavelige nuntius ved det franske hoff, Monsignor de Bagni,

ett av de få navn som nevnes i brevet. I tiden 1635—1666 finnes blant de forskjellige nuntii i Paris kun en som bar dette navn, nemlig Niccolo Guido del Bagno, titulær erkebiskop av Aten, nuntius i Paris fra 1643 (utnevnt 25. juni) til 5. desember 1656 da hans efterfølger utnevnes¹. Det omtalte møte må derfor ligge i dette tidsrum.

Samlebindet i Propaganda-arkivet som inneholder Barclay's memorial, inneholder til og med tre eksemplarer av det. Det siste eksemplaret er rettet til »Cardinalem Caraffa. In congregatione de propaganda fide«². Hos Biaudet og Karttunen finner en to kardinaler Caraffa på denne tid, Per Luigi Caraffa³, født 1581, nuntius i København 1624—1634, kardinal 1645, legat til Bologna 1651, død i Rom 1655, og Carlo Caraffa⁴, født 1611 i Rom, i tiden 1653—desember 1664 nuntius i Sveits, i Venedig og i Wien, kardinal januar 1664, likeledes legat til Bologna 1665—1671, død i Rom 1680. Mens kardinal Carlo Caraffa i hvert fall ikke var bosatt i Rom, og derfor neppe ansatt ved Propagandakongregasjonen før etter 1671, et år som neppe kommer i betraktning i forbindelse med Barclay's brev, så forekommer kardinal Per Luigi Caraffa faktisk som referent i kongregasjonens møter fra 22. januar 1647 til 22. desember 1649⁵.

¹ Jvf. Henry Biaudet: *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648* (*Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ*, ser. B, tom. II, 1), (Helsingfors, 1910), 224, 239; Liisi Karttunen: *Les nonciatures apostoliques permanentes de 1650 à 1800* (*Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ*, ser. B, tom. V, 3), (Genève, 1912), 10, 25.

² Opplysningene om samlebindet (Propagandakongregasjonens Arkiv, *Scritture riferite nelle Congregazioni Generali*, vol. 339) utover det som finnes hos Hansteen Knudsen (s. 184, 186), skylder vi pater P. Polman O.F.M. som var så elskverdig å gjennomgå det på stedet og som herved overbringes vår ærbødige takk. — De tre eksemplarer: fol. 301 r—v (til kardinal Cornaro), fol. 302 r—v (til Propagandakongregasjonen), fol. 304 r—v (til kardinal Caraffa). »Tillegget« finnes fol. 303 r.

³ Biaudet, *opus cit.*, 259.

⁴ Karttunen, *opus cit.*, 237 f.

⁵ Jvf. J. D. M. Cornelissen: *Romeinsche bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1592—1722*. I, 1592—1651 (*Rijks-geschiedkundige Publicatiën*, tom. 77), (Haag, 1932).

Om abbé Barclay personlig beretter brevet at han av den franske konge var nominert til biskop i Toul. På vår forespørsel svarte herr J. Choux ved bispedømmet Nancy og Toul at lokalhistorikerne visstnok ikke omtaler Barclay's nominasjon til bispestolen, men at den på ingen måte er usannsynlig siden både hans far og bestefar hadde vært knyttet til Lotharingen, og dessuten var overbeviste gallikanere, noe som uten tvil var en anbefaling under Ludvig XIV. Bispestolen i Toul sto i flere år ledig efter Jacques le Bret som døde 15. juni 1645. André de Saussay ble nominert av enkedronningen i 1649, men under pave Innocens X (1644—1655) oppnådde han ikke å bli stadfestet. Aleksander VII (1655—1667) stadfestet ham i 1656 og de Saussay ledet bispedømmet Toul til sin død i 1675. Barclay's nominasjon synes derfor å ha funnet sted i tiden juni 1645—våren 1649. At Barclay ikke oppnådde stadfestelse fra Rom er på grunn av den utpregede gallikanisme i hans familie neppe forunderlig, og hans nominasjon falt bort i og med at de Saussay ble nominert i 1649¹. Samtalene i Paris med den danske ambassadør synes efter dette å ha funnet sted i tidsrummet 1645—1649.

Til slutt nevnes det i Barclay's redegjørelse at det for fem år siden var tilstått katolikkene fri religionsøvelse i Norge. Dette kan neppe sikte til annet enn til toleranse-ediktet av 17. juli 1646². Saken skulle dermed være oppe i Rom i 1651, og samtalene i Paris i det mellomliggende tidsrum.

Midt imellom³ de for omtalte tre eksemplarer av Barclay's redegjørelse finnes som tillegg en søknad om at hele saken må behandles »iformiddag den 20. juni« på kongregasjonens møte. Søknaden insisterer på at det nu »efter fire år« må tas en avgjø-

numrene 789 (22. jan. 1647), 791, 793 f., 796, 798, 802—806, 808, 812, 813 (22. des. 1649).

¹ Alt dette vesentlig efter brev fra J. Choux datert Nancy, mars 1948.

² Norske Rigsregistrarer VIII, 430 f. — Dette kongebrev om delvis religionsfrihet er påpekt av Molland, opus cit., 18 f. og 22, og i vår anmeldelse Rev. hist. eccl. 1948, 628.

³ Jvf. ovfr. S. 238 n. 2.

relse i saken. Sammenholdt med sistforegående opplysning om at det for fem år siden ble gitt religionsfrihet i Norge, skulle dette tyde på at saken begynte, m. a. o. at samtalene i Paris fant sted det påfølgende året, 1647.

I Hansteen Knudsens avhandling kjennes kun disse to dokumenter, Barclay's memorial og den sistnevnte søknaden. Søknaden selv bærer ingen egentlig dato utover vendingen: iformiddag den 20. juni. Forfatteren henlegger søknaden til »sannsynligvis 1650« på grunn av samlebindet den finnes i¹. Pater Polman O.F.M. som var så elskverdig å se gjennom bindet for oss, opplyser at man av selve bindet ikke kan slutte noe bestemt med hensyn til året, for like etter Barclay-dokumentene følger andre fra 1650 og 1654.

Som nevnt ble saken søkt behandlet på møtet i kongregasjonen den 20. juni. At Hansteen Knudsen som på stedet hadde adgang til alle dokumenter og bl. a. for årene 1632, 1633, 1643 benyttet referatene fra kongregasjonens møter, hverken publiserte eller henviste til noe referat fra møtet den 20. juni, var omtrent ensbetydende med at det enten ikke ble holdt noe møte den 20. juni i årene rundt 1650 eller at Barclay-saken ihvertfall ikke ble behandlet på et slikt møte². Det var derfor en gledelig overraskelse da det viste seg at Barclay-saken ble tatt opp som punkt 6 på dagsordenen i kongregasjonens møte den 20. juni 1651. Vi gjengir referatet³ etter innholdet:

»Herr abbé Barclay angående et tilbud fra vice-kongen (Prorex) for Norge om å underholde en (katolsk) biskop i det riket.
 »Kardinal Barberini gjorde rede for en henvendelse fra herr
 »abbé Barclay om at kongregasjonen skulle ta opp til alvorlig
 »behandling den saken han hadde fremlagt i forbindelse med
 »tilbudet fra Norges vice-konge. Vice-kongen som ønsker å gi

¹ Hansteen Knudsen, opus cit., 186; jvf. s. 133.

² Ibid., 133: »Nihil prorsus scimus de exitu finali . . .« og . . . nonnisi duo extant [documenta] ad hoc spectantia«.

³ Propagandakongregasjonens Arkiv, Acta S. Congregationis vol. 20, fol. 63 r: Congr. generalis die 20 Junii 1651, num. 6 (fol. 64 v): De D. Abbate Berclao circa oblationem Proregis Norvegie. . .

»katolikkene fri religionøvelse i nevnte rike og i det øvrige
 »Danmark, ber om å sende en biskop dit, utstyrt med alle
 »fullmakter, og tilbyr fra egen kasse å sørge for nevnte biskops
 »underhold, bortsett fra det som går med til reisen. — Siden
 »kongregasjonens medlemmer vet at både Hs. Hellighet paven
 »og kardinal Panzirolo¹ allerede i noen tid har hatt kjennskap
 »til denne sak, erklærte kongregasjonens medlemmer det var
 »best at kongregasjonens sekretær henvendte seg til nevnte
 »kardinal og forhørte seg om kardinalens og pavens syn i så
 »henseende, forat man i et så viktig anliggende kunne gå
 »frem etter Hs. Hellighets ønske og vilje. Skulle kardinal
 »Panzirolo spørre efter kongregasjonens ønsker, skal sekre-
 »tæren legge dem åpenhertjet frem: nemlig at kongregasjonens
 »medlemmer var av den oppfatning at en sak som denne ikke
 »skulle legges i herr abbé Barclay's hender siden han mere
 »tenker på egen enn på andres interesse, og at han av den grunn
 »ikke var den egnede mannen til å fullføre en slik oppgave.
 »Videre vil kongregasjonen gjerne tre til med finansiell støtte
 »for å fremme saken, fordi den kunne bringe stor nytte og
 »fremgang for den katolske religion og neppe noen skade. Herr
 »abbéen skal man svare i alminnelige vendinger forat han ikke
 »på noen måte skal føle seg tilsidesatt, tvertom skal man rose
 »hans gode hensikter og hans iver.«

Dette referatet fra møtet 20. juni 1651 er for seg alene av-
 gjørende for tidfestingen av hele Barclay-saken og spesielt av
 samtalene i Paris med den danske »ambassadeur extraordinaire«.
 Ifølge Barclay's ovennevnte søknad fant de sted fire år tidligere.
 Dette fører til året 1647 og bekrefter fullt ut det vi ovenfor kom
 til ut fra holdepunkteene i selve Barclay's memorial. Spørsmålet
 som melder seg, blir: hvem var dansk ekstraordinær ambassadør
 i Paris året 1647?

II.

Freden i Bromsebro gjorde i august 1645 slutt på den dansk-
 norske krig mot Sverige. Det var Nederlandene og Frankrike

¹ Kardinal Gio Giacomo Panzirolo (1574—1657) var kardinal og pavelig
 statssekretær 1643—1657 (Biaudet, opus cit., 287 f.); han deltar i Propa-
 ganda kongregasjonens møter mars—august 1650 (Cornelissen, opus cit.
 nr. 816—818).

som hadde meglet ved fredsslutningen. Freden var en ydmykelse for Danmark-Norge og innvarslet en ny retning i dansk-norsk utenrikspolitikk: tilnærmelse til Frankrike og de hollandske Generalstater. Som et ledd i denne nye orientering fikk rikshovmesteren Korfits Ulfeldt i løpet av 1646 overdradd seg en ambassade til Haag og Paris for å utvide tilnærmelsen og muligens avslutte handelsavtaler. I februar 1647 ble det sluttet en traktat med Generalstatene. Ledsaget av sin hustru, Leonora Christina, som i Haag hadde født ham en sønn, Leo Belgicus, ga Ulfeldt seg den 10. mars i vei til Paris. Over Antwerpen (16.—20. mars) reiste selskapet til St. Denis der de ankom den 5. april, kort før påske. På grunn av påsken måtte Ulfeldt vente til den 28. for å få sin første audiens. Han ble derfor ikke i St. Denis men tok opphold i Paris. Audiensen den 28. april der han overrakte sine akkreditiver, beskrives utførlig under nyhetene fra Paris, i »Gazette« for 4. mai 1647. Dagen etter kom hans hustru Leonora Christina, datter av kong Kristian IV med Kristine Munk, for å gjøre de kongelige sin oppvartning. Den tredje dag hadde Ulfeldt på ny foretrede for de kongelige, talte da spansk med enkekedronningen for ikke å bli forstått av de mer enn 100 tilstedeværende ved denne »secret audientz«. Ambassadørens forhandlinger som snart etter begynte, førte ikke til noe definitivt resultat, men ekteparet ble meget feiret under dette opphold i Paris. Den pavelige nuntius, »Seigneur Bagni«, nevnes å være i Paris den 16. og 27. mai, i førnevnte avis »Gazette«. Den 6. juni gjør Ulfeldt og Leonora Christina sin avskjedsvisitt hos de kongelige som da oppholder seg i Amiens, og i juli er rikshovmesteren tilbake i Danmark, der han avgir en relasjon om ambassaden til Holland og en om den til Frankrike¹.

¹ Litteraturen om Korfits Ulfeldt er for omfattende til å gjengis her. Det henvises til Dansk Biografisk Leksikon XXIV (1943), 462 ff.—For forhandlingene og traktaten i Haag jvf. Danmark—Norges Traktater 1523—1750 IV: 1626—1649 (1917), 520—546. — Oppholdet i Frankrike: Ulfeldts relasjon er trykt i Nye Danske Mag. IV, 297—310 men inneholder intet om Barclay-saken; Gazette 1647 (Paris), nr. 36, 49, 51, 53, 59; Henny Glarbo: Gesandtskaber og politisk Historie (Danske i Paris gennem Tiderne, red.

I Barclay's memorial nevnes det at ambassadøren i Paris som utsending fra en konge av annen religion erklærte ikke å kunne avlegge besøk hos den pavelige nuntius de Bagni, like så lite som han i sin tid hadde kunnet gjøre dette i Wien hos den nu avdøde kardinal Mattei. Gasparo Mattei var nuntius i Wien fra 1639, 8. august til 1644, 2. april da hans etterfølger ble utnevnt¹. Har Korfits Ulfeldt i dette tidsrum som dansk utsending vært i Wien? Svaret er bekreftende. Den 20. mai 1641 fikk Ulfeldt, da stattholder i Kjøbenhavn, instruks om å reise til keiseren i Regensburg. Han kom frem i juli, og tilbakereisen begynte i oktober². Det var ved denne anledning han av keiseren ble utnevnt til tysk riksgreve. Teksten i Barclay's brev kan vel forstås derhen at Ulfeldt har nevnt dette tilfelle med nuntius Mattei ved Wienerhoffet, selv om det egentlig gikk for seg i Regensburg. Men Otto Sperling, det Ulfeldtske hus' gode venn, som i sin selvbiografi omtaler denne reise til Regensburg, skriver uttrykkelig at Ulfeldt »ble en god stund i Regensburg, og drog siden derfra til Keiseren i Wien, hvor han gjorde sin Konge god Tjeneste og formildede Keiserens mot Kongen ophidsede Sind³.« I tiden 1639—1644 nevnes ingen andre særlige utsendinger fra den danske konge til keiseren.

Av andre personalhistoriske opplysninger om den danske utsending til Paris inneholder Barclay's memorial følgende: »vice-re« for Norge, den gang (1647) svigersønn og nu (1651) svoger til den danske konge, og samtidig hans første minister.

Franz v. Jessen. (Kjøbenhavn 1936)), 122—124; Leonora Christina, Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer, utg. Johs. Brøndum-Nielsen og C. O. Boggild-Andersen (1919), 16 og (historiske opplysninger), 315.

¹ Biaudet, opus cit., 226, 241, 273.

² J. A. Fredericia: Danmarks ydre politiske Historie (1629—1660) II (1881), 157—159; Kr. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid, II (1627—1643), (1887—88), 595 f. I årene 1639—1644 oppfører Erslev ingen andre sendeferd til keiserhoffet.

³ Dr. med. *Otto Sperling*, Selvbiografi (1602—1673), oversat i Uddrag . . . af S. Birket Smith (1885), 106. --- Ifølge velvillig underretning fra det Danske Rigsarkiv er dog Ulfeldts rekreditiv fra keiserhoffet utstedt i Regensburg.

Leonora Christina, Korfits Ulfeldts hustru, var som før nevnt datter til Kristian IV. (1588—1648) og Kristine Munk, og dermed halvsøster til Kristians sønn og etterfølger Frederik III. (1648—1670). Ulfeldt er da svoger til den siste, og svigersønn til den første. Med titelen *primo ministro del Re di Danimarca* er vel ment stillingen som rikshovmester Ulfeldt var utnevnt til i april 1643. Bli igjen titelen *Vice Re di Norvegia*, som vel må oversettes med »stattholder i Norge« og som hittil har været utgangspunktet til brevets tolkninger, øyensynlig med desto større rett fordi stattholder i Norge fra 1642 til 1651 var Hannibal Sehested, ved sitt ekteskap med frøken Christiane, søster til Leonora Christina, likeledes svigersønn til Kristian IV. og svoger til Fredrik III. At Hannibal Sehested dessuten to ganger var ambassadeur extraordinaire i Paris (1662—1663 og 1666) gjorde utvilsomt ikke saken lettere. Nu det har lykket å tidfeste samtalene i Paris til 1647 er det tydelig at Hannibal Sehested som utsending ikke kommer i betraktning. At utsendingen i Paris i Barclay's memorial kalles *Vice Re di Norvegia* lar seg lettest forklare ved en forveksling fra Barclay's side. Han har da blandet sammen de to svigersønner til Kristian IV.: Hannibal Sehested, stattholder i Norge (*Vice Re di Norvegia*), og Korfits Ulfeldt, rikshovmester som i offisielle danske skrivelser undertiden kalles *vicarius regis*, eller *prorex*¹. Det kan tilføyes at Barclay i så tilfelle ikke har vært den eneste til å blande de to svigersønnene sammen. En av Ulfeldts franske biografer, Sorbrière, som kjente Leonora Christina og antagelig også Ulfeldt personlig, beretter at Kristian IV. gjorde Ulfeldt til »Viceroy de Norwegue, Grand-Maistre de ses Royaumes«². At Ulfeldt i Paris virkelig skulle ha

¹ Jvf. Erslev, opus cit., II, 563 og 595 note 12.

² Sorbrière: Relation d'un voyage en Angleterre (Paris, 1664), 178. På grunn av sin vennlige holdning overfor Ulfeldt ble boken beslaglagt og forfatteren forvist fra Paris; jfr. abbé Paulmyers brev til Hannibal Sehested av 26. juni, 18. juli, 25. juli 1664 (Danske Rigsarkiv, T.K.U.A., Frankrike, B 33). I førstnevnte brev heter det: »L'auteur est le Sr. Samuel Sorbrière, autrefois ministre de la religion pretendue reformée, et maintenant historiographe de France, et pensionnaire de Sa Majesté Tres-Chretienne«. Sorbrière hadde tidligere utgitt en fransk oversettelse av Thomas Hobbes politiske

utgitt seg for stattholder i Norge er, den intrigant han er, ikke utelukket, men likevel mindre sannsynlig, både fordi det var forholdsvis lett å verifisere og fordi det er vanskelig å finne noen rimelig grunn til det.

III.

Efter å ha tidfestet samtalene i Paris og løst spørsmålet om ambassadørens person er det et nytt spørsmål som melder seg: handlet Korfits Ulfeldt helt på egen hånd, eller handlet han i forståelse med andre, og i så tilfelle, hvem?

Det som uten tvil må ses i forbindelse med Ulfeldts henvendelse til Barclay og til nuntius de Bagni i Paris er det norske toleranse-ediktet utstedt av kongen den 17. juli 1646 på herredagen i Christiania. Hannibal Sehesteds bestrebelse, ikke minst etter freden i Brømsebro, gikk ut på å bygge opp den norske handel og den norske flåte. Både for det ene og det andre måtte det trekkes utlendinger til landet. For å fremme dette tilstedes utlendingene samvittighetsfrihet, lov til å holde private gudstjenester i sine hjem, og lov til offentlig gudstjeneste i Gamlehyen ved Christiania, på Nordnes ved Bergen og i Christianssand ved Flekkerøen. Skulle derimot noen av landets egne borgere ta del i disse gudstjenester eller forandre religion, skulle de miste all arv¹. Dagen efter får den hollandske handelsmann Selius Marselis, kalvinist, kongebrev på å kunne nyte borgerlige rettigheter i Christiania og at likevel »han og hans ganske Huus maa være fri for Geistlighedens Molestie udi Religionen, naar han eller andre av hans ingen Skandal giver«².

Disse tolleransebestemmelser var et resultat av intimt samskrifter (De eive?, 1642) som franskmannen i innledningen hadde tilegnet Korfits Ulfeldt; dedikasjonen er datert Haag, 20. juli 1649 (Paulmyer, 18. og 25. juli 1664). Ulfeldt var i Haag fra mars til oktober 1649 på sin annen sendeferd til Holland; jvf. Danmarks-Norges Traktater IV, 626—651. Det ser ut til at Sorbierre i den tid er kommet i forbindelse med Ulfeldt. Leonora Christina besøkte han 1663 da hun satt fengslet i Brugge (*Relation d'un voyage* . . . s. 176 f.).

¹ Norske Rigsregistr. VIII, 430 f.; jvf. ovf. s. 239 note 2.

² Norske Rigsregistr. IX, 219 f.

arbeide mellom Hannibal Sehested og kongen, men kongens kansler Kristian Thomesen Sehested, en ivrig lutheraner, sendte sin herre tre måneder senere en alvorlig advarsel¹: » . . dersom muncke och jesuiter bliffuer først laanet hus, som imod alle evangelische alltid practicere, daa skal wore efterkommere der wist begræde i huad wi gjøre.« Kongen svarer² sin kansler temmelig skarpt at hvis riksrådet i fellesskap gjør en henvendelse i saken, da vil han svare, men å diskutere saken med kansleren alene, »ded staar mig indthed an«. Et svar som dette tyder ikke på at kongen mer eller mindre motvillig var gått med på den norske stattholderens forslag om religionsfrihet.

Også andre av Kristian IV.'s egenhendige brev fra denne tid vitner om at religionsfriheten var noe som opptok ham, både før og etter herredagen i Christiania. I månedene før herredagen, da kongen ennu var i Danmark, forberedtes og diskutertes Korfits Ulfeldts ambassade til Holland og Frankrike. I et brev til Ulfeldt personlig³ skrev kongen den 20. mai 1646 at riksrådet nu snart måtte ta opp til diskusjon en sak som ikke kom til å være lett. Medlemmene i rådet var nok enige om å alliere seg med Frankrike og Holland, men førte dette ikke med seg at »man da skulle lade passere baade den Catholische som den Calvinsche Religion, ty accepterer man dy Calvinsche, da kan man indted støde dy Catholische for hoffueditt, om der nogen triig alliance bliiffve styffted«? Dagen efter var kongen inne på det samme i et brev til flere medlemmer i riksrådet⁴. Nu det gjaldt å slutte en allianse med den franske krone og Holland, noe rådet var enig i, ønsket kongen å høre deres mening om hans ambassadør skulle

¹ Kristian Thomesen Sehested til Kristian IV. 10. okt. 1646 (Norsk Riksarkiv, gammel registratur: Kanc. Realavd. 5, Betenkninger, Memorialer etc. 24; ny (1944) registratur: Kancelliet, skap 14, pakke 115, lit. E); jvf. Boggild-Andersen, opus cit., 63 f. og 510.

² Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, utg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia VI, 1645—1648 (1885—86), 197 (19. okt. 1646).

³ Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve VIII, 1584—1648, Supplement til C. F. Brickas og J. A. Fridericias Udgave, utg. ved Johanne Skovgaard (1947), 383 f.

⁴ Egenhændige Breve VIII, 384 ff.

love dem fri religionsutøvelse på visse steder; i motsatt tilfelle kunne kongen ikke se hvordan de skulle få handelen i riket på fote. De fleste i rådet var enig i at man straks skulle begynne forhandlingene, kongens kansler Kristian Thomesen Sehested var stemt for utsettelse, og siden rådets betenkning måtte være enstemmig, ble ingen sådan avgitt¹. Heller ikke gikk man inn på kongens forslag om at rådene skulle innlevere sin betenkning hver for seg². Den 1. juni ble det på Fredriksborg utstedt instruks for Korfits Ulfeldt som ekstraordinær ambassadør til Generalstatene og Frankrike, men i instruksjonen blir religionsfriheten ikke nevnt. Sammenholder en dette med kanslerens foromtalte brev til kongen senere på året i anledning tolleranse-ediktet i Norge, var nok motstanden i rådet fra mindretallets, bl. a. kanslerens, side vel også rettet mot kongens forslag om under forhandlingene å tilby religionsfrihet³. Men også rikshovmesteren Korfits Ulfeldt var medlem av rådet og var følgelig fullt klar over både kongens og øyensynlig flertallets innstilling. Mens han oppholdt seg i Haag, ble tolleranse-ediktet i Norge et faktum, noe man er fristet til å se som en omgåelse av tidligere vanskeligheter. I dette lyset virker Ulfeldts samtaler i Paris med Barclay og nuntius de Bagni atskillig mindre fremmed.

Mens den temmelig vidtgående toleranse som Kristian IV. la for dagen i forbindelse med Ulfeldts ambassade og privilegiene om religionsfrihet i Norge, i det minste for en stor del var betinget av politiske grunner, kan det fra hans siste leveår også fremheves andre og lignende momenter der politikken ikke synes å være hovedgrunnen. Skjønt rådet for rikshovmesterens avreise ikke kunne enes, har det øyensynlig lyktes bedre da Korfits Ulfeldt var i Haag og Hannibal Sehested igjen i Norge. Da kongen høsten 1646 utba seg⁴ en betenkning fra rådet om »Statens og

¹ Egenhændige Breve VI, 168 note 3.

² Ibidem VI, 167—169 (23., 26. og 28. mai).

³ Kanslerens iver for lutheranismen er alminnelig anerkjent. Jvf. bl. a. Boggild-Andersen opus cit., 64; Emil Gigas: Grev Bernardino Rebolledo, spansk Gesandt i Kjobenhavn 1648—1659 (1883), 32 og note 2, 223, 260.

⁴ Egenh. Breve VI, 200 f. (5. nov. 1646).

Regimentets konservasjon«, benyttet rådet anledningen til å gi uttrykk for sitt ønske at kongen »for Guds æris schyld jo fremdelis ville persistere och ey tilstede udi e.k.m. riger och lande ulige religioners exercitier . . .«¹.

Det ser imidlertid ikke ut til at kongen av den grunn oppga sin tolerante holdning. Sommeren 1647 var det privilegiene — og især adelens — som ga anledning til et skriftlig replikkskifte mellom kongen og rådet. Kongen svarte² bl. a. at han ikke hadde tenkt å forlange noe mot privilegiene, men at det var mot hans privilegier når kansleren i et nytt rådsmedlems, »Malte Juls Ed, os uadspurgt, indførte ydermere om Religionens Fortsættelse end som i de forrige Rigens Raads Ed været har.« Det ble vekslet flere brev mellom kongen og Kristian Thomesen Sehested³: kongen holdt fast ved sitt at det var noe nytt, kansleren avviste kongens mistanke om forandring i riksrådernes edsformular. Episoden viser med all tydelighet at kongen mislikte edsformulærens avsnitt om »Religionens Fortsættelse«, om det så var virkelig nytt eller gammelt.

Til tross for kanslerens og andre rådets innstilling som han

¹ Erslev, opus cit., III, 299 (7. nov. 1646); jvf. 295.

² Egenh. Breve VI, 306 f. (12. juli 1647).

³ Kristian Thomesen til kongen: Odense, 13. juli 1647 (Erslev, opus cit. III, 371); kongen til Kristian Thomesen: 16. juli 1647 (Egenh. Breve VI, 310 f.); kanslerens svar: 19. juli 1647 (Erslev, opus cit. III, 400). — 8. des. 1644 sendte kongen kansleren et utkast til eden som de nye riksråder Knud Ulfeldt, Iver Vind, Jørgen Brahe og Frederik Reedtz skulle avlegge den 11. des.; i den definitive teksten heter det: *Worris Christelige Religion*, som nu udi disse Riger och lande, Gud uerre Ehrit, Er y suang, will Ieg af al macht och formue hiilpe at befohdere for dem, som derudi søger nogen forandring at gorre (Egenh. Breve V, 539 ff.). Senere nye riksråder var Ove Gjedde (29. mars 1645), Niels Trolle (ca. 1. juni 1645) og Malthe Juel (22. jnui 1647). Malthe Juels edsformular foreligger ikke. — En eldre riksrådsed er trykt hos Erslev (Aktstykker, Rigsr. og Stænderm. Hist. I, 78 f.) der det bl. a. loves »at ville befordre, forfremme och handthafve thend rette och rene religion *efther thend augsburgiske bekiendelsis liudelse om religionen*, och efthersom thend udi konning Christian thend tridies och konning Friderich thend anders thid offentlig hafver verit lerd och predicket udi thend christen kiercke her udi Danmarck« (uthevet her).

etter hvert kjente tilstrekkelig, kom kongen desember samme år med et nytt forslag i retning av større toleranse. For å forbedre landets finanser måtte handelen fremmes, noe som kongens egne undersåtter ikke viste noen særlig evne til. For å trekke fremmede handelsmenn også til Kjøbenhavn har kongen planer om å gi dem fri religionsøvelse i deres »husse och lossomendter« i en bestemt del av byen, temmelig parallelt med den frihet til offentlig religionsutøvelse i Gamlebyen ved Christiania, på Nordnes ved Bergen og i Christianssand ved Flekkerøen. I et brev¹ til flere medlemmer i rådet gjorde kongen oppmerksom på at man skulle benytte to andre råders, Jørgen Seefeldts og Fredrik Reedt's, nærvær til å høre deres mening om privilegiene »som uyl dii fremmede forundis om dii siig hiid Ind y Riiget skal begiiffue.« Den 10. januar 1648 tilstilte kongen sin rikshovmester Korfits Ulfeldt en rekke punkter der han sammenfattet det de kort i forveien hadde drøftet vidløftig sammen². Samtlige punkter, deriblant forslaget om privat religionsfrihet for fremmede i Kjøbenhavn, skulle snart fremlegges i rådet, men hele brevet lyder på at kongen og rikshovmesteren var enige på forhånd. Om forslaget ennå ble behandlet i rådet ved kongens levetid — kongen døde 28. februar 1648 — foreligger intet om, men Kristian IV.s korrespondanse nettopp i årene 1646—1648 viser tydelig at Korfits Ulfeldt ved sine samtaler i Paris med Barclay og nuntius de Bagni ikke kan sies å ha handlet fullstendig på egen hånd men at han hadde ingen mindre enn kongen selv i ryggen³.

Det lå i sakens natur at Norges stattholder Hannibal Sehested som oftest ikke kunne delta i riksrådets møter i Kjøbenhavn. At toleranse-ediktet i Norge for en stor del var hans verk, var allerede hans samtid klar over. I sitt forsvarsskrift⁴ fra 1650

¹ Egenh. Breve VI, 357 (30. des. 1647).

² Ibidem VIII, 409 ff.; trykt uten datum ibid., VI, 358 ff.

³ Som det fremgår av både Barclay's memorials første setning og av referatet fra Propagandakongregasjonens møte talte Ulfeldt i Paris ikke utelukkende om Norge men også om Danmark; jvf. ovf. side 235 og 240f.

⁴ Trykt hos Thyra Sehested: Hannibal Sehested. En Beretning efter

berører han selv ediktet om religionsfrihet, noe han neppe ville ha gjort om han ikke ble betraktet som opphavsmann til det. Til sitt forsvar anfører han at disse friheter »av visse årsaker« aldri ble publisert, meget mindre iverksatt, men tilbakekalt og avskaffet¹. Stattholderen gjengir utvilsomt de faktiske forhold, men forat det overhode kunne lyde som et forsvar, var han klok nok til intet å si om hvem som var opphavsmann og hvem motstander av tilbakekallelsen.

Det er forøvrig ikke helt uten betydning å konstatere at så godt som hver gang Kristian IV. foretok seg noe i retning av større toleranse, var Hannibal Sehested i kongens direkte nærhet. For herredagen i Christiania 1646 er saken mer enn tydelig, men at Sehested var tilstede der, var intet mindre enn selvfølgelig. Forholdet blir derimot mer eiendommelig når det gjelder hans forskjellige opphold i Kjøbenhavn. I mai 1646 planlegges Ulfeldts sendeferd til Haag og Paris. Det er da fri religionsøvelse er på tale i kongens egenhendige brev. Hannibal Sehested er i Kjøbenhavn fra februar til juni samme året². Den norske stattholder er igjen i Kjøbenhavn året etter fra de siste dager i juni

trykte og utrykte Kilder (1886) II, 126--348: om religionsfrihet: 212; jvf. Oscar Albert Johnsen: Hannibal Sehesteds statholderskab 1642—1651. Et tidsskifte i Norges historie (Kristiania, 1909), 133.

¹ Under henvisning til »Cancelliet-Betænkninger« skriver Johnsen (opus cit., 173 note 15) at lensmennene bestemt frarådet religionsfrihetens iverksettelse. Vi har ikke funnet dokumentet Johnsen henviser til. Derimot finnes det der (Norsk Riksarkiv, gammel registratur: Kanc. Realavd. 5, Betænkninger, Memorialer etc. 25; ny registratur: Cancelliet, skap 15, pakke 210, lit. C) et utkast til den memorial Hannibal Sehested la frem for riksrådet 11. mai 1648 (memorialen trykt hos Thyra Sehested opus cit. II, 58—89). I avsnittet om religionsfriheten som er ordrett det samme som punkt 14 i den trykte memorial (opus cit., 64) heter det: »... huerchen da eller siden stillet udi Verk, Mens Lensmendene paa samme steder expresse *ved mig forstendiget*, dermed at opholde och warligen ombgaas, til videre och nærmere ordre . . .« (uthevet her).

² Jvf. Oscar Albert Johnsen: De norske Stænder, 1537—1661 (Videnskabs-Selsk. Skrift. II Hist.-filos. Klasse, 1906, nr. 5), (Christiania, 1906). 220 f.; Boggild-Andersen, opus cit. I, 516 f.

til 11. august¹. Det er i julimåned den Malthe Juels foromtalte edsformular diskuteres. Julaften samme år kommer stattholderen sammen med sin hustru Christiane til Fredriksborg og 29. desember er han tilstede ved kongens og Vibeke Kruses sønn, Ulrik Gyldenløves eksaminasjon². Kongens egenhendige breve om religionsfrihet i Kjøbenhavn er datert 30. desember og 10. januar. Den 3. februar 1648 passerer Sehested Helsingør på vei til Norge³. Dette gjentatte sammentreff bør uten tvil tas med i betraktning for å danne et virkelighetstro helhetsbilde.

Muligens allerede under det sistnevnte opphold eller i hvertfall ikke lenge efter Kristian IV.'s død ble Hannibal Sehested i Kjøbenhavn kjent med den katolske prest pater Gotfried Franken. Gotfried Franken var jesuitt og kom til Danmark mellom desember 1646 og slutten av september året efter⁴. Han ble senere gesandtskapsprest hos den spanske gesandt (1648—1659) ved det danske hoff, grev Bernardino de Rebolledo, men innehadde sannsynligvis en lignende stilling helt fra begynnelsen, muligens hos den franske resident Hennequin (1646—1649). Også andre norske herremenn gjorde jesuittens bekjentskap i den tiden. Disse hans nye venner og deriblant selve stattholderen har bedt ham å komme til Christiania og derfor ber Franken i brev av 9. april 1650⁵ sine foresatte i Belgia om en efterfølger i stillingen som spansk gesandtskapsprest. Direkte foranledning til den planlagte reise er at den franske resident som ventes til

¹ Bøggild-Andersen, opus cit. I, 524 f.

² Ibid., 527.

³ Johnsen: Hannibal Sehested, 174.

⁴ Den 14. nov. 1651 har han virket i Kjøbenhavn »quinquennial labore» (Kleijntjens, opus cit., 13); 20. sept. 1647 skriver presten Stricker fra Hamburg til Propagandaen at Franken har passert byen på vei til Kjøbenhavn (Joh. B. Metzler: Den første Oprindelse til den katolske Menighed i København, med Afbenyttelse af utrykte Arkivalier (Varden 9, Kjøbenhavn, 1911) 250—265, 287—306), 256.

⁵ Trykt hos Kleijntjens, opus cit., 8 f.; brevet inneholder samtlige gjengitte opplysninger. — Navnet Sentin viser seg å være en lesefeil. I originalen leses: Nam scribit ad me residens Galliae *statim* a Paschate huc venturum, se habereque commissionem. . .

Kjøbenhavn straks efter påske med oppdrag om å opprette handelskonsulater i forskjellige byer, har bedt ham å reise med til Christiania. Ifølge Danmarks traktat med Frankrike vil det kunne knyttes en prest til disse konsulater, skriver Franken¹. Det kan ikke sees om det ble noe av paterens reise til Norge, men det er i det minste påfallende at også her Hannibal Sehested er innblandet i sakens forhistorie². Sammenholdt med det som Barclay la frem i Rom at vicekongen i Norge var villig til å sørge for en katolsk biskops underhold om en sådan kunne bli sendt dit opp, er innbydelsen fra stattholderens side om å komme til Christiania på ingen måte usannsynlig. Spørsmålet om hvor Hannibal Sehested møtte jesuitten første gang lar seg neppe besvare, siden tidspunktet svever mellom høsten 1647 og våren 1650, men det er grunn til å formode at det var i Rebolledo's hus siden Sehested i 1640—1641 som dansk ambassadeur extraordinaire hadde vært i Madrid for å få avsluttet en handelsavtale med Spania. På den tid var dog Rebolledo ikke i Madrid³.

Selv om de momenter vi førte frem for å kaste klarere lys over Hannibal Sehesteds innstilling til religionsfriheten i Norge, delvis

¹ Jvf. den hittil lite påaktede paragraf 3 i Handels- og vennskaps-traktaten mellom Danmark-Norge og Frankrike av 5. nov. 1645, ratifisert i mars—april 1646: »Christianissimæ Regiæ Majestatis subditi in Daniam aut Norvegiam venientes ibique nacti occasionem commorandi negotiorum propriorum vel principalium suorum mercaturam aut aliud quid concernentium gratia conscientiae libertate fruantur, regis ministris ibidem commorantibus libero catholicae religionis exercitio in privatis aedibus concesso« Danmark-Norges Traktater IV, 504).

² Grunnen til at hverken Ulfeldts samtaler i Paris og Barclay's påfølgende forhandlinger i Rom eller pater Gotfried Frankens planer synes å ha ført til noe positivt resultat, må vel søkes i Kristian IV's død, i tilbakekallelser av det norske religionsprivilegiet ved Frederik III som følge av håndfestingen, og sist men ikke minst i Hannibal Sehesteds fall 1651.

³ Jvf. Gigas, opus cit., 8; om Rebolledos omgang med Hannibal Sehested ibid., 34, og ellers registret; den franske gesandt Hennequins brev av 6. juni 1648, trykt: Oscar Albert Johnsen: Franske Arkivstudier (Skrifter utg. av Det norske Videnskabs-Akademi i Oslo, II. Hist.-filos. klasse, 1929, nr. 4), (Oslo, 1929), 138 f.; Chanut, Mémoires de ce qui s'est passé en Suède et aux provinces voisines, 1645—1655 (Paris, 1675), 76 f.

er fra årene 1647—1650, tiden under og efter Korfits Ulfeldts sendeferd til Paris, synes de likevel å være tilstrekkelig sterke til å se den norske stattholderen bak Ulfeldts samtaler i Paris med abbé Barclay og nuntius de Bagni. Med kongen og den norske stattholder i ryggen må Korfits Ulfeldt sies å ha vært berettiget til disse uoffisielle forhandlinger. Det klart formulerte tilbud fra stattholderens side som gjengis i Propagandakongregasjonens protokoller, kunne tyde på at saken på forhånd inngående var drøftet mellom de to kongelige svigerøtter.

Résumé.

Deux documents, tirés l'un et l'autre des Archives de la Propagande et publiés en 1946, ont signalé l'existence à Paris de certains pourparlers entre un ambassadeur extraordinaire du roi de Danemark et le nonce apostolique auprès de la Cour de France.

Les documents ne portent pas de date ni ne mentionnent le nom de l'ambassadeur danois. De ce dernier il est dit cependant qu'il est vice-roi de Norvège, naguère gendre et actuellement beau-frère et premier ministre du roi de Danemark. Et les documents se trouvent dans un volume dont les autres pièces datent de 1650 environ.

L'ambassadeur avait durant son séjour à Paris confié à un certain abbé Barclay son intention de réintroduire la religion catholique dans ces pays et demandé qu'un évêque soit envoyé en Norvège. Le candidat le plus indiqué serait ce même abbé dont le père, l'écrivain John Barclay, jouissait déjà d'une certaine considération dans les pays nordiques. L'abbé Barclay venait du reste d'être nommé par Sa Majesté Très Chrétienne au siège épiscopal de Toul. Il ménagea alors une entrevue «fortuite» entre l'ambassadeur et le nonce. Puis, le Saint-Siège ne répondant ni à ses rapports ni à ceux du nonce, il était lui-même parti plaider de vive voix sa cause à Rome. C'est un mémoire de Barclay adressé à la Congrégation de la Propagande pendant son séjour à Rome et une annexe à ce mémoire qui constituent les deux documents mentionnés ci-dessus.

Dès la publication de ces documents on s'efforça d'identifier le vice-roi en question. Des solutions proposées jusqu'ici l'une [Jens Juel] est manifestement fautive et l'autre [Hannibal Sehe-

sted] obligerait à renvoyer les pourparlers de Paris aux années 1662—1663, ce qui ne laisse pas de soulever de fortes objections.

En utilisant l'un après l'autre les faibles points de repère fournis par les documents eux-mêmes, on arrive à situer les pourparlers de Paris successivement dans les années 1643—1656, 1647—1649, 1645—1649, 1646—1651, et finalement de façon plus précise à l'année 1647. Un document nouveau, à savoir le compte-rendu de la réunion de la Congrégation de la Propagande le 20 juin 1651, confirme ces résultats. Dans la liste des questions discutées à cette réunion figure en effet en sixième lieu la suivante: *De D. Abbate Berclao circa oblationem Proregis Norvegiae*. Le supplément ci-dessus mentionné au mémoire de Barclay déclare que quatre ans s'étaient alors écoulés depuis les pourparlers de Paris. Ces derniers ont donc eu lieu en 1647.

De fait, le 28 avril 1647, un ambassadeur extraordinaire du roi de Danemark se présentait à la Cour de France: c'était Korfits Ulfeldt, premier ministre (*rikshovmester*) depuis 1643 et, par son mariage avec Leonora Christina, fille naturelle de Christian IV (1588—1648), gendre dudit roi et beau-frère de Frédéric III (1648—1670). Lorsque l'abbé Barclay, après les premiers entretiens avec l'ambassadeur danois à Paris, déclara qu'il fallait s'adresser au nonce, Mgr. de Bagni, l'ambassadeur lui répondit que sa qualité d'envoyé d'un souverain protestant lui interdisait semblable visite et que ce même motif l'avait du reste déjà empêché de rencontrer à Vienne feu le Cardinal Mattei. Or il se trouve qu'Ulfeldt a bien été ambassadeur extraordinaire du roi Christian IV à la Cour impériale en 1641, que le nonce était à cette époque le futur Cardinal Mattei et que, durant les années où Mattei fut nonce à Vienne (1639—1644), nous ne connaissons pas d'autre ambassadeur extraordinaire danois qu'Ulfeldt. Le titre de vice-roi de Norvège donné par le mémoire de Barclay à l'ambassadeur danois est donc la seule difficulté qui subsiste. De 1642 à 1651 ce poste fut occupé par Hannibal Sehested, mari de Christiane, autre fille naturelle du roi. Nous nous trouvons donc probablement ici en présence d'une erreur de la part de Barclay qui a confondu les deux gendres du roi, l'un vice-roi de Norvège, l'autre *rikshovmester*, appelé parfois *vicarius regis* ou *prorex* dans les documents officiels danois. Cette erreur se trouve en tous cas de façon indiscutable chez Sorbière (1664).

On peut se demander si les pourparlers d'Ulfeldt avec l'abbé Barclay, puis avec le nonce de Bagni sont dûs à une initiative purement personnelle et aventureuse de sa part ou s'ils reflètent au contraire une tendance existant à cette époque dans certains

milieux influents du royaume dano-norvégien. Nous savons qu'un édit de tolérance fut rendu à Christiania en 1646 par le roi en faveur des étrangers en Norvège. Et il est communément admis que cet édit est dû aux efforts du vice-roi Hannibal Sehested. Cette tolérance n'était pas du goût de tout le monde, mais plusieurs faits, tirés de la correspondance autographe du roi, surtout dans les dernières années de sa vie [1645—1648] dénotent une préoccupation nette de sa part en faveur d'une liberté religieuse plus étendue. Avant qu'Ulfeldt partit en ambassade pour la Hollande et la France [été 1646], le roi lui-même avait demandé à son Conseil d'Etat si l'ambassadeur n'y devait pas offrir la liberté de religion tant pour les calvinistes que pour les catholiques. D'autres sources révèlent un parallélisme frappant entre les tentatives du roi en ce sens et la présence à Copenhague d'Hannibal Sehested. Une lettre, enfin, du jésuite hollandais Gotfried Franken, datée de Copenhague 9 avril 1650 et publiée récemment, nous apprend que Sehested et d'autres nobles de ses amis l'avaient prié de venir à Christiania. Tous ces faits convergents semblent indiquer qu'Ulfeldt n'a entrepris ses pourparlers avec Barclay et de Bagni qu'en plein accord avec le roi et Hannibal Sehested.

III.

Hvem var forfatteren til Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suède?

Nogle bidrag til en gammel diskussion.

Af

Bengt Hasselrot.

I Stockholmsposten 4. marts 1813 kunne man læse følgende notits: »af en i Hamburg nyligen utkommen Brochure under Titel: Sur le Système continental et sur les (sic!) rapports avec la Suède, Hambourg, 1813, au mois de février, hafwa några exemplar blifwit inlemnade i Mag. Wiborgs Bokhandel. Priset är 32 skilling b:o.« I den lille bog (VI + 94 s.) skildres først i korte træk Frankrigs ekspansion under Direktoriet og Napoleon, og Napoleons hensynsløse erobringspolitik brændemærkes: Ver-

densherredømmet er hans mål. Resultatet vil blive en ulykke for hele verden og have udmattelse og utilfredshed til følge, selv i det trælbandne Frankrig. Verden fæster først og fremmest lid til England, hvor friheden har fundet tilflugt ligesom Noah i arken. Under feltråbet For havenes frihed! vil Napoleon ophidse kontinentet mod briterne. Hans våben er fastlands-spærringen, hvis for alle parter, dog mindst for England, ødelæggende virkninger beskrives med veltalenhed. Samtidig forsvares Englands negative syn på havenes frihed i krigstid varmt. Skriftets sidste fjerdedel er helliget Sveriges stilling under den stedfindende konflikt. Neutralitet var en farlig og uværdig holdning for et land med stolte traditioner, og den neutrale har ingen løn at vente. Danmark var et eksempel på den misère og det vanærende afhængighedsforhold, et forbund med Napoleons Frankrig kunne føre til. Finland skulle anvendes som løkkemad, men et Finland på svenske hænder ville blive en kilde til stadig konflikt med Rusland. En alliance med England og Rusland var den eneste rigtige udvej. Norge skulle indlemmes i Sverige, som så ville få afrundede, naturlige grænser, samtidig med at Danmark blev straffet for sin snart passive, snart aktive medvirkning i Napoleons skændigheder. Norges forening med Sverige ville for altid gøre Sverige til Englands naturlige allierede, og England ville sikkert som pant på sit venskab skænke Sverige kolonier. Til slut hyldes Bernadotte, hvis ædle person og kloge politik allerede tidligere i skriftet et par gange er blevet fremhævet på Bonapartes bekostning.

Pamfletten havde i det mindste to formål: at propagere for den såkaldte 1812-politik blandt svenskerne og at skabe goodwill for svenske krav under de stedfindende forhandlinger med England ved smiger og ved at søge at fremstille dem i et for englænderne så tiltalende lys som muligt¹. Man kan være i tvivl om, hvad der var hovedformålet med den. Men een ting

¹ Man kan sige, at pjecen udkom noget for sent, eftersom alliance- og subsidietraktaten England-Sverige blev undertegnet i Stockholm netop 3. marts 1813. Men den kunne også tænkes at komme til nytte i England for parlamentsdebatten om denne pagt.

måtte være klar for alle: pjecen kunne ikke være trykt i Hamburg, da denne by først 12. marts 1813 blev rømmet af franskmændene. Så kunne Paris lige så godt have været opgivet som trykkested. Man kan forbavses over denne naive mystifikation, men da Sverige endnu ikke var i krig med Napoleon, kunne det imidlertid anses for passende at tilsløre de rigtige forhold; disse blev dog snart kendt og behøver derfor ikke engang at diskuteres: trykkestedet var Stockholm og bogtrykkeren var Carl Delén (eller Deleen), hvis speciale det var at udgive franske bøger. Han blev anset som en fortræffelig korrekturlæser og havde allerede tidligere arbejdet for kronprinsen¹. Desto mere er spørgsmålet om forfatterens identitet blevet debatteret. Uden egentlig begrundelse gættedes der på nogle svenskere². Men alle nogenlunde indviede vidste, at valget blot kunne stå mellem de to celebre udlændinge, som 1812—13 gæstede Stockholm og stod højt i kronprinsens gunst, Mme de Staël og hendes ven og litterære rådgiver (og hendes børns lærer) August Wilhelm Schlegel. Da Mme de Staël utvivlsomt var den mest kendte af de to (kun fosforisterne sværmede særlig for Schlegel), og da bogen var skrevet på udmærket fransk, fik hun i almindelighed æren — eller skylden —³ for forfatterskabet både i

¹ Se *Svenskt Biografiskt Lexikon*. — Schlegel, *Sämliche Werke* VIII (1846), 255 not., ironiserer mod Delén, som først efter at have tjent store penge på bogen begyndte at betvivle Napoleons storhed. Det vidner i hvert fald om Schlegels beskedenhed, at han ikke tilskrev pamflettens stil og argumenter dette forandrede sindelag.

² Brinkman, Mme de Staëls gamle bekendt, var blevet udpeget. Idet han sender *le Système continental* til Martina von Schwerin, sørger han for at dementere dette rygte. Bogen var, fortsatte han, »skreven i Tyskland eller af en tysk«, og han delte ikke på alle områder forfatterens meninger. Rosenstein kunne nok, antydede han, give nærmere oplysninger. Den forsigtige Brinkman vidste uden tvivl selv god besked, men ville ikke røbe noget, som endnu blev betragtet som en statshemmelighed.

³ Man kan f. eks. forestille sig med hvilken harme en Tegnér må have læst pjecen. Se Hjelten: »Hvarför smädar du mig ständigt, ögonblickets lumpna skara, utan vilja, utan merg?« — G. C. von Döbeln forfattede på fransk — til kronprinsens brug? — et skrift mod *le Système continental* og udgav det ved senere lejlighed. Döbeln satte ikke englænderne højere end

Sverige og i udlandet. Det mente man i hvert fald i Rusland, og både i Tyskland, England og Amerika udkom nogle oplag af *le Système continental* med angivelse af Mme de Staël som forfatterinde. Et i Norden bekendt vidnesbyrd herom er A. A. Feldborgs protestskrift mod *le Système continental: Cursory Remarks on the Meditated Attack on Norway Comprising Strictures on Madame de Staëls »Appeal to the Nations of Europe«*. London, aug. 1813.

Efter at Napoleon var blevet fordrevet i 1814 og alle grunde til anonymitetens bevarelse var bortfaldet, besørgede Schlegel imidlertid selv en pariserudgave af skriftet. Hans navn prydede titelbladet¹. Den indgik også, i forkortet form, i en senere ud-

franskmændene og ønskede, at Sverige skulle forblive neutralt. Han ville ikke helt afskrive alle forhåbninger om et svensk Finland og nærede moralske betænkeligheder angående retmæssigheden af en erobring af Norge. Se Sture M. Waller: *Georg Carl von Döbeln* (Lund 1947), 392 ff., hvor man også kan finde begejstrede samtidige svenske udtalelser om Schlegels skrift. *Swensk Litteratur-Tidning* (24. april 1813) forklarer sig indforstået med hovedresultaterne i *le Système continental*, men kritiserer (9. oktober 1813) en anden pjece af Schlegel (*Betraktelser öfwer Danska Regeringens politik*): »man bör vara rättvis äfwen emot fienden«. Også fra Tyskland kan man citere varierende bedømmelser: K. L. von Knebel anbefaler skriftet varmt til Charlotte von Schiller (23. december 1813) (*Charlotte von Schiller und ihre Freunde*, udg. af L. Ulrichs, III (1865)). På opfordring fra russisk side roser Kotzebue det modstræbende; han var Schlegels modstander og lader som om han ikke vidste, hvorvidt Schlegel eller Mme de Staël var forfatteren (Paul Czygan: *Zur Geschichte der Tagesliteratur während der Freiheitskriege* I (Leipzig 1911), 244). Brinkmans gamle veninde Rahel Levin ytrer sig i indignerende vendinger (27. april 1813) (*Aus dem Nachlass Varnhagens von Ense. Briefwechsel zwischen Varnhagen und Rahel* III (Leipzig 1875), 57). Rahel hadede Mme de Staël, formentlig også hendes kreds, og disse følelser blev fuldtud delt af Gentz, hvilket tydeligt ses i hans højst ubehagelige brev til Rahel (15. juni 1814) (*Schriften von Fr. von Gentz. Ein Denkmal von Gustav Schlesier* I (1838), 176—177). Det kan være morsomt i denne sammenhæng at minde om en af Napoleon inspireret artikel i *Journal de Paris* (14. oktober 1813): »Lad ham (Bernadotte) så løbe rundt på fastlandet indtil hans time kommer, lad ham spadserere eskorteret af folk som Kotzebue, Gentz, Schlegel og alle de foragtelige smædeskriblere, som står i det engelske oligarkis sold.«

¹ I forlæggerens forord står der udtrykkelig: »Den blev udgivet under

gave af hans samlede værker. Alligevel var rygterne om Mme de Staëls forfatterskab eller i det mindste medarbejderskab sejlivede og genfindes ofte i litteraturen, og man møder dem også i marginalnoterne til bibliotekseksemplarerne af *le Système continental*. I sin kendte bog *Mme de Staël et Napoléon* (Paris 1903), 328 ff. har Paul Gautier, støttet på psykologiske og stilistiske argumenter, hævdet, at Mme de Staël skulle have inspireret hele pjecen og egenhændigt skrevet i det mindste dens forord og anden halvdel. Louis Bobé har i sin disputats om Frederikke Brun¹ fuldstændigt sluttet sig til dette synspunkt. Men derudover har indtil lige for nylig alle kompetente forfattere accepteret Schlegels forfatterskab uden forbehold. Således Johannes Wickman², Brandt³, Höjer⁴, Scott⁵, Mme de Pange⁶, Schazmann⁷, Longchamp⁸ og Waller⁹. Undtaget herfra er Halvdan Koht. Han har i Washington fremdraget et dokument, et brev af 24. juni 1814, hvori De Forenede Staters nyudnævnte minister i Stockholm, Jonathan Russell rapporterer hjem, at Mme de

den svenske kronprins' auspicer, hvorved forfatteren belønnedes med et strålende hædersbevis og desuden med en post i hans personlige stab.«

¹ Frederikke Brun, *Jodt Mønter og hendes Kreds hjemme og ude* (København 1910), 271. . . En meningsfælle til Gautier-Bobé er Yngvar Hauge: *Carl Johan, III* (Oslo 1942), 171.

² *Mme de Staël och Sverige. Bidrag till madame de Staëls biografi* (Lund 1911), 130.

³ *August Wilhelm Schlegel. Der Romantiker und die Politik*, (Stuttgart-Berlin 1919), 155 ff.

⁴ T. T:son Höjer i *Svensk Personhistorisk Tidskrift*, XXXVIII (1937), 75.

⁵ *Propaganda Activities of Bernadotte 1813—1814, i Essays in the History of Modern Europe*, Ed. by Donald McKay, (New-York London 1936), 16—40.

⁶ *Auguste-Guillaume Schlegel et Madame de Staël* (Paris 1938), 401.

⁷ *Bibliographie des œuvres de Mme de Staël* (Paris-Neuchâtel 1938), 69.

⁸ F.-C. Longchamp, *L'œuvre imprimé de Madame Germaine de Staël 1786—1821*, (Lausanne-Genève 1949) nr. 111, 74—75. I. citerer næsten ordret sin eneste kilde, Barbiers *Dict. des ouvrages anonymes*, IV (1879).

⁹ Se s. 257, n. 3. — I samme retning udtaler sig også Anton Blanck i *Tegnér's »Hjälten« — ett inlägg i den publicistiska kampanjen på hösten 1813* (Karl Johansförbundets Handlingar (1931—1934), 17—33) og Alma Söderhjelms: *Carl Johan* (Stockholm 1939), 278.

Staël har skrevet *le Système continental*: »Dette er ikke blot en overbevisning hos de mest velinformerede personer, med hvem jeg har diskuteret emnet, men der er et andet vidnesbyrd af meget afgørende karakter. Et af mine tjenestefolk i Stockholm har her stået i Mme de Staëls tjeneste. Da jeg viste ham bogen og spurgte, om han kendte noget til forfatteren, erklærede han uden tøven, at Mme de Staël havde skrevet den. Han havde set hende i færd med arbejdet og sagde, at kronprinsen havde aflagt hende flere private besøg, mens hun var optaget af det.«¹ Med dette vidnesbyrd og en omskrivning af Gautiers teorier lader Koht sig nøje. Ganske vist er dette blot en detalje i Kohts afhandling, og det er muligt, at han ville være kommet til en modificeret opfattelse, hvis han i Washington havde haft større bibliografiske ressourcer til rådighed. Jeg har dog i hans udtalelser fundet tilstrækkelig grund til at undersøge i hvilket omfang det kunne være muligt at fremdrage mindre kendte eller helt ukendte dokumenter, egnede til yderligere at belyse forfatterskabet til *le Système continental*. Resultatet er ikke blevet sensationelt, originalmanuskriptet har jeg ikke fundet, end ikke eksemplarer med forfatterdedikation². Men i danske og svenske biblioteker og arkiver har jeg dog gjort nogle fund, som kan motivere en kort artikel. Og som grundlag for en stilundersøgelse har jeg, så vidt gørligt, gennemlæst alt, hvad

¹ *Bernadotte and Swedish-American Relations, 1810--1814* (The Journal of Modern History XVI (1944) 265--285, specielt 276). -- Skont Mme de Staël havde reddet storstedelen af sin likvide formue over til Amerika, kviede hun sig ikke ved at chokere fremtrædende amerikanere som J. Q. Adams med sine angfollte udtalelser. I Amerika var man altså på forhånd tilbøjelig til at tro, at hun havde forfattet *le Système continental* med dets for amerikanerne uvelkomne forsvar af englændernes syn på havenes frihed. Se R. L. Hawkins: *Madame de Staël and the United States* (Harvard Studies in Romance Languages VII (1930)).

² På titelbladet af Uppsala Universitetsbiblioteks eks. af *Om Continentalsystemet* står med blæk: »af A. W. Schlegel och öfversatt samt ökad af fru friherr'' Staël född Necker« og længere nede: »Mig gifvet af frih'' Staël v. Holstein.« Desværre savnes angivelse af, hvem der har været den første ejer.

Schlegel har skrevet på fransk, det være sig udgivet som uudgivet.

Vigtigst er det vel at konstatere, at de to nærmest implicerede, Mme de Staël og Schlegel, gentagne gange, utvetydigt og konsekvent, har sagt, skrevet og trykt, at Schlegel var pjecens ophavsmand. Kendt er to dedikationsbreve, til Carl-Johan og til Alexander, som Brandt har udgivet efter Schlegels koncept¹. Til sin landsmand og homme d'affaires i St. Petersburg, Galiffe, skriver Mme de Staël i et bekendt brev (7. maj 1813): »Det er Schlegel, som har skrevet den; jeg blander mig ikke på den måde i politik«, og hun tilføjer lidt hovmodigt, men i overensstemmelse med sandheden: »Hvis jeg engang skulle offentliggøre noget derom, måtte det blive ud fra et filosofisk synspunkt.« I korrespondancen mellem Mme de Staël og Schlegel taler han stadig om *mon système*, hun om *voire brochure*. I et brev af 10. december 1813 kan man, som Mme de Pange rigtigt bemærker, se, hvordan Schlegels sårede forfatterforfængelighed taler: »Man tillægger Dem skriftet om *le Système continental*, og man mener at kunne gendrive det ud fra en tåbelig oversættelse. Hvad er det dog for et tobenet bæst, der har skrevet dette?« (Naturligvis Feldborg.) I breve til tyske forlæggere og kolleger (Perthes, Brockhaus, Varnhagen von Ense) finder Schlegel ofte anledning til at ytre sig om sit skrift. Jeg citerer blot et, til Campe i Hamburg (9. april 1813), mindre kendt da det ikke er medtaget i Körners udgave af Schlegels breve: »Jeg har skrevet til H. E. Perthes og sendt ham et af mig på fransk forfattet flyveskrift angående kontinentalsystemet, ud-

¹ Jeg anser det for sandsynligt, at brevene angår *le Système continental*, men det er ikke absolut udelukket, at de er blevet sendt samtidig med en omarbejdelse af Schlegels *Mémoire sur l'état de l'Allemagne et sur les moyens d'y former une insurrection nationale*. Det faktum at brevene i stor udstrækning handler om tyske forhold tyder herpå. Det eksemplar af *le Système continental*, der var bestemt for Alexander, blev afsendt gennem den russiske minister i Stockholm, og han omtaler ikke nogen følgeskrivelse fra Schlegel (se ndfr. s. 267). Havde det daterede originalbrev til Carl Johan været bevaret, hvilket ikke synes at være tilfældet, ville hele denne diskussion være overflodig.

givet her for halvanden måned siden. Jeg ønsker at se det genoptrykt i Tyskland og udbredt overalt, hvor det kan komme hen.«¹ Så gengiver jeg en billet (uudgivet) til Jacob de la Gardie fra Mme de Staël (desværre ikke dateret)²: »M. Schlegel n'ayant pas été présenté au roi désirerait, Monsieur le Comte, que vous eussiez vous même la bonté de lui remettre cette brochure de sa part. Soyez assez bon pour vous charger de cet hommage. Mille amitiés.« Det omtalte skrift kan næppe være noget andet end *le Système continental*.

I et brev (17. april 1813) til Benjamin Constant skriver Madame: »L'écrit de Wilhelm en français vous est-il parvenu?«³ Opfordret af Constant og for at takke Carl Johan for en lige tildelt Nordstjerneorden publicerede Charles de Villers en meget rosende anmeldelse af *le Système continental* i *Göttingische Gelehrte Anzeigen* (1. januar 1814). Uden navns nævnelse identificerer han forfatteren tydeligt nok: »Vi hører her, ikke uden beundring, en sagkyndig bedømmelse, på rent fransk, over politik og statsøkonomi af en tysk forfatter (påstår man), som vi hidtil var vant til kun og under stort bifald at høre udtale sig om poesi, kritik og kunstfilosofi.« I registret til årgang 1814 står Schlegel udtrykkeligt angivet som forfatter. Også fra England kan der hentes oplysninger af interesse. Den svenske minister i London, Rehausen, indrapporterer til Engeström (6. april 1813)⁴: »J'ai fait re-imprimer ici et distribuer même de l'autre côté de la Manche le pamphlet intitulé: Sur le Système continental et sur ses rapports avec la Suède.« Pjecen tryktes blandt andet i det fransksprogede emigranttidsskrift *L'Ambigu* (numrene 360—361, 30. marts og 10. april 1813; redaktøren, Peltier, virkede samtidig — pengenes magt kan være stor — som ivrig legitimist og stor Bernadottebeundrer). Num-

¹ Se J. Körner: *Die neueren Sprachen* XXXVII (1929), 53—58; ang. datoen for skriftets publikation se endvidere s. 273 not. 3.

² Lunds Universitetsbibliotek, De la Gardieska samlingen, 327.

³ *Lettres de Madame de Staël à Benjamin Constant*, p. p. la Baronne de Nolde (Paris 1928).

⁴ Sv. Riksarkiv, *Anglica*.

mer 361 slutter med en slags »leder«, hvor det bl. a. hedder om *le Système continental*: »Om hvilken forfatter eller hvilke forfattere, som har haft med dets redaktion at gøre, er der delte meninger; men efter den mængde af bemærkelsesværdige, skarpsindige og bidende træk, som skriftet indeholder, og efter den velfortjente lovtale deri over den britiske regerings politik med dens standhaftighed og dens højsindethed har flere iagttagere ment at genkende den franske Corinnas åndrige og levende stil, nu omplantet til Odins og Oscarenes land . . .« Man tager næppe fejl, hvis man gætter på, at Peltier har skrevet disse linjer for at imødekomme et ønske fra den svenske regering. Men Mme de Staël var knapt ankommet til London før hun fremkom med et dementi (L'Ambigu nr. 369, 30. juni 1813): »Da vi anmeldte den nylig offentliggjorte brochure om kontinentalsystemet, tillagde vi baronesse de Staël forfatterskabet. Senere har vi fået vished for, at forfatteren til dette i sandhed bemærkelsesværdige skrift er den hannoveranske litterat August William(!) Schlegel, der følgelig er den engelske konges undersåt . . .«¹.

Det undrer mig også, at ingen i denne sammenhæng har undersøgt, hvad Mme de Staël selv har skrevet om forfatterskabet til *le Système continental* dels i *De l'Allemagne* (II, kap. 31), hvor hun skriver: »Wilhelm Schlegel, hvem jeg nævner som Tysklands førende litterære kritiker, er forfatter af en brochure på fransk, der nylig er offentliggjort under titlen: *Reflexions (sic!) sur le système continental*.«² — dels i *Considérations sur la Révolution française* III, 347, hvor der læses: »Gentz og Schlegel har i deres skrifter om fastlandsspærringen særdeles godt behandlet fordele og mangler ved Englands maritime opkomst.«

Fra Carl Johan findes ingen direkte udtalelser i denne forbindelse, men den kendsgerning, at Schlegel maj 1813 fik Vasa-

¹ Der følger så et par sider om Schlegels liv og værk, ojsensynligt forfattet af Mme de Staël, men som mangler i alle bibliografier.

² Mme de Pange har fra manuskriptet til *De l'Allemagne* citeret en udførligere version af dette sted (456—57).

ordenen og titel af regeringsråd, må anses for temmelig vel-talende. Og Schinkel-Bergman bygger formodentlig her som så ofte på originaldokumenter eller på informationer fra højeste sted, når han skriver (VII, 45, not.): »Sur le Système continental . . . blev skrevet på kronprinsens opfordring af A. W. Schlegel og havde desuden prinsen at takke for nogle af sine mest vel-lykkede sider.«

Danmarks chargé d'affaires i Stockholm, Baudissin, havde også god grund til at rapportere alt om *le Système continental*. Hans depecher, som findes i rigsarkivet i København, er en hyppigt anvendt kilde, men følgende er aldrig blevet bemærket: »J'ai l'honneur d'envoyer ci-joint à Votre Excellence une brochure française, qui a fait beaucoup de sensation ici. L'auteur, qui au moins ne manifeste pas trop de modération dans ses principes, ne m'est point connu.« (en clair, depeche 27, 5-3-13, s. 2). På næste side fortsætter Baudissin, nu i kode: »Les revers, qu'ont essayés les Français, ont singulièrement monté les esprits du public contre l'Empereur, et on lit avec avidité l'imprimé ci-joint dont l'auteur est Mr August Schlegel.« Fire dage senere hedder det: »La brochure sur le Système continental est déjà presque vendue.«¹ Baudissin er i usædvanlig grad et fuldgodt vidne i dette spørgsmål. Omend Danmarks (endnu loyale) repræsentant var han ven med Schlegel; nogle måneder i forvejen havde han introduceret den unge Heiberg hos den af dem begge beundrede store tyske romantiker. Med Mme de Staël omgikkes han intimt og udvekslede indiskretioner. Fruen ville oven i købet gerne have ham til svigersøn, og at Baudissin virkelig på denne tid var interesseret i Albertine de Staël, kan man se af den iver, hvormed han af sin chef, Rosenkrantz,

¹ Jeg kender i det mindste tre Stockholmsudgaver på fransk af *le Système continental*. To af dem har nøjagtig samme paginering, samme trykfejl o. s. v. Formatet er noget forskelligt og på titelbladet til den udgave, der har det største format og den største type bogstaver, findes en accent grave over præpositionen i *A Hambourg*. Sandsynligvis er denne den første udgave, da den findes i Carl Johans *privatissime* bibliotek på Rosendals lystslot. Desuden eksisterer en udgave med VI + 61 s. Samtlige er i oktavformat.

udbad sig en diplomatisk post i London, når lejlighed bød sig. Muligvis kan man, om man er overkritisk, indvende, at Baudissin ikke er uhildet, og at det ikke lå i hans interesse i København at afsløre sin tilkommende svigermoder som værende forfatter til et antidansk skrift. Det er bemærkelsesværdigt, at Baudissin mere end en gang indrapporterer, at Mme de Staël har søgt at påvirke Carl Johan i en for Danmark fordelagtig retning. Dette forhold turde være nogenlunde i overensstemmelse med sandheden. Ikke således at hun nærede større danske sympatier. Hun foragtede f. eks. således dybt det danske enevælde (Cons. s. l. Rév. frçe, I, 11). Men politisk var hun ved dette tidspunkt optaget af to ting: så hurtigt som muligt at få Napoleon fordrevet og, under en eller anden form, at få ham erstattet med Bernadotte, som skulle garantere Frankrig en liberal forfatning. I de norske planer så hun et moment, der var egnet til at forsinke virkeliggørelsen af hendes yndlingstanke, ja rent ud sagt sætte den på spil. Men så snart hun indså, — og det var efter Baudissins afrejse fra Stockholm, — at Carl Johans stilling i Sverige ville blive uholdbar, hvis han ikke kunne tilbyde en erstatning for Finland, og efterhånden som Danmark påny måtte nærme sig Napoleon, blev hun en ivrig tilhænger af Norges erobring¹. Hendes mange breve, publicerede og upublicerede, til kronprinsen handler konstant om dette emne; 2. juli 1813 meddeler hun, at hun til Castlereagh har sagt, at Danmark blot var en fransk provins. Alt i alt tror jeg, at Baudissins rapporter er pålidelige og utendentøse.

Takket være Baudissin vidste man i København, mod hvem man skulle rette sine svar i den pamsletkrig, som nu udbrød, og hvori deltog Manthey², Oxholm³ og familien Bruns huslæge,

¹ Denne udvikling kan tydeligt følges i Mme de Staëls breve til Frederikke Brun. Dr. Bobé har udgivet afsnit af dem og har set dem i original. Nu siges de at være forsvundne.

² Med pjecen *Epître à Monsieur Auguste Guill. Schlegel bel-esprit, actuellement aux gages de Son Altesse le Prince Royal de Suède*. Par un Suédois. A Stockholm, août 1813(!).

³ *Anmerkninger i Anledning af det nylig i Sverrig . . . udkomne Skrift: Sur le système continental*, 1813 (under pseudonymet Olufsholm).

Schlegels landsmand, hannoveraneren Brandis¹. Reaktionen inden for tyskorienterede kredse i Danmark blev naturligvis mere nuanceret. Et godt indblik giver følgende brev fra grevinde Schimmelmann til grevinde Stolberg (23. marts 1813)²: »Le célèbre Schlegel qui est à Stockholm avec Md. de Staël a publié un écrit très bien fait où il offre un tableau trop vray de ce (sic!) misérable scène politique et du système continental de Nap. qu'il nous fait voir en son petit jour. Mais pour le Danemark il est haineux et étant tout Suédois et ami à brûler du prince Ponte Corvo il veut pour la Suède cette Norvège si convoitée là. Enfin l'écrit est *bon* au reste, il disparaît ici d'entre nos mains dès qu'on l'a lu, mais il sera bien lu.« Frederikke Brun blev mere oprigtigt indigneret. Mme de Staël afsværges sig højtideligt forfatterskabet, men afslår (30. marts 1813) at modtage en indbydelse til København, forfægter stadig ivrigere, som vi allerede har erfaret, kronprinsens politik, og i juli kommer det derfor til et definitivt brud mellem de to mangeårige veninder. Til trods herfor var Frederikke Brun af den overbevisning, at Mme de Staël ikke havde forfattet *le Système continental*. Hun skriver i en lille note til Mme de Staëls brev af 30. marts: »Jo, hun ville være blevet modtaget strålende (i København) inden udgivelsen af pamfletten *Sur le Système continental*, som blev tillagt hende! Men det var så langt fra hende, der havde skrevet den.«³ Som vi ser havde rygten om Mme de Staëls forfatterskab nået København. Som et autoritativt vidnesbyrd herpå citerer jeg et par linjer af et

¹ *Beurteilung der Schrift: Sur le système continental . . . insoweit sie Dänemark betrifft*, Hamburg 1813. --- I England udkom *A letter on the Conduct and Situation of Denmark from a Dane to an Englishman, written 30th May, 1813*, som kritiseredes af *Quarterly Review* (Okt. 1813, s. 211) samtidig med at *Sur le système continental* blev rost. *Edinburg Review*, hvis danskvenlige holdning er kendt, indeholder ingen anmeldelse af Schlegels skrift.

² *Efterladte papirer fra den Reventlowske Familiekreds 1770—1827* ved L. Bobé (1902), 5.

³ *K. V. von Bonstellers Briefe an Friederike Brun II* (Frankfurt am M. 1829), 49.

brev fra Rosenkrantz til Frederik VI (11. juli 1813): »Lord Castlereagh har taget Støffet til sin Lovtale over Kronprindsen næsten ordlydende af det Fru v. Staël og Schlegel tillagte Værk om Continentalsystemet.«¹ Jeg slutter dette afsnit med at hen- vise til to kilder: den depeche (til Rumjantsev, 18. marts 1813), hvori Ruslands minister i Stockholm, van Suchtelen, livligt berømmer Schlegel og vedlægger seks eksemplarer af denne »lærde og ædle forfatters« skrift *le Système continental* (hvoraf et var bestemt for kejser Alexander)² — og et brev fra Gustav Löwenhielm til Mme de Staël (15. april 1813), hvori han beder Madame takke Schlegel for *le Système continental*, som har haft stor succes både i det russiske hovedkvarter og i de befriede dele af Tyskland³. Både Gustav Löwenhielm og Suchtelen til- hørte jo de aller inderste kredse, og den sidstnævnte var gen- stand for Schlegels ihærdige opvartning, noget som vakte hans excellence von Engeströms ærgrelse⁴.

Alle disse udtalelser, som jeg mener at kunne betragte som afgørende beviser på Schlegels forfatterskab, kan kun frakendes deres værdi, hvis man vil hævde, at Mme de Staël og Schlegel har villet og har haft held med sig til at dupere alle deres om- givelser. Trods al hendes indiskretion kan man ikke frakende Mme de Staël visse gaver i forstillelseskunsten. Hun skyede

¹ Havde Rosenkrantz glemt Baudissins oplysning, eller stoledede han ikke mere på den? I slutningen af maj 1813 var Baudissin faldet i unåde og var blevet fængslet, fordi han havde nægtet at følge med på Kaas' sendelse til Napoleon. I hvert fald mærker man, at Rosenkrantz er opbragt over Castlereaghs dog meget forsigtige udtalelser om kronprinsens person. Jeg har gennemlæst referatet af denne tale uden at kunne finde et eneste ord hentet fra det være sig *le Système continental* eller det panegyriske forord til Mme de Staëls *Réflexions sur le Suicide*.

² Se A. Ahnfeldt: *Två krönta rivaler* II. (Stockholm 1887) 247 o f Ledet både af sine franske sympatier og af hensyn til sin interlokutor kritiserede Rumjantsev værket over for J. Q. Adams.

³ *Handlingar ur v. Brinckmanska Archivet* I (1859), 331---332.

⁴ L. von Engeström: *Minnen och anteckningar* II, 204, i brev til kron- prinsens 13. juli 1813. Før yderligere at chokere sin høje herre indberetter v. E., at Schlegel i sine breve til Mme de Staël kalder hende »ma chère amie«.

hverken list eller løgn for at dølge sit ægteskab med Rocca og havde for en tid held med sig dertil. Hun skal f. eks. ligefrem have friet til Jacob de la Gardie¹. Men man kan let forstå hendes bevæggrunde hertil. Derimod kan jeg ikke finde nogen plausibel grund til, at hun, i strid med de virkelige forhold, skulle tilskrive Schlegel forfatterskabet til *le Système continental*, eller til at han skulle have accepteret det. Gautier mener, at Mme de Staël skulle have frygtet repressalier mod sine slægtninge og konfiskation af sine midler i Frankrig. Slige hensyn kunne have gjort sig gældende før den Store Armés undergang, men i lige høj grad for Mme de Staël og Schlegel. Ved oversendelse af et første udkast til *Mémoire sur l'état de l'Allemagne* skrev Schlegel til kronprinsen (4. oktober 1812)²: »... je demande seulement de ne pas être nommé comme en étant l'auteur, pour ne pas perdre la possibilité de retourner dans ma patrie.« Men efter katastrofen i Rusland var der ikke flere hindringer. I og med skriftet *Réflexions sur le Suicide* med dets hymne til kronprinsen og dets allusioner mod Napoleon havde Mme de Staël sandelig underskrevet en definitiv krigserklæring mod tyrannen.

At *le Système continental* udkom anonymt beroede ikke på nogen frygt fra forfatterens side. Camouflagen kunne være opportun i begyndelsen af året 1813, og at den siden søgtes bibeholdt så længe krigen varede, var vel blot i overensstemmelse med skik og brug for sådanne pamfletter og understregede dens officøse karakter. Jeg mener, at også psykologiske grunde taler for, at Schlegel har skrevet *le Système continental*. Hans had til Napoleon, Tysklands undertrykker, var lige så glødende som nogensinde Mme de Staëls, og sikkert mere konsekvent end hendes med kærlighed og modvillig beundring blandede følelser. En flygtig gennemlæsning af Schlegels *Remarques sur un article de la Gazette de Leipzig* eller *Dépeches et Lettres interceptées* giver beviser nok herpå. Og hans følelser mod Danmark var på grund af problemet Schleswig-Holstein alt andet end

¹ Se en artikel af P. Wieselgren, (udgiver af de De la Gardieske arkiver) i *Läsning för Bildning och Nöje* I (1847), 422.

² Bernadotteska Familjearkivet.

positive. I hans korrespondance med Mme de Staël, som Mme de Pange har udgivet, får hans danskerhad et udtryk, som selv for en uvildig dommer må forekomme usmageligt og ildevarslende. Schlegel var altså et veritabelt fund for Bernadotte. I store linjer harmonerede Schlegels meninger med, hvad der just da passede kronprinsens politik, og trods alt måtte man sætte Schlegel for højt til at tro, at han ellers ville have solgt sin pen. Men det er naivt som Brandt at tro, at hver mening Schlegel fører til torvs i propagandakrigen, er et adækvat udtryk for hans selvstændigt gennemtænkte opfattelse¹. Han var tværtimod parat til i høj grad at tilpasse sig efter ønsker fra den, han arbejdede for. Et brev af 24. maj 1813² med dets krybende vendinger afslører dette: »Je ne saurais mieux servir ma patrie qu'en subordonnant entièrement mes opinions individuelles aux vues vastes et libérales de Votre Altesse Royale . . . Je vous supplie, Monseigneur, de croire que je ne dis ni n'écris une seule parole sur les affaires publiques, qui ne soit dans le sens de vos intentions, autant que je puis les deviner. Tout ce que j'ambitionne, c'est que V. A. R. veuille m'accorder un certain degré de confiance, afin d'être en état de mieux connaître et admirer ses intentions.« En sådan medgørlighed var tilvisse meget behagelig og kunne næppe være blevet mobiliseret hos Mme de Staël.

Jeg er meget vel klar over, at falsk attribution og anvendelse af anonyme medarbejdere praktiseres særlig meget ved udgivelser af politiske pamfletter og lignende. Mme de Staël har hævdet, at det var hende, der havde skrevet Talleyrands tale i Nationalforsamlingen ved Mirabeaus død³. Hun har sikkert også fort pennen i Roccas navn⁴. Den loyale Engeström underskrev et memorandum i januar 1813, som næsten helt var udarbejdet af Wetterstedt og kronprinsen⁵. I sine

¹ Se f. eks. A. W. Schlegel s. 149.

² Bernadotteska Familjearkivet.

³ Se Wieselgrens cit. artikel, 469.

⁴ Se Mme de Pange i *Mélanges . . . Baldensperger*, II (Paris 1930), 164.

⁵ Engeström, *Minnen och Anteckningar* II, 204–205.

memoirer (I, 283) fortæller hertugen af Broglie om den store andel, han har haft i Benjamin Constants *Sur la responsabilité des ministres*. Höjer regner med, at Schlegels *Mémoire sur l'état de l'Allemagne* er blevet til i samarbejde med Gröben¹. Der kunne let findes mangfoldige andre eksempler. I *le Système continental* må Bernadotte selv have medvirket, i det mindste med oplysninger om sin virksomhed i Frankrig under Napoleons ægyptiske felttog og om sit forhold til hertugen af Enghien; Wetterstedt har sandsynligvis suppleret med detaljer fra Sveriges tidligere diplomatiske historie. Skulle Mme de Staël virkelig ikke også have haft en finger med i spillet? Jo, bestemt, men i meget mindre udstrækning end Gautier og hans meningsfæller regner med. Det er særdeles svært, også ved hjælp af stilistiske iagttagelser, at bevise, at Schlegel har skrevet *le Système continental*, og at udskille, hvad der eventuelt kan hidrøre fra Mme de Staël. Schlegel var et sproggeni, som beherskede et flertal af fremmede sprog og behandlede fransk indtil det fuldendte. Og naturligt nok var det Mme de Staëls stil, han tog som forbillede, man fristes til at sige pasticherede. Han har hendes retoriske stil med fint beregnede gentagelser og effektfulde stigninger og med sætninger, der bestandigt afbrydes af kolon og semikolon. Til udgiveren af *La France littéraire* skrev han²: »det er af hende (Mme de Staël), at han (afsenderen, Schlegel) har lært — som han beskedent selv udtrykker det — at skrive således, at man kunne læse ham i Europa«. Og Mme de Staël giver sin elev et godt vidnesbyrd: »Ingen kan nægte, at A. W. Schlegel, omend tysker, skrev godt nok til at kunne tillade sig at tale om Racine«³. Mme de Staëls arvinger overlod tillidsfuldt til Schlegel at rette »disse små unøjagtigheder i stilen, som kan undgå opmærksomheden selv i det omhyggeligst affattede manuskript« i det posthumt udgivne arbejde *Considérations sur la révolution française* (se forordet). Alligevel undlod Schlegel

¹ T. T:son Höjer i *(Spensk) Historisk Tidskrift* LIII (1933), 25.

² Se Quéraud, VIII, s. v. Schlegel, A. W.

³ *De l'Allemagne* II, kap. 31.

aldrig, når lejligheden bød sig, at lade kompetente franskmænd gennemse sit manuskript. Dette fremgår af Benjamin Constants brev til Villers (5. december 1813): »Min brochure og korrigeringen af et skrift, som jeg har lovet Schlegel at foretage, vil bevirke, tror jeg, at jeg må opholde mig her hele januar måned¹. Uden tvivl gjorde Mme de Staël ham en lignende tjeneste med *le Système continental*. Vil man overhovedet se nogen faktisk baggrund for den sladder, som blev videreført af Russell, kan man søge den i dette forhold². Mme de Staëls stilistiske talent er ikke i særlig høj kurs i vore dage. Det er i nogen grad en fordom. Schlegel skriver misundelsesværdigt godt³, men han når dog sjælden sit forbillede i livlighed og elegance⁴. Schlegels ironi forekommer mig insisterende, tung, en smule tysk. Et par eksempler: »On nous peint la France entière empressée à prendre les armes pour défendre son monarque bénin, hélas si cruellement troublé dans son existence pacifique« (s. VI); »la

¹ Isler, *Auswahl aus dem handschriftlichen Nachlasse Ch. de Villers* (1879). Det drejer sig om *Dépêches et lettres interceptées* (med fortale af Schlegel).

² I Stockholm skrev Mme de Staël *Dix années d'exil*, forberedte udgivelsen af *Réflexions sur le Suicide* og *De l'Allemagne* og påbegyndte antagelig *Considérations sur la Révolution française*, altsammen arbejder som givetvis også kunne vække kronprinsens interesse.

³ Gautiers mistanker må være bevis nok.

⁴ Af alle kritikere har alene tyskeren Rahel, og ret overdrevet, anket over stilen: »lahm geschrieben, unfranzösisch, und ein paarmal daher unverständiglich.« — — I det mindste et ufransk ord er undsluppet Mme de Staëls retoucheringsarbejde (*le Système continental*, s. 53): »ce cri bannal de la liberté des mers.« Bannal med to n'er er ingen trykfejl for *banal* = trivielt, som Koht synes at tro. Det genfindes i alle udgaver, jeg har kunnet opspore, incl. pariserudgaven. Og at ordet ikke er oversat i en engelsk udgave, beror ikke på oversætterens ønske om at censurere teksten, men på at han ikke har forstået glosen. Meningen fremgår ellers tydeligt nok af sammenhængen og er omtrent *feltråb*, *stridsråb*: »härskri« hedder det i den svenske udgave, i den tyske *Bann-Geschrey*, i en anden tysk udgave med Schlegels navn *Feldgeschrey*. Som sagt findes *cri bannal* mig bekendt ikke belagt i den franske litteratur, og i hvert fald ikke i noget leksikon. Men det var nærliggende, særlig for en kender af fransk middelalder som Schlegel, at danne denne neologisme med udgangspunkt i udtrykket *crier le ban*.

république cisalpine, à ce que disaient les gazettes, commit ce suicide politique, poussée par une passion irrésistible pour son bienfaiteur« (s. 23). »La France voulut alors donner à l'Europe, au monde entier, des modes parisiennes en politique: et le moyen, de ne pas accepter avec extase des Constitutions façonnées dans la résidence du bon goût!« (s. 72). Her tror jeg endog at kunne mærke et tilløb til gallofobi, en følelse, som Schlegel ellers nogenlunde skjulte. Men finder man i *le Système continental* virkelige *bons mots*, som når Boulognelejren kaldes »en svømmeskole på landjorden« (école de natation à sec, s. 20), når det hedder, at kejserdømmets eneste permanente konstitution var den kejserlige etikette (s. 22), eller når der tales om »les bénédiction de leur nouvel ordre ou désordre social« (s. 72), er man så meget desto mere villig til at give Mme de Staël æren for dem. Men hvilken kontrast mellem Mme de Staëls lovord til kronprinsen og Schlegels! Schlegel tangerer straks det svulstige, medens Mme de Staël i virkeligheden i sine udtryk for begejstret beundring går videre end Schlegel uden dog derved at krænke den gode smag.

Gautiers forsøg på ved fremdragning af ligheder at bevise, at *Réflexions sur le Suicide* og *le Système continental* skulle stamme fra samme hånd, er direkte mislykkede. I de fleste tilfælde drejer det sig om rene klicheer, som når England kaldes en frihedens ark eller når det hedder: »Cette nation suédoise, jadis si illustre dans l'histoire« (Syst. cont. ss. 88—89). En eneste parallel er interessant og kunne have virket overbevisende: »Un Français disait de Vous, Monseigneur, que vous réunissiez la chevalerie du Republicanisme à la chevalerie de la Royauté« (*Suicide* s. III, kursiveret af Mme de Staël) — »Le Prince Royal de Suède a porté la chevalerie dans le republicanisme aussi bien que dans la royauté« (Syst. cont. s. 89). Gautier nævner ikke den væsentlige kendsgerning, som straks forandrer sagen, at Mme de Staëls udtryk er et citat. Hvem er denne citerede, veltalende franskmand? Muligvis tager jeg fejl, men jeg har en mistanke om, at den pågældende, hvis navn Mme de Staël

foregiver ikke at kende, er forfatteren til den franske pjece *le Système continental*, altså Schlegel selv¹. Sikkert er det, at *Réflexions sur le Suicide* udkom efter *le Système continental*, noget som kuldkaster Gautiers bevisførelse². Sidstnævnte skrift kan ikke være gået i handelen før 3. marts³; Mme de Staëls selvmordsbog var i hvert fald ikke færdigtrykt 30. marts 1813, da hun lover at sende den til Frederikke Brun, og første gang, jeg har set den annonceret, er i *Stockholmsposten* 28. april 1813.

Det har været mig en vis tilfredsstillelse at konstatere, at alle omstændigheder peger på Schlegel som forfatter til *le Système continental* og ikke på Mme de Staël. Dels for i nogen grad at eliminere en anledning til misstemning mod Mme de Staël, som har sat sig nogle spor i Danmark og Norge, dels — og ikke mindst — fordi skriftet ikke forekommer mig Mme de Staëls geni helt værdigt. Det er Schlegels bedste politiske værk, det har sikkert ikke undladt at gøre indtryk på samtiden, det har betydelig historisk interesse. Men hvor blegt, ukunstnerisk og tidsbestemt tager det sig ikke ud ved siden af mesterværket blandt alle de propagandaskrifter, Bernadotte har inspireret:

¹ I brevene til Frederikke Brun fra marts 1813 og fremefter findes ofte argumenter og ideer fra *le Système continental*. Reminiscenser fra Schlegels *Réflexions sur l'état actuel de la Norvège* findes i *Considérations sur la Révolution française*. Hos Mme de Pange, s. 596, kan man i detaljer følge, hvorledes Mme de Staël i en artikel om Camões delvis kopierer Schlegel; dennes indflydelse på både *De l'Allemagne* og *Réflexions sur le Suicide* (episoden om von Kleist) er også bekendt.

² Forordet til *Réflexions sur le Suicide* er udateret i de første udgaver. Dateringen *december 1812* stammer fra en udgave fra 1814 og genfindes i *Œuvres complètes* III, og beviser intet.

³ Titelbladets opgivelse af februar må være usand. Crusenstolpe, *Historiska personligheter* II, 239 (C. er ofte bedre end sit rygte, i dette spørgsmål er han perfekt underrettet) gengiver, foruden et par breve på fransk fra Schlegel til Delén, hofkansler Welterstedts (naturligvis ulovlige) tilladelse (dateret 2. marts 1813) til den falsificerede angivelse af trykkestedet, Hamburg. Denne dato stemmer udmærket med annoncen i *Stockholmsposten* og Baudissins depeche. Schlegels »for halvanden måned siden (se s. 6) skal åbenbart ikke tages alt for bogstaveligt.

Benjamin Constants *De l'Esprit de Conquête et de l'Usurpation*, som takket være sin form og sit indhold er en altid lige aktuel appel mod krig og diktatur¹.

Résumé.

Le pamphlet *Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suède* parut à Stockholm en mars 1813, sans nom d'auteur. C'est un violent réquisitoire contre l'impérialisme français, une plaidoirie pour la participation active de la Suède dans la lutte contre Napoléon et pour l'annexion de la Norvège à la Suède. La brochure eut une large diffusion tant en Suède que sur le continent, en Angleterre et aux Etats-Unis. Elle fut traduite en plusieurs langues. On l'attribua souvent à Mme de Staël qui fut même nommée comme son auteur dans quelques éditions, mais dès 1814 Auguste-Guillaume Schlegel en revendiqua officiellement la paternité. Néanmoins, l'attribution en reste controversée. Si la plupart des savants qui se sont occupés de la question ajoutent foi à l'assertion de Schlegel, il y en a eu d'autres (Paul Gautier, M. Louis Bobé) qui soutiennent que seule Mme de Staël a pu écrire ce petit chef-d'œuvre de propagande efficace. Dernièrement M. Halvdan Koht a embrassé cette thèse en produisant un témoignage qui émane en dernier ressort d'un ancien serviteur de Mme de Staël.

Nous sommes persuadé que Schlegel est seul l'auteur de la brochure. Dans maintes correspondances diplomatiques et privées, souvent inédites, il se trouve que toutes les personnes initiées partageaient cette certitude, notamment le groupe staëlien avec Benjamin Constant et Charles de Villers et le chargé d'affaires du Danemark à Stockholm, le comte Wolf de Baudissin, en 1813 le fiancé presque officiel d'Albertine de Staël. Les témoignages de Mme de Staël et de Schlegel sont nombreux et concordants et inspirent confiance. Un intérêt particulier revêt une mise au point péremptoire que Mme de Staël, aussitôt débarquée à Londres, fit insérer dans *l'Ambigu*.

¹ Se min artikel, *Benjamin Constant og Bernadotte, De l'Esprit de Conquête et de l'Usurpation og dens tilblivelse* (Københavns Universitets Festskrift, 11. marts 1950). Tilsidst vil jeg varmt takke Professor Thorvald T:son Højer for uundværlig hjælp i råd og dåd og mine venner Lars Wiberg, Sigurd Fries og Einar Tassing for bibliografiske oplysninger fra bibliotekerne i Uppsala, Stockholm og Paris.

Les arguments stylistiques dont s'est servi Gautier pour attribuer le pamphlet à Mme de Staël ne résistent pas à l'examen. Schlegel savait admirablement le français; le style du *Système continental* est le même que celui de ses autres écrits français. Les rapprochements précis avancés par Gautier se réduisent à quelques clichés, des slogans politiques. Il est vrai qu'une phrase de retrouve presque identique dans le *Système continental* et dans les *Réflexions sur le suicide* de Mme de Staël. Mais c'est une citation que celle-ci a tirée de l'opuscule de Schlegel: les *Réflexions* parurent plusieurs semaines après le *Système continental*.

Si, malgré tout, l'attribution du pamphlet à Mme de Staël a trouvé un large crédit, nous ne serions pas éloigné d'y voir l'effet d'insinuations émanant des cercles officiels de Stockholm, où on pouvait trouver flatteur de paraître disposer d'une auxiliaire de l'envergure de Mme de Staël, dont la célébrité, sauf peut-être en Allemagne, éclipsait celle de Schlegel.

Anmeldelser.

Holger Hjelholt: Inkorporationen af den gottorpske Del af Sønderjylland i Kronen 1721. Kbh. 1945¹.

I den mere end aarhundredlange Diskussion af Hertugdømmet Slesvigs statsretlige Forhold og i Sammenhæng hermed Betydningen af Frederik IV.s Dispositioner i 1721 giver dr. Hjelholts Bog et vægtigt Indlæg, som paa visse Punkter maa siges at danne Epoke. Undersøgelsen er fast bygget paa det samtidige Aktstof, der er gennemløjet baade i Breden og Dybden, saaledes at Helhedsopfattelsen fremtræder som Resultat af en Række Enkeltundersøgelser. Fremstillingen er klar og koncentreret, trods den (uundgaaelige) polemiske Tendens præget af Maadehold og forsigtig Afvejen.

Efter et indledende Tilbageblik over Problemets Behandling af historiske og politiske Forfattere fra Nic. Falk (1816) til Kr. Erslev (hvorom mere nedenfor) tager Skildringen sin Begyndelse med det 17. Aarhundredes Midte som Udgangspunkt. I 1658 opnaaede den gottorpske Hertug som Forbundsfaelle af det i Krigen med Danmark sejrriige Sverige Suverenitet for sin Del af Hertugdømmet Slesvig, og samtidig løstes ogsaa den kongelige Del efter Frederik III.s Ønske fra Danmarks Riges Lenshøjhed. Enevældens Indforelse i Danmark et Par Aar senere »medførte i og for sig ikke straks nogen Forandring i Hertugdømmernes Retsforhold« (S. 31). Enevolds-Arve-Regeringsakten af 1661 omfattede ikke Slesvig og Holsten, og der udstedtes ikke nogen særlig Enevoldsakt for disse Lande saaledes som for Norge. Kongeloven af 14. Novbr. 1665 omtaler ikke Sønderjylland; dog indeholder dens § 19 nogle Bestemmelser, hvis Indhold — at Kongens Arveriger og alle dertil hørende Provinser og Lande, baade nuværende og fremtidige Besiddelser skal være udelt og uskiftet under een

¹ Skriftet er en udvidet Fremstilling af Forfatterens Afhandling om samme Emne i Historisk Tidsskrift 10. R. IV. 1937 (se Forordet S. 6).

Arvekonge -- maa formodes ogsaa at sigte til Slesvig. Bevalsen af Fællesregeringen med Hertugen, ogsaa efter 1658, og Hensynet til det privilegerede slesvig-holstenske Ridderskab udgjorde en for Hertugdømmernes Særstilling bevarende Faktor. Stændernes Hylding af en ny Landsherre med foregaaende Bekræftelse af Privilegierne foregik paa sædvanemæssig Maade ved Hertug Christian Albrechts Tronbestigelse 1661. Landdagene -- som i og for sig nok kunde forenes med en enevældig Regering, men næppe med en saa absolut Enevælde som den danske -- fortsatte.

Ogsaa da Christian V efterfulgte sin Fader som den første enevældige Monark, der besteg den danske Trone, lykkedes det Ridderskabet og dets Talsmand, den kongelige Statholder Fred. Ahlefeldt, efter nogen Udsættelse at opnaa Sammenkaldelse af Stænder og Landdag til at foretage Arvehylding (1671), men Kongen modtog ikke denne personligt, og Bekræftelsen af Privilegierne fulgte mod Sædvane først efter Hyldingen. Ordlyden af de i denne Anledning udstedte Dokumenter undergik for at imødekomme Ridderskabet forskellige Ændringer; endvidere for-tolkede Christian V i et Reskript til Ahlefeldt Udtrykket »Suve-
ranitet« (der mistænktes for at smage af Enevælde) saaledes, at det ikke skulde opfattes som betydende mere end den i 1658 foretagne Ophævelse af Lensforholdet. Ogsaa ved andre Lejligheder gjorde Kongen Indrømmelser til de nedarvede, især af Ridderskabet hævdede Synspunkter.

Forhandlingerne i 1671 endte nærmest med et Kompromis. Iøvrigt bliver Resultatet af den af Forf. foretagne Undersøgelse af Akterne vedrørende Forholdet til Slesvig i det paagældende Tidsrum -- en Undersøgelse, som her kun kan refereres i Hovedtrækkene -- at Slesvigs kongelige Del baade af Frederik III og ikke mindre af Christian V utvivlsomt i Virkeligheden ansaas for indbefattet under Enevælden og Kvindelinjens Arveret, og at denne Opfattelse, hvor Forholdene tillod det, trængte mere og mere igennem i Teori og Praksis. Ved Forhandlingerne med Hertugen af Pløn 1665 hævdede Frederik III saaledes den kongelige Kvindelinjens Arveret til Hertugdømmerne, begrundet med Suverænitetsoverdragelsen 1658 (som jo imidlertid udtrykkelig kun var sket til Mandslinjen) og for Holstens Vedkommende med en Henviisning til de der værende stærke kongelige Fæstninger(!). Efter 1675 holdtes ikke mere nogen Landdag. Bestallingerne havde (som paavist af Forf. ved en ikke tidligere foretagen Undersøgelse) samme Form, hvad enten de var for Kongeriget eller Hertugdømmet. Med stor Tydelighed træder Christian V.s

Standpunkt frem i nogle egenhændige testamentariske Bestemmelser fra April 1683, i hvilke han paalægger sine Efterfølgere at stræbe efter, naar Lejlighed gives, at faa inkorporeret Hertugdømmerne i Kongeriget — uden smaalig Hensyntagen til Slesvigs og Holstens forskellige Stilling i statsretlig Henseende.

Det bliver ud fra denne Betragtning forstaaeligt, at Christian V ihærdigt stræbte efter at genvinde den gottorpske Del af Slesvig og at forene den med den kongelige, saa meget mere som den gottorpske Alliance med »Arvefjenden« Sverige traadte bestandig tydeligere frem. Efter det første Forsøg derpaa 1676—79 (»Sekvestrationen«) fulgte Besættelsen (»Reunionen«) 1684, som i visse Maader skulde faa forbilledlig Betydning for Begivenheden 1721. Ved et Patent af 30. Maj inddrog Kongen den hertugelige Del af Slesvig og forenede den med den kongelige Del. Kommissærer, der drog rundt i Landet, modtog Edsaflæggelsen til Kongen som deres eneste suveræne Landsherre af Undersaatterne i de gottorpske Byer og Amter, medens Ridderskabets Hylding og Edsaflæggelse foregik samlet paa Gottorp. Herefter blev Privilegierne bekræftede. Anvendelsen af Udtryk som Suverænitet og Arvefølge i det til Reunionen knyttede Aktmateriale underkastes en omhyggelig Undersøgelse af Forf., og det fremgaar med stor Tydelighed, at man ved Suverænitet nu fra kongelig Side forstod Enevælde (og ikke mere som tidligere blot den i 1658 erhvervede Befrielse fra Lenshøjheden). Et kraftigt Udtryk for Christian V.s Ønsker angaaende Slesvigs Stilling er endvidere givet i Kongens samtidige egenhændige Optegnelser (fra Novbr. 1684), i hvilke han fraraadede sine Efterfølgere Afholdelse af alle Landdage og lignende »Komplotter« i Fremtiden, indtrængende formanede dem til i Evighed at lade det nu forenede Slesvig forblive hos de regerende Konger og aldrig paany lade det blive delt eller anvendt til Forsørgelse af kongelige Prinser.

Christian V maatte som bekendt fem Aar senere ved Forliget i Altona 1689 gaa ind paa Genindsættelsen af Hertugen i alle hans Rettigheder, men hans Son fortsatte den Virksomhed, som Fæderen saa at sige havde testamenteret ham og med et lykkeligere Udfald. Ridderskabet opnaaede trods gentagne Forestillinger først efter lang Venten Afholdelse af en Landdag 1711—12, og denne maatte, under Paaskud af, at Stæderne ikke var repræsenterede, end ikke anses som en regulær Landdag, men kun som en »Landdagsforsamling«. Privilegierne blev bekræftede, men Hyldingen, som den enevældige Konge i og for sig ansaa for overflødig, blev udsat.

Overfor Gottorp naaede Frederik IV endelig det saa længe

eftertragtede Maal, den definitive Erhvervelse af den hertugelige Del af Slesvig, som blev Resultatet af den store nordiske Krig. Besiddelsen heraf sikredes udadtil ved Garantitraktater med de mæglende Magter England og Frankrig, og det gjaldt derefter om at finde en tilfredsstillende Losning af Spørgsmaalet angaaende Ordningen indadtil. Blandt de Betænkninger, som i denne Anledning indhentedes af Kongen, udgjorde to af den gamle Statsmand, Gehejmerraad C. F. Breitenau afgivne Responsa (af 7. Jan. og 4. Febr. 1721) det med størst Klarhed og Grundighed affattede Indlæg. Her rejses og diskuteres blandt meget andet Spørgsmaalet om, hvorvidt Slesvig skulde inkorporeres i Danmarks Krone eller vedblivende regeres som et særligt Hertugdømme, lagt ind under den kongelige Arveregering. Grunde anføres for og imod, og de sidste — væsentlig Hensynet til Privilegiet af 1326, »constitutio Valdemariana«, samt Fordelen ved at beholde Slesvig udenfor Kongelovens Arvefølge som Middel til Forsørgelse af Kongernes yngre Sønner — fremstilles som de vægtigste. Den gamle Diplomat viste sig herved som mere kongeligsindet end Kongen, idet Christian V jo netop havde hævdet Slesvigs fremtidige bestandige Udelthed under den regerende Konge selv som en Hovedregel for sine Efterfølgere. Frederik IV sluttede sig da heller ikke til Breitenaus Betragtning. I nogle samtidige egenhændige Notitser erklærede han tværtimod, at han »Platter dinges« var stemt for de af Gehejmerraaden anførte Grunde for Inkorporationen (som i det væsentlige var dels Hensynet til Bestemmelserne i Kongelovens § 19 (se ovenfor), dels den Kendsgerning, at Slesvig i gammel Tid havde været et Stykke af Danmark). Dog mener han, at Forandringen (ifølge Forf.s Mening menes hermed Forandring i den administrative Inkorporation) kan ske lidt efter lidt, og at man foreløbig kan lade Overretten paa Gottorp (oprettet 1713 som Domstol og øverste lokale Forvaltningsinstans for Slesvig) fortsætte som Regering¹.

¹ Den her fremsatte Opfattelse af Frederik IV.s Notitser kritiseres i dr. Volquart Pauls's Afhandling (se nedenfor), S. 103, Anm. 2, hvor det hævdes, at Kongen tænker paa en Inkorporation i Almindelighed, uden Adskillelse mellem statsretlig og administrativ. Dr. Hjelholts Tolkning synes dog at have Sandsynligheden for sig. Da en statsretlig Inkorporation ikke kan foregaa lidt efter lidt, maa Kongen nemlig, naar han udtaler sig for at gaa langsomt frem og foreløbig lade Overretten vedblive at bestaa, antagelig have tænkt paa den af den statsretlige Inkorporation følgende administrative. En Svingning maa der imidlertid være foregaaet i Frederik IV.s Tankegang, da han i Begyndelsen af Optegnelserne netop har sammenkædet Overrettens fortsatte Bestaaen med det af de to Breitenauske Alternativer, der betød en Ikke-Inkorporation.

Vi nærmer os nu Undersøgelsens Kernepunkt, nemlig Udrødningen af, hvilket Synspunkt der i Praksis blev det sejrende ved Ordningen af den forestaaende Edsaflæggelse og Arvehylding. Af Embedsmændene i Tyske Kancelli, hvor Akternes Udarbejdelse foregik, afgav Justitsraaderne Franz v. Hagen og Frederik Esmarch under 26. Marts 1721 en Betænkning, i hvilken de i Almindelighed erklærede sig for enige med Breitenau i hans Argumenter *contra* Inkorporation. Vedlagt indsendtes to Koncepter, nemlig til den Edsformular, der skulde anvendes ved Ridder-skabets Edsaflæggelse ved Hyldingen, og til det Patent, der skulde udstedes om Indkaldelse til Hyldingen. Den første stemte overens med den af Breitenau foreslaede Formel, medens den sidste var bygget over Christian V.s tilsvarende Patent af 30. Maj 1684 og, ligesom dette, indeholdt en Udtalelse om, at det var Kongens Beslutning at forene den fyrstelige Del med den kongelige. Hermed var man imidlertid langt fra naaet til den endelige Affattelse. I August samme Aar forelagdes paa Gottorp, hvor Kongen og alle Regeringens ledende Mænd havde indfundet sig, nye Koncepter til Ed og Patent, skrevne (som oplyst for første Gang af Forf.) af en anden Kancelliembedsmand, Kancelliraad Johan Markvard Esmarch. Edsformularen stemte overens med den tilsvarende af 1684, dog saaledes, at der efter den her indeholdte Passus, (at det var Kongens Vilje) »das . . . Fürstliche Anteil des Herzogthums Schleswig . . . mit dem Ihrigen zu vereinigen« var indføjet Ordene »und auf ewig zu incorporiren«. Desuden var ved Omtalen af de kongelige Arvesuccessorer tilføjet »vigore Legis regiae«. I Patentet var paa samme Maade efter »vereinigen« indsat »und zu incorporiren«. Den tidligere Fortolkning af disse Aktstykker, repræsenteret af Kr. Erslev¹ i Tilslutning til A. D. Jorgensen², gaar ud paa, at der med Tilføjelsen i Eden og Patentet af »und (auf ewig) zu incorporiren« kun sker en Forstærkelse af Udtrykket »vereinigen«, saa at der skal forstaas den fyrstelige Dels ikke blot Forening med, men ogsaa Inkorporation i den kongelige Del. Forudsætningen herfor er, at Udtryksmaaden »inkorporere med«, saaledes som de to Forfattere hævder³, skulde stemme med Tidens Sprogbrug. Urigtigheden af

¹ I Skriftet: Frederik IV og Slesvig (1901), trykt i Kr. Erslev: Historiske Afhandlinger II (1937), S. 54—168, hvorefter Anm. citerer.

² Afhandling i Historisk Tidsskrift 5. R. V (1885), S. 117—243.

³ Erslevs Standpunkt er dog ikke helt gennemført, thi til Trods for hans ubetingede Hævdelse af den omtalte Fortolkning (S. 167 f.) karakteriserer han andensteds (S. 83—85) Begivenheden baade 1684 og 1721 som en Indlemmelse paa een Gang i Kongedelen og i Danmarks Krone

denne Paastand godtgøres paa afgørende Maade af H. Hjelholt, som ved talrige Eksempler, hentede fra de af ham selv anførte Kildesteder i den foregaaende Tekst, paaviser, at inkorporere paa Datidens Tysk forbindes med Dativ og ikke med »mit«. Udtrykket »zu inkorporiren« svæver dog endnu i Luften, da det ikke angives, hvori den gottorpske Del inkorporeredes. Ifølge Forf.s Mening kan der ikke være nogen Tvivl om, at Inkorporationen skete i Kronen, da Tilføjelserne sikkert er blevet til under Paavirkning af Kongen, og dennes Standpunkt kendes jo fra de ovenfor omtalte egenhændige Notitser, som utvivlsomt har været I. M. Es-march bekendte.

Yderligere Beviskraft faar denne Argumentation ved den Omstændighed, at den omtalte Redaktion af Ed og Patent ikke blev den endelige. Kancelliets Chef, Oversekretær Chr. Sehested, rettede nemlig Edsformulærens »und auf ewig zu incorporiren« til »und Dero Crone als ein altes injuria temporum abgerissenes Stück auf ewig wieder zu incorporiren«, saa at Inkorporationen i *Kronen* nu var klart udtrykt og ikke tiltrængte en paa et underforstaaet Udtryk hvilende Fortolkning. Samme Tilføjelse skete derimod ikke i Patentet, i hvilket Omtalen af Inkorporationen altsaa, skont Meningen naturligvis var ganske den samme, ikke fik en saa tydelig Form som i Eden. En anden Rettelse, som indførtes i Eden af Sehested, var Ombytningen af »vigore« (jvf. ovenfor) med »secundum tenorem« (Legis regiae) — et stærkere Udtryk for, at den i Kongeloven fastsatte Arvegang skulde efterlevs. I Indledningen til Patentet indføjedes desuden en Passus om den fyrstelige Del som et i besværlige Tider fra Danmarks Krone afrevet Pertinens — altsaa samme Vending som i Eden. Endelig indførtes før Renskriften i Eden Rettelsen af vi til jeg (om den sværgende), og i Patentet erstattedes en Udtalelse om Konfirmationen af de gamle Friheder og Rettigheder med et mere ubestemt Tilsagn om al kongelig Naade og Beskyttelse. Forberedelserne var hermed afsluttede, Patentet udstedtes med Datering af 22. August, og Ridderskabets Hylding foregik derefter paa Gottorp den 4. September, medens de menige Indbyggere i den tidligere gottorpske Del aflagde Eden rundt omkring i Amterne til de respektive Amtmænd.

Studiet af Akternes Tilblivelse viser, som vi har set, at de er opstaaet ved en Sammenarbejdning af to forskellige Udtryksmaader (hvoraf Resultatet blev en Uklarhed, som i visse Maader

(jvf. ogsaa hans hypotetiske Forsvar af sit Standpunkt S. 168). Overhovedet har hans Behandling af Slesvigs Stilling 1721, trods fortræffelige Momenter, ikke den ellers for ham egne Klarhed og Stringens.

endnu ikke var overvundet i den endelige Renskrift). Den første og i Kancelliet oprindelig foretrukne, der ikke gaar videre end til en Forening af den fyrstelige Del med den kongelige, slutter sig for Patentets Vedkommende til det tilsvarende Brev fra 1684, som naturligt nok var brugt som Forlæg. Den anden sigter ved gentagne Rettelser med bestandig større Tydelighed mod den fyrstelige Dels Inkorporation i Kronen. Som allerede bemærket, maa det, med hele den af Forf. foretagne Undersøgelse som Grundlag, antages, at de heraf følgende Ændringer skyldtes Kongens Indgriben, maaske støttet af Sehested. Bestræbelsen for at knytte Slesvig saa nær som mulig til Kronen havde Frederik IV saa at sige i Arv fra sin Fader, hvis testamentariske Optegnelser af 1683 og 1684 jo i høj Grad er prægede heraf. For øvrigt havde Anskuelser af samme Art ikke ringe Udbredelse blandt samtidige Diplomater og Statsmænd (se S. 71), og ogsaa af de Taler, der holdtes ved Hyldingen i de tidligere gottorpske Landsdele, fremgaar det som Samtidens Opfattelse, at Slesvig (d. v. s. den fyrstelige Del) indlemmedes i Kronen.

Om den kongelige Del udtaler Forf. sig ikke. Han har endogsaa i Bogen udeladt en beskeden Fodnote, som findes i hans Afhandling i Historisk Tidsskrift (10. R. IV, S. 257): »Om det nærliggende spørgsmål, hvorledes Frederik IV og hans rådgivere opfattede den kongelige andels forhold til kronen, skal jeg her kun sige, at det under drøftelserne aldeles ikke ses at være berørt. Erslevs standpunkt er jo det, at kongen mente, at i den kongelige del gjaldt kongeloven forud.« Det havde været ønskeligt, om Forf. med Hensyn til dette unægtelig nærliggende Spørgsmaal ikke i saa høj Grad havde efterlignet de Mænd, der førte Drøftelserne i 1721, om han i det mindste havde draget den Slutning e silentio, der frembød sig, nemlig at Kongedelens Stilling ansaas for selvfølgelig. Forf. kan ganske vist hævde, at Besvarelsen ligger i hele Bogens Opbygning, i Paaavisningen af, hvorledes den kongelige Dels Stilling, især saaledes som den opfattedes af Kongerne, gradevis undergik en Forandring (se navnlig S. 48—51, 59 f. og Bemærkningen S. 111 om »den i det foregaaende fremsatte Opfattelse, at Kongerne har betragtet den kongelige Del af Sonderjylland . . . som underlagt Kongeloven«). Dog forekommer det Anm., at en sammenfattende klar Udtalelse om dette Problem vilde have været formaalstjenlig.

I Skriftets afsluttende Kapitel gennemgaa Udtalelser om Slesvigs Stilling til Kongeriget af Statsmænd og historisk-politiske Forfattere i *det 18. Aarhundrede*, med det Resultat, at der ikke

herigennem kan opnaas nogen Stotte for den Erslevske Fortolkning af Akterne af 1721 og heller ikke for A. D. Jørgensens Opfattelse (se nedenfor), at hele Hertugdømmet Slesvig da blev indlemmet i Kronen. Men — »om een Ting ser vi, at der hos de anførte Forfattere som hos Regeringen hersker fuldkommen Enighed: at Sønderjylland efter 1721 er underlagt samme Enevælde og samme Arvegang, som Kongeloven har bestemt for Rigerne Danmark og Norge« (S. 128).

I *det 19. Aarhundredes* Begyndelse opstod der, som Forf. udtrykker sig i Indledningen, »nye politiske Behov« gennem den slesvig-holstenske Bevægelses liberale og nationale Krav overfor den enevældige dansk-tyske Helstat. En lidenskabelig Diskussion af Slesvigs ikke tidligere omstridte statsretlige Stilling efter 1721 rejstes, og saavel Kongelovens Arvefølge som Inkorporationen 1721 toges op til Behandling. Fra slesvig-holstensk Side hævdede man med Udgangspunkt i Patentet af 22. August, at Kongen i 1721 forenede den fyrstelige Del med og inkorporerede den i sin egen. Dette Resultat naaede man ved Indskydning af et Ord i Patentet, som man læste saaledes: »... selbigen Anteil (o: den fyrstelige Del) mit dem Unserigen zu vereinigen und [demselben] zu incorporiren«. Edens klare Udtryk søgte man at bortfortolke. Størst Interesse af de ældre fra dansk Side udkomne Skrifter har en Redegørelse fra 1846, der skyldtes den af Christian VIII nedsatte Kommission om Arvefølgespørgsmaalet. I denne fremsættes den Opfattelse af den omtalte Passus i Patentet, at man herved maatte forstaa dels efter Ordlyden den fyrstelige Dels Forening med den kongelige, dels dens Inkorporation tilligemed med den kongelige Del (idet man nemlig læste: »und [mit (o: zugleich mit) dem Königlichen] zu incorporiren«) — en Inkorporation, der kun kunde opfattes som sket i Kongeriget. Denne Anskuelse, der er beslegtet med den i det her omhandlede Skrift fremsatte (forsaavidt som den hævder den fyrstelige Dels Inkorporation i Kronen), blev imidlertid forladt af den nyere danske Forskning, da baade A. D. Jørgensen og i Tilslutning til ham Kr. Erslev fortolkede Patentet som udelukkende tilsigtede en Inkorporation af den fyrstelige Del i den kongelige. De to Historikeres fra Sprogbrugen hentede Argument maa siges nu at være ganske omstødt af Forf. (se ovenfor).

Trods sin Samstemning med den slesvig-holstenske Fortolkning af Akterne 1721 forfægtede A. D. Jørgensen, at Inkorporationen af Slesvig i 1721 virkelig har fundet Sted (H. Hjelholt S. 104). Grundlaget for dette Standpunkt var for ham hans Opfattelse af den til Hylding paa Gottorp den 4. September 1721

indkaldte Forsamling (af Prælater, Ridderskab og Besiddere af adelige Godser i Slesvig samt Provsterne i det tidligere gottorpske Slesvig) som en Landdagsforsamling, hvis Hylding var forpligtende for hele Hertugdømmet. Denne Teori blev stærkt imødegaaet af Erslev, der fremhævede de enevældige Kongers forudgaaende Bestræbelser for at komme bort fra alt, hvad der havde med Landdage og Stænderprivilegier at gøre. Et væsentligt Argument fandt han i Edsformelen: »Ich Endesbenandler von der Ritterschaft« (der er fremkommet ved en Rettelse af »Wir« til »Ich«), idet han ansaa denne Opgivelse af »den korporative Form« som et afgørende Bevis for, at Forsamlingen paa Gottorp umuligt kunde betragtes som en Landdag. En Undersøgelse (ved Anm.) af det ganske vist begrænsede Kildemateriale viser imidlertid, at Edsformelen vekslede tilsyneladende vilkaarligt ved Fortidens Hyldingslanddage (1590 ich, 1592 wir, 1616 ich, 1648 wir¹), uden at Forsamlingens Karakter af Landdag led noget Skaar herved. — Forf., der ligesom Erslev, saaledes som vi har set, betoner Enevoldsprincippernes Fremgang paa Bekostning af Landdage m. m., finder ligeledes Landdagsteorien misforstaaet (S. 104). Ganske vist bruges i Patentet af 22. August Betegnelsen »den Gesambten Eingesessenen Ständen Unsers Herzogthums Schlesswig«, men denne Udtryksmaade antages at skyldes en Unøjagtighed hos Koncipienten (ifølge Erslev, Hist. Afhandling II, S. 118 Mangel paa Evne til paa een Gang at udtrykke, hvad det drejede sig om, nemlig en Hylding af Indbyggerne i den tidligere gottorpske Del og en do. af det slesvigske Ridderskab). Hyldingen paa Gottorp har dog ifølge Forf.s Opfattelse (S. 81 f.) Værdi som en Iværksættelse af den Arvehylding, som Stænderne endnu ikke havde ydet Frederik IV. Maaske burde man ogsaa betone det nye — at Hyldingen, som det gentagne Gange hedder i Akterne, var en Ene-Arvehylding, der for første Gang i lang Tid gjaldt Kongen som *Eneregent*, og at Deltagerne var det *slesvigske* Ridderskab alene (foruden Godsejere og Provster); selv om Forsamlingen ikke var en Landdag, kunde den vel forsaavidt nok siges at repræsentere Hertugdømmet Slesvig.

H. Hjelholts væsentlige Polemik (se Kapitel 8 og 9) er rettet mod Kr. Erslev, som omtalt i første Række mod dennes Fortolkning af de afgørende Dokumenter af 1721. Paa visse Punkter stemmer de to Forfattere dog overens; begge mener de saaledes,

¹ RA. T. Kanc. I. A. A. Løbenr. 122, 123, 125 og Regeringskancelliet i Glückstadt Løbenr. 117.

at Kongedelen ifølge Frederik IV.s og hans Forgængeres Opfattelse var indbefattet under Enevælden og Kongelovens Arvefølge¹. For Erslev, som jo holder paa, at den fyrstelige Del kun blev inkorporeret i Kongedelen, maa Klargørelsen af dennes Stilling før 1721 være af stor Vigtighed. Hans Hovedargument er en Paa-visning af, at det fra dansk Side i ældre Tid hævdede Standpunkt er urigtigt. Ifølge dette skete der i 1721 en Inkorporation i Kronen af Hertugdømmet Slesvig, der for denne Begivenhed paa Grund af Suverænitetsoverdragelsen 1658 var et »ved Tidernes Ugunst løsrevet Pertinens«. Heroverfor betoner Erslev (S. 70 ff.), at denne Suverænitetsoverdragelse og den dermed følgende Arvegang for Mandslinjen i Virkeligheden ikke mere, naar det gjaldt Kongedelen, havde nogen Betydning for Frederik IV og hans Statsmænd. Udtryk som »løsrevet Pertinens« o. l. sigtede ikke hertil, men til det Faktum, at en Del af Slesvig var i den gottorpske Fjendes Besiddelse, og Formaalet for Kongen var helt igennem det praktiske at fordrive Hertugen og saaledes — da den kongelige Dels Stilling ikke behøvede nogen Ændring — atter at forene hele Slesvig under Kronen².

For Fuldstændigheds Skyld skal omtales et tidligere Indlæg fra tysk Side, nemlig dr. Volquart Pauls: Die Vorgänge von 1721 und ihre Bedeutung für die schlesw.-holst. Geschichte« (Kieler Blätter 1941, S. 93—105), indeholdende en Anmeldelse af H. Hjelholts Afhandling i Hist. Tidsskrift (se ovenfor S. 279 n.). Uden Forbehold slutter V. Pauls sig her til den Hjelholtske Fortolkning med Forkastelse af den Jørgensen-Erslevske (og den ældre slesvig-holstenske). Hermed vil han dog ikke godkende, at Akterne af 1721 betyder en Inkorporation i Kronen af Hertug-

¹ Erslev stillede sig senere i »Augustenborgernes Arvekrav« (1915) skeptisk med Hensyn til Arvefølgen, se H. Hjelholts Bemærkning S. 100, not.

² Det er altsaa Kongens og hans Samtids Opfattelse, hvorpaa Vægten lægges ud fra et *historisk* Standpunkt (jvf. Erslev S. 71, 137 f., 166, 176). Danmarks Ret til Slesvig begrundes imidlertid paa en anden Maade ud fra en *juridisk* Vurdering af Akterne, se navnlig Erslevs Afhandling i Sonderjydske Aarbøger 1902, som viderefører Synspunkterne i hans Skrift af 1901 (trykt i Afhandlinger II, 169 ff., hvorefter her citeres). Her fremstilles (S. 181 f.) 1658 i Forbindelse med 1721 som Grundlaget. Den siden 1658 hvilende Lenshøjhed over Slesvig vilde nemlig, naar Mandslinjen var uddød, fore til, at dette Land (siden 1721 baade den tidligere fyrstelige og den kongelige Del) af sig selv vilde glide ind under Danmark. saa at al Tale om »Inkorporation« bliver overflødig. — Men holder denne Bevisførelse Stik? Det var jo nemlig Lenshøjheden — ikke længer Rigets, men den enevældige Konges — der levede op igen, saa at Slesvig, saavidt Anm. kan se, vendte tilbage som Len og netop ikke som et Stykke af Danmark.

dømmet Slesvig (rettere sagt den fyrstelige Del). Det retstiftende Dokument er ifølge hans Fremstilling Patentet¹, men dettes retslige Indhold er i Virkeligheden kun Befalingen («dispositio») til Ridderskabet om at møde til Hylding den 4. September. Inkorporationen er udelukkende nævnt i Indledningen («narratio») og kun som en Hensigt — »Wann . . . Wir dann solchemnach entschlossen selbigen Anteil mit dem Unserigen zu vereinigen und zu incorporiren . . . Als gebiethen und befehlen Wir Prälaten und denen von der Ritterschaft . . . dass Sie Sich den 4 . . . Septembr. . . einfinden« — ikke som en allerede fuldbyrdet Akt, og en saadan fulgte heller ikke derefter. Ganske vist henviser Eden til en i Kraft af Patentet stedfunden Inkorporation i Kronen, men da en saadan som sagt ikke menes at være udtalt i Patentet, bortfalder dette Bevis.

I Anledning af V. Pauls's Argumentation skal Anm. fremsætte følgende Bemærkninger. Det af ham opstillede, fra Middelalderen nedarvede Skema, ifølge hvilket Dokumentets fortællende Indledning efterfølges af selve den Befaling, hvormed den ny Forordning eller lign. træder ud i Livet, findes ganske vist hyppigt endnu i det 17—18. Aarhundredes Patenter, men en saa skarp Adskillelse mellem Indholdet af «narratio» og «dispositio» er dog ingenlunde altid overholdt (forovrigt end ikke i de middelalderlige Breve). For Eks. kan nævnes Okkupationspatentet af 30. Maj 1684 (med hvilket Patentet af 22. August 1721 som paavist er beslægtet) — »Nachdem Ihre Ld. . . Ihr . . . Gemülthe gegen Uns je mehr und mehr zu Tage legen, so haben Wir Uns daher . . . genötiget befunden . . . den Antheil des Herzogthumbs Schleswig, so Ihre Ld. bisshero besessen, einzuziehen und mit dem Unserigen wiederumb zu vereinigen. Gebieten . . . demnach allen . . ., dass sie hinführo Uns für Ihren alleinigen Souverainen Landes-Herrn . . . erkennen« (Falck: Samml. d. wichtigsten Urkunden . . . der Herzogth. Schleswig und Holstein . . . S. 213 ff.). Der er ingen Tvivl om, at dette Brev er det for Inddragelsen »retstiftende«, men ifølge V. Pauls's Teori kunde man betvivle dette og kræve et tidligere Brev, hvorved Handlingen saa at sige sættes i Gang. Samme Betragtning gælder Patenterne af 17. Apr. 1648 (om Oprettelse af Regeringskancelliet i Glückstadt), 12. Maj 1658 (om Afstaaelse af Svavsted Amt) og 30. August 1734 (om Oprettelse af Appellationsretten i Grevskabet Rantzau (alle trykt i anf. Skrift af Falck) — dog

¹ Samme Vurdering af Patentet i Forhold til Eden, set fra et juridisk Synspunkt, findes hos Erslev, Afhandlinger II, 137 f.

med den Forskel, at disse Breve ifølge dr. Pauls's Argumentation kræver et tidligere udstedt, Patentet af 1721 derimod et senere udstedt Brev. Analogien synes ikke desmindre tydelig, ligesom det fremgaar, at man ved Tolkning af Dalidens Dokumenter ikke skal være for nøjeregnende med Hensyn til grammatisk eller logisk Nøjagtighed.

Det synes endvidere vanskeligt at forstaa Edsformularens klare Ord anderledes end som Udtryk for, at en Inkorporation i Kronen ikke blot er tilsigtet, men virkelig har fundet Sted i Kraft af Patentet; ogsaa i Fuldmagterne for de kongelige Kommissærer til at modtage Hyldingen henvises til Patentet som den af Kongen udstedte Befaling til at iværksætte den tidligere fyrstelige Dels Forening med den kongelige og dens Inkorporation for evigt (Rigsarkivet, T. Kanc. I. A., Hyldingsprotokol 1721, S. 23 ff., jvf. H. Hjelholt S. 105 f.). I det mindste maa denne Opfattelse have været herskende i Kancelliet, hos Konge og Regering, og *Samtidens Opfattelse* af Akterne maa fra en Historikers Synspunkt være den afgørende. Det er da ogsaa den, der er Grundlaget for hele dr. Hjelholts her omhandlede Skrift — et smukt Eksempel paa en grundig og saglig historisk Undersøgelse, der hviler paa et gennemført kritisk Studium¹.

¹ En Afhandling af Friedfich Frahm »Historisches Recht und geschichtliche Entwicklung in den Kämpfen um das Herzogthum Schleswig« er, efter at være fundet blandt Forfatterens Efterladenskaber, trykt i Zeitschrift d. Gesellschaft f. Schlesw.-Holst. Geschichte, Bd. 72, S. 1—61 (1944). F. Frahm, som døde 1936 og altsaa ikke kan have kendt H. Hjelholts Afhandling i Hist. Tidsskr. (se ovenfor S. 276), hylder en med dennes beskægtet Opfattelse, forsaavidt som han hævder, at Patentets »inkorporieren« ikke kan betragtes som en blot stilistisk Variant, da nævnte Verbum ikke kan forbindes med »mit«. I Henhold til Edsformularen bliver endvidere begge Slesvigs Dele forenede og den tidligere hertugelige Del indlemmet i Kronen. Men i sin videre Fremstilling forlader Frahm paa en mærkelig Maade (som maaske skyldes, at Arbejdet ikke har været færdigt?) dette Standpunkt: Patentet er alligevel for uklart til at tjene som Grundlag (se S. 56 f., hvor han modsiger sin Opfattelse S. 54), Eden er ganske vist klar, men den gjaldt kun for de i den fhv. hertugelige Del bosatte Medlemmer af Ridderskabet, som jo ikke tidligere havde hyldet Kongen. Denne Argumentation synes ganske uden Grundlag. En tidligere Hylding af Frederik IV havde overhovedet ikke fundet Sted, og som bekendt tilhørte Ridderskabets Medlemmer (som undergivne Fællesstyret) hverken den hertugelige eller den kongelige Del. Akterne angaaende Ridderskabets Hylding giver da heller ikke nogetsomhelst Holdepunkt herfor.

Johanne Skovgaard.

P. P. Sveistrup og Rich. Willerslev: Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie. København 1945, 371 sider. (Udgivet af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi).

Den danske sukkerhandel og sukkerproduktion udgør et saare centralt kapitel i vor nyere og nyeste økonomiske historie. Forskellige historikere og økonomer har med mellemrum behandlet emnet — saaledes Julius Schovelin — men altid i relation til den almindelige handelshistorie eller andre sujetter. Kolonihistorikere som Kay Larsen og Wald. Westergaard gav i sin tid i deres arbejder om de vestindiske øer flere bidrag til sukkerets historie, men det var dog først med lektor, cand. polit. P. P. Sveistrups interessante afhandling fra 1942 om sukkerproduktion og -handel paa St. Thomas og St. Croix, at emnet blev udskilt som et selvstændigt objekt for undersøgelser¹. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi besluttede paa basis af lektor Sveistrups arbejde at udvide undersøgelserne, og med det nærværende værk foreligger da for første gang en samlet monografi, hvilket i sig selv maa siges at være en præstation, der nok kan gøre krav paa opmærksomhed hos alle, som interesserer sig for denne side af samfundslivets udvikling. Værket spænder over et tidsrum paa ikke mindre end 300 aar og er resultatet af et samarbejde mellem lektor Sveistrup og mag. art. Rich. Willerslev. Af forordet fremgaar det, at forfatterne gensidig har udvekslet driftsøkonomiske og historiske synspunkter, men iøvrigt er arbejdsdelingen blevet praktiseret saaledes, at historikeren har forfattet manuskriptet for perioden indtil aar 1900, medens driftsøkonomen er ansvarlig for den efterfølgende periode, der strækker sig frem til 1945 og afsluttes med nogle aktuelle betragtninger i forbindelse med de midlertidige sukkerordninger. Det er et meget stort materiale — trykt som utrykt — forfatterne har maattet igennem, og ofte har de staaet uden hjælpende forarbejder fra anden side. De har valgt i videst mulig udstrækning at sætte deres resultater op i tabelform, og værket rummer — foruden fire afsluttende statistiske oversigter i tilknytning til de sidste 75 aars udvikling — ikke færre end 207 tabeller, hvoraf nogle dog uden skade kunne være slaaget sammen. Det er unægtelig en post og ihukommende, at statistik er en farlig videnskab, skal det med det samme erkendes, at undertegnede anmelder ingenlunde føler sig kompetent til at give en sammenfattende kritisk vurdering af dette store arbejde. De efter-

¹ P. P. Sveistrup, Bidrag til de tidligere dansk-vestindiske Øers økonomiske Historie med særligt Henblik paa Sukkerproduktion og Sukkerhandel, 1942.

følgende bemærkninger knytter sig fortrinsvis til den ældre sukkerhandel og sukkerproduktion og grupperer sig især om den første levedygtige raffineringsindustri, som i ly af en høj beskyttelse voksede frem efter 1733 og overtog forsyningen af inddlandet med sukker. Grundlaget for denne udvikling var erhvervelsen af St. Croix. Den nære forbindelse, som herved indledtes mellem handel og industri, er karakteristisk for det 18. og en stor del af det 19. aarhundrede og giver forklaringen paa raffineringsindustriens store afhængighed af handelskonjunkturerne.

I

I sin indledning nævner forfatteren, at det spansk-portugisisk monopol paa sukkerproduktionen og sukkerhandelen fra Amerika i begyndelsen af det 17. aarhundrede blev brudt, idet baade hollændere, franskmænd og englændere fik kolonier, hvor man begyndte eller fortsatte dyrkningen af sukker, der snart fik en voksende betydning i den internationale handel. Dette internationale perspektiv, som her antydes, kunne med held være uddybet mere uden derved at skade balancen i bogens disposition. Ganske vist gives der nu og da oplysninger om udviklingen uden for det danske omraade, væsentligst paa grundlag af Lippmanns værk om sukkerets historie¹, men ikke mindst ved et arbejde af denne karakter burde samspillet mellem de forskellige produktionssteder og markeder være noget klarere belyst, end tilfældet er. En kort omtale af de forskellige sukkerproducerende omraader i den ældre tid kunne saaledes præcisere, at ogsaa Brasilien, Ostindien og Afrikas vestkyst ved Guinea-golfen spillede en betydelig rolle ved siden af Vestindien. Ganske vist mener Lippmann, at det ostindiske sukker først ved slutningen af det 18. aarhundrede begyndte at faa betydning for det europæiske marked, men det er ikke desto mindre givet, at det hollandske ostindiske kompagni siden 1622 hjemførte betydelige kvanta sukker. Det drejede sig især om puddersukker, og de aarlige importtal laa fra slutningen af 1630'erne til midten af 1670'erne paa mellem 100 000 og 3 500 000 pd. hollandsk. I de to sidste aartier af det 17. aarhundrede svandt denne import ind til nul — til gengæld tog den tilsvarende vestindiske import et stort opsving — men med det nye aarhundredes begyndelse genoptoges handelen med ostindisk sukker, og 1720'erne præges af en stor import paa mellem 3 og

¹ E. O. v. Lippmann: *Geschichte des Zuckers* (Leipzig 1890. 2. udg. Berlin 1929).

6 millioner pd. hollandsk om aaret¹. Ogsaa det danske ostindiske kompagni har taget sukker hjem fra osten, hvilket bl. a. fremgaar af værkets tabel 3. I begyndelsen af 1670'erne overtog kompagniet »Sukkerhuset bag Børsen« og modtog via dette raffinaderi hovedparten af Vestindisk Kompagnis import fra Vestindien. Saaledes hedder det i et brev til Jens Juel fra direktionen den 3. november 1673, at man af to hjemkomne ladninger har solgt ialt 220 000 pd. vestindisk sukker til Ostindisk Kompagni. Prisen opgives til 7 sk. pr. pd., og det tilføjes, at man endnu ligger med et restparti, som senere skal søges afsat. Endelig betones det i skrivelsen, at Vestindisk Kompagni burde have sit eget raffinaderi, »hvor man derved andres naade ikke saaledes undergivet som man nu er«². Forfatteren nævner iøvrigt selv, at det af de københavnske toldregnskaber fremgaar, at der i 1681 kom 766 000 pd. raasukker hjem med det ostindiske kompagnis skibe, og det synes derfor naturligt at spørge, om man, i lighed med forholdene i Holland, herhjemme kan tale om en dansk handel med ostindisk sukker i den ældre tid. Det er dog muligt, at det bevarede materiale er for spinkelt til, at man kan faa en fyldestgørende besvarelse. Forøvrigt kan det i forbindelse med denne periodes vestindiske handel nævnes, at selvom kompagniet i sine første aar hæmmedes af en for lille aktiekapital, for ringe forsyninger fra St. Thomas og daarlige konjunkturer paa verdensmarkedet, saa kom der dog enkelte skibe hjem med sukker. I kompagniets negocijournaler kan handelsaktiviteten følges, og det fremgaar heraf, at der i 1673 kom 2 skibe (jfr. ovenstaaende brev til Jens Juel) og i 1686 et skib, hvilket ikke ses af værkets tabel 2, som er udarbejdet paa grundlag af Øresundstabellerne og formodentlig indtil 1691 kun gengiver de partikulært udrustede skibe. Trods disse unojagtigheder er der dog ikke tvivl om, at først de gunstige handelskonjunkturer i forbindelse med de europæiske krige i aarhundredets slutning satte mere liv i den danske sukkerhandel. Noteringerne paa Amsterdams børs, der f. eks. paa Muscovados havde ligget paa 0,16—0,19 gylden pr. pd. hollandsk i 1680'erne, steg i løbet af 1690'erne til 0,24—0,29, og stigningen forstærkedes i det første tjaar af det 18. aarhundrede med et maksimum i 1703 paa 0,33³.

Den danske raffineringsindustri's afhængighed af handels-

¹ J. J. Reesse: De suikerhandel van Amsterdam van het begin der 17-de eeuw tot 1813 (Haarlem 1908). Bijlage F, Staat van verzending van suiker door de Oost-Indische compagnie naar Patria gedurende de jaren 1622—1794.

² RA. Vestindisk Kompagni, brevbog 1673 ^{3/11}, s. 54 ff.,

³ N. W. Posthumus: Nederlandsche Prijsgeschiedenis (Leiden 1943), tabel 57. Muscovados var en raasukkersort fremstillet af den midterste del af sukkerrøret; jfr. J. J. Reesse, op. cit., 150 f.

konjunkturerne er et moment, der flere gange nævnes og illustreres i monografien. Det maa nødvendigvis være en af fremstillingens hovedhjørnestene, og da raasukkerpriserne formodentlig er det bedste barometer at aflæse konjunkturerne paa, søger man nysgerrigt blandt de mange tabeller efter priser paa det raasukker, der blev tilført landet. Først fra 1764 findes saadanne priser anført — i tabel 23, der dog rummer en del fejl — paa grundlag af auktionspriserne i København efter de i Overskattedirektionens arkiv bevarede protokoller vedrørende salg af sukker og bomuld fra Vestindien. Dette materiale løber frem til 1780. For resten af aarhundredet gengives i tabel 28 aarlige gennemsnitspriser for brunt raasukker efter de bevarede regnskaber fra det Schimmelmansske sukkerraffinaderi og plantager. Forfatteren gør ganske rigtig opmærksom paa, at disse priser er en slags gennemsnitspriser, idet de er opstillet til brug for bogholderens aarlige debitering af det fra plantagerne til raffinaderiet modtagne raasukker, og det paa-
staas, at denne debitering foregik til markedsprisen, hvilket skulle fremgaa ved en sammenligning med auktionspriserne paa det øvrige raasukker, der blev indkøbt. Saavidt det kan ses, er det for aarene efter 1780 muligt i 6 tilfælde at sammenligne Schimmelmans auktionsindkøb med raffinaderiets debiteringspriser, og en saadan sammenligning viser kun overensstemmelse i to af aarene. Før 1780 kendes debiteringspriser fra Schimmelmans raffinaderi fra aarene 1772, 1774 og 1779, og disse priser ligger betydelig under den københavnske markedspris laveste notering, saaledes som den fremgaa af auktionsprotokollerne i Overskattedirektionen, hvis priser svarer ganske godt til det Schimmelmans selv giver, naar han køber sukker paa auktion. Det er derfor rimeligere at betragte forfatterens tabel 28 som debiterings- eller kalkulationspriser, der snarere giver vestindiske produktionspriser (eller »sukker-kapitelstakster«) omregnet til dansk kurant end københavnske markedspriser. Den nævnte tabel fortsætter derfor i virkeligheden tabel 6, hvor raasukkerpriserne fra St. Thomas 1728—51 er gengivet efter Wald. Westergaard. Tilbage staar da spørgsmaalet, om det overhovedet er muligt at skaffe sig tilstrækkelig sikre oplysninger om raasukkerets pris i København udover den korte periode 1764—80. Det er det. I Vestindisk Kompagnis arkiv er bevaret en serie auktions- og toldregningers kopibøger dækkende perioden 1675—1754, og disse giver — i hvert fald for det 18. aarhundredes vedkommende — fuldstændige oplysninger om priserne paa alle kompagniets auktioner¹. Det ville have for-

¹ Der findes tre forskellige rækker at vælge imellem, nemlig bogholderens auktionsprotokoller 1709—54, auktionsdirektorens protokoller 1709—54 og auktions- og toldregningers kopibøger 1675—1754. Heraf fremtræder

højet værdien af fremstillingen, om dette materiale var draget med ind i undersøgelsen — saa meget mere som man i de i de senere aar publicerede udenlandske prishistorier har et udmærket sammenligningsgrundlag. Saaledes rummer professor Posthumus' i 1943 udsendte hollandske prishistorie adskillige rækker noteringer fra Amsterdams børs paa raasukker (og raffineret sukker), ligesom ogsaa Henri Hausers franske prishistorie fra 1936 byder paa interessant materiale af lignende karakter¹.

II

Med udgangspunkt i den kraftige merkantilistiske politik, som sætter ind med 1730'erne, skildrer forfatteren reorganisationen af det vestindiske kompagni og dets raffinaderi i 1733. Toldforordningen af 4. juli 1733 betød en meget kraftig beskyttelse af den indenlandske produktion, men bragte samtidig de to gamle raffinaderier i et afhængighedsforhold til handelskompagnerne derved, at de nu var forpligtet til kun at betjene sig af sukker hjemført paa de danske kompagniers skibe fra Amerika eller Asien. Hertil kom yderligere, at det samme aar blev bestemt, at de eksisterende raffinaderier skulle føre en ensartet prispolitik. Forfatteren mener, at disse bestemmelser slog de gamle raffinaderier ud; saaledes indledtes kort efter toldforordningen forhandlinger mellem Vestindisk Kompagni og Weyse v. der Lühes raffinaderi, hvilket i 1737 endte med, at kompagniet overtog raffinaderiet mod en betaling af 10 000 rd. Kompagniets monopolstilling styrkedes yderligere ved et forbud mod andre raffinaderiers oprettelse i det dansk-norske monarki, og i 1735 tredoblede man importtolden for raffineret sukker i Danmark og Norge. Med privilegierne fulgte forpligtelsen til at forsyne omraaderne med tilstrækkelige mængder sukker, og forfatteren viser, hvorledes dette ikke lykkedes for

række nr. 2 som den primære kilde, det første vidnesbyrd om auktionerne med købernes navne og priserne fort ind, efterhaanden som buddene er faldet. Række nr. 1 er en renskrift heraf med enkelte supplerende oplysninger om auktionskonditionerne m. v. Den tredje række rummer selve regningerne til køberne paa auktionerne med udførlig specifikation over de solgte varers brutto- og nettovægt, pris, afgifter, rabat, samt regninger til aftagere, der har faaet varer udenom auktionerne, f. eks. ved akkorder. Alene p. gr. af de detaljerede oplysninger maa denne række foretrækkes, hvortil yderligere kommer, at den er blottet for de fiktive køb, som kompagniet periodervis foretog i en af direktorenes navn i den hensigt at holde prisen oppe. Disse køb figurerer i de to andre rækker og udgør en ikke ubetydelig fejkilde.

¹ N. W. Posthumus, op. cit.; Henri Hauser: Recherches et documents sur l'histoire des prix en France de 1500 à 1800 (Paris 1936).

Norges vedkommende, hvor forhøjelsestolden allerede i 1741 blev ophævet tilligemed kompagniets pligt til at holde oplag. Det store smugleri fremhæves som en medvirkende årsag hertil. Det lykkedes kompagniet at forhindre oprettelse af raffinaderier i Norge, hvorimod det for Hertugdømmernes vedkommende maatte melde pas. Derimod forblev monopolet paa det danske marked ubeskaaret, og skildringen af, hvorledes denne magtstilling blev udnyttet, indtager en central plads i nævnte afsnit. Efter Wald. Westergaard gengives raasukkerpriserne fra St. Thomas 1728—51, og forfatteren ser ikke bort fra, at de stærkt stigende priser i 1740'erne — med kulmination i 1747—48 — spillede en vis rolle for raffinaderiets fastsættelse af sukkertaksten for det raffinerede sukker. Hovedsynspunktet er dog det, at raffinaderiets omtrentlige monopol i Danmark er baggrunden for de høje priser paa det færdige produkt. Disse fremlægges i en tabel over sukkertaksterne pr. pund for København 1730—50 og til yderligere belysning jævnføres i en anden tabel de københavnske takster fra 1747 med de tilsvarende amsterdamske og hamburgske. Heraf fremgaar det, at de danske priser laa ca. 30 % over udlandets, og det nævnes, at denne forbrugsskadende prispolitik var stærkt medvirkende til monopolernes ophævelse i 1750 og 1754.

Denne skildring af den første egentlige danske sukkerindustri virksomhed virker meget klar og illustrerer et monopol, som det kendes fra den klassiske nationaløkonomis litteratur. Billedet er imidlertid lovlig simplificeret. Gaar man enkelthederne efter i sømene, viser det sig, at virkeligheden har været mere nuanceret. Der er nu for det første spørgsmaalet, om konkurrencen helt forsvandt med købet af Weyse v. der Lühes raffinaderi i 1737. Forfatteren nævner selv, at det gamle raffinaderi tilhørende Abraham Pelt vedblev at eksistere som selvstændigt foretagende, men derudover omtales det ikke nærmere. I sig selv frembyder det Peltske raffinaderi stor interesse, ogsaa for perioden før monopolets oprettelse. Slægten Pelt er nøje knyttet til sukkerhandel og sukkerraffinering. Dens hollandske gren stammede fra Antwerpen, hvor den ogsaa havde ernæret sig ved denne industri, og familien her i Danmark fortsatte traditionen¹. Muligvis netop takket være disse forbindelser var Abraham Pelt i stand til at optræde med en vis selvstændighed over for kompagniets raffinaderi. I kompagniets direktionsprotokoller kan forhandlingerne med Pelt følges, og de tyder ikke paa blind afhængighed. Som regel ordnedes leverancerne saaledes, at Pelt opgav, hvor store mængder raasukker han behøvede, derpaa opstilledes en

¹ J. J. Reesse, op. cit., 109 ff.

akkord med angivelse af priser og leveringsdata. Fastsættelsen af prisen skete paa basis af de hollandske priskuranter. Saaledes findes f. eks. fra 1739 en »Forening angaaende beregningen over prisen paa St. Thomas raasukker« mellem Vestindisk Kompagni og Abr. Pelt¹. Aftalen, der er dateret den 17. januar, gælder for ialt 300 000 pd. raasukker, der skal leveres i løbet af 1739. Om prisen paa sukkeret hedder det i punkt 3, at »de yngste hollandske priskuranter skal være fundamentet, hvorefter prisen reguleres paa de tider, som sr. Pelt sukkeret af kompagniet skal leveres, og naar ingen St. Thomas-sukkers pris udi bemeldte hollandske couranter findes anført, da udvælger kompagniet enten St. Domingo, Surinam eller Martinique sukkers pris i Holland efter bemeldte kuranter, og tilsammen lægges den højeste og laveste pris -- af hvilken sort der udvælges -- hvoraf halvparten bliver den fastsatte pris for pundet i hollandsk kurant«. Derefter finder der en omregning sted til dansk mønt med hensyntagen til den forskellige vægt, fragtomkostninger, assurance, vekselkurs m. v. Denne fremgangsmaade indebærer, at kompagniet ikke vilkaarligt kunne sætte den pris paa raasukkeret, som det fandt for godt, og en sammenligning mellem Pelts akkordpriser og priserne, til hvilke kompagniet overlod sit eget raffinaderi raasukker, viser, at ogsaa her dannede de amsterdamske noteringer grundlaget. Prismæssigt var Pelt altsaa ligestillet med kompagniets raffinaderi. Hertil kom, at Pelt ifølge forordningen af 4. juli 1733 havde mulighed for selv at indforskrive raasukker i tilfælde af, at kompagniet ikke evnede landets forsyning. En saadan situation opstod f. eks. i 1738. I første omgang var det kompagniet, der fra England, Holland og Hamburg forskrev mellem 2 à 300 000 pd. raasukker, hvoraf en del skulle tilflyde Pelt ifølge en akkord afsluttet i oktober 1737. Pelt nægtede imidlertid at modtage hele sin portion under henvisning til, at flere af partierne var indkøbt for dyrt. Der forhandlede frem og tilbage, og resultatet blev sluttelig, at Pelt erklærede overhovedet ikke at ville modtage noget sukker efter akkorden og i sin skrivelse meddelte han, at han allerede havde ladet sukker forskrive udefra paa forventet efterbevilling, thi »formynderes forseelse bør ej falde de umyndige til skade«. Kompagniet bojede sig for den umyndiges vilje og billigede, at Pelt selv indførte et kvantum paa 136 000 pd.² Ogsaa i den følgende tid findes lignende eksempler paa, at Pelt faar lov til selv at købe sit raasukker i udlandet, og det synes som om han har spillet paa trangssituationerne, hvorimod han har været mere tilbageholdende

¹ RA. Vestindisk Kompagni, direktorenes resolutionsprotokol 1739 ¹⁷/₁.

² Ibidem. 1738 ²⁷/₈—⁴/₁₁.

i de aar, hvor forsyningerne fra St. Thomas flød rigeligt. Heller ikke med hensyn til priserne paa det raffinerede sukker kan man udelukke en vis konkurrence mellem de to raffinaderier, nemlig hvor talen gjaldt rabat. Saaledes afholder kompagniet i august 1744 et møde med urtekræmmerne, hvor de stigende priser drøftes i forbindelse med rabatgivningen. Urtekræmmerne ønsker forhøjede priser og rabatten bibeholdt, hvortil kompagniet svarer, at »vi hverken kunne eller turde forhøje prisen for publikum, da det var dem bekendt, hvad messures sr. Pelt havde taget og fremdeles ville tage«¹.

Omend en nærmere uddybning af det Peltske raffinaderis forhold til Vestindisk Kompagni og dets raffinaderi havde betydet en mere nuanceret skildring af denne periodes sukkerhandel og -industri, ændrer det dog ikke den kendsgerning, at de to foretagender tilsammen besad et tilvirkningsmonopol i Danmark, og at kompagniets selskab var det største. Vanskeligere er det derimod at følge forfatteren i hans vurdering af dette monopols prispolitik, saaledes som den almindelige forbruger fik den at føle. Det er metodisk set utilstrækkeligt at bedømme raasukkerets prisudvikling paa basis af priserne fra St. Thomas — ikke mindst naar de hos Wald. Westergaard optræder uden nærmere kritisk eller heuristisk kommentar². Grundlaget maa være akkord- og auktionspriserne i København, saaledes som de fremgaar af kompagniets regnskabsmateriale, og en jævnføring med det hollandske materiale maa uvilkaarlig trænge sig paa, naar det, som ovenfor nævnt, vides, at de amsterdamske priskuranter ved akkorder dannede udgangspunktet. Dernæst maa sammenligningen udvides til saavel københavnske som amsterdamske og (andre udenlandske) priser paa raffineret sukker igennem en længere aarrække. Det er ikke tilstrækkeligt at tage et enkelt aar, saaledes som det er sket i værkets tabel 8. Tabellen er forøvrigt misvisende, idet de nævnte priser — der maa stamme fra sukkerraffinaderiets direktørers resolutionsprotokol 1729—52, hvilket ikke fremgaar af teksten — for Amsterdams og Hamburgs vedkommende ikke er danske skilling, men henholdsvis hollandsk og hamburgsk mont. Den omstændighed, at saavel de originale som omregnede priser findes indført i det danske raffinaderis direktionsprotokol, synes at tyde paa, at man for det raffinerede sukker har fulgt samme

¹ RA. Vestindisk Komp. direkt. res. protokol 1744 14^g.

² Westergaard kommenterer tabellen saaledes: »Prices paid by Company to planters, though not necessarily an average for the year. The figures are derived from many official sources,—too many for enumeration.« Wald. Westergaard: *The Danish West-Indies* (1917), appendix K, 327.

princip som ved raasukkeret, nemlig at følge udlandets prisudvikling ret nøje. Ved omregningen har direktionen foruden kursforskellen tillagt et beløb repræsenterende en del af den told, som fremmed raffineret sukker maatte betale ved indførsel. Fragt og assurance er derimod ikke indregnet. For de hamburgske priser sættes denne told til 5 sk. pr. pd., mens den for de amsterdamske sukre kun sættes til $1\frac{1}{2}$ à $3\frac{1}{2}$ sk. pr. pd. — i begge tilfælde toldbeløb langt under den officielle sats à 15 sk. pr. pd. Tabellen beviser saaledes ikke, at det danske monopol i 1747 — aaret hvor de raffinerede sukres priser naaede op paa deres maksimum — lod sine forbrugere betale en pris, der laa 30 % over udlandets. Dette udelukker imidlertid ikke, at der for andre aars vedkommende har været tale om større differencer end i 1747. En sammenligning over længere tid er forsøgt i omstaaende opstilling¹.

Af opstillingen fremgaar det, at de danske priser paa raffineret sukker holder sig konstante helt frem til 1745. Det virker overraskende, at den kraftige stigning i raasukkerprisen i 1740 ikke influerer paa det færdige produkts pris herhjemme i modsætning til Holland, hvor melis og raffinade i 1740 og 1741 sættes ca. 20 % i vejret. Ligeledes ses det, at den stigning i raasukkerets pris, der sætter ind med 1743 og kulminerer med periodens højeste priser i 1747, rammer det hollandske raffinerede sukker førend det danske. Derimod opviser København ikke et saa kraftigt fald som Amsterdam fra 1748 til 1750, hvorved de danske priser ender i et niveau, der i forhold til det hollandske ligger højere end udgangspunktet. Soger man efter ovenstaaende tabel at faa et tal-mæssigt udtryk for toldbeskyttelsen — og dermed for monopolets prispolitik — maa de hollandske priser omregnes til dansk kurant-mønt efter tidspunktets vekselkurs. Eksempelvis modsvarer de amsterdamske melispriser i 1731, 1735, 1740, 1744, 1747 og 1750 henholdsvis 13.0, 10.8, 13.1, 14.2, 19.5 og 11.2 sk. dansk kurant,

¹ De hollandske priser (aarsgennemsnit) gengivet efter N. W. Posthumus, op. cit., tabellerne 59, 62 og 63. De københavnske raasukkerpriser stammer fra Vestindisk Kompagnis auktions- og toldregningers kopibøger (jfr. ovfr. s. 291 n. 1). Rækken giver aarets overvejende pris; montfoden er gennemgaaende kurant, men en del af salgene skete dog i kroner, hvilket imidlertid ikke er noteret i tabellen, da det kun ændrer billedet ubetydeligt i denne periode. Priserne paa det raffinerede sukker stammer dels fra sukkerraffinaderiets direktors resolutionsprotokol (aftalerne 1730 $2\frac{1}{4}$, 1747 $\frac{5}{16}$ og 1750 $\frac{1}{8}$, jfr. monografiens tabel 7), dels fra Vestindisk Kompagnis direktionsprotokol (aftalen 1745 $1\frac{1}{12}$). Prisnedsættelsen i 1741 fremgaar af endn upubliceret prishistorisk materiale tilhørende Institutet for Historie og Samfundsøkonomi (Færøsk Handels indkøb).

Aar	Amsterdam			Kobenhavn		
	S. Domingo	Melis	Raffinade	St. Thomas	Melis	Raffinade
	Gylden pr. pd. hollandsk			Sk. pr. pd. dansk		
1731.....	0.13	0.29	0.33	6,00	19	25
1732.....	0.10	0.26	0.30	6,00	19	25
1733.....	0.10	0.24	0.29	5,63	19	25
1734.....	0.11	0.24	0.29	6,00	19	25
1735.....	0.12	0.24	0.29	6,00	19	25
1736.....	0.10	0.24	0.28	5,50	19	25
1737.....	0.10	0.24	0.28	5,50	19	25
1738.....	0.13	0.24	0.29	6,00	19	25
1739.....	0.13	0.25	0.29	6,25	19	25
1740.....	—	0.30	0.30	8,15	19	25
1741.....	0.18	0.29	0.35	8,60	18	24
1742.....	0.15	0.27	0.33	7,60	18	24
1743.....	0.17	0.29	0.34	8,20	18	24
1744.....	0.21	0.32	0.38	8,80	18	24
1745.....	0.21	0.33	0.38	9,50	19—21	25—26
1746.....	0.22	0.39	0.44	10,90	21	26
1747.....	0.22	0.40	0.45	10,90	21—23	26—28
1748.....	0.20	0.38	0.43	10,60	23	28
1749.....	—	—	—	7,25	23	28
1750.....	0.15	0.26	0.34	5,90	23—21	28—26
1751.....	—	0.25	0.30	6,00	21	26

hvilket atter vil sige, at den reelle beskyttelse pr. pd. dansk melis har svinget mellem $1\frac{1}{2}$ til 12 sk. og har saaledes for enkelte aars vedkommende betydet en fordobling af de danske priser i forhold til udlandets (Holland). Især i 1750 er forskellen voldsom og illustrerer klart, at klagerne over monopolet har rod i virkeligheden. Som nævnt i værket forsvarede direktionen sig med dispositionerne i dyrtidsaarene, hvilket dog ikke forhindrede, at regeringen forlangte en omgaaende prisnedsættelse og senere i ly af et indførselsforbud søgte at fremme en indenlandsk konkurrence.

Som allerede nævnt repræsenterer ovenstaaende bemærkninger ikke nogen sammenfattende vurdering af Sveistrups og

Willerslevs bog, men søger at supplere og diskutere et afgrænset afsnit for derved at fremhæve nogle af de kritiske og metodiske problemer, som knytter sig til emnet. Forhaabentlig vil denne afgrænsning ikke afholde læseren fra at studere bogen i sin helhed, hvilket den alene paa grund af sin stoffylde og gode disposition fortjener. Der er grund til at fremhæve skildringen af sukkerhandelen og - industrien i den florissante periode, som især m. h. t. den udenlandske afsætning virker klar og overbevisende, ligesom ogsaa den senere udvikling har faaet en behandling, der synes betydelig mere velfunderet end værkets første — og svageste — afsnit. Ikke mindst den tekniske side af industrien har haft forfatterens interesse.

Bogen er forsynet med et personregister. Der burde tillige have været et sagregister, samt et kortfattet, fremmedsproget resumé. Noteapparatet lader især for de første afsnits vedkommende en del tilbage at ønske i retning af akkuratesse og præcision¹.

Kristof Glamann.

Industriens Historie i Danmark III, 1-2, København 1944. Ved Axel Nielsen.

Det faktum, at tredje bind af Industriens Historie i Danmark er skrevet af en økonom, er så meget mere bemærkelsesværdigt, som det her i landet — i modsætning til i Sverige — hører til undtagelserne, at økonomer beskæftiger sig med videnskabelig historisk forskning. Det er i høj grad at beklage, at pengemidlerne herhjemme flyder så sparsomt, at økonomerne på få undtagelser nær har vendt den økonomisk-historiske forskning ryggen, idet der på dette område skulle være muligheder for et samarbejde mellem disse og historikere, til glæde for begge parter og til gavn for forskningen. På denne baggrund får imidlertid det af A.N. forfattede værk så meget des større interesse for faghistorikere. Det omhandler tiden fra 1820—1870 og omfatter lige ved 700 sider. Værket er af praktiske hensyn delt i to halvdele, hvoraf den første

¹ Ikke mindst er henvisningerne til de Schimmelmanske papirer ufyldstgørende. Det er saaledes ikke læseren til megen hjælp at faa oplyst, at tabel 28 bygger paa »Schimmelmanske Papirer og Generalforsamlingsprotokollen«, (s. 62, note 3), naar han lovrigt selv maa anvende megen tid til at finde ud af, at det er pakkerne 65—67, der er benyttet. Heller ikke kildeangivelsen til tabel 23 (s. 57, note 3) er synderlig vejledende, naar det ikke oplyses, at de nævnte protokoller fra de kgl. auktioner i København hidrører fra Overskattedirektionens arkiv (VI, Diverse handel, skibsfart og fabriksvæsen vedk.).

gennem en skildring af pengepolitik, pris- og kapitalforhold, lavsvæsen, toldpolitik m. m. i hovedsagen indskrænker sig til at give den almindelige baggrund for de enkelte industriers vækst, som derefter behandles i andet halvbind.

Betragtet udfra et nutidssynspunkt er det halve århundrede op til 1870 af ganske særlig interesse, idet det som bekendt er i denne periode, at den århundredgamle merkantilistiske politik definitivt afvikles og en moderne kapitalistisk industri med alle dens langtrækkende virkninger for samfundet vokser frem. I A.N.s værk får vi her for første gang en på omfattende arkivstudier bygget, detaljeret — en del læsere vil måske synes vel meget detaljeret — fremstilling af denne periode.

Tiden efter 1815 er ofte og med rette blevet fremstillet som det store ragnarok for den danske industri, men når hovedårsagen i almindelighed angives at være toldloven af 1797, er dette urigtigt. Den store toldlov var ikke nogen frihandelslov, og den protektionistiske kurs blev i høj grad skærpet i 1820erne og begyndelsen af 1830erne. Denne protektionistiske politik blev anvendt som støtte ikke mindst for klædeindustrien, som vel var den industrigren, der blev hårdest ramt af de dårlige tider efter 1815. Klædeindustrien beskyttedes nemlig op til toldloven af 1838 med en værditold på $42\frac{6}{7}\%$. Der var altså tale om en næsten prohibitiv beskyttelse, og når klædeindustrien med flere andre industrier gik så kraftigt tilbage efter 1815, skyldes det først og fremmest deflationen og for klædeindustriens vedkommende tillige konkurrencen fra Holsten. A.N.s store teoretiske og praktiske viden på det pengepolitiske område kommer i særlig grad skildringen af de forvirrede pengeforhold efter krigen til gode. Her har man fået en let læselig og let forståelig fremstilling af problemer, som umiddelbart er vanskeligt fattelige. Det ser iøvrigt ud til, at A.N. hælder til den anskuelse, at en ny nedskrivning af rigsbankdaleren burde være foretaget, at dens solvindhold altså skulle være yderligere formindsket, hvorved man ville have undgået eller i hvert fald lettet den lange deflationsperiode, som nu blev nødvendig, og som blev af skæbnesvanger virkning for det samlede erhvervsliv. Navnlig klædeindustrien blev som nævnt også ramt af en kraftig konkurrence fra Neumünster, og det er en af værkets store fortjenester, at det ikke begrænser sig til en fremstilling af kongerigets industri, men op til 1864 også omfatter hertugdømmerne, som efter 1838 dannede en toldenhed med det egentlige Danmark og fik den største betydning for den industrielle udvikling her.

Allerede i 1815 havde Chr. Olufsen fremhævet husindustriens

fordele over for fabriksindustrien, og under indflydelse af deflationens følger voksede den opfattelse hurtigt fast, at Danmark ikke havde nogen mulighed for at huse nogen konkurrencedygtig fabriksindustri. Erfaringen havde vist, at den af regeringen støttede fabriksvirksomhed ikke kunne betale sig, og husindustrien blev da anset som redningsplanken, om en industri i det hele taget skulle overleve. Selv inden for regeringskredse slog denne opfattelse i hvert fald delvis igennem, og ved præmier og ved oprettelse af haller søgte man at fremme og regulere i særdeleshed den husindustrielle linnedvareproduktion. Dette forsøg slog imidlertid ganske fejl. I løbet af 1840'erne holdt husflidslinned op med at være en handelsvare. Prisstigningen på korn førte til, at horealerne blev indskrænket og med fabriksvarerne kunne de husindustrielle frembringelser ikke tage konkurrencen op. Tiden var løbet fra den industripolitik, man 30 år tidligere havde anset for den naturlige.

Trods alle spådomme om det modsatte voksede en fabrikantklasse frem. Der var her tale ikke alene om en fabriksindustri, men også om andre organisationsformer for industrien, idet denne udviklede sig ad forskellige retningslinier. En del industrivirksomheder voksede organisk frem af de gamle håndværk, som tilfældet var med adskillige jernstøberier og maskinfabrikker, idet disse ofte startede som smedeværksteder. I andre tilfælde påbegyndtes på bar bund en hel ny fabrik med et fuldt færdigt produktionsapparat som for eks. Holmegårds glasværk. Eller industrivirksomheden organiseredes som forlag eller som manufaktur for eventuelt senere at gå over til egentlig fabriksvirksomhed. Forlagsvirksomhed er ifølge sin natur vanskelig at efterspore, men det er lykkedes A.N. at fremdrage adskillige eksempler herpå. Navnlig i København synes forlagsvirksomheden blandt håndværkerne at have været i kraftig udvikling, idet lavsordningen ikke hindrede en sådan. Forlæggerne var ofte handelsfolk, således blev snedkere forlagt af marskandisere og møbelhandlere, skrædermestre og -svende af manufakturhandlende, inden for tøjmagerlavet o. 1830 arbejdede 9 mestre for 2 andre af lavet. Som eksempel på, hvorledes forlags- og fabriksvirksomhed går hånd i hånd for til sidst at ende som en egentlig fabriksvirksomhed, kan man anføre tøjmester Stahl, som i Dragør i 1834 indrettede et farveri og et blegeri, men samtidig i Dragør by havde 30 væve i gang samt 100 i København og omegn. På sit højdepunkt beskæftigede han mere end 200 arbejdere. Senere søgte han at omdanne virksomheden til en egentlig fabrik. Blandt virksomheder, der fortrinsvis var organiseret som manufaktur, kan nævnes den isenkrammer-

lavet tilhørende virksomhed Rådvaardam. Hele fabrikationen var her håndværksmæssig i 1830erne og 40erne, idet man af maskiner kun havde en hammermølle og en slibemølle. Bortset fra disse var værket faktisk en samling af forskellige håndværkeres værksteder. I spidsen for hvert værksted stod en mester, der drev det for egen regning, og værket akkorderede med hver enkelt mester om arbejdets betaling. Da Dyssel kom til som direktør i 1834 søgte han at gennemføre en ændring af den håndværksmæssige drift og udvikle værket til en egentlig fabrik med anvendelse af ufaglærte arbejdere, der var direkte afhængige af værkets ledelse. En egentlig fabriksvirksomhed, hvis indre organisation vi kender, var derimod den gennem hele perioden stærkt omdiskuterede Usserød klædefabrik, der ejedes af staten. I en fodnote (bind 2, p. 51, note 93) får man overordentlig interessante oplysninger om arbejdskraften på værkets overskæreri så tidlig som 1817. Af 29 mand var kun een uddannet som overskærer, medens flertallet var tidligere bønderkarle, resten fordelte sig over tidligere tømrersvende, skrædere m. fl., altså ufaglærte eller tillærte arbejdere. Usserød klædefabrik var da også et værk med en anelig fast kapital, og det fortjener at fremhæves, at man fra privat side fremførte adskillige klager over, at fabrikken underbød private og var i stand dertil, fordi den var stor og kapitalkraftig og derfor overlegen i konkurrencen.

Den industri, der voksede frem i løbet af 20erne og 30erne, blev i høj grad støttet af staten. Fremgangen for industrier som jernstøberier, maskinværksteder og glasværker forklares ikke alene ved Norges adskillelse fra Danmark og de opadgående konjunkturer efter o. 1830, men ikke mindst ved regeringens toldpolitik. For jernstøberierne vedkommende var beskyttelsen prohibitiv mellem 1831 og 1838, for glasindustrien var beskyttelsen meget høj, og papirindustrien nød en i høj grad todbegundt siget stilling endda helt op til 1863-toldloven. Desuden fik industrien direkte pengestøtte i form af tilskud eller lån gennem Industri- og Kommercefonden. En væsentlig del af denne støtte kom klædeindustrien til gode, i 1820erne via det kgl. klædeudsalg, hvor de indlagte varer kunne belånes. Som eksempel på hvilken overordentlig stor betydning kreditten fra Industrifonden havde for de enkelte industridrivende kan anføres, at Drewsen, da han i 1828 rejste til England for at købe en dampmaskine og papirmaskine, regnede med at anskaffelsen ville komme til at koste 18 000 rd., og hele denne betydelige sum fik han til låns i Industrifonden. Til Holmegårds glasværk havde regeringen ved 1830ernes midte givet lån på henimod 40 000 rd. Der fandtes omkr. 1840 vel næppe en eneste større industriel virksomhed, som ikke havde fået statslig støtte.

Men fra denne tid skiftede regeringen signaler. Ud fra dogmet om ikke-statsindblanding blev regeringen stadig ivrigere efter at fjerne alt, hvad der kunne minde om statsdrift og statsstøtte. I 1837 ophævedes Industri- og Kommercefondens og sammen med denne det kgl. klædeudsalg. Og i 1838 kom den nye toldlov. Hvorledes synspunkterne havde ændret sig fremgik allerede af den betænkning, som den i 1831 nedsatte kommission til udarbejdelse af en ny toldlov fremkom med. Man hævdede her det principielle standpunkt, at kun allerede eksisterende industrier havde krav på beskyttelse, at beskyttelsen altså ikke mere burde anvendes som opdragelsesmiddel. Interessant er det også, at Kommercekollegiet i sin forestilling foreslog sukkerraffinaderiernes monopol brudt med den begrundelse, at denne industri derved ville ansøres til at modernisere sin drift. I de følgende år gav denne liberalistiske indstilling sig stadig kraftigere udslag inden for administrationen, hvortil sikkert har bidraget, at den indtægtsnedgang, som man havde forventet efter 1838-loven i stedet viste sig at blive en indtægtsforøgelse. Som eksempel på denne voksende liberalisme kan anføres, at Kommercekollegiet i 1844 under droftelserne af en toldrevision var kommet til den opfattelse, at industrielle anlæg, som havde slået rod, kunne undvære beskyttelse. Sit højdepunkt når denne liberalistiske indstilling i Generaltoldkammerets forslag til ændring af toldloven — forslaget blev trykt i 1857 — hvor man foreslog told på råbomuld, ikke alene af finansielle grunde, men også for at modvirke en kunstig fremblomstring af bomuldsspinderier. At pålægge told for at hindre industriens fremvækst, det kan man kalde at stille problemerne på hovedet. Videre kunne man ikke nå i liberalistisk ånd.

Set ud fra den danske industris synspunkt var nedsættelsen af beskyttelsen imidlertid ikke den væsentligste bestemmelse i toldloven af 1838, men derimod bestemmelsen om fri indførsel til kongeriget fra hertugdømmerne undtagen for enkelte udenlandske varer, der skulle erlægge differentialtold, når de indførtes over Hertugdømmerne. Ved at lade varer gå frit fra landsdel til landsdel mente man at have gjort ret og skel mellem Hertugdømmerne og Kongeriget. Men det var kun tilsyneladende, idet adskillige varer skulle betale højere told i Kongeriget end i Hertugdømmerne, hvorved disse sidste her fik et privilegeret marked. Tilmed måtte den højere told i Kongeriget såvel som konsumtionen — der ikke fandtes syd for Kongeåen — bidrage til at omkostningsniveauet blev højere her.

Hvorledes klarede nu den kongerigske industri sig uden direkte pengeunderstøttelse, med en beskyttelse, der som helhed måske

var lavere end noget andet lands, og med en kraftig forstærket konkurrence fra Hertugdømmerne? Der var visse industrigræne, der ikke blev skadet ved toldloven. Det gælder glas-, bomulds-, og papirindustrien, hvor der i læ af den tidligere beskyttelse var vokset kapitalkraftige anlæg frem, der kunne tage konkurrencen op med Hertugdømmerne. Men flertallet af de øvrige industrier måtte kæmpe mod en stærkt forøget konkurrence. Værst gik det måske ud over klædeindustrien, som på trods af moderniseringer i form af dampkraft, maskinvæve m. m. indtil 1848 kun var i stand til at opretholde en nogenlunde uændret produktion, medens forbrugsstigningen kom udlandets og i særdeleshed Hertugdømmernes industri til gode. Men som helhed får man det indtryk, at Kongerigets industriproduktion i løbet af 1840erne og 50erne var i betydelig vækst. Dette fremgår af et par opgørelser over antallet af dampmaskiner, der -- hvor ufuldkomne de end er -- dog giver et vist holdepunkt til bedømmelse af udviklingen. I 1838/39 fandtes inden for industrien kun 23 dampmaskiner med $348\frac{1}{2}$ hk, men i 1855 fandtes der 163 med 1 304 hk, og endda mangler i denne sidste tælling en opgørelse for to amter for offentlige institutioner. Om man udfra disse tal vil forsøge at bedømme udviklingen efter 1838-toldloven må man dog tage i betragtning, at fra 1848 havde Kongerigets industri arbejdet under ekceptionelt gode vilkår, idet Hertugdømmerne fra 1848 betragtedes som udland, da man ville »gøre adskillige fabrikker og andre det indlysende, hvad det vil sige for Slesvig at savne Danmark«. Først i 1853 blev hele monarkiet atter et frihandelsområde, men da med fælles tolsatser. Få år tidligere var konsumtionen blevet ophevet i Kongeriget således at Hertugdømmernes begunstigede stilling var bortfaldet, og den kongerigske industri kunne udvikle sig under lige vilkår.

Hele det her refererede industrielle opsving fandt sted under lavsvæsenets og den øvrige fra middelalderen overleverede næringsregulerings beståen. Et af værkets centrale afsnit beskæftiger sig med spørgsmålet, om denne næringsregulering virkede hæmmende for industriens fremkomst -- hindrende kan der jo ikke være tale om, og om den nye industri har nogen andel i den nye næringslovs fremkomst. Den gængse opfattelse -- som i alt fald til dels må tilskrives C. Nyrop -- går som bekendt ud på, at maskinindustriens vældige fremgang og de polytekniske kandidaters forøgede betydning i væsentlig grad bidrog til, at lavssystemet til sidst faldt. Herover for hævder A.N., at det ikke var fabriksindustrien, der rejste kravet om reformer i næringslovgivningen, og at kravet heller ikke blev rejst af hensyn til fabriksindustriens fremme (I. bd.,

p. 239). Yderligere hævdes, at lavene ikke hæmmede industriens fremkomst, idet industrien blev drevet på grundlag af bevillinger, der gjorde den uafhængig af lavene (bd. 1, p. 85). Årsagerne til kravet om næringsfrihed var iflg. A.N. dels ideologiske, dels de økonomiske forhold i almindelighed. Og forfatteren tilføjer: »Ville det ikke være at miskende datidens polytekniske kandidater, når man mener, at de sluttede sig til tidens frihedskrav ud fra egoistisk-materielle betragtninger og ikke ud fra ideele, som alle yngre, der havde fået en videregående uddannelse, da gjorde«. (Bd. 1, p. 238).

Nu er der ingen tvivl om, at kravet om næringsfrihed ikke blev rejst af fabriksindustrien, men begyndte som en kamp mod købstædernes eneret på handel og industri, og meget tyder på, at baggrunden for kravet om næringsfrihed var den meget store befolkningsforøgelse i 1800-tallets første halvdel. Over for disse tusinder af unge mænd og kvinder, der skulle have deres udkomme, var det ikke muligt længere at opretholde den stramme næringsregulering. Denne sammenhæng antydes hos A.N. (bd. 1, p. 243, note 26, p. 254), men fortjente at være draget langt kraftigere frem. Flere af citaterne tyder også på, at denne sammenhæng stod en del af tidens forfattere klart. Man kunne have tilføjet, at også Bergsøe i sin bog om næringsfrihed af 1840 taler om, at »de s.k. proletarier, denne underjordiske vulkan, som næsten alle Europas stater bærer i sit indre« kraftigt skades ved næringsreguleringen, som udelukker dem fra en mængde erhverv.

Men selv om befolkningsudviklingen må anses for at være den væsentligste baggrund for loven om næringsfrihed, er hermed naturligvis ikke givet, at lavene ikke har hæmmede den industrielle udvikling, og på dette punkt virker A.N.s argumentation ikke helt overbevisende. En bestemmelse som den, at fabrikanten ikke uden mestre måtte holde de til produktionen fornødne svende må have virket fordyrende på produktionen, selvom fabrikanterne undertiden klarede sig forholdsvis billigt ved at engagere en gammel mester. At bestemmelsen har virket hæmmende forekommer det mig, at man har det bedste bevis på i den omstændighed, at fabrikanterne var modstandere af den. Det lykkedes da også maskinfabrikanterne at få ophævet bestemmelsen allerede i 1818 medens jernstøberne for deres vedkommende først fik den ophævet i 1844, men som almindelig regel blev den dog opretholdt lige til 1857. Hertil kom, at regeringen aldrig gik med til at lade fabriker, der ikke holdt mestre, få ret til at ind- og udskrive lærlinge af lavet, hvad der i praksis betød, at disse fabrikanter havde vanskeligheder ved at få lærlinge. Når A.N. »som t klart eksempel

på, hvorledes bevillingerne kunne begrænse lavenes rettighed«, anfører det i 1844 approberede skema på bevilling til sømfabrikation, så har denne bevilling dog den væsentlige begrænsning, at der intet håndarbejde måtte anvendes på de af fabrikanten udklippede eller forfærdigede som (bd. 1, p. 73), en begrænsning som sikkert kunne give anledning til stridigheder med lavene. Således ser man for eks. at nålemagerlavet o. 1840 havde en sag ved politiretten mod Heegård, der på sin fabrik på Blågård uden berettigelse havde etableret et nålemagerværksted. Vi hører ved samme lejlighed, Lunde udtale på jernstøbernes vegne, at man ofte havde stridigheder med snedkere og smede¹. Dette er kun et par eksempler blandt utallige på retsstridigheder mellem lav og fabrikanter, som i alle tilfælde må have virket irriterende og sandsynligvis også hæmmende på fabrikationen. Men den håndværksmester, der gik over til maskinel drift, risikerede ikke alene sagsanlæg fra sine lavsbrødre, men også fra svendene, som da garverlavet omkr. 1840 blev indstævnet af svendene, fordi det anvendte håndlangere til arbejde, hvortil svende almindeligvis brugtes². Vi må tilføje, at også samtidens forfattere betragtede lavene som en hæmsko for fabriksindustrien; Bergsøe udtaler således i sin ovenfor citerede bog i afsnittet om lavsvæsenets følger, at lavsvæsenet forhindrede indførelse af fabriksmæssig forarbejdning af håndværksfabrikater, og i den betænkning, som den af Københavns kommunalbestyrelse nedsatte komité afgav i 1847, hedder det p. 164: »Fabriksindustrien kan ifølge sin natur ikke trives, når dens udøvelse skal være afhængig af laugsindretninger«.

Når hele den gamle næringsregulering med dens gode såvelsom forældede bestemmelser faldt så definitivt i 1857, havde det ifølge A.N. flere årsager. Det lykkedes således ikke forsvarerne for den eksisterende ordning at etablere nogen fællesfront mod angrebene. Hertil var forsvarernes interesser for forskellige. I København havde håndværket som hovedformål at opretholde lavene, medens dette var uden større interesse for provinsbyerne, der ganske overvejende var interesseret i at bevare deres monopolstilling over for landet. En anden årsag til det bratte omsving var, at den gamle næringsregulering i virkeligheden var udhulet indvendig fra. Kapitlet om lavene i opløsning er et af bogens interessanteste og mest lærerige. Som træk i opløsningstendenserne nævnes de gifte svende og det deraf følgende hjemmearbejde, forskelsbehandlingen af fattige og velhavende lærlinge samt svende- og mesterstykkets

¹ Forandringer i laugsvæsenet 1840—1847. Nr. 27. Rådstuearkivet.

² Ibidem.

forfald. I provinsen kunne man således blive mester på akkord, d.v.s. at mesterstykket blev bedømt mildere, mod at mesteren til lavet betalte en sum på mellem 60 og 100 rd., som fordeltes mellem mestrene, altså et stykke organiseret og anerkendt bestikkelse. Men ikke mindst forlagssystemet var med til at opløse lavene. Håndværket ophørte med at have sin tidligere karakter af kundeproduktion og producerede i stedet for til et marked. Resultatet var, at den sociale forskel mellem mestrene uddybedes, at de fattige mestre arbejdede for deres mere velhavende kolleger, og at lavene derved fik vanskeligere ved at holde sammen, da det endelige stormløb indledtes.

Hvorledes den danske industri omkr. 1860 havde vokset sig tilstrækkelig stærk til at optage den fremmede konkurrence på lige vilkår er toldforhandlingerne på og uden for rigsdagen et talende vidnesbyrd om. Broberg kunne således på rigsdagen fremlægge en erklæring fra Baumgarten og Burmeister om, at det var dem aldeles ligegyldigt, om man hævdede al indførselstold på maskiner og støbegods, når der blot ikke skulle betales told af råprodukter. Da toldloven af 1863 vedtoges, var tolden på råvarer da også for størsteparten bortfaldet. Værd er det dog at bemærke, at tolden på stenkul vedblev med at bestå omtrent uforandret. Ifølge A.N. er det muligt, at enkelte toldsatser ikke var blevet medtaget, om man havde vidst, at Hertugdømmerne ikke var kommet under loven. Disse toldsatser var dog efter A.N.s mening af underordnet betydning. Baggrunden for den stærke fremvækst af industrien efter 1863 er, at konkurrencen fra Hertugdømmerne blev formindsket.

Man kan være uenig med A.N. i enkelte synspunkter, og man kunne ønske visse forhold nøjere belyst, som for eks. den fremmede kapital's andel i de danske industrivirksomheder (hvad der sikkert er meget vanskeligt, men en antydning gives dog bd. 1. p. 33, note 50), eller anstaltkreddittens betydning for industrien efter 1850'erne. Man kunne anke over enkelte uklarheder, som når det p. 332 i bd. 1 hedder, at råvaretolden ifølge udkastet til en toldlov i 1857 udelukkende skyldtes finansielle hensyn, mens det p. 331 fortælles, at råbomuldstolden som opgave skulle have at hindre bomuldsspindier i at vokse frem. Lidt vanskeligt for læseren er det også, når denne for at få en forklaring på, at produktionstabellerne p. 13 anfører en større produktion af tobak og klæde for Hertugdømmerne end for Kongeriget, men ansætter den til en lavere værdi, må helt hen til p. 77 for at få en forklaring for klædefabrikationens vedkommende, medens tobaksindustriens tal lades ukommenterede. Når det bd. 1. p. 19 hedder, at seddel-

kursens fald i 1817 og 1818 må skyldes en større eksport til forbedrede priser, men at det desværre er ukendt, hvor stor eksporten var, kunne man nævne, at disse tal findes hos Falbe-Hansen i hans bog om stavnsbåndsløsningen II p. 16 og p. 37. Når korn-eksportens omtrentlige konstante størrelse mellem 1820 og 1840 tages som bevis på, at kornproduktionen er øget under landbrugs-krisen, da befolkningen i mellemtiden er steget, er der ikke taget hensyn til at befolkningen under krisen i højere grad kan have ernæret sig ved kartofler. Et register, som i høj grad savnes, kan vel forventes, når værket engang efter planen er fuldført.

Disse og lignende svagheder er vanskelige at undgå i et så stort værk. Afgørende er imidlertid, at vi her har fået et værk med en næsten utrolig mængde hidtil ukendte enkeltheder om vor industrielle udvikling. Vor viden er blevet uhyre forøget. Vi står over for en stofrigdom, som historikere og økonomer vil kunne ose af i lang tid fremover.

Rich. Willerslev.

Om Byhistorie.

Noter til en Anmeldelse.

»Försöken till överblick och syntes äro lika nödvändiga som specialforskningen.»

Fölke Lindberg i Svenska stadsförbundets Tidsskrift. 1950.

I Anledning af Dr. O. Norns Anmeldelse af min 1947 udgivne Bog, Vore Byer I, i indeværende Tidsskrift 11. R., 2. Bd., p. 322 ff., finder jeg Anledning til --- uden at inklade mig paa Enkeltheder i hans Kritik - - at gøre opmærksom paa, hvad der for mig staar som det fundamentalt bærende i min Bog. Jeg er tillige af den Formening, at dette har almen Interesse for alle, der dyrker vore Byers Historie. Det er ikke mindst aktuelt med Henblik paa det planlagte Værk om Flensborg.

Man ser nu paa Byer og deres Historie paa en helt anden Maade end blot for en Menneskealder siden.

Industrialismens Gærning har det bl. a. været, i Pagt med Kapitalismen og Liberalismen at fremme Byernes Vækst hele Kloden over. I de mere fremskredne Kultursamfund - - d. v. s. de, hvor Industrialismen er slaaet stærkest igennem - - tenderer Byerne til at optage i sig langt mere end Halvdelen, i visse Lande 75 p.ct. af den samlede Befolkning. Som Samfundene efter-

haanden har udviklet sig, er den moderne Kultur godt paa Vej til helt og holdent at blive en ren Bykultur paa Godt og Ondt som den, der faktisk var raadende i de antike Samfund.

Det er denne Kendsgærning, der har aabnet Øjnene -- efterhaanden ogsaa herhjemme -- for Nødvendigheden af indgaaende at studere Byerne, deres Væsen og deres Maade at opføre sig paa, men ikke blot som de er i Øjeblikket. En rationel Byanalyse kræver tillige et noje Studium af paagældende Bys Fortid -- dens Tilblivelse, Udvikling og Vækstbetingelser. Kun derved er det muligt til Bunds at forstaa, *hvorfor* den er, som den er og *hvorledes* den i Tidernes Løb er blevet netop som den er den Dag i Dag, med de og de Tendenser i sig -- først og fremmest af økonomisk og social Natur. Studiet af Byers Historie er blevet en paatrængende kulturel Nødvendighed og Indleven i en Bys Fortid er den nødvendige Forudsætning for alle, der har med den og dens Fremtidsskæbne at gøre, hvis de skal kunne behandle den vel. Det gælder i første Linie Teknikere og Politikere. Og Nødvendigheden understreges særlig stærkt herhjemme, fordi Byplanloven af 1938 kræver Byplaner udarbejdet for alle Bebyggelser paa mere end 1000 Beboere.

At Byhistorie som en saare vigtig Side af Tidernes almindelige Historie fortjener at studeres, er en saa selvfølgelig Sag, at den ikke kræver nærmere Motivering.

Mægtig Energi og megen Aandskraft er da ogsaa indtil denne Dag sat ind paa at klarlægge de Kræfter, der har betinget Byers Opstaaen, deres Trivsel -- og det modsatte -- alt indenfor den hævdvundne Historieforsknings Ramme. Det turde her være tilstrækkeligt at nævne, hvad en Historiker som Pirenne har udrettet til Klarlæggelse af specielt de belgiske Byers Skæbne og Indsats. Den nutidige Historieforsknings Arbejde med og for Byhistorie er imidlertid i de senere Aar blevet suppleret med Studier, fremkaldte af andre Problemstillinger, først og fremmest Sociologien. Dennes Studieobjekt i videste Forstand er de menneskelige Samfund. Kollektive Fænomener som Byers Opstaaen, Udvikling og Organisation falder i Virkeligheden naturligt ind under denne Videnskab. Og her har nylig Amerikaneren Lewis Mumford ydet sin store Indsats med Bogen: *Stadskultur*, hvori han analyserer »Civilisationens mest typiske og kritiske Produkt, Storbyen«¹. Men ogsaa Kulturgeografien har meldt sig med sine Synspunkter. Den beskæftiger sig med de Sider af Geografien, der gaar ud paa at klarlægge Mennesket i dets Forhold til Er-

¹ L. Mumford: *Stadskultur*. Svensk Udgave 1942.

hvervsliv og Bebyggelse, set i Sammenhæng med de geografiske Faktorer. Ogsaa Socialøkonomien bør nævnes i denne Forbindelse, ligesom det er naturligt, at juridiske og kunstneriske Synspunkter maa gøre sig gældende under Studiet af Byer. Disse Bestræbelser for — fra forskellige Sider — at trænge ind i Byernes inderste Væsen, ind til deres Kærneproblemer, løber sammen i den Videnskab — eller rettere vordende Videnskab — man i Frankrig kalder *Urbanisme* og her har en begavet Talsmand i Pierre Lavedan. Betegnelsen *Urbanisme* er mere omfattende end det tyske Städttebau og det angelsaksiske *Townplanning and housing*. *Urbanisme* er af Lavedan defineret som »det almindelige Studium af Byernes Betingelser (conditions), deres eksistentielle Fremtræden og Udvikling. Den støtter sig paa alle de alt nævnte Discipliner tilsammen: historiske, geografiske, sociologiske, økonomiske, juridiske og kunstneriske«. *Urbanismen* beskæftiger sig med Byen som en Totalitet og opfatter den som en levende Organisme, ja! et moralsk Væsen, omend af meget sammensat Karakter.

Det ejendommelige ved fransk *Urbanisme* er imidlertid, at den lægger en ganske overordentlig Vægt paa Studiet af *Byplanen*, dens Tilblivelse og Ændringer, og hvad, Tid efter anden, er bygget paa Grundlag af den. Den nærmer sig derfor paa dette Punkt i nogen Grad tysk Städttebau og engelsk *Townplanning and housing*, fordi den saa stærkt fremhæver Vigtigheden af at studere *Byarkitekturen*, heri indbefattet *Byplanerne*. *L'architecture urbaine* falder folgelig nøje sammen med, hvad jeg har kaldt *Bybygning*¹.

Samtidig med at *Urbanismen* nyder godt af, hvad de alt nævnte Videnskaber med deres Synspunkter har bragt, og stadig bringer frem, til Oplysning om Byer i Fortid og Nutid, søger den altsaa at trænge ind i det vældige Stof *paa en ny og egen Maade*. Denne *Urbanismens* specielle Indstilling er den direkte Konsekvens af og nedstammer fra moderne *Byplanlægning* og dennes Arbejde i Theori og Praxis — den allfor sent fødte Offensiv mod de sorgelige sociale og rent menneskelige Følger af Liberalismens *Laissez-faire*, *Laissez-aller* Princip, der med Industrialismens og Kapitalismens Velsignelse i Løbet af nogle Menneskealdre havde skabt de noksom kendte fortvivlede Forhold i Byerne Verden over, først og fremmest i Storbyerne.

Urbanisten sætter i sine *Byundersøgelser* ind der, hvor ogsaa den moderne *Bybygger* (herhjemme med et allfor snævert Udtryk kaldet *Byplanlægger* eller med det noget bedre, *Byplan-*

¹ P. Lavedan: *Qu'est-ce que l'Urbanisme* (1926) p. 1 ff.

arkitekt) retter sit Søgelys, inden han gaar i Gang med den praktiske Løsning af den ham stillede Opgave. Ogsaa for ham gælder det om at faa klarlagt, hvorledes det Bysamfund, han beskæftiger sig med, egentlig fungerer. Han ved — bør i al Fald vide — at en Bys Funktioner af alle Slags afspejler sig tydeligt og klart i Byplanen og i Bebyggelsen og at der i begges Udvikling gives Vejledning til at forstaa, hvad Hensynet til Byens fremtidige Udvikling kræver af hans Dispositioner. Til selve Byplanens vigtigste Elementer hører Gadenæt, Torve, andre Pladser, aabne (grønne) Omraader, eventuelt ogsaa Havn og i nyere Tid Jærnbaner og Flyvepladser. Og hvad afslører ikke Bebyggelsen langs Gader og randende Pladser med Boliger af forskellig Art, medens Bygninger for det offentlige Liv, for Aandsliv og Erhvervsliv fortæller deres — alt selvfølgelig set i Forhold til vedkommende Bys Beliggenhed, Opland og Trafikveje til Lands og Vands. I alt dette søger han at finde de Udviklingslinier, der kan siges at være livsvigtige, de Love, der er gældende for netop den By. Han beskæftiger sig med og hvis Gavn han er sat til at varetage — vel vidende, at alle de Byelementer, der rummes indenfor Byplan og Bebyggelse afslører det egentlige i dens Liv¹.

Der er for mig ingen Tvivl om, at Byhistorikere ogsaa herhjemme bør tage Lære af Urbanismen i fransk Forstand, hvis de vil have fat i det væsentlige i en Bys funktionelle Udvikling. Jeg har selv forlængst gennem et mangeaarigt Samarbejde med Udøvere af Bybygning — denne saa interessante Kombination af Videnskab, Teknik og Kunst — forstaaet, at de paa deres Felt sad inde med en Byforskningsmethode af allerstørste Værdi for Byhistorikeren, der skal skildre en Bys skiftende Tilværelsesformer gennem Tiderne. I de mange Bymonografier, der efterhaanden har set Lyset, er denne specielle urbanistiske Methode kun i ringe Grad anvendt. Der er sket Tillob dertil, men Methoden er hidtil ikke ført ud i alle sine Konsekvenser.

Min Bog — første Bind af Vore Byer, Studier i Bybygning, der behandler Tiden 1536—1600 — har jeg udgivet med det Formaal at vise, hvorledes den moderne Urbanismes Methode, sluppet løs paa vore Byers Historie, kan anvendes, og hvilke Resultater en Undersøgelse paa dette Grundlag kan give. Det var min Hensigt, er i al Fald mit Haab, at vordende Forfattere af Bymonografier vil tage Lære deraf og lægge paagældende Bys Bybygning til Grund for deres Skildring. Thi, som jeg skrev i

¹ En monsterlig Byanalyse foreligger for Holbæks Vedkommende i: Holbæk Byplan. Teknikerudvalgets Redegørelse, udgivet 1945 af L. Malchow-Møller.

Indledningen: »Fremgangsmaaden vil utvivlsomt vise sig frugtbar. Thi først, naar den enkelte Bys Bybygningshistorie er omhyggeligt og udførligt udredet, baade for Byplanens og Bebyggelsens Vedkommende -- med Forudsætninger -- først da vil man med virkeligt Udbytte og paa anskuelig, overbevisende Maade kunne skildre Byens Mennesker, deres Liv og Færden Hellig og Sogn, deres Virke og Arbejde, deres Styrelse og Organisationer, som alt dette har formet sig Slægt efter Slægt. Haardt-savnede Milieuskildringer af forskellige Befolkningsklassers sociale Vilkaar vil kunne faa Liv og Form -- ikke at tale om, at Behandlingen af bærende offentlige Institutioner af alle Slags og af private Erhverv vil træde klarere frem, naar de knyttet intimt sammen med Stederne og Bygningerne, hvor det alt er foregaaet.«

Og hermed er jeg naaet til noget for mig meget væsentligt -- »Stederne og Bygningerne hvor det alt er foregaaet.«

Byhistorie er jo en Form for Topografi og giver derfor Historikeren en glimrende Lejlighed til at demonstrere Forhold, Tilstande og Begivenheder i intim Tilknytning til Steder. Det er jo netop det store Fremskridt, der er naaet i det sidste Slægtled indenfor Historikerkreise, at man ret har forstaaet, hvilken Værdi, der ligger i, at historiske Foredrag kan foregaa umiddelbart paa »Stedet«, hvor det, der er Foredragets Indhold, er foregaaet. Det giver den mundtlige Fremstilling en ganske anderledes Sangbund i Tilhørernes Sind. Og endnu større Værdi har det selvfølgelig, naar »Stedet« tillige rummer Fortidsminder af en eller anden Art. Ogsaa Byvandring er kommet paa Mode og selv Skolerne dyrker geologisk-historiske Udflugter, der kan strække sig over flere Dage. Faar saaledes det *talte* Ord mere Vægt, gælder -- eller burde i al Fald -- det samme gælde ogsaa det *skrevne* Ord.

Det har unægtelig undret mig en Del, at Dr. O. Norn i sin -- om jeg saa maa sige -- Anmeldelse af Bogen øjensynligt ikke har forstaaet, i al Fald ikke med et Ord antydet, hvad der var den egentlige Hensigt med Bogen. Jeg mente selv, det var sagt tydeligt nok -- og andre saavel i Indland som i Udland har ikke været i Tvivl om Meningen.

Jeg kunde have valgt at skildre en enkelt By og paa den anvendt den Methode, jeg saa stærkt anbefaler. Naar jeg har foretrukket at give en Skildring -- efter Anmelderens Mening ganske vist en meget mangelfuld Skildring -- af samtlige vore Byer, skyldes det min sædvanlige Trang til at *orientere* mine Landsmænd i den Fylde af Monumenter, vi har overtaget fra Fortiden -- og en By er jo ogsaa et Monument. Det er samme Trang, der har fremkaldt saa mange af mine Skrifter. Baade

disse og Bogen om vore Byer har derfor Karakteren af Oversigtsværker. I Følge Sagens Natur kan de ikke udtomme Æmnerne til Bunds og selvfølgelig maatte de i Tidens Løb forudsættes supplerede med Specialundersøgelser, der vel vilde lægge Beslag paa mange Menneskers Arbejdskraft, men saa ogsaa efterhaanden skaffe os en Række monografiske Arbejder over et enkelt Monument eller en Gruppe af Monumenter. Som et udmærket Eksempel paa en saadan monografisk Behandling skal jeg nævne Dr. O. Norns Arbejde om et enkelt Byelement i sin Bog: Christian III's Borge. Men ogsaa Specialværker vil jo altid være udsatte for senere Korrektiver og selv Dr. Norn indrømmer, at om Borge som Gottorp og Aalborg er det sidste Ord ikke sagt endnu; Specialundersøgelser — her arkæologiske — savnes. Ikke mindst i mine yngre Aar var orienterende Oversigtsværker faktisk højst paakrævede. De var det ogsaa i Bevaringsojemed! Hvad vidste man dengang om vore Herregaarde, Bypalæer, Landgaarde og Lyststeder — eller om vore Klostre. Hvor var alt dette at finde — og hvad var det værd! Hvormange forstod at paaskønne Værdien af vor »Architecture urbaine«! Nu faar jeg ganske vist af en ung Forsker at vide, at — som Bogen om Vore Byer — er heller ikke disse mine tidligere Arbejder meget værd. Det turde dog vel ikke betragtes som en Forbrydelse at befatte sig med historiske, her arkitekturhistoriske, Oversigtsværker!

Det er jo saa ofte omtalt som et Savn — og en Mangel — ved vore Dages historiske Litteratur, at den i saa overvejende Grad beskæftiger sig med Specialundersøgelser, Punktstudier. Man savner — og ønsker — Værker, der tager større Æmner op, spændende over længere Tidsrum eller paa anden Maade er af særlig omfattende Karakter. Der skal selvfølgelig et vist Mod til at give sig i Lag med Arbejder af sidstnævnte Art, fordi, som alt sagt, Problemstillingen i slige Værker nødvendigvis maa forenkles og mange Detaljer overlades til Fremtiden. De vil derfor let kunne blive Skydeskive for Specialforskeres gloende Pile. Paa Bystudiernes Omraade er der dog een Mand, der har volet sig frem og igennem en Aarrække skænket os Oversigtsarbejder af høj Værdi — Hugo Matthiessen. Han har dog nærmest dyrket Byerne, som de var i Middelalderen, men har ogsaa lejlighedsvis taget det 16. Aarhundrede med og Dr. Norn lader mig skaansomt vide, at han »allerede har ridset vore Byers Struktur og Udseende op og det med langt klarere og tydeligere Træk« end jeg. Jeg bøjer mig naturligvis for v. Dyck, men enhver har vel sine Fortrin. Et saadant Fortrin skulde da, efter min ringe Mening i al Fald være det, der jo overhovedet er min Bogs Idé — den kon-

sekvente Gennemførelse af Bybygningsmetoden over en bred Front. Men denne Egenskab ved Bogen har jo, som anført, ikke interesseret min Kritiker det mindste. At han mener, den egentlig er overflodiggjort af Hugo Matthiessens tidligere Arbejder, kan jeg jo kun tage til behagelig Efterretning.

Naar jeg ikke indlader mig paa en Drøftelse med Dr. Norn om Enkeltheder i hans Kritik, er det, fordi jeg anser den for orkesløs. Vi staar for langt fra hinanden.

Vilh. Lorenzen.

Svar.

Dr. Lorenzen har i sine Noter følt Trang til at indskærpe Læser og Anmelder sin Bogs Hensigt; at denne ikke skulde være aabenbar for Anmelderen, kunde — om dette virkelig havde været Tilfældet — kun skyldes den lidt uklare Definition af Begrebet »Bybygning«, som han iøvrigt af Skyldighed overfor Forfatteren og til Læserens behagelige Orientering S. 323 har citeret in extenso.

Til Noternes talrige Ord om, hvor mange nye og gamle Videnskaber der vil opgaa i den vordende, »Bybygning«, skal blot bemærkes, at denne — om man ellers kan anerkende den som en selvstændig Videnskab — under alle Omstændigheder maa være underlagt al Forsknings Grundlov: at ingen sikker Synthese lader sig danne uden forudgaaende omhyggelig Analyse. Ved at fremdrage og kommentere et Par Exempler paa den i Vore Byer i ikke sjældent forekommende Form for Analyse, har jeg imidlertid søgt at paavise, hvor svagt Dr. Lorenzens Arbejde i saa Henseende er. Dets eventuelle Fortrin frem for Hugo Matthiessens synes jeg trygt, vi begge kan overlade til Læseren at finde.

Otto Norn.

En Bemærkning til

»Moderne Engelsk Historikerskole. Økonomisk Historie.
Nogle Aspekter«. Af *Astrid Friis*.

Hist. Tidsskrift 11. rk. 2. bd. S. 268 ff.

Ved gennemlæsningen af professor Astrid Friis' forlænsthfulde artikel i Historisk Tidsskrift — man synes blot den er lidt for bredt anlagt i betragtning af, at faktisk ingen af de nævnte engelske arbejder berører danske forhold — bemærker man med undren, at hun nævner en hel del ikke-englændere, nemlig for-

skellige tyskere og belgieren H. Pirenne, som de engelske historikere står i gæld til, men ikke med et eneste ord, at danskeren, professor Erik Arup, har haft nogen betydning for udviklingen af en engelsk historikerskole. Den generation af danske historikere, som Astrid Friis --- og også forfatteren af nærværende linjer --- hører til kan ikke være i tvivl om, at prof. Arup, da han i 1916 begyndte sin lærervirksomhed ved Københavns universitet, forelæste over verdenshistorie og økonomisk historie på en måde, som tidligere ikke var sket ved universitetet. Baggrunden herfor er, at han i 1907 havde udgivet sit store arbejde: »Studier i Englands- og Tysk Handels Historie. En Undersøgelse af Kommissionshandelens Praksis og Theori i Engelsk og Tysk Handelsliv 1350—1850«. Synes Astrid Friis at have glemt eller ikke at have forstået betydningen af Arups studier, har englænderne selv imidlertid ikke ladet disse ude af betragtning. Et vidnesbyrd herom er, at den fremragende engelske historiker M. Postan, nu professor i økonomisk historie i Cambridge og redaktør af *Economic History Review*, i 1926 skrev til prof. Arup og bad ham om at lade ham få Arups ovennævnte bog, da han var »at present engaged upon a book on the organisation of English trade in 15 c. From numerous references I can see that your »Studies of English & German Commercial History« have a direct bearing on my subject and are absolutely indispensable for the work I am now doing«. Naturligvis fik han bogen. I 1933 udkom i London samlingsværket: »Studies in English Trade in the Fifteenth century«, til hvilket Postan er bidragsyder. Det er nu ganske vist, at Arups bog ikke bliver meget citeret i engelske historiske arbejder. Det kan have forskellige grunde. Bogen er således skrevet på dansk, hvilket sprog englænderne vel ikke magter at læse, og iøvrigt synes disse ikke endnu at have fordybet sig så meget i deres lands historie, at de er nået til monografisk at behandle kommissionshandelens retslige udvikling i det store rige. Hertil kommer, at Arup efter afslutningen af ovennævnte bog ikke egentlig har beskæftiget sig med verdenshistorie, men har været optaget af kritiske studier som forarbejde til sin »Danmarks Historie« og af udarbejdelsen af denne. --- Arups bog er altså ikke glemt, herom vidner også, at den norske økonomiske historiker, professor Johan Schreiner, i sin rosende anmeldelse i *Norsk Historisk Tidsskrift* for 1946 af professor Aksel E. Christensens bog: »Dutch Trade to the Baltic about 1600«, nævner »Erik Arups mesterlige studier fra 1907 over engelsk og tysk handelsudvikling«.

Emilie Andersen.

Svar.

Til de af arkivar Emilie Andersen fremsatte bemærkninger skal jeg føje følgende kommentar. Det burde ikke kunne misforstaas, at min artikel handler om engelske historikere og økonomer og deres forhold til økonomisk historie. Naar jeg har følt mig tilskyndet til at skrive artiklen skyldes det, at det har været mit indtryk, at den indsats, der paa dette omraade er ydet fra engelsk side, har været meget lidt kendt og derfor undervurderet her i landet. Det ville have været væsentlig lettere for mig at skrive en bibliografisk artikel om de foreliggende behandlinger af Englands økonomiske historie. En saadan artikel ville foruden arbejder af engelske økonomiske historikere ogsaa have omfattet arbejder af tyske, amerikanske og danske historikere. Blandt bidragene fra tysk side ville have været flere for engelsk handelshistorie vigtige værker. Georg Schanz: »Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters« og Richard Ehrenberg: »England und Hamburg im Zeitalter der Königin Elisabeth«. Det er to værker, som den danske historiker Erik Arup havde nytte af, da han skrev sit store værk »Studier i engelsk og tysk Handels Historie«. Blandt de amerikanske arbejder ville N. S. B. Gras' to bøger »The Evolution of the English Corn Market« og »The early English Customs System« have indtaget en fremtrædende plads. Jeg skal tilføje, at det er to arbejder, som har haft den største betydning for mine studier, idet Gras er den første historiker, der har brugt den særlige række engelske toldregnskaber, der kaldes Port books. Bearbejdelse af materiale herfra kom til at udgøre hovedgrundlaget i det økonomiske afsnit af mine engelske studier -- der dog har en, i min egen vurdering, ikke mindre vigtig politisk side.

At Erik Arups store værk »Studier i engelsk og tysk Handels Historie« er kendt og værdsat af professor Postan, er jeg den første, der kan bevidne, da jeg --- der tør regne ham som min personlige ven -- flere gange har drøftet det med ham. Dette betyder dog ikke, at han har læst det i sin helhed. Her har det danske sprog været ham for stor en hindring. Og jeg tror da at være i fuld overensstemmelse med det sandhedskrav, som bør efterleves ikke mindst af en historiker, naar jeg udtaler, at nogen virkelig betydning har professor Arups arbejde ikke haft for ham. Jeg støtter mig her til, at han hverken citerer arbejdet i sin afhandling: »Credit in Medieval Trade« (Ec. H. Rev. I (1928), 234--61) eller i sin afhandling om Hanseaterne og England i »Studies in English Trade in the fifteenth Century«. I hans bibliografiske studie over *Medieval Capitalism* faar Arups bog en halv

linje i sammenhæng med omtalen af W. Schmidt-Rimplers bog om kommissionshandelens historie i Tyskland. Det er beklageligt. Navnlig da mit arbejde i professor Tawneys tilsvarende bibliografiske artikel om »Modern Capitalism« faar en langt bedre placering.

Det er en given ting, at professor Arups store arbejde: »Studier i engelsk og tysk Handels Historie« har faaet en ublidere skæbne end det fortjente. Det kunne som disputats efter dagældende regler kun fremkomme paa dansk eller latin. Det ovenfor nævnte arbejde om tysk kommissionshandel, der kom meget hurtigt efter Arups studie, bevirkede, at man fra tysk side fortrinsvis benyttede dette.

Den modstand og utilstrækkelige anerkendelse hans økonomisk-historiske studier modte her i landet fremkaldte, saa vidt jeg har forstaaet, bitterhed hos professor Arup og medførte, at han — naar bortses fra den glimrende oversigt over »Handelen gennem tiderne« i Hages Haandbog — ganske vendte de internationale økonomisk historiske studier ryggen.

Alligevel har det internationale kapitel i Arups historieforskning haft megen betydning her i landet. Og jeg tror at ramme sandheden bedst ved at sige, at det frem for alt har inspireret flere danske historikere, der har været hans elever, deriblandt undertegnede, til at tage internationale æmner op til behandling.

Den betydning professor Arup paa denne maade har haft for mig personlig, haaber jeg ogsaa tilstrækkeligt at have udtrykt ved at tage initiativet til og i virkeligheden udføre hele arbejdet med redaktionen af festskriftet til hans 70aars fødselsdag.

Astrid Friis.

Nyt fra historisk Videnskab.

Efter et langt liv i det danske arkivvæsen og dansk historieforsknings tjeneste afgik fhv. arkivar Carl S. Christiansen (f. 1868) 30. april 1949 ved døden. Han virkede, efter at have taget skoleembedseksamen med historie som hovedfag i 1893, i en årrække som lærer, men knyttedes 1898 til Rigsarkivet som assistent og var i arkivtjenesten i 40 år, 1912—24 som arkivsekretær, 1924—38 som arkivar. Samtidig med at han foretog store ordnings- og registreringsarbejder, tog han del i organisationsarbejdet inden for sin stand, 1917—21 og 1928—32 som formand for Arkivarforeningen, 1928—32 som formand for Organisationen af fagligt uddannede Tjenestemænd ved Statens Arkiver, Biblioteker og Museer. De egenskaber, som her vandt ham påskønnelse: utrættelig flid, omhu og ædruelig dømmekraft, præger ogsaa hans historiske arbejder, som — efter en guldmedaljeafhandling 1893 — indlededes med den store og værdifulde afhandling fra 1902 om *Den store Revisionskommission og dens Forløbere* (Hist. T. 7. r., IV). C. betraadte her finanshistoriens omraade, det, paa hvilket han ydede sin vægtigste videnskabelige indsats. Hans hovedværk er *Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger* (I—II, 1908, 1922). Hans formaal var at uddybe og korrigere de rids, som Holm og Fridericia havde givet af dansk finanshistorie 1660—99; inspirerende har maaske virket navnlig P. V. Jacobsens bidrag til Danmarks finanshistorie i 16. aarh. og K. Breysigs skildring af de brandenburgske finanser 1640—97. Alene som arbejdspræstation er værket imponerende, omfattende over 1550 sider og bygget paa en næsten fuldstændig gennemgang af de i Rigsarkivet bevarede finansarkivalier og andre finanserne vedrørende akter fra den behandlede periode, vistnok udført uden nogensomhelst medhjælp. Det lider under svagheder, som for en stor del hænger sammen med forf.s noget unuancerede menneskeopfattelse og i visse henseender utilstrækkelige kombi-

nationsevne og fantasi, og som var årsag til, at 1. bind (1660-75) -- dog med tvivlsom berettigelse - ikke antoges til forsvar for doktorgraden. Skildringen af tidens politiske personligheder og brydninger er, selv om adskillige vurderinger er rammende, ikke altid fyldestgørende, og sammenhængen mellem finanshistorien og tidens almindelige udvikling er for lidt betonet, udenlandske påvirkninger og paralleler kun i ringe grad fremdraget. Uanset disse mangler og forskellige, ved et arbejde af dette omfang til dels uundgåelige, fejl i enkeltheder er værket i sin helhed dog et monumentalt bidrag til dansk statshusholdnings historie, et uundværligt hjælpemiddel ved studier over den ældre enevælde i Danmark, Norge og Hertugdømmerne og i henseende til omfattende stofgennemgang, alsidig hensyntagen til statshusholdningens forskellige enkeltheder og den i det hele nøjagtige talbehandling uden sidestykke for nogen anden periode af dansk finanshistorie. Efter at have passeret de 70 år udgav C. som resultat af sine undersøgelser over grundlaget for den danske befolknings skatteevne i den behandlede tidsalder bogen *Formuesforhold i Danmark under de første Enevoldskonger 1660—1700* (1941). Også her er et meget stort regnskabs- og andet materiale af forskellig art udnyttet. Dets bæreevne er dog — hvad C. ikke var blind for — ofte tvivlsom, og det noget uoverskuelige værk er i metode og synspunkter kendeligt præget af, at C. var finans- mere end økonomisk og social historiker. Adskillige af de med saa stor flid udvundne resultater med hensyn til formuefordeling og formuebevægelser vil dog bevare deres værdi. Det samme gælder de skildringer, som C. i et par mindre afhandlinger har givet af landsbypræsters, herremænds og herregaardsforpagteres økonomiske forhold i Hald og Skivehus amter i slutningen af 17. aarh. (Saml. t. jydsk Historie og Topografi, 4. r., V—VI).

I sine sidste år forlod C. de finans- og formuehistoriske studier, som han havde ofret en menneskealder, for at fortsætte afdøde rigsarkivar Laursens *Danmark-Norges Traktater 1523—1750*. Det lykkedes ham før sin pludselige død at faa fuldført to bind (X—XI, 1948—49), behandlende tiden april 1694—aug. 1700 (freden i Traventhal). Skønt han ikke i alt var enig med sin forgængers principer, følte han sig forpligtet til at følge dem. Han havde ønsket at foretage studier i fremmede arkiver, men verdenskrigen forhindrede dette, og de udførlige indledninger til de enkelte traktater er derfor, i lighed med Laursens, alene bygget paa i Danmark eksisterende utrykt og trykt materiale. Trods denne og andre mangler, som til dels er fælles for C. og Laursen — bl. a. skyhed for at fremsætte sammenfattende synspunkter og for en

mere indtrængende kritisk behandling af materialet og fremstillingens for stærke bundethed til de mange aktregester --- bringer de to bind dog adskilligt nyt til belysning af dansk ydrepolitik under forspillet til den store nordiske krig. Og ikke blot i svagheder, men ogsaa i fortrin, først og fremmest den omhyggelige indsamling af det danske materiale og nøjagtigheden i detaljer, fojer de sig saa nøje til de tidligere 9 bind, at der, set fra synspunktet: bevarelse af værkets ensartethed, næppe kunde være fundet en mere egnet fortsætter end Laursens mangeaarige arkivmedarbejder.

Hvad der vil bevare C.s navn i dansk historieforskning er dog først og fremmest hans store finanshistorie. Hvad han her skable i kraft af sine bedste egenskaber som forsker: grundighed og taalmodigt udholdende flid vil blive staaende.

C. O. Boggild-Andersen.

Den 11. aug. 1949 afgik fhv. arkivar i Rigsarkivet, dr. phil. William Christensen ved døden efter et kortvarigt sygeleje og i en alder af godt 83 år. Vi kan ikke længere søge råd eller vejledning hos denne fremragende kender af senere dansk middelalder og dansk arkivvæsen.

W. Chr. fødtes 1866 i et velstillet københavnsk grossererhjem. Slægten har han skildret i bogen *Oluſ Christensen og Sonner. En Købmandsfamilie i Aalborg omkring Aar 1800* (1913). Økonomisk uafhængig, som han var livet igennem, satte dette sit præg på ham — såvel som det, at han forblev pebersvend. 1883 blev han student, 6 år senere cand. mag. med historie som hovedfag. Allerede et par år før han tog embedseksamen, blev han af sin lærer, Kr. Erslev, indfanget som medarbejder ved det af E. for Kildeskriftselskabet planlagte *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis* (indtil 1450) (I—IV, 1894—1912). Også Anna Hude var her medarbejder, men den væsentlige part af arbejdet udførtes af W. Chr. — Erslev havde også tidligt bragt W. Chr. i forbindelse med V. A. Secher, til hvis udgave *Samling af kongens retterlingsdomme 1605—1614* (1885—86) han foretog adskillige afskrifter. Nævnes skal her også, at han for Hist. tidsskr. udarbejdede fortegnelserne over dansk og fremmed historisk litteratur henholdsvis for årene 1887—89 og 1886—89.

I 1891 ansattes W. Chr. i Rigsarkivet som assistent og udnævntes $\frac{1}{2}$ 1898 til arkivsekretær (en i 1914 afskaffet stilling). Imidlertid søgte han i 1912 sin afsked, da Secher, der 1903 var

blevet rigsarkivar, gjorde forholdene for sine medarbejdere ret utålelige. Erslev, der 1916 blev Sechers efterfølger, fik atter W. Chr. tilbage til arkivet, nu som arkivar og chef for arkivets 1. afdeling (læsesalen). Som sådan virkede han først under Erslev, fra 1924 under L. Laursen, men tog efter dennes afgang i 1934 sin afsked for at vie sin tid til fuldendelsen af sit store udgiverarbejde *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Medievalis*. 2. række (1451—1513).

Knap 30-årig havde W. Chr. erhvervet doktorgraden for sit arbejde om *Unionskongerne og Hansestæderne 1439—1466* (1895), et arbejde, som viser træk, der blev fremherskende i hele Chr.s videnskabelige produktion: en omfattende viden om det behandlede emne, yderliggående forsigtighed i domme og udtalelser, pertentlig nøjagtighed og en stærkt udviklet kritisk sans, hvilken lægger sig for dagen i de talrige rettelser til tidligere fremstillinger. Chr.s næste større arbejde blev hans besvarelse af en af Videnskabernes Selskab i 1899 udsat prisopgave, hvilken besvarelse lønnedes med guldmedaillen og i 1903 noget udvidet udkom under titlen *Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede*. Af selskabets meget rosende bedømmelse (ved Steenstrup og Erslev) skal nævnes fremhævelsen af forf.s store flid og udholdenhed, den omhyggelige prøvelse af kilderne, rolige og sindige overvejelse af de enkelte spørgsmål, de givne omsigtsfulde personalhistoriske studier, den fortrinlige nøjagtighed, som udmærker alle henvisninger og gengivelser af breve. Derimod mener bedømmelsen, at forf. er for ængstelig ved at drage slutninger eller ved at vælge mellem afvigende forståelser. Som værket er — forsynet med navne- og sagregistre — er det en ypperlig, ofte rådspurgt håndbog til den tids historie.

Med de nævnte egenskaber måtte W. Chr. blive en ypperlig udgiver, og det er også som sådan, han har ydet sin største indsats. Han var selvskreven til tidligt at blive medlem af vore lærde udgiverselskaber. I Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie indvalgte han i febr. 1895, i Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie i 1904, og i begge selskabers styrelse bestred han for øvrigt i lang tid hvervet som kasserer. For Danske Selskab udgav han i 1904 *Dronning Christines hofholdningsregnskaber* og i 1910 det afsluttende dobbeltbd. V 1—2 af *De ældste danske arkivregistraturer*, en udgave, som selskabet havde påbegyndt omkr. midten af 19. årh. Endnu betydningfuldere blev dog W. Chr.s virksomhed for Kildeskriftselskabet, hvor tanken om en fortsættelse af »Repertoret« efter 1450 tidligt var fremme. Som et forarbejde til en sådan udgav Chr. for sel-

skabet i 1912---14 det store bd. *Missiver fra kongerne Christiern I.s og Hans's tid*, idet disse breve fandtes lidet egnede til at gengives i udtog, hvad de efter Repertoriets plan vilde blive. I 1915 vedtog selskabet W. Chr.s plan om at fortsætte Repertoriets for tiden 1450--1513, og i årene 1928--39 førte W. Chr. arbejdet til ende ved udgivelsen af 9 store bd., hvoraf bd. IX indeholder person- og stedregistre, bd. VIII oplysninger om arkiver, om historikere og samlere m. fl. og om håndskriftsamlinger, altså om de kilder, hvorfra brevene er hentede.

Såfremt »Diplomatariet» — hvad der er at håbe — når til engang at få udgivet brevene fra »Repertoriernes» tid fuldstændigt, vil disse blive gjorte overflodige. Men i dette formentlig lange åremål vil de afgjort have ydet forskningen vederlag for det i dem nedlagte arbejde. . . Da Lauritz Weibull ved Repertoriets afslutning lyknskede Chr. til det gigantiske arbejdes fuldendelse, skrev han om Chr. som udgiver: »Jag känner bara ett namn i nordisk medeltidshistoria att nämna vid sidan av Deres: Langebeks».

Da Repertoirets sidste bd. udkom, var Chr. nogle og halvfjerds, og nye videnskabelige opgaver følte han da ingen trang til at give sig i lag med. Det skal dog fremhæves, at den af Kildeskriftselskabet planlagte udgave af *Danske middelalderlige regnskaber* havde hans store interesse, og at han til denne udgaves 1. rækkes I. 1, der udkom 1944, bidrog med kammermester Christopher Parsbergs regnskaber. De fleste af disse regnskaber havde han imidlertid afskrevet i yngre år.

I Videnskabernes Selskabs nævnte bedømmelse betonedes Chr.s indsigtfulde personalhistoriske studier. Som vidnesbyrd om disse kan også nævnes hans medarbejderskab ved C. F. Brickas Dansk Biografisk Lexikon, hvor han biograferede en række adelige navnlig fra det 15. årh., og hans i Personalhistorisk tidsskrift publicerede indgående undersøgelser af de af danske adelsdamer forfattede slægtbøger. Som Chr. selv bemærker i den første af disse undersøgelser: *Nogle bemærkninger om slægtbøger, især om Sophie Belows slægtbog* (P. T. 7. r. IV, 1920, s. 1), var det ad en sidevej, han forttes ind på emnet, »nemlig ved beskæftigelse med de, i øvrigt ikke talrige, afskrifter af ældre tiders aktstykker, som slægtbøgerne indeholder». Disse sine kildekritiske studier af slægtbogstoffet fortsatte han med artiklerne *Nogle slægtbogs- og våbenbogs-undersøgelser, Lisbet Bryske-tekster, Lisbet og Beate Huitfeldt som personalhistoriske forfattere og Vibeke Podebusks slægtbog?* (P. T. 9. r. II, IV, V og 10. r. I). I disse undersøgelser

viser sig også Chr.s fremragende evner som skriftekspert: hans evne til at huske og identificere en håndskrift.

For Rigsarkivet var W. Chr. en god mand. Han var gennem de omkr. 4 årtier, i hvilke han tjente institutionen, en samvittighedsfuld og pligtopfyldende embedsmand. Over for yngre medarbejdere var han pædagogisk og hjælpsom, og uselvvisk stillede han sin viden til rådighed for forskerne. Hans kendskab til de forskellige arkivfunds og arkivets historie var enestående, hvad også skyldtes en fænomenal hukommelse. Hans evner som skriftlæser er allerede nævnt. Hans virksomhed har sat sig dybe spor i arkivets ordningsarbejder, og rundt om i de håndskrevne registreringer træffes hans let kendelige stejle håndskrift. Ved sine karakteregenskaber og sin lærdom kastede han glans over den institution, ved hvilken hans hjerte hang. *Holger Hjelholt.*

Den 6. oktober 1949 døde Aage Friis, 79 år gammel. Han blev mag. art. 1896, dr. phil. 1899 og var 1913—35, fra 1917 som Rostgardianus, professor i historie ved Københavns Universitet med 18. og 19. årh. som undervisningsområde. 1932—33 var han universitetets rektor. Han blev 1905 medlem af Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets historie, 1920 af Videnskabernes Selskab. Fra 1915 var han direktør i Den Hielmstjerne-Rosenroneske Stiftelse, fra 1939 bestyrelsesmedlem i Overretssagfører Zeuthens Mindefond.

Efter konferensen forberedte A. F. en fremstilling af nordens politiske historie 1810—14 og offentliggjorde i *Historisk Tidsskrift* (7. r. 1, 1897—99) afhandlingen *Frederik VI og det andet svenske Tronfølgervalg 1810*. Inden den udkom, var han imidlertid begyndt at søge efter A. P. Bernstorffs privatpapirer, og hans efterforskninger i tyske arkiver, som E. dv. Holm af nationale grunde var gået helt udenom, gav hurtigt et uventet rigt udbytte i form af ca. 100 000 breve og aktstykker vedr. Bernstorfferne og deres kreds ca. 1735—1835. Væsentlig på grundlag af dette materiale, af hvilket han udgav en del i *Bernstorffske Papirer I—III* (1903—19), skrev han sin disputats *Andreas Peter Bernstorff og Ove Hoegh Guldberg* og senere *Bernstorfferne og Danmark. Bidrag til den danske stats politiske og kulturelle Udviklingshistorie 1750—1835 I—II* (1903—19). Dette stort anlagte værk, hvis centrale del skulde have været en skildring af A. P. Bernstorff og hans politik, nåede A. F. dog kun at føre frem til 1766, endda med udeladelse af så væsentlige punkter som monarkiets nationale

forhold og J. H. E. Bernstorffs administration af hertugdømmerne. Ved afslutningen af den første verdenskrig overdrog udenrigsministeriet ham at udgive en samling aktstykker og breve fra danske offentlige og private arkiver vedr. det nordslesvigske spørgsmål indtil artikel V.s ophævelse, og hermed blev han ført ind på et emne, som kom til at beskæftige ham resten af hans liv. Frugterne af dette arbejde med et for største delen hidtil utilgængeligt dansk og udenlandsk kildemateriale blev foruden den danske aktsamling *Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—1879 I—VI* (1921—48) bl. a. den grundlæggende fremstilling *Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark I—III* (1921—48), universitetsfestskriftet *Danmark ved Krigsudbrudet Juli-August 1870* (1923), kildeudgaven *Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863—1879* (1936) samt *Europa, Danmark og Nordslesvig. Aktstykker og Breve fra udenlandske Arkiver [undtagen tyske] til Belysning af Danmarks udenrigspolitiske Stilling efter Freden i Wien 1864—1879 I—III* (1939—48, s. m. Povl Bagge). Denne gruppe arbejder fik A. F. i det væsentlige fuldendt. De afsluttende bind af fremstillingen og af *Europa, Danmark og Nordslesvig* forelå ved hans død næsten færdige i manuskript og vil blive udgivet. Af A. F.s øvrige publikationer kan nævnes en bog om Bismarcks ungdom (1909) og en række afhandlinger i *Historisk Tidsskrift*, heriblandt *Holstens Indlemmelse i Danmark i Aaret 1806* (7. r. VI, 1905—06) og *Skandinavismens Kulmination* (10. r. III, 1934—36), der bragte vigtigt nyt om ministeriet Halls unionspolitik 1863, samt polemik mod E. Arup vedr. dels J. H. E. Bernstorff og A. G. Moltke (9. r. I, 1918—20), dels C. N. Davids af Friis udgivne beretninger om ministerskiftet 1863 (9. r. VI, 1929). Endelig, tildels i samarbejde med P. Munch, E. Hedin, E. Hude, R. Neiiendam og J. Rahbek, en lang række kildeudgaver, af hvilke flere vedrører den Heibergske kreds. Som den vigtigste må fremhæves *A. F. Kriegers Dagbøger 1848—1880 I—VIII* (1920—43, s. m. Elise Koppel, P. Munch, C. O. Boggild-Andersen og C. Rise-Hansen).

A. F.s forfatterskab betegner en specialisering i forhold til hans betydelige ældre samtidiges historiske produktion, hvilket forklares af hans — med årene voksende — krav til kildestoffets fuldstændighed og gennearbejdelse i forbindelse med materialets uhyre omfang. Det er karakteristisk, at han aldrig gav en sammenfattende skildring af en periodes historie. Han anerkendte fuldt ud værdien af den i hans manddomstid hastigt fremtrængende sociale og økonomiske historieforskning, men savnede dybere

interesse derfor, og lidet spekulativt anlagt som han var, indlod han sig ikke på selvstændigt studium af åndelige bevægelser. Det var mennesker og politik, især udenrigspolitik, som interesserede ham, og med klog selvbegrænsning holdt han sig som forsker til den politiske historie og dens hovedfigurer. Kun som udgiver beskæftigede han sig tillige mere indgående med åndslivets store, og hovedsagelig for at belyse dem intimt som mennesker, mindre eller i hvert fald kun indirekte for at bidrage til forståelsen af deres værk. Indenfor sit studieområde, hvor han fra Edv. Holm fik impulser til sympatisk forståelse af enevælden, har han på vigtige punkter væsentlig forøget vor viden — om monarkiets ledende mænd og deres indbyrdes forhold i midterste halvdel af 18. årh., om hertugdømmernes styrelse i 1770'erne, om dansk udenrigspolitik navnlig i årene nærmest efter 1864. Ikke mindst i sit sidste hovedværk, der på grund af hans stigende angst for ikke at få alle nuancer med voksede til meget stor bredde, kunde han med dokumenterne på bordet berigtige mange falske forestillinger og klarlægge meget, som for var dunkelt. En påbegyndt undersøgelse af monarkiets embedsstands nationale forhold under enevælden fik han desværre ikke fuldført; hans materiale er nylig benyttet af Th. Geiger.

Tilsyneladende var det tilfældige ydre omstændigheder, der satte A. F. i gang med hans to hovedværker. I virkeligheden svarede deres emne --- statsmænd og diplomater, deres liv og gerning under spillet mellem dansk og tysk --- godt til hans forudsætninger. Ganske vist knyttede han i faderens landlige præstegård og under H. H. Lefoliis påvirkning i Viborg katedralskole en aldrig siden helt opløst forbindelse med grundtvigsk præget folkelighed, som holdt ham fri af akademikerhøvmød og dannede en solid modvægt mod de tendenser til heltedyrkelse og »aristokratisk radikalisme«, der i hans studietid mærkedes i københavnske akademiske kredse. Men han delte sin liberale samtids beundring for den kraftfulde, dygtige personlighed og har uforbeholdent bekendt sin tro på det fremragende menneskes evne til at bestemme og præge udviklingen med sin særegne individualitet, som har sin dybeste grund i åndelige kræfter. Han folte sig tiltrukket af diplomatisk virksomhed og fik som udenrigsministeriets rådgiver i nordslesvigske sager og pressekonsulent 1907--13 praktisk kendskab dertil. I denne stilling og ved sin ungdoms arbejde for den sønderjyske danskhed kom han tillige ind på livet af det danske tyske spørgsmål, som næsten hele hans forfatterskab samlede sig om. Gennem den videnskabelige behandling af dette problem fik han afløb for en sikkert dybtliggende trang til at virke politisk

på samtiden, uden at han behøvede at slække på forskningens krav om stræben efter objektivitet. Det var ham utvivlsomt en tilfredsstillelse, da han i Den danske Regering og Nordlesvigs Genforening med Danmark kunde påvise, at den forsigtige danske udenrigspolitik overfor Tyskland var grundlagt af højreregeringerne umiddelbart efter 1864. Først og fremmest håbede han vel gennem sine arbejder at bidrage til den afspænding af den nationale modsætning, som han ønskede af realpolitiske grunde, ud fra en høj værdsættelse af de goder, tysk kultur havde tilført vort land, og af kærlighed til det bedste i tysk ånd og historieforskning fra Ranke, der var hans ideal, til Meinecke, som blev hans ven. Bernstorfferne og Danmark er en sympatisk skildring af tysk indsats i Danmark og af fredeligt samliv mellem tyske og danske indenfor monarkiets grænser, afhandlingen om Holstens indlemelse munder ud i en fordømmelse af dette skridt, som skadede forholdet mellem de to nationaliteter, bogen om Bismarck er et bevidst forsøg på at gøre en stor tysk modstander forståelig for danske læsere. Nazismen ramte ham derfor hårdt.

Selv om det mærkes i A. F.s forfatterskab, at han var en generation fjernet fra 1864, at nederlaget ikke sad ham som en brod i sjælen, minder hans indstilling til det dansk-tyske spørgsmål mere om A. D. Jørgensen end om Erslevs koldblodige saglighed. I det hele stod A. F. som forskertype Erslev fjernet, skønt han regnede sig for hans elev og beundrede ham grænseløst, ja vist i grunden ligesom flere af sine jævnaldrende havde svært ved at tro, at Erslevs resultater ikke altid var det uigenkaldeligt sidste ord i sagen. A. F. savnede den specielle kombination af evner, som er forudsætningen for en indtrængende, frugtbar kildekritik, og på det punkt er der gjort berettigede indvendinger mod enkeltheder i hans arbejder. Han var arkivforsker, utrættelig og opfindsom i sin søgen efter nyt materiale, og han følte sig kun rigtig i sit es overfor et rigt, jomfrueligt kildestof, helst med mange intime privatbreve, som tillod ham i bogstavelig forstand at dokumentere alle fremstillingens detaljer, også de psykologiske. Han vovede sig nødigt udenfor områder, hvor han havde et førstehånds kendskab til kilderne. Disse søgte han navnlig i sine senere år at udtømme i bredt oplysende beskrivelser, mens han i mindre grad lagde an på at løse skarpt formulerede problemer.

Især A. F.s ældre arbejder vidner om betydelige evner til historisk fremstilling, til at leve med fortidens mennesker og sætte sig ind i dens tankegang; en undtagelse er hans af liberalismens synsmåde prægede, affejende dom over merkantil-

ismen som en »vildledt« økonomisk opfattelse. A. F. udnyttede med ægte historikersind sine forudsætninger til at fatte, hvad der ikke var ham kongenialt. I sin ungdom fik han, som han engang sagde, salmetonen ind i sit liv, og skønt ganske ukirkelig nærmede han sig i sine bøger med forståelse, næsten med ærbødighed religiøse personligheder. Han sympatiserede umiddelbart med en side af visse store herremænds livsform, forbindelsen af landlig enkelhed og grandseigneurvæsen, men meget i denne classes indstilling måtte ligge den radikale akademiker fjernt. Alligevel behandlede han med forkærlighed adelige godsejere fra A. P. og J. H. E. Bernstorff til C. E. Frijs, hvis betydningsfulde indsats som udenrigsminister han påviste, og af hvem han har tegnet et ypperligt portræt, mens hans jævnaldrende ven og politiske meningsfælle P. Munch studerede købstædernes og den demokratiske bevægelses historie. Det er ikke utænkeligt, at forfatningskampen har givet A. F. lyst til historisk at begribe mænd af netop den sociale type, som hans partis bitreste modstandere tilhørte.

A. F.s menneskelige forståelse hindrede ikke, at han navnlig i sine tidlige arbejder holdt adskillige mandjævninger og fældede skarpe, undertiden vel kategoriske værdidomme om personer og politik. Det skyldtes ikke en tilbøjelighed til moraliseringen, som man kan finde den hos E. V. Holm og andre ældre historikere, snarere et stærkt temperaments behov for at udtrykke tilslutning og kritik, forbundet med en trang til at lade studierne tjene livet ved at uddrage »historiens lære«, så vag og tvetydig den — også efter A. F.s opfattelse — er. A. F. har engang hævdet, at historikerens stræben efter objektivitet ikke må gå for vidt, at han har pligt til ud fra sin særlige viden at »sige sin mening«, når han upartisk har oplyst sagforholdet. Selv domte han med god villie til at ove retfærdighed og en levende følelse af forskerens ansvar, og med sin videnskabelige samvittighed gik han ikke på akkord. Med årene trådte hans — tidsprægede — tendens til at fælde dom over fortiden noget tilbage for en voksende følelse af, hvor svært det er for historikeren at gøre ret og skel.

I persontegningen gav A. F. både som skribent og forelæser sit bedste. Hans menneskeopfattelse har ikke en baggrund af så rig sjælelig erfaring som A. D. Jørgensens, hans portrætkunst ikke dennes patos, men figurerne er klogt karakteriseret og alsidigt belyst. Mens endnu A. D. Jørgensen samler sin psykologiske karakteristisk af Griffenfeld om det centrale i hovedpersonens sjæleliv, det som har snæver forbindelse med hans historiske gerning, søger A. F. i højere grad at belyse hele personligheden og

gør omhyggeligt rede for indflydelse fra arv eller slægtstradition og milieu. Selv de største skikkelser som Bismarck er i A. F.s fremstilling ikke figurer i et skæbnedrama, men mennesker med et privatliv, og skildringen af dette stiller undertiden beretningen om personernes politiske indsats i skygge. Det er næppe for meget sagt, at den moderne intime menneskeskildring med Bernstorfferne og Danmark kom til fuld udfoldelse i dansk politisk historiografi, kort efter at den var brudt igennem indenfor andre humanistiske discipliner. At dette betydningsfulde nye træk findes stærkt udtalt netop hos A. F., hænger naturligvis sammen med, at han arbejdede med en periode, hvorfra der i større omfang er bevaret privatarkiver, og at han forstod at skaffe sig adgang først til de Bernstorffske papirer, siden til værdifulde brevsamlinger fra 19. årh. Skont A. F. ikke kom til at danne skole, og den yngre generation for det meste fulgte andre forskningsbaner, har hans biografiske indsats næppe været hell uden eftervirkninger for dansk historieskrivning. Selv frugtbargjorde han ikke sin psykologiske interesse i en større, afsluttet biografi. Bernstorfferne og Danmark blev afbrudt på halvvejen, da mere aktuelle opgaver kaldte, og mens han skrev bogen om Bismarcks ungdom på grundlag af trykte kilder, var Erich Marcks igang med sine studier i Bismarckarkivet, og A. F.s værk blev ikke fortsat. Til tider syslede han med planer om levnedstegninger af D. G. Monrad, hvis efterladte redegørelse for 1864 han udgav, og af P. Vedel, hovedpersonen i hans sidste store arbejde, men ingen af planerne blev realiseret. Det er skade, thi A. F. havde betingelser for at forøge vor litteraturs korte række af fremragende historiske biografier.

Når A. F.s forfatterskab ikke helt kom til at opfylde de forventninger, man i hans ungdom nærrede til det, hænger det sammen med, at den livfulde, handlekraftige og efterhånden noget rastløse mand ikke lange tider ad gangen kunde holde sig indelukket i sit studerekammer. Hans virketrang førte ham oftere udenfor historieforskningens område; her bør med hæder nævnes hans arbejde for landflygtige intellektuelle efter 1933, som næsten sled ham op. Han tog ledende del i det meste danske historiske organisationsarbejde af betydning, og næsten overalt satte hans initiativ og evne til at nå praktiske resultater sig spor. Han var formand for Den danske historiske Forening 1929—39 og forstander for Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie 1935—45. Han var med til at oprette Institutet for Historie og Samfundsökonomi 1927 og tog initiativet til en systematisk undersøgelse og fotografering af de russiske statsarkivers indhold af korrespondance vedr. norden. 1922 fik han nedsat Videnskabernes Selskabs Kommission

til Undersøgelse af de i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie, og som dens formand lykkedes det ham at sikre et betydeligt og værdifuldt kildemateriale for dansk historieforskning. Han var en af hovedmændene ved 1920ernes og 1930ernes nordiske historikermøder. For mellemfolkelig forståelse nærrede han varm interesse, og det var ganske naturligt, at han 1926 blev den første formand for Den danske Komité for Historikernes internationale Samarbejde, s. å. medlem af den internationale historikerkomité og 1928 formand for dens publikationsudvalg. Nogle af hans arbejder havde i oversættelse vundet påskønnelse i udlandet, hans ekspansive natur gjorde det let for ham at knytte venskabelig forbindelse med fremmede fagfæller, og i en årrække var han uden tvivl den internationalt bedst kendte af danske historikere.

A. F. stak aldrig sin mening under stolen, han nærrede stærke sympatier og antipatier, og der stod ofte strid om hans person. Men han var ikke smålig, og han ulejlignede sig undertiden for at hjælpe mænd, som havde angrebet ham på personlig nærgående måde. Kun mod dem, hos hvem han med rette eller urette mente at se afgørende karakterbrist, var han uforsonlig. Han var en trofast ven for alle, der havde vundet hans tillid, og de søgte ikke forgæves hans hjælp. Mange danske historikere skylder ham tak for opmuntring og støtte. De vil længe savne denne varm-hjertede, stærke og levende personlighed.

Poul Bagge.

Professor, dr. phil. Albert Georg Olsen døde 16. oktober 1949 efter kort tids sygdom i en alder af 59 aar. Han viste tidligt sine ævner som historiker. Samme aar, som han afsluttede sine universitetsstudier med en magisterkonferens i historie (1920), fremkom her i tidsskriftet en afhandling med æmne hentet i den økonomiske historie (Steffen Rodes Regnskabsbog over Studehandel, 9. r. I s. 255-281). Tilskyndelse til navnlig at rette sin opmærksomhed mod den økonomiske historie havde han faaet af Erik Arup, der var den af hans universitetslærere, der kom til at betyde mest for ham. Albert Olsens økonomiske kaar havde allerede i studietiden været vanskelige. Han havde maattet underholde sig selv først ved lærervirksomhed, derefter ved at indtræde i en stilling i et af vore store forsikringselskaber. Kort efter magisterkonferensen opnaaede han selvstændig stilling i et andet forsikringselskab. Da denne virksomhed ikke viste sig bæredygtig, maatte han søge sig en anden livsstilling. 1922 blev han fast

medarbejder ved Socialdemokraten med økonomiske og økonomisk-politiske æmner som speciale. Men døgnbehandlingen af samfundsproblemerne tilfredsstillede ham ikke i længden. Hans arbejde som referent af rigsdagsdebatterne var utvivlsomt hans inspiration, da han besluttede at vælge *Studier over den danske Finanslov 1850—64* (1930) som æmne for sin doktordisputats. Det var for saavidt et lykkeligt greb. Perioden var formativ i dansk forfatningsskik, og han kunde støtte sin fremstilling til Niels Neergaards store pionerværk »Under Junigrundloven«. Dog at behandle de danske statsfinanser i helstatens urolige slutningstid viste sig at være et meget trælst arbejde, og det kom i nogen grad til at mærke fremstillingsformen. Albert Olsens meget nøgterne indstilling bevirkede endelig, at han ikke fuldt gav de nationalpolitiske motiver den betydning, der tilkommer dem i netop disse aars politik. Men bogen er uundværlig for enhver, der beskæftiger sig med tidens historie, og det maatte være en selvfølge, at det overdroges ham at forfatte finanslovaftsnittet i rigsdagens store jubileumsværk. Inden sin død naaede han at faa skildringen ført op til 1894. Dette posthume arbejde er ikke fremkommet endnu¹.

Samtidig med at Albert Olsen begyndte sine finanslovstudier, dyrkede han andre historiske æmner. I Historiske Meddelelser om København 2. r. III fremkom 1928 afhandlingen *Staten og Lavene*. Den indledede arbejdet med en æmnekreds, i behandlingen af hvilken han kom til at yde det ypperlige. Efter at han i 1930 var kommet til Aarhus som historiedocenten blandt det nyoprettede universitets lærerstab, udfoldede dette forfatterskab sig. 1932 udsendte han i *Acta Jutlandica Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens tid*. Allerede 1930 havde han skrevet *Nogle Synspunkter for dansk merkantilistisk Erhvervspolitik*, der fremkom i *Scandia* (III, s. 223—273). Formen er omhyggeligt gennemarbejdet, og de betegner et brud med liberalistisk opfattelse, efter hvilken statsindgreb, statsstøtte og formynderskab over en bank var at fordømme. Disse studier maa betegnes som et vellykket forsøg paa at forslaa tidligere tider ud fra disses egne forudsætninger. De studier, han her lagde frem, var forstudier til afsnittet 1536—1840 i *Dänische Wiirtschaftsgeschichte* (redigeret af Axel Nielsen 1933), som han havde paataget sig at forfatte. Det var et langt og vigtigt udsnit af Danmarks økonomiske udvikling, han her paa en knapt tilmaalt plads kom til at

¹ Der er fundet en anden forfatter til det resterende finanslovaftsnit. Jeg beklager, at jeg i min nekrolog i Universitetets Festskrift har givet en fejlagtig oplysning herom.

behandle. Landbrugshistorien behandlede dog i et særligt afsnit af professor O. H. Larsen. At dette bærende erhverv ikke kunde behandles i sammenhæng med behandlingen af de øvrige erhverv og dansk udenrigshandel betød naturligvis en stor vanskelighed. En anden vanskelighed var, at der paa adskillige omraader manglede monografiske behandlinger. Derfor standsede Albert Olsens studier over disse aarhundreders økonomiske historie da heller ikke, efter at han havde færdiggjort sit afsnit til *Dänische Wirtschaftsgeschichte*, ligesom han til stadighed opmuntrede unge historikere til at sætte plogen i hidtil uopdyrkede omraader. Hans konkurrencearbejde fra 1936 *Danmark—Norge i det 18. aarhundrede* har vel en noget kaotisk fremstillingsform, forklarlig ved tidens knaphed, men det røber en meget omfattende viden om begge landes økonomiske forhold. Man finder tillige mange sundtdømmende bemærkninger bl. a. om statspolitikens virkninger ikke mindst paa Norges økonomiske udvikling. Uden særlig forhaandsviden og indsigt kunde en saa omfattende skildring af økonomien ikke være forfattet paa den korte tid, der var til raadighed til udarbejdelsen. — Redegørelsen for aandsforbindelserne og aandsforskellighederne de to lande imellem er langt knappere og røber, at her bevæger forf. sig paa for ham fremmed grund. — Ogsaa i skrifter, der laa i et lidt andet plan end de foran nævnte, lagde Albert Olsen sin omfattende viden om økonomisk historie for dagen. I et jubileumsskrift om Tømmerforbundet (1945) ydede han et bidrag til udforskningen af dansk materiel kulturs udvikling ved at skildre hustømre-faget gennem tiderne. I værket *Danmark—Holland* (1945) har han behandlet handelsforbindelsen mellem Danmark og Holland gennem tiderne. En udløber heraf var hans lille afhandling *Svenske Lurendrejere i Sundet i det 17. aarhundrede* (Aarb. f. Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg 1942 s. 17—46). Heri rejses spørgsmaalet om betydningen af den svenske toldfrihed i Sund og Bælt.

1934 var Albert Olsen blevet professor ved Aarhus universitet. Ved aarsskiftet 1936—37 flyttede han over til Københavns universitet, hvor han efter dellagelse i en omfattende konkurrence var blevet professor Aage Friis efterfølger. Omtrent samtidig fik hans arbejde som historiker en mere udadvendt karakter. Sammen med William Norvin redigerede han *Gyldendals Verdenshistorie* (1936—38) og behandlede heri selv perioden 1890—1935. Vidnesbyrd om samme interesse er hans bog *Kampen om Kolonierne* (1939). Isoleret i hans forfatterskab staar derimod hans artikler om svensk kobber, der indledes med artiklen *Kobberpolitik i den svenske stormagtstid* (*Scandia* X (1937), s. 38—75).

Denne gav anledning til en polemik med professor Eli Heckscher. De efterfølgende indlæg fremkom ogsaa i Scandia.

Efter at Albert Olsen var kommet tilbage til København blev han hurtigt medlem af vore lærde historiske selskaber. Tilføjede af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, hvis næstformand og kasserer han blev i 1939. Hans samarbejde med Institutets formand dr. P. Munch formede sig paa særdeles harmonisk maade. Baade ved Institutets udsendelse af oplysningsbøger om andre lande og ved igangsættelse af studiekredse over æmner af dansk økonomisk historie var han i høj grad medvirkende. Det gjaldt navnlig studierne over 18. aarh.s kompagnidannelser og bankvæsen og i endnu højere grad Prishistorien. Et arbejde, som det er Institutets haab, at kunne faa oparbejdet til et værk af international standard takket være det samarbejde, der er etableret mellem unge lovende og energiske historikere og ældre sagkyndige historikere og statistikere, saaledes at det kan blive af lige værdi for dansk national historie og international økonomisk historisk forskning. Albert Olsen udvalgte her medarbejderstaben ved rekonstruktionen efter krigens afslutning og tog ledelsen ved de studiekredsmøder, der snart kom i gang. Han var under disse ikke karrig med at øse af sin omfattende viden om attende aarh.s økonomiske historie og at give vejledning og raad.

Ogsaa den Danske Historiske Forening fik han tilknytning til efter at være blevet professor ved universitetet i København. Da han i 1939, efter opfordring af den daværende redaktør af Historisk Tidsskrift, rigsarkivar Axel Linvald, indtraadte i bestyrelsen, havde han ikke været bidragyder til tidsskriftet i ca. 20 aar. Hans indtræden var det første skridt til atter at bringe samarbejde i gang mellem to adskilte dele af den danske historiker verden. Denne nye udvikling videreførtes, da Povl Bagge og forf. af denne mindeartikel i 1942 optoges i bestyrelsen og fra 1943 blev Historisk Tidsskrifts redaktører, og har senere givet sig udslag paa helt andre omraader i den danske historiske verden. Ved Albert Olsens død, bør der rettes en tak til begge de to historikere hvem hovedæren for forligsslutningen tilkommer.

Albert Olsens medarbejderskab ved Historisk Tidsskrift i de følgende aar blev ikke meget omfattende. Han skrev nogle anmeldelser og endelig afhandlingen *Danmark og den engelske mægling 1848* (11. r. II (1948)). Denne har først og fremmest værdi ved at drage det sociale uromoment i revolutionsaaret 1848 frem og forsøge at lodde, hvilken betydning dette kan have haft

for den engelske regerings holdning til Slesvig-Holsten problemet. I sit bidrag til Festskriftet til Erik Arup (som han redigerede sammen med undertegnede) *Danmark og den polske opstand 1863* tog han ogsaa et enkelt punkt af Danmarks forhold til udlandet op til behandling, men hovedvægten i hans forfatter-skab falder paa hans behandling af en lang række økonomiske, sociale, merkantilistisk-politiske og statsfinansielle problemer, som han gennem grundig arkivforskning og ved de anlagte synspunkter har kastet meget nyt lys over.

Til dette forsøg paa en karakteristik af historikeren Albert Olsen skal føjes nogle ord om hans personlighed. Her vil meningerne skilles. Hvor gensidig tillid var opnaaet, var Albert Olsen let at arbejde sammen med. Men han kunde som faa vende vrangen ud, naar han mente at møde uvilje og mangel paa respekt for det standpunkt, han indtog i et eller andet spørgsmaal. Derved kunde skabes vanskeligheder ikke mindst for ham selv. Var han blandt dem til hvem han følte sig knyttet gennem arbejdsfællesskab og venskab eller blandt de unge historikere, som han selv havde oplært, kom alle hans gode egenskaber frem. Venskab og gensidig tillid rakte her ud over meningsforskelle, det være sig paa det ene eller andet omraade. Det er denne Albert Olsen, som den lille kreds, der i aarene efter 1945 udgjorde Historisk Forenings bestyrelse, vil huske.

Astrid Friis.

Fhv. lektor, dr. phil. h. c. Th. A. Müller, der døde 10. januar 1950 84 aar gammel, begyndte som orientalist og religionshistoriker og indførte som saadan synspunkter fra England, der dengang var nye i Danmark. Kristian Erslev interesserede sig for ham, men chancen for en universitetskarriere forpassedes. »Jeg var for doven!« sagde Th. A. M., naar han talte derom, og mente dermed, sikkert rigtigt, at ensidig koncentration om et enkelt speciale ikke var hans bestemmelse. Det gjaldt om ham selv, hvad han siger om Ambrosius Stub (1927): »Ikke bestemte tidsbundne forhold interesserer ham, men menneskelivets almindelige og dybeste forhold, der er nogenlunde ens til alle tider«.

I sin ungdom havde han skrevet et par saglige anmeldelser af Vodskovs Natur- og Sjaeledyrkelse. Som gammel, da han efter omfattende studium af Vodskovs papirer karakteriserede ham i Dansk biografisk Leksikon, var det ikke saa meget forskeren Vodskov, der drog ham, som mennesket, hvis væsen i dets »dybeste grund rummer dunkle punkter«. Mennesket i »dets stilling

til liv og død, venskab og kærlighed, frygt og haab, timelighed og evighed«, var efterhaanden blevet centrum for alle Th.A.M.s vidtstrakte undersøgelser. Om genstanden var almuelivet paa Læsø (1895), forestillingssættene i folkevisen (1900), det primitive hos Homer (1915), »proletardrengen« H. C. Andersen, Thorvaldsen (1940) eller Shakespeare, sigtede han altid tværs gennem konvention, uden om »lærde og taabelige metoder«, paa umiddelbar kontakt med den menneskelige kerne. Han ironiserede gerne over »hævdvunden indviklet og forrykt lærdom« og bekendte sig til bon sens - en styrke og en begrænsning —, han valgte sig som ung til motto Goethes: »Die Natur ist einfacher als ein Mensch begreifen kann«, og til det sidste fastholdt han, at alt ægte uanset dets dimension — i sit væsen er simpelt og ens; derfor fremhævede han hos Vodskov som hos Stub og Thorvaldsen det fælles træk, at de med samme naturlige samfølelse omgikkes mennesker fra »tilværelsens yderkanter«, de fornemste og deres modsætning. Det var ham kært at se Thorvaldsen tilskrive en tugthusfange, der havde anmodet om hjælp (hvad han fik): »Deres Velbyrdighed«. Han vilde selv utvivlsomt have gjort det samme.

Videnskabeligt beror Th.A.M.s betydning paa arbejderne om det 18. aarhundredes aandsliv, særlig paa Holbergstudierne, der med rette paa hans meget gamle dage indbragte ham Videnskabernes Selskabs guldmedalje og æresdoktoratet fra Københavns universitet. Han var alsidig orienteret i tidens europæiske tankeverden og forenede dermed et intimt kendskab til den danske samtids reaktion derpaa. Hans hensigt laa paa linje med en almindelig tendens i tiden til at rehabilitere en periode, der med uberettiget ensidighed blev kaldt fornuftens aarhundrede. Fremstillingen af det 18. aarh.s aandsliv i »Det danske Folks Historie« V:—VI (1928—29) og »Schultz Danmarkshistorie« III—IV (1942) udmærker sig ved kyndighed, klogskab og klarhed, selvom den næppe bringer noget egentlig nyt. Karakteristisk for Th.A.M. er den betydning han tillægger pietismen som verdslig kulturfaktor, dens gennembrud af klassevæggen, dens forening af høj og lav i samme menneskelige fællesskab.

Nyt stof og nye synspunkter bragte derimod paa mange maader Holbergstudierne. De begyndte tidlig (1905) og satte deres første smukke blomst i *Holbergportrætter* (1918), en ikonografisk undersøgelse, der for første gang stillede og løste problemet om de overleverede Holberg-billeders forhold til modellen og til hinanden. Det var en fin kildekritisk studie i den af Th.A.M. saa højt vurderede Kristian Erslevs aand. Følgende afhandlinger kæmmede og

mikroskoperede derpaa alt kendt materiale til Holbergs biografi, idet de tillige stadig fremdrog nyt stof; aarelange, taalmodige arkivstudier var Th.A.M.s lyst. Hensigten var en totalrevision, der udførtes med front til to sider. Dels opløstes det fra romantiken (N. M. Petersen, Ronning, G. Brandes) arvede billede af Holberg som det ensomme, misforstaaede og forfulgte geni; dels modbevistes norske forskeres (Olsvig, Oscar Albert Johnsen) forsøg paa at gøre Holberg til en fremmed i Danmark. Th.A.M. godtgør, hvorledes Holberg i København netop kom ind i en kreds af livlig interesserede, vaagne og europæisk orienterede mænd, der havde gjort de samme rejser, som senere han og studeret de samme moderne bevægelser, som han blev berømt ved at popularisere. Det for ham særlige er ikke hans skrifers indhold, men deres form. Han fik sin position ikke ved den frie aand, som han delte med andre, men ved en artistisk evne, der skabte ham en læserkreds uden lige. Alene hans straalende succes modbeviser enhver sentimental paastand om isolation. Særlig vigtig er afhandlingen om *Holbergs to ældste historiske Arbejder* (H. T. 10. r. IV, 1937). Ved en kildekritisk undersøgelse, som mærkelig nok ikke før var blevet foretaget, dokumenterer Th.A.M., at netop de steder, de norske forskere havde betragtet som særlig karakteristiske for frisk og personligt syn i engelsk stil, er direkte afskrift af de tyske forfattere, der havde præget det nye kontinentale dannelsesideal: modsætningen til den skolastiske aandsform, der karrikeres i *Erasmus Montanus*. De tyske forfattere var Pufendorf og Christian Thomasius, forfatteren af »Hoffilosofien«. Det nye verdensmandsideal havde Holberg lært at kende i København, hvor det forkyndtes af professor Reitzer, der havde studeret hos Thomasius i Leipzig, og som var Holbergs lærer og utrættelige velynder. Fra det stokkonservative Oxford kunde Holberg derimod ikke hente nogen inspiration til modernitet.

Den polemiske side af Holbergstudierne er grundlæggende: den skabte klarhed. Arkivundersøgelsernes mangfoldige positive enkelttræk samlede Th.A.M. til generalkarakteristik ved flere lejligheder: I *Holbergportrætter* (1918), i den smukke monografi i Dansk biografisk Leksikon (1936) og endelig i livsværket *Den unge Holberg* (1943).

Han forklarer Holberg ud fra to faktorer: Milieuet og den »individuelle struktur« og lægger særlig vægt paa to karaktertræk: Samfundsborgeren og artisten. For begge sider i hans væsen er det ejendommelige viljen til at bringe orden i en uorden eller med Holbergs ord at give et kaos form. Derfor var Holberg en svoren ven af enevælden, og derfor blev hans form saa gennem-

skuelig. Th.A.M. understreger det egocentriske hos sin helt, som kan stige til det patologiske. Han sætter det i forbindelse med »vægelsindet«, den evige kamp mellem blinde affekter og nogtern forstand; en trang til klarhed og gylden middelvej, der idelig forstyrres af »dæmoniske« træk.

Heri er der utvivlsomt nedlagt megen medmenneskelig forstaaelse. Men enhver karakteristik karakteriserer to: Den der skrives om og den der skriver. Hvis Th.A.M.s Holbergbillede vil bevare sin værdi ved det rige stof, de mangfoldige jagttagelser, der er baggrunden derfor, vil selve vurderingen sagtens have revision behov. Th.A.M.s naturvidenskabeligt kolige blik for menneskelige fænomener fik med aarene en elisk skygge. Hans medfølelse med menneskene medbestemte hans dom; han overlod helst andre at tale om det »mindre elskværdige«. Han taalte ikke det alt for haarde, og Holberg bliver derfor vistnok under hans haand mere blid end han var.

I virkeligheden omfattede han Holberg med interesse, men ikke i samme grad med sympati. Den stillfærdige, lune Hans Gram var i højere grad hans mand, som det ses af den smukke karakteristik, han har givet af ham i *Vita Johannis Grammi* (1942).

En anden begrænsning, som Th.A.M. selv var klar over, var, at han snarere var personal- end litteraturhistoriker. Mennesket bag værket fængslede ham mere end værket selv. I afhandlingen om Stub i Tilskueren 1934 hævder han med en vis polemik mod genrehistorikerne det berettigede heri. Naar det drejer sig om Holberg, der ikke kan forstaas som digter uden paa litterær baggrund, er det imidlertid et handicap, der volder nogen slagside. Afsnittet om Peder Paars vidner derom. Maaske var det i erkendelse heraf, at Th.A.M. lovede med at udarbejde det følgende bind, hvor behandlingen af komedierne vilde have stillet litteraturhistoriske krav.

Som gymnasielehrer har Th. A. M. faaet karakteristisk anerkendelse af baade kolleger og elever. Han »aabnede blikket« (Hartvig Frisch), han »lærte mig at se« (Frithiof Brandt). Hans undervisning syntes undertiden improvisation ud fra øjeblikket, men resultatet røbede den maalbevidste plan. Netop fordi han greb øjeblikket og spurgte og krævede svar, præcise svar, sad de unge mennesker tilsidst foran en frisk aabenbaret hemmelighed, uforglemmelig, fordi de selv — det troede de — havde løst gaaden. De havde i det mindste lært selv at se. De var ikke blot blevet undervist men opdraget.

I de syv sidste aar af sin embedstid virkede Th. A. M. som

faglig konsulent hos Undervisningsinspektoren for Gymnasieskolen, »officielt i dansk, historie og oldtidskundskab, men i virkeligheden i hele den humanistiske faggruppe med undtagelse af engelsk, tysk og fransk«, som undervisningsinspektør dr. Højberg Christensen har sagt. Han fik derved lejlighed til ogsaa at inspirere lærerstaben over hele landet, hvad der ifølge undervisningsinspektoren lykkedes i »overordentlig« grad.

Eftertiden vil næppe i samme grad forstaa den usædvanlige, i en vis forstand enestaaende, betydning Th.A.M. havde for sin samtid gennem mere end en generation, og hvorom der foreligger saa mange vidnesbyrd. Det hænger sammen med, at han gav sit bedste i samtaler som lærer og som ven. Han, der skrev et klas-sisk dansk af samme fine karat som Øhlenschlägers ædle prosa, afskyede at skrive. Først i direkte kontakt med et levende væsen, det være sig menneske eller dyr, fandt han sit element. Først her udfoldede han det, der kun kan betegnes med ordet *visdom*. Med rette er han ofte blevet kaldt en Sokrates. Hans visdom fandt simple og ligefremme ord, fordi hans udtryksform var fornuft, men dens dybde skyldes, at hans oplevelsesform var en ganske anden. Da han ejede det, han kaldte »jydens blu«, talte han ikke om sine oplevelser; ogsaa i vennernes kreds var han lukket. Men de, der kom ham saa nær, som han nu engang tillod, forstod gennem antydninger, at hvis han for mange stod som inkarnationen af afklaret ro, skyldtes det hans egen »fortjeneste«, for at bruge Vodskovs ord om sig selv, som Th.A.M. citerer. I virkeligheden var han dybt foruroeligt af primitive livsrorelser. Trods al klogskab og indsigt var han det modsatte af en rationalist. Den rationalisme, han bar til skue, var det ideal, han havde behov.

Carl Roos.

Den 10. juli 1950 afgik fhv. arkivar i rigsarkivet Emil Marquard ved døden, knap 77 år gammel. Rask og rørig færdedes han endnu få dage forinden i arkivet, sysselsat med forskellige udgiverarbejder.

M. fødtes 1873 i Emden, Hannover, af danske forældre, blev student fra Roskilde og 1898 cand. mag. (tysk, fransk og latin). Få år efter (i 1901) ansattes han som assistent i rigsarkivet, hvor han 1925 udnævntes til arkivar af 1. grad. Fra 1934—38 var han leder af arkivets 1. afdeling, fra 1938 til sin afsked i 43 af 2. I det lange tidsrum fra 1898 til 1925 havde han tillige arbejde ved Ritzaus bureau som redaktør.

Af uddannelse var M. filolog, ikke historiker, men hans udmærkede filologiske kundskaber, navnlig i tysk, kom til god nytte i arkivet og ved de forskellige udgiverarbejder, der vil bevare hans navn. For kildeskriftselskabet, hvoraf han blev medlem 1918, udgav han s. å. *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III's og Christian V's Tid* (fra Fr. III's tid er dog kun bevaret brudstykker). For samme selskab udgav han det store værk *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I—III* (1929, 36, 41). Manuskriptet til dette skyldtes dog for en væsentlig del afdøde amanuensis i rigsarkivet F. Jessen. Endelig påtog han sig i 1945 at udgive Christian IV's søn prins Christians åbne og lukkede breve (c. 1631—47) og havde inden sin død forfærdiget manuskript til og med året 1645.

Størst fortjeneste har M. dog indlagt sig ved *Kancelliets brev-bøger*, hvilken udgave han overtog, da den tidligere udgiver L. Laursen blev rigsarkivar. Han nåede at få udgivet 6 tykke bd.: årene 1627—41 (udgivne 1929—50) med dertil hørende udførlige navne- og sagregistre.

Foruden som udgiver virkede M. som personalhistoriker. Tilskyndet ved sine arkivordningsarbejder anlagde han omfattende samlinger vedr. søofficerer og gesandter. De første samlinger udnyttedes i det sammen med T. A. Topsøe-Jensen udgivne værk *Officerer i den dansk-norske Soetat 1660—1814 og den danske Soetat 1814—1932* (I—II, 1935). Om gesandterne havde han planlagt værket: *Danske Gesandtskaber i Udlandet. I. Indtil 1648. II. 1648—1914*, hvoraf inden hans død nogle få ark var sat op. I øvrigt havde han fra sine samlinger bidraget til *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder. I. 1648—1715* (1936). Mod nævnte værker vil der formentlig med rette kunne gøres den indvending, at systematik og konsekvens næppe var M.s stærke sider.

M. var udgiver og personalhistorisk samler, men først og fremmest, ville han selv sige, arkivmand. Hans nævnte store sprogkundskaber virkede her sammen med en gennem de mange år opøvet læsefærdighed i gammel skrift. Talrige forskere har han ydet hjælp — ved vejledning eller ved levering af afskrifter eller undersøgelser til deres arbejder. Rigsarkivet, hvor han daglig færdedes også som emeritus, omfattede han med en rørende kærlighed. Et smukt symbol herpå var det, at da hans lig fra Fyn, hvor han døde, førtes til hjemmet i Kbh., gjordes der en omvej forbi arkivet, hvor man holdt stille et par minutter.

Holger Hjelholt.

I sin sidst udkomne bog — *Fæstning og Fristed, Fredericia-Interiorer med figurer 1760—1820* (Kbh. 1950) — fortsætter Hugo Matthiessen sin i 1910 udsendte skildring af Fredericias historie 1650—1760 og fører den frem til 1820. Lige så lidt som den første bog var det, er denne en almindelig byhistorie, der gør rede for byens erhvervsliv, styre, skolevæsen etc. Forf. har sat sig den opgave gennem en skildring af de forskellige befolkningslag og de typer, de rummede, at lade læseren se byen, som den så ud for de mennesker, der dengang satte deres ben inden for dens volde.

Han begynder derfor sin fremstilling med at gengive nogle samtidiges skildring af byen og det indtryk, den efterlod på dem, og fører så læseren ind i den stemning, der lå over den dengang tyndt befolkede stad, når de regelret afstukne gader, der lå næsten ubeboede hen, lod stormen fra bæltet have frit spil, eller svinene og skarndyngerne voldte de spadserende ubehag, når de agtede sig rundt i den lavloftede bindingsværksby, der domineredes af det såkaldte kongelige palæ.

Derefter går han over til at skildre de mennesker, der levede her for to hundrede år siden. De adskilte sig i mange henseender fra borgerne i andre byer, idet man her ved privilegier samlede folk, som ellers var udstødt af samfundet, da det kneb at få den nye og uheldigt beliggende by befolket ad anden vej. Borgerskabet viste derfor et i høj grad særpræget fysiognomi. Forf. samler dem i nogle store hvoedgrupper efter de årsager, der foranledigede deres ophold i byen. En del af byens borgere hørte hjemme inden for militæret, der spillede en dominerende rolle, mens en anden stor gruppe udgjordes af folk, der tilhørte en af de religioner, der var forbudt i den øvrige del af riget, men tilladt i Fredericia, og endelig skyldte en del deres ophold i byen ved Lillebælt den beklagelige kendsgerning, at de hørte hjemme blandt fallenterne og derfor beskyttet af jus asyli for en kortere eller længere tid bærede staden Fredericia med deres tilstedeværelse. I hele dette virvar af mennesker dukkede der adskillige mislykkede genier og lykkeriddere op, der forsøgte at drage fordele af de særlige forhold, denne by med dens mærkelige privilegier og borgere bød.

Inden for hver af disse grupper har forf. fundet karakteristiske personer frem, og ved at tegne omridsene af deres skæbne op, gør han det brogede og ejendommelige liv, der levedes i Fredericia i enevældens dage, levende for læseren. Som nogle af de betydeligste officerer omtales generallojtnanterne Conrad Vilhelm Ahlefeldt, Frederik Julius de Castonier og Cæsar v. Lüttichau, der på den tid var markante skikkelser blandt byens borgere og sammen med

nogle få andre repræsentanter for de første rangklasser dannede topfigurerne på rangstigen. I en social position, der ikke lå langt under disse privilegeredes, sad magistratens øverste ledere, blandt hvilke Hans de Hofmann indtog førstepladsen. Under disse fornemme kredse stod et borgerskab, der var sammensat af meget forskellige bestanddele. Religionsprivilegierne bevirkede, at jøder, reformerte, katolikker og andre »underkendte« religioners tilhængere trivedes her side om side, og at der gennem folk, der ønskede at udnytte frihederne i Fredericia, stadig tilførtes borgerskabet blod fra den store verden. Det gik ganske vist ikke af uden gnidninger med tilhørende besvær og ærgrelser for magistraten, men var med til at give Fredericia sit særpræg i forhold til andre byer. Fuldt så meget ubehag havde man dog af asylretten, der sikrede fallenter mod kreditorernes efterstræbelser og følgelig drog adskillige mennesker til byen, som havde lidt skibbrud andre steder i verden. Blandt dem fandtes folk som den kendte godsslagter Henrik Muhle de Hoff og en komisk figur som den tidligere hofmand, kammerherre Ove Casper v. Lüttichau, der førte en fortvivlet kamp for at bevare et ydre skin af overklasse og trods svimlende gæld og en tarvelig bopæl plejede omgang med sin fornemme familie i byen, ledsaget af en domestique.

Bogen indeholder således et galleri af portrætter fra det 18. årh., der giver et fyldigt indtryk af både de sociale og kulturelle forhold i byen i den behandlede periode. Behandlingsmåden er karakteristisk for H.M., der finder en væsentlig opgave for historieforskningen i at finde den stemning, der synes at have ligget over fortidens mennesker, eller som betragtningen af dem affoder hos historikeren, og det er mere denne end nye kendsgerninger, han ønsker at bibringe læseren. Det er måske lykkedes mindre i bogen om Fredericia end i flere af de foregående bøger — en del personer træder således ret svagt frem og billedet bliver derfor til tider flimrende og udvasket — men alligevel indtager den en fornem plads blandt vore byhistorier, og når forf. slutter med året 1820, da asylretten ophævedes, og byen gled ind i en periode, i hvilken de mange forskellige dele, borgerskabet bestod af, efterhånden smeltede sammen, så dets særpræg forsvandt, er der givet et farverigt billede af livet i Fredericia, som vel ingen anden dansk historiker end netop han kunne give det. *Georg Hansen.*

Det monumentale Værk »Frederik Münter, et Mindeskrift«, som begyndte at udkomme i 1925, er nu naaet til en relativ Afslutning med det i 1949 udsendte 2. Halvbind af 1. Bind. Gentagne

Gange er tidligere i dette Tidsskrift (9. R. V, 162—70; 10. R. IV, 453—58; 11. R. I, 752—54) omtalt de foregaaende Dele, der navnlig har Betydning ved Publiceringen af Münters Dagbøger og Breve. Det nu udgivne Halvbind indeholder foruden en omfattende Bibliografi og Ikonografi ved R. Paulli og en Brevregistrant ved Øjvind Andreasen fire Afhandlinger om specielle Sider af Münters videnskabelige Virksomhed. En tidligere publiceret Artikel af afdøde Frants Buhl genoptrykkes i et ændret Skikkelse, medens Otto Koefoed-Petersen, Victor Hermansen og Georg Galster belyser Münters Indsats henholdsvis som Ægyptolog, nordisk Oldforsker og Numismatiker. Skønt Afhandlingerne er noget ujævne i Anlæg og Udførelse, giver de tilsammen et Billede af Münters vidtspændende Studieinteresser paa meget forskellige Omraader. Alle Forfattere er enige i at prise hans Idérigdom, store Kundskabsfyldte og udprægede Forskerglæde. Beklageligt er det, at Ada Adler ikke før sin Død naaede at skrive sit Bidrag om Münter som klassisk Filolog. De foreliggende syv Bind indeholder et rigt Materiale til Forstaaelse af Münters Personlighed og Forskergerning. Tilbage staar nu blot i et planlagt 8. Bind at belyse hans Indsats inden for hans Hovedstudium, Kirkehistorien og Kirkearkæologien.

Bjorn Kornerup.

Norsk kirkehistorisk Litteratur ejer fra ældre Tid to værdifulde »Stiftshistorier«, nemlig Ludvig Daaes »Thronhjems Stifts geistlige Historie fra Reformationen til 1814« (1863) og A. Fayes »Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie« (1867). Fornylig er hertil kommet et Arbejde af Sognepræst Reidar Bolling: *Kyrkjelin i Christianssands Stift i allande Hundreåret* (Oslo, 1947, 434 S.). Med indgaaende Benyttelse især af det righoldige Bispearkiv og med godt Kendskab til den trykte Litteratur har Forf. leveret en interessant Skildring af, hvorledes Kirke- og Skoleforhold artede sig i et enkelt norsk Stift hele det 18. Aarhundrede igennem. Bogen er fortræffeligt disponeret, og i en grej, karakterfuld Prosa, der dog paa Grund af den fra det gængse »Maale« afvigende Form kan falde Læseren noget besværlig, gives der en meget alsidig Fremstilling af den almindelige kirkehistoriske Udvikling, af Personligheder, af Kirkebyggeri og Gudstjenesteforhold, af Præsternes Indsats gennem Folkeoplysning og -opdragelse, af økonomiske, sociale og kulturelle Foreteelser i Byerne og paa Landet. En udtømmende Bedømmelse af det foreliggende

Arbejde vil ganske vist først være mulig ved en Efterprøvelse af det omfangsrige arkivalske Materiale, der danner Grundlaget for Bogen, men Fremstillingen gør i det hele og store et overbevisende Indtryk, selv om Forf.s sammenfattende Vurderinger nu og da forekommer vel summariske. Den nye Christianssands Stifts Historie er af stor Interesse ogsaa for dansk Kirkehistorie, da Udviklingen i de to Lande i dette Tidsrum opviser saa mange Lighedspunkter. Ved sin hele Tilrettelægning er den desuden egnet til at danne Forbillede for en tilsvarende dansk »Stiftshistorie«, som i saa høj Grad tiltrænges i vor Litteratur. Da der som bekendt ikke findes nogen samlet norsk Præstehistorie, er det yderligere en Fortjeneste ved Bogen, at der i et Tillæg meddeles en kortfattet, men især paa arkivalske Kilder hvilende Oversigt over samtlige Præster i Christianssands Stift i det 18. Aarhundrede.

Bjorn Kornerup.

Tidligere Udenrigsminister, Dr. Halvdan Kohts nye Bog: *The American Spirit in Europe* (1949) giver langt mere end Titelen lover: i Virkeligheden er det en Oversigt over Forholdet mellem den nye og den gamle Verden i de sidste to hundrede Aar. Emnets Omfang er umaadeligt, og Forfatteren har iøvrigt stadig svært ved ikke ogsaa at overskride de Rammer, der her er angivet: et Kapitel som: World Cooperation and Science rækker saaledes langt ud over den amerikansk-europæiske Vekselvirkning. Men man skal selsagt ikke gaa i Rette med Prof. Koht i den Anledning. Læserne faar paa denne Maade en udmærket Redegørelse for Amerikanernes Indskud i praktiske Opfindelser, tekniske Fremskridt og anvendt Naturvidenskab. Det er næppe egentlig nyt, men en samlet og overskuelig Redegørelse, og afgjort overraskende er Bogens Oplysninger om, i hvilken Grad Amerikanerne har været Foregangsmænd i Organisationsarbejde af den forskelligste Art.

Det følger af sig selv, at en saadan vidtspændende Fremstilling ikke overalt kan bygge paa Førstehaandsforskning, men i en Række Tilfælde mærker man, at Forfatteren har gravet dybt og gjort selvstændigt Arbejde; det gælder Kapitlerne om Frihedskampen og Borgerkrigen med deres Virkninger paa denne Side af Atlanterhavet. Og man føler atter og atter, hvor nært personligt Kendskab Prof. Koht har ikke blot til amerikansk Historie og Filosofi, men ligeledes til det vestlige Fastlands Skønlitteratur.

Hans Interesse for denne Verdensdel og hans Forstaaelse af

dens Betydning i Menneskeslægtens Udviklingshistorie gaar langt tilbage i Aarene; hans Tro til dens Fremtid og Muligheder er saa grundfæstet som Amerikanernes egen, og man kan ikke andet end beundre det Skarpsyn, som her gør sig gældende. Umiddelbart skulde man nemlig ikke synes, at det amerikanske Samfund vilde tiltale en Mand med Halvdan Kohts social-ideologiske Indstilling og Forudsætninger, men han erkender rigtigt, at Demokrati og Frihed er det bærende i De Forenede Staters offentlige Forhold og Aandsliv, og han slutter med at fremhæve Nordamerikas leadership of Western civilisation som det foreløbige Resultat af de to Aarhundreders Udvikling.

I en vis Forstand vil ingen vel nu bestride denne Kendsgerning, men andre vil vel nok formulere Paastanden herom paa en noget afvigende Maade i Betragtning af den aandelige Forfladigelse, den Nivellering nedad, som dette Forhold uomtvisteligt har betydet jævnsides med, at en umiskendelig Kulturspredning er foregaaet. Og enkelte Læsere vil maaske i denne Sammenhæng ogsaa savne i hvert Fald nogle Bemærkninger om Amerikanernes Syn paa det gamle Europa, hvor deres Aand altsaa nu virker. Det er ikke uden Interesse.

Erik Møller

Da den 1. amerikanske armé i april 1945 spredte sig ud over Harzen og Thüringen stødte den forskellige steder på hemmelige depoter af tyske officielle dokumenter. På et enkelt sted fandt man ikke mindre end 300 tons dokumenter fra Auswärtiges Amt. Et af hoveddepoterne var beliggende i Meisdorf. 10. april 1945 modtog dette ordre fra Berlin om øjeblikkelig at tilintetgøre dokumenterne fra tiden efter 1936. Da de amerikanske tropper nåede frem nogle få dage senere, var tilintetgørelsen begyndt, men blot mindre dele var blevet odelagt. Samtlige dokumenter førtes bort fra de forskellige evakueringspladser til en foreløbig opsamlingscentral på slottet i Marburg. Herfra sendtes de senere til Telefunkenhaus i Berlin (amerikansk sektor), hvor de opstilledes efter den gamle tyske arkivordning. Da indsamlingsarbejdet var afsluttet, viste det sig, at samtlige dokumenter fra grundlæggelsen af det nordtyske forbund i juli 1867 og indtil 1920 var fuldstændigt i behold. For perioden 1920--36 opdagedes mindre huller. Fra den egentlige nazistiske periode er lakunerne større, og navnlig fra krigstiden mangler der meget. Dog er der bevaret spredte dokumenter helt frem til Tysklands kapitulation i maj 1945. Enkelte spredte dele af Auswärtiges Amts arkiv er

kommet på russiske hænder. Hovedmassen befinder sig dog i vestallieret besiddelse. I efteråret 1948 evakueredes arkivet til London, hvor det vil forblive, indtil forholdene i Tyskland har trukket sig mere i lave. Sammen med Auswärtiges Amts arkiv opbevares bevarede dokumenter fra Reichskanzlei.

Allerede i efteråret 1945 foretoges den første gennemgang af dokumenterne i Auswärtiges Amts arkiv med det formål at finde materiale til brug for krigsforbryderdomstolen i Nürnberg. I juni 1946 besluttede Foreign Office og State Department at foranstalte en udgave af tyske diplomatiske dokumenter, der kunne belyse tysk udenrigspolitik fra 1918—45. Man besluttede at overlade dette arbejde til faghistorikere, og de fik fuldkommen frie hænder med hensyn til udvalget af dokumenter. I 1946 besluttede man at drage franske historikere med ind i arbejdet, og en fælles tremagts-organisation blev oprettet. De ledende inden for organisationen blev amerikaneren R. J. Sontag, englænderen John W. Wheeler-Bennett og franskmændene Maurice Baumont.

Som et første resultat af arbejdet foreligger to svære bind, hvoraf det ene bærer titlen *From Neurath to Ribbentrop* og det andet *Germany and Czechoslovakia* (Documents on German foreign policy 1918—1945, serie D vol. 1—2, Washington 1949). Dokumenterne er optrykt kronologisk og i engelsk oversættelse. Det 1. bind begynder med en række dokumenter, der belyser Mussolinis besøg i Tyskland i slutningen af september 1937, og det indeholder desuden materiale vedr. Tysklands forhold til stormagterne og annektionen af Østrig i marts 1938. I det 2. bind belyses Tysklands forhold til Tjekoslovakiet. Det 1. dokument i samlingen er dateret 8. oktbr. 1937 og er en depeche fra den tyske minister i Prag omhandlende den voksende modsætning mellem det sudetertyske parti og regeringen i Prag. Det sidste dokument er Münchenoverenskomsten af 29. sept. 1938, der gjorde ende på Masaryks og Benes' statsdannelse. I begge bind er der kun tale om et udvalg af de vigtigste dokumenter. Udgiverne mener imidlertid at turde hævde, at alt af interesse er medtaget. I serie D vil yderligere udkomme to bind, og det er meningen senere at besørge en udgave på originalsproget.

Det nu foreliggende bind i den planlagte store række vil blive en hovedkilde til belysning af forholdet mellem magterne i tiden efter 1920, og udgiverens navn beror for, at arbejdet vil blive udført på forsvarlig videnskabelig basis. Det må også hilses med glæde, at der er planlagt en udgave på originalsproget. For at lette forskningen benyttelsen af den nye aktstykkksamling inde-

holder det første bind en redegørelse for det tyske udenrigsministeriums arkivorganisation i den nazistiske periode, og i særlige bilag er optaget korte biografiske oplysninger om alle hovedpersoner, der forekommer i dokumenterne. Derimod findes intet personregister.

Udgivelsen af det omfattende dokumentværk vil naturligvis tage en rum tid. De deltagende parter har derfor forbeholdt sig at udgive specialsamlinger, hvis de skønner, at det har interesse. Amerikanerne har benyttet sig heraf til at udsende en særlig publikation indeholdende de vigtigste dokumenter til belysning af forholdet mellem Tyskland og Sovjetunionen i årene 1939—41: *Nazi-Soviet Relations 1939—1941, documents from the archives of the German foreign office* (Department of State, 1948, 362 sider). Udgiver er professor R. J. Sontag og J. S. Beddie. Ligesom i det oven for nævnte bind er der kun tale om et udvalg af de vigtigste dokumenter, men de offentliggjorte dokumenter trykkes uden forkortelser af nogen art. Samlingen indledes med et memorandum af statssekretær v. Weizsäcker af 17. april 1939 i anledning af en samtale med den sovjetrussiske ambassadør om mulighederne for et mere venskabeligt forhold mellem de to lande. Det afsluttes med et referat af samtalen mellem udenrigsminister Ribbentrop og ambassadør Dekanosow 22. juni 1941 efter de tysk-russiske fjendtligheds udbrud. De forklarende noter til dokumenterne i dette bind er indskrænket til det mindst mulige.

Harald Jorgensen.

I forordet til sin i 1941 udkomne, lille erindringsbog: *Erlebtes 1862—1901* udtaler Friedrich Meinecke, at det er hans agt at fortsætte skildringen til slutningen af 1. verdenskrig: »Dog skal dette arbejde, om det endnu lykkes for mig, først udgives efter min død«. Denne bemærkning sigter formodentlig til, at arbejdet næppe kunde udkomme under nazistisk styre. Nu (1949) foreligger det imidlertid trykt under titlen *Strassburg, Freiburg, Berlin 1901—1919*.

De 3 bynavne er de byer, ved hvis universiteter M. i nævnte tidsrum virkede som professor: i Strassburg 1901—06, i Freiburg 1906—14 og i Berlin ved »første garderegiment videnskab«, som universitetet skæmtsomt kaldtes, i årene efter. Når Berlin-tiden fylder omtrent bogens halvdel, skyldes det verdenskrigens begivenheder og M.s udførlige redegørelse for sin stilling til Tysklands politik og anneksionskrav. Han deltog i denne periode

aktivt i politik og havde berøring med mange af den tids fremstående mænd, bl. a. med rigskansleren Bethmann-Hollweg. M.s. tagen afstand fra »umådeholdne« anneksionskrav bragte ham i modsætning til hans ældre fagfælle Erich Marcks. Redegørelsen er af megen interesse til forståelse af stemninger i Tyskland i nævnte tidsrum.

Fra et litterært synspunkt må man give de øvrige partier af bogen fortrinnet, og de læses med stor nydelse. Man beundrer hans stils koncentrerede form, lever med i hans glæde over naturen, kunst og digtning, fortrylles af skildringen af professorernes muntre, åndeligt rige selskabelige samvær og varmes af hans smukke hyldelse til hans livsledsagerske. En række af det daværende Tysklands kulturpersonligheder finder man omtalte i bogen — flygtigere eller mere indgående — og der gives fængslende skildringer af de forskellige universiteter.

Et væsentligt bidrag yder bogen selvsagt til belysning af M.s. egen virksomhed som lærer og forsker. Kun det 1. af hans 3 store åndshistoriske arbejder udkom ganske vist i dette tidsrum: *Weltbürgertum und Nationalstaat* (1907), men, som han selv siger, spiren også til de to følgende ligger i de ideer, den tankeverden, der optog ham i disse hans første professorår. »Ved Øvre-rhinen«, udtalte han, da han blev fejret på sin 70-årsdag, steg fordem egentlig alle de historiske spørgsmål op for mig, som mit livsarbejde siden har været viet til«. Adskillige bemærkninger i bogen omhandler i øvrigt det problem, han behandlede i sit andet store åndshistoriske arbejde: *Die Idee der Staatsräson* (1924). — Karakteristisk for M. som idéhistoriker er hans udtalelse om, at der ved en arkivar som forsker let klæber sig noget »jordbundet«: »Det er hans kalds stolthed, men også dets begrænsning, at han stadig føler en fast grund af »akter« under sig. Han er kun den til en flod bundne skipper, medens den akademiske lærer kan vove at begynde på kystskibsfart og efterhånden måske at sejle ud på det åbne hav«.

Der er i bogen mange spredte bemærkninger, fyldt af humor og menneskelighed, som man kunde fristes til at citere. Jeg nøjes med at nævne hans fortælling om det forslag, han fik i Freiburg, hvor han hver formiddag plejede at gå op på det øvre slotsbjerg for en times tid at læse og meditere og nyde den pragtfulde udsigt: han skulde lade pladsen indhegne og lade sig se for penge! Ja, og så den af M. refererede udtalelse om de til 1943 fortsatte Dahlem-vandringer med M. og ligesindede som deltagere: De samme gamle herrer træffes på samme sted, går samme vej i skoven (Grunewald), går ind i samme konditori, bestiller de

samme drikke, fører de samme samtaler og går samme vej hjem!

Det hænger jo sammen med alderdommen, at man gerne dvæler ved oplevelser i sin barndom. M. afslutter også sin erindringsbog med en barndomsoplevelse, og det kan man jo så sige, er et udslag af alderdom, jeg vilde sige også af visdom. Blandt hans fromme faders bøger, der stammede fra bedste-faderen og Goethetiden, fandtes originaludgaven af Lessings Nathan der Weise og på første blad ordene fra Aulus Gellius: *Introite, nam et heic Diu sunt*. Disse ord har, siger M., været hans ledestjerne gennem livet: vel kan han være trådt ind gennem en dør, der ikke førte til det guddommelige, men længslen efter stadig nye døre, der kunde føre ind til dette, har han aldrig mistet.

Holger Hjelholt.

I *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht* LXVI s. 34--120 har J. L. van der Gouw publiceret en redegørelse og aktudgave med titelen: *Claes Kniphof. Kaperkapitein van Christiaan II in 1525 voor de Hollandse Kust*. Der gives her en række nye oplysninger til forståelse af baggrunden for Kniphoffs kapertogter i 1525 og for den skæbne, der til slut ramte den unge admiral og hans folk. Disse oplysninger udtrages hovedsagelig af en række i Algemeen Rijksarchief i Haag be-roende aktstykker, der hidrører fra højstående embedsmænd i den nederlandske centralregering på Karl V.s tid; heriblandt er også havnet en del papirer, der stammer fra Christiern II.s kammertjener Thomas Holste. Af disse akter har van der Gouw udvalgt den del, der vedrører Christierns udsendelse af kaperskibe fra Nederlandene i 1525, og publiceret dem sammen med enkelte supplerende aktstykker fra byarkiverne i Amsterdam og Antwerpen. Som indledning til denne aktudgave har han forfattet en redegørelse for de publicerede akters proveniens og en kort sammenfattende fremstilling af de hændelser, hvoraf de er op-stået, og hvorom de bringer vidnesbyrd. Akterne giver en del oplysninger om kapertogternes forløb og om rekrutteringen til skibene. Endvidere belyser de Christierns forhold til de nederlandske myndigheder og hans forbindelser med enkelte personer inden for det nederlandske borgerskab. Hovedinteressen ved aktstykkerne ligger dog i, at de klart viser, at den nederlandske centralregering, d. v. s. kejserens faster Marguerite og hendes råder, fra første færd er gået skarpt imod Christierns planer om

at bruge Nederlandene som basis for udsendelsen af kaperskibe eller for en undsætningsstyrke til Søren Norby, idet dette måtte forudses at ville udløse øjeblikkelige repressalier fra de Vendiske Hansestæders side imod Nederlændernes handel og søfart. Denne holdning fastholdt regeringen konsekvent — trods den fraværende kejsers delvise støtte til svogeren — og dens stempling af Kniphoff og hans folk som gemene sørovere bidrog til, at de efter kampen og nederlaget ved Greetsiel måtte vandre til skaffottet i Hamborg.

Sune Dalgaard.

I rækken *Bijdragen voor Economische Geschiedenis* — udgivet under ledelse af professor i økonomisk historie ved den økonomiske højskole i Rotterdam Z. W. Sneller — er som bind XII fremkommet H. A. H. Kranenburg: *De Zeevisscherij van Holland in den Tijd der Republiek* (Amsterdam, 1946, 230 sider, disp.).

Forf. har begrænset sit emne til provinsen Hollands silde- og torskefiskeri med søgående fartøjer i perioden fra slutningen af det 16. årh. til 1795. I højere grad end tilfældet er i ældre behandlinger af det nederlandske fiskeris historie, forsøger han at skildre fiskeriet set fra erhvervets eget synspunkt og at give et billede af dets indre historie og økonomi, ikke blot af dets sammenhæng med den almindelige statshistorie og af statsmagtens politik overfor det. Helhedsbilledet opbygges organisk af en række klart disponerede hovedafsnit, der hvert for sig behandler grundlæggende problemer for forståelsen af de faktorer, der har bestemt fiskeriets karakter og udvikling. Således gives en skildring af fiskepladserne og fangstteknikken, af erhvervets omfang såvel med hensyn til antallet af skibe som til fangstens størrelse, af dets indre struktur med henblik på rederiforholdene og den interne organisation, af mandskabsforholdene og forholdet mellem redere, styrmænd og mandskab, af fiskehandelens struktur, herunder produktets karakter og behandling, afsælningsmarkedernes fordeling og betydning og forbrugets udvikling, samt af statsmagtens politik overfor erhvervet. I de to sidste kapitler behandles fiskeriets udvikling i det 18. årh. og de i dette tidsrum indtrådte strukturændringer, og forf. søger til slut at give en analyse af erhvervets driftsøkonomi.

Behandlingen bærer i det hele vidnesbyrd om, at forf. i meget vid udstrækning henter sit materiale fra samtidig litteratur over emnet og fra senere behandlinger deraf, medens hans benyttelse af arkivmateriale synes at være ret begrænset og måske at kon-

centrere sig lovlig meget om Rotterdam og Maas-området i forhold til Enkhuizen og Zuidersø-området og om sildefiskeriet på bekostning af torskefiskeriet. Noget forsøg på at fremdrage oplysninger fra de hollandske notararkivers vældige og svært tilgængelige stofmasser har han ikke vovet sig til.

Værkets hovedværdi forekommer at ligge i de tværsnit, det giver af enkelte problemkomplekser indenfor fiskerierhvervet. Betydningen af disse rækker ud over fiskeriets historie, idet adskillige forhold indenfor ældre søhandel og rederi utvivlsomt har forbindelse med fiskeriets organisationsformer og bedst finder deres forklaring ved en jævnførelse med dem. Skildringen af partsrederiets udvikling indenfor fiskeriet giver eksempelvis meget interessant stof. Det samme gælder forholdet mellem partsrederi, almindeligt rederi og de spredte forsøg på kompagnidannelser, en organisationsform, som forf. i øvrigt anser for at have været uegnet på fiskeriets område. Hist og her findes også oplysninger, der direkte berører dansk-norsk historie, f. ex. om konkurrencen med Marstrand-silden i det 16. årh. og med den billige Bergen-saltsild i det 18. og om den nærmest kroniske mand-skabsmangel, der synes at have hersket både på fiskeri- og køfardiflåden, og som nødvendiggjorde forhyring af udenlandske matroser, først og fremmest Nordmænd og Jyder.

Det afsluttende forsøg på at give et sammenfattende billede af fiskeriets rentabilitet i den behandlede periode berører et meget vigtigt og centralt problem. Desværre giver denne redegørelse indtryk af at være noget af det svageste i bogen, og den må læses med den mest vågne kritik, idet en analyse af forf.s tabeller og talopgivelser synes at vise, at de tal, han bygger sine endelige resultater på, til dels er af en yderst løs karakter og til dels slet ikke harmonerer med de middeltal, han i de foregående kapitler er nået frem til at opstille som repræsentative for erhvervets almindelige udvikling. Sammenfattende må det siges, at svaghederne ved det foreliggende arbejde er iøjnefaldende; men det synes dog ved sin klare disposition og koncentration om en række hovedproblemer at give en meget nyttig sammenfatning af det hollandske havfiskeris historie i det skildrede tidsrum.

Sune Dalgård.

Historisk Tidsskrift udgives med 2 hefter årlig. Den danske historiske Forenings medlemmer betaler årlig 8 kroner. Anmeldelser om indtrædelse modtages hos foreningens formand, professor, dr. phil. C. O. BØGGILD-ANDERSEN, Knud Rasmussensvej 5, Århus, H. Hagerups Forlag (Fiolstræde 10, Kbh. K.) og hos samtlige boghandlere. Meddelelser om bopælsforandring samt klager over mangler ved tidsskriftets tilsendelse bedes sendt til Rigsarkivet. Bidrag til optagelse i tidsskriftet bedes sendt til professor, dr. phil. ASTRID FRIS, Kr. Zahrtmanns plads 83, Kbh. F. Bøger til anmeldelse bedes sendt til redaktionen, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi Skt. Peders Stræde 5, Kbh. K.

Foreningens medlemmer kan, for så vidt forråd haves, få ethvert bind af 1—10. række af Historisk Tidsskrift mod at betale 4 kr. Registret til 3dje række leveres, naar ønskes, gratis sammen med rækkens 6te bind; ellers betales det med 50 øre.

For følgende bøger gælder en **prisnedsættelse**:

GARDE: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 50 ø.

RØRDAM: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621. 1—3. D., samt Aktstykker. 2 kr. (Enkelte bind eller Aktstykker. 50 ø.)

Desuden er **prisen** paa en række enkelte hefter af Historisk Tidsskrift **nedsat** til 30 øre.

I følge overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske forening står adgangen åben for medlemmerne af Den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske forening mod et nedsat kontingent af henholdsvis 3 og 7 kroner om året. medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, kan gøre anmeldelse derom til Den danske historiske Forenings kasserer, professor, dr. phil. Aksel E. Christensen, Blythsvej 8, Kbh. F.

INDHOLD

	Side
C. N. Davids optegnelser om den politiske situation i dagene efter Christian IX.s tronbestigelse. Af professor, dr. phil. Troels Fink	1
Summary	45
Abraham Brodersen. Af arkivar, cand. mag. Henry Bruun	48
Résumé	136
Kurantbankens oprettelse. Af cand. mag. Erik Rasmussen	137
Summary	174
Korntiende og kornareal i det 14. århundrede II. Af stadsarkivar, cand. mag. Svend Aukjær	176
Summary	208

Småstykker.

Skittevæsnet på sjællandske lovs område og bobrud og førlov på Møn i 1600-tallet. Af lektor, dr. phil. Hans H. Fussing	210
Summary	233
Norsk-danske religionsforhandlinger i Paris under Kristian IV. (1647). Af dr. theol. J. J. Duin	234
Résumé	253
Hvem var forfatteren til Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suède. Af professor, fil. dr. Bengt Hasselrot	255
Résumé	274

Anmeldelser.

Holger Hjelholt: Inkorporationen af den gottorpske Del af Sønderjylland i Kronen 1721. Af Johanne Skovgaard	276
P. P. Sveistrup og Rich. Willerslev: Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie. Af Kristof Glamann	288
Axel Nielsen: Industriens Historie i Danmark III. Af Rich. Willerslev	298

Om Byhistorie. Noter til en Anmeldelse. Af Vilhelm Lorenzen	307
Svar. Af Otto Norn	313
En Bemærkning til »Moderne Engelsk Historikerskole. Økonomisk Historie. Nogle Aspekter«. Af Emilie Andersen	313
Svar. Af Astrid Friis	315

Nyt fra historisk Videnskab.

Nekrolog over Carl S. Christiansen af C. O. Bøggild-Andersen. — Nekrolog over William Christensen af Holger Hjelholt. — Nekrolog over Aage Friis af Povl Bagge. — Nekrolog over Albert Olsen af Astrid Friis. — Nekrolog over Th. A. Müller af Carl Roos. — Nekrolog over Emil Marquard af Holger Hjelholt. — Hugo Matthiessen: Fæstning og Fristed (Georg Hansen) — Frederik Münter, et Mindeskrift (Bjørn Kornerup). — Reidar Bolling: Kyrkjelij i Christianssands Stift (Bjørn Kornerup). — Halvdan Kohlt: The American Spirit in Europe (Erik Møller). — Amerikanske akt-publikationer vedr. tysk udenrigspolitik 1918—45 (Harald Jørgensen). — Friedrich Meinecke: Strassburg, Freiburg, Berlin (Holger Hjelholt). — J. L. van der Gouw: Claes Kniphof (Sune Dalgård). — H. A. H. Kranenburg: De Zeevisscherij van Holland (Sune Dalgård).	317
---	-----